Vinko Foretić

POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.

KNJIGA PRVA

Vinko Foretić

POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.

Oslanjajući se na bogatu literaturu i vlastiti istraživačko-arhivski rad, ugledni je povjesničar stvorio impozantnu sliku Dubrovnika; njegovo znanstveničko i spisateljsko zdanje evocira rast toga jedinstvenog hrvatskog grada – stoljećima nezavisne republike – od »prvoga kamena« do utrnuća njegove samostalnosti, godine 1808. Dubrovnik je – malen i velik u isti mah – naš idealni grad: opasan tvrdim i visokim zidinama, a opet otvoren svijetu: s brodovljem na svim morima, u doslu-hu sa svima. To je grad u kojemu žudnja za slobodom i sigurnošću ne proturječi potrebi za razonodom, pa se naporedo dižu i bedemi i ljetnikovci, a uz znamenite admirale, diplomate i učenjake žive ponajznatniji hrvatski pisci i glazbenici.

Djelo dra Vinka Foretića, koje izlazi u lijepo prihvaćenoj biblioteci *Hrvatskih povjesnica*, pouzdano nas vodi kroz razdoblja stvaranja i utvrđivanja dubrovačke nezavisnosti i ugleda, kao što nam zorno prikazuje i tužni suton Republike. Temelj na kojemu pisac gradi svoju sliku dubrovačke povijesti čine diplomatska aktivnost i gospodarstvena moć, pa su ekonomsko-političke kategorije okosnica njegovih razmatranja i zaključaka.

Detaljnom je istraživanju tih čimbenika dubrovačke povijesne egzistencije dodan, kao zaključni akord, sintetičan pregled kulture i umjetnosti Grada i Gradom ozračenoga područja; to je prikaz svega onoga što je nama danas njegova povijesna esencija.

VINKO FORETIĆ / POVIJEST DUBROVNIKA I

NAKLADNI ZAVOD
MATICE HRVATSKE

HRVATSKE POVJESNICE

Urednik
IGOR ZIDIĆ

Fotografije
NENAD GATTIN

Oprema
ALFRED PAL

Tisak »Delo«, Ljubljana 1980.

VINKO FORETIĆ

POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.

PRVI DIO

Od osnutka do 1526.

NAKLADNI ZAVOD MH
ZAGREB 1980

RADNIČKA BIBLIOTEKA
"BOŽIDAR ADŽIJA"
ZAGREB

Rev'20

Inventar. broj	121238
Sign.	949.713
Signatura	FORET

p - 1

UVOD

Grad Dubrovnik osnovan je u prvoj polovini VII. stoljeća tako, što su se na njegovu sadašnjem području naselili bjegunci iz rimskoga grada Epidaura koji su razorili Avari i Slaveni. Zbivalo se to u doba kada su već postojali romanski narodi, pa je i na području nekadašnje rimske pokrajine Dalmacije egzistirao narod Dalmatinskih Romana. Nakon što su Južni Slaveni obuhvatili područje Balkanskog poluotoka, u njegovu su se zapadnom dijelu nešto kasnije naselili Hrvati i Srbi.

Više na zapadu naseliše se Hrvati a na istoku Srbi, ali je postojao i središnji pojas u kojem su se Hrvati i Srbi miješali; u tom pojasu našao se i grad Dubrovnik, naseljen prvobitno Dalmatinskim Romanima koji tijekom vremena nestadoše u ratovima, izumiranjem i asimilacijom s Hrvatima i Srbima. Tako ih na kraju nesta i u Dubrovniku, gdje postupno iščezavahu sve do XIV. st.

U Dubrovniku su se naseljavali Hrvati i Srbi, ali je prevagnuo hrvatski element, te se od XIV. st. može govoriti o Dubrovniku kao hrvatskom gradu.

Dubrovnik je širio svoje utjecaje, ali ih je i primao. Od XIV. st. usko je povezan s ostalim hrvatskim narodom, ali je i u raznim vezama sa Srbima svoga bližeg i daljeg zaleđa; grad širi svoje utjecaje na njih, ali ih u stanovitoj mjeri od njih i prima.

Zapadnoevropski kulturni krug zadržao je latinski jezik, koji se i u Dubrovniku upotrebljava kao jezik uprave, sudovanja i kulture. Cijelo naše jadransko primorje bilo je, zatim, i pod premoćnim utjecajem prekomorske susjedne Italije, pa se uslijed toga u njemu od srednjeg vijeka do XIX. st. u službenom životu i kulturi puno upotrebljava talijanski jezik, koji su obrazovani krugovi, doduše, prigrlili i na nj privikli, ali ga ipak nisu držali svojim, jer su hrvatski izričito nazivali *našim jezikom*. Kako je bilo u cijelom primorju, tako bijaše i u Dubrovniku.

U ophođenju sa susjednim srpskim i bosanskim vladarima i velikašima služili su se Dubrovčani hrvatskim jezikom, pišući latinicom i, gdjekad, ćirilicom; rjeđe se u starije doba međusobno i dopisuju tim pismom. Ćirilicu su pretežno upotrebljavali Srbi, ali bijaše donekle u porabi i u Hrvata. Dubrovčani su je nazivali *slavenskim* pismom, ali i *srpskim* ili

raškim, a tekstove na ćirilici više puta i *srpskim* jezikom, no očito se vidi da se pri tom zapravo radi o pismu. Kasnije, premda u manjoj mjeri, u službenim dokumentima nalazimo i tekstova pisanih latinicom na hrvatskom jeziku. Općenito su tekstove pisane hrvatski bilježili latinicom.

Od XIV. st. pa nadalje razvija se u Dubrovniku bogata književnost na hrvatskom jeziku, koja je u svome razvoju usko povezana s onom ostale hrvatske Dalmacije.

U vjerskom pogledu stari Dubrovčani bijahu katolici.

Otkad se njihov grad slavenizirao, Dubrovčani bijahu svjesni da pripadaju velikom slavenskom stablu, te su jezik ponajvećma nazivali *slovinskim*; ovaj je naziv dugo i često bio u uporabi i u ostalih Hrvata. U istom smislu postoji i naziv za jezik – *ilirski*. Od XVI. st. ponekad se u neslužbenim dokumentima javlja naziv za jezik *hrvatski*, a neki neslužbeni izvori Dubrovčane nazivaju *Hrvatima*. Kako je u Dubrovniku bio razvijen vrlo jaki mjesni patriotizam, to njegovi stanovnici ponajviše nastupaju kao *Dubrovčani*.

Dubrovnik se počeo razvijati kao grad sa širokom autonomijom, a u daljnjoj evoluciji je postao posebnom državom. Premda ponekad bijaše pod vrhovnom vlašću država koje su na čelu imale monarha, nikad u svojoj prošlosti nije u vrhu svoje unutrašnje uprave imao monarha ili monarhičnog feudalca, pa u širem smislu o Dubrovačkoj Republici možemo govoriti već od njegova nastanka. Razvoj unutarnjeg uređenja Dubrovnika pratimo od XI. st. pa nadalje. Bio je on aristokratska republika s *knezom* koji se mijenjao, a uza nj bijahu *vijeća*, i to *Malo vijeće*, zatim *Vijeće umoljenih* kasnije zvano i *Senat*, te *Veliko vijeće*.

Zadržat ćemo dosadašnju periodizaciju dubrovačke povijesti, ali sa stanovitim izmjenama. Prvo je razdoblje, od postanka do 1204. god., doba *pretežno* vrhovne bizantinske vlasti, jer se ona i prekidala. U drugom razdoblju, 1205–1358, Dubrovnik je pod vrhovnom mletačkom vlašću. U trećem razdoblju, od 1358. do 1526. god., premda već posebna slobodna republika, Dubrovnik je u sklopu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, združenog u državnoj uniji s Ugarskom i pod njenom supremacijom. Vladare možemo nazivati *ugarskim kraljevima*, ali posve opravdano i *hrvatsko-ugarskim* odnosno *ugarsko-hrvatskim kraljevima*. Od 1526. do 1808. Dubrovnik je državnopravno zasebna neovisna država, sa svim formalnim i stvarnim atributima svoje suverenosti.

Najvažnije vrelo dubrovačke povijesti jest *Dubrovački arhiv*. Prvi dokumenti u njemu su iz 1022. godine. U Dubrovniku su se, dakle, od rana čuvale isprave, ali o arhivu kao posebnom tijelu možemo govoriti tek od druge polovine XII. st. Arhiv je tijekom stoljeća mijenjao svoje organizacione oblike, a do 1920. bijaše u sklopu političke vlasti; od 1920. je pak posebna znanstvena ustanova. Do 1965. službeno se zvao »Državni arhiv u Dubrovniku«, a od tada »Historijski arhiv u Dubrovniku«. Kraći naziv mu bijaše *Dubrovački arhiv*.

Do 1945. sadržavao je uglavnom dokumente starog Dubrovnika nastale do 1808, te one iz vremena francuske uprave (1800–1814). Nakon 1945. ulaze u nj i noviji arhivi XIX. i XX. st., ali je bitan i najvažniji i dalje arhiv Dubrovačke Republike i francuske uprave (1022–1814).

Postoji nekoliko prikaza Dubrovačkog arhiva, posebno arhiva Dubrovačke Republike i francuske uprave. Spomenut ćemo najvažnije. Prema uređenju kakvo mu je na razmeđi XIX. i XX. st. dao arhivar Josip Gelčić, Arhiv je imao 77 serija; Gelčić u Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini izdaje 1910. katalog pod nazivom *Dubrovački arhiv*. Dio arhiva ostao je ipak nesređen, k tome je s drugih strana došlo još starog materijala, pa su od tih materijala u novije doba stvorene još neke serije, tako da sada postoje 92. Sumarni prikaz svih tih serija nalazimo u radu nazvanom *»Pregled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22. travnja 1955«*, izišlom u IV. dodatku časopisa »Arhivist« br. 2 za 1955. godinu. Neke serije se dijele i u podserije.

Sve serije nisu u Gelčićevu katalogu potanje razrađene, a *Pregled*... je samo sumaran. Postoje rukom pisani i podrobno razrađeni katalozi koji nam arhivski materijal prikazuju potanje, također i razna rukom pisana i neka tiskana znanstvena pomagala što nam pomažu da se snalazimo u Arhivu i nalazimo dokumente. Od spomenute devedeset i dvije serije, samo dvije, LXIII. i LXXVII, obuhvaćaju doba francuske uprave, no neke pri kraju sežu u francusko doba, a tek neke rijetke i u austrijsko.

Arhivske materijale Dubrovačke Republike dijelimo na dvije vrste. Po opsegu manji dio sačinjavaju serije koje obuhvaćaju samostalne isprave i spise, naime isprave i spise što su na uobičajeni način napisani na posebnom komadu papira ili pergamenta. Veći dio materijala sačinjavaju rukopisne arhivske knjige, koje su se najvećma sukcesivno vodile u raznim poslovima te ograncima uprave i sudovanja. Takvih arhivskih knjiga ima više vrsta, ali među njima i onakvih, u koje su se sukcesivno unosile isprave i spisi.

Samostalne isprave počinju s 1022, arhivske knjige s 1277, a arhivske knjige sa sukcesivno unošenim ispravama i spisima 1278.

Službeni jezici Dubrovačke Republike bili su uglavnom latinski i talijanski, pa su dokumenti većinom napisani na ova dva jezika. Ima ih i na narodnom, hrvatskom jeziku pisanih latinicom i ćirilicom, a iz odnosa prema Turskoj proizišli su i mnogi dokumenti pisani turski. Postoje spisi i na raznim drugim jezicima.

Spomenut ćemo najvažnije serije.

Samostalne isprave i spisi, pisani pretežno latinski i talijanski ali podosta i na narodnom jeziku (1022–1808), okupljeni su u LXXVI. seriji pod nazivom *Isprave i spisi* (Diplomata et acta). U Gelčićevu katalogu serija je samo sumarno spomenuta, ali za nju postoje zasebni podrobni katalozi i indeks. Samostalne isprave i spise što su nastali u vezama s Turcima, pa su pisani pretežno turski ali i na raznim drugim jezicima (1430–1808), nalazimo u LXXV. seriji, nazvanoj *Razni turski dokumenti* (Diversa Turcarum). I ova serija ima svoje rukopisne kataloge, a najnoviji pregled dao je poznati hrvatski orijentalist *Hazim Šabanović* u radu *Turski dokumenti Državnog arhiva u Dubrovniku* (Prilozi za orijentalnu filologiju sv. XII-XIII za 1962–1963, tiskani 1965). U ovoj je seriji dosta prijevoda turskih dokumenata na hrvatski i talijanski.

U vezi je sa serijom »Isprave i spisi« 1. knjiga XX. serije, nazvane *Privilegiji*, naime knjiga koja je u znanosti poznata kao *Codex ragusinus*, a zapravo je kopijalna knjiga ćirilskih isprava i spisa iz 1226–1495. Osnovana je u XV. st. tako što su razni dokumenti nastali između XIII. i XV. st. prepisani u nju iz originalnih samostalnih primjeraka, a zatim su se sukcesivno kroz XV. st. unosile u nju daljnje isprave i spisi. U ovoj seriji ima i knjiga što su u vezi sa serijom »Razni turski dokumenti«. Druga i treća knjiga ove serije sadržavaju talijanske prijevode ili regeste sultanskih odluka (1459–1790), 4. knjiga sadrži indeks po materijama, a 5. knjiga registar sultanskih odluka s kratkim regestima.

Tu i tamo nađe se samostalnih isprava i spisa i u ostalim serijama.

Važna skupina arhivskih knjiga zakonske su i pravne knjige. *Stari dubrovački Statut* prihvaćen je 1272, kasnije nastaju i razni dodaci, ali nije sačuvan prvobitni originalni primjerak, već je najstariji sačuvani rukopisni primjerak iz XIV. st. Najstarija je izvorna arhivska knjiga *Carinski statut* iz 1277, s naknadnim dodacima. Ovaj dokument nalazimo kao 1. knjigu XXXV. serije, nazvane *Carine i trošarine* (Dohana). Rukopisni primjerak starog Statuta iz XIV. st. te ostale zakonske i pravne knjige potražit ćemo u seriji XXI-1, nazvanoj *Zakonici i pravilnici* (Leges et instructiones).

Knjige što su se vodile sukcesivno i u koje su zapisivane isprave i spisi, počinju s 1278. Tako krajem XIII. st. i početkom XIV. počinje nekoliko serija. Razne ranije knjige nespretnim su uvezivanjem, a i na druge načine pobrkane, te su kasnije ušle u serije u koje

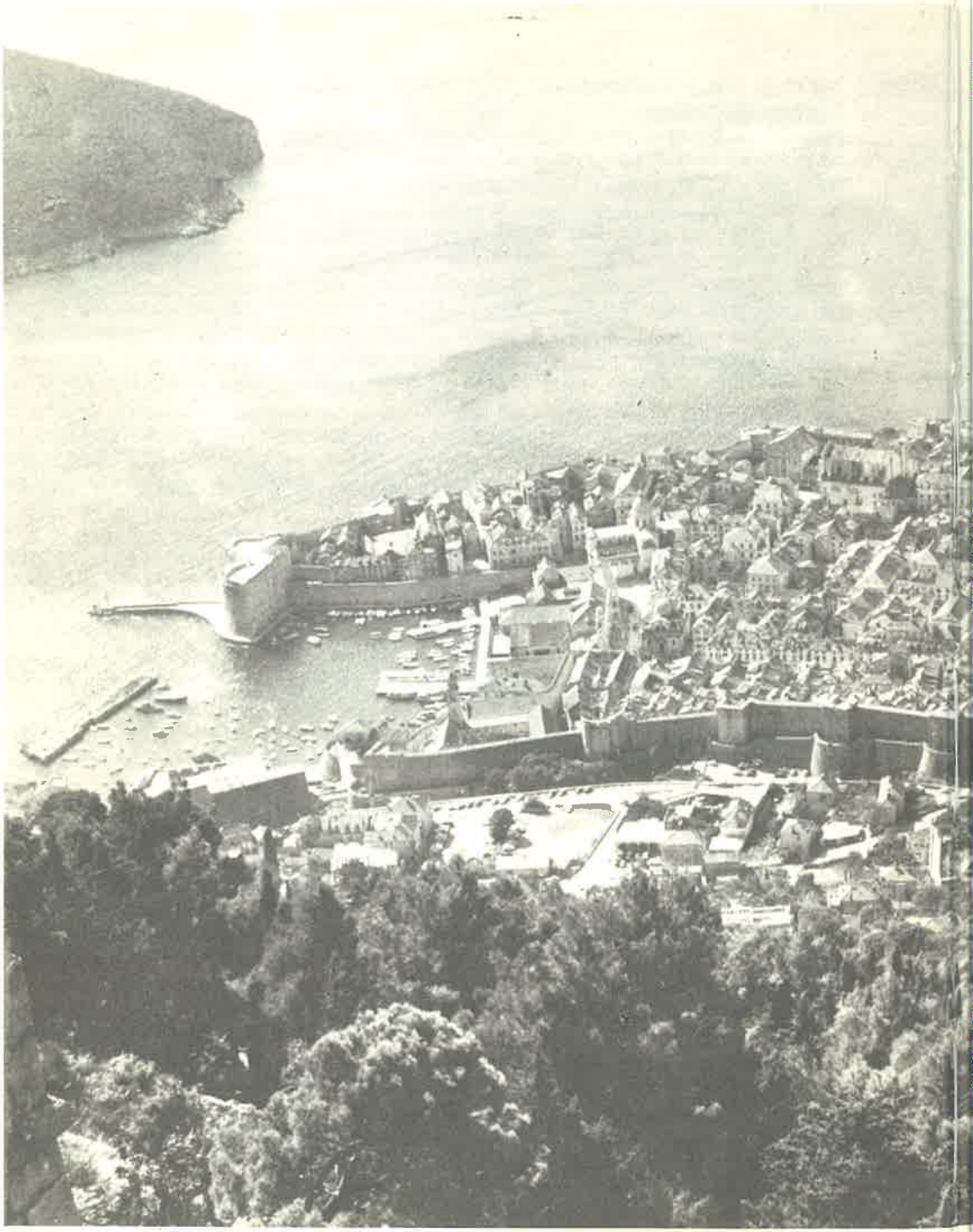

Pogled na Dubrovnik od sjevera, sa strane brda Srđa. S desne strane predgrađe Pila.

zapravo ne spadaju. U zbrku je s uspjehom unio reda *Gregor Čremošnik* svojom studijom *Dubrovačka kancelarija do god. 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXXIX, Sarajevo 1927). Spomenut ćemo neke od tih serija koje počinju u ovo najstarije doba: XXVI. serija, *Razne zapisbe Kancelarije;* XXV. serija, *Razne isprave pisane od notara;* X-1. serija, *Oporuke;* XXXVI. serija, *Zadužnice pisane od notara* (Latinski nazivi tih serija: XXVI, Diversa Cancellariae; XXV, Diversa Notariae; X-1, Testamenta; XXXVI, Debita Notariae). Tijekom vremena posebne serije nastaju tako što se sve više uvode specijalizirane knjige za razne osobite vrste isprava i spisa. Nastaju i serije koje ne sadrže isprave i spise, nego knjige raznih sastava; npr. razne računske knjige. Prikaz razvijanja raznih serija u srednjem vijeku iznio sam u radnji *Dubrovački arhiv u srednjem vijeku* (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VI–VII, Dubrovnik 1959). Radnička biblioteka

Za 1301. pa nadalje posjedujemo knjige zapisnika vijeća Dubrovačke Republike. U početku se zapisnici triju vijeća zapisuju u istoj knjizi, i to traje do 1415. Nalazimo ih u II. seriji nazvanoj *Odluke vijeća* (Reformationes). Od 1415. zapisnik svakog vijeća vodi se u posebnoj knjizi, i tako nastaju: III. serija, *Zapisnici Vijeća umoljenih;* V. serija, *Zapisnici Malog vijeća;* VIII. serija, *Zapisnici Velikog vijeća.* Za razdoblje 1497–1698. djelomično su u IV. seriji sačuvani *Tajni zapisnici Vijeća umoljenih* (Latinski nazivi: III, Acta Consilii Rogatorum; IV, Secreta Rogatorum; V, Acta Minoris Consilii; VIII, Acta Consilii Maioris).

Vrlo je važna XXXVII. serija *Dopisi i upute* (Litterae et commissiones), koja počinje s godinom 1359, a u njoj su razne podserije. Ona sadrži najvažnije *dopise* što ih je dubrovačka vlada upućivala stranim vladama i vladarima, stranim gradovima, stranim ličnostima, dubrovačkim konzulatima u inozemstvu, Dubrovčanima izvan Republike, ali i svojim službenicima i raznim osobama u Republici, a u seriji su i *upute* koje je vlada davala ili ih slala svojim poslanicima i drugim Dubrovčanima, povjeravajući im razne zadaće. Prva podserija sadrži dopise i upute što ih je vlada (1359–1565) upućivala i na Istok i na Zapad. S 30. knjigom podserije nastavljaju se dopisi i upute za Istok, pa se podserija od te knjige na dalje može nazivati *Dopisi i upute za Istok* (Litterae et commissiones Levantis). God. 1566. počinje i nova 6. podserija *Dopisi i upute za Zapad* (Litterae et commissiones Ponentis), ali s novim redom od 1. knjige pa nadalje. I nakon ovog računanja, osobito u početku, ipak se tu i tamo nađe pobrkanosti, pa i u 1. podseriji ima dopisa i uputa za Zapad, kao što u 6. podseriji nalazimo dopisa i uputa za Istok. Prva knjiga 1. podserije sadrži dopise pisane ćirilicom iz 1395–1423, a s 2. knjigom počinju upute i dopisi pisani latinski i talijanski od 1359. pa nadalje.

Osim Historijskog arhiva postoje u Dubrovniku i razni crkveni arhivi, od kojih su najvažniji arhiv stare dubrovačke nadbiskupije te arhivi dominikanskoga, franjevačkog i isusovačkog samostana. Arhivskog materijala nalazimo i u drugim dubrovačkim ustanovama, među ostalim u Historijskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, te Naučnoj biblioteci.

Razumljivo je da važnog materijala za dubrovačku povijest ima i u ostalim našim domaćim i mnogim inozemnim arhivima. Od domaćih osobito su važni arhivi primorskih gradova, posebno Rijeke, Zadra, Korčule, Kotora, te u Zagrebu Arhiv Hrvatske i Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Od inozemnih spominjemo u prvom redu arhive u Mlecima, Firenzi, Rimu, Napulju, Beču, Parizu, Southamptonu i Londonu, a korisnog bi materijala mogli pružiti i arhivi Španjolske, u nas malo poznati.

Znatan dio materijala iz Dubrovačkog arhiva je objelodanjen, a u raznim publikacijama nalazimo i građu o Dubrovniku iz pojedinih domaćih i stranih arhiva, osobito talijanskih, u najvećoj mjeri Mletaka, Rima i Firenze, ali i Beča, Pariza i Londona. Gradivo

izvandubrovačkih arhiva ponajviše sam iskoristio prema izdanim zbirkama izvora i navodima u raznim djelima, što ću ih tijekom radnje prigodimice u bilješkama spominjati.

No da se osvrnemo na važnije narativne izvore.

Prvi je od njih poznati bizantinski car pisac *Konstantin Porfirogenet*, koji je sredinom X. st. napisao djelo u znanosti poznato pod latinskim naslovom »De administrando imperio« (O vladanju carstvom). Porfirogenet govori u svom djelu o našim krajevima i dalmatinskim gradovima, a u posebnom stavku nešto više i o Dubrovniku.

Sâm Dubrovnik narativnih izvora do XI. st. nema, a i do XIV. st. ona su vrlo rijetka.

Milecije iz XI. st. napisao je kratku kroniku u stihovima o svetačkim moćima u Dubrovniku; dodatak toj kronici je iz XIII. stoljeća. To kratko djelo sačuvano u kasnijim rukopisima više puta je tiskano. Zadnje tiskano izdanje priredio je *A. K. Matas* pod naslovom *Miletii versus* (Stihovi Milecija), Dubrovnik 1882.

Bilo je, u ranijim stoljećima dubrovačkog života, i drugih kroničarskih zapisa; osim rijetkih sačuvanih postojali su i oni, nama danas nepoznati, koji su služili kao gradivo pri pisanju kasnijih sačuvanih kronika zapamćenih povjesničara.

Prvo djelo, s naslovom *Hystoria Ragusii* (Povijest Dubrovnika), napisao je na latinskom *Ivan Conversini iz Ravene*, koji od 1384. do 1390. bijaše notarom u Dubrovniku. Djelo je sačuvano u prijepisu a original je u Parizu. To ipak nije sustavno napisana povijest Dubrovnika, a djelo je puno Ravenjanovih moralnih i filozofskih razmatranja. Od povijesti Dubrovnika razmatra samo njegov postanak, te ponešto govori o Damjanu Judi, dubrovačkom knezu s početka XIII. st., i o prilikama piščeva doba[1].

Poznati dubrovački povjesničar *Ludovik Crijević Tubero* (1459–1527) napisao je na latinskom povijesno djelo Commentarii de temporibus suis (Komentari o svojim vremenima), u kojemu je obradio opću povijest od smrti ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina 1490. do smrti pape Leona X. (1522), u kojem najviše govori o ugarskoj i hrvatskoj povijesti. U petu knjigu svog djela uklopio je Crijević kratku povijest Dubrovnika do svog vremena, i to kao poglavlja IV, V i VI. Djelo mu je izdano tiskom dugo poslije njegove smrti, i to prvo izdanje 1603. u Frankfurtu na Majni, drugo 1627. u istom gradu, treće 1748. u Beču, četvrto 1784. u Dubrovniku. Ludovik Crijević Tubero izdvoji ono što je pisao o Dubrovniku u posebnu knjižicu, s manjim promjenama i uz kraći uvod, pod naslovom *Commentariolus de origine et incremento Urbis Rhacusanae* (Kratki komentar o postanku i rastu grada Dubrovnika), ali je djelo, s drugim nekim raspravama o Dubrovniku, tiskao tek Miho Sorkočević 1790, sa svojim tumačenjem.

S razmeđa XV. i XVI. st. stiže nam od nepoznata pisca kronika Dubrovnika na talijanskom. Autor je u znanosti poznat pod nazivom *Anonim*. Natko Nodilo drži da je glavni pisac dovršio svoj rad 1485, a da su ga nastavili njegovi neposredni, također bezimeni nastavljači, sve do 1549. Kronika se sačuvala u više varijanata. Neki primjerci imaju nadodane podatke koji sežu čak do 1700.

Oko 1542. sastavio je na talijanskom kroniku Dubrovnika *Nikola Ranjina* (rođen oko 1490, umro poslije 1577), no i ona ima dodataka, i to do 1552, a među pojedinim rukopisima mogu se naći i razlike. I Anonima i Ranjinu je objavio *Natko Nodilo* 1883. u Zagrebu pod naslovom *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina,* s uvodom i komentarom. Premda Nodilo jednom i drugom djelu daje naslov »anali«, ovo prema današnjoj povijesnoj terminologiji nisu anali nego kronike, jer se u njima događaji nižu jedan za drugim bez međusobne veze.

Talijanski dominikanac *Serafin Razzi* (1531–1611) živio je u Dubrovniku od 1587. do 1589, te napisao i 1595. u talijanskom gradu Luki tiskao povijest Dubrovnika do svojeg

vremena, pod naslovom *La storia di Raugia*. Drugo izdanje knjige izdao je Josip Gelčić u Dubrovniku 1903, poprativši ga uvodom i dodavši kroničarski važnije događaje do 1804.

Dubrovački benediktinac *Mavro Orbin* (umro 1614) objelodanio je tiskom 1601. u gradu Pezaru svoje djelo *Il Regno degli Slavi* (Kraljevstvo Slavena). U prvom dijelu pisac na svoj način govori o pravijeku Slavena, a u drugom iznosi srednjovjekovnu povijest zemalja Srba, Hrvata i Bugara. Na kraju prvog dijela Mavro Orbin je na stranama 180–203 uklopio kratku povijest Dubrovnika do svojeg vremena.

Godine 1605. objelodanio je dubrovački vlastelin *Jakov Lukarević* (1551–1615) u Mlecima povijest Dubrovnika do svojeg vremena pod naslovom *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* (Opći pregled analâ Dubrovnika). Doduše ni ovo nisu anali već pragmatički, premda ne osobito kritički, napisana povijest. Drugo izdanje je izišlo u Dubrovniku 1790. s uvodom o životu pisca.

Idući pisac povijesti Dubrovnika bio je *Ivan Gundulić Marinov* (umro 1650). U Knjižnici Male braće u Dubrovniku pod starom je signaturom 268 rukopis na talijanskom, bez točne oznake pisca, za koji Natko Nodilo drži da je djelo Gundulića. Nodilo ga u svoje doba nije mogao naći, te se poslužio novijim prijepisom iz 1860. koji se čuva u Jugoslavenskoj akademiji. U znanosti prevladava Nodilovo mišljenje, pa se to djelo i označava kao Gundulićevo.

Džono Rastić (1669–1735) napisao je prema uzoru Gundulića i iskorišćujući njegov rad, također na talijanskom, povijest Dubrovnika koja seže do 1451. *Natko Nodilo* objelodanio je 1893. u Zagrebu publikaciju pod naslovom *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484).* U njoj je publicirao cijelo djelo Rastićevo, s posmrtnim uvodom Rastićeva prijatelja Vladislava Gučetića. Nodilo je izdanje popratio svojim uvodom i komentarom. Za razdoblje do 1451. donio je Nodilo neke odlomke iz Gundulića, koji su drukčije obrađeni nego u djelu Rastića. Nodilo je osim toga Rastićevu pripovijedanju dodao od 1451. pa nadalje Gundulićevo pripovijedanje, koje seže do 1484.

Osim spomenutih o dubrovačkoj su povijesti pisali Euzebije Kaboga (umro 1590) i Frano Gundulić, poznati pravnik i diplomat, ali se njihova djela nisu sačuvala. Drži se da su materijal Frana Gundulića iskoristili Ivan Gundulić Marinov i Džono Rastić.

Sve spomenute obrade dubrovačke povijesti ujedno računamo i među povijesne izvore. Anonim i Ranjina pisali su kronike u pravom smislu, a ostali pragmatičke povijesti veće ili manje vrijednosti. Za razdoblje do XIII. st. nisu ni kronike ni ostale povjesnice naročito pouzdane, a što se vremenski više ide unatrag, nepouzdanost je sve veća. Pomnom i svestranom analizom u vezi s ostalim izvorima mogu se naći zrnca istine i povijesna jezgra. U naše prikazivanje dubrovačke povijesti nećemo uključiti sve njihovo pripovijedanje, jer ga ne možemo dovoljno kontrolirati ni slijediti s pomoću drugih izvora, već samo ono koje nam se čini naročito potrebnim i uvaženja vrijednim.

Osamnaesto stoljeće dalo je Dubrovniku velikog povjesničara dominikanca *Sara Crijevića* (1681–1759), još uvijek ne dovoljno cijenjenog. No njegova djela, općenito uzevši, osim citata ponekih nesačuvanih izvora i svjedočenja o njemu bližem vremenu, ne možemo smatrati povijesnim izvorom, već historijskom literaturom. Saro Crijević je sustavno obradio crkvenu povijest Dubrovnika od najstarijeg doba do svoga vremena, ali je u njoj i mnogo podataka iz svjetovne povijesti. Njegovo djelo *Sacra Metropolis Ragusina* (Sveta Dubrovačka Metropola) ima kao prethodnu povijest uvod nazvan *Prolegomena in Sacram Metropolim Ragusinam,* a dovodi do 1689. Autograf nije tiskan, a i danas se čuva u Knjižnici Dominikanskog samostana u Dubrovniku. Postoje i prijepisi s ponekim izmje-

Naslovni list Povijesti Dubrovnika od Serafina Razzija.

nama. U dijelu rukopisa do XIII. st. nije ni Crijević previše pouzdan, jer ni on nije imao na raspolaganju dovoljno prvorazrednih izvora.

Sa Crijevićevim počinjemo navoditi djela koja imaju karakter historijske literature, a osobinu izvora posjeduju jedino kad citiraju izvore drugdje nesačuvane ili pak govore o sebi bližem vremenu[2].

Njemački povjesničar *Ludwig Albrecht Gebhardi* (1735–1802) objavio je 1781. u Leipzigu djelo *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten* (Povijest države Ugarske i s njom vezanih država), u kojemu je posebno obrađena i povijest Dubrovnika.

Illyricum sacrum (Sveti Ilirik), djelo što ga je započeo talijanski isusovac *Daniele Farlati* (1690–1733) a nastavio *Jacopo Coleti* (1734–1827), u nekoliko svezaka obrađuje crkvenu povijest Južnih Slavena po biskupijama. Svezak šesti, što ga je redigirao Coleti i tiskao 1800. u Mlecima, obuhvaća područje dubrovačke metropolije pod naslovom *Ecclesia Ragusina.* Osim o pretežno crkvenim prilikama i događajima, u djelu ima donekle govora i o svjetovnim zbivanjima.

Talijanski pijarist *Frano Marija Appendini,* ne samo dugo nastanjen u Dubrovniku nego mu i privržen, napisao je povijest Dubrovnika pod naslovom *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei* (Historijsko-kritične napomene o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana) i objelodanio u Dubrovniku prvi svezak 1802, a drugi 1803. Njemački povjesničar *Johann Christian von Engel* objelodanio je u Beču 1807. djelo *Geschichte des Freystaates Ragusa.* Premda je u njemu dobro pisanih stranica, ima i nekih što zbore o ranijem dobu dubrovačke povijesti, koje se ni u vremenu kad su nastale ne bi mogle smatrati kritičkim. Dubrovački kanonik Ivan Stojanović preveo ga je pod naslovom »Povijest Dubrovačke republike«, izdao u Dubrovniku 1903, te ga popratio komentarom i s dodatkom pod naslovom »Najnovija povijest Dubrovnika«. Komentar i dodatak nisu u svemu dovoljno ozbiljni. Drugo izdanje Stojanovićeva prijevoda izišlo je u Dubrovniku 1923.

U XIX. i XX. st. bilo je nekoliko pokušaja obrade sinteze cjelokupne povijesti Dubrovnika. Spomenut ćemo samo najnovije: Božo Cvjetković: Uvod u povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik 1916; Bernard Stulli: Dubrovnik. Historija (Enciklopedija Jugoslavije III. svezak), Zagreb 1957; Lujo Vojnović: Kratka istorija Dubrovačke republike, New York 1962; Jorjo Tadić obradio je u djelu »Historija naroda Jugoslavije« dubrovačku povijest, i to u 1. svesku izišlom 1953. god. u XII. poglavlju te u 2. svesku izišlom 1959. u poglavljima X, XXVII i XLIII. Pomorsku povijest prikazao je Josip Luetić: 1000 godina dubrovačkog brodarstva, Zagreb 1969. Ja sam prikazao pregled dubrovačke povijesti, s naročitim obzirom na pomorstvo u Pomorskoj enciklopediji II, drugo izdanje 1975.[3]Zgodan i pregledan sustavan hod kroz dubrovačku povijest pružio je Kosta Vojnović svojim radovima: O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke; Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke; Crkva i država u Dubrovačkoj republici; Carinski sustav Dubrovačke republike (Rad Jugoslavenske akademije 103, 105, 108, 114, 115, 119, 121, 127, 129, Zagreb 1891–1896).

Ovu sam svoju *Povijest Dubrovnika* prvobitno obradio opširnije i svestranije, ali sam je stjecajem okolnosti morao skratiti i sažeti. Ona uglavnom sadrži povijest političkog života grada i Republike, utemeljenog na gospodarskoj moći i ovisnog o njezinim oscilacijama, razvitku, procvatu, stagnaciji i propadanju.

Autor

RAZDOBLJE DO 1204.

DUBROVNIK DO 1000.

Na početku VII. st. Balkanski poluotok još je pod vlašću Bizantskog Carstva. U njegovu zapadnom dijelu prevladava romansko stanovništvo, pogotovu u primorskom pojasu. U prvoj polovini VII. st. provale ovamo Avari iz svoje države u Panonskoj nizini, pokore zapadni dio Balkanskog poluotoka i prošire na nj svoju državu.

Pod Avarima su u Panonskoj nizini živjeli i Slaveni pod općim slavenskim imenom, pa su i oni, kao podložnici, sudjelovali u avarskoj vojni.

Zavojevači su porušili i osvojili mnoge gradove, među njima i glavni grad provincije Dalmacije Salonu, na mjestu današnjeg Solina kraj Splita, te na jugu Epidaurus, na mjestu današnjeg Cavtata.

Održali su se samo neki primorski gradovi.

Preživjeli stanovnici Salone i Epidaura spasili su se bijegom. Tako bjegunci iz Epidaura potražiše zaklon na raznim nepristupačnim strmim mjestima, a jedno od njih bijaše i maleni obalni otočić sjeverno od Epidaura. Vjerojatno je ovdje u to doba već bila tvrđava i u njoj maleno naselje, ali se o tome zasad ne može govoriti s potpunim pouzdanjem[1].

Stanovnici Salone pobjegoše pak na otoke Šoltu, Brač, Hvar, Vis, Korčulu i dalje na zaštićene obalne položaje. Oni s otoka vratiše se još tijekom VII. stoljeća na kopno i naseliše u utvrđenoj Dioklecijanovoj palači, pa tako nastade grad Split. I na malenom otočiću sjeverno od Epidaura zametnu se grad, koji prvobitno prozvaše *Lausion*, po grčkoj riječi *lau*, što znači *strmen*, a kasnije uslijed pretvaranja glasa *l* u *r* – *Rausion*. Nešto kasnije nazvaše ga slavenskim nazivom *Dubrovnik*.

Najstariji Dubrovnik stoljećima bijaše na malenom otočiću; između njega i kopna pružao se razmjerno plitki morski kanal. Stanovništvo mu ispočetka bijaše romansko. Ravenski zemljopisac iz VII. ili VIII. st. spominje Dubrovnik ovim riječima: *Ragusium, id est Epidaurum*. Time i on izričito naglašuje kako je Dubrovnik nasljednik starog Epidaura.

Avari i njima podložni Slaveni zavladaše istočnim primorjem Jadranskog mora, a samo se na otocima i nekim gradovima s romanskim stanovništvom, pa tako i u Dubrovniku, održa bizanstka vlast.

Kasnije, još za vladanja bizantskog cara Heraklija (610–641), krenuli su Hrvati pod svojim vojničkim i političkim vodstvom, dakle kao već formirani narod, iz sjeverne postojbine na jug protiv Avara, a samo je jedan njihov dio i dalje ostao u pradomovini. Tako su Hrvati uništili vlast Avara u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka.

Nešto kasnije, također u sporazumu s Heraklijem, dođoše na Balkanski poluotok i Srbi, također kao već formirani narod.

Provalom Avara i Slavena pod općim slavenskim imenom, u stvari Hrvata i Srba, te osnivanjem hrvatskih i srpskih državnih tvorevina, raspala se stara rimska upravna podjela ovog područja, koja se bila održala i pod Bizantskim Carstvom.

U vezi s time moramo ovdje progovoriti o zemljopisnom pojmu Dalmacije, jer ćemo se s njime sretati i u povijesti Dubrovnika. Taj se pojam kroz stoljeća mijenjao, dapače je naziv Dalmacija često u jedno te isto doba imao i različita značenja. Poznata je stara rimska provincija *Dalmacija,* što se prostirala od rijeke Raše u današnjoj Istri pa do rijeke Mati u današnjoj Albaniji, a obuhvaćala osim današnje Dalmacije i jugozapadni dio uže Hrvatske, Bosnu osim najsjevernijeg dijela, Hercegovinu, Crnu Goru i dio zapadne Srbije, po prilici do rijeke Ibra. Kad je rimski car Dioklecijan proveo na razmeđi III. i IV. stoljeća novu upravnu razdiobu, smanjio opseg provincija i povećao njihov broj, otcijepio je od velike Dalmacije njezin istočni dio od Budve prema istoku, područje današnje Crne Gore. Novu pokrajinu nazvali su *Prevalis* ili *Prevalitana,* ali u njoj nikada nije potpuno iščezlo ime Dalmacije.

Pluralni oblik *Dalmatiae, arum* javlja se već u rimsko doba, prije Dioklecijanove razdiobe. Jamačno su na njegov nastanak djelovali i drugi izvori, ali ga je tijekom stoljeća podržavala i okolnost da postoje dvije Dalmacije; upravo se s pomoću tog pluralnog naziva naglašavalo njihovo dvojstvo. Kad je u VII. st. ukinut stari upravni sustav, službeno se ime *Dalmacije* ograničilo na bizantsku pokrajinu u kojoj su se održali, ne u teritorijalnom kontinuitetu već porazbacano, ostaci bizantske vlasti s romanskim stanovništvom, od Krka do Budve, pa i ta će sužena službena Dalmacija doživljavati promjene. Pored službenog, istodobno se naziv *Dalmacija* upotrebljavao i u drugim značenjima. Kako glavno političko središte hrvatskog naroda bijaše na tlu stare rimske Dalmacije, nije neobično što se za cijelu Hrvatsku tu i tamo upotrebljava naziv *Dalmacija.* Ponekad pak ime *Dalmacije* znači, ne granicama svagda točno definirani primorski pojas od Kvarnera dalje prema jugu. Reminiscencije na antiku bijahu tako znatne da se i kasnije, u srednjem vijeku, naziv Dalmacije rabi bilo za preddioklecijansku bilo postdioklecijansku Dalmaciju. Važan je pojam dviju Dalmacija, koji se također raznoliko upotrebljava. Ljetopisac Dukljanin, koji na zapadu smještava *Bijelu Hrvatsku* a na istoku *Crvenu Hrvatsku,* ovu potonju naziva *Gornjom Dalmacijom* a Bijelu *Donjom Dalmacijom,* dovodeći je sve do Dubrovnika. Pojam dviju Dalmacija javljat će se još na dva načina: *Bizantska pokrajina Dalmacija* dijelit će se na zapadnu, onu od Krka do područja Splita, te na istočnu što se prostire od Dubrovnika do Budve, da bi kasnije obuhvaćala samo Dubrovnik i Kotor. U XI. st. i dalje osobito će naziv Dalmacije oživjeti u primorju stare Prevalitane. U nj će se uklopiti i Kotor, pa će tako nastati pojam Gornje Dalmacije što obuhvaća primorje od Kotora prema istoku, te Donje Dalmacije s primorjem od Dubrovnika prema zapadu, dakle razdioba koju će u onom još širem smislu Bijele i Crvene Hrvatske upotrijebiti ljetopisac Dukljanin.

Pod ostacima bizantske vlasti, spomenuli smo, obrazovala se bizantska pokrajina Dalmacija, koja je do IX. st. obuhvaćala nekoliko gradova s njihovim komunalnim teritorijem. Od sjevera prema jugu to bijahu gradovi Krk s istoimenim otokom, Rab s istoimenim otokom, Osor s otocima Cresom i Lošinjem, Zadar s najbližom kopnenom okolicom i s ostalim sjeverodalmatinskim arhipelagom, Trogir s najbližom okolicom, Split s najbližom

okolicom, otocima Šoltom, Bračem, Hvarom, Visom i Korčulom, Dubrovnik prvobitno s malenim područjem od Kantafiga do Višnjice, Kotor, Rosa i Budva. Koliko bijaše komunalno područje ovih triju gradova i što je bilo s otocima Mljetom, Lastovom i otočnim nizom Koločep-Lopud-Šipan, ne znamo. Glavni grad bijaše Zadar, ali je unutar te veće pokrajine postojala i manja, koja je obuhvaćala Dubrovnik, Kotor, Rosu i Budvu, a metropola joj bijaše Dubrovnik.

A u krajevima u koje se doseliše Slaveni, osvitkom IX. st. prilike bijahu ovakve: U savsko-dravskom dijelu Panonije bijaše Panonska Hrvatska, kasnije nazivana Slavonijom, što će reći zemljom Slavena. Od Gvozda do Neretve prostirala se Bijela Hrvatska, koju povjesničari nazivaju i Dalmatinskom Hrvatskom. S njom u federativnoj svezi i unutar nje bijaše između rijeke Cetine i Neretve oblast Neretva, koja često nastupa skupa s ostalom Hrvatskom, ali nekad i zasebice.

Matična zemlja Srba bijaše u unutrašnjosti Raška s prvobitnom Bosnom.

Posebne oblasti između Neretve i Bojane bijahu Zahumlje, Travunja i Duklja, kasnije zvana i Zeta, koju ljetopisac Dukljanin za ovo staro doba naziva Crvenom Hrvatskom. Ove države bijahu pod vrhovnom vlašću Bizanta, u srednjovjekovnom smislu carske dominantne vlasti. Međutim, za slabih careva početkom IX. st., zbaciše Slaveni u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka vrhovnu vlast bizantsku. *Pa i primorski i otočki gradovi zbaciše njihovu vlast i postadoše samosvojni*[2]. *Među njima bijaše i Dubrovnik, te je to prvi prestanak bizantske vlasti nad njim.*

U to su doba Neretljani navaljivali na otoke cijeloga primorskog pojasa, pa ih ugroženi Romani tijekom vremena uglavnom ostaviše. Neretljani tada naseliše otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet. Hrvati osvojiše Vis a na sjeveru naseliše izvangradske prostore na Krku, Rabu i dvojnom otoku Osoru (naime Cresu i Lošinju). Iz zadarskog arhipelaga stanovništvo se razbježa, i otoci zadugo ostadoše pusti. Sudeći po pisanju kasnijih dubrovačkih kronika i povjesničara, i na otočnom nizu Koločep-Lopud-Šipan, premda ne znamo kada, naseliše se Slaveni.

U IX. st. počeše u Jadransko more provaljivati Arapi, zvani od evropskih naroda Saraceni. Jedna od jačih provala bijaše 866. Tom prigodom Saraceni razoriše Budvu, Rosu i donji dio Kotora. Dubrovnik opsjedahu punih petnaest mjeseci, te se opsada produži i u 867. god. Našavši se u velikoj nevolji Dubrovčani odlučiše zatražiti pomoć bizantskog cara. U tu svrhu poslaše poslanike u Carigrad, ali se tamo u međuvremenu dogodi promjena na prijestolju. Zauze ga Vasilije I, koji pošalje bizantsku flotu u Jadransko more pod vodstvom drungara Nikete Orifasa, pa Saraceni 867. napustiše opsadu Dubrovnika. *Flota ponovno uspostavi bizantsku vlast nad pokrajinom Dalmacijom, dakle i nad Dubrovnikom (867)*[3]. Tako pouzdano znamo da se ova pokrajina u doba vladanja cara Vasilija, pa i dalje, nazivala *temat.*

Saraceni su još od 842. držali pod svojom vlašću grad Bari u Južnoj Italiji. Nakon uspješnog pohoda bizantske flote u Dalmaciji, bude između kralja Italije i »rimskog cara« Ludovika II. te bizantskog cara Vasilija sklopljen savez, sa ciljem da se Saracenima otme Bari. Oba su vladara pri tom potajno snovala da grad osvoje za sebe.

Hrvati se odazvaše pozivu franačkog kralja Ludovika i poslaše svoje čete na Bari. Istodobno se pozivu cara Vasilija odazvaše dalmatinski gradovi, a Srbi, Zahumljani i Travunjani poslaše pomoćne čete. Vrlo je važno da su Dubrovčani 869. prevezli na svojim korabljama čete Hrvata, Srba, Zahumljana i Travunjana pod Bari. Kako moramo pretpostaviti da su dubrovački brodovi bili trgovački, proizlazi da nam je ovo prvo svjedočanstvo o dubrovačkom pomorstvu. Usto je nedvoumno da je tih brodova bilo poprilično. Daljnje

peripetije oko opsade Barija ovom nas prigodom ne zanimaju, samo ćemo pridodati da su Saraceni 871. istjerani iz Barija[4].

Bizantski car Vasilije htio je regulirati i odnos sjevernih dalmatinskih gradova prema Hrvatskoj, tim više što su Hrvati naselili njihovo komunalno područje izvan grada, pa su bili česti pogranični sporovi. Postignut je sporazum da hrvatski vladari gradovima priznaju pravo na njihovo komunalno područje, a da gradovi hrvatskom vladaru plaćaju glavni dio svote što su je nekoć plaćali strategu kao namjesniku pokrajine, dok će strategu odsad plaćati tek znatno manje. Usto će gradovi davati vladaru prinose u vinu i plodinama. Tako je npr. Krk dobio kao svoje područje cijeli otok, Rab također cijeli otok, a Osor otoke Cres i Lošinj. I kopnenim gradovima Zadru, Trogiru i Splitu priznat je njihov komunalni teritorij.

O ovom reguliranju odnosa prema hrvatskom vladaru izvješćuje nas bizantski car Konstantin Porfirogenet u svojem djelu »O upravljanju carstvom«, dakle samo nekoliko desetljeća nakon postignutog sporazuma. O Kotoru ne veli Porfirogenet ništa, a u kontekstu iskazanom o sjevernim dalmatinskim gradovima spominje u zadnjoj rečenici kako je Dubrovnik među zahumskom i travunjskom zemljom, da Dubrovčani posjeduju vinograde okrenute prema jednoj i drugoj, te da zahumskom vladaru plaćaju 21 a travunjskom 36 nomismata[5]. Porfirogenet ne spominje kad su Dubrovčani stekli vinograde i kad su počeli plaćati danke, ali se iz cijelog konteksta razabire kako su ih svakako već posjedovali i danke plaćali u doba bizantskog cara Vasilija. Iz cijelog konteksta, iz kasnijih izvora i prilika te analogije sa sjeverodalmatinskim gradovima očito se vidi da je spominjanje vinograda ovdje samo *pars pro toto* (dio za cjelinu), a da je to zaista bilo dubrovačko komunalno područje što ga je Dubrovčanima priznao odnosni vladar. Prema Zahumlju to je teritorij Rijeke, Zatona i Poljica, a prema Travunji područje Župe Žrnovnice, zvane kasnije samo Župa. Cijelo to područje naziva se kasnije *Astarea,* što dolazi od grčke riječi *stereá,* a znači *čvrsto kopno* za razliku od otoka. Nije zasad još utvrđeno kada su Dubrovčani stekli te zemlje i koji vladar im ih je priznao, odnosno ustupio.

U slijedećem razdoblju Dubrovačka Općina širi se na otočni niz Koločep-Lopud-Šipan (s još nekim manjim otočićima). O dubrovačkoj vlasti nad njima imamo izravne podatke tek iz XIII. st., ali postoje neke druge indicije, a one pokazuju da je Dubrovnik i ove otoke stekao između IX. i X. stoljeća. Naime, opisujući u svom djelu »O upravljanju carstvom« bizantsku pokrajinu Dalmaciju, Konstantin Porfirogenet među ostalim poimence spominje brojne otoke, kaže da ima i drugih, a općenito veli ovo: »Postoji pod oblašću Dalmacije do Beneventa nagusto i vrlo mnogo otoka, tako da se brodovima nije nigda bojati valóva[6].«

Benevent je bio znameniti grad s pokrajinom. Jadransko more položeno je dijagonalno smjerom jugoistok-sjeverozapad, a poprečni upravni potez na taj longitudinalni smjer od Beneventa dalje preko Jadranskog mora, stiže upravo na Dubrovnik. Kad Porfirogenet spominje mnoštvo otoka u bizantskoj Dalmaciji, zacijelo misli na otoke sve do Dubrovnika, a ovamo, eto, pripada i otočni niz Koločep-Lopud-Šipan. Kako je bizantska Dalmacija bila sastavljena od skupine autonomnih gradova s komunalnim područjima, to moramo i ovaj otočni niz uklopiti u dubrovački autonomni teritorij. O stjecanju tih otoka dubrovački izvori govore na svoj način tek znatno kasnije.

Poznato je vladanje hrvatskog vladara Tomislava iz razdoblja od oko 910. do 928 god. Tomislav je Bijeloj Hrvatskoj pripojio Panonsku Hrvatsku, a njegovu vrhovnu vlast priznao je i zahumski knez Mihajlo Višević. Godine 925. nazivaju Tomislava kraljem. Uspio je steći i gradove bizantskog temata Dalmacije (naravno, skupa s njihovim komunalnim teritorijima). Glavni su izvori za izučavanje Tomislavova doba akti splitskih crkvenih sabora iz razdoblja od 925. do 928. god[7]. Cijeli njihov kompleks i kontekst, u skladu i s drugim

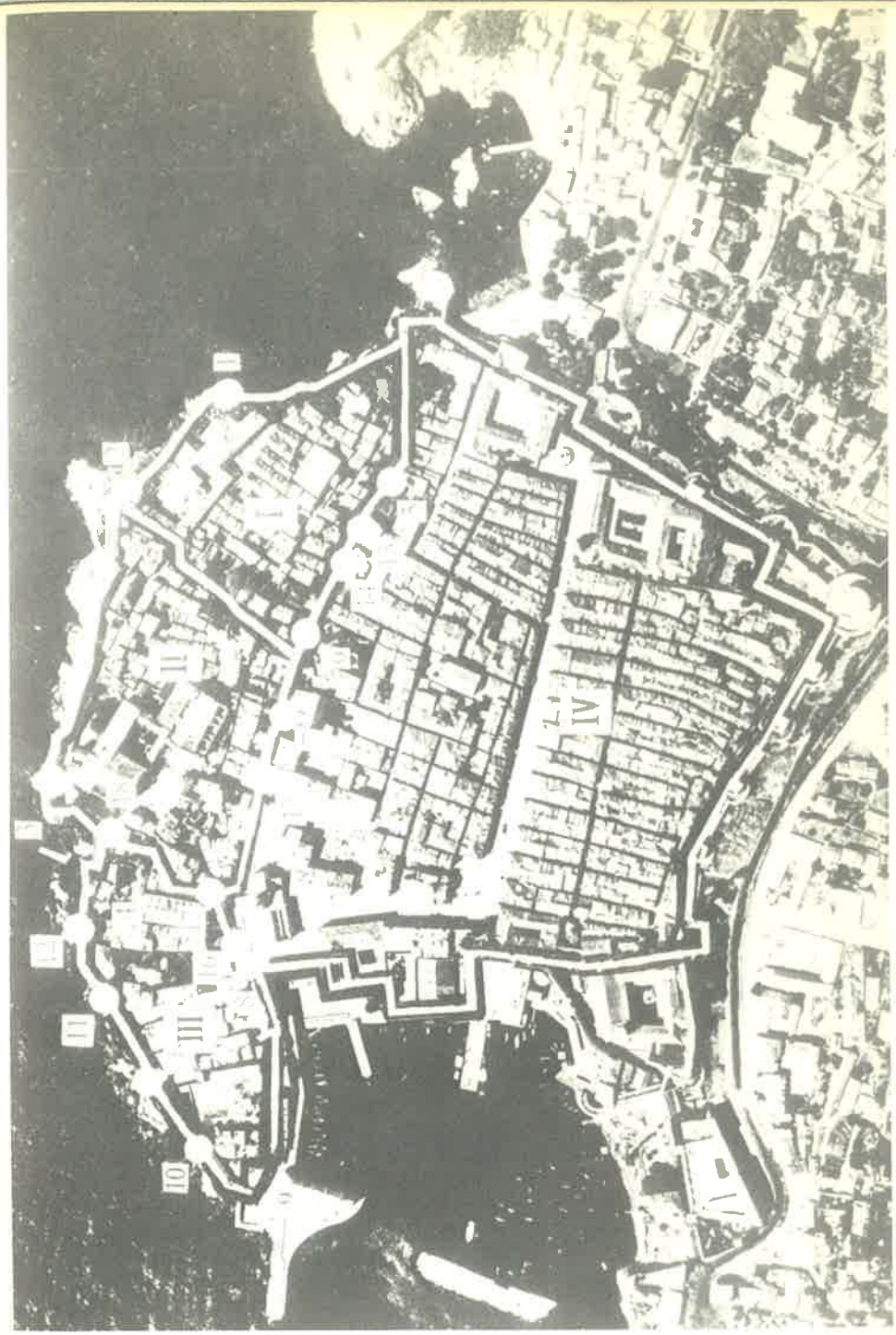

Pogled na stari Dubrovnik sa sjevera. Pokazuje najstariji razvitak grada. (Iz djela J. Lučića: Povijest Dubrovnika od VII. stoljeća do godine 1205.) I. Najstariji dio pri osnutku grada u 7. stoljeću. II.–III. Prvo i drugo proširenje do sredine 10. stoljeća. IV. Treće proširenje u 11. i 12. stoljeću, pri čemu je optočen zidom od zemlje i kolja, a u 13. stoljeću kamenim zidom. Izgradnja zgrada iz potonjega vremena. Brojevi 1–12 označuju prvobitne obrambene kule, a 13–18 nekadašnja gradska vrata.

izvorima, pokazuje da je Tomislav stvarni kralj Hrvatske i Dalmacije. Naziv Dalmacija javlja se u njima u pluralnom obliku *Dalmatiae, arum,* a pri tom se misli na dvije Dalmacije: *zapadnu* s autonomnim gradovima Krkom, Rabom, Osorom, Zadrom, Trogirom i Splitom, te *istočnu* s Dubrovnikom i Kotorom. Ivan Ravenjanin obnovio je u VII. st. u Splitu nekadašnju salonsku nadbiskupiju, koja je nekoć obuhvaćala cijelu rimsku pokrajinu Dalmaciju, a od obnove bizantinsku pokrajinu Dalmaciju te Hrvatsku. U doba raskola IX–X. st. bizantska je Dalmacija, inače u bizantskom državnom sklopu, silom prilika priznavala carigradskog patrijarha. Izmirenjem i sporazumom između Rima i Carigrada, a i time što su gradovi došli pod vlast Tomislava, dalmatinska crkva priznala je papu svojim neposrednim poglavarom i u tom odnosu ostala i kad je temat Dalmacije ponovno potpadao pod vlast bizantsku. Bijela Hrvatska izdvaja se tijekom IX. st. ispod vlasti splitskog nadbiskupa i dobiva svoga posebnog biskupa u Ninu, tako da se vlast sjevernodalmatinskih biskupa ograničava samo na njihovo komunalno područje. Crkvenu vlast nad cijelim Zahumljem posjedovala je biskupija u Stonu. Nisu li dubrovačka i kotorska biskupija možda imale crkvenu vlast i izvan komunalnog područja svojih gradova, nije nam poznato. Kad je, dakle, temat Dalmacije potpao pod hrvatsku državu, javljaju se dva važna pitanja. Splitski nadbiskup je, naime, težio uspostavljanju svoje vlasti nad cijelom hrvatskom državom, a svi su sjevernodalmatinski biskupi priželjkivali da se ninska biskupija ukine a njeno područje ponovno razdijeli među njih, kako to bijaše prije osnivanja ninske biskupije. Ninski biskup pak ne samo da se borio kako bi se njegova biskupija održala, već je kao biskup glavnog grada Hrvatske također težio da dobije metropolitansku vlast nad sveukupnom hrvatskom državom. No kako je olabavila veza između splitskog nadbiskupa i sufraganih mu biskupa, to su i oni pokazivali znakove osamostaljivanja, a bilo je među njima i pograničnо-crkvenih sporova, naravno ne u pogledu komunalnih teritorija nego prostiranja izvan njih. I zadarski je biskup, stolujući u glavnom gradu temata Dalmacije, iskazivao znakove osamostaljivanja. Neke nama pobliže nepoznate pretenzije, iz kojih izvirahu sporovi, imale su i biskupije Osora, Raba i Dubrovnika. Državne i crkvene granice nisu se, doduše, uvijek poklapale – specifični je razvoj prilika ponekad nalagao drukčije – ali se kroz povijest pretežno ipak išlo za tim da se jedne i druge granice barem uglavnom poklapaju. Cijeli kompleks i kontekst akata splitskih sabora pokazuje da se u prvom redu radilo o rješavanju crkvenog problema u okružju jedne države, a da je taj problem nastao važnom političko-teritorijalnom promjenom, naime uključenjem temata Dalmacije u hrvatsku državu. U nju bijahu uključeni i gradovi *istočne* Dalmacije Dubrovnik i Kotor. Premda postoji mogućnost da se crkvena nadležnost biskupa ova dva grada širila i izvan dubrovačkoga odnosno kotorskog komunalnog područja, ta eventualnost nimalo ne poriče ono što smo istakli. Zbog svega navedenog važno je istaknuti konačni rezultat splitskih sabora i papinskih odluka s njima u vezi. Na njima je ustanovljena metropolitanska vlast splitskog nadbiskupa nad cijelom hrvatskom državom, uključivši cijeli temat Dalmacije s Dubrovnikom, Kotorom i Zahumljem, koje u to doba bijaše pod hrvatskom vrhovnom vlašću. Ukinuta je ninska biskupija a obnovljena biskupija u gradu Skradinu, te povjerena dotadašnjem ninskom biskupu Grguru. Spominju se i biskupije u udaljenijim hrvatskim krajevima, u Sisku i Duvnu, ali o njihovu popunjavanju nije rečeno ništa.

Potvrđujući zaključke splitskog sabora Papa Leo VI. je 928. pozvao biskupe da im se pokore. Pri tom je dvaput oslovio zadarskog biskupa Formina, k tome i osorskoga, rapskog i dubrovačkog, pozivajući ih da budu zadovoljni sa svojim crkvenim područjem. Važan je osmi zaključak, koji govori o dubrovačkoj i kotorskoj biskupiji. U njemu se ističe zajednica ovih dviju biskupija, te se veli: Ako biskup jedne od biskupija umre, preživjeli će nad biskupijom umrloga vršiti crkvenu vlast sve dok se za nju ne zaredi novi biskup. Osim tih

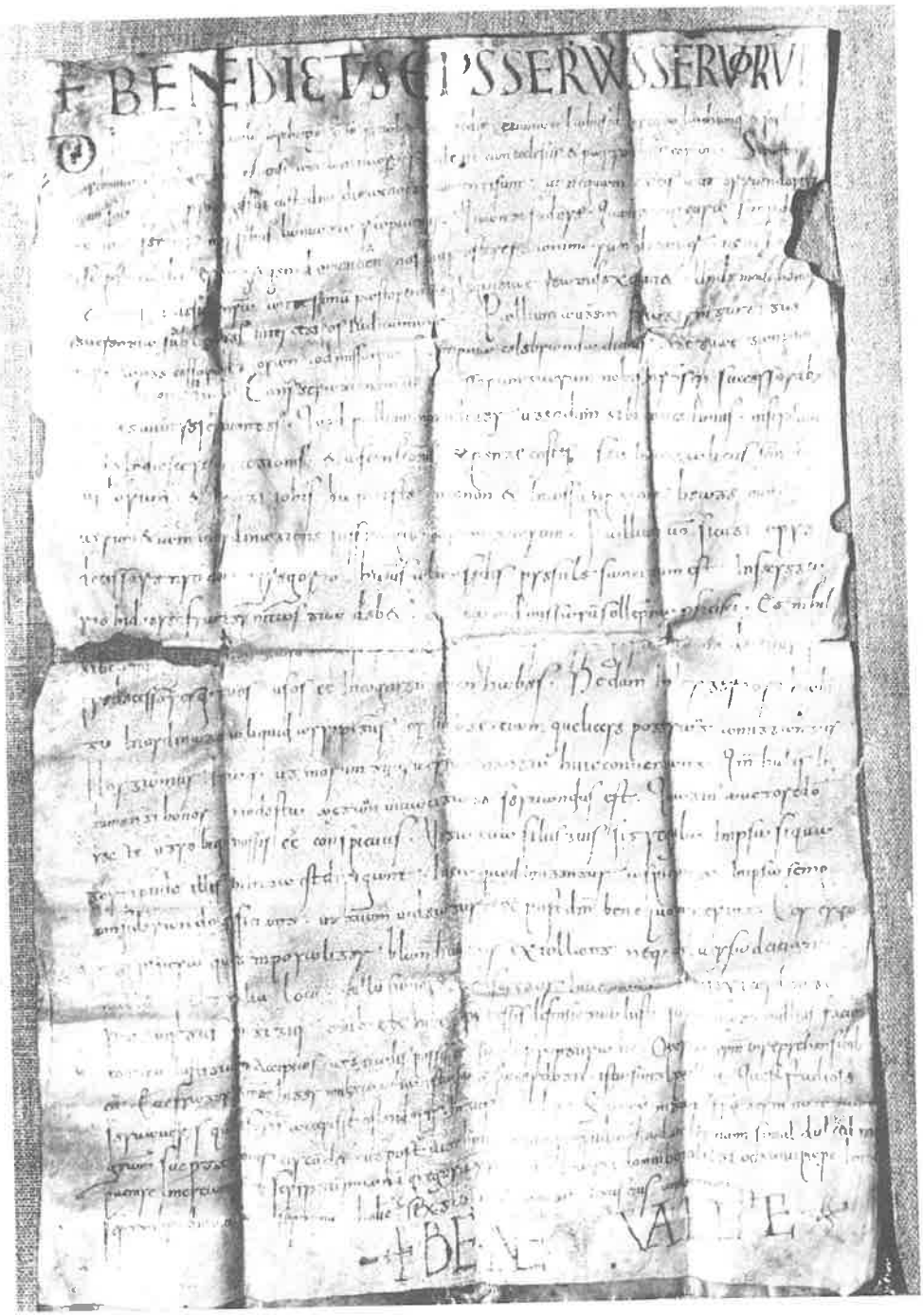

Bula pape Benedikta VIII. dubrovačkom nadbiskupu Vitalisu, g. 1022. Najstarija isprava Dubrovačkog arhiva.

glavnih crkvenoteritorijalnih odredaba, sabori su donijeli i cijeli niz odluka o životu i disciplini crkve i svećenstva, koje su, dakako, važile i za područje dubrovačke biskupije.

Na temelju svega razloženog možemo, dakle, reći *da u doba Tomislava Dubrovnik i Kotor bijahu u sklopu hrvatske države, što je istodobno drugi prekid bizantske vlasti nad Dubrovnikom.*

Kad je Konstantin Porfirogenet sredinom X. st. pisao svoje djelo »O upravljanju carstvom«, *nad tematom Dalmacije vlast više nije bila hrvatska već ponovno bizantska, pa tako i nad Dubrovnikom.* Izravnog podatka kad se ta promjena zbila nema, ali možemo zaključiti da se to dogodilo u doba nemira u hrvatskoj državi za kralja Miroslava, dakle oko 948. godine. Porfirogenet nam opisuje temat Dalmacije svojeg vremena, ali na temelju toga možemo zaključivati i o prilikama ranijeg doba.

U Porfirogenetovo doba tematu pripadaju Krk s otokom, Rab s otokom, Osor s otocima Cresom i Lošinjem, Zádar s ostalim sjeverodalmatinskim arhipelagom, uglavnom nenastanjenim ali s istaknutom strateškom i usto nastanjenom točkom – otokom Vergadom na ulazu u Zadarsko-pašmanski kanal te s kopnenom okolicom, Trogir s okolicom, Split s okolicom i otokom Šoltom, Dubrovnik s teritorijem kasnije nazvanim Astarea i otočnim nizom Koločep-Lopud-Šipan i Kotor. Između područja rijeke Neretve i Dubrovnika prostire se Zahumlje, pod kojim su Stonski rat i Primorje, kasnije tekovine Dubrovnika. Mljet je tada još u sklopu Neretljanske oblasti. Otoke Lastovo i Sušac Porfirogenet spominje, ali izričito kaže da nisu u vlasti Neretljana. Ne spominje kome pripadaju. Između Dubrovnika i Boke Kotorske je Travunja. U djelu »O upravljanju carstvom« se kaže da su Konavli pod Travunjom, ali se osim Travunjana više puta spominju i Konavljani[8]. Očito je da se Konavli žele osamostaliti. I zaista: u djelu »O ceremonijama« isti pisac posebno govori o vladaru Travunjana i vladaru Konavljana[9].

Porfirogenet iznosi podatke i o osnutku Dubrovnika te o Dubrovniku svojeg vremena[10]. On ga, kao i ostale gradove, zove *kastron,* što znači da je to utvrđen grad, a izričito spominje gradski zid. Kaže da je grad u početku bio malen, ali da su ga zatim dva puta proširivali. Iz drugih izvora i indicija znamo da se u to doba grad prostirao samo na otočiću te da ga je od susjednog kopna i dalje dijelio relativno plitki kanal. Prema tome ova su proširivanja njegovi stanovnici izvršili na samom otočiću. Prema indicijama i drugim izvorima zaključujemo da je najstariji dio grada bio na najvišem mjestu, kasnije nazvanom *Kaštio* (Castellum), gdje bijaše posebni seksterij u doba kad se grad dijelio na seksterije. Prvo proširenje obuhvatilo je niži dio otočića prema istoku, kasniji seksterij Svetog Petra, a drugo proširenje daljnji dio grada prema istoku, kasniji treći seksterij nazvan Pustijerna. Porfirogenet sve to tako iskazuje da možemo zaključiti kako se grad širio uslijed prirodnog priraštaja i doseljivanja.

U dubrovačkoj Župi su položaji Gradac i Spilan (danas Spion) s kasnoantiknim ostacima utvrda. Dubrovački kroničari Anonim s kraja XV. i Ranjina iz prve polovine XVI. st., svaki na svoj način, kažu kako su se tu naselili Epidavrani koji će se kasnije odatle preseliti u Dubrovnik, i to u Pustijernu[11]. Odbacivši pojedine netočne potankosti njihova pripovijedanja, možemo njihovo kazivanje o preseljenju potomaka nekadašnjih Epidavrana u Dubrovnik te u vezi s tim o drugom proširenju grada na Pustijernu, držati vrlo vjerojatnim.

Za sve stanovnike gradova dalmatinskog temata Porfirogenet općenito kaže da su Romani. Prema tome i stanovnici Dubrovnika njegova doba, zaključujemo, bijahu Romani.

Da je neki Bizantinac strateg Dalmacije, posljednji put se spominje u drugoj polovini X. st. Istodobno, dakle u drugoj polovini X. st., čast bizantskog namjesnika Dalmacije počinje obnašati prior glavnoga grada Dalmacije Zadra. Kao prokonzul Dalmacijâ, dakle u

pluralnom obliku[12], pri čemu se podrazumijevaju Dubrovnik i Kotor, prvi put se 986. god. spominje prior Zadra Majo, ali o konkretnom vršenju vlasti nad njima ne znamo ništa.

To je ujedno doba kad se znatno bila uzdigla makedonska država pod carom Samuilom, koji se osobito mnogo borio protiv Bizanta. Među ostalim navalio je Samuilo i na grad Ulcinj te ga duže podsjedao, ali ga nije mogao osvojiti. Nakon toga se Samuilo (u razdoblju od 986. do 990. god.) okrenuo protiv bizantske Dalmacije i Hrvatske, u jednom naletu provalio sve do Zadra, i pri tom obilato pljačkao i palio. Tom je prilikom zapalio Kotor i Dubrovnik[13]. U svojem pohodu Samuilo nije osvojio ni Hrvatsku ni bizantsku Dalmaciju, ali je zajednička opasnost približila Bizant i Hrvatsku. Bizant je hrvatskom kralju Stjepanu Držislavu podario naslov eparha i patricija te mu predao gradove dalmatinskog temata. Držeći te gradove bitnim sastavnim dijelom svoje države, te da bi što više istakao pravo na Dalmaciju, Stjepan Držislav naziva se kraljem Hrvatske i Dalmacije. *Nemamo konkretnih podataka o tome da je vladao nad Dubrovnikom i Kotorom, ali možemo smatrati vjerojatnim da je Držislav i nad ovim gradovima, kao gradovima Dalmacije, također imao vlast, ili i to da je, s obzirom na udaljenost središta hrvatske države, Bizant i dalje zadržao vlast nad njima.*

Godina 1000. nešto nam jače osvjetljava Dubrovnik. Te je godine mletački dužd Petar Orseolo II. poduzeo onu poznatu vojnu protiv hrvatske države, s osobitim ciljem da se domogne dalmatinskih gradova. Bizant ga je, naime, bio ovlastio da zaposjedne te gradove dodjeljujući mu *dominium Dalmatiae*. Prilike su u Hrvatskoj i u njoj saveznoj Neretljanskoj oblasti bile takve da su i hrvatski kralj i neretljanski knez pristali na mir, ali na taj mir nisu pristali neretljanski otoci Korčula i Lastovo, za koje možemo reći da u to doba bijahu u Neretljanskoj oblasti. Dužd se stoga uputi prema jugu da ih silom pokori. Uplovi sa svojim brodovima u Korčulansko-pelješki kanal i pristade uz Otočić sv. Maksima (danas nazvan Majsan). Odatle pozva Korčulane da mu se podvrgnu, oni to odbiše pa ih on silom pokori. Odatle otplovi na Lastovo, tu se zametnu žestoka i duga borba, dok napokon i njega ne svlada. Potom se Mlečanin vrati na Otočić sv. Maksima i tu primi dubrovačko poslanstvo na čelu s nadbiskupom, *koje mu se u ime Dubrovnika podloži i položi zakletvu vjernosti. A sve je to za Dubrovnik označilo prekid bizantske vlasti.* Dužd i njegovo brodovlje nisu krenuli u Dubrovnik nego su se s Majsana vratili u Mletke. *Tako je Dubrovnik 1000. god. prvi put došao pod mletačku vlast.*

Radi analogije navodimo da dužd iz Osora nije pošao na Krk i Rab nego krenuo u Zadar, kamo su potom došli biskupi i priori Krka i Raba te mu se tu poklonili i u ime gradova položili zakletvu vjernosti[14].

REDOSLIJED VRHOVNIH VLASTI 1000–1204.

Tijekom XI. st. nema vijesti o Dubrovniku koliko bismo ih željeli. Stoga ćemo se morati obazirati na cijelu Dalmaciju.

Od 1023. do 1024. uzdrmana je mletačka vlast nad dalmatinskim gradovima, pa je i nestaje. *U Dubrovniku se 1023. spominje bizantska vlast*, a u zapadnim dalmatinskim gradovima 1024[15]. Naime, 1023. bude na Lokrumu osnovan benediktinski samostan, a u ispravi o tome spominje se samo bizantski car kao vrhovni vladar[16].

Godine 1032. sudjeluju Dubrovčani u pohodu Bizanta protiv Arapa[17].

U doba bizantske borbe protiv dukljanskog vladara Vojislava, u Dubrovniku je bizantski strateg Katalon Klazomenit a Dubrovnik se spominje kao bizantski temat, a i to samo jednom zgodom. Izvor nam ne označuje godinu, ali držimo da je to bilo 1034. ili kratko nakon toga[18]. Ovaj temat uzrokovale su osobite prilike i on kratko traje, jer se u Dubrovniku nakon toga više i ne spominje.

Prema jednoj ispravi, zadarski prior Grgur uživa 1036. čast protospatara i stratega »cjelokupne Dalmacije«, a iste godine se za istog Grgura u drugoj ispravi kaže da ima »u granicama pak Dalmacijâ čast protospatara i stratega«[19]. Prvim izrazom cjelokupnosti Dalmacije i drugim pluralnim izrazom Dalmacijâ izriče se pretenzija vlasti nad Dubrovnikom i Kotorom, ali zasad ne znamo za izvore koji bi govorili o praktičnoj primjeni ovih nastojanja.

Jedna dubrovačka isprava bez nadnevka, ali svakako iz razdoblja između 1050. i 1055. god., spominje vladanje bizantskog cara[20].

Iz 1060. stiže nam isprava hrvatskog kralja Petra Kresimira IV, u kojoj se on naziva

»kraljem Hrvata i Dalmacijâ«[21]. U taj mah Petar Kresimir još ne vlada cijelom Dalmacijom, ali tu vlast želi ostvariti. Pluralnim nazivom jasno pretendira na obje Dalmacije. Iz 1061. poznat je dopis pape Aleksandra II, u kojemu se kaže: »kralju i biskupima Dalmacijâ«[22]. Ne spominje se ime kralja, ali znamo da je dopis bio upućen kralju Petru Kresimiru.

Godine 1066. Dalmacija je već pod vlašću kralja Petra Kresimira[23]. U kraljevoj ispravi izdanoj u Ninu 1069, među svjedocima se spominje i »gospodin Leo protospatar i cijele Dalmacije katapan«[24]. Ova činjenica nije nimalo u protuslovlju s time što je Dalmacija već u rukama Kresimira. Naslov protospatara je dvorska čast dana osobno Leonu, koja će mu ostati i nakon što prestane biti carskim namjesnikom Dalmacije. U časti namjesnika Dalmacije ostavio ga je, čak pod naslovom katapana, kralj Petar Kresimir i dalje. Važno je ipak da se i u toj ispravi ističe cjelokupnost Dalmacije. No to je ujedno i posljednji put da se ona ističe; nakon toga više neće biti spomena o dvjema Dalmacijama u smislu u kojem smo to do sada naglašavali. Malo zatim Kotor se našao pod vlašću dukljanskog vladara Mihajla, koji je čak u njemu imao svoj dvor.

Ne posjedujemo dokumente koji bi nam govorili o ostvarivanju Kresimirove vlasti nad Dubrovnikom i Kotorom, ali ni takve koji bi je nijekali. No u onom isticanju pluralnog oblika Dalmacijâ kao i naglašavanju cjelokupnosti Dalmacije, posve je očito da je Petar Kresimir pretendirao na vlast u južnoj Dalmaciji, dakle nad Dubrovnikom i Kotorom. Ako je te vlasti doista bilo, ona je nad Kotorom prestala malo nakon 1069. god., a nad Dubrovnikom ako ne prije a ono svakako 1074–1075. godine. Protiv hrvatskog kralja a u službi Bizanta nastupi južnoitalski normanski vojvoda Amiko, koji utvrdi svoju vlast u gradovima Splitu, Trogiru, Zadru i Biogradu. Međutim, već su se 1075. svojom vlašću nad tim gradovima nametnuli Mleci, da bi ih novi hrvatski kralj Zvonimir 1076. snova pripojio Hrvatskoj[25]. Zvonimir povede borbu protiv Mlečana i Bizanta, tadašnjih saveznika, a bizantski car na ustuk tome, držeći da posjeduje suvereno pravo ne samo na Dalmaciju nego i sveukupnu Hrvatsku, predade 1085. to pravo mletačkom duždu, udijelivši mu usput i naslov dužda Hrvatske i Dalmacije[26]. Samo što ovaj, ovom prigodom, to »pravo« nije mogao ostvariti.

Zvonimir je u borbi protiv dvostrukog neprijatelja sklopio savez s južnoitalskim normanskim vojvodom Robertom Gviskardom, te je brodovlje njemu podložnih dalmatinskih gradova sudjelovalo na Gviskardovoj strani u bici kod Drača 1081. god., a protiv združenih Mlečana i Bizantinaca. *To što su u toj bici protiv Bizanta sujelovali i Dubrovčani, znači da u taj mah nisu bili pod bizantskom vlašću. Bio je to, dakle, daljnji prekid bizantske vlasti nad Dubrovnikom.* Onovremeni pisac Vilim Apulijski kaže o tom sudjelovanju Dubrovčana ukratko ovo: »Dubrovačka čeljad prateći vojvodu s Dalmatincima čestim hicima strijelâ pokriva more«[27]. Time pisac hoće reći da su se među Dalmatincima osobito istakli Dubrovčani. Iz ovoga kratkog spomena htjeli su noviji povjesničari izvući zaključak da je Dubrovnik od te bitke, naime od 1081. god., pa sve do smrti moćnog Roberta Gviskarda 1085. priznavao njegovu vrhovnu vlast, odnosno vlast južnoitalskih Normana. Ništa nas pouzdano ne upućuje na takvo zaključivanje. Činjenica je jedino da je Dubrovnik tada bio na protubizantskoj strani, a zacijelo nije bio ni posebna država. Kako je Zvonimir slao dalmatinsko brodovlje u pomoć Gviskardu, nije isključeno da je Dubrovnik bio možda upravo pod Zvonimirom. Moćan savez dviju jakih protubizantskih sila na Jadranu, Hrvatske i Normana, nesumnjivo je pridonio da se Dubrovnik odvrgne od bizantske vlasti. U doba bitke kod Drača, dakle, jednako je moguće i vjerojatno da je Dubrovnik bio bilo pod Normanima bilo pod Zvonimirom. Koliko je vremena prije bitke i poslije nje mogao biti pod jednima ili drugim, izvori šute. Ako je bio pod Normanima mogli bismo pretpostaviti da njihove vlasti nije u Dubrovniku bilo nakon smrti moćnog Roberta Gviskarda 1085.

Pogled na Lokrum.

Ukoliko je pak bio pod Zvonimirom, vlasti hrvatske nad tim gradom zacijelo više nije bilo nakon smrti Zvonimirove 1089. god., odnosno nešto kasnije krajem 1091. kad je Bizant zavladao i ostalim dalmatinskim gradovima.

Nastupilo je vrijeme kad se više ne ističu cjelokupnost Dalmacije i pluralni oblik Dalmacijâ u dosadašnjem smislu. U sačuvanim izvorima više nema ni spomena o bizantskom namjesniku Dalmacije, jednako tako ni izraza temata, ali postoji kao politički pojam područje raštrkanih gradova od Krka do Splita. Dubrovnik i Kotor idu zasebnim putovima. Dalmacija od Krka do Splita dolazi 1097. pod mletačku vlast, pa tako Mleci tek sada ostvaruju »pravo« priznato im od Bizanta 1085. godine. Promjena će biti i ubuduće. Spominje ih ugarsko-hrvatski kralj 1105. godine. Od 1112. do 1115. posljednji put se Dalmacija ističe kao ona na koju ima pravo Bizant[28]. Bizant, doduše, i nakon toga pretendira na Dalmaciju, ali se desetljećima više o tome u izvorima ne govori. Borbu za zapadne dalmatinske gradove, one od Splita do Krka, sada vode ugarsko-hrvatski kraljevi i Mleci.

Nakon 1115. više ne možemo govoriti o staroj bizantskoj pokrajini Dalmaciji. Kakav je status imao Dubrovnik, pobliže ne znamo; poznato je tek da bijaše pod vrhovnom vlašću bizantskom.

Od kraja XI. st. na Dubrovnik više ne pretendiraju ni hrvatski ni ugarsko-hrvatski kraljevi. Kuša ga početkom XII. st. osvojiti dukljanski kralj Bodin[29], ali mu to ne uspijeva, kao što to neće uspjeti kasnije ni Nemanjićima. Dubrovnik je, dakle, u XII. st. izvan

interesne sfere hrvatskih odnosno ugarsko-hrvatskih kraljeva, istodobno ga ne uspijevaju osvojiti za sebe vladari zaleđa, dukljanski kraljevi i Nemanjići, pa se zaista može reći kako sada ide vlastitim putem. Istodobno, u XII. st., Mleci se otimlju i za zapadne dalmatinske gradove od Krka do Splita, ali i za Dubrovnik. Ta borba više puta ide uporedo.

Početkom XII. st. počeše na Jadranu događaji koji će za Dubrovnik biti od osobite važnosti. Poznato je da je ugarski kralj Koloman, postavši 1102. i hrvatskim kraljem, naumio domoći se zapadnodalmatinskih gradova nekadašnjeg dalmatinskog temata, što mu i uspije 1105. godine. Desetljeće kasnije, 1115. god., Mlečani krenuše u protunapad kako bi ih ponovno zauzeli. Ta je borba prolazila kroz razne stupnjeve. Spomenut ćemo one najbitnije koji su u svezi s Dubrovnikom.

Godine 1116. zauzeli su Mleci zapadnodalmatinske gradove, a uz njih i Biograd i Šibenik. Godine 1124. vrati kralj Stjepan Hrvatskoj Biograd, Šibenik, Trogir i Split, a Zadar i sjeverni otoci ostadoše i dalje pod Mlecima. Od 1122. mletačka je vojna sila u Palestini, osvaja tamošnje gradove te se zbog toga sukobljava i s bizantskim carem Ivanom II. Komnenom. Poznata je činjenica da je dužd Dominik Michieli na povratku iz Palestine *1125. god.* ponovno preoteo Split, Trogir, Šibenik i Biograd. Manje se zapaža činjenica *da je on tada osvojio i Dubrovnik*. Pri tome je Split, Trogir, Šibenik i Biograd oteo Hrvatskoj, *a Dubrovnik Bizantu,* s kojim bijaše u sukobu već zbog probitaka u Palestini. Znamo da je u to doba ili malo kasnije mletački plemić Popone Zorzi zadobio za Mletke Korčulu, a da se i otoci Hvar i Brač nađoše tada pod mletačkom vlašću[30]. Vjerojatno su i te otoke zauzeli prigodom duždeva povratka.

Mleci su u to doba na Jadranu vrlo jaki. Međutim nakon rata s ugarsko-hrvatskim kraljem Belom II. Slijepim, te po sklopljenom miru 1133, oni izgube ostale kopnene gradove a ostadoše im samo Zadar i sjeverni otoci, Hvar, Brač, Korčula i Dubrovnik.

Od 1165. do 1167. traje žestoko ratovanje između ugarsko-hrvatskih kraljeva i Bizanta. Ovomu potonjem uspije do 1167. zavladati Srijemom, Bosnom, dijelom Hrvatske od rijeke Krke na jug, Trogirom i Splitom. U ovom su razdoblju, iz drugih razloga, bili napeti odnosi između bizantskog cara Manojla i Mletaka. Kako je Dubrovčanima dozlogrdilo gospodstvo Mlečana, što je odgovaralo ciljevima bizantske politike, oni se još jednom prikloniše zaštiti Bizanta. *Druga mletačka vlast nad Dubrovnikom trajala je, dakle, od 1125. do 1165. godine.* Bizantu je bilo osobito stalo do gospodstva nad Dubrovnikom, te je u gradu držao posadu u naročito za to određenoj kuli. Nad zidinama i kulama vijali su se carski barjaci. Inače je Dubrovnik i dalje uživao svoju autonomiju, te je tako 1169. sklopio prijateljski ugovor s talijanskim gradom Pizom, kojim se reguliraju međusobni odnosi. Koliko god sklapanje ovog ugovora bijaše djelo autonomne politike grada Dubrovnika, do njega je ipak moglo doći samo zahvaljujući općim i za to povoljnim prilikama. Piza je u to doba takmac Mletaka, i eto malo vremena nakon oslobođenja dubrovačkog od Mletaka, požuruju se dva grada da sklope prijateljski ugovor. Nasuprot Mlecima, s kojim je u napetim odnosima, bizantski car Manojlo podupire Pizance, te je sklapanje ovog ugovora potpuno u skladu s bizantskom politikom. Simptomatično je da su isti ovakav ugovor, i to iste godine, sklopili Pizanci sa Splićanima, koji također bijahu pod bizantskom vlašću, te da se ta okolnost u dubrovačko-pizanskom ugovoru posebno naglašava[31].

Godine 1171. došlo je do otvorenog rata između Mletaka i Bizanta. Car Manojlo izda naredbu da se pohvataju i zarobe svi mletački trgovci u carstvu, zajedno s njihovim brodovima i robom, te da se otpreme u Carigrad[32]. Mleci na to sakupe jaku mornaricu, koja pod duždevim vodstvom krene put bizantskih voda Egejskog mora. *Na tom putu Mlečani 1171. zauzeše bizantski Trogir i Dubrovnik.* Dubrovčani se u početku žestoko odupriješe, ali kad Mlečani zauzeše dio gradskih zidina i neke kule, Dubrovčani se, predvođeni nadbisku-

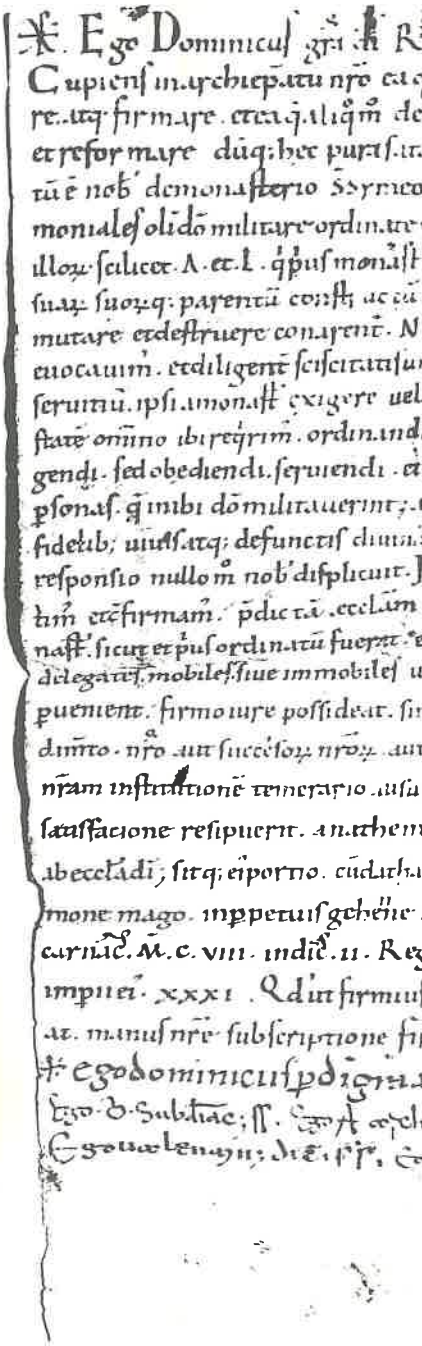

Odluka dubrovačkog nadbiskupa Dominika o crkvi i samostanu sv. Šimuna. Najstarija sačuvana originalna isprava pisana u Dubrovniku.

pom, pokoriše. Dužd to prihvati, a nakon toga svi stanovnici stariji od 12 godina položiše prisegu vjernosti. Dubrovčani su, zajedno s nadbiskupom, morali pristati da im se crkveni poglavar podloži patrijarhu u Gradu, ukoliko to papa dopusti. Nakon toga dužd zapovjedi da se sruše carska kula i gradske zidine prema moru. Za kneza Dubrovčanima postavi Rainera Zanu. Nakon toga on s brodovljem otplovi dalje, ali ne zaboravi povesti sa sobom taoce.

Mletačka ekspedicija doživje zbog raznih uzroka u Egejskom moru neuspjeh, te dužd s malim brojem preostalih brodova krene natrag. *Mletački neuspjeh bio je Dubrovniku znak da se odvrne od mletačke vlasti i ponovno prizna vlast Bizanta. Vraćajući se u Mletke 1172. dužd pokupi u Dubrovniku zbačenog kneza Rainera Zanu.*

Mleci bijahu zaraćeni s Bizantom sve do 1176, kada dvije strane sklopiše mir[33]. Za vrijeme tog ratnog stanja mletačkim saveznikom bijaše srpski veliki župan Stefan Nemanja, koji od 1168. do 1172. ratuje protiv Bizanta. Nemanja je osim težnje da zemlju oslobodi bizantske vlasti, pokazivao i želju da zavlada primorskim krajevima, te je 1172. navaljivao na Kotor i na Dubrovnik, ali ovog nije mogao osvojiti[34].

Dubrovnik ostade pod bizantskom vlasti do 1185. godine. Od 1184. Dubrovnik je u ratu sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom, koji 1185. navali na sam grad. Zbog unutrašnjih razmirica Bizant u to doba bijaše slab, te nije mogao pomoći Dubrovniku. Zacijelo je upravo to bio razlog *što je grad još iste 1185. stupio pod okrilje normanskog kralja Južne Italije. Vrhovna vlast normanska nad Dubrovnikom potraja sve do 1192. godine*[35].

Te, 1192. god., normanska vlast toliko oslabi a autoritet bizantskog carstva toliko ojača, *da su Dubrovčani ponovno priznali vrhovnu bizantsku vlast.*

Dubrovački povjesničari Ivan Gundulić iz XVII. st. i Džono Rastić iz XVIII. st. donose nam sadržaj bule, kojom je bizantski car Izak II. Angelo ponovno primio Dubrovčane pod svoju vrhovnu vlast[36]. Sama bula nije sačuvana, ali Jireček i ostali povjesničari smatraju pripovijedanje spomenutih pisaca vjerodostojnim, te drže da je bula uistinu postojala[37]. U toj buli, koju su Dubrovčani prihvatili i na koju su se zakleli, izriče car stanovite uvjete i prihvaća obveze. On dobiva pravo da u Dubrovnik pošalje jednog ili više predstavnika svoje vlasti, i to iz vojničkog staleža. Ti će predstavnici čuvati gradske utvrde i u zajednici s domaćim sucima-konzulima sudjelovati u sudskim poslovima. Bizantski car priznaje dubrovačke sudske odredbe civilne i kaznene naravi, što je dokazom da su one postojale, premda se nisu sačuvale. Jedina sloboština Sv. Vlaha od 1190. u redu je takvih odredaba. Pošalje li car u Dubrovnik svog predstavnika, Dubrovčani će mu predati gradske utvrde i pokoravati se presudama koje ovaj izrekne u zajednici s dubrovačkim sucima-konzulima. Dubrovčani ne smiju stupati ni u kakav savez sa zapadnim carstvom i njemačkim kraljevima, s Ugarskom i s kraljevstvom Sicilijâ, sa srpskim velikim županom i s Mlecima, ni s bilo kojim drugim vladarom. Povede li car rat protiv Mletaka ili Zadra, Dubrovčani će sudjelovati u njemu s dvije galije na svoj trošak. Triput u godini dubrovački je kler dužan pjevati pohvale bizantskom caru. Zauzvrat, Dubrovčanima se u cijelom Bizantskom Carstvu dopušta potpuna sloboda trgovanja, bez plaćanja bilo kakvih daća. Snađe li ih brodolom, imaju pravo spašavati stvari. Konkretno se pak kaže, da neke stvari koje Dubrovčanima bijahu oduzete u okružju Drača i dukatu Andrianopola, treba im sada vratiti. Dalje je prema ovoj buli car mogao slati u Dubrovnik predstavnika svoje vlasti, ali nije izjavio da će ga svakako slati. I on ga doista nije poslao, a Dubrovčani još iste godine izabraše svojim knezom Gojslava, sina Kročeva. Zanimljivo je da su već slijedeće 1193. za kneza izabrali ponovno Krvaša, onoga istog koji je bio knezom i u doba normanske vrhovne vlasti[38].

RAZVOJ GRADA I STANOVNIŠTVO

Najstariji Dubrovnik nastao je na hridovitu otočiću, i to zapadnom i najuzvišenijem njegovu dijelu koji su građani do sredine X. st. dvaput proširivali prema istoku. Od kopna ga je dijelio morski kanal. Maleni otočić bijaše prema pučini strm, kao što je to i danas. Prema morskom kanalu odnosno sučelnom kopnu bijaše blaže nagnut. Taj je najstariji Dubrovnik prema ondašnjim prilikama utvrđen vrlo dobro, jer je samo tako mogao 866–867. izdržati petnaestmjesečnu arapsku opsadu.

Možemo vjerovati Porfirogenetovu podatku da je najstariji naziv grada bio *Lausion,* nastao od grčke riječi *lau* koja znači strmen. Po jezičnim zakonima *l* se pretvorilo u *r* te je nastalo *Rausion.* Ravenski zemljopisac zove ga *Ragusium,* što je već latinizirani oblik na *-um* s umetkom konsonanta *g.* Također su poznate i varijante: *Rausium, Racusium, Rausa, Ragusa, Racusa.* Dugo se i poslije rabio latinski i talijanski naziv *Raugia.* Sve dakle upućuje na točnost Porfirogenetova pisanja i njegove etimologije. Na to nas upućuje i jedna druga važna okolnost. Hridoviti predio najstarijeg dijela Dubrovnika i kasnije su nazivali *Labes.* U latinskom jeziku *labes* znači strmen, dakle što i grčki *lau.* Od te riječi nastao je za Dubrovnik naziv *Labusedi,* koji nalazimo u buli pape Benedikta VIII. upućenoj 1022. dubrovačkom nadbiskupu. Podudarno s time, u najstarijega dubrovačkog pisca Milecija srećemo najstariji naziv za Dubrovnik *Labusa.* Ni *Labusedi* ni *Labusa* nisu, dakle, iskvareni oblici niti dolaze od grčkog *lau.* Od grčke riječi *lau* nastao je *Lausion,* potom *Rausion* i ostale izvedenice, a uporedo s time od latinske riječi *labes* nastaju nazivi *Labusa* i *Labusedi.*

Slaveni su se po dolasku naseljavali nadomak svih dalmatinskih romanskih gradova, te su ih ubrzo počeli i napučivati. Istodobno, oni su topografskim objektima davali svoja

imena. Neke su nazive prihvatili od Romana i preobratili ih na svoj način, ali su nekim objektima nadjenuli čista slavenska imena. Imena starih romanskih gradova redom su prihvaćali te ih slavenizirali, jedino su *Rausionu* dali potpuno novo, slavensko ime *Dubrovnik*.

Analogiju *Dubrovniku* čini *Šibenik*, grad inače hrvatskog postanka.

Naziv *Dubrovčani*, dakle u nominativu plurala, prvi put nalazimo u povelji bosanskog Kulina bana iz 1189. god., a ime *Dubrovnik* u povelji srpskoga velikog župana (kasnije kralja) Stefana iz 1215. No imamo, doduše, i raniji izvor, ali je on sačuvan u prijepisu iz kasnijeg vremena: Milecije iz XI. st. On izričito kaže da se *Ragusa* slavenski naziva *Dubrovnik* po *Dubravi*, jer je grad nastao u kraju koji bijaše *dubrava*. Ljetopis Dukljanina, također sačuvan u kasnijim prijepisima, veli da je ime *Lausium* nastalo od riječi *laus* koju su Epidavrani upotrebljavali u svojem jeziku, dakle grčkom, a od *Lausium* da je nastalo *Ragusium*. Nastavlja da grad Slaveni nazivaju *Dubrovnikom*, što tumači latinskom riječju *silvester* ili *silvestris* (slično kao i Milecije), premda dosta naivno. Kao korelativ slavenskom nazivu *Dubrava*, brdski se prostor iznad Dubrovnika naziva *Vergatum*. U latinskom *virga* znači: zelena grančica, mladica; sađenica, prijesad; prut, šiba. *Virgetum* je *šibljak*, dakle šuma tanjih stabala. *Verga* je nastalo od *virga* a *Vergatum* od *Virgetum* ili *Virgatum*. Može se reći da je *Vergatum* predio obrastao zelenim granjem ili pak šibljakom, šumom tanjih stabala. *Vergatum* je u stvari romanski a *Dubrava* slavenski naziv za kraj neposredno do grada Rausiona. Radi se, dakle, o sinonimima. *Vergatum* se u sačuvanim dokumentima prvi put spominje u starom dubrovačkom statutu iz 1272. Naziv se poslije u hrvatskom jeziku preobratio u *Brgat*. No, često se događa da se značenje zemljopisnih naziva tijekom vremena proširi ili suzi. U ovom slučaju ono se suzilo, te se danas *Brgatom* naziva samo selo na području spominjanog brdskog prostora, a imenom *Dubrava* šuma do malog zaseoka Bosanke, također na području toga brdskog prostora. Da je između otočića i podnožja brda Brgata, prozvanog kasnije Srđem, nekoć bilo plitko more te da su taj prostor početkom XII. st. zasuli, saznajemo iz kasnijih kronika, naime one Anonima s kraja XV. i Ranjine iz prve polovine XVI. stoljeća. O tome pak da tu bijaše plitko pa čak i močvarno zemljište, saznajemo iz ranijih dokumenata. Tako se 1284. spominje da su na prostoru staroga grada prema kanalu, po prilici pokraj današnje katedrale, postojala stara zaostala *Vrata prema Močvari* (Porta de Paludo), a 1279. i 1284. god. crkva sv. Spasa na Močvari (ecclesia sancti Salvatoris de Palude[39]). U to doba tu više nije bilo močvare, ali je ostao starinski naziv *palus*, što znači *močvara*. Na temelju svega toga možemo pretpostavljati da taj morski kanal nije bio previše dubok, da su ga tijekom stoljeća zasipali valovi i struje, nanosi s brda, nanosi vjetrova a i nanosi ljudi koji su pregrađivali prostore u starom gradu i na suprotnom predgrađu. Kanal su početkom XII. st. naposljetku Dubrovčani svjesno zasuli kako bi proširili gradski prostor i spojili stari grad s predgrađem koje se razvilo na obali u podnožju Brgata, sadašnjeg Srđa. Zasipavanjem nekadašnjeg plitkog mora nastalo je čvrsto tlo i na njega se proširilo predgrađe. Zidovi staroga grada ostali su na svojim mjestima te se njihovi tragovi i danas zamjećuju. Prema pisanju kronika, predgrađe bijaše u XII. st. ograđeno zidom od zemlje i kolja. Tek su u XIII. st. građani umjesto toga najranijeg zida sagradili obrambeni zid od kamena i kreča, pa se tako predgrađe uklopilo u grad, ali se naziv *burgus* u značenju predgrađa još upotrebljavao, osobito u starom statutu iz 1272. i njegovu dodatku iz 1296. godine[40].

U XII. st. gradi se nova katedrala na mjestu današnje barokne. U Dubrovačkom arhivu postoji isprava o ugovoru sklopljenom 1199. u gradu Trani u Apuliji između predstavnika grada Dubrovnika i transkog protomagistra Eustasija, sina Bernardova, kojim se ovaj obvezuje da će nastaviti raditi na crkvi-matici Dubrovnika[41].

Katedralna crkva sv. Marije bila je već u XII. st. osposobljena za bogoslužje, ali je trebalo na njoj još raditi. Podaci o gradnji nove katedrale na tom mjestu vrlo su važni i stoga što je Dubrovčani podižu u predgrađu izvan starog grada, nadomak njegovih zidina. Središte grada se, dakle, već u XII. st., kad je predgrađe još okruženo samo zidom od zemlje i kolja, pomiče u njegov prostor.

Prvi podatak o stanovništvu Dubrovnika iznosi Konstantin Porfirogenet. Kao vjerodostojan svjedok on napominje da su stanovnici gradova temata Dalmacije – Romani. Porfirogenet to izričito tvrdi i za Dubrovnik. Vilim Tirski, pisac druge polovine XII. st., opisuje prvu križarsku vojnu iz 1096, kad je dio križara prošao i našim krajevima. Spominje četiri grada-metropole: Zadar, Split, Dubrovnik i Bar. Govori o Dalmaciji kao cijelom našem širem primorskom pojasu, i veli da narod u njoj govori slavenski, s iznimkom malo njih koji borave na obali i govore latinski[42]. Premda se o tome ne izjašnjava potanje, ipak je jasno da on cilja na gradove nekadašnjeg temata, a među njima svakako i na Dubrovnik. Važan je povijesni izvor djelo arapskog pisca Al Idrisija koji je živio na dvoru normanskog vladara u Palermu i 1153. napisao svoj zemljopis i u njemu opisao i našu obalu[43]. Al Idrisi počinje svoj opis jadranske obale idući od Barija prema sjeveru, da bi napokon stigao u Hrvatsku. Opis Hrvatske počinje ovim riječima: »Bakar, lijepi i dobro naseljeni grad prvi je među zemljama Hrvatske, koji se služe imenom Dalmacije i prostiru se uzduž mora«. Jasno se vidi što zemljopisac hoće reći. Dalmacija mu je dio Hrvatske u širem značenju jadranskog primorja, te mu je, dok se spušta sa sjevera, prvi dalmatinski grad u Hrvatskoj Bakar. Etnički naziva stanovnike Slavenima i Dalmatincima, ali pod Dalmatincima podrazumijeva Romane. Za neke gradove ne kaže kakav im je etnički sastav, ali za većinu to ipak iznosi. Po njemu su Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor nastanjeni Dalmatincima, što u duhu njegove terminologije znači Romanima. Za Senj i Bar izričito kaže da su slavenski, a za Ulcinj da ga nastanjuju Laodicejci, pri čemu misli na Albance, premda kaže da je Ulcinj jedan od glavnih gradova Slavonije; očito pod Slavonijom misli na područje Duklje i možda još neke prostore. Spominje i neka druga naselja, nije uvijek ustanovljeno o kojim se mjestima radi, ali za pojedine od njih spominje da ih naseljavaju Dalmatinci, što znači Romani. To nam dokazuje, a znamo to i iz drugih izvora, da je Romana bilo tu i tamo i izvan komunalnog područja nekadašnjega Dalmatinskog temata. Zanimljivo je da Al Idrisi za Dubrovnik kaže kako je to zadnji grad Hrvatske. Za Kotor i Bar ne kaže u kojoj su zemlji, ali s obzirom da za Ulcinj govori kako je u Slavoniji, može se i za ta dva grada pretpostaviti da ih smještava u istu zemlju. Na kraju priča o otocima Osoru (tj. Cresu i Lošinju), Krku, Rabu i Pagu, te kaže da su dio Hrvatske. U doba kad je Al Idrisi pisao svoje djelo, otoci Cres, Lošinj, Krk i Rab nisu bili pod hrvatskom vlašću već pod Mlečanima, a ni Dubrovnik nije tada pripadao Hrvatskoj. Očito je, dakle, da Al Idrisi Hrvatsku razmatra kao etničko područje koje nastavaju Hrvati. I premda je Dubrovnik, po njegovu svjedočanstvu, imao »dalmatinsko« tj. romansko stanovništvo, njegovo iznošenje kazuje da krajem oko Dubrovnika završava čisti etnički teritorij hrvatski. Inače znamo da je u njegovo doba bilo Hrvata i južnije od Dubrovnika, ali to je već bilo područje gdje su se miješali sa Srbima. Doduše, useljavanje Slavena u romanske gradove i njihovo slaveniziranje počelo je rano, ali se nije vršilo svugdje odjednom. Za neke gradove taj je problem u tom trenutku još uvijek nepoznanica.

Kad Al Idrisi veli kako neki gradovi imaju dalmatinsko stanovništvo, moramo shvatiti da ono u stvari ima prevagu, jer u njima već žive i Slaveni. Najranije se slavenizirao Zadar, za kojega Al Idrisi 1153. kaže da ima dalmatinsko tj. romansko stanovništvo, a mi prema nešto kasnijem svjedočanstvu znamo kako je 1177. papu Aleksandra III. narod u Zadru dočekao pjevajući pjesme na svojem slavenskom jeziku[44], što pak znači da je tada u Zadru

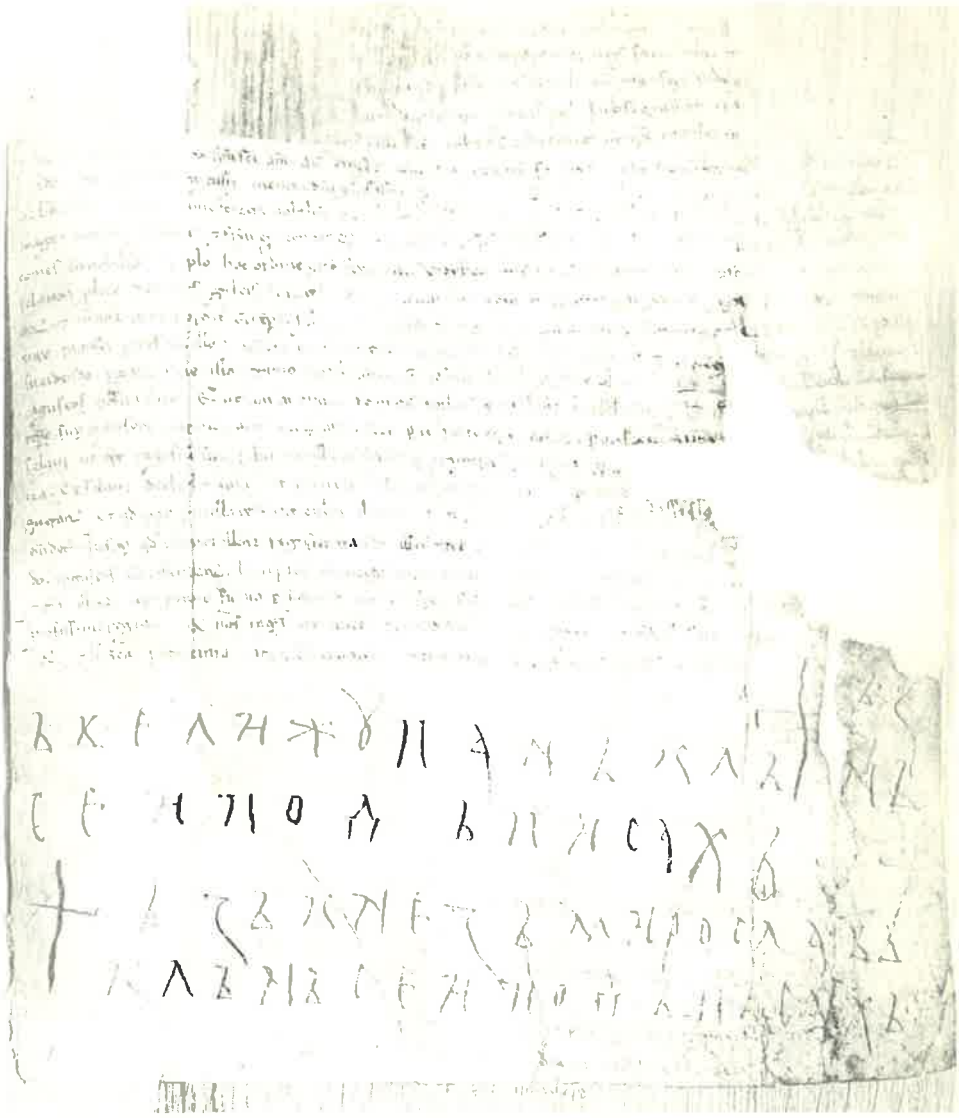

Mirovni ugovor između Dubrovnika i srpskog velikog župana Stefana Nemanje, g. 1186.

bila prevaga hrvatskog stanovništva. Za Dubrovnik znamo prema izvorima iz XIII. st. da je tada još bio pretežno romanski grad[45]. Ovi Dalmatinski Romani bijahu potomci Rimljana nastalih doseljivanjem i romaniziranjem ilirskog stanovništva. Oni su poput ostalih romanskih naroda što su se razvili u srednjem vijeku (Talijani, Francuzi, Španjolci, Portugalci i Rumunji), s tom razlikom što ih je bilo vrlo malo. Zbog toga Dalmatinske Romane

smatramo reliktnim narodom što je postupno kroz srednji vijek nestajao djelovanjem raznih čimbenika, kao što su ratni sukobi, biološko izumiranje, useljivanje Slavena u gradove i slaveniziranje. Malobrojni Talijani koji su tu i tamo donedavno živjeli u primorju Dalmacije, ne potiču od srednjovjekovnih Romana. Ti malobrojni Talijani su kasniji doseljenici i tu i tamo potalijančeni domoroci.

Srednjovjekovni Dalmatinski Romani nazivali su se jamačno Dalmatima, kao što ih nazivaju Al Idrisi i moderna znanost, premda riječ Dalmatinac počinje dobivati već i regionalno značenje, a ponekad je čak i sinonim za Hrvate. Dalmatinske Romane nazivaju još i Latinima. Iščezli su tijekom srednjeg vijeka, ali su se dugo održali. Tome ima više razloga. Bili su znatno kulturniji od Slavena, pa iako su pod utjecajem doseljenih Slavena i kao rezultat ženidbi sa Slavenkama djeci davali i slavenska imena, činjenica je da su mnogi useljeni Slaveni, osobito ispočetka, podlijegali romanizaciji.

Dalmatinske Romane je u njihovu romanstvu podržavala i katolička crkva svojim latinskim jezikom, premda on bijaše drukčiji od dalmatinskoga romanskog govora, a pripomagali su tome i česti susreti s Talijanima i Italijom, ma koliko i među njima bilo razlike.

Romana je u primorju bilo i izvan područja gradova nekadašnjega Dalmatinskog temata, a bijaše ih i u zaleđu, tzv. Vlaha, koji u ranijim stoljećima govore romanski da bi se kasnije slavenizirali. Kulturno i ekonomski snažni romanski gradovi primorja privlačili su i te Romane, pa su ih i oni napučivali i tako pojačavali romansko stanovništvo. Sve su ovo bili povoljni uvjeti za opstanak Romana, ali je prirodni razvoj ipak bio takav da je njih nestalo a njihovi gradovi po etničkom sastavu postali hrvatskim. No u razdoblju do 1205. Dubrovnik je još uvijek pretežno romanski grad. Prostor Astareje i otoka već je slavenski, ali jezgra grada je i dalje romanska.

U historiografiji XIX. i XX. st. raširila se tvrdnja da su Slaveni na kopnu nasuprot romanskom gradu na otočiću osnovali svoje naselje, koje se nakon zasipavanja kanala sjedinilo s romanskim naseljem u jedan grad. Po nekima to se slavensko naselje zvalo Dubrovnik, i njegovo se ime nakon spajanja proširilo na sjedinjeni grad. Međutim sve te tvrdnje nemaju dovoljnog temelja u povijesnim izvorima. Nasuprot starom gradu na otočiću bilo se na kopnu razvilo predgrađe (u današnjem gradskom predjelu Prijeko), o kojem govore i stari dubrovački kroničari i povjesničari, ali ne svi jednako.

Najstarija dva dubrovačka ljetopisca, Anonim s kraja XV. i Nikola Ranjina iz prve polovine XVI. st. kažu da su se na podnožju brda Srđa zarana naselili Vlasi iz zaleđa pod vodstvom svojih poglavica, raznih katunara; glavni im vođa bijaše veliki katunar. Ljetopisci ne kažu kojim su jezikom doseljenici govorili, ali nema sumnje da Vlasi u ranijim stoljećima govore romanski. Nešto kasnije pisac Ivan Gundulić, iz sredine XVII. st., a po njemu i Rastić, pisac XVIII. st., kažu da je ovo predgrađe, koje oni nazivaju *borgo*, nastalo tako što su se tu naselili mnogi bjegunci iz zaleđa, bježeći pred domaćim protivnicima iz mnogih domaćih borbi. U XVIII. st. bilo je u Dubrovniku mišljenja, zapisao ga je nekadašnji francuski konzul Le Maire, da je predgrađe bilo slavensko. Kako su to odveć kasni izvori, ne možemo reći da imaju čvršći temelj. Činjenica je međutim da relativno stariji pisci Anonim i Ranjina govore o romanskim doseljenicima Vlasima iz zaleđa, što je, s obzirom na vrlo dugo trajanje romanstva u Dubrovniku, vjerojatnije. Nije isključeno da su se istodobno u predgrađu naseljavali i Slaveni, pa je na temelju toga kasnije nastalo mišljenje o slavenskom predgrađu. Dakako, Slaveni se nisu naseljavali jedino u predgrađu već i u gradu, ali on zajedno s predgrađem ima do uključivo XIII. st. pretežno romanski karakter.

DOGAĐAJI 1000–1204.

Dubrovački crkveni poglavar nesumnjivo se već 1000. nazivao nadbiskupom, ali je tek iz 1022. sačuvana prva papinska bula kojom Benedikt VIII. dubrovačkom nadbiskupu Vitalu udjeljuje palij te mu priznaje metropolitansku vlast nad određenim područjem. U njoj se spominju zemlje biskupije, i to Zahumlje, Srbija, Travunja, te gradovi Kotor, Bar i Ulcinj »s njihovim crkvama i parohijama«. U jednom daljem odjeljku općenito se spominju nadbiskupovi sufragani, određuje da palij može nositi, kao što su ga nosili i njegovi prethodnici, samo na svečanim misama na Uskrs, Uzašašće, Duhove, blagdane apostola, Sv. Ivana Krstitelja i Uzašašća Bogorodice, kao i prigodom posvete svojih sufragana. Ovo svakako nije bula kojom se osniva nadbiskupija – nju su osnovali ranije – nego prva sačuvana. Ujedno je to i najstarija sačuvana dubrovačka isprava, najstariji dokument Dubrovačkog arhiva.

Godine 1023. osniva se benediktinski samostan na obližnjem malom otoku Lokrumu. I o tome postoji isprava, ali ona nije sačuvana u originalu nego u prijepisima iz XIII. st. Uza sve to ovo je ipak najstarija sačuvana isprava izdana u Dubrovniku[46]. U njoj se ne spominje mletački dužd nego samo bizantski carevi, što je očiti znak da u to doba mletačke vlasti nad Dubrovnikom više nije bilo. Odluku o osnivanju samostana i darivanju zemljišta na Lokrumu donijeli su nadbiskup Vital i predstojnik grada Dubrovnika, latinski nazvan *preses* Lampridije, skupa sa svim plemićima grada. Osnivači samostana bijahu monah Petar, benediktinac iz samostana u Tremitima te dubrovački svećenik Leo, koji se zaređuje za benediktinca. Uz njih je, dakako, bilo i druge braće.

Godine 1032. dođoše Dubrovčani, nakon cijelog stoljeća, ponovno u priliku da ratuju

sa Saracenima. Ovi su bili prodrli sve do Krfa i zapalili ga, ali malo kasnije dođe do pomorske bitke između njih i Bizantinaca. Ne kaže se gdje se bitka vodila; jedino se spominje da je Bizantince predvodio Nikifor, sin Karantena, prema podacima bizantskog pisca Kedrenosa strateg u gradu Naupliju na Peloponezu, te da su on i Dubrovčani porazili Saracene koji izgubiše većinu brodova[47]. To što se posebno spominju Dubrovčani, znak je da su se oni sa svojim brodovljem u toj bici osobito istakli.

Kako bismo mogli dobro razumjeti neke događaje XI. st., važne i za Dubrovnik, moramo se osvrnuti i na zbivanja u slavenskom susjedstvu. Povijest tih zemalja postaje nam jasnija od kraja X. st., kad je Dukljom vladao knez Vladimir. Njegovom je zemljom bio ovladao makedonski car Samuilo, ali je dopustio da Vladimir i dalje vlada kao vazalni knez. Međutim, nasljednik ga Samuilov Vladislav ubije 1016. god., a onda i sam nastrada u razdoblju od 1017. do 1018. godine. Makedonskom državom zavlada nakon 1018. bizantski car Vasilije II, a time i zemljama koje bijahu pod njenom vrhovnom vlašću, naime Dukljom i Travunjom. Nakon smrti Vladimira pokušao je, prema Dukljaninu, vlast preuzeti njegov stric Dragomir, ali ga ubiše Kotorani[48]. Stjepan Vojislav podiže kasnije u Duklji i Travunji ustanak protiv Bizanta, ne bi li tako oslobodio zemlju. O borbama Stjepana Vojislava pripovijedaju i bizantski pisci i naš ljetopisac Dukljanin. On je u razdoblju od 1034. do 1036. podigao ustanak, ali ovaj nije uspio. Vojislava dapače zarobiše, ali je on odmah zatim pobjegao iz Carigrada i nastavio borbu, koja je ovaj put imala uspjeha. Godine 1040. i 1042–1043. provali bizantska vojska u Vojislavovu zemlju, ali oba puta bude poražena. Bizantski pisac XI. st. Kekaumenos pripovijeda u vezi s dukljanskim knezom Vojislavom i Dubrovnikom događaj kojemu ne određuje nadnevak, ali možemo pretpostaviti da se zbio 1034. ili kratko nakon toga. Kekaumenos naznačuje da je Vojislav u to doba vladao i gradom Stonom. U Dubrovniku je, kao sjedištu bizantskog temata, stolovao strateg Katakalon Klizomenit. Iz sukladnih pripovijedanja Dukljanina i Kekaumenosa proizlazi da je i nakon što je bizantski car 1018. zauzeo dukljansku državu ili kratko nakon toga, Bizant ostavio tom području neku samoupravu, te da je tu, premda pod dosta krutom bizantskom vrhovnom vlašću, vladao knez Stjepan Vojislav. Premda u duši bijaše neprijatelj Bizanta pa je, štoviše, potajno i radio protiv njega, knez se prikazivao njegovim prijateljem. Tako je npr. održavao prijateljske veze sa strategom Katakalonom Klizomenitom. Jedan drugome slali su darove, a Vojislav je strategu tvrdio kako je »rob carev«. Kad se Vojislavu rodio sin, on pozva Katakalona da mu kumuje i dođe u njegov kraj (jamačno u Ston). Nepovjerljivi Katakalon to odbije i njih dvojica ugovoriše da će se sastati negdje na granici, vjerojatno između Orašca i Poljica. U stvari su obojica snovali kako da jedan drugoga uhvate. Strateg dođe na ugovoreno sastajalište s dromonima. Vojislav je bio brži i spretniji te uhvati stratega, sina mu, pratitelje i dromone, te ih odvede u Ston. Kekaumenos to navodi kao pouku kako prema barbarima treba biti vrlo oprezan.

Ovaj se događaj jamačno zbio u sklopu početnih borba Vojislava protiv Bizanta[49].

U razdoblju od 1050. do 1055. rješavao se zanimljiv spor. Lokrumski samostan bio je, naime, darovnicom neke obitelji stekao u starom gradu Dubrovniku crkvu sv. Kuzme i Damjana. Gradski prior otme samostanu crkvu i napravi u njoj sudnicu (pretorium). Za kasnijeg priora Petra Slabe, u razdoblju od 1050. do 1055. god., lokrumski monah Dominik, član obitelji koja je nekoć darovala samostanu crkvu, zatraži da se crkva vrati redovnicima. Uz pristanak narodne skupštine prior Petar Slaba odluči da se crkva vrati samostanu a sudnica napravi na drugom mjestu[50].

Godine 1074. Dubrovčani su se žestoko sukobili sa svojim crkvenim poglavarom, kojega onodobni dokument naziva biskupom Vitalom. Oni su ga čak utamničili i na njegovo mjesto izabrali drugoga. Kad je papa Grgur VII. za to saznao, uputio je Dubrovčanima oštro

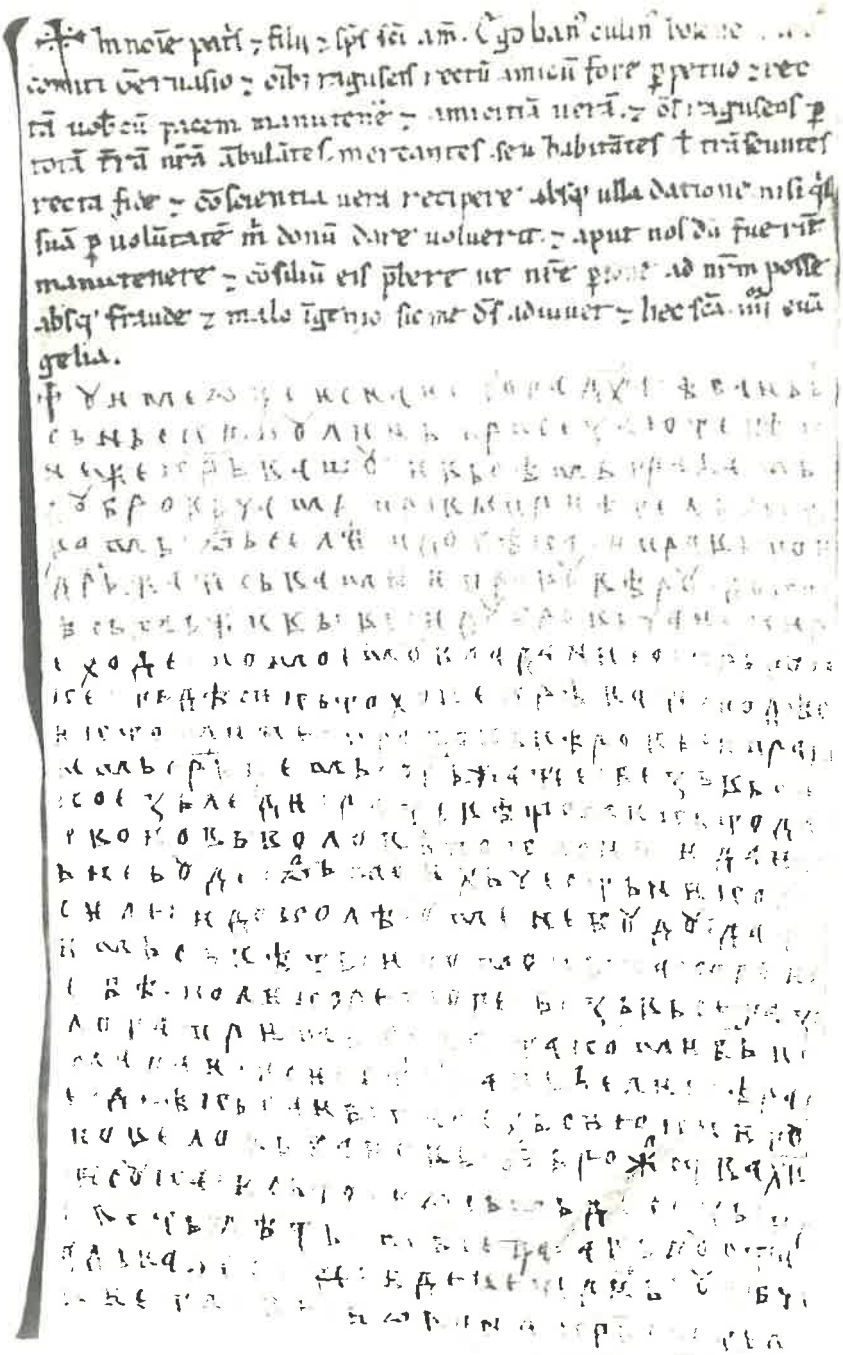

Isprava bosanskog bana Kulina, kojom daje dubrovačkim trgovcima slobodu trgovine u Bosni, g. 1189. Jedan od primjeraka.

pismo tražeći satisfakciju, usto je onamo poslao sipontskog nadbiskupa Giralda da ustanovi o čemu se radi i riješi slučaj[51].

Radnička biblioteka

Krajem XI. ili početkom XII. st. odluči dubrovački plemić Savin, u to doba knez Dubrovnika, da se pokraj njegove crkve sv. Marije u Rožatu osnuje benediktinski samostan, s time da u nj dođu benediktinci iz Monte Cassina, a ukoliko ovi ne htjednu, da samostan potpadne pod lokrumski samostan. Savin je samostanu predao posjed crkve s lukom, pravom ribarenja, ljudima na posjedu, inventarom itd. U Monte Cassino je kao dar poslao dvije kase srebra. Predaju crkve s posjedom montekasinskim redovnicima odobrio je i dubrovački nadbiskup. Papa Kalist II. (1119–1124) dopustio je pak montekasinskim monasima da u Rožatu urede samostan. I tako iz Monte Cassina dođoše u Rožat tri redovnika i preuzeše samostan.

Montekasinski opat Deziderije (1058–1087) dao je 1066. izraditi brončana vrata na samostanskoj crkvi u Monte Cassinu, a vratnice obložiti srebrnim pločicama s nazivima crkvi koje pripadaju Monte Cassinu. Opat Oderizije II. (1121–1126) dodao je ranijim pločicama s nazivima šesnaest novih, a na jednoj je od njih spomenuta i crkva sv. Marije u Rožatu. Brončana vrata su sačuvana, a isto tako, uz ostale, i ovaj natpis. Pape Aleksandar II. (1159) i Grgur VIII. (1187) potvrdili su Monte Cassinu da mu pripada crkva u Rožatu. Premda su Montekasinci i dalje držali da crkva sv. Marije u Rožatu pripada njima, ipak su tijekom XII. st. njihovi monasi napustili Rožat. Tu su priliku izrabili potomci kneza Savina te prisvojili crkvu s posjedom, a Slaba Sufa je pače prodao razne stvari, među njima i pojedine iz riznice, te neke zemlje. Sada se javlja i lokrumski samostan te zahtijeva da se njemu preda crkva u Rožatu; njegovi glavari upozoravaju da se zahtjev temelji na Savinovoj darovnici koja kaže da će crkva pripasti lokrumskom samostanu ako u područnom samostanu u Rožatu ne budu stanovali montekasinski redovnici. Savinovi potomci na dva načina reagiraju na ovaj zahtjev. Jedna strana 29. lipnja 1197. predaje crkvu sv. Marije u Rožatu lokrumskom samostanu, što potvrđuju tadašnji knez Lukar sa sucima, plemstvom i pukom. Suprotna strana potomaka tome se protivi, pa je lokrumski opat Stancije pozove da pred sudom iznese svoje razloge, ali na to ne bude odjeka.

Odlukom od 9. travnja 1198. dubrovački su konzuli presudili da crkva sv. Marije u Rožatu pripada lokrumskom samostanu. Papinski legat Ivan, kapelan apostolske stolice, zaprijetio je anatemom svakome tko bi se tome usprotivio. I tako su redovnici uselili u samostan, ali je ostalo otvoreno pripada li on Lokrumu ili Montecassinu.

U razdoblju između 1295. i 1321. napustili su benediktinci Rožat i prešli na Lokrum, pa je s crkvom u Rožatu i dalje bilo nevolja[52].

Na području Dubrovnika postojao je još jedan muški benediktinski samostan: sv. Andrija na pučini (in pelago). Sačuvane isprave spominju ga tek počevši s XIII. st., ali sačuvan nadvratnik s pleternom ornamentikom iz XI–XII. st. spominje priora samostana po imenu Bazilija, sina pokojnog Grgura[53].

U ispravi čuvanoj u Dubrovačkom arhivu spominje se 1108. i ženski benediktinski samostan sv. Šimuna. To je prva originalna sačuvana isprava izdana u Dubrovniku. Radilo se o pokušaju potomaka osnivača samostana da se umiješaju u njegove prilike. U ispravi se ne vidi jasno što su zapravo htjeli; jedino se saznaje da su pokušali »mijenjati i uništavati«. Dubrovački nadbiskup Dominik pozove nasljednike, ali oni tada ponizno pred njim izjaviše kako nemaju nikakvih zlih namjera, već samo žele pomoći samostanu. Prihvaćajući to nadbiskup potvrđuje ispravom daljnju opstojnost samostana u ranijim uvjetima. Jamačno je samostan postojao već u XI. st., što nam u svojim kronikama potvrđuju i Anonim i Ranjina[54].

Nesumnjivo je da su među dalmatinskim gradovima postojale veze, premda za starije

razdoblje postoji malo sačuvanih podataka. Ono čime raspolažemo, važno je i dragocjeno. Među inim to je Supetarski kartular sastavljen u XII. st., u kojemu su zapisane isprave o samostanu sv. Petra u Selu (u današnjem poljičkom Primorju). Osnovao ga je Splićanin Petar Crni i obdario zemljama što ih je pokupovao u tom kraju, pa su pribilježene i isprave o tim kupovinama. Darovatelj je živio krajem XI. stoljeća. Među ispravama jedna je o kupovanju zemlje od stanovitog Drugane i brata mu Bobana. Svjedoka bijaše osam, a od toga petorica bijahu Dubrovčani (Ragusei), i to: presbiter Ivan, Sabatije subdijakon sin Cepuca, Velkonica sin Dabrace, Andrija svećenik i Dretilo podrumar[55]. Teško je reći kako se dogodilo da je bilo toliko Dubrovčana.

Iz XII. st. stižu nam pomorsko-trgovački ugovori s talijanskim gradovima. Prvi je sačuvani onaj sklopljen s Pizom 1169. god., ali znamo da su Dubrovčani još 1148. sklopili ugovor s gradom Molfetom u južnoj Italiji. Taj je ugovor važio desetljećima, ali se njegov pisani primjerak u Dubrovniku kasnije izgubio. Godine 1208. Dubrovčani zatraže od grada Molfete da im ponovno izda ispravu s odredbama starog ugovora. Molfeta udovolji želji Dubrovnika te još iste godine izda ispravu[56]. Kako se radi o prijepisu, to nam je nova isprava izvor za onu iz 1148. godine. Prema tom ugovoru Molfećani se oslobađaju plaćanja sviju daća u Dubrovniku a Dubrovčani u Molfeti. Ugovor je nadasve važan jer se u njemu spominju razne daće: *familia* – pristojba za stalni boravak u tuđem gradu, *plateaticum* – daća pri trgovanju, *scalaticum* – pristanišna pristojba što je plaća brod za pristajanje uz obalu, *ancoraticum* – pristojba za brod koji se usidri u luci. Tijekom vremena mijenjao se sustav daća a i neki su nazivi mijenjali smisao. Za nas je sada važno da smo ustanovili kad se prvi put spominju, te njihovo značenje. Sve su se te daće tada primjenjivale, ali su pojedini gradovi ugovarali da ih u međusobnoj razmjeni ukinu. Svakako je zanimljivo da su se Molfećani i Dubrovčani već 1148. međusobno oslobodili svih tih nabrojenih daća.

Ugovori s Molfetom i drugim jadranskim gradovima talijanske i naše obale, na koje ćemo se još osvrnuti, pokazuju da je dubrovačka trgovina u Jadranskom moru bila u XII. st. jaka. Ugovor s Pizom od 13. svibnja 1169, međutim, otkriva da su Dubrovčani u to doba kao pomorski trgovci već bili izišli iz Jadranskog mora u Sredozemlje[57]. Piza je danas grad na zamuljenoj rijeci Arnu, ali u ono doba bijaše naselje do kojeg su dopirali brodovi s mora, te se u bogatstvu i moći takmila s Mlecima i Đenovom.

I tako su, dakle, izaslanici Pize došli u Dubrovnik, tu pregovarali, a onda Dubrovčanima izdali ugovornu ispravu koja se, na sreću, sačuvala. Pretpostavljamo da su istovjetnu ispravu izdali i Dubrovčani Pizancima, samo se ona nije sačuvala. Neke obveze iz ugovora možemo, dakle, shvatiti kao obostrane. U ugovornoj ispravi se kaže da će Pizanci paziti na slobodu i sigurnost dubrovačke trgovačke robe u Pizi, njenu području i bilo gdje drugdje (jamačno su se i Dubrovčani obvezali na sličan način). Vrlo je važno i to što ugovorna obveza Dubrovčane oslobađa u Pizi i njezinu području plaćanja daća za trgovačku robu, tzv. *commerciuma* i *directure* (a jamačno i Pizance u Dubrovniku). *Commercium* je predviđao plaćanje posebne daće za trgovanje, a naziv *directura* bijaše opći pojam za sve ostale daće.

Iz ugovorne obveze također proizlazi da su se Dubrovčani sretali s Pizancima i na ostalim dijelovima Sredozemlja, te da je dubrovačka pomorska trgovina dopirala ako ne dalje, a ono svakako na zapadu do Pize i na istoku do Carigrada.

Dalje se predviđa da bi moglo doći do sporova između Dubrovčana i Pizanaca, pa se regulira kako će se ti sporovi rješavati. Važno je pri tome pripomenuti da su Pizanci imali svoje predstavnike u mnogim lukama, a zvali su ih *vicecomes, consul, prelatus,* te općenito *prepositus.* Nadalje se u ugovornoj obvezi određuje da će, ako Pizanac nanese neku nepravdu Dubrovčaninu, nadležni predstavnik Pize u roku od trideset dana donijeti pravednu presudu. Ne bude li u mjestu predstavnika Pize, presudit će naukler prisutnoga

pizanskog broda. Ne bude li ni takvoga, iz kruga Pizanaca u tom mjestu stvorit će se sud od jednoga ili više dobrih ljudi, koji će onda presuditi.

Uočljivo je, dakle, gotovo sitničavo nastojanje da se svakako udovolji pravdi.

U ispravi Pizanaca također se naglašava kako će ugovor vrijediti vječno, bude li sačuvana njihova vjernost prema vlastitom caru Fridriku II. Barbarossi.

Očito je da se ugovorna isprava duže pripremala, jer se u njoj posebno naglašava kako je na nju već prisegao Marko, vicecomes Pizanaca u Carigradu. Proizlazi kako se osobito držalo do toga da se ovaj ugovor poštuje u Carigradu, gdje su se Dubrovčani i Pizanci sretali u poslu. Pizanci ovaj ugovor nazivaju *pax* (mir). U ispravi ističu kako istovrsnu ispravu izdaju i gradu Splitu. Naime, delegacija Pizanaca s istom je svrhom posjetila oba grada, tj. Split i Dubrovnik. I Split je u to doba bio pod Bizantom, a to kazuje da se i stara splitska pomorska trgovina širila u rasponu od Pize do Carigrada. Zadar je tada (do 1180) bio pod Mlecima, ali kad ih se oslobodio i došao pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, nekoliko je godina kasnije (1188) također sklopio ugovor s Pizom, doduše ponešto drukčijeg sadržaja. Zadarska ugovorna isprava je sačuvana[58]. Kao suparnik Mletaka, Piza, dakle, u doba nepovoljnijih političkih prilika po Mletke, jača svoje gospodarske veze i s dalmatinskim gradovima, kojima je također stalo da se što više osamostale u odnosu na Mletke.

Godine 1171. dođe do loma i rata između Bizanta i Mletaka. Te prve godine Mlečani postigoše u Dalmaciji kratkotrajan uspjeh, te osvojiše Trogir, Split i Dubrovnik, sva tri grada tada pod bizantskom vlašću. Kako ih je u sukobu s Bizantom dalje pratio neuspjeh, 1172. izgubiše sva tri grada, i Dubrovnik ponovno dođe pod vrhovnu bizantsku vlast. Vrlo je vjerojatno da su kratko zatim, valjda još iste 1172, Mlečani pokušali ponovno zauzeti Dubrovnik, ali im to ne uspije[59].

Premda su Dubrovčani pod prijetnjom sile morali 1171. kratko vrijeme priznati mletačku vlast, ipak su u ratu uglavnom bili na strani Bizantinaca. Jakov Lukarević, pisac s početka XVII. st., pripovijeda kako su Dubrovčani bili tada u savezu s Bizantom i sudjelovali u ratu na njegovoj strani. Prema Lukareviću, nakon mira sklopljenog između Bizanta i Mletaka bizantski car Manojlo I. Komnen nagradi Dubrovčane tako što ih imenova građanima Carigrada, siromašnijim mladićima-plemićima omogući školovanje u Grčkoj te odredi da Dubrovčane, koji na području carstva stradaju u brodolomu ili kojoj drugoj nesreći, valja pripomoći novcem. Car Aleksije II. Komnen (1180–1183), kaže Lukarević, potvrdi ove povlastice Dubrovčana. Može se pretpostaviti da je car o tome izdao ispravu, ali ona nije sačuvana[60].

U XII st. na dubrovačku Astareju pritišću vladari zaleđa. Vijest o tome dolazi nam iz kasnijeg razdoblja, pa je moramo primiti sa stanovitom rezervom ali ju je ipak zgodno registrirati. Mavro Orbin, pisac s kraja XVI. st., smještava u vrijeme između 1154. i 1160. ratovanje bosanskog bana Borića. Prema Orbinu, ban je ratujući u Zahumlju provalio i na dubrovačko područje te opljačkao Župu Dubrovačku[61]. Posjedujemo ispravu iz 1164. što ju je izdao Devesije, gospodar Konavala, u kojoj se on naziva »gospodarom Konavala i Žrnovnice« (dominus terrae Canali et Servnavnitie), ali se u njoj spominje i vladanje bizantskog cara Manojla I. Komnena, po čijoj milosti Devesije navodno vlada[62]. Pojava posebnog »gospodara« Konavala što je pod vrhovnom vlašću bizantskog cara, posve je u skladu s tadašnjim prilikama i očajnim stanjem dukljanske države koja je u to doba vrlo oslabila. Što je dovelo do toga da je i Župa Žrnovnica potpala pod Devesijevu vlast, ne znamo, jer su izvori oskudni.

Ispravom o kojoj je riječ Devesije dariva svojoj kćeri Dragoslavi i njenu mužu Mihaču zemlju u Žrnovnici kao miraz. Zemljište naziva *terra iudicialis*. Zacijelo se radi o posjedu

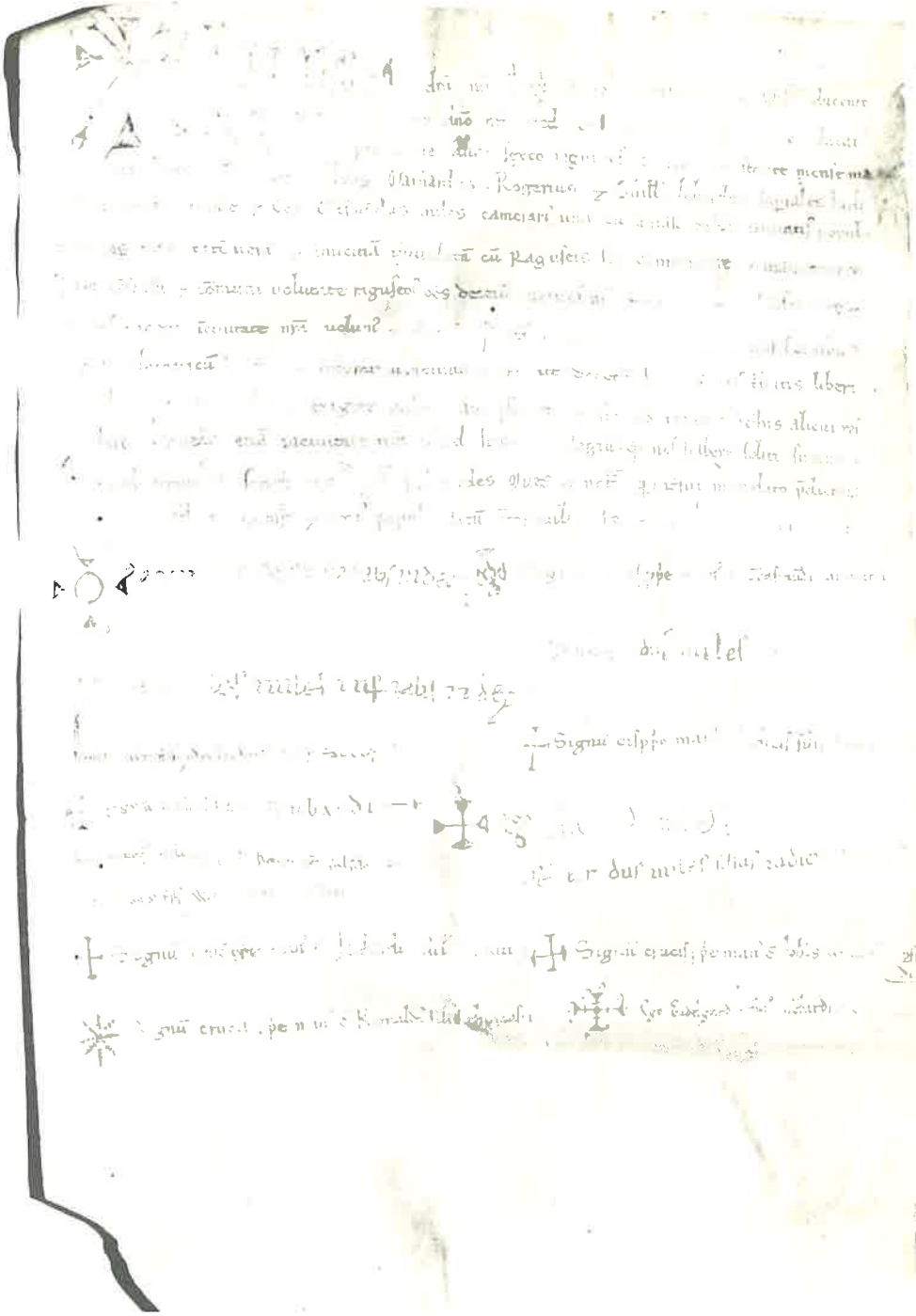

Pomorsko-trgovački ugovor između grada Termolija i Dubrovnika. Ugovorna isprava grada Termolija.

koji bijaše u neposrednu vlasništvu Devesija kao »gospodara«. Za uzdarje, Mihač daje Devesiju vojnički štit sa željeznom kacigom i sud vina od pedeset metâ.

Kako je prezime Mihač u tadašnjim dubrovačkim listinama bilo poznato a nosili su ga odličnici, neki su tu ispravu držali za darovnicu Dubrovčaninu-odličniku, i prema tome za darovnicu Župe Dubrovniku. Istina je, međutim, da je u ispravi riječ samo o određenom kompleksu zemljišta u Župi, što ga prozvaše Brečav. Ne možemo s dovoljno pouzdanja tvrditi je li Mihač uopće bio Dubrovčanin, premda je vjerojatnije da je bilo tako.

Tako je, eto, isprava iz 1164. jedini dokaz o Devesiju kao »gospodaru« Konavala i Župe Žrnovnice. Što je kasnije bilo s njime, nije nam poznato.

Dukljanska država toliko je u XII. st. propala da se jedan od posljednjih vladara iz sredine stoljeća više nije nazivao kraljem već samo knezom, te imao pod sobom kraj između Kotora i Skadra. Njegov nasljednik Mihajlo nešto je ojačao, pa ponovno proširi vlast na Trebinjsku oblast. Naslijedi ga žena mu kneginja Desislava, za koju iz isprave nešto kasnije doznajemo da je imala vlast i nad Šumetom te osobno rješavala spor oko neke zemlje crkve sv. Martina. Dakle u to doba Šumet nije bio pod dubrovačkom vlasti[63].

Radi razumijevanja kasnijih događaja, u koje će biti upleten i Dubrovnik, valja spomenuti ekspanziju Zahumlja prema zapadu. Nekoć neretljanski, otok Mljet već je u XI. st. pod Zahumljem, a pod zahumsku vlast – prema pisanju kasnijih pisaca Orbina, Gundulića i Rastića – dođoše, ako ne ranije a ono svakako u prvoj polovini XII. st., Korčula i Vis. Prirodno je zaključiti da se isto dogodilo i s Lastovom.

No Mlečanima je oko 1129. uspjelo zavladati Korčulom, a znamo da su to postigli i s Bračem i Hvarom (jamačno i Visom), ako ne prije a ono nesumnjivo 1148. Ta mletačka vlast potraja do 1180.

Zahumlju uspije tijekom XII. st. proširiti svoje gospodstvo na dvije južnije neretljanske županije, naime Doljansku (već u XII. st. zvanu Lučka) i Rastočku (u XII. st. zvanu Veljačka). Prema Lukareviću, Stefan Nemanja i braća vodili su borbu oko tog zemljišta 1172. god.[64]

Za vrijeme borba s Bizantom 1168–1172, srpski veliki župan Stefan Nemanja nastojao je pokoriti primorske krajeve i gradove. O tim htijenjima Nemanje i njegove braće Sracimira i Miroslava govore nam kasniji pisci, ali zanimljivo je i njihove obavijesti imati na umu. Po Ranjini i Lukareviću Nemanja se 1172. bori i protiv Dubrovnika, ali osim haranja Astareje drugo mu ne uspije[65].

Godina 1180. vrlo je važna: smrt moćnoga bizantskog cara Manojla I. Komnena donijela je znatno opadanje bizantske vlasti. Nakon 1180. uspije napokon srpskom velikom županu Stefanu Nemanji osloboditi Srbiju vrhovne bizantske vlasti i provesti ekspanzionu politiku prema zemljama koje su bile u okružju Bizanta. Nestade i bizantske vlasti nad Hrvatskom južno od Krke. I mletačka vlast tada opadne na Jadranu. Zadar se oslobodi Mletaka, a tako i otoci Brač, Hvar, Vis i Korčula. Na jugu su još neko vrijeme Dubrovnik i Kotor pod Bizantom, premda se to ne ističe u sklopljenom dubrovačko-kotorskom ugovoru iz 1181. U Dubrovačkom arhivu u dva je primjerka sačuvana ugovorna isprava grada Kotora izdana Dubrovniku[66], u kojoj je riječ o sudskim sporovima. Vjerovnik ne smije zbog duga vršiti represalije nad sugrađanima dužnikovim, već će tražiti pravdu kod suda njegove općine. Može zatražiti pravdu jedino ako se prikaže s ispravom što će mu je dati njegova općina.

Vodile su se u ovom južnom području i jače ratne borbe. Nakon prestanka vlasti Mlečana nad Korčulom i Visom, Nemanjin brat Sracimir, prema pisanju Orbina, navali na Korčulu i Vis kao na otoke što su nekad pripadali Zahumlju. No otoci zatražiše pomoć Dubrovčana, Korčulani s njihovom pomoću poraziše Sracimira, pa se on morao obvezati da

se odriče svih pretenzija na Korčulu i Vis. Tako ovi otoci dođoše pod pokroviteljstvo Dubrovčana. Nemanja je sada nastojao podvrgnuti kopnene primorske gradove. Neke je uspio dobiti, pa se 1184. okomi na Dubrovnik. Glavni uzrok ratu bila je njegova težnja da se domogne grada Dubrovnika, dok razlozi bijahu pogranični sporovi oko Astareje i borba između dubrovačkoga i barskog crkvenog pastira oko metropolitanske vlasti. Premda Bar još nije bio pod njegovom vlasti, Nemanja je ustao protiv težnja dubrovačkog nadbiskupa da ostvari crkvenu vlast nad krajevima njegove države. Prema Gundulićevu i Rastićevu pripovijedanju, 1184. dođe između Miroslava i Dubrovčana do pomorske bitke kod dubrovačkih Poljica, u kojoj Miroslav bude poražen[67]. Godine 1185. Nemanja je opsjedao Dubrovnik i u jednom naletu uspio prodrijeti u grad, provaliti do mjesta gdje se čuvaju papinske bule o metropolitanskoj vlasti dubrovačkog nadbiskupa, te ih oteti. To je bio samo kratkotrajni prodor, jer grad nije uspio trajno osvojiti. U takvoj teškoj situaciji Dubrovniku nije mogao pomoći njegov vrhovni gospodar, već oslabljeni Bizant, pa se obrati južnoitalskom normanskom kralju Vilhelmu II. Dobrom i prizna njegovu vrhovnu vlast, što potraja do 1192. Nakon žestoke borbe 1186. bude između Dubrovnika te braće Nemanje, Sracimira i Miroslava, zahumskog kneza koji bijaše pod vrhovnom vlasti Nemanjinom, sklopljen mir[68]. Na latinski pisanom ugovoru ćirilski su potpisi velikog župana, bez oznake imena, te kneza Miroslava. Ova je ugovorna isprava dvostrana, i u njoj su obveze jedne i druge strane. Sastavljena je u Dubrovniku, i to u kuriji kralja Vilhelma. Predstavnici Dubrovnika bili su knez Krvaš i dubrovački nadbiskup Tribun, a pridružio im se kraljev komornik Tasaligarda. Na kraju ugovora, nakon nabrojenih uvjeta, ističe se da on ima vječnu vrijednost, ali se ističe dubrovačka podložnost i vjernost »slavnom kralju«. Ugovor su prihvatili i plemićko Veliko vijeće i Narodna skupština. Nemanju i braću mu zastupali su na sklapanju ugovora u Dubrovniku župan Nevdal i Družina Semića, sin Vidoša. Posebno je pitanje jesu li potpisi Nemanje i Miroslava vlastoručni. Ukoliko jesu, to bi moglo značiti da su im ugovor slali na potpis.

Prema ugovoru, valja zaboravu predati sve međusobne štete učinjene u vinogradima, na galijama, sagitama (vrsti brodova), ljudima, životinjama i raznim stvarima; pri tom se Dubrovčanima priznaje njihova djedina (hereditas), naslijeđena od djedova i pradjedova. Dubrovčani mogu bez smetnje ići i boraviti po cijeloj zemlji Nemanje i braće mu, osobito u luci Neretvi (Drijevima), naime mogu trgovati, obrađivati zemlju, pasti, primati svoje poklade, sjeći drva, sve to bez ikakve protivštine i plaćanja desetine što je nedavno uvedena. Ukida se ranije obvezno podavanje vina (sa zemljišta Astareje). U nastavku se rješava i jedan konkretan spor. Nemanja i Miroslav ranije su od Dubrovčana tražili i primali novac, kao odštetu za tobožnje krivice što su ih imputirali pojedinim ljudima u Dubrovniku; s obzirom da se utvrdilo kako te krivice ne postoje, oni više ne smiju u to ime ni tražiti ni primati novce. Prema ugovoru, Slavenima je slobodno dolaziti u Dubrovnik, ne smije im se činiti nikakvo zlo ni na kopnu ni na moru, ništa im se ne smije oduzeti bez odluke suda. Posebno se ističe da Slaveni iz Zahumlja mogu slobodno po Dubrovniku kupovati. Mir se ne smije narušiti ni po kakvu razlogu, već se svi sporovi moraju rješavati sudskim putem. Neprijatelji Nemanjine zemlje koji borave u Dubrovniku, ne smiju njemu i njegovoj zemlji nanijeti nikakvo zlo; isto tako i neprijatelji Dubrovnika koji borave u Nemanjinoj zemlji ne smiju Dubrovčanima zlo činiti. Dubrovčani ništa ne smiju tražiti od Nemanje i njegove braće bez razloga.

Postoji onodobna kopija ugovora, ali i ugovor i kopija imaju praznina koje se ne mogu popuniti. Kako su u kasnijih pisaca Gundulića i Rastića nabrojeni uvjeti ovog ugovora, možemo s njihovom pomoću nadoknaditi pasus u kojem se određuje da Dubrovčani ne mogu tražiti za sebe Korčulu i Vis. Vidjeli smo kako pokušaj Sracimira da pokori Korčulu i

Vis, uime njihove nekadašnje pripadnosti Zahumlju, nije uspio jer su Dubrovčani pomogli te otoke, ali im i nametnuli svoje pokroviteljstvo. Sada su se pak Dubrovčani morali odreći svojih težnja da prisvoje otoke. No i Korčula i Vis, baš kao i Brač, Hvar i Lastovo, dođoše pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja.

Vrlo je važna točka ugovora, kojom Nemanja priznaje Dubrovčanima njihovu staru djedinu (latinski nazvanu hereditas). Radi se u stvari o području Astareje, koje je obuhvaćalo Zaton s Poljicem, Rijeku, Šumet i Župu Žrnovnicu sa Cavtatom. Ovo je već u IX. st. bio komunalni teritorij Dubrovčana, na kojemu su oni uzgajali vinograde i za koji su plaćali danak zvan mogoriš, i to travunjskom knezu za Žrnovnicu i Šumet a zahumskom za Rijeku i Zaton s Poljicem. Naziv *hereditas* za to područje pojavljuje se prvi put upravo u ugovoru s Nemanjom, a naziv *djedina* u ugovoru Dubrovnika i bugarskog cara Mihajla Asena iz 1253. god., u kojem inače Dubrovčani točno označuju njene granice[69]. Razne dijelove te djedine s vremenom su prisvajali vladari zaleđa. Sada je sve to slavensko zaleđe, naime Duklja, Travunja i Zahumlje, u vlasti Nemanje, a on zajedno sa svojom braćom priznaje Dubrovčanima tu njihovu staru djedinu (dakako, u njenim starim granicama). Zanimljivo je da je pisar kopije ugovora unio u nju stanovite interpolacije; tako on posebno ističe kako u djedinu valja uračunati i Rožat (nazvan ovdje Ratiata) i Kurilo (kasnije nazvano Petrovo Selo). Zacijelo se vodio osobiti spor oko njih. I u početku XII. st. Dubrovčani su imali vlast u Rijeci, imaju je i nakon 1186. god., pa Dubrovačka Općina rješava sporove oko benediktinskog samostana u Rožatu. Šumet je u XII. st. bio neko vrijeme pod dukljanskom vlasti; nakon 1186. ovdje vlada Dubrovnik, pa tako dubrovačka vlast 1190. rješava spor oko nekoga privatnog zemljišta[70]. Premda su svi dijelovi stare djedine nakon 1186. uglavnom u dubrovačkoj vlasti, možemo posumnjati jesu li bili u potpunim svojim granicama.

Godine 1193. vrši se *stanak* između dubrovačkih predstavnika i predstavnika velikog župana radi spora oko nekog zemljišta crkve sv. Martina u Šumetu[71]. Stanak je mješoviti sud Dubrovčana i predstavnika slavenskih vlasti iz zaleđa, a pod tim se imenom javlja tek u XIII. st.; ovo je, međutim, prvi dokumentarni spomen takva stanka, premda se u ispravi ne upotrebljava taj naziv.

Stanak je rješavao međusobne sporove podanika dviju državnih zajednica. Juraš, sin Andrića, za kojeg se ističe da je stanovnik Gradeža a podanik velikog župana, uzurpirao je neko zemljište crkve sv. Martina. Još u doba dukljanske vlasti, dok je Travunjskom oblasti, pa prema tome i Šumetom vladala kneginja Desislava, Juraš je pred njom izjavio kako to zemljište posjeduje po pravu rodbinskog nasljedstva. Sada se, 1193, kaje zbog te izjave, proglašuje ju lažnom, tvrdi da je sporno zemljište zaista uvijek pripadalo crkvi sv. Martina i sad joj ga prepušta.

Kako se radilo o zemljištu na području Dubrovnika te o podaniku velikog župana, spor je rješavao mješoviti dubrovačko-srpski sud – stanak.

Spominje se da je Juraš stanovnik Gradeža. O kojemu je naselju riječ? Možda se radi o nekom selu u neposrednom zaleđu, gdje je i danas sela s takvim dočetkom u nazivu ili je posrijedi Gradac u Župi Žrnovnici, koji u alternativno postavljenoj pretpostavci ne bi bio u vlasti Dubrovnika nego velikog župana. Činjenica je, međutim, da nema sačuvanih dokumenata koji bi govorili o obnašanju dubrovačke vlasti u Župi, kakvih nalazimo za Rijeku i Šumet.

Dubrovčani i dalje plaćaju mogoriš za Župu i Šumet, ali sada srpskom vladaru kao gospodaru Travunje; i to će plaćanje prestati kad ih 1235. njega oslobodi srpski kralj Stefan Vladislav. Mogoriš je Dubrovnik plaćao raznim gospodarima Zahumlja sve do pada Bosne 1463. Jedno je, dakle, vršenje faktične vlasti u Astareji a drugo plaćanje mogoriša.

Astareja je dubrovačka već u IX. st., ali razni vladari zaleđa povremeno otimaju od nje

pojedine dijelove. Nemanja im, doduše, prizna posjed te stare djedine, ali je pograničnih sporova oko njenih granica bilo i dalje, pa 1302. Dubrovnik na kraju izgubi Cavtat, da bi ga zajedno sa zapadnim dijelom Konavala ponovno stekao 1417. Ostale više dijelove Astareje napokon im je 1357. priznao poveljom srpski car Stefan Uroš IV.

I nakon neuspjeha s Dubrovnikom, Nemanja nastavlja osvajati primorske gradove. Kotor prizna njegovu vlast 1186. god., a zadnji grad što ga je Nemanja osvojio, i to 1189. bijaše Bar, kojim je kao posljednjim ostatkom dukljanske države vladala kneginja Desislava; sad ga je ona morala napustiti. Iste godine pobježe kneginja sa svoja dva broda, galijom i sagitom, u Dubrovnik, zajedno sa svojom pratnjom u kojoj među ostalim bijahu crkveni pastir Bara Grgur, župan Černeka, župan Krepun i kaznac Grdomil. Ona tom prilikom izda ispravu, napisao ju je dubrovački notar dijakon Marin, kojom Dubrovčanima prepušta dva svoja broda, ali jedino za njihovu porabu[72]. Sprema se napustiti Dubrovnik, no određuje da joj budu na raspolaganju ako ih zatreba pri ponovnom dolasku u Dubrovnik. Ukoliko brodovi u dubrovačkoj službi propadnu, grad Dubrovnik će joj, kad bude mogao, platiti sto perpera. Nakon 1189. Desislava se više ne spominje.

Godinu dana ranije Dubrovnik nastavlja sklapati ugovore. Zanimljiv je onaj sklopljen 1188. s talijanskim jadranskim gradom Ravenom. Ugovornu ispravu grada Ravene sačuvanu u Dubrovačkom arhivu napisao je u Raveni notar Ubaldo[73]. Iz nje se vidi da su međusobni dobri odnosi postojali i ranije, a ovim se ugovorom teži da postanu još srdačniji. Do ugovora se došlo pregovorima. Dubrovčani su iznijeli prijedloge koje su Ravenjani prihvatili, a na to su dubrovački izaslanici s pismom svoje Općine (valjda s dubrovačkom nesačuvanom ugovornom ispravom) došli u Ravenu. Dubrovčani su obećali da će ravenske građane smatrati u Dubrovniku svojima. Ravenjani svojom ugovornom ispravom jamče Dubrovčanima da će u Raveni i njenu području biti slobodni i sigurni kao i njezini građani, a očekuju da će se na isti način postupati i s Ravenjanima u Dubrovniku.

Godine 1189. izdaje Dubrovčanima povelju i bosanski ban Kulin, i to na latinskom i slavenskom. Kulin se zaklinje i obvezuje knezu Krvašu i Dubrovčanima da će im biti prijatelj dovijeka. Dopušta da mogu u Bosni trgovati, u njoj boraviti i kretati se po njoj bez plaćanja ikakvih daća, osim onoga što mu dobrovoljno dadu. Njegovi časnici ne smiju im nanijeti nikakvu silu, a on se obvezuje da će ih svjetovati i pomagati koliko može. Povelju je na slavenskom jeziku napisao njegov dijak (tj. kancelar) Radoje. Pisar latinskog teksta ne spominje se imenom. To je prvi spomen dodira Dubrovnika sa srednjovjekovnom bosanskom državom, a iz povelje se vidi da je i Bosna dubrovačko trgovačko područje. Naravno, ta Bosna još nema svoju kasniju veličinu: ona sada obuhvaća samo istočni dio budućeg područja – u zapadnom dijelu još se prostire Hrvatska. I povelja je Kulinova nastala kao plod ugovaranja[74].

Trećeg veljače 1190, dakle na blagdan sv. Vlaha koji se već slavi kao dubrovački zaštitnik, sastavlja notar dijakon Marin tri važne isprave. Tog su se dana desili u Dubrovniku poslanici istarskog grada Rovinja te mu izdali ugovornu ispravu, kratku zaista, jer se u njoj kaže samo da se njome obnavlja ugovor o mirnom stanju koje je već postojalo između Rovinja i Dubrovčana, a sada se rovinjski poslanici zaklinju da će i nadalje održavati vječni mir s Dubrovčanima[75]. Istog se dana sklapa i ugovor između Dubrovnika i Kačića, hrvatskog plemena s područja negdašnje Makarske županije u Neretljanskoj oblasti[76]. Kačići su se bavili gusarstvom, pa su Dubrovčani već sada nastojali pronaći oblik uzajamne snošljivosti, kako bi što više zapriječili njihovo pljačkanje koje je moglo naškoditi dubrovačkim trgovačkim probicima i vezama s ostalim gradovima. Predstavnici Kačića našli su se u Dubrovniku, i tu bude sklopljen ugovor. Prema njemu, Kačići će, gdje god se na moru namjere na Dubrovčane, pustiti njihove lađe na miru sa svim njihovim stvarima, a primit će

ono što im Dubrovčani dobrovoljno dadu. Ako netko od Kačića učini Dubrovčanima zlo, bit će njima predan. Ako neki rob ili sluga pobjegne iz Dubrovnika Kačićima te ga njegov gospodar od njih zatraži, Kačići će gospodaru učiniti po najboljoj i potpunoj pravdi (što znači da će ga vratiti). Vrlo je važna zadnja odredba ugovora u kojoj se kaže da Kačići u području između Molunta i Vratnika neće uznemirivati brodove koji budu iz Apulije plovili u Dubrovnik. Time se na području Dubrovnika, ali i izvan njega, osigurava slobodna plovidba čak i nedubrovačkim brodovima što dolaze iz Apulije, s kojom Dubrovnik ima jake pomorsko-trgovačke veze.

U 1190. po prvi put se javlja i tzv. sloboda sv. Vlaha. Zanimljivi su počeci kulta sv. Vlaha u Dubrovniku. Prema Mileciju, piscu XI. st., glavu tog sveca donijeli su u Dubrovnik 1026. Tijekom XI. i XII. st. izrađene su dragocjene uložnice za glavu i ruku sveca, koje i danas nalazimo u riznici katedrale, premda ih je vrijeme ponešto izmijenilo i oštetilo[77]. Prema Anonimu i Ranjini, kult sv. Vlaha počeo je 971, nakon pomoći koju je navodno sv. Vlaho pružio Dubrovčanima u borbi protiv Mletaka. Ne postoji povijesni okvir u koji bismo mogli ugraditi vijest. Ipak, sigurno je da se ona zapravo uklapa u dubrovačke borbe s Mlečanima tijekom 1171–1172. I, eto, samo nešto manje od dva desetljeća nakon toga dubrovačka vlada, plemstvo i puk upravo na dan sv. Vlaha, 3. veljače g. 1190, izdaju ispravu kojom se utvrdjuje sloboda sv. Vlaha[78]. Prema njoj, svaki dužnik i zločinac, bio on Dubrovčanin ili stranac, može doći u Dubrovnik tri dana pred blagdanom sv. Vlaha i ostati još tri dana nakon blagdana, dakle ukupno sedam dana, a da mu se u Dubrovniku ne smije ništa dogoditi. Ta sloboda, zvana kasnije latinski i *franchisia,* bila je na snazi cijelo doba stare Dubrovačke Općine i Republike, da bi kasnije bila ograničena samo na dužnike. Najliberalnija je bila, eto, u svojem početku. Osim slobodarskoga i humanog značaja imala je ona i praktičan ekonomski smisao, jer su se dužnici, prognanici i bjegunci, došavši slobodno u Dubrovnik, često imali prilike nagoditi sa svojim vjerovnicima i tako se riješiti prognaništva.

Sedamnaestog lipnja 1190. sklapa se ugovor između Dubrovnika i zahumskog kneza Miroslava[79]. Njime je Miroslav sebi i svojoj pratnji htio osigurati nesmetan boravak u Dubrovniku, ako u nj dođe. I doista, Dubrovčani su se obvezali da će u tom slučaju primiti njega, njegove ljude i stvari tamo gdje on može slobodno boraviti. Ni protiv kojeg od njegovih ljudi ne može se u tom slučaju povesti bilo kakav sudski postupak. Bude li zahumski knez htio nekamo iz Dubrovnika otići, Dubrovčani se obvezuju prevesti ga na njegov trošak. Ushtjedne li se vratiti u Dubrovnik, oni će ga ponovno primiti s njegovim ljudima i stvarima. Ističe se da će, prema starim običajima, pravdu u međusobnim sporovima vršiti suci koje izaberu obje stranke. I ovo je, dakle, spomen starog sudovanja nazivanog kasnije *stanak.* Dopušta se mogućnost da se takvo sudovanje vrši i za boravka kneza i njegovih ljudi u Dubrovniku. Ukoliko tada ne bi došlo do njega, vršilo bi se kad se knez vrati u zemlju. Dubrovčani se ipak ograđuju, jer, eno, kažu: *prema svojim mogućnostima.* Na kraju obećavaju da će sve spomenuto vjerno vršiti u skladu sa svojom zakletvom, dakle u skladu s vjernošću prema kralju Tankredu. Nad Dubrovnikom je, naime, još uvijek postojala vrhovna vlast južnoitalskog normanskog kralja. Ugovor je pisan latinskim jezikom, ali i na njemu je Miroslavov potpis ćirilicom.

Godine 1192. Dubrovnik opet priznaje vrhovnu vlast bizantsku.

Dubrovačka tradicija veže o Dubrovnik važnu epizodu u vezi s trećom križarskom vojnom, u kojoj je sudjelovao i engleski kralj Rikard Lavljeg Srca.

Kralj je u listopadu otplovio iz Palestine. Iz Sredozemnog mora uplovio je u Jadransko i iskrcao se u Akvileji, odakle je nastavio put kopnom. Njegov suvremenik engleski kroničar Roger de Hoveden opisuje kraljev put, te kaže kako je s brodom došao do Gazere kod

Dubrovnika. *Gazira* na arapskom jeziku znači otok, a taj su naziv Evropljani upotrebljavali u doba križarskih vojna.

Najvažniji su dubrovački izvori koji bilježe dubrovačku tradiciju Anonim, pisac s kraja XV. st., te Ranjina, pisac prve polovine XVI. st. Oni griješe u imenu kralja i kronološki, ali sam događaj opisuju u biti jednako kao i službena dubrovačka tradicija zapisana kasnije, u XVI. st., po nalogu vlade. Prema toj tradiciji Rikard Lavljeg Srca se za vrijeme nesreće na moru zavjetovao da će sagraditi crkvu posvećenu Bogorodici, na mjestu gdje se iskrca. Dospio je na Lokrum, ali ga je dubrovačka vlada nagovorila da crkvu sagradi u gradu. On je na to pristao, s time da vlada sagradi crkvu na Lokrumu (valjda manju) i da lokrumski opat ima pravo na blagdan Svijećnice 2. veljače celebrirati pontifikal u crkvi sv. Marije u gradu, koju valja sagraditi kao katedralnu. I doista: postojao je običaj da lokrumski opat na Svijećnicu celebrira u katedrali pontifikal. Kad je 1598. tadašnji dubrovački nadbiskup htio taj običaj ukinuti, dubrovačka vlada mu se suprotstavila utvrđujući i priznajući opatovo pravo kao stari običaj. Tu svoju odluku vlada je donijela 20. veljače 1598. i dala je upisati u službenu knjigu serije Diversa Cancellariae (knj. 187 fol. 103v–104v). Zbog povijesnih reminiscencija i pozivanja na starije izvore, zgodno je da tu odluku u hrvatskom prijevodu donesemo u cjelini:

»Knez i vijećnici Republike Dubrovačke. Budući da je pravedno i razumno pružiti svjedočanstvo istine, svima i pojedinima kojih se tiče i na bilo koji način ih se može u budućnosti ticati, svjedočimo nesumnjivom vjerom i obznanjujemo. Henrik II, kralj Engleza, pod Aleksandrom III, sretne uspomene vrhovnim svećenikom pred kardinalima u tu svrhu izaslanima, zakletvom se očistio sumnje na njega zlo navaljene o ubojstvu blaženog Tome, kenterberškoga nadbiskupa, i namjeravao ići protiv Saracena na Jeruzalem i podići rat protiv neprijatelja kršćana, no to nije preduhićen smrću učinio. Rikard I, sin spomenutog Henrika i nasljednik u Kraljevstvu, praveći poslije oca pokoru za oca, poveo je taj rat. I nakon toga, ploveći svoj put poduzet za Englesku, bačen morskom olujom napokon, ne bez velike životne opasnosti, dospio je u Dalmatinsko more. Stoga utekavši se Bogu odredi svečanim zavjetom da će na mjestu na koje prvo stigne, ako izbjegne opasnosti, troškom od 100.000 dukata sagraditi novu crkvu. I kad je napokon neozlijeđen stigao na Lokrumski otočić, u području naše nadležnosti, blizu Dubrovnika, i žurio se da za primljenu milost izvrši zavjet, na molbe je naše Republike po prethodnom apoštolskom dopuštenju osnovao u Dubrovniku onu crkvu, koja se sada naziva katedralom pod titulom Blažene Djevice Marije, pod tim izričitim uvjetom postavljenim od kralja osnivača, da lokrumski oci svake godine kao u vlastitoj crkvi pri pojedinim blagdanima Očišćenja Blažene Djevice Marije moraju pontifikalno celebrirati prve vespere i misu. I tako su po milosti Inocencija trećeg celebrirali s time, što su njihovi opati nosili mitru i štap i običavali tako celebrirati bez protivljenja, pače u prisutnosti ordinarija, koji su dobrostivo bili tome nakloni od onih vremena do današnjih, u kojima ih očevidno novi nadbiskupi, ne bez sablazni klera i naroda Dubrovnika, omeću i uznemiruju. A budući da je o ovima i pojedinim spomenutim stvarima dovoljno poznato po starim tradicijama, toli po vjerodostojnim historijskim dokumentima i sigurnom svjedočanstvu naših rukopisnih kronika, stoga da se ne bi usudilo o tom sumnjati, na molbu lokrumskih otaca zapovjedismo da se učini ova otvorena svjedodžba, kojoj se ima na sudu i izvan njega dati vjera i da se potpiše po kancelaru naše Republike i potvrdi postavljanjem pečata svetog Vlaha zaštitnika, s kojim se u sličnim prilikama služimo. Dano u Dubrovniku godine od spasonosnog rođenja Gospodina Našega Isusa Krista 1598. indikcije XI. dana pak dvadesetog veljače. Viktor Besaleus Prejasne Republike Dubrovačke javni i zakleti kancelar po zapovijedi kao gore potpisa i označi.«

Vrlo je važno što se ova odluka vlade osim na kronike, poziva i na staru tradiciju i stare

historijske dokumente. Danas takvih starijih dubrovačkih dokumenata o ovom događaju (osim kronika) nema, ali možemo vjerovati da su postojali. Tradiciju u njenoj glavnoj biti, ne ulazeći u potankosti, možemo prihvatiti, jer joj ne protuslove ni prilike vremena ni ostali izvori, već je ovi dapače pomoćno i potkrepljuju[80]. Sjetimo se samo historijata katedrale u Dubrovniku. Po zdravom razumu zaključujemo da je najstarija dubrovačka crkva bila u Kaštelu. Anonim i Ranjina kažu da je to bila crkva svetog Sergija i Bakha, ali ništa ne kažu da bi ona bila i katedrala. Prema Mileciju, najstarija katedrala, koja se kao takva i spominje, bila je ona u najstarijem dijelu grada, u Kaštelu, posvećena sv. Mariji, koja postoji i u XI. st. Lukarević i Gradić tvrde da je prije nove katedrale sv. Marije postojala stara katedrala sv. Petra. Ova je crkva jamačno postala katedralom tijekom XI. st. , i bila to i u XII. st.

Svečani čin na dan sv. Petra i Pavla 1197. god., kad se odlučilo o samostanu i crkvi sv. Marije u Rožatu, zbio se prema dokumentu u gradu, u crkvi sv. Marije, o kojoj se kaže da je to majka-crkva. Tu se dakle može pomisliti na novu majku-crkvu katedralu, građenu već izvan opsega starog grada. Ona je, dakle, 1197. morala biti toliko gotova, da se u njoj vršilo bogoslužje. Vrlo je važna isprava iz 1199, napisana u Južnoj Italiji, kojom se tamošnji protomagister Evstatije predstavniku grada Dubrovnika obvezuje da će raditi na matici-crkvi Dubrovnika. O njoj se tu govori kao o crkvi koja već postoji. U ugovaranju uvjeta s protomagistrom ističe se da će on imati sve one povlastice koje su običavali imati i drugi protomagistri. Dakle i prije njega ih je već bilo! U XIII. i XIV. st. crkvu usavršavaju i povećavaju[81].

I na drugi način su krajem XII. st. valovi općeg križarskog pokreta dopirali do Dubrovnika. To je doba pape Inocencija III, koji traži da se pomognu stečene pozicije kršćana u Palestini i da se povede nova križarska vojna. U tom smislu on krajem XII. st. upućuje i u Dubrovnik dvije bule, i danas sačuvane u Dubrovačkom arhivu. Bulu od 28. prosinca 1199. upućuje dubrovačkom nadbiskupu, njegovim sufraganima i svim ostalim crkvenim osobama, a drugu, sličnog sadržaja, šalje 4. siječnja 1200. svim vjernicima dubrovačke crkvene provincije. U njima traži da sve crkvene osobe daju od svojih prihoda u križarske svrhe barem četrdeseti dio svojih prihoda, a da se među vjernicima skupljaju dobrovoljni prinosi. Pozivaju se i ljudi da sami polaze u križarsku vojnu ili pak da oni koji to mogu i hoće, opreme druge u tu svrhu, barem u roku od godine dana. U prvoj buli Inocencije III. kaže da će u svrhu propagiranja poslati i dva dijakona kardinala kao svoje legate. Nemamo dokumenata po kojima bismo mogli zaključiti kakav je u Dubrovniku bio odaziv.

Godine 1196. dođe na srpski prijesto sin Nemanjin Stefan. Nakon toga ponovno izbije rat između Dubrovnika i Srbije. Pogranični sporovi bijahu tome razlogom, ali također i borba između dubrovačke i barske crkve oko metropolitanske vlasti. I Stefan i brat mu Vukan, koji je upravljao Dukljom, pregli su da papa prizna barskom crkvenom pastiru naslov i prava metropolita. Kako su se Dubrovčani tome protivili, to je također rađalo neprijateljstvom između Dubrovnika i srpskoga velikog župana. Veliki župan i njegovi ljudi provaljivali su na dubrovački teritorij, hvatali ljude i uništavali dubrovačke vinograde. Taj rat svrši iste godine, a već 1197. i 1198. Dubrovnik vlada u Rijeci i rješava sporno pitanje crkve sv. Marije u Rožatu[82]. Godine 1199. Stefan i Vukan postigoše da papa prizna metropolitansku vlast barskom pastiru; stonska i trebinjska biskupija, međutim, ostadoše pod dubrovačkim nadbiskupom[83].

U zadnjem desetljeću XII. st. množi se broj dubrovačkih ugovora s jadranskim primorskim gradovima. Već smo spomenuli ugovor Dubrovnika s istarskim gradom Rovinjem. U povodu razmirica Dubrovčana s drugim istarskim gradom Porečom, 1194. dođe do izmirenja i prijateljskog ugovora. Prema toj ispravi, između dva grada utvrđuje se vječni

mir. Dođe li ipak do razmirica među građanima jednoga i drugog grada, treba na temelju zahtjeva onoga koji pravdu traži u roku od trideset dana iznijeti spor pred sud. Ugovor nije sačuvan, ali njegov sadržaj znamo iz tekstova povijesnih pisaca Gundulića i Rastića[84].

Iz 1199. sačuvala su se dva prijateljska ugovora, oba s gradovima iz sjevernog područja talijanske obale Jadranskog mora, i to s Fanom i Jakinom. Sačuvanu ugovornu ispravu grada Fano napisao je 11. srpnja 1199.[85] njegov notar Fortino, i ona je općeg tipa. Prema njoj, Dubrovčani mogu slobodno dolaziti u Fano, gdje su pod zaštitom vlasti; ako im se netko usudi napakostiti, bit će kažnjen strogom kaznom. Pretpostavljamo da su sličnu ispravu izdali i Dubrovčani gradu Fanu. Od ugovaranja s Jakinom sačuvan nam je ugovor sklopljen i sastavljen u jakinskoj kancelariji; isprava ima značajku dvostranog ugovora, jer se u njoj ističu obveze i Jakinjana i Dubrovčana. Zbudu li se međusobne razmirice, povrijeđeni neka dođe u grad onoga koji mu je nanio povredu, a pravdu valja izvršiti u roku od 30 dana; sporazumom obiju strana može se ovaj rok produžiti. Na isti način valja tretirati dužničko-vjerovničke sporove. Na ovaj ugovor se moralo zakleti po 200 čestitih građana jednoga i drugoga grada. Prema pisanju dubrovačkog povjesničara Rastića, ovo bijaše obnova ranijeg ugovora[86].

Iz početka XIII. st. posjedujemo tri ugovora s apulijskim gradovima. Ugovorna isprava grada Monopolija iz 1201. sastavljena je u tom gradu i izdana u Dubrovniku. Vrlo je zanimljiva jer iz nje vidimo da su Dubrovčani sličnu ispravu izdali građanima Monopolija, te da ju je tamo odnio dubrovački vikar Mihat. Ugovor je općenite naravi, a jamči potpunu sigurnost i slobodu kretanja i trgovanja[87]. Sačuvana isprava grada Barija iz 1201. pokazuje nam narav dubrovačko-barijskog ugovora[88]. Prije svega, njegova se vrijednost trajanja određuje na 12 godina. Osim opće odredbe o potpunoj sigurnosti, slobodi kretanja te vršenju dolične pravde, u ugovoru je zanimljiva odredba Barijaca, prema kojoj će oni kod apulijskih gusara koji budu prolazili kroz njihovo područje uznastojati da se zakunu kako neće napadati dubrovačke građane i njihove stvari. Ako pak to gusari ne budu htjeli, Barijci će ih otjerati iz svoje luke i sa svog područja, i nikad im neće dati kakvu pomoć i savjet. Ova obveza Barijaca zacijelo je protuusluga za ono što su Dubrovčani već prije uspjeli u Kačića. Najsrdačniji je ton ugovorne isprave što ju je Dubrovčanima izdao grad Termoli[89]. On se obvezuje da će Dubrovčane tretirati potpuno kao i svoje građane, te ih izričito oslobađa plaćanja plateatika i arboratika u gradu.

UNUTRAŠNJE UREĐENJE

O unutrašnjem uređenju Dubrovnika u najstarije doba dosta nam govore dubrovačke kronike. No jer je njihovo pripovijedanje nepouzdano i u mnogočemu još nepročišćeno, držat ćemo se dokumenata[90]. Iz svih isprava od XI. st. pa nadalje vidi se da plemstvo već postoji kao vladajuća klasa. Prvi spomen o poglavici Dubrovačke Općine nalazimo u ispravi o Lokrumu nastaloj 1023, gdje se Lampridije naziva *preses* (predstojnik). U ispravi iz razdoblja od 1050. do 1055, Petar Slaba se naziva *priorom,* kao što se u to starije doba čini i u ostalim dalmatinskim gradovima. Milecije pak, govoreći o Vitalisu, poglavici grada iz 1012, zove ovoga *comesom,* a Lampridija iz 1026, jamačno onoga istog iz Lokrumske isprave, *judexom* (sucem), no to mogu biti i izrazi pjesničke slobode. U XII. st. doista se u dubrovačkim ispravama javlja naziv *comes,* jednako kao i u ostalim dalmatinskim gradovima, ali i u dokumentima iz tog vremena u kojima se govori o ranijem poglavici s kraja XI. st. Savku, također se upotrebljava naziv *comes.*

Prva isprava na slavenskom jeziku, tj. ugovorna isprava Kulina bana iz 1189. god; *comesu* daje primjeren naziv *knez.* Koliko je trajala vlast kneza, ne znamo. Što se tiče domaćih knezova, Dubrovčana, znamo da se knez Krvaš spominje 1186–1190, knez Gojslav Kročov 1192, knez Krvaš ponovno 1192, knez Lukar 1195–1197, knez Dobrol, zvan i Dobroslav, 1199–1201. Za razdoblje mletačke vlasti u XII. st. kronike spominju, ne znamo s koliko točnosti, da su se knezovi Mlečani smjenjivali tijekom približno dvadeset godina. Međutim između 1143. i 1153. Dubrovnikom upravlja domaći knez Petar. Jamačno je i knez Bazilije iz 1159, kojega kasniji dodatak Milecijevoj pjesmi iz XIII. st. naziva *iudexom,* također domaći čovjek.

Pomoćnik i zamjenik kneza bio je *vikar*.

Iz lokrumske isprave iz 1023. proizlazi da u to doba već postoji Veliko vijeće, dakle skup svih plemića, premda se taj naziv tada još ne navodi. Tako se u ovoj ispravi kaže da je »učinjena od nas nadbiskupa Vitala i presida grada Dubrovnika Lampridija skupa sa svim plemićima istog grada«. Iz isprave iz razdoblja od 1050. do 1055. također se može nazrijeti postojanje plemićkog Velikog vijeća i Skupštine svega naroda, premda se ni tada ne spominje ni jedan od ova dva naziva. Isprave XII. st. također otkrivaju postojanje plemićkog Velikog vijeća i Narodne skupštine, premda se za ta tijela ne izriču posebni nazivi. Iz isprava istog razdoblja također proizlazi da postoje suci zvani sad *judices* sad *consules*. Ti suci-konzuli sačinjavaju s knezom posebno vijeće, koje bismo mogli nazvati Malim vijećem. U ispravi iz 1193. ono se jednostavno zove *Consilium* – Vijeće, a u ispravi iz 1198. nabrojeno je deset konzula – sudaca. Godine 1195. zovu se oni *stariji plemići*. U ispravi o proglašenju slobode sv. Vlaha iz 1190. imamo i spomen *Vijeća mudrih*, što je zametak kasnijeg Vijeća umoljenih ili Senata. Navest ćemo konkretno primjere djelatnosti Velikog vijeća i Narodne skupštine. Odobrenje iz 1023. da se osnuje lokrumski samostan, daje Veliko vijeće. Pri rješavanju spora oko crkve sv. Kuzme i Damjana u razdoblju 1050–1055. sudjeluju i Veliko vijeće i Narodna skupština, te oni odobravaju da se crkva vrati lokrumskom samostanu. Mirovni ugovor s Nemanjom iz 1190. također odobravaju Veliko vijeće i Narodna skupština. Ugovor sa zahumskim knezom Miroslavom iz 1190. isto tako odobrava Veliko vijeće. Pri rješavanju spora zbog crkve sv. Marije u Rožatu 1197. i 1198. god. sudjeluje Narodna skupština.

Važnu i jaku ingerenciju u upravi grada imao je dubrovački nadbiskup. Godine 1000. on je na čelu izaslanstva građana išao u susret duždu Petru II. Orseolu, te u ime Dubrovnika položio zakletvu vjernosti. Godine 1186. i nadbiskup sudjeluje u sklapanju ugovora s Nemanjom, a 1190. i on potvrđuje slobodu sv. Vlaha. Prigodom predaje Dubrovnika Mlecima 1171. god., nadbiskup predvodi plemstvo, kler i ostalo građanstvo. S druge pak strane svjetovna vlast se dosta upliće u crkvene poslove.

U političkom životu Dubrovnika nadbiskup mnogo znači i zbog svoje težnje, koju podupire dubrovačka svjetovna vlast, za supremacijom dubrovačke crkve nad Bosnom i područjem od Neretve do Drima, dakle nad krajevima daleko izvan dubrovačkog teritorija. Dubrovačkom crkvenom glavaru, koji je kratko nakon 1022. bio degradiran s nadbiskupske časti na biskupsku, uspije 1076. ponovno postati nadbiskupom; njegovi će to nasljednici zadržati sve do XIX. st. On teži za crkvenom metropolitanskom vlašću nad područjem dukljanske države i kasnije nad katolicima države Nemanjića, te uslijed toga nastaje spor između dubrovačke i barske crkve. Crkvena vlast nad stranim područjem mogla je i te kako politički utjecati, pa se Nemanjići svom snagom zalažu za prava barske crkve a protiv dubrovačke; prigodom svoje provale u Dubrovnik Nemanja je 1186. oteo papinske bule izdane u prilog Dubrovniku. Uz čisto interne razloge i ovaj je vanjsko-politički uzdizao ugled i upliv nadbiskupa u unutrašnjoj političkoj upravi Dubrovnika. Spominjali smo pojedine trenutke te borbe što će se dovršiti tijekom XIII. st., kad će barski crkveni pastir napokon učvrstiti svoj status nadbiskupa metropolita.

Spominjali smo već, da se u buli bizantskog cara iz 1192. navode, u nekim poglavljima, i uredbe kojih se treba pridržavati u kriminalnom i civilnom sudovanju. Na žalost, nisu sačuvane. Jedina je sačuvana uredba te vrste ona o proglašenju sloboda sv. Vlaha iz 1190. Stariji su još i običaji stanka, no to spada u veze Dubrovnika sa zaleđem i primorskim gradovima. Neke sačuvane isprave zapravo su sudske presude, poput onih iz 1197. i 1198. što se odnose na sporove oko crkve sv. Marije u Rožatu. One ukazuju da narod sudjeluje u stanovitoj mjeri i u sudovanju. Zgodimice se i dubrovački nadbiskup miješa u sudovanje. Godine 1168. razbio

se brod Mlečanina Ivana da Canale u Uvali sv. Martina na Lapadu. Ovlašten od mletačkog dužda da traži pravdu u Dubrovniku, Ivan iziđe pred dubrovačkog nadbiskupa i konzule-suce koji ovaj spor okončaše. Ivan je bio toliko zadovoljan da o tome izdaje ispravu, kojom svjedoči kako je u svemu bio podmiren i naišao na takvo zadovoljenje pravde kakvo ne bi našao ni u Mlecima. Bilo je, naime, presuđeno da se dvije trećine spašenih stvari predaju vlasniku a jedna ostane onima što su ih našli. Prema toj odluci svi Dubrovčani koji posjeduju njegove stvari moraju mu ih u odnosu dviju trećina vratiti, no jer su neki odsutni, Ivan ovlasti nadbiskupa da te stvari od njih prikupi i naknadno mu ih preda. Ovu ispravu uz ostale potpisuje nadbiskup[91].

Tamo gdje se miješaju svjetovni i crkveni element, kao npr. u sporu glede crkve sv. Marije u Rožatu (1198), sudi ipak svjetovni sud. Jednu posve crkvenu stvar predaje dubrovački nadbiskup 1195. na presuđenje Malom vijeću kao svjetovnom sudu[92]. Kad se bosanski biskup posvećivao u Dubrovniku, posvećivanje je vršio dubrovački nadbiskup uz sudjelovanje ostalih biskupa. Običaj je bio da dubrovački svećenici idu po biskupe posebnim brodom, ali je oko toga nastao spor između kanonika katedrale i svećenika manjih crkava, i to u povodu nadbiskupova poziva svećenicima manjih crkava da idu po biskupe. Oni su, naime, tvrdili kako je dužnost sviju, i njih i kanonika, da odlaze po biskupe, dok su kanonici držali da tu dužnost imaju samo svećenici manjih crkava. I upravo je taj spor, eto, nadbiskup iznio pred kneza i njegovo Malo vijeće. Ovi pak odluče da se izaberu arbitrarni suci koji će presuditi spor. Spominju se i odvjetnici jedne i druge strane. Saslušavši obje strane preko njihovih advokata, arbitrarni suci s odobrenjem Malog vijeća presudiše: kako svećenici manjih crkava nisu ponudili svjedoke a kanonici jesu, to odlučiše da se jedan kanonik zakune na ispravnost njihova stajališta. Kad je u tu svrhu izabran Andrija ser Bratangi, svećenici manjih crkava se usprotiviše. Isprava to naznačuje, a što je dalje bilo, ne znamo. U dokumentu se uz kneza poimence navodi devet sudaca.

Iz isprave o crkvi sv. Marije u Rožatu saznajemo za jednu zanimljivu pojavu. U tom se dokumentu, naime, presuđuje da crkva u Rožatu pripada benediktinskom samostanu na Lokrumu, čemu su se protivili neki potomci ktitora, pa se navodi i tijek rasprave o tome. Lokrumski opat oslovljava potomke i kaže kako pristaje da se spor iznese ili pred crkveni ili pred svjetovni sud, i to kod crkvenog bilo pred sud nadbiskupa bilo pred sud kaptola bilo pred crkveni sud ma gdje *u cijeloj Dalmaciji* bilo pred sud pape, a kod svjetovnog ili pred sud dubrovačke kurije ili *one bilo kojeg grada Dalmacije.* No nakon rasprave preuzeše spor dubrovački suci Malog vijeća i presudiše u korist lokrumskog samostana. I ovdje, dakle, uočavamo pojavu svojstvenu srednjem vijeku: prenošenje parnice na sud drugoga nekog grada. Ovom prigodom se radilo samo o prijedlogu, a teško je reći je li to, kad se radi o Dubrovniku, bio jedini slučaj ili se to i inače prakticiralo[93].

RAZDOBLJE 1204–1358.

KNEZ DAMJAN JUDA; DOLAZAK POD MLETAČKU VLAST

Godine 1204. propadne Bizantsko Carstvo pa Dubrovnik ostade bez vrhovnog gospodara. Godine 1205. Dubrovnikom zagospodare Mleci. Premda je Bizant nakon 1192. zemljopisno i politički bio daleko od Dubrovnika, mogao mu je ipak pružiti neku zaštitu, makar ona bila i samo moralna. Sada te mogućnosti više nije bilo. Mleci su na ruševinama propala carstva stekli znatne pozicije. Mnogi gradovi i otoci potpadoše izravno pod njihovu vlast, a u novonastalu latinskom carstvu presudni gospodarski i politički utjecaj vršili su Mleci. Oni su već 1202. nagovorili, zapravo ucijenili križare da za njih osvoje Zadar, a sad su nakon propasti Bizantskog Carstva pregnuli da se dočepaju Dubrovnika. Mletački izvori – pisci nam kažu da je Dubrovnik stekao za Mletke 1205. novoimenovani latinski carigradski patrijarh Mlečanin Toma Morosini, kad je brodovljem putovao za Carigrad. Jedan izvor naglašava da je on Dubrovnik zadobio bez bitke, lukavošću. Dubrovački pak izvori-pisci, a od njih najbliži vremenu Ivan Ravenjanin iz druge polovine XIV. stoljeća, pripovijedaju da je tada bio dubrovačkim knezom Damjan Juda, koji je vlast preuzeo samovlasno. Protiv te samovlasne vlade bude osnovana stranka koja zatraži pomoć u Mletaka. Kad je spomenuti Morosini prolazio za Carigrad, zaustavi se pokraj Dubrovnika i pozva, hineći udvornost, kneza Damjana Judu na svoj brod. Tu Juda bude uhvaćen, a kako to nije mogao podnijeti, izvrši samoubojstvo jakim udarcem glave o jarbol. Time bje okončana Damjanova samovlada, ali i Mlečani ujedno zavladaše Dubrovnikom[1]. Mnogi su držali ovo pripovijedanje netočnim, ali je ono posve vjerodostojno i može se dobro uklopiti u tadašnje povijesno zbivanje. Pripovijedanje dubrovačkih izvora-pisaca u skladu je s pisanjem mletačkog rukopisa XVI. st. zbirke Cicogna 2919 u kojem su ulomci starih kronika, gdje se o

Morosiniju kaže: »... i koji ga bez bitke po svojoj razboritosti zadobi, metnuvši spomenuti Dubrovnik pod duždevo Gospodstvo Mletaka«. Tome ne proturječi pisanje Dandola, pisca XIV. st., koji o Morosiniju navodi: »... i gradu Dubrovniku, koji se po nagovoru Grka već duže bijaše odmetnuo od Mlečana, nametne rat; i oni (naime Dubrovčani) lišeni pomoći Grka vratiše grad Mlečanima«. Dandolo ipak ne kaže da se taj rat vodio krvavo. Uostalom i prijevara spada u ratne vještine, a sâm tvrdi o Dubrovčanima: »... vratiše grad Mlečanima«. Govori se, dakle, o predaji Dubrovčana Mlecima. Ovome ne proturječi ni pisanje Lorenca de Monacis, pisca XV. st., koji kaže za Morosinija: »... ratnom vještinom natrag je zadobio grad Dubrovnik, koji se po nagovoru Grka duže bijaše odmetnuo od Mlečana«. Ponovimo, u ratne vještine ubrajaju se i ratne prijevare[2]. Da je Damjan Juda historijsko lice, više je dokaza, među inim i dokaz iz onovremene isprave o njegovu samovlasnom vladanju.

Mlečani su dubrovačkim knezom imenovali stanovitog Lelovella. Iz razdoblja 1205–1206. postoji dopis kneza Lelovella upućen Vučini, potestatu Splita i knezu Trogira, te plemićima Splita. On tu kaže među ostalim i ovo: »Svima je zaista poznato, što i vama nije sakriveno, da Juda, nekoć knez Dubrovnika, ni vama ni svojim građanima nije htio vršiti pravdu, pa je stoga između vas i Dubrovčana iz dana u dan rasla nesloga i međusobne represalije. Sada pak, kad je s pomoću Boga grad Dubrovnik u granicama Mletaka, hoćemo da sva zla, koja su u odmaklo vrijeme do sada počinjena, iščeznu, tako da se uopće ne spominju, već nek se sve s pravicom ispita i odsad između vas i Dubrovčana neka ne bude represalija«. Iz ovoga se jasno cilja na samovlasno Judino vladanje, te proizlazi da je on silom svrgnut. Prema tome se i pisanje dubrovačkih izvora-pisca o njegovu samovlasnom vladanju ovim potvrđuje. Krivo se datira gornji dopis godinama 1221–1222, kao što je to učinio i Smičiklas, zaveden prethodnicima, a prije i poslije njega i drugi pisci[3]. Od svih popisa mletačkih knezova u Dubrovniku najpouzdaniji je i najstariji (iz XIV st.) onaj iz matrikule bratstva drvodjelaca, gdje se Lelovello navodi kao prvi knez, a tek za njim Lorenco Quirini, kojeg obično spominju kao prvog.

Pojavu Damjana Jude možemo dobro shvatiti i u svezi s ondašnjim prilikama. Dubrovnik, naime, ostade bez vrhovne vlasti koja mu bijaše zaštitnikom, s jedne strane prema halapljivim Mlečanima što su samo vrebali pogodan trenutak da s njime zavladaju, a s druge strane prema Nemanjićima, s kojima je dolazilo do pograničnih sporova, te su također mogli pokušati osvojiti Dubrovnik, kao što je to već bio pokušao Nemanja. U takvim je prilikama Juda, vođen i osobnim ambicijama i samovlasnom ćudi, držao da će za Dubrovnik biti najkorisnije usredotoči li se jaka i stalna vlast u kneževim rukama. On je zapravo pokušao dubrovačku autonomnu općinu pretvoriti u dubrovačku državu. Nije u tome uspio, jer se protivna stranka tome usprotivila oslonivši se na Mlečane, koji su često u dalmatinskim gradovima nailazili na sebi poćudne stranke. Vjerujemo da je Juda imao samosilnu ćud, te je zacijelo i u nekoj razmirici sa Splićanima samosilno nastupio, o čemu je spomena u Lelovellovu dopisu. Dubrovačka država, dakle, još nije bila stvorena, Dubrovnik je morao trpjeti vrhovnu mletačku vlast cijelo stoljeće i po, od 1205. do 1358.

DUBROVNIK I MLECI OD 1205. DO 1358.

Neosporna je i utvrđena-činjenica da su Mlečani od 1205. do 1358. postavljali kneza kao svojeg predstavnika i izvršitelja vlasti[4]. Prvi knez bijaše spomenuti Lelovello, a nakon njega se u godinama 1206–1208. spominje Lorenco Quirini[5]. Zatim dolazi Ivan Dandolo od 1209. (valjda prve godine u zajednici s bratom Markom) sve do 1235. Dandolo je obnašao vlast dubrovačkog kneza do svoje smrti, a nakon njega Mleci izašilju knezove na razdoblje od dvije godine, i taj običaj traje do 1358[6].

Odmah nakon uspostave mletačke vlasti Dubrovačka Općina mora duždu plaćati stanovite svote novaca, tzv. regalije, a nešto kasnije spominju se i pristojbe mletačkoj državi[7]. I knez prima plaću od Općine Dubrovnika[8].

Već je iz 1224. poznat konkretan slučaj ograničavanja dubrovačke trgovine. Dubrovčanin Ivan Venero morao se 16. srpnja obvezati mletačkom duždu da na slijedećem putovanju sa svojim brodom neće odlaziti u luku Aleksandrije, i uopće u Egipat[9].

Dvadesetih godina XIII. st. Dubrovčani su u sporu sa svojim vrhovnim gospodarom. Mlečani su tražili od Dubrovčana taoce i još ponešto, ali su se Dubrovčani oglušili. Na mletačke prijetnje Dubrovčani izaslaše 1226. u Mletke poslanstvo. Ono obeća da će taoce svakako poslati, da će mletačke neprijatelje nehinjeno držati svojim neprijateljima te da će protiv Kačića nastupati prema svojim mogućnostima, isto onako kao što to čine Zadar i sjeverodalmatinski otoci, koji su pod mletačkom vlašću. Mlečani uvažiše dubrovačko obećanje.

Dvadeset petog travnja iste godine mletačka su vijeća odlučila da svaki Mlečanin i stranac, za svaku robu koju kupi od Dubrovčana ili s brodova dubrovačkih u Mlecima te na

području sjeverno od Zadra i Jakina, uključivši i ova dva grada, mora za robu donesenu iz tzv. Slavonije platiti četrdeseti dio vrijednosti, a za robu iz ostalih zemalja koliko to mletačke vlasti odrede. Donese li Dubrovčanin u Mletke robu, plaća isto toliko, ne prijavi li pak robu, mora za robu iz »Slavonije« platiti dvostruko od četrdesetog dijela njene vrijednosti a za robu iz ostalih zemalja peterostruko od onoga što bi inače morao platiti[10].

Novim dopisom od travnja 1226. mletačka vlada iznosi daljnje posebne zahtjeve prema Dubrovniku. Prema njima bi Dubrovčani morali do slijedećeg blagdana sv. Petra i Pavla poslati taoce, koje poimence nabrajaju, i to 20 njih iz najuglednijih obitelji. Morali bi, zatim, izručiti sve svoje ratne sprave baliste. Ne smiju odlaziti u zemlje mletačkih neprijatelja niti trgovati s njima. U dopisu je mletačka vlada objavila i odluku od 25. travnja, ali skraćenu[11]. No vrijeme je prolazilo a Dubrovčani nisu slali taoce. Aktom od 10. listopada 1226. mletačka vlada ponovno zahtijeva da joj Dubrovnik pošalje taoce, i ovaj put ih poimence nabraja, promijenivši ponešto njihov sastav ali i povećavši broj[12].

Dvadeset devetog listopada 1226. dužd je sa svojim vijećem naložio da nitko u Mlecima, bilo Mlečanin bilo stranac, ne smije primiti u svoju kuću ni Dubrovčanina ni njegovu robu, ako o tome prvoga ili drugog dana ne obavijesti mletačke vlasti, i to pod prijetnjom globe od 30 libara i 12 solida te isplate dvostruke pristojbe od one koju bi za robu trebao platiti Dubrovčanin[13].

Godine 1231. knez Dandolo duže vremena boravi u Mlecima, za to ga vrijeme zamjenjuje Andrija Dobrana, Dubrovčanin potknez. Bez mletačkog kneza Dubrovnik samostalno sklapa ugovore s talijanskim gradovima sjeverne jadranske obale. Pri tome Dubrovnik zastupa izaslanik Andrija Balislava. Tako su sačuvane ugovorne isprave gradova Ferrare od 26. svibnja[14] i Riminija od 3. lipnja. Ugovorna isprava grada Fana nije sačuvana, ali je spominje dubrovački povjesničar Rastić. No u dubrovačkoj ispravi od 15. studenog 1231. već se kaže kako je knez Ivan Dandolo u Dubrovniku i vrši svoju funkciju[15].

Napetost u odnosima s Mlecima tijekom je vremena porasla toliko da se između studenog 1231. i siječnja 1232. Dubrovnik odmetnuo...

Nakon rata od 1228. Dubrovnik je bio u dobrim odnosima sa Srbijom, a s Kačićima i Omišanima i otprije u prijateljstvu. S epirskim despotom imao je ugovor, a iskoristio je borbe Nikejskog carstva protiv Mletaka i pobunu Krećana koju je ovo carstvo pomagalo. Stoga i kaže Andrija Dandolo, povjesničar iz XIV. st., da se Dubrovnik odmetnuo pod sugestijom Slavena i Grka[16]. No to je potrajalo vrlo kratko. Već 13. siječnja 1232. dubrovačka vlada šalje u Mletke izaslanike da pregovaraju, pa u svibnju iste godine bude sklopljen međusobni ugovor[17]. Nije to bio ugovor između dvije jednakopravne strane, nego sporazum o ponovnom podvrgavanju Dubrovnika pod Mletke, u kojem je po Dubrovčane i dosta teških uvjeta. Sve su odredbe vrlo važne, te ih je vrijedno nabrojiti:

1. Dubrovčani će birati nadbiskupa iz redova mletačkog svećenstva ili s područja podložnog Mlecima, između Grada i skrajnjeg južnog rta Istre. Ukoliko to mletačkom duždu uspije isposlovati u pape, dubrovačka će se nadbiskupija morati pokoriti patrijarhu u Gradu, te će izbor njihova nadbiskupa potvrđivati gradeški patrijarh a nadbiskup ići u Grado k njemu na posvećenje. Dubrovački će nadbiskup morati polagati prisegu vjernosti mletačkom duždu.

2. Dubrovački kler morat će na Božić, Uskrs i Dan sv. Vlaha pjevati pohvale mletačkom duždu, gradeškom patrijarhu, nadbiskupu i knezu.

3. Dubrovčani će primati kneza kojeg će im slati mletačka vlada, i on će morati polagati zakletvu duždu.

4. Svi Dubrovčani od trinaeste godine pa naviše morat će svakih deset godina polagati prisegu vjernosti duždu i svakom novom knezu.

5. Dođe li mletački dužd u Dubrovnik, Dubrovčani ga moraju časno primiti. Bude li htio odsjesti u nadbiskupskoj palači, moraju ga primiti u njoj, ako pak to ne bude htio, moraju mu priskrbiti drugu prikladnu kuću. Dubrovčani će časno primiti također i duždeve izaslanike te im dodijeliti prikladnu kuću za stanovanje.

6. Kad god Mleci oboružaju brodovlje na području Jadranskog mora do Drača i Brindiza, Dubrovnik im treba pružiti pomoć razmjernu oboružanju Mletaka, naime razmjerno broju mletačkog ljudstva. Oboružaju li pak Mleci trideset brodova za ekspediciju dalje od Drača i Brindiza, Dubrovčani trebaju dati trideseti dio mletačke bojne snage.

7. Svi strani brodovi koji budu ulazili u dubrovačku luku, morat će plaćati istu onoliku daću koliku plaćaju strani brodovi u mletačkoj luci. Tako primljene daće valja razdijeliti u tri dijela, od kojih jedan treba dati nadbiskupu, drugi knezu, a tek treći ostaje blagajni Dubrovačke Općine.

8. Sve mletačke prijatelje držat će i Dubrovčani svojim prijateljima, a sve mletačke neprijatelje svojim neprijateljima. Neće smjeti primati Kačiće i Omišane te ostale gusare u svoj grad i na svoje područje niti im dati hrane. Pošalju li Mleci u napad protiv Kačića i Omišana svoje galije, Dubrovčani moraju poslati brod s 50 dobro oboružanih ljudi. Sa svim ostalim gusarima od Drača do Mletaka moraju Dubrovčani voditi rat i napadati ih.

9. Svake godine na Blagdan svih svetih davat će Dubrovčani duždu u Mlecima kao regaliju 12 perpera, a Mletačkoj Državi 100 starih zlatnih perpera ispravne mjere. Svome će knezu na isti dan isplaćivati 400 perpera iz svoje općinske blagajne, te mu priznati i sve ostale uobičajene prihode koji pripadaju knezu, osim prihoda soli.

10. Dubrovčani će davati svake godine 12 talaca iz reda dvanaest najizvrsnijih rodova, i to tako da 6 od njih mora boraviti u Mlecima na trošak Dubrovčana. Od 12 talaca izmijenit će se 6 njih nakon pola godine.

11. I knez i svi što su na čelu uprave Dubrovnika, morat će polagati prisegu da će sve gore nabrojene odredbe održavati, osim ako ih dužd i većina njegova vijeća ne izmijene. Dužni su se pak posebno obvezati da će biti vjerni postojećem duždu Ivanu Tiepolu. Svake desete godine moraju svi Dubrovčani prigodom polaganja prisege vjernosti također zapriseći da će održavati sve gornje odredbe.

12. Od trgovačke robe koju će Dubrovčani dovoziti u Mletke s područja Romanije (dakle predjela nekadašnjeg Bizantskog Carstva), plaćat će pet posto vrijednosti. Od robe Kraljevstva Sicilije plaćat će četrdeseti dio vrijednosti. Od robe iz tzv. Slavonije (dakle Srbije i Hrvatske s Dalmacijom) neće plaćati ništa. Od robe iz ostalih prekomorskih zemalja te one iz Egipta, Tunisa i Barbarije plaćat će peti dio vrijednosti. Pri tom će Dubrovčani moći dolaziti u Mletke jedino sa četiri broda godišnje, i to brodova do nosivosti sedamdesetak milijara svaki. Osim toga im je dopušteno dovoziti robu iz Romanije, ali tada moraju plaćati peti dio vrijednosti robe.

13. Dubrovčani će moći i u mirno i u ratno doba trgovati sve do Korintskog zaljeva. Što se tiče ostalih krajeva, gdje bude zabranjeno trgovati Mlečanima bit će zabranjeno ići i Dubrovčanima.

14. U Mlecima Dubrovčani ne smiju trgovati sa strancima...

Odredbe su zaista teške, pa su ih Dubrovčani teško podnosili. Jedino je olakšanje, za razliku od odredbi iz 1226, bilo to što više nisu morali plaćati carinu za robu dovezenu iz »Slavonije«.

Ovim je ugovorom načelno ukinuta važnost raznih pomorsko-trgovačkih ugovora, ukoliko su po njima građani gradova-ugovarača bili oslobođeni plaćanja daćâ u dubrovačkoj luci, a tako je bilo i s ugovorom o prijateljstvu s Kačićima. Drugo je, međutim, koliko se dosljedno ugovor s Mlecima provodio. Ugovor je, doduše, sklopljen na tri godine, ali ga je

mletački dužd mogao produžiti na onoliko koliko hoće. Osim toga su dužd i njegovo Veliko vijeće imali pravo mijenjati prvih deset točaka. Nije onda čudo što su Dubrovčani takve odredbe teško podnosili, pa su se nakon kratkog vremena ponovno odmetnuli od Mletaka. O tome mletački pisci ne govore, ali zato spominje Rastić. Mi pak iz ondašnjih isprava možemo zaključiti da se sve to zaista dogodilo. U stvari se to odmetnuće postupno pripremalo.

Zanimljivo će biti u svezi s time pozabaviti se s nekim okolnostima iz vremena nakon svibnja 1232. godine. Tijekom svibnja stigao je, naime, u Dubrovnik knez Ivan Dandolo, jer se u svojoj funkciji spominje u ispravi od 28. svibnja 1232[18]. Koliko je vremena ostao u Dubrovniku ne znamo, ali je nesumnjivo da početkom veljače 1234. god. više ne boravi u Dubrovniku. Srpski kralj Stefan Radoslav, kojega je zbacio brat Stefan Vladislav, našao je sklonište u Dubrovniku. U nadi da će opet doći na srpski prijesto, izdao je 4. veljače 1234. Dubrovčanima ispravu kojom ih oslobađa danka zvanog »mogoriš« i daje im povlastice u Srbiji. U ispravi se među ostalim veli: »... knez Petar Boleslavić i Tudor Krusić sa svom vlastelom i općinom gradskom od mala i do velika primiše me s počasti...«[19]. Važno je istaknuti kako je tamo gdje je tekst s imenima Petra Boleslavića i Tudora Krusića, prije bilo nešto drugo napisano, zatim je to izbrisano i napisana navedena imena s naznakom »knez« pred njima.

U ispravi dubrovačkog notara od 2. ožujka 1234, u kojoj Splićanin Kaceta izjavljuje da je namiren u Dubrovniku, spominje se među ostalim svjedocima[20] i Tudor Krusić kao potknez Dubrovnika.

Dubrovčani su knezu Ivanu Dandolu već 1215. dugovali znatniju svotu na ime njegovih prihoda, te zbog štete što ju je pretrpio na Mljetu i Korčuli[21]. Sad mu, 1234. god., duguju poveću svotu na ime njegovih dubrovačkih prihoda. Dvadeset četvrtog ožujka izdaje mu Općina Dubrovnik ispravu, kojom određuje kako će mu podmiriti dug. Tu se nalaže da svi Dubrovčani koji su sada u Mlecima ili onamo odlaze, dadu knezu Ivanu Dandolu ili kome on u Mlecima odredi, ukupno 500 libara malih mletačkih denara. Svota će se isplaćivati tako što će svaki Dubrovčanin koji iz Dubrovnika ili odnekle drugdje dođe u Mletke, dati knezu ili kome on odredi, jednu libru malih denara po centenaru. Osim toga se određuje da nakon što Mlečanin Andrija Salmaza bude od dubrovačkih prihoda soli isplaćen za ono što mu se duguje, te prihode treba isplaćivati knezu sve dok ga se potpuno ne isplati[22]. Po ovoj ispravi zaključujemo da je dubrovački knez Ivan Dandolo boravio tada u Mlecima. No u kolovozu 1234. on je opet u Dubrovniku. Zanimljiva je isprava od 24. kolovoza, kojom Ivan Dandolo s jedne strane priznaje da je od Općine na ime prihoda kneževstva primio 1000 libara malih denara, a s druge strane Općina priznaje da na to ime duguje knezu još 1426 perpera i četiri groša, izjavljujući da se knez obvezuje vršiti kneževsku službu Dubrovnika sve do vigilije pred Svim Svetima[23]. Općina Dubrovnika bila je, naime, dužna na taj blagdan isplaćivati knezu njegovu godišnju plaću, dakle ovo bijaše dug za njegovo službovanje do tog dana. Općinu u ovoj ispravi zastupaju Petar Boleslavić i Tudor Krusić, kojeg smo ranije upoznali kao potkneza, a njih se dvojica ovdje nazivaju konzulima. Koliko je dugo knez Ivan Dandolo ovaj put ostao u Dubrovniku, ne znamo. Nesumnjivo je, međutim, da je za njegova boravka u Dubrovniku nastao nedatirani ugovor između Dubrovnika i srpskog kralja Stefana Vladislava, i to najkasnije u ožujku 1235. Naime, u ispravama od 17. ožujka i 13. travnja 1235. spominje se u vršenju važne političke funkcije Petar Boleslavić kao potknez Dubrovnika, a u ispravama od 24. srpnja i 1. kolovoza iste godine Tudor Krusić i Petar Boleslavić kao potknezovi[24]. Osmog srpnja, već u Mlecima, Ivan Dandolo sastavlja svoju oporuku, u kojoj se izričito i dalje naziva knezom Dubrovnika[25]. Jesu li ga i Dubrovčani takvim priznavali i kad se zapravo Dubrovčani odmeću od Mletaka, također ne znamo.

Iz dviju velevažnih dubrovačkih isprava od 1. kolovoza 1235. možemo s pouzdanjem zaključiti kako toga dana Dubrovčani više ne priznaju mletačku vlast. Ovu je ugovornu ispravu Općina Dubrovačka izdala talijanskim gradovima Riminiju i Raveni, i njom se građanima tih gradova dopušta potpuno slobodno kretanje Dubrovnikom i dobar postupak prema njima[26]. I tu nastupaju kao potknezovi Tudor Krusić i Petar Boleslavić, a u početku se kaže »u vremenu Grgura pape i gospodina Fridrika cara«. Doduše, i u doba postojanja stvarne mletačke vlasti, ona se u ispravama uvijek izričito ne spominje, ali to ne znači da je stvarno nije bilo. U ovom se konkretnom slučaju njezin spomen ostentativno izbjegava, a kako znamo da Dubrovnik nije bio pod rimsko-njemačkim carem Fridrikom, proizlazi da se papa i car ovdje općenito spominju kao simboli univerzalne crkve i dominantne svjetovne vlasti cara po shvaćanju srednjeg vijeka. Ako ne ranije, a ono se u tim trenucima Dubrovnik odmetnuo od mletačke vlasti. Funkciju kneza vrše dva Dubrovčana (kao knezovi) koji su je vršili i prije, dok su Dubrovčani kao kneza još priznavali Ivana Dandola. Kao važan predstavnik Dubrovnika nastupa i sada Andrija Balislava, poznat nam već i 1231, i to kao dubrovački izaslanik u Riminiju i Raveni. Uzrok dubrovačkog otpadništva svakako bijaše nezadovoljstvo s ugovorom iz 1232, a povod zacijelo česti boravak kneza izvan Dubrovnika, kad se njegova vlast, a prema tome i mletačka, nije znatnije osjećala, te se Dubrovnik nje lako mogao riješiti kad mu se, eto, za to pružila zgodna prilika.

Već u siječnju 1236. Dubrovčani poslaše poslanstvo u Mletke radi pregovora o ponovnom podvrgavanju, a u lipnju bude sklopljen novi ugovor, potpuno jednak onome iz 1232. U njemu se čak istim redom nabrajaju uvjeti, jedino je na predzadnjem mjestu novi, prema kojemu Dubrovčani ubuduće neće smjeti posjećivati luke sjeverno od Jakina pa do rta Promontora u Istri, osim ako ne krcaju žito za Mletke[27].

Važna je promjena u mletačkoj vlasti nad Dubrovnikom bila u tome što su nakon ovog ugovora mletački knezovi odlazili u Dubrovnik na dvije godine. Također je uveden običaj da knez osim zakletve mletačkom duždu polaže i zakletvu Općini Dubrovnika, obvezujući se da će pravedno upravljati po starim običajima Dubrovnika, braniti u svemu njegove probitke te skupa s vijećem i narodnom skupštinom raditi protiv zlih običaja a unapređivati dobre, dakako uz uvjet da je sve to u skladu sa zakletvom položenom mletačkom duždu. Prvu takvu sačuvanu zakletvu položio je knez Ivan Tiepolo 20. srpnja 1237, a nalazi se u izvorniku u Dubrovačkom arhivu[28].

Premda je novi ugovor sklopljen u lipnju 1236, Mleci nisu u Dubrovnik poslali svog kneza sve do srpnja 1237. U važnom jednom poslu dubrovačku su Općinu 18. svibnja 1237. zastupala tri konzula. Konzuli su, naime, i narodna skupština odlučili da nijedan Dubrovčanin s trgovačkom robom ne smije u Bosnu, dok se odande ne vrate dubrovački poslanici koje oni istog dana šalju. Određeno je da globa za prekršaj iznosi 50 perpera, a plaćat će se knezu koji će doći u Dubrovnik[29]. Nešto ranije, 8. travnja 1237, četiri su konzula na čelu Općine skupa s Malim i Velikim vijećem te Narodnom skupštinom dali punomoć dvojici poslanika da u Mlecima za potrebe Općine nabave dvije galije. Na temelju ove punomoći poslanici su u srpnju s Mlečaninom Petrom Marcelom ugovorili zajam, a ovaj istoga mjeseca imenuje svoje punomoćnike koji će poraditi na tome da mu Dubrovačka općina isplati zajam. Među njima spominje i tada već imenovanog kneza Ivana Tiepola koji se upravo sprema u Dubrovnik[30]. Za Tiepolova kneževstva, koje traje do srpnja 1238, donijete su razne odredbe o zločinima i uvredama, ali one nisu sačuvane[31].

Prijašnji knez Ivan Dandolo sve do kraja nije dobio cijelu plaću. Njegova potraživanja utjeruju i njegovi nasljednici. Spor se poteže i u 1238. godini. Da bi se to riješilo, knez i vlada dubrovačka šalju u Mletke poznatog nam već Andriju Balislavu kako bi skupa s novim knezom Ivanom Tiepolom tu stvar izveo načistac, prema potrebi i pred mletačkim duždom.

U dogovoru s Tiepolom Andrija Balislava sklapa s troje odnosnih komesara sporazum kojim se utvrđuje da dug Dandolovoj ostavštini iznosi 2284 debelih libra mletačkih, a isplatit će se kako je to već i 1234. bilo uglavljeno, tj. tako da svaki Dubrovčanin koji stigne u Mletke Dandolovoj ostavštini isplati jednu libru po centenaru. Tko se tome odupre, dužd će njega i njegova dobra zadržati sve dok tu libru po centenaru ne isplati[32].

Čak se i neki spor između Dubrovačke Općine i nadbiskupa 1243. rješava pred mletačkim duždom i njegovim vijećem. Općina je, naime, prisvojila neke nadbiskupove zemlje te ih prodala. Spor dođe do dužda, i on privoli sporne strane na sporazum kojim se Općina obvezuje da će postupno biskupu nadoknaditi štetu i vratiti mu zemlje[33].

S knezom Marinom Baduariom, koji je Dubrovnikom upravljao od 1244. do 1245, došlo je do spora zbog globa. U ugovorima o podvrgavanju iz 1232. i 1236. ne spominju se posebno globe.Tu se samo općenito kaže da se knezu uz plaću od 400 perpera godišnje daju i drugi prihodi i počasti što mu pripadaju. Međutim, dolazilo je do spora koji mu to prihodi i počasti pripadaju, pa se tako 1244. povela riječ i o globama. Da li je knez htio cjelokupne globe za sebe ili samo njihov dio, iz izvora ne možemo saznati, ali je spor oko prihoda od globa svakako postojao. Stoga 31. kolovoza 1244. mletačka vlada predlaže Dubrovačkoj Općini da ona pobire sve globe, a knezu daje kao dodatak godišnjoj plaći od 400 perpera još 280 libara. Ukoliko Dubrovačka Općina na to ne pristane, mletačka vlada se zadovoljava time da sve ostane po starom običaju[34].

Općina je pristala na prijedlog mletačke vlade, pa tako posjedujemo priznanicu kneza Marina Baduarija od 11. travnja 1245, kojom ovaj priznaje Općini da je primio godišnju plaću u koju je uračunato i 280 libara malih mletačkih denara od globa[35]. Godine 1248. ponovno je došlo do prepirka zbog globa, pa čak i još jačih svađa, ali se opet sve uredilo tako da je ostala nadoknada od 280 libara, te znamo da ju je Općina u srpnju 1251. god. isplatila[36].

Prigodom priprema za rat koji su Mleci namjeravali poduzeti 1242, Općina je morala dati novčani udio kakav se ne spominje u ugovorima iz 1232. i 1236. Općina je, naime, tom prilikom predala mletačkoj vladi 2000 libra mletačkih denara u denarima grošima, ali jer nije imala gotovine, posudila ju je u privatnika u Mlecima[37].

Godine 1251. Dubrovčani se ponovno odmetnuše. Spominje to mletački pisac Dandolo vrlo oskudnim riječima[38]. Ipak, još iste godine pristaše Dubrovčani na ponovno podvrgavanje te u prosincu izabraše poslanike koji će na pregovore u Mletke. U ožujku 1252. god. sklopiše Dubrovčani ugovor o podvrgavanju koji je istovjetan s onim iz 1236. god., s jednom promjenom koju su za svoju korist nametnuli Mlečani. Izričito se, naime, određuje da Dubrovčani ne smiju odlaziti u Kraljevstvo Sicilije i Apulije, bude li to zabranjeno Mlečanima. Dubrovčani pak i dalje moraju plaćati za robu dopremljenu odande u Mletke četrdeseti dio njene vrijednosti, ali budu li Mlečani kakvom novom odredbom mletačke vlade morali plaćati više od četrdesetog dijela, onda će to činiti i Dubrovčani[39].

Premda Dubrovčani 1265–1268. bijahu u ratu sa srpskim kraljem Stefanom Urošem I, dođe 1266. do unutrašnjih nemira u samom Dubrovniku. Radilo se o cijeloj jednoj pobuni, ne doduše protiv mletačke vlasti kao takve već protiv tadašnjeg kneza Ivana Quirinija. Knez je u to vrijeme bio prognao neke Dubrovčane, ne znamo zašto, no oni su se htjeli silom vratiti u grad te je knez izišao iz Dubrovnika da ih progoni. Prognanici su našli potporu među onima u gradu, te su skupa navalili na kneza s namjerom da ga ubiju, ali mjesto njega usmrtiše njegova druga a neke od kneževih pratilaca raniše. Dočepavši se pobunjenikâ izvan grada knez osudi jednog od njih, a kad je sa svojom pratnjom htio u grad, građani im zatvoriše vrata i ne htjedoše ih pustiti unutra. Nakon pet dana uzaludna čekanja knez s pratnjom ode u Mletke. Općina pošalje dopis u Mletke, nastojeći se opravdati zbog pobune

protiv kneza. Mletačka vlada ne prihvati opravdanje, smatrajući pobunu protiv kneza pobunom protiv nje same, a pokušaj opravdanja čak otegotnom okolnošću. Nakon posredovanja dubrovačkih trgovaca u Mlecima dužd napisa Općini oštar dopis, pozivajući je da pošalje poslanike kojima posebnim pismom jamči miran dolazak i boravak u Mlecima. Upozorava da će – ako poslanici ne dođu – Mleci postupati kako dolikuje[40]. Znatnijih posljedica pobuna nije imala, te se mletačka vlast nad Dubrovnikom dalje mirno nastavljala, uključujući, dakako i mletačka imenovanja dubrovačkih knezova.

Godine 1272. Dubrovnik dobiva Statut. Prema njemu knez ima dosta veliku vlast. Po svojoj volji izabire pet sudaca, šest vijećnika Malog vijeća i svog zamjenika zvanog »vikar«. Malo vijeće sačinjavaju suci i vijećnici, i ono izabire ostale službenike, sve do 1358, te članove Velikog vijeća do 1320–1321[41].

Knez je,dakle, u Malo vijeće birao sebi poćudne ljude, te s pomoću takva Malog vijeća utjecao i na izbor ostalih službenika. U razdoblju 1320–1321. bude odlučeno da u Veliko vijeće može ući sva punoljetna vlastela. Time je kneževa vlast bila smanjena, a ona Velikog vijeća, kao izravnog predstavnika Općine, povećana[42]. I prije 1320–1321. povremeno bi Veliko vijeće kazalo svoju riječ protivno knezu, a i sama mletačka vlada svojom odlukom od 22. svibnja 1258. predviđa takvu mogućnost u njoj podložnim gradovima. Ona, naime, određuje da knez ne smije po svojoj volji poništiti ugovor s drugim gradom ili nekom osobom, sklopljen od njegovih prethodnika, bez dopuštenja većine glasova u Vijeću (misli se jamačno Velikom). Dođe li među knezom i Vijećem do nesuglasja, onda o tome odlučuje mletačka vlada[43]. Na taj način vrhovna vlast mletačka dolazi u rješavanju takva spora do punog izražaja.

Knez bi prije odlaska u Dubrovnik katkada dobivao upute mletačke vlade. Već u Dubrovniku on i dalje ostaje podložan svojoj vladi, te mu ona prigodimice izdaje konkretne naredbe. U ispravama upućenim ostalim gradovima i državama knez ističe kako je on knez po mandatu mletačkog dužda[44].

Knez je vodio sa sobom u Dubrovnik dva pomoćnika Mlečana, tzv. drugove (»socii« i također »milites«). Kad je to ušlo u običaj ne znamo, no po svemu možemo zaključiti da ga prije 1237. god. nije bilo. Činjenica je da se 1243. spominje knežev drug nazvan »miles«[45]. Prije 1256. knez je imao samo jednog druga, a te godine mletačko Veliko vijeće zaključuje da ubuduće treba imati dva druga[46]. Po odredbi statuta drug je prema potrebi zamjenjivao kneza te predsjedavao zboru od tri suca nazvanom »mala kurija«, koja je sudila u parnicama vrijednosti od pet perpera naniže[47]. U Dubrovniku je postojao i vikar Dubrovčanin, nazvan u jednoj hrvatski pisanoj ispravi i banom. Birao ga je knez, ali on nije bio zamjenik kneza već samo pouzdana osoba iz redova Dubrovčana, pridijeljena knezu kao pomoćnik u vršenju kneževe izvršne vlasti[48]. Ovo važi za vrijeme nakon 1237, jer prije te godine bijahu potknezovi ili konzuli Dubrovčani zamjenici kneza sa stvarnom vlasti. Veliko vijeće, sastavljano do 1320–1321. po volji kneževoj, uglavnom se slagalo s knezom, a i knez se morao držati dubrovačkih običaja, zakona i pisana statuta.

Mletačka vlast kao takva i knez primali su iz Dubrovnika znatne prihode. Osim već spomenutih navest ćemo i ostale: knez je tako primao pristojbe od klanja stoke, daće u naravi od ulova ribe, daće u naravi pri prodaji drva i luči, pristojbe kod prodaje robova, dio globe kod prekršaja odredbe o zabrani uvoza vina iz predjela od Korčule do Dubrovnika te pristojbu zvanu aptagi[49]. Ova zadnja je ipak zbog velikog dvogodišnjeg iznosa i do 40 libara groša, kasnije, kako ćemo još vidjeti, smanjena na 16 libara groša. Znamo da su Općini ostajale sve globe osim dijela prije spomenute globe u pogledu uvoza vina, ali je zato morala kneževoj godišnjoj plaći nadodavati 280 libara. Knez dubrovački je imao i stanovite prihode s otoka Šipana, Lopuda i Koločepa[50]. U ugovorima o podvrgavanju bilo je određeno da svi

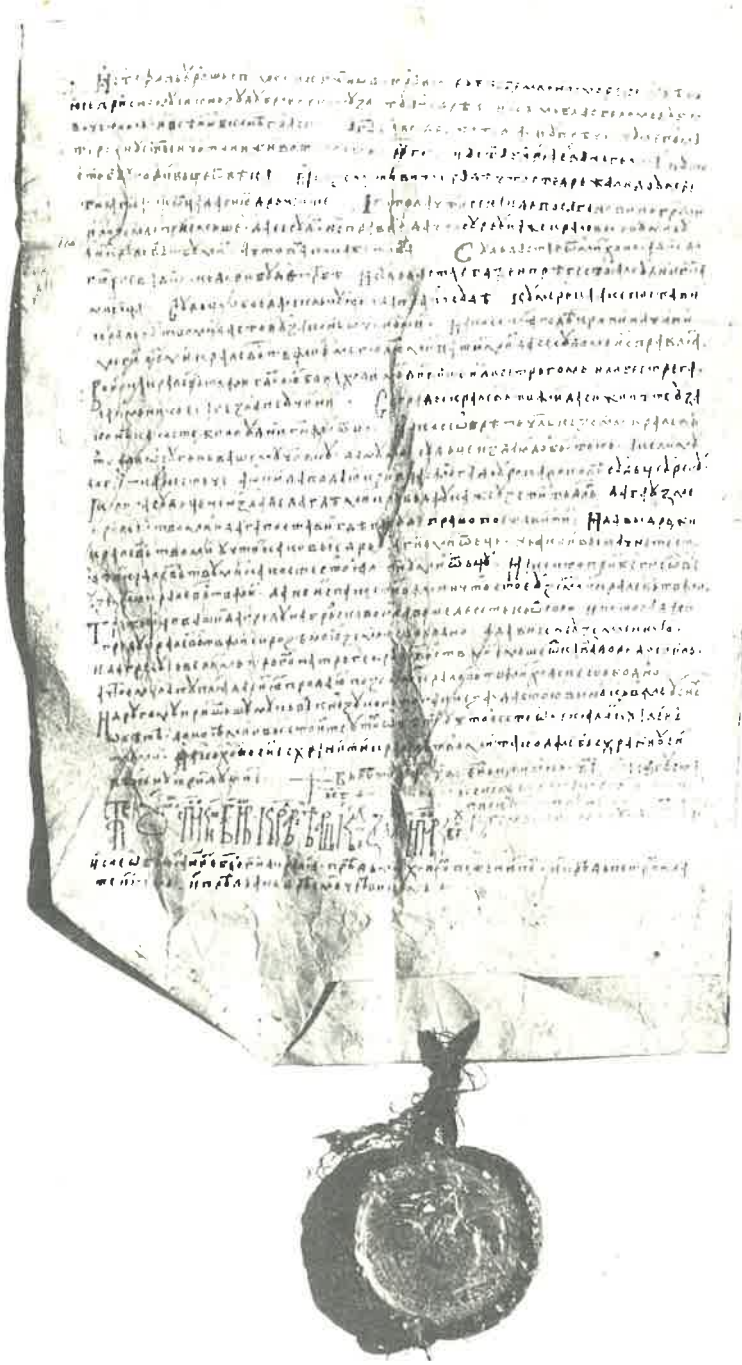

Mirovni ugovor između srpskog kralja Stefana Uroša I. i Dubrovnika 1254. Ugovorna isprava srpskog kralja.

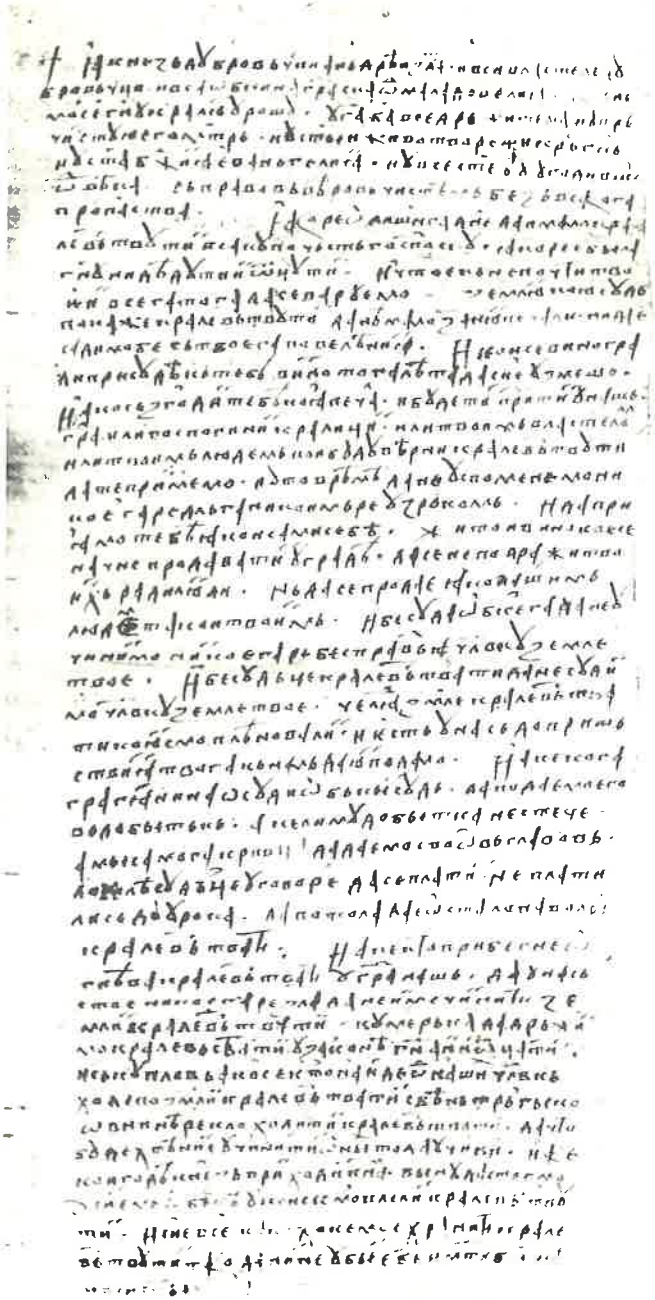

Mirovni ugovor između srpskog kralja Stefana Uroša I. i Dubrovnika 1254. Koncept ugovorne isprave Dubrovnika.

strani brodovi koji ulaze u dubrovačku luku moraju plaćati istu onoliku daću koliku strani brodovi plaćaju u mletačkoj luci. Tako primljene daće trebalo je prema tom ugovoru dijeliti na tri dijela, od kojih jedan pripada nadbiskupu, drugi knezu, a tek treći ostaje blagajni Općine Dubrovnik. Međutim, prema XIII. poglavlju prve knjige Statuta ova je daća, zvana arboratik, bila regulirana drukčije. Tu se određuje koliki arboratik moraju knezu plaćati strani brodovi raznih gradova i zemalja, dok se brodovi nekih gradova uopće oslobađaju ovog plaćanja. Ništa se ne kaže o udjelima koji pripadaju nadbiskupu i blagajni Općine. Spor je nastao zbog arboratika brodova gradova i zemalja koje Statut ne spominje. Općina bijaše na stajalištu da taj arboratik pripada njoj. Više ćemo o tome sporu reći u daljnjem razlaganju. Nadbiskup je pak prema XVII. poglavlju prve knjige Statuta primao prihode u naravi od dubrovačkih brodova koji su u Dubrovnik dovozili žito i sol, dok je prema XXIII. poglavlju katedralna crkva sv. Marije dobivala od dubrovačkih brodova prihode u novcu. Osim navedenih prihoda imao je knez i druge znatne koristi. Tako je sol dobivao po cijeni koju je plaćala i Općina, mlinari su morali besplatno mljeti žito, sam knez je mogao 15 dana pred Božić zabraniti ribolov i loviti jedino za sebe, dobivao je u naravi dio tzv. krave mogoriša[51], primao je stanovite svote za podmirenje upravnih troškova, kao za držanje pečata, zapošljavanje notara male kurije te čišćenje kaštela. Nakon što se Lastovo podvrglo Dubrovniku, knez formalno fungira kao knez Lastova te kao takav prima i odande znatan prihod.

Katkada se knez i sam upuštao u trgovačke poslove. Tako je 1255. Općina od svoje soli prodala šest milijara Klementu, sinu Tripuna Šimunova. U tom je poslu uz vijeća kao predstavnik Općine fungirao i knez Andrija de Auro, koji tu sol kupuje od Klementa[52].

Do sada smo uglavnom upoznali odnos Dubrovnika prema mletačkoj vlasti do 1272. odnosno godine donošenja Statuta, te povlastice i prihode koji prema Statutu pripadaju knezu i mletačkoj vlasti. Povlastice i prihodi stečeni prije 1272. i oni utvrđeni Statutom, ostaju na snazi uglavnom do 1358, uz poneke promjene, od kojih smo i ranije morali istaći onu što se odnosi na Veliko vijeće u razdoblju 1320–1321. Ukoliko je do 1272. i samim Statutom dolazilo do izmjena i nadopuna, mi smo ih spomenuli. Bit će dobro da razmotrimo razvoj odnosa, a u vezi s time i stanovite izmjene i pokušaj izmjena povlastica i prihoda u vremenu do 1358. Sporova je i dalje bilo. Nekada nastaju razmimoilaženjem između Dubrovačke Općine i kneza, pa se vlada u Mlecima pojavljuje kao arbitar. Ponekad pak nastaju sporovi između Dubrovačke Općine i mletačke vlade, pri čemu knez kao predstavnik njene vlasti drži njenu stranu. Do sporova dolazi iz raznoraznih razloga. Tako mletačke vlasti pokazuju tendenciju da zadiru u unutrašnja pitanja Dubrovnika, one u stanovitoj mjeri ograničavaju ekonomski zamah Dubrovnika, a pogotovu paze da dubrovački trgovci stjecajem prilika ne dođu u pogodniji položaj od mletačkih. Upravo zbog toga se razne zabrane mletačkoj trgovini većinom proširuju i na dubrovačku. Nastoji se da razne represalije protiv stranih ljudi, trgovaca i gradova, prihvate i Dubrovčani, čemu se ovi često protive. Mletačka vlada želi, zatim, proširiti prava mletačkih trgovaca u Dubrovniku, dok Dubrovčani opet izbjegavaju stanovite obveze prema mletačkoj vlasti i ne obaziru se na mletačke odredbe. Dubrovnik ne vrši uvijek ni svoje vojne obveze te nastoji da i zakonskim putem, odnosno intervencijom kod mletačke vlade olakša svoj položaj u raznim obvezama. Mleci su od Dubrovnika bili stvorili neke vrste svoje pomorsko a donekle i vojno uporište. Međutim, bilo je i prilika da se dubrovačka vanjska politika razilazila s mletačkom. Na temelju dosadašnjih istraživanja istaknut ćemo najvažnije momente i događaje, te navedene opreke ilustrirati konkretnim podacima. Neke ćemo stvari još bolje rasvijetliti u ostalim poglavljima, jer je posve prirodno da se činjenica i okolnosti mletačke vlasti nad Dubrovnikom odražavaju i na ostalim pojavama dubrovačkoga unutrašnjeg i vanjsko-političkog života.

Godine 1285. jedan dio dubrovačke vlastele, potpomognut pukom, izaziva jače nemire u Dubrovniku. Počelo je s time da je jedan prognani član obitelji Binčulić ipak došao u Dubrovnik, ali su ga kneževi stražari zatvorili i htjeli predvesti pred kneza. Građani su ustali protiv toga namjeravajući osloboditi Binčulića, te su tom prilikom buknuli žešći nemiri, kad se protiv kneza i vikalo. Masa je uspjela osloboditi Binčulića i omogućila mu da pobjegne, a posljedica je bila opširna sudska istraga[53].

Godine 1313. došlo je do akutnog spora između kneza i Općine kome pripada arboratik brodova gradova i zemalja koje Statut ne spominje. Knez je tvrdio da po analogiji i taj arboratik pripada njemu, a Općina je zauzela stajalište da pripada njoj. Kad Veliko vijeće nije htjelo popustiti, knez je 29. rujna napustio njegovu sjednicu izjavljujući da ne priznaje stajalište Velikog vijeća, te da će dužd, koji je »naš gospodar«, riješiti spor. Unatoč tome je Veliko vijeće sutradan izričito naglasilo kako arboratik stranaca koje Statut ne spominje, nikako ne pripada knezu[54].

Koliko god ugovori o podvrgavanju bili nepovoljni za dubrovački uvoz u Mletke, krajem 1318. javila se u njih tendencija uvođenja nekih novih carina na robu što je dovoze Dubrovčani. Znamo iz ugovora da Dubrovčani za uvoz robe iz »Slavonije« nisu u Mlecima bili dužni plaćati nikakvu carinu. Sad su pak u Mlecima počeli naplaćivati carinu na kožu koju su Dubrovčani dovozili iz »Slavonije«, tvrdeći da je to koža iz Romanije. Dubrovačko je Veliko vijeće 13. prosinca 1318. takav postupak jednoglasno proglasilo nesnošljivim i mučnim, i odlučilo poslati dva poslanika što će ponizno i privrženo zatražiti da se te novotarije ukinu te da se od Dubrovčana ne zahtijevaju takva nepravedna plaćanja. Veliko vijeće se pri tome pozivalo na stare ugovore[55]. Ne znamo rezultate poslanstva, ali je u srpnju 1319. dubrovačka vlada sama pokrenula pitanje revizije odnosne odredbe u ugovorima o podvrgavanju. Predlaže, doduše, carine na robu, pogotovu na kože i krzna iz »Slavonije«, ali izrabljuje priliku te nastoji da se pri tom općenito snizi carina i odobri neograničeni uvoz. Dubrovačko Veliko vijeće 14. srpnja 1319. traži druge, uglavnom niže tarife, i odlučuje o tome putem svojih posebnih poslanika mletačkoj vladi iznijeti prijedlog da se za uvoz kože i krzna iz »Slavonije« i Romanije plaća carina, ali samo 2 i po posto, a za svu ostalu robu iz »Slavonije« samo jedan posto. Odlučeno je da se također zatraži slobodan uvoz zlata i srebra ako ga trgovci žele predati mletačkoj kovnici, a ako ga žele prodavati da se plaća jedan posto carine. Osim toga se predlaže neograničeni uvoz robe. Nismo dosad našli da je negdje bilo zabilježeno kakvo su stajalište tom zgodom zauzeli Mlečani, ali možemo zaključiti da je ono bilo negativno, jer ćemo vidjeti da se mletačka vlada i kasnije, 1340, odlučno pridržavala ugovora o podvrgavanju i ograničenja od četiri broda godišnje.

Godine 1325. raspravlja se u mletačkom senatu o potrebi izmjene nekih rđavih odredaba dubrovačkih, a 15. lipnja javljaju mletačkoj vladi knez i Općina Dubrovnika da su izvršene izmjene i popravci što ih je od njih mletačka vlada bila zatražila[56].

Godine 1325–1326. bijaše Dubrovnik u ratu sa srpskim kraljem Stefanom Urošem III. Dečanskim, pa je time prekinuta trgovina sa Srbijom. Dubrovčani su se pobojali da bi mletački trgovci mogli izrabiti ovu priliku te sami voditi trgovinu sa Srbijom preko Kotora i nekih drugih primorskih gradova. Stoga 2. listopada 1325. dubrovačko Veliko vijeće odlučuje izaslati dva poslanika mletačkoj vladi, koji će se potužiti na nasilja što ih srpski kralj vrši nad Dubrovčanima, te ujedno zamoliti da mletačka vlada zabrani Mlečanima i mletačkim podložnicima svaku trgovinu u Kotoru i drugim primorskim krajevima srpske države. Da bi pridobili mletačku vladu, Veliko vijeće istom prilikom odlučuje da se u Dubrovniku u svim građanskim stvarima jednako postupa s Mlečanima kao i s Dubrovčanima, jedino im se u kaznenim stvarima ne može pokloniti vjera[57]. Mletačka vlada je odgovorila svojim dopisom od 15. ožujka 1326. Pristala je poraditi kod srpskog kralja da ne

uznemiruje Dubrovčane i sklopi s njima mir, ali pod uvjetom da Dubrovčani izmijene sudski postupak prema Mlečanima u svome gradu. No pripravnost mletačke vlade nije bila onako žustra kako su Dubrovčani željeli. Sve se to trebalo po njenoj zamisli podosta otegnuti. Srpskom kralju trebao je poći mletački poslanik koji će zatražiti da ovaj u roku od šest mjeseci sklopi mir s Dubrovnikom. Ako to kralj u određenom roku ne učini, tek tada će se zapovjediti mletačkim trgovcima u Kotoru i ostalim primorskim krajevima srpske države da se u roku od dva mjeseca odande povuku. Naravno, sve će ovo mletačka vlada učiniti jedino ako Dubrovčani izmijene sudski postupak prema Mlečanima u Dubrovniku, pa prema njima budu, prvo, u građanskim i kriminalnim stvarima postupali potpuno isto kao i prema Dubrovčanima, drugo, ako se iz bilo kojih razloga ne bude moglo sastati sudsko vijeće, da knez s jednim sucem ili potpuno sam može sudski rješavati sve sporove i parnice Mlečana, treće, ne pronađe li se pokretna imovina Dubrovčanina–dužnika iz koje bi se mogao podmiriti Mlečanin, bude li se tada moglo posegnuti i za nepokretnom imovinom i osobom dužnika, u tom će slučaju sam knez smjeti dužnika uhvatiti i zatvoriti, te ga držati u tamnici sve dok ne isplati dug. Mletački poslanik je doputovao u Dubrovnik ne samo s ovim zahtjevima nego i s uputom da, ako Dubrovčani prihvate uvjete, pođe srpskom kralju, a ako Dubrovčani ne pristanu, vrati se natrag u Mletke. Premda su to bili dosta teški uvjeti i znatno zasijecali u dubrovačku sudbenost, ipak je Veliko vijeće, željno mira sa srpskim kraljem, pristalo na mletačke zahtjeve. Zanimljivo je istaći da je sjednici prisustvovao znatan broj vijećnika, naime njih sto i devet, te da je za prijedlog glasalo sedamdeset i osam prisutnih. Opozicija od dvadeset i jednog glasa došla je ipak do izražaja[58].

Premda su Dubrovčani u odnosu prema mletačkoj vladi znali zauzimati nove i čvršće pozicije, kao npr. jačajući autonomnu vlast Velikog vijeća 1320–1321, ipak ovom prigodom gube u svojoj autonomnosti. Prema srednjovjekovnom običaju, u autonomnim se gradovima svatko tko dolazi sa strane smatrao u njima strancem. U sudskom pogledu, a i drugdje, prema njemu se nije postupalo kao prema domaćem čovjeku. To, doduše, nije bilo izričito zapisano u starom Statutu dubrovačkom i zakonodavnoj knjizi svih reformacija, ali se to samo po sebi razumjelo. Bijaše to *običaj* (latinski zvan *consuetudo*) zakonodavne vrijednosti. Gradovi su jedan drugome tek posebnim međusobnim ugovorima davali recipročna jednaka prava. Na taj način, premda je dubrovačka autonomna općina bila podvrgnuta mletačkoj vrhovnoj vlasti, i Mlečanin se u Dubrovniku smatrao strancem. Ni u međusobnim ugovorima, teškim inače za Dubrovnik, nije se mletačkim trgovcima u Dubrovniku davalo pravo domaćih. Ipak moramo pretpostaviti da se uza sve to s Mlečanima u Dubrovniku desetljećima dobro postupalo, a onda se s porastom dubrovačke samosvijesti u prvoj polovini XIV. stoljeća jamačno počeo mijenjati i postupak, te su za mletačke trgovce nastale teškoće. Zato mletačka vlada sada traži i postiže potpuno izjednačenje prava Mlečana i Dubrovčana u Dubrovniku, osim plaćanja carina, o čemu će kasnije biti riječi. No ona postiže i više. Kako bi onemogućila da dubrovački suci ne vrše opstrukciju nedolaženjem na sjednice sudskih vijeća i tako otežu rješavanje sporova s Mlečanima u Dubrovniku, ona zahtijeva i postiže da i knez, dakle predstavnik njene vlasti, može sâm i bez sudaca rješavati predmete. Na taj način mletačka vlada postiže ono što u dopisu traži, tj. »modifikacije i ispravke statutarnih odredaba i običaja«. Usput možemo spomenuti da je mletačkim posredovanjem u ožujku 1326. sklopljen mir između Dubrovnika i srpskog kralja, kao i to da je u novom srpsko–dubrovačkom ratu (1327–1328) mletačka vlada opozvala svoje trgovce iz Srbije. Nove odredbe neće Dubrovčani ni kasnije poštovati u potpunosti, te će mletačkim trgovcima praviti poteškoće, a mletačka vlada se pozivati i na ugovore o podvrgavanju i na nove odredbe.

Radnička biblioteka

U lipnju 1326. došlo je do nekog spora između dubrovačke i mletačke vlade, odnosno

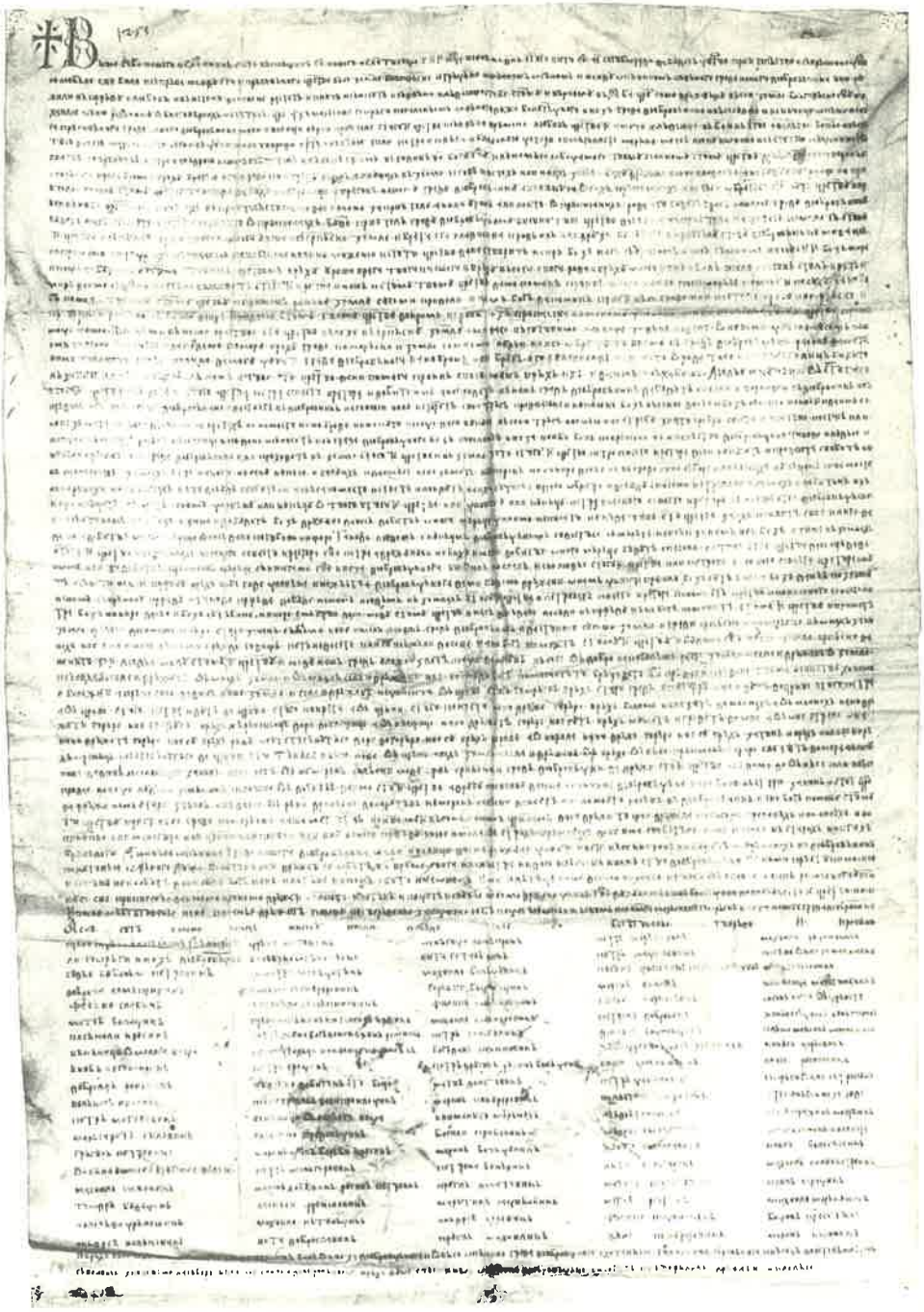

Ugovor između Dubrovnika i bugarskog cara Mihajla Asjena, g. 1253.

kneza u Dubrovniku. Firentinac Ivan Bonaiuncta je iz Mletaka prokrijumčario neko oružje u Dubrovnik, a mletačka vlada zatražila od dubrovačke da prisili Ivana da se u određenom roku prijavi u Mlecima. Ivan je morao materijalno zajamčiti da će zaista otići u Mletke, ali kako za to nije imao dovoljno imovine, knez je zatražio da u Dubrovniku na drugi način priskrbi novčano jamstvo. Vijeće umoljenih se 21. lipnja 1326. tome usprotivilo tvrdeći da knez može dati zaplijeniti krijumčarovu imovinu do visine određene svote, ali ne dopušta da knez na drugi način zahtijeva jamstvo, jer je takvo zahtijevanje »protiv slobode i sloboština grada«[59].

Veliki kneževi prihodi nisu bili po ćudi Dubrovačkoj Općini, pa Veliko vijeće 7. studenog 1328. predlaže mletačkoj vladi da sve regalije pripadnu općinskoj blagajni, a Općina će mu isplaćivati tisuću libara od groša. Trinaestog svibnja 1329. Veliko vijeće ponavlja svoj prijedlog[60] ali ga mletačka vlada ne prihvaća.

Do sporova je u srednjem vijeku među gradovima i državama često dolazilo zbog represalija. Kad bi građanin jednog grada nanio nepravdu ili izvršio nasilje nad građaninom drugog grada, držalo se da ovaj može sâm ili čak cijela njegova općina odgovoriti represalijama protiv građana prvog grada, makar ovi ne bili nimalo krivi za nepravdu ili nasilje. Često bi neka vlada davala svojem građaninu i pismeno ovlaštenje da može poduzimati represalije. Tako je i mletačka vlada poduzimala takve represalije ili davala svojim građanima ovlaštenje na njih. Smatrajući Dubrovnik svojim državnim područjem, držala je da može takve represalije vršiti i u njemu. Dubrovčani, koji su htjeli sa svim gradovima i zemljama živjeti u miru, nisu rado pristajali na takva rješenja. Znamo zasad za dva slučaja kad se dubrovačka vlada odlučno suprotstavila vršenju represalija na svojem zemljištu.

Mlečanin Jakov Pollani dobio je 1329. od mletačkog dužda pismeno ovlaštenje da zbog nekoga svog ranijeg spora s Kotoranima – čiji grad bijaše kao općina sa širokom autonomijom pod vrhovnom vlasti srpskog kralja – može vršiti represalije protiv srpskog kralja, pripadnika njegove države i njihova imanja, pa također i u gradu Dubrovniku, njegovoj luci i na ostalom njegovom području. Dubrovčani, premda su i sami kadikad nametnutom im silom prilika ratovali sa srpskom državom, u doba mira su živahno s njome trgovali i nastojali živjeti u dobrim odnosima, pa im je mletački zahtjev bio vrlo neprilično. Stoga je Veliko vijeće na svojoj sjednici od 24. listopada 1329. jednoglasno i odlučno odbilo zahtjev da se duždevo ovlaštenje registrira u za takve slučajeve određenoj općinskoj knjizi. Zaključilo je pak da se takva odluka opravda pred mletačkom vladom. Knez se tome usprotivio zahtijevajući da se duždevo ovlaštenje unese u knjigu, ali ga Veliko vijeće nije poslušalo. Ono je odlučilo da ga pred mletačkom vladom opravda posebni poslanik, kojemu je devetog studenog dana instrukcija u kojoj se kaže kako Dubrovačka Općina smatra da se nije dužna držati tog ovlaštenja, a kad bi i bila dužna, ne bi tako postupila, jer bi to proizvelo mnoge opasnosti i nepodnošljive štete Dubrovniku, a ona mora paziti na opstanak grada. Poslanik stoga mora zatražiti od mletačke vlade da opozove svoju odluku o represalijama na dubrovačkom području. Budu li Mleci odmah odgovorili da se Dubrovčani moraju pokoriti njihovoj odluci, on to ne smije prihvatiti, već se samo nakloniti i otići. Ako pak Mleci budu duljili dvoličnošću i odbijanjem da dadu odgovor, poslanik treba sačekati konačni odgovor. Ako konačni odgovor bude ustrajanje na prijašnjoj odluci, poslanik mora javnom pismenom ispravom prosvjedovati zbog toga što je mletačka vlada ovakvim i mnogim drugim zahtjevima radila i radi suprotno međusobno sklopljenim ugovorima, pa se Dubrovčani zbog takvih stvari tuže Bogu i pravdi[61].

U međusobnim prigovaranjima Mlečani i Dubrovčani više se puta pozivaju na sklopljene ugovore. Doduše, u njima često nema ni govora o zabrani nekih stvari, ali isto tako ni

da ih je dopušteno vršiti, pa povrijeđena strana drži kako nije dužna vršiti ono što ugovorima nije određeno ni predviđeno. Dalje, gleda se i na opći duh ugovora koji treba osigurati međusobno slaganje, premda su Dubrovčani u tim sporazumijevanjima slabija strana. Kad se, dakle, uvodilo nešto što ne odgovara duhu ugovora, Dubrovčani su rado upozoravali kako se oni krše, tim više što je mletačka vlada više puta deklarativno izjavljivala da ona štiti prava i probitke svih svojih općina i pripadnika. Tako je u svojoj odluci od 15. ožujka 1326. o intervenciji kod srpskog kralja u prilog Dubrovčana, koju su Dubrovčani prihvatili zajedno s uvjetima vezanim uz nju, mletačka vlada svome poslaniku odredila da srpskom kralju kaže ovako: »... neka inače zastalno znade da ista vlada (naime mletačka) ne može napustiti spomenute svoje vjerne Dubrovčane, a da im u svim njihovim potrebama, i osobito u uzdržavanju njihovih prava, ne pruži pomoć i naklonost. Nema, naime, na svijetu po milosti Božjoj vladavine koja je radila protiv toga da ista općina (mletačka) ne uzmogne svoje vjerne dobro uzdržati i druge opterećivati«. Ovu i od Dubrovčana prihvaćenu odluku, koja sadrži i navedeni odlomak, smatrala je dubrovačka vlada nekim novim ugovorom, obvezatnim i za jednu i drugu stranu, te je sve što je mletačka vlada radila protiv pravih probitaka Dubrovnika, držala kršenjem ugovora[62].

Dubrovačko Veliko vijeće donijelo je 1. veljače 1330, s važnošću do blagdana sv. Petra, zaključak, prema kojem svaki stranac može slobodno uvesti u Dubrovnik žito, drvo, meso i stoku a da se protiv njega ne primjenjuju nikakve represalije, proglašene od bilo koga[63]. Uza sve to kad je u Dubrovnik stigla od mletačke vlade naredba o općim represalijama nad svim članovima trgovačke kuće Bardi iz Firence, knez je dao zatvoriti faktora te kuće Ivana Senija, koji se nalazio u Dubrovniku. Na svojoj sjednici od 28. travnja Veliko vijeće ustaje protiv toga i odlučuje da se firentinski trgovac pusti na slobodu, usprkos prosvjedu kneževa druga Andriola Scarlata koji je na toj sjednici obavljao dužnost zamjenika kneza i tvrdio kako se moraju pokoriti naredbama i ne smiju ustajati protiv kneževe odredbe o zatvaranju[64]. S ovom je odlukom Veliko vijeće ustalo ne samo protiv kneza već u stvari i protiv odredbe mletačke vlade. Zbog toga Veliko vijeće na istoj sjednici odluči uputiti poslanstvo u Mletke kako bi ono tamo obranilo dubrovačko stajalište[65]. Istog dana Općina o tome piše mletačkoj vladi, a poslanici će kasnije, tek u lipnju ili srpnju u Mletke. Poslanicima je u uputi rečeno kako knežev postupak smatraju protivnim Bogu, pravdi i zadanoj vjeri[66]. Nakon izvještaja primljenog od poslanika, Veliko vijeće 16. srpnja odlučuje izričito zapovjediti poslanicima da u Mlecima ne smiju prositi nikakvu milost već, dapače, moraju ustrajati na stajalištu kako puštanjem iz zatvora Ivana Senija Općina nije učinila ništa protiv duždeve vlasti niti protiv ugovora o podvrgavanju[67]. Dubrovčani su, dakle, ustrajni na svojem legitimnom stajalištu da nisu učinili ništa protiv utvrđenog odnosa prema Mlecima, ali smatraju kako bi bilo protiv svakog shvaćanja pravde i pravilnoga međunarodnog ponašanja kad bi poduzeli represalije protiv nekoga tko je u Dubrovnik došao sa žitom, nakon što je Općina svečano proglasila kako se ni protiv koga tko dopremi živež ne smiju primjenjivati represalije. Mletačka vlada je i dalje ustrajala na svome, te je zahtijevala da se zaplijene imutak Ivana Senija i kuće Bardi u Dubrovniku. Saznala je, naime, da taj imutak iznosi 115 libara groša, 92 stara žita i 95 stara ječma, i tražila da se sve zaplijeni, u roku od tri mjeseca u Mletke pošalje 115 libara groša i javi procjena vrijednosti žita i ječma. Veliko vijeće 28. srpnja ustanovljuje pak da se od svega imutka našlo samo onih 115 libara groša, a da žito i ječam ne pripadaju društvu porodice Bardi već brodovlasniku iz Akona, na čijem brodu su nađeni[68]. Nastalo je dosta dugo međusobno razjašnjavanje, pri čemu je mletačka vlada prigovarala Dubrovčanima i osjećala se uvriježenom držanjem dubrovačkih poslanika u Mlecima. Na sve to imamo konačno objašnjenje dubrovačkoga Velikog vijeća od 18. kolovoza 1330, koje je posebno poslanstvo trebalo priopćiti mletačkoj vladi. U tom

objašnjenju, punom lijepih riječi poštovanja prema mletačkoj vladi, dubrovačko Veliko vijeće i dalje ostaje na svome stajalištu i ne popušta[69].

Mletačko-firentinska napetost trajala je i dalje, a Dubrovnik je također osjetio njene posljedice. Prema naredbi mletačke vlade dubrovačko Vijeće umoljenih 9. prosinca 1330. strogo zabranjuje bilo kakav uvoz firentinskih tkanina i bilo kakvih drugih predmeta izrađenih u Firenci[70]. Znamo da je i u lipnju 1340. postojala zabrana mletačke vlade da firentinski trgovci trguju i borave u Dubrovniku[71].

Te se iste godine mletačka vlada potužila na postupak prema nekim mletačkim trgovcima u Dubrovniku, tvrdeći da su bila povrijeđena njihova prava. Dubrovčani su se kušali opravdati pozivajući se na svoje običaje i uredbe. Mletačka vlada to njihovo opravdanje ne uzima u obzir te 1. srpnja piše Općini Dubrovnika da te svoje običaje i odredbe mora ispraviti i preoblikovati, te određuje da se to učini najkasnije do blagdana sv. Mihajla iste godine. Istog dana posebno piše knezu, a i u pismu Općini i u pismu knezu poziva se na ugovor o podvrgavanju, koji se u početnim svojim rečenicama u odnosnom zaključku i navodi[72]. I u povodu ovog spora došlo je u Mletke dubrovačko poslanstvo, i o tome je raspravljala mletačka vlada[73]. Ne znamo kako se svršio spor, tim više što zapisnici dubrovačkih vijeća za ovo vrijeme nisu sačuvani. Mlečani se u ovom sporu strogo pridržavaju ugovora o podvrgavanju, a iz svega se vidi da ih Dubrovčani ne poštuju u svemu te da donose razne odredbe suprotne ugovorima. Mlečani traže zapravo obnovu ugovora i ukidanje njima suprotnih odredaba.

Kolikogod mletačka vlada vršila pritisak na Dubrovnik, ipak, kako smo već na nekoliko primjera vidjeli, nije imala snage da uvijek i u svakoj prilici dokraja progura u Dubrovniku svoju volju. U Mlecima je to, međutim, prema Dubrovčanima mogla. Tu je ona zauzimala stavove posve nepovoljne po Dubrovčane, jer se u pogledu trgovine i carina držala odredaba ugovora o podvrgavanju, što nam dokazuje da su one, pogotovo u Mlecima, i do sada pravno važile, a trebalo je da važe i ubuduće.

Mletačka vlada je smatrala Dubrovnik svojim pomorsko–vojnim uporištem. Doduše, ona u Dubrovniku nije držala vojnu posadu, jer joj je dovoljan bio knez sa svoja dva druga, kao politički predstavnik i izvršitelj njene volje. Općina Dubrovnik imala je svagda u pripravi oboružanu ratnu galiju s dubrovačkom posadom, ali je i nad tom ratnom galijom mletačka vlada imala znatnu ingerenciju. Ona je upućuje u Dubrovnik i oboružava na svoj trošak, a u neku je ruku smatra svojom, te da je njoj na raspolaganju. Tako 22. lipnja 1286. mletačka vlada šalje galiju i još jedan brod s time da budu u Dubrovniku i služe Mlecima za progon Omišana i ostalih gusara. Petog kolovoza iste godine mletačka vlada određuje da tu galiju i brod Dubrovčani ne smiju upotrijebiti u druge svrhe, već samo za potrebe Mletaka i Općine Dubrovnik u borbi protiv gusara[74]. Na zahtjev mletačke vlade dubrovačko Veliko vijeće 29. travnja 1320. odlučuje da se brod Dubrovačke Općine sa svom opremom pošalje na uporabu mletačkoj vladi, s time da se oboruža u Dubrovniku na trošak Mletaka, s komitom i nauklerom dubrovačkim[75]. Godine 1324. u Dubrovniku su dvije takve galije. Te je godine došlo do zategnutosti između Mletaka i Bizanta. Zaprijetila je ratna opasnost i mletačka vlada sprema ratnu flotu. Poziva dubrovačku vladu da oboruža one dvije galije i opskrbi ih posadom i svim potrebnim. Dubrovačko Vijeće umoljenih 24. kolovoza 1324. zaključuje da je pripravno opremiti dvije galije, ali vlada ne može snositi trošak oboružanja i posade. Odlučuje da se o tome bilo piše mletačkoj vladi bilo pošalju poslanici koji će joj to objasniti i obrazložiti nemogućnost financiranja zbog siromaštva Općine[76]. Ipak do rata s Bizantom nije došlo. Godine 1326–1327. također se održavaju dvije galije za borbu protiv gusara, i mletačka vlada plaća posadu. Godine 1328. spominju se dapače tri. Slijedeće, 1329, nalaže mletačka vlada knezu i Općini Dubrovnika da naprave arsenal u kojem će se

moći čuvati galije i brodovi[77]. U kolovozu iste godine mletačka vlada traži od Dubrovnika da oboruža dvije galije na mletački trošak. U tu svrhu dubrovačko Veliko vijeće 20. kolovoza određuje da se popišu svi ljudi sposobni za veslanje, iz grada, Astareje i s otokâ, a tko bude određen morat će na galiju, inače će ga na to prisiliti[78].

Godine 1331. dogodio se s tim u vezi vrlo zanimljiv slučaj. Bosanski ban Stjepan Kotromanić ugrožavao je Korčulu koja je također bila pod mletačkom vlasti, a funkciju nasljednih knezova vršili su članovi mletačke obitelji Zorzi. Mletačka vlada zapovjedi da se ratni brod stacioniran u Dubrovniku ustupi korčulanskom knezu. U dubrovačkom Vijeću umoljenih knez predloži da se zahtjevu udovolji, ali Malo vijeće zatraži da mu se ne udovolji i korčulanskom knezu ne pošalje brod, ali s time da se Dubrovnik zbog toga pred mletačkom vladom opravda svojim obzirom prema Stjepanu Kotromaniću, jer bi se ovaj mogao Dubrovniku osvetiti i napraviti mu veliku štetu. Prijedlog Malog vijeća bude prihvaćen a knežev odbačen[79]. Ovdje se, dakle, Dubrovnik zbog vanjsko-političkih okolnosti usprotivio mletačkoj vlasti, i Općina je kao autonomno tijelo nastupila protiv kneza kao predstavnika tuđe vlasti.

U Dubrovnik su češće svraćale mletačke ratne galije, pa i cijeli konvoji mletačkih trgovačkih brodova pri polasku na Istok, a isto tako i na povratku odande[80]. Preko Dubrovnika su se kadikad odašiljala duždeva pisma u Carigrad mletačkom bailu. Njih je primao dubrovački knez i slao po kuririma kopnom[81].

Jesu li Dubrovčani bili dužni izravno služiti u mletačkoj floti? Pronašli smo da je dubrovačko Malo vijeće 10. lipnja 1304. odredilo tri plemića koji će izabrati sto ljudi što će u mletačku ratnu flotu[82].

Mogli smo već vidjeti kako je mletačka vlada u stanovitoj mjeri skučavala Dubrovnik ekonomski, a osobito je ograničavala slobodu dubrovačke trgovine u svojem gradu, bojeći se jamačno suparništva. Uostalom, ograničenja su postojala već i u odredbama ugovora o podvrgavanju. Ipak su Dubrovčani i te odredbe kadikad izigravali. Tako 1312. dođoše sa šest brodova iz Dubrovnika i zato budu od određenog ureda kažnjeni, pod motivacijom, dapače, da su došli iz Romanije, a osim toga i s jednom naoružanom trgovačkom galijom koja bijaše iznad predviđene zapremine. No, mletačka vlada im oprosti oba prekršaja[83]. Premda su Mlečani branili Dubrovčanima posjećivati istarske luke, u njima je mletački nadzor bio manji nego u mletačkoj luci. Stoga su Dubrovčani posjećivali te luke dovozeći u njih s Levanta robu Mlečana i Istrana, koja se onda odavde odvozila u Mletke. Povodom jednoga takvog istaknutijeg slučaja mletačka vlada je 1316. ubuduće zabranila tu protivno zakonu uobičajenu praksu[84].

Ipak, kad je Mlečanima u stanovitim prigodama trebalo i dubrovačkih brodova za prijevoz soli, oni Dubrovčanima izlaze u susret. Već 1284. predviđaju prijevoz soli dubrovačkim i zadarskim brodovima[85]. Također i 1286. i 1287. mletačka vlada rado gleda kako Mlečani osim svojih upotrebljavaju i dubrovačke i zadarske brodove za prijevoz soli u Mletke iz Sardinije, Rasabeba, Cipra, Evice i Aleksandrije, a 1287. usto i iz Fatine i Klarencije. Godine 1288. dopuštaju da Zadrani i Dubrovčani na mletačkim, dubrovačkim i zadarskim brodovima sa Sardinije prevoze sol, a 1292. iz raznih krajeva, među ostalim i sa Cipra[86].

Dubrovnik se već vrlo rano brinuo za vlastitu opskrbu žitom. Prema odluci dubrovačkog Malog vijeća iz 1306, nijedan dubrovački brod i nijedan Dubrovčanin nije smio voziti žito ili bob bilo kamo drugamo na Jadranskom moru osim u Dubrovnik, s izuzetkom, dakako, Mletaka[87].

Svaka zabrana ili ograničenje što bi ga mletačka vlada nametala svojim građanima, pogađali bi gotovo uvijek i Dubrovčane. O tome smo već upoznali niz konkretnih primjera,

a to se zbilo i 1281. godine. Mletačka je vlada tada svojim građanima zabranila prijevoz drva i željeza u prekomorske zemlje (pod čime se mislilo na zemlje islamskog Istoka), osim u Akon i Tir, gradove još pod vlašću križara. Ta se zabrana odnosila i na sve ostale zemlje pod mletačkom vlasti, ali se izričito u njoj veli da također vrijedi i za Dubrovnik i Zadar, te da mletački bajuli u Akonu i Tiru moraju pripaziti na izvršavanje ovih propisa, a također i mletački konzul u Aleksandriji[88]. No kad Mlečani 1282. zabranjuju upotrebu srpskih novaca, kovanih po mletačkom uzoru, u Mlecima i gradovima pod svojom vlašću, ipak od toga izuzimanju Dubrovnik, uzevši jamačno u obzir njihove jake trgovačke veze sa Srbijom[89]. Spomenuli smo mletačko-bizantinsku zategnutost iz 1324, koja se osjetila i u Dubrovniku, posebno na ekonomskom polju. Dubrovačko Veliko vijeće 12. ožujka 1324. odlučuje da se nikakva trgovačka roba iz Dubrovnika ne smije izvoziti u »Slavoniju« i Levant, radilo se o Mlečanima i drugim strancima ili o Dubrovčanima [90]. Još je oštrija odluka Velikog vijeća od 3. svibnja, za koju se izričito veli da je donešena po nalogu mletačke vlade. Njome se određuje da, u smislu ugovora između Dubrovnika i Mletaka, nijedan Dubrovčanin ne smije izvoziti nikakvu trgovačku robu, živež i novac u zemlje podvrgnute bizantskom caru, a oni što su već u njima, moraju se iz njih povući u roku od mjesec dana, zajedno sa svojim imanjem[91]. Do rata između Mletaka i Bizanta nije došlo, te su valjda i te odredbe prestale važiti. Dvadeset drugog lipnja 1332. mletačka vlada je zabranila trgovanje s Turskom, jer su se Turci spremali na rat protiv kršćana, te je ta zabrana dostavljena i Dubrovniku. Na temelju toga i dubrovačko Vijeće umoljenih 1. kolovoza iste godine prenosi ovu zabranu na Dubrovčane[92].

Zanimljivo je pitanje, jesu li se i Dubrovčani kao podložnici Mlečana znali i mogli koristiti povoljnim položajem i povlasticama što su ih Mlečani dobivali u raznim krajevima Jadranskog mora i Sredozemlja uopće. Noviji povjesničari katkada ističu da se Dubrovnik zaista koristio povoljnim položajem i povlasticama. Ipak, to za sada ne možemo općenito ni prihvatiti niti odbaciti.

Do sada smo spominjali razna ograničenja što su ih Mlečani nametali Dubrovčanima. S druge strane moramo priznati da su ovi ne samo prema Dubrovčanima, već i prema ostalim dalmatinskim gradovima za vrijeme njihovih povremenih pokoravanja mletačkoj vlasti do XV. st. liberalnije postupali u ekonomsko-trgovačkom pogledu nego kasnije, za trajne mletačke vlasti od XV. st. pa nadalje, sve dok ti gradovi nisu postupno počeli već donekle od XVI, a u XVII. i XVIII. stoljeću u jačoj mjeri via facti razbijati mletački ekonomski obruč. God. 1257. je Hohenstaufovac Manfred, kao regent Napuljskog Kraljevstva, potvrdio Mlečanima povlastice što im ih je dao njegov otac, i u to uklopio Zadrane. Godine 1259. potvrdio je kao kralj ponovno te povlastice, a ovaj put je uz Zadrane pridodao i Dubrovčane, ali ipak uz pripomenu da će se s njima postupati jednako kao i s Mlečanima dok to bude po odobrenju i volji dužda i mletačke općine. Vlast dinastije Hohenstaufovaca prestala je u Napuljskom Kraljevstvu već 1266. Talijanski povjesničari drže da su te povlastice priznavali i napuljski kraljevi iz anžuvinske dinastije. Iz 1316. doista postoji potvrda kralja Roberta, kojom se potvrđuju povlastice dane Mlecima od njegovih prethodnika i njega istog, ali se u njoj ne spominju mletački podložnici. Ipak se drži da ova potvrda ima općenit značaj te da nije ulazila u pojedinosti. Ističe se pak, da se u ugovoru između carinarnice gradova Monopolija i Giovinazza s Mlečanima, pri raznim odredbama spominje kako one vrijede za Mlečane i za one podložne mletačkoj vlasti. I Dubrovčani su se služili zaštitom mletačkog konzula u Apuliji[93]. Imamo podataka o otoku Siciliji, koji je u mnogočemu imao drukčiju sudbinu od kopnenog dijela južne Italije. Od XII. stoljeća do 1282. bila je otočna Sicilija u istoj državi s kopnom južne Italije, da bi nakon raznih peripetija oba ta dijela dospjela napokon u isti državni sklop tek 1504. Odavna su Dubrovčani u trgovačke svrhe

posjećivali otočnu Siciliju, naročito njene luke Mesinu i Sirakuzu, te tu bili oslobađani plaćanja carine i taksa, a isto su tako prolazili i Sicilijanci u Dubrovniku. Kad su kasnije na Siciliji naumili naplaćivati te carine i takse, Dubrovčani su se pozvali na staro pravo oslobođenja od njih, pa su im sicilijanske vlasti 1385–1386. to staro pravo priznale. Godine 1438. to se staro pravo ponovno osporavalo, pa su sicilijanske vlasti poduzele istragu kako bi se ustanovilo odakle Dubrovčanima to staro pravo. I tada se pokazalo da su Dubrovčani oslobađani od carine i taksa još otkako su bili pod mletačkom vlasti; tada su od tih plaćanja oslobođeni Mlečani, pa se to proteglo i na Dubrovčane koji bijahu pod njima[94]. Premda Dubrovčani nakon 1358. više nisu bili pod mletačkom vrhovnom vlasti, oni su to svoje pravo izvodili iz razdoblja kad su ga, analogno Mlečanima kao njihovi podložnici, bili stekli. To im je pravo 1385–1386. ponovno priznato i bez pozivanja na Mletke, a dosta kasnije, 1438, sicilijanska im vlast to pravo iznova priznaje, ali ovaj put ističući kada su ga i kako stekli. No moglo se dogoditi da Mlečanima iz nekog razloga bude zabranjeno odlaziti u kraljevstva Sicilije i Napulja, pa bi Dubrovčani, zbog odredbi iz ugovora o podvrgavanju koje su priječile da budu u pogodnijem položaju, prošli mnogo gore.

Mletačka je vlada u raznim prilikama i drugdje po Sredozemlju pružala Dubrovčanima, kao i građanima ostalih podložnih gradova, svoju zaštitu. Godine 1278. raspravljali su posebno u tu svrhu izabrani mletački suci i odlučili o visini šteta koje su Mlečani, Zadrani i Dubrovčani pretrpjeli od bizantskih pljačkanja, a sve to sa svrhom da se zatraži odšteta. Kad je 1294. neki napuljski podanik opljačkao dubrovačku barku nakrcanu robom, što se vraćala iz Romanije, intervenirali su kod napuljskog kralja Karla skupa mletački konzul u Apuliji i dubrovački poslanik izaslan u tu svrhu[95].

S pomoću raznih događaja pokušali smo rasvijetliti mletačko-dubrovačke odnose u razdoblju do 1340. Mlečani su kroz to vrijeme postali na istočnoj obali Jadrana još moćniji. Osim Zadra i sjevernih autonomnih otočnih općina Krka, Raba i Osora te srednjojadranskih autonomnih otočnih općina Hvara i Korčule, koje su posjedovali od ranije, uspjeli su u XIV. stoljeću još više proširiti svoju vlast. Nakon jedne od brojnih pobuna Zadrana 1313. opet u njihovu gradu uspostaviše vlast, a 1322. ovladaše Šibenikom i Trogirom, 1327. Splitom te 1329. Ninom. No kad je Hrvatskom i Ugarskom 1342. zavladao moćni kralj Ludovik I, on pokaza želju da cijelu dalmatinsku obalu oslobodi mletačke vlasti. Istodobno, pojačano protumletačko djelovanje pokazuje i Đenova. Ova napetost, sad intenzivnije a sad slabije, traje četrdesetih i pedesetih godina, sve do 1358. U nju je upleten i Dubrovnik. I on mora, na temelju ugovora o podvrgavanju, pružati Mlecima vojnu pomoć, a mora snositi i druge terete koje napetost i otvoreni rat sa sobom donose. Javiše se i druge nevolje. Ponekad se Dubrovnik pokorava Mlecima bez prigovora, ponekad sluša s mrmljanjem, a ponekad i otvoreno odbija vojnu pomoć. Znakovi nezadovoljstva se i inače javljaju.

Buntovni grad Zadar podiže 1345. novu pobunu protiv Mletaka, a to dade povoda ugarsko-hrvatskom kralju Ludoviku da i sam zasegne u rat protiv Mletaka. Mleci traže i od Dubrovnika vojnu pomoć, i to čak veću nego što bi prema ugovorima bio obvezatan. Teret obveza ćemo najbolje ocijeniti ako iznesemo podatke prema sačuvanim zapisnicima dubrovačkih vijeća. Osamnaestog kolovoza 1345. raspravlja se o brodu. On bi u zapovjedničkom osoblju morao imati komita, supramasarija i četiri nauklera, pa se određuje i njihova plaća. Veslače će dati pojedini predjeli Dubrovačke općine, i to Šipan 30, Lopud 12, Koločep 8, Gruž, Rijeka i Zaton skupa 15, grad 30. Ljude valja birati pomno, treba da su vješti veslu, a kako se stanovništvo ne bi previše opteretilo, ne treba uzimati veslače gdje je u domaćinstvu samo jedan muškarac, usto ni patrone brodova i pudare vinograda[96]. Opsada Zadra je duže potrajala pa se posada na brodu mijenjala prosječno svaka dva mjeseca, ali tako da je brod navraćao u Dubrovnik, i tu se vršila izmjena. Spomenut ćemo što se može o svemu tome naći

u zapisnicima dubrovačkih vijeća iz tih dana. Osmog travnja 1346. raspravlja se o oboružanju broda koji će se odsad nazivati galijom. Prema odluci posebnog u tu svrhu izabranog odbora biraju se kapetan galije, osam nauklera, supramasarij, osam balistera (naime rukovalaca bojnim bacačkim spravama balistama), te po jedan marangun i kalafat. Kapetanu pripadaju dvojica slugu. Ostalu posadu sačinjava 45 muškaraca sa Šipana, 18 s Lopuda, s Koločepa 12, iz Župe 16 (kasnije sniženo na 15), Šumeta 7, Zatona 10, Gruža 7, te iz Rijeke 12. Prvoga svibnja Malo vijeće prihvaća tu odredbu. Određen je poseban čovjek koji će popisati posadu iz grada, ali nije označeno koliko ljudi[97]. Trećega studenog 1346. bira se soprakomit galije koja će u Zadar, a u posadu Šipan daje 30 ljudi, Lopud 12, Koločep 10, Zaton 7, Gruž 5, Rijeka 8, Župa 10, Šumet 5; dalje se kaže: ostali iz grada, ali se ne kaže koliko ljudi[98].

Postojala je bojazan da Đenovežani, koji bijahu u trajnim napetim odnosima s Mlečanima, prodru u Jadransko more i pomognu Zadranima. Zato mletačka vlada poduzima razne mjere za obranu mora i mletačkih posjeda na njegovim obalama[99]. I Dubrovnik se, kao grad pod vrhovnom mletačkom vlašću, bojao đenoveške navale, pa Veliko vijeće 24. ožujka 1346. poduzima opsežne mjere za obranu grada i gradske luke, pojačavajući straže i budnost[100].

Zadarska buna nije ni ovaj put uspjela, a ni ugarsko-hrvatski kralj Ludovik nije imao većih uspjeha, te je 1348. sklopio primirje na temelju postojećeg stanja. Te je godine Evropom harala strašna kuga, koja nije mimoišla ni Dubrovnik. Zbog svih razloga Dubrovčani su nevoljko dočekali mletačko-đenoveški rat koji se razmahao 1350–1354, te imao odjeka i na Jadranu. Još prije toga mletačka je vlada bila zabrinuta zbog namjeravana puta kralja Ludovika preko Jadranskog mora u Apuliju. S tim u vezi ona 29. travnja 1350. odlučuje pisati u Dubrovnik dva dopisa, jedan upućen knezu i Dubrovačkoj Općini a drugi samo knezu. U prvom dopisu mletačka vlada zapovijeda Dubrovačkoj Općini da na njen (mletački) račun oboruža jednu galiju s posadom s dubrovačkog područja, koju valja što bolje platiti. Taj zahtjev Mlečani obrazlažu potrebama opće sigurnosti na Jadranu, jer im je vrlo stalo da njihovi podanici spokojno plove po moru, pogotovu Dubrovčani. Oni, naime, kaže se doslovno: »... svakodnevno obilaze morem sa svojim brodovima i dobrima u strane *našeg zaliva* (culphi nostri)«. Dakle već sada, u XIV. stoljeću, Mlečani govore o Jadranskom moru kao o *culphum nostrum*, tj. svome zalivu. Pri tom oni Dubrovačkoj Općini ne odaju pravi razlog zašto žele tu galiju; to, međutim, otkrivaju u dopisu upućenom jedino knezu. Kažu mu, naime, da im je potrebno oboružati galiju zbog prolaza kralja Ludovika u Apuliju[101].

Trinaestog svibnja 1350. odlučuje mletačka vlada da kapetan Gulfa otputuje na more i obiđe obale »Slavonije«, što ovdje znači dalmatinsku obalu, te obalu Apulije. Jedna barka, zatim, treba otploviti čak do Modona, a i njihov namjesnik na Kreti treba odande poslati u Jadransko more dvije galije. I ovom prilikom, tog istog dana, mletačka vlada odlučuje pisati knezu Dubrovnika da brzo opremi galiju i pošalje je na more[102]. Drugog kolovoza poduzimaju Mlečani opće mjere zbog đenoveške opasnosti, te zapovijedaju svojim knezovima Istre i Dalmacije da opreme galije, pa tako i dubrovačkom knezu da pribavi posadu za galiju, koju su Dubrovčani prema svojoj obvezi dužni opremiti[103]. U vezi s tim ratom mletačka vlada obznanjuje 27. kolovoza 1350. potestate Poreča i Rovinja te kneza Pule, zatim potestata Hvara te knezove Zadra i Dubrovnika, da nijedan trgovački brod veličine preko stotine milijara ne smije otploviti iz Gulfa (što znači Jadranskog mora) bez njena dopuštenja, i to pod prijetnjom vrlo visoke globe od dvije tisuće dukata, pa i više[104]. Dakle, zbog mletačkih ratova vezanih s mletačkom vanjskom politikom, ponovno dolazi do kočenja pomorske trgovine istarskih i dalmatinskih gradova, a među njima i Dubrovnika! Zanimljive

su i odredbe mletačke vlade od 12. rujna 1350. Tu se za razne dalmatinske gradove određuju posebne specifične odredbe modificirane prema njihovim prilikama, pa tako i za Dubrovnik. Kaže se zatim da su primili galiju koju je Dubrovnik opremio u duhu svoje obveze. Nakon toga mletačka vlada, doduše obazrivo i s popratnom izrekom »ako to može biti bez očite opasnosti po njih«, traži od Dubrovčana da opreme još jednu galiju na mletački trošak, kako bi i nju mogli uključiti u svoju ratnu mornaricu. Ovom prilikom Mlečani iskazuju potpuno suprotno stajalište od dubrovačkog, i to u pogledu otoka Lastova koji su Dubrovčani stekli još 1252. Dubrovačka je vlada uvijek smatrala da Lastovo pripada Dubrovačkoj Općini, i to je ušlo i u zakonodavstvo. Općina je pak davala otok na upravu dubrovačkom knezu, koji bi onda tamo slao potkneza. Sada pak, u rujnu 1350, mletačka vlada tvrdi kako Lastovo neposredno pripada Mlecima, pa nalažu dubrovačkom knezu da na otoku skupi što više ljudi za potrebe mletačke ratne mornarice[105].

Grad Dubrovnik je jednom prilikom 1350. trebao poslužiti mletačkoj ratnoj mornarici kao uporište. Naime, 27. studenog 1350. mletačka vlada određuje da glavni kapetan dođe sa cijelom ratnom flotom u Dubrovnik, tu izabere dvadeset najboljih galija i na njima izvrši što bolji raspored posada, te prema potrebi s tim odredom operira. Samo nešto kasnije, i to 13. prosinca, vlada mijenja odluku i nalaže glavnom kapetanu da se sa svom ratnom flotom odmah vrati u Mletke, prije toga neka u Dalmaciji iskrca unovačene članove posada, jedino u Dubrovniku i Zadru treba ostaviti po jednu galiju s njihovom opremom. Ako u međuvremenu dozna da mu od neprijatelja prijeti neposredna šteta, neka učini ono što smatra shodnijim i tek onda se vrati u Mletke, ali vraćajući se neka Dubrovnik i Zadar ostavi dobro čuvane i nastoji oko njihova utvrđivanja, kako od neprijatelja ne bi pretrpjeli štetu[106]. Malo zatim mletačka vlada ponovno odluči opremiti i izaslati ratnu mornaricu protiv neprijatelja, i to da mornarica iziđe izvan Jadranskog mora, tj. južno od crte Drač–Brindisi. U toj prilici aktualizirala se 6. točka ugovora o podvrgavanju, prema kojoj Dubrovnik treba dati trideseti dio mletačke bojne snage ako Mleci oboružaju trideset brodova. I tako mletačka vlada uputi 1. siječnja 1351. Dubrovniku i ostalim gradovima s obvezama poziv da postupe prema ugovorima. Šibenik, Trogir, Split, Hvar i Korčula trebali su dati stanoviti broj ljudi, a Pula, Krk, Zadar i Dubrovnik opremiti po jednu galiju. Mletačka vlada ipak poručuje knezovima kako je pripravna sama plaćati posadu ako se općine potuže da im je to teško[107]. Uza sve to je dubrovačko Veliko vijeće 27. siječnja 1351. odlučilo da će galiju opremiti na svoj trošak. Pomišlja na mijenjanje posade te u tu svrhu određuje da se popišu muškarci tri otokâ, Astareje, Lastova i svi pomorci grada Dubrovnika, rješava da će na galiji biti njen zapovjednik, tzv. komit (comitus), naukleri, kalafat, marangun i balisteri[108]. Dubrovnik je zaista opremio galiju, ali je dubrovačka vlada opazila da se od nje tražilo više no što je bila dužna[109]. Mlečani, naime, nisu barem do travnja iste godine opremili trideset galija, a jedino u tom slučaju Dubrovnik je bio dužan opskrbiti galiju. K tome je Mletačka Republika uvela nove daće, koje su teretile i Dubrovčane, a isto tako i nove odredbe o trgovini voskom. Zbog svega toga u Dubrovniku zavlada znatno nezadovoljstvo, pa se dubrovačka vlada potuži mletačkoj. Mletački dužd Andrija Dandolo odgovori im 3. svibnja 1351. posebnom dukalom, i danas u Dubrovačkom arhivu premda u lošem stanju. On tvrdi da Mlečani uistinu namjeravaju postaviti flotu od 30 galija; da su nove daće uveli zbog rata koji je u tijeku; da su nove odredbe o trgovini voskom donijete zbog krivotvorena voska što se u Mletke dovozi iz Dubrovnika[110]. Mletačka vlada polazi i dalje. Traži da svi Mlečani budu u Dubrovniku oslobođeni carine.

Dubrovačko Veliko vijeće raspravlja o tome 12. svibnja, a onda povjerava knezu i Malom vijeću da učine ono što im se bude činilo najpogodnijim za dobro i korist grada[111]. Nije nam poznato što je Malo vijeće odlučilo.

U lipnju 1351. dubrovačka se vlada pribojava da bi đenoveško brodovlje moglo prići Dubrovniku, pa Veliko vijeće poduzima potrebne mjere obrane[112]. No mletačko brodovlje isplovi u Sredozemno more, da bi se u rujnu 1352. našlo pri obali Male Azije u akciji protiv Đenovežana. Rat s Đenovom prestao je 1354. godine.

Mletačka je vlada 1355. i dalje bila na oprezu, tim više što je doskora isticao rok primirja s ugarsko-hrvatskim kraljem. Ona ponovno pozove Dubrovčane da opreme galiju, ali ovi su sada bili lukaviji te su odlučili čekati da najprije Mlečani oboružaju svojih trideset galija. O tome su obavijestili i mletačku vladu. Ova im odgovori da je u Kataloniji dobavila nekoliko galija te ih skupa s onima na Kreti ima oboružanih više od trideset. Općina Dubrovnika odvrati kako se katalonske galije ne smiju ubrajati u prave mletačke galije, pa ih prema tome Mlečani još nisu oboružali trideset. Knez ih je kušao uvjeriti u protivno tvrdeći da su katalonske galije platili Mlečani, pa se prema tome i one moraju smatrati mletačkim. No Dubrovčani se nisu dali u to uvjeriti. O svemu tome knez izvješćuje 24. svibnja 1355. mletačku vladu, obećavajući kako će činiti sve moguće da Dubrovčani oboružaju galiju te je priključe mletačkoj mornarici[113]. No on u tome nije uspio ni do 28. svibnja, jer tada ponovno javlja da Dubrovčani s istom motivacijom ne žele dati galiju[114].

Godine 1356. trebalo je isteći mletačko primirje s hrvatsko-ugarskim kraljem Ludovikom i nastupiti ratno stanje, ali je mir u studenom produžen za šest mjeseci. Na taj način rat plane tek 1357. U takvoj situaciji Dubrovčani nastoje poboljšati svoj odnos prema Mlecima, a uistinu idu za tim da smanje vlast kneza. Tako Veliko vijeće zaključi 21. studenog da sve regalije koje prima knez, uključivši tu i prihode s Lastova, treba odsad utjerivati općinska blagajna. Knez će pak dobivati fiksnu ukupnu godišnju plaću u iznosu od sto libara groša dubrovačke monete. Na istoj sjednici Veliko vijeće daje ovlaštenje knezu i Malom vijeću da kod mletačke vlade uznastoje kako bi Dubrovčani mogli ploviti na isti način kao i Mlečani, što znači s istim pravima[115]. Kasnije ćemo vidjeti da će to postići tek u siječnju 1358, dakle neposredno pred padom mletačke vlasti u Dubrovniku. Sada, u godini 1357, dalmatinski gradovi jedan za drugim prelaze u ruke ugarsko-hrvatskog kralja. Dubrovačko Veliko vijeće brine se o obrani Dubrovnika i Stona, strahujući od đenoveških galija koje bi mogle prići Dubrovniku[116]. Istodobno, u Velikom vijeću se – premda nošena od manjine – javlja opozicija protiv kneza. U listopadu te iste 1357. Mato Menčetić Mencijev u svojem govoru u Velikom vijeću oštro ustaje protiv kneza. O tom njegovu istupu Veliko vijeće raspravljalo je 21. listopada. Od prisutnih 66 vijećnika, nakon što su isključeni Menčetićevi srodnici, većina od 56 njih osudi istup kao nepošten i protiv časti kneza, međutim za kaznu da se Menčetić progna na Hvar na godinu dana a po povratku daljnje dvije godine liši časti vijećnika i prava na sve ostale funkcije[117], glasalo je njih doduše većina, ali ipak prilično umanjena. Pod dojmom pobjeda ugarsko-hrvatskog kralja Dubrovčani su se, kao što vidimo, ipak pokolebali, pa mletačka vlada šalje posebne providure u Dubrovnik, pa čak i u Ston[118]. Zadatak im bijaše da stanu nakraj tim novim dubrovačkim tendencijama. Providuri su privremeno uspjeli u svojem nastojanju, jer su Dubrovčani svojim dopisom od 30. prosinca 1357. iskazali vjernost Mlecima i izrazili žaljenje zbog gubitka Zadra[119]. Mlečani sada miluju Dubrovčane, pa mletačka vlada 2. siječnja 1358. zaključuje da se Dubrovčanima udijeli mletačko pravo građanstva, a 9. siječnja dopusti im punu slobodu trgovanja[120]. Sve to dojavi mletački dužd Dubrovčanima 25. siječnja 1358. svečanim privilegijem, koji bi pridodan kao 98. poglavlje VIII. knjizi staroga dubrovačkog Statuta. Ipak, sve to Dubrovčane nije moglo odvratiti od prilagođivanja novim prilikama. S događajima u veljači prestala je i u Dubrovniku mletačka vlast.

ODNOSI DUBROVNIKA SA SUSJEDNIM SLAVENSKIM DRŽAVAMA SRBIJOM I BOSNOM

Sa Srbijom, koja je pod svojom izravnom vlasti imala Travunju a vrhovnom Zahumlje, Dubrovnik je bio neposredni susjed. Kad je Bosna zavladala Zahumljem, graničio je i s njome.

Povlastica bosanskog Kulina bana izdana 1189. Dubrovniku vrijedi i nakon kritične 1205. godine. Bosanski ban Matej Ninoslav izdaje Dubrovniku nedatiranu povlasticu, po svoj prilici iz razdoblja do ožujka 1235, u kojoj se poziva na Kulinov privilegij, obnavlja ga ponešto drukčijim riječima ali i dopunjuje iznoseći konkretne uvjete[121]. S etničkog je gledišta važno da Matej Ninoslav Dubrovčane naziva Vlasima, što znači da je u Dubrovniku tada još bila pretežna većina romanskog stanovništva. Stanovnika Bosne, koja je tada osim male prvobitne Bosne obuhvaćala još i Usoru, Soli i prvobitni dio Donjih Krajeva, naziva Srbinom, što je razumljivo, jer je ta Bosna i u takvim granicama bila etnički srpska zemlja, dok se na zapadu od nje, dakle u današnjoj zapadnoj Bosni, prostirala Hrvatska sa čistim hrvatskim stanovništvom. Nova konkretna odredba, koju ne nalazimo u povelji Kulina bana, traži da u slučaju spora zbog dugova vjerovnik Srbin-Bosanac tuži Vlaha-Dubrovčanina pred dubrovačkim knezom, a vjerovnik Vlah-Dubrovčanin dužnika Srbina-Bosanca pred banom. Zabranjuju se represalije.

I druga je Ninoslavljeva isprava bez datuma, a izdana je u razdoblju između 1235. i 1240[122]. Sastavljena je u duhu predašnje, te osim ostalog ističe kako Dubrovčani nisu dužni plaćati nikakve desetine. U slučaju rata Dubrovnika sa Srbijom, ban će u Bosni štititi Dubrovčane, a ima pravo slobodnog pristupa u Dubrovnik. Treća i četvrta povelja Mateja

Ninoslava izdane Dubrovniku su datirane, pa saznajemo da su nastale 1240. i 1249[123]. Obje povelje su opširnije od dviju predašnjih i vrlo su međusobno slične, ali i u njima se osjeća isti duh kao i u dvjema ranijim. I u onoj iz 1240. i u onoj iz 1249. se kaže da Dubrovčani nisu dužni u Bosni plaćati nikakve daće, te da će ban u slučaju dubrovačkog rata sa Srbijom, u Bosni štititi Dubrovčane. U objema je ista klauzula, kao i u prvoj Ninoslavljevoj povelji, o rješavanju uzajamnih sporova pred dubrovačkim knezom odnosno pred bosanskim banom, te se i ovdje Dubrovčanin naziva Vlahom a Bosanac Srbinom.

Mnoga su desetljeća prošla nakon izdavanja ovih isprava a da nije sklopljen nikakav ugovor između Dubrovnika i Bosne, ali je princip sadržan u njima da Dubrovčanin u sporu protiv Bosanca traži pravdu pred bosanskim banom a Bosanac protiv Dubrovčanina pred dubrovačkim knezom, ušao kao LII. poglavlje treće knjige dubrovačkog Statuta iz 1272. Kad je Mladen Šubić, brat poznatoga hrvatskog bana Pavla Šubića, postao pod bratovim vrhovništvom banom Bosne, Dubrovčani nastoje i s njime uspostaviti suradnju. Tako dubrovačko Malo vijeće odlučuje 20. veljače 1304. da se za dobro i korist trgovaca i cijelog grada Dubrovnika izabere poslanik koji će otići banu Mladenu u Bosnu[124]. Pavlova brata Mladena još su iste godine u Bosni ubili »krivovjerci«, a bosanskim banom postade sin hrvatskog bana Pavla Mladen II, pod vrhovništvom očevim.

Godine 1326. ban Stjepan Kotromanić uvodi carinu u iznosu desetine vrijednosti robe, koju će odsad morati plaćati svi dubrovački kao i ostali trgovci. Dubrovačkoj vladi nije uspjelo tu carinu ukinuti[125]. O značenju Stjepanova udjela u događajima oko Zahumlja iz 1326–1333, govorit ćemo nešto kasnije u drugom kontekstu.

Godine 1332. dolazi nakon dugog vremena do sklapanja novog ugovora između Bosne i Dubrovnika. Moćni ban Stjepan Kotromanić obnovio je snagu bosanske države i znatno je proširio. Stekao je Zahumlje, od hrvatskih krajeva primorsku Krajinu, Zapadne strane ili Završje i zacijelo još pokoju župu. Time što se bosanska država proširila i na krajeve s hrvatskim stanovništvom, ona gubi svoj posebni srpski značaj i postaje zapravo srpsko-hrvatska država s naglašenom bosanskom regionalnom notom. Sudeći po uporabi hrvatskoga ikavskog govora na bosanskom dvoru XIV. i XV. st., što dolazi do izražaja u brojnim poveljama, Hrvati su ostvarili znatan upliv na bosanskom dvoru, a sudeći po tim poveljama i ikavskim oblicima na stećcima i nekim kasnijim očitovanjima, zaključujemo da je infiltraciona migracija nastupila iz zapadnih hrvatskih krajeva proširene bosanske države u smjeru središta države, a donekle i dalje prema istoku.

U ugovoru iz 1332. stanovnik Bosne više se ne naziva Srbinom već regionalnim nazivom »Bošnjanin«, što u sebi uključuje i Srbina i Hrvata. Ugovor je sastavljen u duhu dotadašnjih bosanskih povelja izdanih Dubrovniku, s istom osnovnom poentom i s prijateljskim tonom. Ipak je ta isprava opširnija i donosi neke nove momente. I prema ovom ugovoru Dubrovčanin u raspravi protiv Bošnjanina ide na sud u Bosnu, i obratno, Bošnjanin u Dubrovnik. No za Bosnu se ustanovljuje porotni sud. U slučaju ubojstva ban ipak sebi pridržava pravo da sudi Dubrovčaninu. Osim drugih pojedinosti koje reguliraju rješavanje sporova, valja istaknuti odredbu da u slučaju rata Dubrovnika s Bosnom bosanski ban mora dati Dubrovčanima nastanjenim u Bosni rok od šest mjeseci da se odsele. Zanimljivo je da se u ovoj povelji uz pravu Bosnu spominje i Završje, novoosvojena hrvatska zemlja triju polja: Livna, Duvna i Glamoča. Ističe se da iste odredbe koje važe za porotni sud u Bosni, vrijede i za Završje. Također se uz deset svjedoka iz stare Bosne napose ističe i deset svjedoka iz Završja, među ostalim i Pavao Hrvatinić. U ispravi nema ranije odredbe iz povelja Kulina i Mateja Ninoslava, da Dubrovčani u Bosni ne plaćaju carine. Možemo zaključiti da je banova odredba o uvođenju carina iz 1326. ostala i dalje na snazi[126].

Sa Srbijom Nemanjića Dubrovčani su živahno trgovali, ali je često dolazilo do ratova.

Za Nemanju u XII. i Stefana Uroša I. u XIII. st. pouzdano znamo da su namjeravali osvojiti Dubrovnik, ali im nije uspjelo. I u ova dva slučaja kao i u sukobima sa skoro svim ostalim vladarima, uzrokom sukoba bijahu i pogranični sporovi u Astareji, koju Dubrovčani smatrahu svojom starom djedinom. Nju je njima u cijelosti bio priznao Nemanja, ali netom je na prijesto stupio njegov sin Stefan 1196, ponovno dolazi do sukoba. Dubrovačko stajalište je bilo da granica Astareje treba uglavnom ići prvim gorskim grebenom, te su je označavali od crkve sv. Đurđa iznad Cavtata do crkve sv. Petra, od ove do crkve sv. Pokrata, odavde gorskim bilom iznad Beloma (današnjeg Plata), Mlina, ostale Žrnovnice do planine Vlaštice (ovu isključujući), zatim gorskim bilom iznad Šumeta do vrha iznad izvora Rijeke, a onda gorskim bilom iznad Rijeke do vrha iznad Kurila, dalje gorskim bilom iznad Zatona, Poljica i djelomično iznad Orašca pa do crkve sv. Tekle[127]. Nemanjići su htjeli za sebe gorsko bilo i više predjele Astareje, tvrdeći da pripadaju njima, dok je Općina Dubrovnika držala da su njeni. Dubrovčani što su u Astareji imali obrađeno zemljište, prvenstveno vinograde, malo pomalo su zahvaćali i u to sporno zemljište privodeći ga kulturi i zasađujući ga lozom. Općina Dubrovnika je inače u pogledu toga spornog zemljišta popuštala srpskoj državi, vodeći prvenstveno računa o probicima dubrovačke trgovine u Srbiji, koju je smatrala važnijom, ali su privatni posjednici i dalje osvajali sporno zemljište, što je uvijek ponovno stvaralo priliku za sukobe. Uzrok sukoba, međutim u prvo doba bijaše težnja dubrovačke crkve za metropolitanskom vlasti nad katoličkom crkvom u srpskoj državi, koju Nemanjići nisu htjeli priznati. Živahna trgovina vođena u mirno doba dovodila je do stanovitih incidenata, a i opći mletačko-srpski odnosi odražavali su se na srpsko-dubrovačke odnose. Potrebno će biti u bitnim crtama slijediti te odnose, izmjenu prijateljstva i neprijateljstva, dobivanje trgovačkih povlastica, ali i težnju Dubrovnika za teritorijalnim širenjem u sjeverozapadnom primorskom smjeru. Cilj tog širenja bio je steći otočni niz Mljet–Lastovo–Korčula–Vis, a nakon 1358. čak i Hvar i Brač. Dubrovčani su nastojali ostvariti svoje težnje prema danim mogućnostima i liniji najlakšeg otpora, ne inzistirajući da steknu baš onaj otok koji im je najbliži. Pokušali su oko 1184. s Korčulom i Visom, ali im nije uspjelo.

Godine 1215. bio je Dubrovnik u ratu s velikim županom srpskim Stefanom, kasnijim kraljem Prvovjenčanim. Otoci Mljet, Lastovo i Korčula bili su tada pod Zahumljem, zemljom pod vrhovnom vlasti srpskom. Ivan Dandolo pokušao je svojim troškom za Dubrovnik steći Mljet i Korčulu, ali nije uspio pretrpjevši samo štetu, koju su mu se Dubrovčani obvezali nadoknaditi[128]. Iste godine sklopi Dubrovnik mir sa srpskim velikim županom. Sačuvana je ugovorna isprava koju je on izdao Dubrovniku[129]. U njoj Stefan izjavljuje kako će on i djeca mu biti prijatelji Dubrovnika, sve dok Dubrovčani budu ispravno postupali prema njemu. Bude li u njegovu zemlju prebjegao koji dubrovački neprijatelj i odande pakostio Dubrovniku, on će im tog neprijatelja predati. Dubrovački trgovci mogu posve slobodno ići po Srbiji kupujući i prodavajući, plaćajući samo zakonski utvrđene daće. Srbin ne smije vršiti represalije nad Dubrovčaninom, već zbog sporova treba ići pred sud. Isto će tako i sporove između Srbije i Dubrovnika rješavati sud. S etničkog je gledišta važno istaknuti da i veliki župan Stefan naziva u svojoj povelji Dubrovčane Vlasima.

Analogan je ugovor s Dubrovčanima sklopio 1215. i zahumski knez Andrija, te je sačuvana i njegova ugovorna isprava izdana Dubrovčanima[130]. Stefan se 1219–1220. proglasio i okrunio za kralja. Imao je pod svojom vlasti više dijelove Žrnovnice i Rijeke u Astareji.

Po smrti Stefana Prvovjenčanog, koja je po nekima uslijedila 1223. a po nekima 1228, Dubrovnik je ponovno u ratu sa Srbijom. U to je doba u njoj vladao Stefan Radoslav. Pobliže o tom ratu ne znamo. Nakon kratke vladavine, Radoslava 1234. zbaci s prijestolja

brat Stefana Vladislav. Radoslav potraži utočište u Dubrovniku, gdje ga prijateljski primiše. On se očito nadao da će ponovno doći na srpski prijesto i u toj se nadi htio Dubrovčanima odužiti iz zahvalnosti. Godine 1234. izda im ispravu kojom ih oslobađa zahumskog mogoriša za Rijeku, Zaton i Poljice te travunjskog za Žrnovnicu (pod kojom se podrazumijeva i Šumet)[131]. Znamo da su taj danak Dubrovčani plaćali već u IX. stoljeću, a pretpostavljamo da će ga plaćati i u daljnjim stoljećima, ipak ostaje činjenica da se on ovdje nakon toliko vremena po prvi put izričito spominje, i to još svojim tipičnim imenom mogoriša. Nije izostavljen ni odlomak o potpunoj slobodi dubrovačkih trgovaca u Srbiji, a uz to se izričito spominju Humska zemlja i Zeta, kao zemlje u kojima oni također mogu slobodno trgovati. Određuje se da nisu dužni plaćati nikakve carine. Uza sve te velike koncesije i u pogledu plaćanja mogoriša i u pogledu slobodne trgovine bez carina, ipak se i iz ove isprave pomalja jasno pitanje spornoga pograničnog zemljišta u višim predjelima Astareje. Radoslav priznaje Dubrovčanima ono zemljište svoga kraljevstva koje su od vremena svojih djedova i otaca sadili lozom, ali im zabranjuje da zasade ma i jedan daljnji pedalj zemljišta. Ako Općina Dubrovnika pomakne svoju granicu, neka je snađe prokletstvo.

Radoslav više nikad nije došao na srpski prijesto, te su prema tome sve one povlastice Dubrovčanima bile bez koristi. Dapače, primanjem kraljevskog bjegunca oni su na sebe navukli nepriiateljstvo stvarnog kralja, Radislavova brata Stefana Vladislava, pri čemu su mogli djelovati i opći uzroci čestih nategnutih odnosa između Dubrovnika i Nemanjića. I doista, kratko nakon što novi kralj stupa na prijesto, dolazi do rata između njega i Dubrovnika. On nije dugo trajao, a nakon njegova svršetka sklapa se mirovni ugovor koji se sastoji od dviju ugovornih isprava: one koju su Dubrovčani predali Vladislavu, te one koju je on predao njima. Sačuvan je i ćirilski tekst i onaj napisan na latinskom jeziku[132]. Ugovor nije datiran. Kako je prema dubrovačkoj ispravi u to doba knez bio Ivan Dandolo, pretpostavljamo da je ugovor sklopljen za vrijeme Dandolova boravka u Dubrovniku 1234. Vladislavova isprava je kratka. On općenito obećava da će s Dubrovčanima živjeti u miru sve dok se i oni budu držali svojih obveza, te da im neće nikakva zla nanositi. Ugovorna isprava Dubrovnika, naprotiv, znatno je dulja. Tu se spominju razne obveze Dubrovčana koje je Vladislav uspio od njih isposlovati, pa je od prvorazredne važnosti jer u mnogočemu objašnjava srpsko-dubrovačke odnose. Uz opće izjave o međusobnom prijateljstvu, u početku isprave je zanimljiva osobita obveza Dubrovčana da će njega, Vladislava, ženu mu i sve njegove primiti u svoj grad, budu li morali zbog kakva nasilja bježati iz svoje države. Ovo rječito ukazuje na nesigurnost srpskog prijestolja. I doista, kad je 1243. njegov brat Uroš zbacio Vladislava s prijestolja, Vladislavova žena našla je sklonište u Dubrovniku.

Što se pak tiče spornoga pograničnog zemljišta u Astareji, Dubrovčani se silom prilika i ovaj put prilagođuju stajalištu srpskih vladara, te se obvezuju da će ostati u starim granicama i nikako neće posezati preko njih. Ustanovljuje se da će u Dubrovniku prebivati srpski carinik i Dubrovčani će mu isplaćivati što pripada kralju. Obraćajući se kralju, Dubrovčani u nastavku vele kako će ih on, ustreba li njihovu pomoć na moru i oni mu je podaju, te godine osloboditi svega što su mu dužni po zakonu podavati, pa i dubrovački trgovci u istom razdoblju neće morati plaćati carinu po Srbiji, kao što je to bilo i za njegova djeda i oca. Iz ovoga, kao i iz ugovora sa Stefanom, vidimo da su dubrovački trgovci bili dužni plaćati carinu po Srbiji. Nemanja ih je 1186. oslobodio samo plaćanja neke tek nedavno uvedene desetine, a i podavanja u vinu kao dijela mogoriša. Također vidimo da su Dubrovčani pružali pomoć na moru već i Nemanji i sinu mu Stefanu. Možemo pretpostaviti da se u stvari radilo o raznim pomoćima u prijevozu. Vrlo je važna obveza ovog mirovnog ugovora, obveza Dubrovčana da će Vladislavu isplatiti veliku svotu od 1000 perpera i 50 lakata skrlata. Ova isplata nema značaj plaćanja ratne štete, jer razloga za to nije bilo, već uistinu

cijenu mira. Ona je nesumnjivo u vezi s drugom važnom, također nedatiranom poveljom kralja Vladislava, kojom ih on oslobađa plaćanja žrnovničkog mogoriša[133]. Oslobađa ih, dakle, srpski kralj godišnjeg danka razmjerno malenog iznosa, da bi od njih ujedanput primio osjetljivo visoku svotu. Ipak je i nakon toga dolazilo do zategnutosti između Vladislava i Dubrovnika[134].

Godine 1240. spremali su se Dubrovčani osvojiti Mljet, Lastovo i Korčulu, otoke koji tada bijahu pod zahumskom vlasti. Cijeli je otok Mljet doduše pripadao benediktinskoj opatiji sv. Marije na otočkom jezeru, ali ipak bijaše pod vrhovnom političkom vlasti zahumskom. Za te dubrovačke pripreme znamo iz originalne isprave u Dubrovačkom arhivu nastale 22. svibnja 1240[135]. U njoj se Dubrovčanin Grupša i sin mu Toma zaklinju kako će u svemu vjerno služiti mletačkom duždu i dubrovačkom knezu što ga u Dubrovnik posla mletačka vlast, a dalje se doslovno veli:

»Jednako ćemo im biti vjerni te ih pomagati svim mogućim načinima prema našoj mogućnosti i savjetovati ih u svemu i po svemu, a naročito da uzmognu slobodno, dobro i mirno uzdržati u svojoj vlasti otoke Korčulu, Lastovo i Mljet na čast našega gospodina dužda, spomenutog gospodina kneza Nikole i knezova koji će zastupati u Dubrovniku našeg gospodina dužda, te na dobro Dubrovnika. I u stvari spomenutih otoka pokoravat ćemo se njihovim naredbama.«

Ti otoci u taj mah nisu bili pod dubrovačkom vlasti, ali iz ove isprave zaključujemo kako su se Dubrovčani upravo spremali da ih zaposjednu, a taj su posao povjerili Grupši i sinu mu Tomi, koji su nakon toga trebali preuzeti upravu nad otocima a za Općinu Dubrovnik. Iz ove isprave također opažamo koliko je jako Dubrovnik ovisio o Mlecima, te se i ovaj pokušaj teritorijalnog proširenja imao izvršiti pod mletačkom egidom. Tom prigodom Dubrovčani nisu zaposjeli otoke, ali su ovaj ranije postavljeni cilj kušali i kasnije doseći. Dapače znamo da je u vremenu nakon toga Dubrovnik, u doba savezništva zahumskog kneza Andrije sa Splitom protiv Trogira, premda u prijateljstvu s gradom Trogirom, bio u dobrim odnosima s knezom Andrijom[136].

Promjena na srpskom prijestolju znači za Dubrovnik skoro uvijek važan datum u njegovim odnosima prema Srbiji. Nekad ona donosi rat a nekad opasnost rata. Godine 1243. treći sin Stefana Prvovjenčanog, Stefan Uroš I, zbaci brata Stefana Vladislava s prijestolja, a žena ovoga pobježe u Dubrovnik. Taj bijeg uznemiri Uroša i on se poboja da bi bjegunka mogla u Dubrovniku rovariti protiv njega. Upozori na tu mogućnost Dubrovčane, ali ga oni svojim dopisom umiriše javljajući mu da će zapriječiti svaki rad bivše kraljice protiv njega[137]. Dapače iste godine sklopiše Dubrovnik i Uroš ugovor o prijateljstvu, u kojem se ponavljaju razne odredbe prijašnjih srpsko-dubrovačkih ugovora[138]. Neko je vrijeme zaista vladao mir među njima, a nastavljaju se i dobri odnosi među Dubrovnikom i zahumskim knezom Andrijom, s kojim Dubrovčani sklopiše ugovor o prijateljstvu za kneza Jakova Delfina, dakle u razdoblju 1247–1249. Sačuvana je ugovorna isprava Andrijina kojom on Dubrovčanima u svojoj zemlji jamči potpunu slobodu kretanja i trgovanja, dobar postupak i pravdu[139].

Godine 1252. bukne rat između Dubrovčana i Uroša I. Srpski kralj navali na grad, koji se tako nađe u velikoj neprilici te napne sve sile svojih građana da se odupre. Dvadeset petog je lipnja pozvao među ostalim i svoje građane iz apulijskog grada Barija da odmah dođu braniti domovinu[140]. Rat ne potraja dugo, te 13. kolovoza iste godine bude sklopljen mir. Tim povodom sačuvana je Uroševa ugovorna isprava[141]. U njoj nema govora o zemljištu i o uzrocima spora, već se jedino uređuju trgovačka pitanja, koja u srpsko-dubrovačkim odnosima bijahu vrlo važna, a svaki bi ih rat i zategnutost iznova poremetili. Dubrovačkim se trgovcima ovom ispravom dopušta slobodno kretanje i trgovanje, ali,

prema starom običaju, pod uvjetom da trguju samo na određenim trgovima i da podavaju određene daće. Iz isprave se zatim vidi kako su se dubrovački poslanici obvezali da će kralju Urošu isplatiti određenu svotu novaca, pa je nađena i priznanica napisana 14. rujna na latinskom jeziku, kojom Urošev poslanik Grdoman priznaje da je od Dubrovčana primio 1200 perpera[142]. Podavanje ove svote ima značaj otkupne cijene za dobiveni mir. Spomenimo da je rat iz 1252. bio prvi sukob između Dubrovnika i Uroša I. Za Uroševe vladavine došlo je među njima do nekoliko ratova i stalno je vladala zategnutost, premda se u mirno doba živahno trgovalo.

Velikog zamašaja bio je njihov međusobni rat 1253–1254. Tada je Dubrovnik sklopio savez s bugarskim carem Mihajlom Asjenom a protiv srpskog kralja Uroša.

Dubrovčani su i prije toga odlazili u Bugarsku kao trgovci, pa im je car Ivan Asjen, svojom nedatiranom poveljom iz razdoblja 1217–1241, zajamčio slobodu trgovanja u cijeloj državi, i u Bugarskoj i u zemljama koje tada bijahu pod bugarskom vlasti, pa se tako u povelji izričito spominju Braničevo, Beograd, neki krajevi Makedonije i Albanije te Solun[143]. Godine 1253. dolazi do drugog dodira s bugarskim carem. Sačuvan je ugovor s njime iz 1253, sastavljen u obliku isprave što je Dubrovčani izdaju Mihajlu Asjenu, u kojoj su njihove obveze ali i njihovi uvjeti[144]. Ova isprava je jedan od najvažnijih izvora dubrovačke povijesti srednjeg vijeka, jer iz nje saznajemo mnoge vanjske i unutrašnje, među ostalim i ekonomske okolnosti postojanja Općine Dubrovnika. Dubrovnik se ovim ugovorom potpunoma veže uz cara Mihajla Asjena. Nastupe li srpski kraljevi neprijateljski prema bugarskom carstvu, kaže se u ugovoru, i Dubrovnik će ih smatrati svojim neprijateljima. Ako se pak car s njima sprijatelji, i Dubrovnik će ih držati za svoje prijatelje. Dubrovnik traži od cara da se i on tako odnosi prema srpskim kraljevima, tj. zavisno o njihovu odnosu prema Dubrovniku. I dalje: kad se car zarati sa srpskim kraljevima, ratovat će i Dubrovnik, a kad sklopi mir, i Dubrovčani će se uklopiti u taj mir. Dubrovčani se čak obvezuju da će cara pomagati u sukobu time što će u primorskim krajevima ratovati u tako znatnoj mjeri, da će u Dubrovniku ostati samo onoliko ljudi koliko ih je potrebno za neposrednu obranu grada. Obvezuju se pak da će, što ondje osvoje, predati caru. Dubrovčani očito pretpostavljaju da bi car mogao pokoriti cijelu srpsku državu i pridružiti je svojoj vladavini. Zbog toga mu brižno označuju granice Astareje, svoje stare djedovine zbog koje bijaše čestih svađa sa Srbima. Traže da im se u carstvu i u zemljama careva zeta sevastokratora Petra zajamči sloboda trgovanja bez ikakvih daća, a sa svoje strane zajamčuju istu takvu slobodu podanicima carevim i onima njegova zeta. Izričito određuju da oni mogu u njihovu gradu kupovati zlato, srebro, svilu, zlatne postave i sve ostalo osim pšenice, za koju je potrebno posebno kneževo dopuštenje. Također se ustanovljuje međusobno vršenje pravednog sudovanja i osiguranje imovine umrlih. Dubrovčani zatim traže da se u pogledu trgovine soli sa Srbijom održi zakon koji je dotad važio u trgovačkim odnosima s tom zemljom, tj. da polovicu dobitka od prodaje soli srpskim pripadnicima dobiva Općina Dubrovnika a polovicu bugarsko carstvo, kao što je prije tu polovicu primao srpski kralj. Tako isto traže Dubrovčani da im car prizna monopol soli koji su ranije imali u Srbiji »od rijeke Drimske do Neretve«, naime da ti krajevi mogu sol nabavljati jedino u Dubrovniku.

Ugovoru su Dubrovčani pridavali toliku važnost da su na ispravu udareni pečati i Općine i kneza, a nabrajaju se imena svih koji su se na nju zakleli – suci, vijećnici Malog vijeća, Vijeća umoljenih i Velikog vijeća, te razni drugi funkcionari Općine. Pri kraju naročito svečano prisiže na ugovor vikar Dubrovnika, zvan u ovoj ispravi banom. Dapače, ubuduće će svi dubrovački knezovi prigodom polaganja svoje zakletve biti obvezani zakleti se i na ovaj ugovor. No i u ovom ugovoru dolazi do izražaja isticanje mletačke vlasti nad Dubrovnikom. Tako na početku isprave u prvom licu govori Marsilije Zorzi (Giorgi) kao

knez Dubrovnika »po odredbi slavnoga dužda mletačkoga«. Tamo gdje se govori o obvezi polaganja zakletve kneza na ovaj ugovor, kaže se: »... da smo držani zakleti se svi knezovi koji budu po vremenu u Dubrovniku po htijenju slavnoga dužda mletačkoga«.

Ova isprava s točno naznačenim granicama, prvorazredni je izvor za razjašnjavanje pitanja Astareje, stare dubrovačke djedine. Iz ugovora najprije doznajemo kako u nju spada i Cavtat s okolnim zemljištem, što posve jasno proizlazi i iz Statuta iz 1272. Dubrovčani drže da im pripada onaj teritorij Astareje, što ga omeđuje uglavnom prirodna granica prvoga planinskog grebena. U trenutku, dakle, kad se osjećaju jakim te sklapaju savez s moćnim bugarskim carem, nadajući se svome uspjehu a porazu Uroša I, oni se opredjeljuju za istinski pravednu granicu između svoga teritorija i srpske države, te u svoj teritorij računaju sve ono sporno pogranično zemljište što su im ga i nakon ugovora s Nemanjom i dalje osporavali Stefan Prvovjenčani, Stefan Radoslav, Stefan Vladislav i sada Stefan Uroš.

U savez protiv Uroša ušao je i zahumski vladar Radoslav koji je nosio naslov župana, a bio sin kneza Andrije. Premda je i sam pripadao ogranku porodice Nemanjića, otcijepi se od njihove vrhovne vlasti priznajući se vazalom ugarskog kralja. Dubrovčani i Radoslav sklopiše 22. prosinca 1254.[145] savezнички ugovor.

U dubrovačkoj ugovornoj ispravi upućenoj bugarskom caru, pri obilježavanju međa označuju se i granice prema Zahumlju, i to od kraja iznad Oka (izvora) Rijeke do crkve sv. Tekle kod Orašca. U savezničkom ugovoru s Radoslavom, međutim, ništa se o tom ne govori, ali nema sumnje da Radoslav tu granicu priznaje. I Dubrovčani i Radoslav načelno određuju da u međusobnom odnosu neće nanositi štetu ni ljudima ni zemljama, odnosno predjelima. Ustanovljuje se općenito, ukoliko među njima dođe do kakvih sporova, oni će ih rješavati mirnim putem. Ugovor izričito spominje i savez s bugarskim carem Mihajlom Asjenom.

Rat je 1253–1254. plamtio, ali Uroš, budući zaposlen borbom s Bugarima, nije kao ono 1252. opsjeo Dubrovnik, već se rat vodio međusobnim pljačkaškim naletima. Ipak Bugari već 1254. sklopiše mir sa Srbima, Dubrovčani se nađoše osamljenima i nemoćnima da ostvare zahtjeve iznesene u ugovornoj ispravi upućenoj 1253. bugarskom caru. Prepušteni sami sebi nisu se mogli mjeriti s Urošem, koji je uza sve štete pretrpljene u ratu s Bugarima bio od njih daleko premoćniji. Zato su sada bili skloni miru. I doista, 23. kolovoza 1254. bude među njima sklopljen mirovni ugovor[146]. U njemu je važna odredba o spornom pograničnom zemljištu. Dubrovčani su se morali pokoriti stanovištu Uroša i vratiti se na mnogo nižu među. Zemljište koje su Dubrovčani držali do smrti kralja Stefana Prvovjenčanog, Uroš im do daljnjega priznaje, a što se pak tiče onog preko te granice, obrađivanog nakon Stefanove smrti, određuje da će se na mješovitom sudu (stanku) raspravljati pripada li Urošu ili dubrovačkom teritoriju. Dubrovčani se zatim moradoše obvezati da će vino iz vinograda na zemljištu dosuđenom kralju, već tog ljeta prepustiti njemu. Premda su se pokorili volji moćnijeg od sebe, Dubrovčani su ipak u odnosu na prijašnje odredbe krenuli korak naprijed. Ugovor npr. predviđa mogućnost obrađivanja neobrađenog zemljišta i preko utvrđene granice, ali s posebnim kraljevim dopuštenjem. U ugovoru ima i točaka koje uređuju trgovinu među dvjema zemljama. Dubrovački će trgovci davati daće što su ih i prije davali, a mogu slobodno trgovati i kretati se u Brskovu i ostalim trgovima. Od soli će plaćati desetinu. Međusobno će se suditi kao i prije. No u mirovnom ugovoru nema ni riječi o plaćanju neke svote Urošu, premda iz drugih isprava vidimo da su mu Dubrovčani zaista morali isplatiti stanoviti novac za otkup mira[147].

Godina 1265–1268. ponovno se vodio rat između Dubrovnika i Uroša I.[148] I ovaj put se Uroš zanosio mišlju da će zavladati Dubrovnikom, dapače je to kušao ostvariti i diplomatskim putem, nastojeći nagovoriti Dubrovčane da zbace mletačku vrhovnu vlast a

prihvate srpsku. No premda su se Dubrovčani 1266. žesto sukobili osobno s mletačkim knezom u Dubrovniku, ipak nisu htjeli mletačku vlast zamijeniti srpskom. Povod ratu a i drugi njegov uzrok bijaše opet sporno pogranično zemljište, jer je Uroš i sada tvrdio da su Dubrovčani uzurpirali dio njegova teritorija. Osim starog uzroka rata, javili su se i neki novi što su proistjecali iz trenutnih političkih prilika. Prvo, Dubrovnik je primao bjegunce iz Uroševe države, a drugo, došlo je do trzavica između Uroša i Mletaka jer je kralj opljačkao neke mletačke trgovce i bio uz bizantskog cara Paleologa, kojemu bijahu saveznici Đenovežani, neprijatelji Mlečana. Te su se trzavice odrazile i na dubrovačko-srpske odnose. Ipak, Uroš nije ni ovaj put opsjedao ni navaljivao na grad, već se rat ograničio na pogranične sukobe. Uroševa žena Jelena bila je u tom ratu na strani Dubrovnika, te ih dapače obavijestila da će im javiti ako kralj odluči poslati vojsku na Dubrovnik ili opljačkati njihov teritorij ili im kako drugačije naškoditi[149]. U rujnu 1268. ponovno dođe do mira. Dubrovnik se obvezao da će srpskom kralju plaćati godišnje 2000 perpera, i ovo je početak poznatoga svetodimitarskog danka. Njegovo se značenje različito prosuđivalo, no iz svih izvora proizlazi da je on bio *cijena za otkup mira,* a Dubrovčanima jamčio slobodnu trgovinu po Srbiji i sigurnost granica prema srpskim vladarima. Ovom prigodom izda Uroš Dubrovniku i trgovačke povlastice.

Problem spornog zemljišta trajao je i dalje, dapače usprkos danku 1275. dođe do ponovnog rata između Uroša i Dubrovnika. Uroševa je vojska opustošila kuće izvan grada, polja i vinograde, a kasnije je napala i sâm grad htijući ga osvojiti. Dubrovački knez iziđe s vojskom iz grada i potisne Srbe u planinu. Kasnije su u nekom sukobu dalje od grada Dubrovčani pretrpjeli prilične gubitke, ali se u ovaj sukob umiješala i Mletačka Republika, te njezinim nastojanjem bude sklopljen mir[150].

Kasniji dubrovački pisci Lukarević, Orbin i Rastić tvrde, da je kralj Uroš I. Dubrovčanima prodao i otok Lastovo. Činjenica je svakako da su ga Dubrovčani stekli u doba njegove vlade, i to prije 1272, jer se u dubrovačkom Statutu iz te godine kaže da je Lastovo pod Dubrovnikom i da su se njegovi stanovnici dragovoljno predali. U svom nastojanju, koje je došlo do izražaja osobito 1240, da steknu otoke Mljet, Lastovo i Korčulu, Dubrovčani su uspjeli najprije tamo gdje je bilo najmanjeg otpora, dakle na osamljenom Lastovu. Nije nam se sačuvala nikakva povelja kojom bi Uroš ustupio Dubrovčanima Lastovo, ali je on 1252, prigodom isplate cijene mira, zacijelo prešutno priznao ono što su Dubrovčani sami isposlovali u stanovništva otoka, tj. priznanje dubrovačke vlasti. Te je godine srpski kralj još vladao nad Zahumljem, ali smo već vidjeli da se u svibnju 1254. zahumski župan Radoslav priznao kletvenikom hrvatsko–ugarskog kralja, te dapače sudjelovao u savezu protiv srpskog kralja Uroša. Nakon toga više nema spomena o Radoslavu, a prema pisanju dubrovačkih povjesničara (Lukarevića i Orbina) on je vladao kratko vrijeme, te su nakon njegove smrti u Zahumlju nastale nesređene prilike.

Dubrovački knez Marsilije Zorzi, nakon što mu je u lipnju 1254. istekao dubrovački mandat, uspije postići da ga izaberu knezom Korčule, kojom je njegov rod neko vrijeme vladao u XII. stoljeću. Pod kim je Korčula u to doba bila, pod Zahumljem ili u Hrvatskoj, teško je reći. Međutim znamo da su Korčulani nakon dvije godine Marsilija protjerali, ali on još iste 1256. zavlada njima a isto tako i Mljetom, koji kao leno benediktinske opatije sv. Marije bijaše pod zahumskom vlasti. Na Korčuli se rod Zorzi održava sve do zadarskog mira 1358, ali se na Mljetu nisu mogli učvrstiti. Posljednji put ih mletačka vlast imenova i knezovima Mljeta 1273, da bi nakon toga njihova vlast na otoku potpuno iščezla, premda oni još u XIV. st. nose tu titulu i pretendiraju na otok.

Godine 1276. zbaci sin mu Dragutin srpskog kralja Uroša I. s prijestolja. Novi vladar iste godine sklopi s Dubrovčanima ugovor, kojim se produžava plaćanje danka uglavljenog

1268. Ugovor bude obnovljen nakon pet godina, tj. 1281.[151] S Dragutinom su Dubrovčani cijelo doba njegova vladanja ostali u dobrim odnosima, te do pograničnih sporova nije dolazilo. On im je izdao nedatirani privilegij prema kojemu mogu slobodno trgovati po Srbiji, a jedino im za trgovinu vinom i medom određuje trg u Brskovu. Pri tome dubrovačkim trgovcima prijeti da će im oduzeti robu budu li prodavali vino pomiješano s vodom i med skuplje od određene cijene[152]. Brskovo, koje se prvi put spominje 1254, najvažniji je srpski trg u to doba, a u nj dolažahu i Kotorani, koji su tada bili pod vrhovnom vlasti srpskih Nemanjića. Da izbjegnu međusobno konkurenciju, dva grada, koji tada još bijahu u dobrim međusobnim odnosima, u svojem prijateljskom pomorskom i trgovačkom ugovoru među ostalim 1279. uglaviše kako neće prodavati u Brskovu strano vino, već samo ono iz svojih vinograda. Za med ugovoriše da ga iz Dubrovnika, Kotora, Zahumlja, Zete i uopće s cijelog primorja neće dovoziti u Brskovo[153].

Dragutina naslijedi 1282. brat Stefan Uroš II. Milutin. U početku bijaše u dobrim odnosima s Dubrovčanima, te im 1289. poveljom izdanom u Prizrenu prizna pogranična zemljišta što su ih držali u doba oca mu Uroša I. Kako je primorskim krajevima upravljala njegova majka Jelena, i ona im iste godine u Kotraži izda povelju istog sadržaja[154].

No 1301. dođe do rata između Dubrovnika i kralja Milutina. Tu priliku htjedoše Dubrovčani izrabiti kako bi se domogli Mljeta, kojim je upravljala benediktinska opatija sv. Marija na otočkom jezeru, a pod vrhovnom vlasti srpskom. Petnaestog rujna 1301. dubrovačko Veliko vijeće odluči da se zauzme otok Mljet, te da se na njemu postavi čovjek koji će u ime Općine Dubrovnika upravljati otokom. Već 1. listopada izabere Malo vijeće za kneza Mljeta Marka Bobaljevića, i to za razdoblje od godine dana.

Ipak su se već 1301. počeli voditi pregovori o miru, pa je 14. studenog između kraljeva izaslanika i Dubrovčana sklopljen prethodni ugovor s velikim brojem odredbi, koje rješavaju ponajviše sporna pitanja. Iz svega vidimo da su dubrovački trgovci uza svu živahnu trgovinu po Srbiji doživljavali mnoge neprilike i nezgode, pa se to ugovorom nastojalo ukloniti, ne bi li se uspostavila potpuna sigurnost i sloboda trgovine. Među ostalim kralj se obvezuje da će se Dubrovčanima nadoknaditi štete počinjene im na području od Cavtata do Poljica. I mletačka vlada je intervenirala, te 19. veljače 1302. dubrovačko Veliko vijeće odlučuje prihvatiti sve što mletački poslanik kod kralja ugovori o miru i sporazumu u pogledu grada Dubrovnika.

Malo vijeće je 11. kolovoza 1302. odabralo procjenitelje štete (u međuvremenu je, 15. ožujka 1302, zaključilo da se napusti otok Mljet). Veliko vijeće je 13. kolovoza 1302. proglasilo mir i granicu prema Srbiji otvorenom. Napokon, 14. rujna 1302. bude u Vrhlabu sklopljen mir, i tada kralj Milutin izda Dubrovčanima mirovnu povelju[155] u kojoj se uglavnom ponavlja ono što je u Dubrovniku ugovoreno između kraljeva izaslanika i Dubrovčana, ali u nekim točkama ima i bitnih promjena: zahtijevao ih je kralj pri završnoj redakciji isprave. Tako se u točki o sudstvu u prethodnom ugovoru kaže da se u sporovima između Dubrovčana i Slavena (što znači kraljevih podanika) rasprava ne vodi pred kraljevskim, nego pred obraničkim sudom, sastavljenim od jednog Dubrovčanina i jednog Slavena. U kraljevskoj povelji iz 1302. ovome se dodaje da Dubrovčanin okrivljen za izdajstvo, ubojstvo i krađu roba ili konja odgovara pred kraljevim sudom. Gdje je govor o naknadi za štete počinjene na dubrovačkim vinogradima, više se ne spominje kako se oni prostiru od Cavtata do Poljica, već se o njima govori samo općenito. U ovoj se ugovornoj ispravi i ne spominju pogranični zemljišni sporovi. U stvari, Milutin je zauzeo neke teritorije i priključio ih svojoj državi. Kako je bio premoćniji, jednostavno je granicu povukao kako je htio. Sporno je zemljište po svoj prilici – ako ne sve, a ono znatniji dio – pripojio sebi; radi se, naime, o višim položajima iznad obrađenih njiva i vinograda. Dubrovčani su tada izgubili i

Cavtat, i tek su ga u XV. st. ponovno stekli. Budući da se o ovom gubitku ne govori ni u prethodnom ugovoru iz 1301. ni u kraljevoj ugovornoj povelji iz 1302, proizlazi da su Dubrovčani prešutno morali priznati izvršenu promjenu granice[156].

Premda je dubrovačko Malo vijeće 15. ožujka 1302. zaključilo da se otok Mljet napusti, ipak Dubrovnik 1305. ponovo poseže za otokom. Tako 2. veljače Malo vijeće zaključuje da svake godine valja izabrati tri prokuratora samostana sv. Marije na Mljetu, i oni istog dana budu izabrani. To je ujedno i jedino njihovo biranje za koje znamo. Četvrtog lipnja 1318. Malo vijeće odlučuje da se na Mljet pošalje potknez (vicecomes). U to doba Dubrovnik bijaše u ratu s kraljem Urošem II. Milutinom (1317–1318)[157]. Mletačka vlada odluči već 10. srpnja 1317. poslati srpskom kralju poslanike i zahtijevati da Dubrovčane, kao njene podanike, pusti na miru[158]. Nakon stanovitog vremena bude sklopljen mir. Po svojoj prilici su Dubrovčani tada opet napustili Mljet, ali su i kasnije pokušavali njime zavladati, sve dok 1345. nisu u tome uspjeli.

Pograničnih sporova bilo je u Astareji i dalje; često su ih izazivali pojedinci koji su krčili zemlju za obradu. Da bi se tome stalo nakraj i zajamčio mir na granici, dubrovački knez, Malo i Veliko vijeće, s pristankom Pučke skupštine, izglasaše važan zaključak, koji kao 73. poglavlje uđe u VIII. knjigu starog Statuta. U njemu se zahtijeva da svaki onaj tko zaželi krčiti zemljište na granici prema »Slavenima«, mora najprije doći pred kneza i Malo vijeće s molbom, u kojoj će naznačiti kako, gdje i koliko želi krčiti. Tek kad se molba pobliže ispita, dopustit će se krčenje. Određuje se stalan nadzor nad krčevinom da tkogod ne prekorači odredbu. Na taj su način Dubrovčani de facto priznali da gornji dijelovi Astareje više nisu njihovi.

Godine 1321. dođe na srpski prijesto Stefan Uroš III. Dečanski, a 1323. dubrovačko Veliko vijeće bira poslanstvo koje će poći novom kralju i voditi s njime pregovore, kako bi od njega ili na dar ili za novac dobili više predjele iznad Župe, Šumeta i Rijeke[159]. No rezultata tada nije bilo.

I s ovim su kraljem Dubrovčani ponekad bili u zategnutim odnosima, a 1325–1326. vodio se među njima i rat. U ožujku 1326. bude sklopljen mir, pa Uroš izdade u gradu Danju mirovnu ispravu[160]. U njoj više nema ni govora o pograničnom zemljištu; ona sadrži samo trgovačke i pomorske odredbe. Mir nije dugo trajao. Još iste godine počele su zadjevice, one su se nastavile i u 1327, te dovele do novog rata. U dubrovačkom dokumentu od 7. lipnja 1328. kaže se »kako se ne samo u stranama Dalmacije i Slavonije znade, nego se također u udaljenijim i daljim krajevima može znati kako po mnogim štetama, nepravdama i uvredama realnim i personalnim, koje su gospodin kralj Raše i njegova čeljad nanijeli općini Dubrovnika, postoji rat između iste općine i ljudi Dubrovnika te spomenutog gospodina kralja; zna se i to da je gospodin dužd Mletaka nastojeći oko čuvanja općine i ljudi Dubrovnika već od dužeg vremena opozvao svoje vjerne iz zemalja i kraljevstva spomenutog kralja, zabranjujući njima pod prijetnjom velikih i oštrih kazni da dolaze u krajeve istog kraljevstva, i u osobama i stvarima«. Naravno, dubrovačka vlada je i svojim ljudima zabranila pristup u Srbiju. U prosincu 1328. već vlada mir, jer se o ratu govori kao o prošlom događaju[161].

Nakon smrti humskog župana Radoslava dođe u Zahumlju do velikih međusobnih borba. Ono se razdijeli na nekoliko manjih gospodstava, a u nekima od njih vladahu razni ogranci pokojnikova roda. Već 1304. naziva se hrvatski velikaš Mladen Šubić, sin hrvatskog bana Pavla Šubića, knezom cijele zemlje Huma. U većem sjevernijem dijelu zemlje vladao je putem svojih vazala. Oslanjajući se na dubrovačkog povjesničara Mavra Orbina i dubrovačke arhivske izvore možemo reći da je Ivan, brat hrvatskog velikaša Nelipca, u to doba upravljao znatnim dijelom Huma, naime Lučkom županom, Stonom sa Stonskim ratom,

Bišćem i drugim susjednim predjelima. Godine 1313. on vlada u primorskom pojasu nad Stonom i zemljištem u Primorju prema Šipanu i Koločepu, te dalje u unutrašnjosti nad Broćnom, Večerićima i Nevesinjem[162]. Zbog Huma je Mladen II. Šubić u zategnutosti sa srpskim kraljem Urošem II. Milutinom, koji drži da cijeli Hum pripada njemu, te vrši vrhovnu vlast nad ostalim dijelom Huma. Nakon smrti svoga oca Pavla, bana uže Hrvatske i Dalmacije, Mladen II. Šubić naslijedi 1312. svog oca u banskoj časti. Godina 1318–1319. vodi se pravi rat između hrvatskoga bana Mladena II. Šubića i srpskog kralja Uroša II. Milutina zbog Zahumlja. Dubrovčani nastupaju kao posrednici, te je tom prilikom hrvatski ban Mladen osobno došao u Dubrovnik. Do mira je došlo 1319. Nisu nam poznati pobliži podaci, ali se zna tek toliko da je ban Mladen Šubić morao popustiti i odreći se vlasti u Zahumlju[163].

Po prilici u to doba javlja se i moćni rod Branivojevića, koji prvobitno bijahu srpski pogranični zapovjednici, a sad zavladaše Stonskim ratom i južno od Neretve. Malo poslije toga odigrali su se važni događaji koji su znatno utjecali na prilike u Zahumlju. Nakon smrti kralja Uroša II. Milutina, Branivojevići se osamostališe na svojem području, a posezahu ponekad i dalje. Godine 1322. doživi hrvatski ban Mladen II. Šubić svoj pad. Bosna, kojom je Mladen kao ban vladao, osamostali se, i u njoj se istakne moćna ličnost bosanskog bana Stjepana Kotromanića. On upravi svoje nadiranje prema Zahumlju. Glavna mu zapreka na putu bijahu Branivojevići, koji se zbog svojih tendencija osamostaljenja sukobiše i sa srpskim kraljem Urošem III. Dečanskim. Branivojevići su uznemiravali i Dubrovčane. Onda bosanski ban Stjepan Kotromanić i Dubrovčani sklopiše 1326. savez protiv Branivojevića. Godine 1326. Dubrovčani su vodili protiv njih pravi ofanzivni i defanzivni rat, te se domogli Brajka, jednoga od braće. Na kraju su, upravo zahvaljujući nastojanju Dubrovčana, Branivojevići poraženi te 1326. prestade njihova vlast[164].

Bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću uspije 1326. zauzeti znatan dio Zahumlja, ali nakon likvidacije Branivojevića nije na njihovu teritoriju zavladao on, već vlast preuze kralj Uroš III, pod čijim jakim okriljem ostadoše u Popovu i Slanskom primorju ogranci Miroslavove grane Nemanjića. U ostalom Zahumlju zaista je vladao Kotromanić, ali je od travunjske oblasti pa preko Popova polja i Primorja išao na Stonski rat trak srpskoga državnog zemljišta. Već 1326. počeli su Dubrovčani nastojati da se domognu Stonskog rata. Znali su da ga srpski kralj želi zadržati a Stjepan Kotromanić zauzeti, pa su to smatrali pogodnim trenutkom da njihovu svađu iskoriste za se. To svoje nastojanje nastavljaju i u 1327. Dapače se obraćaju srpskom kralju, koji bijaše faktični gospodar Rata, no do sporazuma s njime ne dođe jer je ovaj tražio preveliku svotu[165]. Kako vidjesmo, 1327–1328. bili su Dubrovčani i srpski kralj u međusobnom ratu. Godine 1330. provali bosanska vojska pod vojskovođom Ružirom i u južni dio Huma, te se tako opet rasplamsa srpsko-bosanski rat. Ružir okupira brzo taj preostali dio Huma, a posljednja borba koja se vodila još 1331–1332, bila se za Stonski rat. Jedan ni pedeset godina kasniji izvor izričito kaže da je jedan dio Rata držao bosanski ban a drugi srpski kralj[166]. Dubrovčani spoznaše da je opet pogodan trenutak da steknu Stonski rat i Primorje, te razviše diplomatsku djelatnost i kod bosanskog bana i kod srpskog kralja. I kod jednog i kod drugog su nastojali isplatom gotovine i uz obvezu plaćanja godišnjeg danka dobiti to prostrano područje. Nametnuše se zapravo kao posrednici između dvije zaraćene sile, s ciljem da za sebe izvuku korist. I doista, dubrovačkim posredovanjem dođe do kompromisnog mira između bana i kralja: i jedna se i druga strana odrekla Stonskog rata u korist Dubrovčana. I banu i kralju obvezaše se Dubrovčani godišnje plaćati tzv. stonski danak. Ranija je po nadnevku isprava srpskog kralja Stefana Dušana, nasljednika po ocu Dečanskom, izdana u Pologu 22. siječnja 1333. na srpskom i latinskom jeziku[167]. Pismeno utanačenje između Dubrovnika i bosanskog

bana, sklopljeno u gradu Srebrniku 15. veljače 1333, ima formalni karakter ugovora. Sačuvan je latinski i ćirilski tekst[168]. Za jednokratnu isplatu u iznosu od 8000 perpera te za 500 mletačkih dukata godišnjeg danka, Stefan Dušan daje Dubrovčanima Stonski rat, ali i Posrednicu i Slansko primorje sve do međe dubrovačke Astareje. To su isto htjeli Dubrovčani isposlovati i od Kotromanića, ali im on područje od Neretve do Dubrovnika nije htio priznati, već im za cijenu godišnjeg danka u iznosu od 500 dukata preda samo Stonski rat. Budući da je Kotromanić već bio faktičnim gospodarom Posrednice i Primorja, to im Dušanova darovnica nije bila od koristi.

Godine 1334. došlo je između Dubrovnika i Dušana do spora zbog Stonskog rata. Na žalost, za tu godinu nisu sačuvani zapisnici dubrovačkih vijeća, te nam ostaju nepoznate sve podrobnosti. O sporu nas izvješćuju kroničari Anonim, Ranjina i pisac Rastić, a da ga je doista bilo, vidi se jasno i iz isprave od 19. svibnja 1334, što je Dubrovčanima izda Dušan na Dobrušti, osobito pak iz njena tona. Isprava ponovno priznaje Dubrovčanima Stonski rat, a istaknimo i to da Dubrovčani ni 1334. nisu isplatili Dušanu onu jednokratnu svotu od 8000 perpera. Dok u ispravi iz 1333. Dušan ne postavlja nikakvih uvjeta, u ovoj novoj, u kojoj se više ne spominju Posrednica i Primorje, on već poseže za njima[169]. Prvi je uvjet da Dubrovčani ne smiju primati u Ston i Stonski rat podanike njegova kraljevstva, a njegov ih činovnik ima pravo tamo tražiti, pri čemu mu Dubrovačka Općina mora ići naruku, te ako se podanici pronađu, predati ih. Ako kraljev činovnik nikoga ne nađe, četiri će se ili pet dubrovačkih plemića, prema kraljevu zahtjevu, zakleti pred kraljevim činovnikom u katedralnoj crkvi sv. Bogorodice u Dubrovniku da ni jednoga njegovog podanika u Stonu i Stonskom ratu nema. Drugo, Dubrovčani su se morali zakleti da će na Ratu prebivati srpski pop i vršiti službu božju u crkvama što su u Stonu i na Ratu. Treće, ako Dubrovnik zarati na srpskog kralja, u vojni ne smiju sudjelovati ljudi iz Stona i Stonskog rata.

Dubrovčani su razvili veliku djelatnost na bosanskom i srpskom dvoru kako bi dobili Stonski rat, usto su angažirali i mnoge ugledne ličnosti, koje sada nagrađuje. Među ostalima na srpskom dvoru im je mnogo pomogao kraljev ministar financija Nikola Buća, kotorski vlastelin, te poznati hrvatski velikaš Grgur Kurjaković, koji se tada desio na tom dvoru. Dapače Malo vijeće 1. veljače 1333. zaključuje da se u Kotor pošalje brod koji će Kurjakovića prevesti u Zadar. Na tom putovanju svrnuo je Kurjaković u Dubrovnik, gdje je bio gostom dubrovačke vlade[170].

Sa Stefanom Dušanom nije dolazilo do ratnih sukoba, kao s većinom njegovih prethodnika, ali je sporova ipak bilo. Pitanje spornoga pograničnog zemljišta više nije bilo akutno, jer se o njemu brinula i sama dubrovačka vlada. U tome smislu Vijeće umoljenih 3. kolovoza 1344. i 8. lipnja 1345. donosi odgovarajuće odredbe. Ono, naime, i dalje zastupa odredbu Statuta iz 1321, priznajući tako da gornji dijelovi Astareje pripadaju Nemanjićevoj državi. Prema odluci iz 1345, sve što pojedinci zasade na kraljevu zemljištu, ima se izguliti[171].

Dubrovački trgovci su i dalje doživljavali razne neprilike u Srbiji. K tome moramo istaknuti važnu činjenicu da su Dubrovčani 1345. napokon zavladali Mljetom, što je Dušanu također bilo krivo. U Dubrovniku je 23. ožujka 1346. određeno svečano poslanstvo koje će poći Dušanu na počast krunidbe. On se uistinu 16. travnja 1346. okrunio u Skopju za cara. U lipnju 1346. dubrovačka vlada daje Dušanu na raspolaganje svoju galiju, kojom će carevi poslanici u Mletke kako bi posredovali u sklapanju mira između Mletaka i ugarsko-hrvatskog kralja[172].

Kao posrednik u povremenim sporovima između Dušana i Dubrovnika, javila se na zamolbu dubrovačke vlade vlada Mletaka, te je mletački poslanik skupa s dubrovačkim poslanicima išao 1349. u tu svrhu na Dušanov dvor[173]. Razmirice su se tu izravnale, a plod

bijaše Dušanova povelja od 20. rujna 1349.[174] U toj opširnoj ispravi potanko se određuje kako valja postupati s dubrovačkim trgovcima, te im se uz plaćanje dužnih carina zajamčuje potpuna sloboda trgovanja i kretanja, ali s time da kroz Srbiju ne izvoze oružje u zemlje njoj susjedne. Pobliže se određuje i način rješavanja sporova na sudu. U svojoj se povelji Dušan dotiče i spornog zemljišta na granici. Premda je dubrovačka vlada u duhu svojih odredaba iz 1345. i 1346. pazila da pojedini Dubrovčani ne diraju u zemlju preko granice, ipak je tendencija da se to čini postojala. Znajući to Dušan veli:

»I što budu preuzeli zemlju carstva mi preko međe, koja je bila međa u roditelja i praroditelja mi svetoga kralja, ako budu i vinograde po njoj nasadili preko međe, sve da mi vrate.«

Osvrće se on i na otok Mljet i traži od Dubrovčana da ne posežu za njim, jer da taj otok pripada njegovu carstvu, kao što mu je pripadao i u doba njegovih, tj. Dušanovih roditelja i praroditelja. Na taj prigovor se Dubrovčani nisu nimalo osvrtali, te su i dalje zadržali vlast nad otokom.

Godine 1349. zaoštrili su se odnosi između bosanskoga bana Stjepana Kotromanića i srpskog cara Dušana. Dušan nije mogao zaboraviti na izgubljeno Zahumlje te je 1350. u nj provalio s jakom vojskom. U Dubrovnik i Mletke stigoše glasovi da car misli zaposjesti i Stonski rat. Kao posrednici između bana i cara javiše se Mleci te uputiše k njima poslanike. Kad je čula glas o opasnosti po Ston, mletačka vlada naloži 6. listopada svojim poslanicima da nastave svoju misiju i zauzmu se za sigurnost Dubrovnika i Stona[175]. Situacija se brzo izmijenila. U južne oblasti Dušanove države provalili su Grci, te ga je to ponukalo da se povuče iz Zahumlja i krene na jug. Prije toga, na poziv dubrovačke vlade od oko 13. studenoga, posjeti on Dubrovnik a Dubrovčani mu priredíše sjajan doček[176]. Oni su pak taj posjet htjeli politički iskoristiti. Veliko vijeće ovlašćuje kneza i Malo vijeće da caru predaju četiri Slavena što ih je njima predao Strahinja, pod uvjetom da im car dade zemljište iznad nižeg dijela Župe; u suprotnom slučaju ovlašćenje ne vrijedi[177]. Ali Dubrovčani u svom nastojanju tom prigodom nisu uspjeli. Još u srpnju 1356. Veliko vijeće pod prijetnjom kazne zaključuje da se, što se tiče zasađivanja vinograda na granici prema Slavenima, točno pridržava odredaba Statuta, što pak znači da se zabranjuje prekoračivanje granice koja je priznata 1321.[178]

Nešto kasnije, kad je nakon Dušanove smrti 1355. god., a za vlade slabašnog mu nasljednika došlo do slabljenja srpske države, car Uroš IV. preda im posebnom poveljom od 25. travnja 1357. zemljište više od Ljute u Župi do Kurila iznad Rijeke[179]. Tako Dubrovčani napokon stekoše zemlju u Astareji na prvom gorskom bilu, koju su prvobitno imali i onako čvrsto istakli u ugovoru s bugarskim carem Mihajlom Asjenom 1253, ali koje su se uslijed nadmoći srpskih vladara morali odricati. Time je taj teritorij zaokružen te su ujedno prestali beskonačni sporovi.

I u Bosni se u ovom desetljeću zbila promjena na prijestolju. Ban Stjepan Kotromanić umro je 1353, a naslijedio ga sinovac Tvrtko. Dubrovčani su nastojali da i s njime nastave dobre odnose, kakve su imali s prošlim banom i još ranijim njegovim prethodnicima. I zaista, 1. rujna 1355. izda Tvrtko u gradu Visokom latinsku ispravu, kojom utvrđuje s njima staro prijateljstvo i potvrđuje slobodu i prava što su ih Dubrovčani imali u Bosni za vrijeme njegova predšasnika[180]. Slijedeće 1356. dođe i do formalnog ugovora između Dubrovnika i Tvrtka, uobičajenom izmjenom dviju ugovornih isprava. Dubrovčani poslaše Tvrtku ispravu kojom se obvezuju čuvati i štovati sve one uvjete prema Bosni, kojima su se bili obvezali prema njegovu prethodniku banu Stjepanu. Tvrtko im sa svoje strane u dvoru na Neretvi 14. ožujka izda latinsku ispravu, kojom tu dubrovačku prima na znanje i prihvaća, te se

obvezuje da će sve njihove trgovce zaštićivati a njihovu Općinu uzdržati u svim slobodama i pravima, kakve je imala u doba bana Stjepana[181].

Spomenut ćemo važan događaj u povijesti Tvrtkova vladanja, koji će kasnije imati odjeka i u dubrovačkoj povjesnici. Znamo kako se Zahumlje postupno širilo prema zapadu, rašir ivši se u doba Nemanje i brata mu Miroslava najprije na nekadašnje neretljanske županije Rastočku (zvanu kasnije Veljačku) i Dolsku (zvanu kasnije Lučku), te kako je hrvatska županija Imotski bila u XIII. stoljeću već u sastavu Zahumlja. Tvrtkov prethodnik proširio je Zahumlje dalje i na Krajinu, zemlju između Neretve i Cetine, a stekao je k tome i Zapadne strane (hrvatske županije Livno, Duvno i Glamoč). No vrhovni vladar Bosne, ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I, prisili 1357. Tvrtka da mu ustupi taj sjeverni dio Zahumlja do Neretve, a i Zapadne strane. Uslijed bune tamošnjih velikaša protiv Tvrtka vratiše se ove zemlje ponovno u sklop Hrvatske[182]. Time izgubi Tvrtko i luku Drijeva na donjoj Neretvi, koja također sada pripadne Hrvatskoj. U južnom dijelu Zahumlja, koje je obuhvaćalo Popovo polje i Slansko primorje, ostala je bosanska vlast, a tu je vladao Tvrtkov vazal župan Sanko Miltenović, susjed Dubrovčana.

Crkva sv. Mihajla iz 11. stoljeća, u sklopu starog utvrđenog vladarskog dvora u Stonu, od kojega su ostale samo ruševine do temelja.

STONSKI RAT I OTOK MLJET POD VLAŠĆU DUBROVNIKA

Dubrovčani su 1333. stekli Stonski rat. To je poluotok kojeg danas nazivamo Pelješac, no za ovo staro vrijeme upotrebljavat ćemo stari naziv. U njegovoj povijesti važan je razvoj vjerskih prilika. Sve do 1180. stanovništvo mu bijaše katoličko. Zahumski knez Miroslav istjera iz Stona katoličkog biskupa i poče širiti pravoslavlje, a sv. Sava osnova u Stonu pravoslavnu episkopiju. Širenju pravoslavlja pogodovala je državna vlast Nemanjića, pa su i razne, prvobitno katoličke crkve, pretvorene u pravoslavne. Utjecajima iz nedaleke Bosne širilo se i patarenstvo. Ipak se održalo i katolika. Uoči dolaska Rata pod dubrovačku vlast, najviše je bilo pravoslavnih, zatim patarena, a najmanje katolika. Nakon što su Dubrovčani stekli Stonski rat, počela se njegova povijest razvijati drugim smjerom.

Stari srednjovjekovni Ston bijaše podno brežuljka sv. Mihajla, a na ovom bijaše tvrđava sa crkvom. Dubrovačka vlada odluči sagraditi novi grad sjeverno od dotadašnjeg grada odnosno s jugoistočne strane brda Podzvizda, te ga opkoliti kamenim utvrdnim zidinama. Iz 1333–1334. nisu se sačuvali zapisnici dubrovačkih vijeća, ali iz 1335. postoji odluka da se sagradi novi grad Ston, a k tome na sjevernoj strani Stonske prevlake novo tvrđavno naselje Ston Mali. Istom odlukom određuje se i njihov regulacioni plan. Rad na utvrđivanju Stona trajao je ne samo u idućim desetljećima XIV. st., nego i u slijedećim stoljećima, ali su glavne osnove izvedene do 1358; tada, naime, već postoji dvojni grad Ston: Veliki i Mali Ston, s težištem u Stonu Velikom, te veliki zid koji ih spaja preko Stonske prevlake. Vlada je radila mnogo i na uređenju stonskih solana. Stari grad podno Brežuljka sv. Mihajla je napušten, a ostale su samo neke crkve.

O agrarnim prilikama na Ratu prije dolaska pod dubrovačku vlast nemamo mnogo

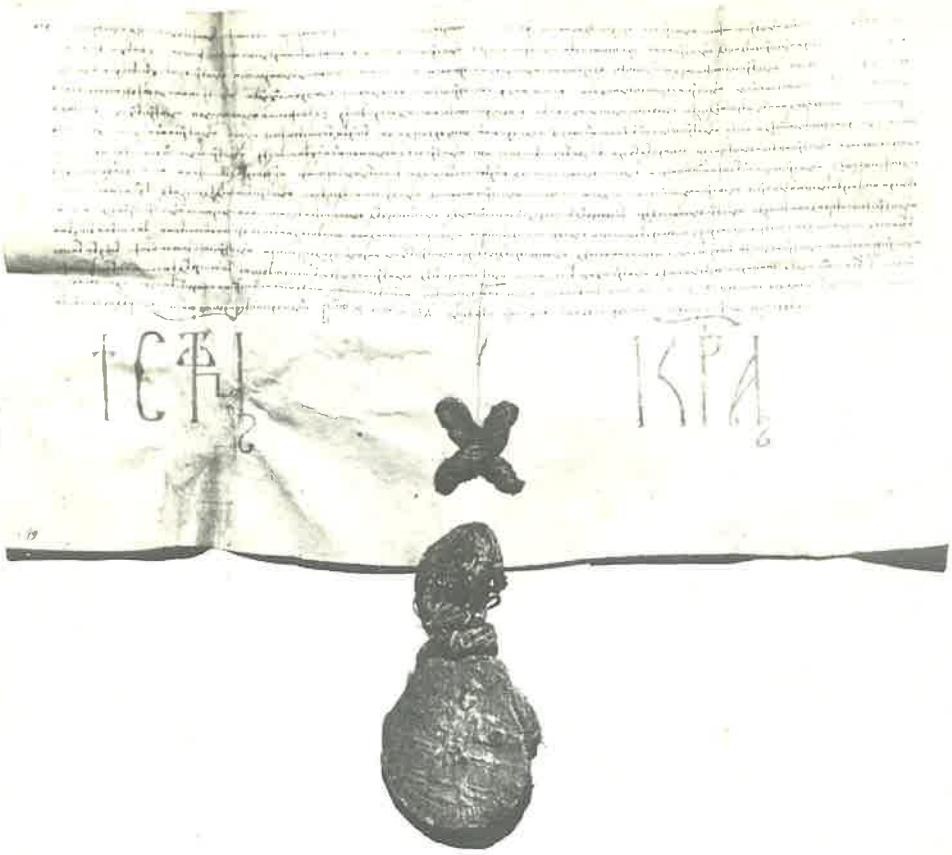

Povelja srpskog kralja (potonjega cara) Stefana Dušana, kojom ponovo utvrđuje ustupanje Stonskog rata Dubrovčanima.

izvora, ali ipak možemo ponešto reći. Zemaljski gospodar je bio vlasnik velikog dijela zemljišta. Nemanjići su pravoslavnoj episkopiji darovali mnoga zemljišta, a neka i benediktinskom samostanu na Mljetu. Na tim prostranim imanjima nesumnjivo su postojali seljaci-podložnici. Uoči dolaska Rata pod dubrovačku vlast ta se zemljišna imanja više ne spominju i zaista kao takva ne postoje. Jedino je pravoslavni samostan sv. Marije u Stonu imao nešto zemlje a pojedine crkve manje povlastice. Na Ratu je bilo i plemića koji su posjedovali zemlju, a bilo je i seljaka s vlastitim zemljištem. Dubrovačka vlada bijaše na stajalištu da je ona kupila Stonski rat pa je prema tome gospodar sveukupnog zemljišta. Razdijelila ga je većinom svojoj vlasteli, nešto je dala i najuglednijim građanima pučanima, nešto malo ostavila i crkvi i za javne prostore, ali je neke zemlje dodijelila i stanovitim istaknutijim prijašnjim uglednicima na poluotoku. Osim spomenutih izuzetaka sve je dotadašnje vlasnike, vlastelu i seljake lišila njihova zemljišta te ga razdijelila. Ako je seljak htio ostati na Stonskom ratu, morao je postati kmetom vlastelina ili građanina kojemu je dubrovačka vlada zemljište dodijelila. Kmetstvo je uglavnom bilo u tome što je podložnik s imanja koje je obrađivao morao gospodaru davati određeni dio plodova. Kasnije su njegove obveze

porasle zbog toga što je kmet morao raditi na tzv. *carini*, zemljištu koje je gospodar obrađivao u vlastitoj režiji, a ta je obveza proistekla iz toga što kmet nije mogao biti vlasnik svoje kuće, već je ona pripadala gospodaru. Uživao je okućnicu, ali je u to ime morao gospodaru tijekom godine dati manji *poklon* u naravi (kokoši, jaja i slično). Stanoviti je izuzetak učinila dubrovačka vlada na taj način što je u selu Grčkom Pijesku (današnjim Brocama) nastanila seljake-vojnike, koji bijahu slobodniji. Kakva je bila njihova sudbina nakon XIV. stoljeća, još nije proučeno.

Uoči nastupa dubrovačke vlasti, u Stonu više nije boravio zahumski episkop, jer je svoje sjedište bio prenio u manastir sv. Petra na Limu, a u Stonu je u manastiru sv. Marije Bogorodice ostao njegov episkopski namjesnik. Dubrovačka vlast je, dobivši Stonski rat, nastojala tamošnje stanovništvo vratiti na katolicizam. Vršila je to samom prisutnošću svoje vlasti i misionarskim radom. U prvom redu je nagovorila kaluđere da napuste manastir sv. Marije Bogorodice i postavila u njemu kapelana, kojeg je plaćala. Ipak se 1334. morala obvezati srpskom vladaru Stefanu Dušanu da će srpskom pravoslavnom popu dopustiti da boravi u Stonu i obavlja vjersku službu u tamošnjim crkvama. I tako je dubrovačka vlast pravoslavnom popu Bratoslavu, koji je prije toga kao episkopski namjesnik boravio u manastiru sv. Marije Bogorodice, ostavila za bogoslužje pravoslavne crkve, koje su imale svoje povlastice. Ustanovila je i crkvu sv. Vlaha, a uskoro pozvala franjevce iz Bosne da

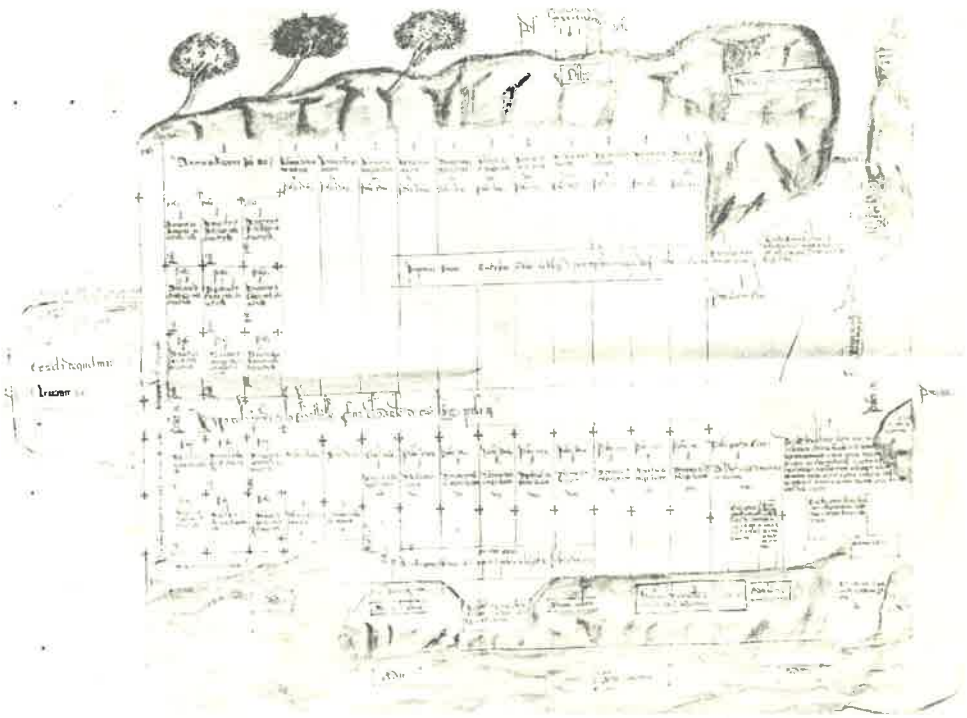

Plan Stona Malog iz g. 1359. u kopiji iz vremena na razmeđi 14. i 15. st.

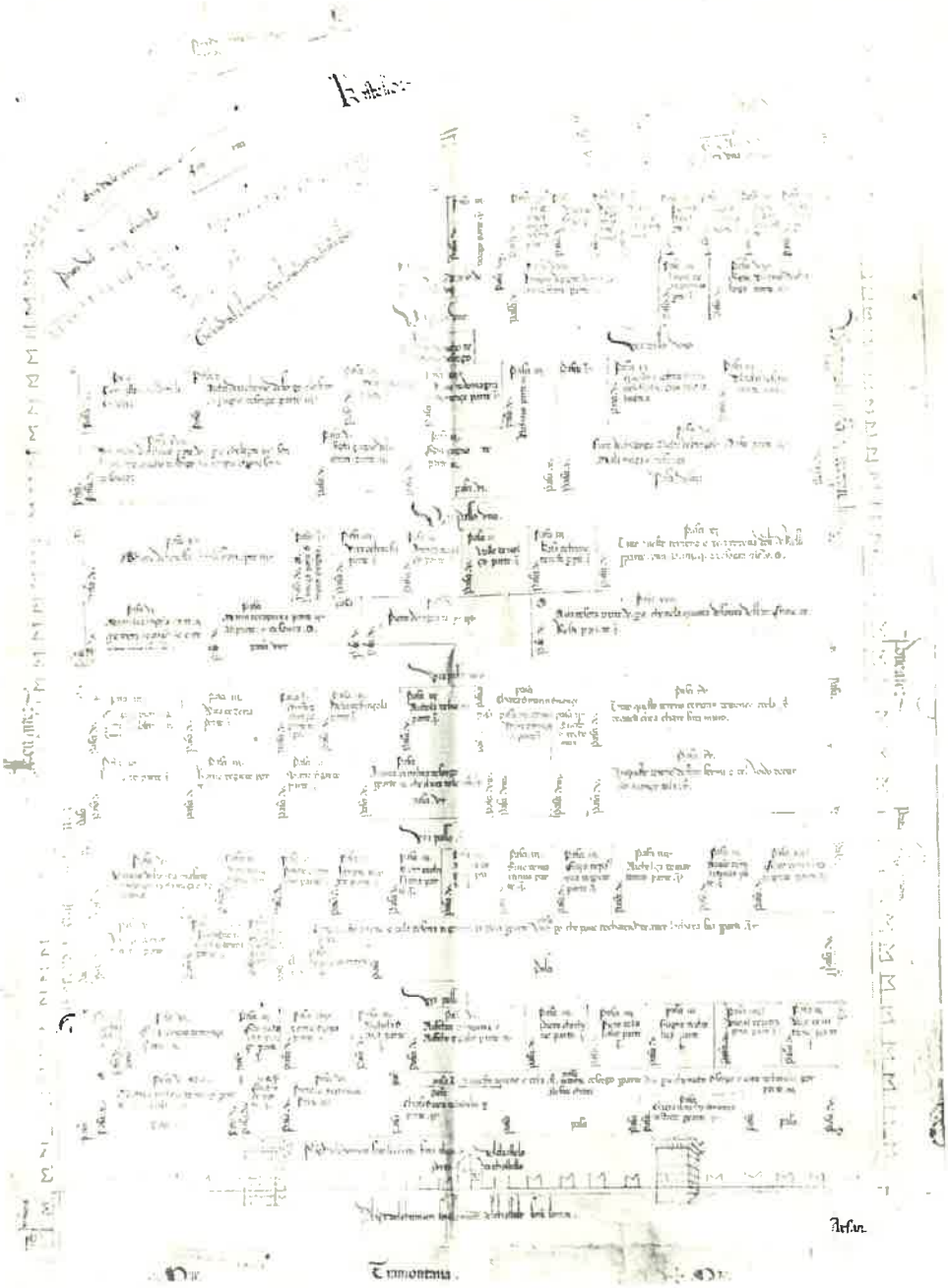

Plan zemljišta zapadno od Stona Malog iz g. 1359. u kopiji iz vremena razmeđe 14. i 15. stoljeća.

misionarski djeluju. Napredak u obnovi katoličanstva bio je znatan i brz, tako da je u vremenu između 1340. i 1347. ono stanovništvo Stona i Stonskog rata koje se preobratilo na katoličku vjeru, otjeralo Bratoslava, a znamo da je svećenik Ilija sâm odstupio iz Stona. Godine 1347. dubrovačka vlada im dopusti povratak.

Obraćanje na katolicizam je toliko uznapredovalo da, prema izvorima iz 1378. i 1381, u tim godinama pravoslavnih u Stonu i na poluotoku više nije bilo.

U godinama 1336. i 1347. pokrenuli su se protiv dubrovačke vlasti oni domaći odličnici što ih je dubrovačka vlada bila ostavila na poluotoku i čak im dodijelila zemljišta. Općini Dubrovnika uspjelo je taj pokret potisnuti.

Već od 1333. god., kao predstavnik dubrovačke vlasti, u Stonu boravi knez. Upravnik zapadnog dijela poluotoka je, prema odluci vlade iz 1343, kapetan u Trstenici (područje današnjeg Orebića)[183].

Godine 1345. pokrenuli su se na otoku Mljetu seljaci koji su se htjeli osloboditi kmetske ovisnosti o benediktinskom samostanu na jezeru. Posredovao je dubrovački nadbiskup Ilija Saraka, član dubrovačke vlasteoske obitelji i važna politička ličnost. Tako je još iste godine sklopljen ugovor između samostana i zajednice ljudi otoka Mljeta[184]. Njime se seljaci razrješavaju kmetske ovisnosti o samostanu i sviju podavanja i rabota, te postaju gospodari na svojoj zemlji, ali uz stanovita ograničenja. Zajednica seljaka će samostanu davati tri stotine perpera godišnje, a svako domaćinstvo na dan sv. Vlaha po jednu kokoš. Seljacima će ostati zemlje koje su dosad obrađivali, a samostanu zemlje što ih je obrađivao u vlastitoj režiji s pomoću rabotničke snage mljetskih seljaka. Te samostanske zemlje, prostranije i plodnije, bile su pretežno u zapadnom dijelu otoka, dok samostanski vinogradi bijahu u Babinu polju. Ugovor je sklopljen pod okriljem dubrovačke vlade, a tom je prigodom donesen i Statut Mljeta[185]. Iz Statuta i svih okolnosti proizlazi da je Mljet zapravo tek sada došao pod vlast Dubrovnika. On postaje autonomnom općinom u sklopu Dubrovačke Republike, a kondominij na otoku imaju zajednica slobodnih mljetskih seljaka i benediktinski samostan. U prvim je desetljećima na čelu općine opat. Srpski vladari Dušan i Uroš IV. isticali su svoje pravo na Mljet i kušali to pravo i ostvariti, ali se dubrovačka vlada na to nimalo ili tek vrlo malo obazirala. Ona je i dalje vršila svoju vrhovnu suverenu vlast nad otokom[186].

ODNOSI DUBROVNIKA S DALMATINSKIM GRADOVIMA I OSTALIM NAŠIM PRIMORSKIM KRAJEVIMA

Živahne su bile veze Dubrovnika s ostalim dalmatinskim gradovima. Od XI. st. pa nadalje sve se jače počinje isticati pojam Gornje Dalmacije s gradovima južno od Dubrovnika, dakle od Kotora do Lješa, te Donje Dalmacije od Dubrovnika do Krka. Isticanje zemljopisnog pojma dviju Dalmacija dolazi do izražaja i u starom dubrovačkom Statutu iz 1272. A da su postojale jake veze s gradovima jedne i druge Dalmacije, dovoljno se opširno vidi upravo iz tog Statuta, jer se u nekoliko njegovih poglavlja reguliraju odnosi s tim gradovima, i to rješavanje sporova i slanje poslanika. Četrdeset deveto poglavlje III. knjige govori o rješavanju sporova sa Zadranima, pri čemu se određuje da u sporovima između samih općina valja stanak održavati u gradu Hvaru kod crkve sv. Marije. Pedeseto poglavlje iste knjige regulira način rješavanja sporova s ljudima iz Šibenika, Trogira, Omiša i Splita; u sporovima između tih općina i Dubrovnika stanak će biti u Prevlaci kod Stona. Bilo je slučajeva da se stanak i sa Splićanima održao kod samostana sv. Marije na Hvaru[187].

U XXIV. poglavlju druge knjige Statuta ustanovljeno je koliku će plaću imati poslanik koji odlazi u razne krajeve Jadranskog mora i dubrovačkog zaleđa. Tu su spomenuti i talijanski jadranski krajevi, a od dalmatinskih se poimence spominju iz Donje Dalmacije Omiš, Split, Trogir i Zadar (i k tome humska luka Drijeva na Neretvi), a iz Gornje Dalmacije Kotor, Ulcinj, Bar i Skadar. Spominju se općenito i gradovi zapadne Istre, i to s oznakom »od Pule do Trsta«. U zadarskom statutu kodificiranom početkom XIV. stoljeća određuje se pristojba za poslanika kojega upućuju u Dubrovnik (u I. knjizi, XII. poglavlju), a isto tako i u šibenskom statutu.

Osim toga i sadržaj isprava ukazuje na znatnost tih veza. Prema jednoj iz 1257. vidi se kako su građani dalmatinskih gradova po starom običaju bili u drugom dalmatinskom gradu oslobađani plaćanja arboratika. Tu se među dalmatinske gradove ubraja i Senj, očito uzimajući pojam Dalmacije u širem smislu primorja[188].

Najprijateljskije su bile veze Dubrovnika s Trogirom. Sačuvan je nedatirani dopis Trogira Dubrovniku, pretpostavljamo iz vremena 1242–1244, a u povodu nekog spornog problema. Pisan je vrlo uljudnim tonom, a u njemu Trogirani među ostalim kažu:

»Oko vaše dobrobiti i časti smo radili i ostali smo prava srca, i tako se jedan i drugi grad mogao smatrati kao jedan, koji je rastao u zadovoljstvu i ljubavi«[189]. Iz 1250. sačuvana je ugovorna isprava o prijateljstvu između Dubrovnika i Trogira, u kojoj se kaže kako da se ponovno utvrđuje prijateljstvo dvaju gradova te se spominje da će Trogirani svugdje na kopnu i moru prijateljski susretati i pomagati Dubrovčane. Dubrovčani su bili poslali svoje poslanike u Trogir, te se o njima veli u ispravi:

»Stanje stare srodnosti i prijateljstva, koje se između oba grada održavalo od starine, najviše su istakli želeći da i nadalje ljubav između vas i nas postigne dužni napredak«[190].

Sa Splitom je prije 1254–1255. postojao ugovor o prijateljstvu i trgovini, ali se nije sačuvao. Godine 1248, kad je knezom Splita bio splitski nadbiskup Ugrin, uz njega rektor bijaše Dubrovčanin Petar Balislava[191]. Iz raznih akata saznajemo da je između Dubrovčana i Splićana češće dolazilo do razmirica, koje su se ipak nastojale s jedne i druge strane mirno rješavati[192]. Godine 1254–1255, a u povodu nekih razmirica, splitska Općina šalje dubrovačkoj dopis, u kojem kaže da je s gradom Dubrovnikom vezana specijalnim povlaštenim ugovorom prijateljstva i trgovine, pa se zbog toga smatra obvezanom sa svom čistoćom srca i duha voljeti ga, što je i pokazala kad je zbog počasti prema gradu Dubrovniku izabrala Petra Balislavu za svoga rektora[193]. U povodu nekoga određenog slučaja došlo je 7. travnja 1265. i do načelnog ugovora između Splita i Dubrovnika. Njime se regulira na koji će se način rješavati razmirice i održavati stanak u Stonu[194]. Split je živo trgovao s dalmatinskim primorskim gradovima. U XXXIV. poglavlju šeste knjige staroga splitskog Statuta iz 1312, određuje se da splitski trgovci, kada se s robom bilo odakle vraćaju u Split, moraju platiti daću zvanu *commercium*, ali se od toga izuzimaju ako dolaze iz Dubrovnika, Zadra, Trogira, Šibenika, Omiša i s otokâ, dovozeći robu na splitskim brodovima.

Ne znamo za sačuvane posebne ugovore sa Šibenikom i Zadrom, ali je nesumnjivo da su se sa stanovnicima tih gradova podržavale pomorsko-trgovačke veze[195]. Zadrani su bili oslobođeni daća u lukama Dubrovnika, ali su kao, uostalom, i Dubrovčani plaćali ako su prekrcavali trgovačke terete sa svojih brodova na druge. Dubrovačka Općina piše 1320. zadarskoj dopis, u kojem se među ostalim izjavljuje: »stara ljubav i prijateljstvo, koje je uvijek bilo između dviju općina«[196]. Do trzavica je dolazilo, ali bilo je i lijepe prijateljske suradnje. Do jačeg spora je došlo 1328, kad su Dubrovčani, čuvajući svoj trgovački monopol, nastupili protiv Zadrana, koji su trgovali u Srbiji, pa im zadržali i neke bale već izvezene iz Srbije. U taj se spor umiješa i mletačka vlada, pozva Dubrovčane da bale Zadranima vrate, posredujući u izmirenju dva grada[197]. Zadarske bune protiv Mletaka u XIV. stoljeću odrazile su se i na zadarsko-dubrovačkim odnosima. U siječnju 1313. Dubrovčani samoinicijativno nastoje pripomoći uspostavljanju mira između Mletaka i Zadra. Tako dubrovačko Veliko vijeće odlučuje 17. siječnja izaslati u tu svrhu u Zadar poslanstvo od tri plemića, a bude li potrebe, neka krenu u Mletke i bilo kamo drugamo. Poslanstvo je bilo izabrano, ali o njegovu uspjehu ili neuspjehu ne znamo ništa[198]. Mir između Zadra i Mletaka bude sklopljen tek u rujnu 1313. god., i Zadar ostade i dalje pod Mlecima. U prosincu iste godine očekivali su u Dubrovniku poslanstva Zadra, Šibenika, Trogira i Splita, te Veliko vijeće daje ovlaštenja knezu i Malom vijeću da se pobrinu za

troškove njihova boravka u Dubrovniku[199]. Mogao je biti vrlo zanimljiv taj dubrovački sastanak izaslanstava poglavitijih gradova Donje Dalmacije, ali na žalost o njemu ništa pobliže ne znamo. Pri ponovnoj buni Zadrana 1345. morat će Dubrovnik odaslati u pomoć Mlečanima galiju s posadom sa svog teritorija.

O trgovini sa Splitom, Trogirom i Šibenikom možemo saznati i iz dodatnog poglavlja 46. dubrovačkog Carinskog statuta, što je prihvaćeno 1326. godine[200]. Dubrovnik je u XIII. i XIV. stoljeću nabavljao sol i iz Šibenika. Kad je dubrovačka vlada 1335. preuređivala stare solane u Stonu, pozva dva stručnjaka iz Šibenika da rade na njihovu usavršavanju. I 1339, te ponovno 1341. najmljuje dubrovačka vlada radnika iz Šibenika za rad u stonskoj solani[201]. Ganutljiv je zaključak dubrovačkoga Velikog vijeća od 5. rujna 1357, hitne naravi, da knez s onim članovima Malog vijeća koji se nađu na okupu, može otposlati brod žita u Šibenik »za sačuvanje tog grada«.

Osobito su bile živahne dubrovačke veze s gradom Senjom, koji se ubrajao u dalmatinske gradove. Odande su Dubrovčani dobavljali građevno drvo. Od nekog su vremena templari, koji su imali kondominij u Senju, počeli od Dubrovčana zahtijevati da plate arboratik. Dubrovčani su to uskratili, pozivajući se na stari običaj da nijedan dalmatinski grad ne treba plaćati arboratik u drugom dalmatinskom gradu. Jednom, kad je templarski utjerivač zatražio od nekog dubrovačkog broda da isplati arboratik a dubrovački mu brod to uskratio, utjerivač mu zaplijeni brodski konop. Građani Senja pri tom sukobu stadoše na stranu Dubrovčana, te silom oduzeše utjerivaču konop i vratiše ga Dubrovčanima. Povodom novog spora oko toga potestat Senja i suci su na temelju provedenih izvida, pozivajući se na stari običaj, godine 1257. odlučili da Dubrovčani nisu dužni u Senju plaćati arboratik[202].

S kasnijim svojim jakim konkurentom u trgovini solju sa zemljama zaleđa, Srbijom i Bosnom, naime gradom Kotorom, u početku još živi Dubrovnik u dobrim odnosima. S njime ga veže stari ugovor još iz 1181, u kojem se osim općeg utvrđivanja prijateljstva reguliraju i odnosi međusobnih dužnika. Dok je taj ugovor čak u dva primjerka sačuvan u Dubrovačkom arhivu, dotle za idući ugovor od 12. travnja 1207. znamo samo po zapisu povijesnog pisca Rastića. Taj je ugovor znatno opsežniji od onog iz 1181. U njemu se utvrđuje potpuna međusobna sloboda trgovine i plovidbe, a jedino se ne može izvoziti živež; ono što već imaju na brodu, mogu odvesti dalje sa sobom. U slučaju neprijateljske opsade grada, drugi grad ga mora savjetovati i pružiti mu pomoć kako bi se oslobodio opsade. Jedino u slučaju da Mlečani ili kralj Sicilije, s kojim Dubrovčani imaju posebne obveze, napadnu Kotor, ili pak veliki župan Stefan i brat njegov kralj Vukan napadnu Dubrovnik, tada nisu obvezani jedan drugome priskočiti u pomoć, ali se i tada moraju međusobno pomagati kao posrednici, ne bi li došlo do mira. Budu li Dubrovčani svojim galijama progonili gusare, Kotorani, ako ih Dubrovčani pozovu, dužni su ih pomoći svojim brodovima, već prema mogućnostima. Još u doba Rastića ovaj se ugovor u izvorniku čuvao u arhivu Republike[203]. Uoči 1257. došlo je do razmirica između Dubrovnika i Kotora, ali te se godine izmiriše. Ugovorom iz 1257. ističe se kako staro prijateljstvo valja održati a sporove mirno rješavati. Posebno se određuje da ni Kotorani u Dubrovniku a ni Dubrovčani u Kotoru, koji povremeno dolaze prodati svoju robu, ne moraju plaćati nikakvu daću. Jedino oni što drže stalnu trgovinu, obvezni su plaćati daću, onakvu naime kakvu Dubrovčani plaćaju u Dubrovniku a Kotorani u Kotoru[204].

Rat između Dubrovnika i srpskog kralja Uroša I. iz 1275. odrazio se i na odnose između Dubrovnika i Kotora. Dubrovačka Općina zabrani ne samo trgovinu s Kotoranima nego i sklapanje brakova s Kotoranima i Kotorankama[205]. Ipak dođe do izmirenja, a 1279. bude sklopljen dug i opširan ugovor između dva grada. Taj je ugovor vrlo značajan. Iz njega

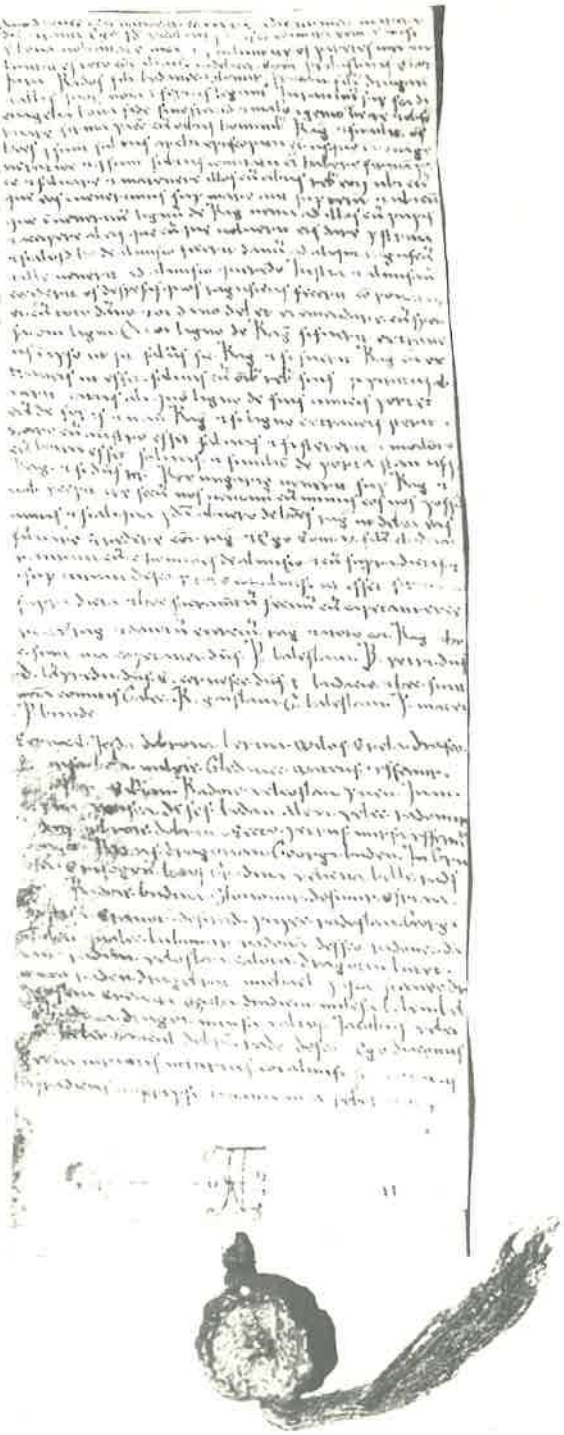

Ugovor između Omiša i Dubrovnika o međusobnim odnosima, g. 1245. Ugovorna isprava Omiša.

vidimo da se između Dubrovnika i Kotora razvijao živ pomorski i trgovački promet. U ugovoru se sređuje poslovanje zajedničkih trgovačkih društava, a Kotoranima dopušta da mogu ploviti na dubrovačkim brodovima i uzimati ih u najam za prijevoz robe. U svezi s time uređuje se plaćanje carine. Iz teksta se vidi da se osobito trgovalo s raznim vrstama tkanina. Također se reguliraju kreditiranje i dugovanje, te međusobno sudovanje. I Dubrovnik i Kotor bijahu važni emporiji za trgovanje sa srpskim zaleđem, te su se građani jednoga i drugoga grada sretali u Srbiji, pogotovu u Brskovu. O reguliranju prodaje vina i meda već smo ranije govorili. Premda su Dubrovčani i Kotorani bili konkurenti, sada u XIII. stoljeću suprotnosti konkurencije ne dolaze do jakog izražaja. One će se u većoj mjeri pokazati kasnije, u XIV. stoljeću. Do suprotnosti ponajviše dolazi zbog toga što je Kotor, inače grad sa širokom autonomijom, u sklopu srpske države koja često ratuje s Dubrovnikom, pa je stalna opasnost da i između dva grada dođe do sukoba. Jedan i drugi grad u XIII. stoljeću nastoje izbjeći takav sukob. O tome, vidjesmo, govori donekle već i ugovor iz 1207, ali u ugovoru iz 1257. to nastojanje dolazi do najpotpunijeg izražaja. Nakon lijepih uvodnih riječi, o tome već govori prva odredba, pa ćemo je iznijeti u doslovnom prijevodu:

»Prvo određujemo i potvrđujemo da između jednoga i drugoga grada čvrstoća mira i sloge mora trajati tim naime načinom, da ako gospodin kralj Raške sa svojim ljudstvom ushtije nametnuti Općini Dubrovnika rat, Općina i ljudi Kotora dužni su po svojoj mogućnosti omesti taj rat. Ako se taj rat ne može omesti, nek bude po slobodnoj volji toli općine Dubrovnika toli općine Kotora zametnuti međusobno rat. Ipak ona općina koja ushtjedne zametnuti rat, dužna je drugu općinu obavijestiti prije nego započne rat. No prije navještaja rata nek se ustanovi kakav primjereni rok o kojemu može općina Kotora odaslati gospodinu kralju poslanike što će nastojati i raditi u kralja i velikaša da se uzdrži mir s Općinom Dubrovnika, i o kojemu roku nek se poslanici uzmognu vratiti. Ako se o tom roku ne može isposlovati mir, spomenuta općina Kotora obavijestit će o tome Općinu Dubrovnika, i tada nek bude u volji Općine Dubrovnika hoće li zametnuti rat, ali ipak uvijek tako, da prije zametnuća rata uvijek prethodi navještaj.«

Malo dalje ustanovljuje se dapače, da ako se u trenutku kad bukne rat bilo Kotoranin bilo Dubrovčanin nađe u Apuliji, Mlecima ili bilo gdje na Gulfu (tj. Jadranu), može se u roku od dva mjeseca vratiti mirno u svoj grad, a protivna strana ga ne smije pri tom ni u čemu ometati; ako se pak nađe izvan Gulfa, ne određuje se nikakav rok, već se može bilo kada u doba rata mirno vratiti u svoj grad a da ga protivna strana ne ometa. Važno je dalje što se iz međusobnih dubrovačko-kotorskih odnosa nastalih u samom Kotoru isključuje ingerencija srpskog vladara. Tako se u jednom odlomku ugovora kaže da svi depoziti i dugovi koje u doba mira učine u Kotoru ljudi iz Dubrovnika, moraju biti sigurni, i u njih ne smije dirnuti ni koji kralj Srbije, Kotoranin ili stranac. U drugom odlomku se određuje da Kotorani ni za kakve poslove sklopljene u Dubrovniku ne smiju pozivati ni općinu dubrovačku niti kojeg čovjeka iz Dubrovnika pred sud kralja ili kakva činovnika Srbije; pred taj sud mogu doći jedino poslovi sklopljeni između Kotorana i Dubrovčana u samoj Srbiji. Čitav je ugovor uglavnom prožet težnjom da dva grada žive u miru i prijateljstvu, te njegov sadržaj i odgovara uvodnim riječima: »... jer slogom rastu male stvari a nasuprot neslogom i najveće propadaju. Vrlo je neprilično i nepošteno, osobito među susjedima, domaćima i bližnjima, među kojima mora biti sloga, da na bilo koji način može preotimati mah građanski razdor«. Eto se tu spominje i pojam »bližnjih«, a ipak i prema ugovoru ostaje na snazi dubrovačka odredba o zabrani sklapanja međusobnih brakova[206]. Kasnije se ipak sklapaju bračne veze među stanovnicima Dubrovnika i Kotora. Poznat je dubrovački Carinski statut iz 1277. U njemu su i dodaci, a u dodacima »Odredbama o daćama« nalazimo poglavlja koja govore o carinama prema Kotoranima, npr. 40. poglavlje s

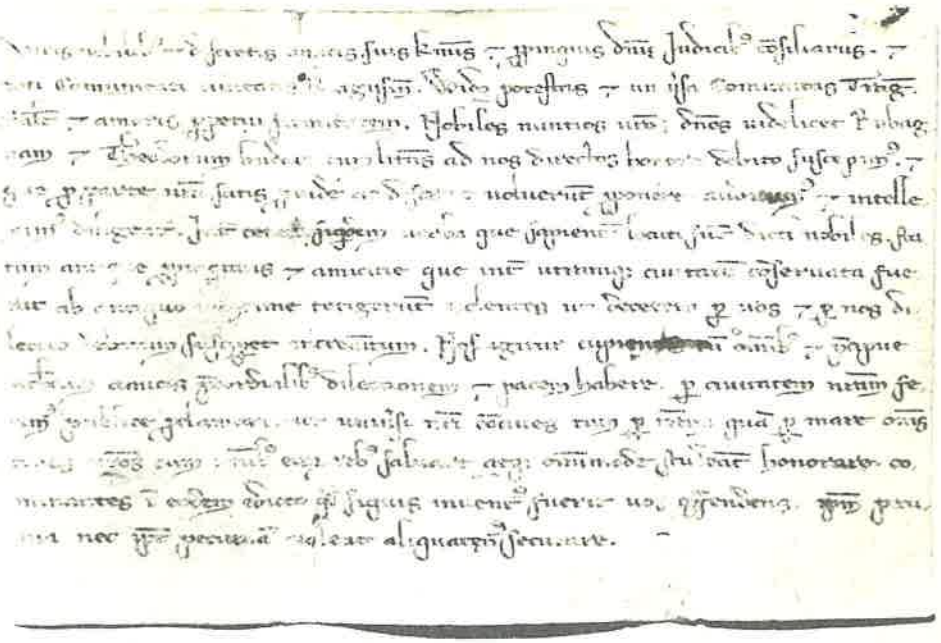

Ugovor o prijateljstvu između Trogira i Dubrovnika, g. 1250. Ugovorna isprava Trogira.

odredbom donešenom između 1280. i 1282, te 41. poglavlje s odredbom donešenom između 1282. i 1284. godine.

Dubrovačko-srpski rat u godinama 1301–1302. odrazio se u svezi s ostalim međunarodnim komplikacijama i na dubrovačko-kotorske odnose. Tako je 1301. dubrovačko brodovlje potpomognuto Mlečanima i Zadranima navalilo na Kotor. U službi Mletaka bilo je i Hrvata iz primorskih krajeva. Ova dubrovačka navala na Kotor toliko se dojmila Kotorana, da je kotorska Općina donijela oštru odredbu uperenu protiv Dubrovčana, koja glasi:

»Godine Gospodnje 1301. Mi, Općina grada Kotora, spoznajemo da smo s dubrovačkom Općinom imali mnoge međusobne odredbe prema obvezi isprava i povlastica. No Dubrovčani suprotstavljajući se ugovorima i obvezama zajednički ustanovljenima, učinili su nam u doba mira rat, navale i štete. Došli su na naš grad u ovoj godini želeći naš grad potpuno srušiti. Stoga hoćemo i određujemo, nek se čvrsto drži i održava da od sada oni ugovori, obveze i privilegije ne obvezuju i ne važe, već ono što oni čine ili budu činili nama, imamo činiti i mi njima, jer nikakve postojanosti nemaju u svojim obvezama i obećanjima. Jedino ipak u tome obvezuju povlastice i ti ugovori, ako u nekom vremenu naša Općina bude htjela tražiti računa o štetama nama učinjenim protiv ugovora i odredaba naizmjenično učinjenih, može to zahtijevati. K tome hoćemo da su od sada građani Dubrovnika dužni pred našom kurijom u svakome sudbenom traženju odgovarati, kao što se naši građani prisiljavaju to u njihovu gradu činiti. Nijedan od sudaca i vijećnika nek se ne usudi ovu odredbu statuta poništiti, pod prijetnjom globe od tisuću perpera, koja se ima isplatiti našoj Općini.«

Ovu odredbu su Kotorani držali toliko važnom, da su je unijeli kao 381. poglavlje u svoj Statut. Odredba donesena u stanovitoj prigodi trebala je, dakle, načelno vrijediti. Posebno bi istraživanje trebalo ustanoviti u kolikoj se mjeri primjenjivala.

Mir sa srpskim kraljem Urošem II. Milutinom sklopili su Dubrovčani 14. rujna 1302, ali je uza sve to i 1302, 1303. i 1304. dubrovačka vlada donosila niz odluka kojima se Dubrovčanima zabranjuje trgovina preko Kotora i s Kotorom, a jedino se dopuštalo da Dubrovčani mogu ići u Kotor utjerivati dugove i praviti transakcije. Tek 21. lipnja 1305. dopusti dubrovačka vlada da Dubrovčani i ostali iz Dubrovnika mogu trgovati s Kotorom, i to uz plaćanje carine, od koje se oslobađaju jedino Mlečani[207]. Ova odredba, s malo drukčijom stilizacijom, unešena je i u stari dubrovački Carinski statut kao XLIV. poglavlje. Za duže vremena odredba Kotorana iz 1301. i ova dubrovačka odluka iz 1305. ostaju normativ dubrovačko–kotorskih odnosa.

Znala je i mletačka vlada zabraniti Dubrovčanima trgovinu s Kotorom. Tako dubrovačko Veliko vijeće na višu zapovijed mletačke vlade 11. lipnja 1331. zabranjuje da građani bilo izravno bilo neizravno trguju s Kotorom, a također određuje da svi Dubrovčani moraju napustiti Kotor sa svim svojim imanjem[208].

Uza sve opreke, stvarni je život i dalje zbližavao Dubrovčane i Kotorane. Nastavljali su se živi međusobni trgovački, novčarski i pomorski odnosi, a postojala je i međusobna kulturna razmjena. Bilo je Dubrovčana nastanjenih u Kotoru i Kotorana nastanjenih u Dubrovniku. Unatoč svim zabranama sklapaju se brakovi. Neka dubrovačka vlastela i pučani podrijetlom su iz Kotora, te im imponira ili drže korisnim biti dubrovačkim građanima, pa i u odnosu prema Kotoru zastupaju dubrovačke probitke. Našao se i poneki Dubrovčanin koji je smatrao za sebe korisnijim da postane kotorskim građaninom. Uza sve razmirice život čvrsto spaja ova dva prvobitno romanska a sada u XIV. st. već hrvatska grada[209].

Još se jedna luka u južnom primorju mogla takmičiti s Dubrovnikom, a to bijahu Drijeva (ikavski Driva) na području današnje Gabele, koju Dubrovčani zvahu i lukom Neretve (portum Narenti). Već od 1186. spominju se veze Dubrovnika s tom lukom. Nakon što je područje donje Neretve osvajanjem Nemanjića prešlo iz hrvatske vlasti na zahumsku odnosno srpsku, Drijeva su u Zahumlju, odnosno pod srpskom državom, a od 1326. u sklopu Bosne. Vlast Nemanjića nad Zahumljem ili jednim njegovim dijelom nekoliko se puta prekidala i tada bi se Zahumlje, odnosno njihov dio u kojemu bijahu i Drijeva, vraćao pod Ugarsko–hrvatsku. To se događalo 1198–1202, 1237–1238. i 1304–1318. Do prekida bosanske vlasti došlo je 1357–1382. Podatke o Dubrovčanima u Drijevima nalazimo već u prvim arhivskim knjigama, tj. od 1278. Za vrijeme vlasti hrvatskog velikaša Mladena Šubića, od 1304. do 1318. godine, u Zahumlju nalazimo njegove predstavnike Ivana Nelipčića i sina mu Konstantina. Za to vrijeme i Dubrovčani podržavaju veze s Drijevima. No Drijeva se nisu razvila u grad tipa dalmatinskih gradova, s vlastitim jakim građanstvom i autonomnim uređenjem. To je i razlog što ta luka, koja je mogla postati suparnikom Dubrovniku, nije to postala. Glavni trgovački čimbenik u njoj bijahu stranci, a najvažnije položaje zauzeše okretni Dubrovčani, koji su tako djelovali na gospodarski razvoj luke da se nije razvijala smjerom suparništva s Dubrovnikom. Također i glavni trgovci solju i zakupnici carina bijahu u Drijevima Dubrovčani. Bijaše to luka tipa faktorije, zamalo pomoćna luka Dubrovnika. Nakon što je Dubrovnik 1333. zavladao Stonom, sol se odavde preko Drijeva, kao preko najbližega i prema tome najprikladnijeg pristaništa, izvozila dalje kopnom. No dubrovačka je vlada ponekad znala povremeno i opozvati dubrovačke trgovce iz Drijeva, pogotovu ako bi se sukobila s vlasti što u to doba vlada Drijevima[210].

Na prostoru između Cetine i Neretve, dakle na zemljištu nekadašnje makarske županije, spominje se od XII. stoljeća ratoborno hrvatsko pleme Kačića. Već tada Kačići žive u dvjema autonomijama. Jednu čini grad Omiš sa svojim područjem, a drugu tzv. Krajina što se prostire od Vrulje do područja Neretve, a sjedište joj je u Makarskoj. Podjednako Kačići

u Omišu i u Krajini bijahu opasni gusari. Za Kačiće iz nekih dokumenata znamo da se radi upravo o Omišanima, jer su se oni više od onih iz Krajine isticali svojim gusarstvom. Pri spomenu Kačića i u drugim nekim dokumentima pomišlja se prvenstveno na Omišane, premda se dopušta mogućnost da se radi i o onima iz Krajine. No poznato je da se Omišanima u dokumentima većinom dodaje ime njihova grada.

Prvi ugovor Dubrovčana s Kačićima iz 1190, ugovor je s Omišanima. Diplomatska vještina Dubrovnika, očitovana stoljećima, potvrdila se i u odnosu prema Omišanima. Dubrovčani su uspjeli omiške pomorce pridobiti darovima koje su im dubrovački brodovi davali pri susretima, ali to ipak nije imalo karakter nekakva danka. I tako, eto, Omišani nisu napadali dubrovačke brodove a ni strane u vodama Dubrovnika. Godine 1235. sklopiše Dubrovčani s Omišanima novi ugovor, u kojemu se Omišani obvezuju da, u duhu starih običaja, neće napadati Dubrovčane, što znači da će se držati odredaba ustanovljenih još 1190[211]. Ipak je kadikad dolazilo do stanovitih razmirica, ali su se one rješavale mirnim putem[212]. Godine 1245. osjetila se potreba da se utvrdi novi ugovor, s točnim uvjetima. Vrlo je zanimljivo da je taj ugovor sklopljen na moru, te su se tom prigodom sastala četiri oboružana dubrovačka broda i velika omiška galija s oko stotinu ljudi. U ugovoru se ponovno ističe kako Omišani neće napadati Dubrovčane, ali se odredba proširuje i na more izvan dubrovačkog područja, a pod jurisdikcijom dubrovačkog nadbiskupa, sve tamo do devetog naraštaja koji će uslijediti. Ponavlja se odredba iz 1190, prema kojoj omiški brod pri susretu s dubrovačkim brodom (razumije se i s onim na koji se ovo pravo Dubrovčana proširuje) prilazi s krmom i primi na dar onoliko koliko mu se dade. Ukoliko je na dubrovačkom brodu stranac, ni njega Omišani ne smiju napadati. Ako se pak Dubrovčanin nađe na stranom brodu, onda ga pri pljačkanju valja poštedjeti. Zarobljeni strani brod ne smiju Omišani dovesti pred Dubrovnik. Uz to se oni obvezuju da neće napadati strane brodove na području od Stona do Dubrovnika, one koji za južnog vjetra nađu sklonište u luci Zaro, te one što se za bure sklone u Moluntu. Ako omiškom knezu dođu u ruke stvari opljačkane Dubrovčanima, dužan ih je njima vratiti. Na kraju Omišani izjavljuju: ako ugarsko-hrvatski kralj pođe na vojnu protiv Dubrovnika pa i njih pozove da mu se pridruže, oni će sve moguće učiniti da ne udovolje tom zahtjevu[213]. Naime, u načelu se moglo dogoditi da pri sukobima s Mlečanima ugarsko-hrvatski kralj navali na Dubrovnik. No to se nije nikada dogodilo. I Dubrovčani su imali neke obveze usmjerene protiv Omišana, što proistječu iz njihovih ugovora o podložnosti s Mlečanima iz 1232, 1236. i 1252. godine. U njima se Dubrovčani obvezuju da neće u svoj grad i na svoje područje primati Kačiće, Omišane i druge gusare, niti im dati hrane. U slučaju pak da Mlečani pošalju galije protiv Kačića i Omišana, Dubrovčani im se moraju pridružiti s jednim oboružanim brodom s 50 ljudi. Isto su tako dužni ratovati protiv svih ostalih gusara na području od Drača do Mletaka. Kao što se vidi, bilo je dosta proturječja između dubrovačko-omiških ugovora, koji ipak bijahu u duhu makar i forsiranog prijateljstva, te obveza dubrovačkih prema Mlecima. Stjecajem prilika znalo se dogoditi da Dubrovčani tim obvezama kadikad pod prisilom i udovoljavaju, ali su to oni ipak izbjegavali, izigravajući Mlečane ovako i onako.

Razne odredbe Statuta iz 1272. upotpunjuju sliku odnosa Dubrovčana prema Omišanima. Uza sve ugovore s njima, a te su im isprave očito služile da se diplomatski obrane od omiškog gusarenja, Dubrovčani se u svemu ostalom drže daleko od njih. Tako se Dubrovčaninu XXII. poglavljem šeste knjige zabranjuje kupovanje brodova od Omišana, a u XIV. poglavlju sedme knjige brani prodaja brodova Saracenima, Tatarima i Omišanima. Pedeset devetim poglavljem šeste knjige zabranjuje se bilo kakvo trgovanje s Omišanima. Za kršenje svih tih zabrana određene su vrlo stroge kazne.

Godina 1261–1262, ili neposredno uoči njih, dogodilo se da su Dubrovčani u svom

gradu tako istukli tri Omišanina da je jedan od njih odmah umro, drugi od zadobivenih udaraca umro u Omišu, a treći ostao teško ranjen. To je moglo poremetiti odnose između Dubrovnika i Omiša, pa je posebno dubrovačko poslanstvo otišlo u Omiš da taj spor uredi. A tamo se u ime dubrovačke Općine obvezalo isplatiti odštetu za mrtve i ranjenog u novcu. Omišani su se time zadovoljili, pa je omiški knez Radoš izdao Dubrovniku ispravu o izmirenju i skupa sa svim srodnicima oštećenih priznanicu o izvršenoj isplati[214].

Godine 1247. sklopili su Dubrovčani ugovor s Kačićima iz Krajine, koji su, kao što znamo, sačinjavali posebnu autonomnu općinu. U njoj se ovi obvezuju da neće ni Dubrovčane ni stanovnike s njihova područja nigdje napasti, a na području Dubrovnika da neće ometati ni bilo koga drugog. Ako pođu napadati nekoga izvan područja Dubrovnika, ni pri polasku ni pri povratku ne smiju svraćati u Dubrovnik. Pođu li pak Dubrovčani protiv Omišana, Krajinjani neće Omišane ni u čemu pomoći, a Dubrovčanima će dati hranu, budu li je trebali. Napakosti li neki Krajinjanin Dubrovčaninu ili od njega zatraži nešto, odgovarat će pred sudom dubrovačkim. Dubrovčani se također obvezuju da neće ni u čemu napakostiti Krajinjanima[215]. Vrlo je zanimljiva obveza Krajinjana da će isti mir i ljubav održavati s Ulcinjanima, dokle god oni pripadaju »pod stol dubrovački«.

U XIII. st. dosegla je davna borba između dubrovačkoga i barskog nadbiskupa za jurisdikciju nad biskupima većeg dijela katoličkih biskupija u srpskoj državi, svoj vrhunac. U antagonizmu prema Baru Ulcinj bijaše sklon da pristane uz Dubrovnik. Svojom ispravom od 22. travnja 1242. ulcinjski je biskup izjavio da će se pokoravati dubrovačkom nadbiskupu, a istog dana Dubrovnik i Ulcinj sklapaju ugovor o prijateljstvu[216]. U ugovoru nema podrobnih odredbi, već se samo općenito utvrđuje održavanje prijateljstva, pod uvjetom da Dubrovnik bude sa srpskim kraljem u miru.

Dobro su proučene veze Dubrovnika sa susjednom Korčulom. Otkako se javljaju arhivske knjige dubrovačkoga i korčulanskog arhiva, mogu se u njima uočiti jake međusobne ekonomske veze. Korčula je u dobroj mjeri opskrbljivala Dubrovnik građevnim kamenom[217].

U XIV. stoljeću jačaju veze Dubrovnika s knezovima Šubićima. Pavao I. Šubić bio je ban uže južne Hrvatske (naime Hrvatske južno od Gvozda) i Dalmacije od 1273. god.; 1292. postaje on nasljednim banom i posjeduje skoro vladarsku moć. Nametnuo je i svoju vrhovnu vlast Bosni (u tadašnjim granicama, znatno užim od današnjih), te se 1299. nazvao »gospodar Bosne«. Bosanski ban Stjepan Kotroman prizna njegovu vrhovnu vlast, ali Pavao 1302. zbaci Stjepana i postavi za bosanskog bana svog mlađeg brata Mladena I.

Jedno dubrovačko poslanstvo pođe 13. studenog 1301. banu Pavlu[218]. U razdoblju 1303–1305. postojao je, naime, spor između dubrovačkog plemića Marina Stilevića i Petrala iz Šibenika. Dubrovačka vlada je uznastojala da ga riješi sam ban Pavao. Pristankom dubrovačke vlade on povjeri uglednom dubrovačkom plemiću Prijaznu Ranjini da kod Stilevića poradi na rješavanju ovog spora. Sačuvan je dopis Ranjine od 24. ožujka 1303. Pavlu, s titulacijom »Moćnom i uzvišenom gospodinu Pavlu, banu Hrvatske i knezu gradova Dalmacije«. Ranjina pri svršetku dopisa veli:

»Kao onaj što Vam najvjernije služi, i odan Vam, sve što sam mogao i vidio da je na čast Vaše Uzvišenosti te za dobro i korist obiju strana, sa svom svojom misli sam poradio da se učini, pa nek se u svemu Vaše Gospodstvo udostoji i nek ushtije odlučiti i umiriti. Drukčije naime nisam mogao uraditi.«

Ranjina bijaše osoba povjerenja i bana Pavla i dubrovačke vlade, te Malo vijeće 12. listopada 1304. odlučuje da se on pošalje kao poslanik banu Pavlu[219].

U godinama 1303–1304. kontaktirao je ban Pavao I. sa srpskim kraljem Urošem II. Milutinom. U očekivanju sastanka njih dvojice, dubrovačko Veliko vijeće 7. svibnja 1303.

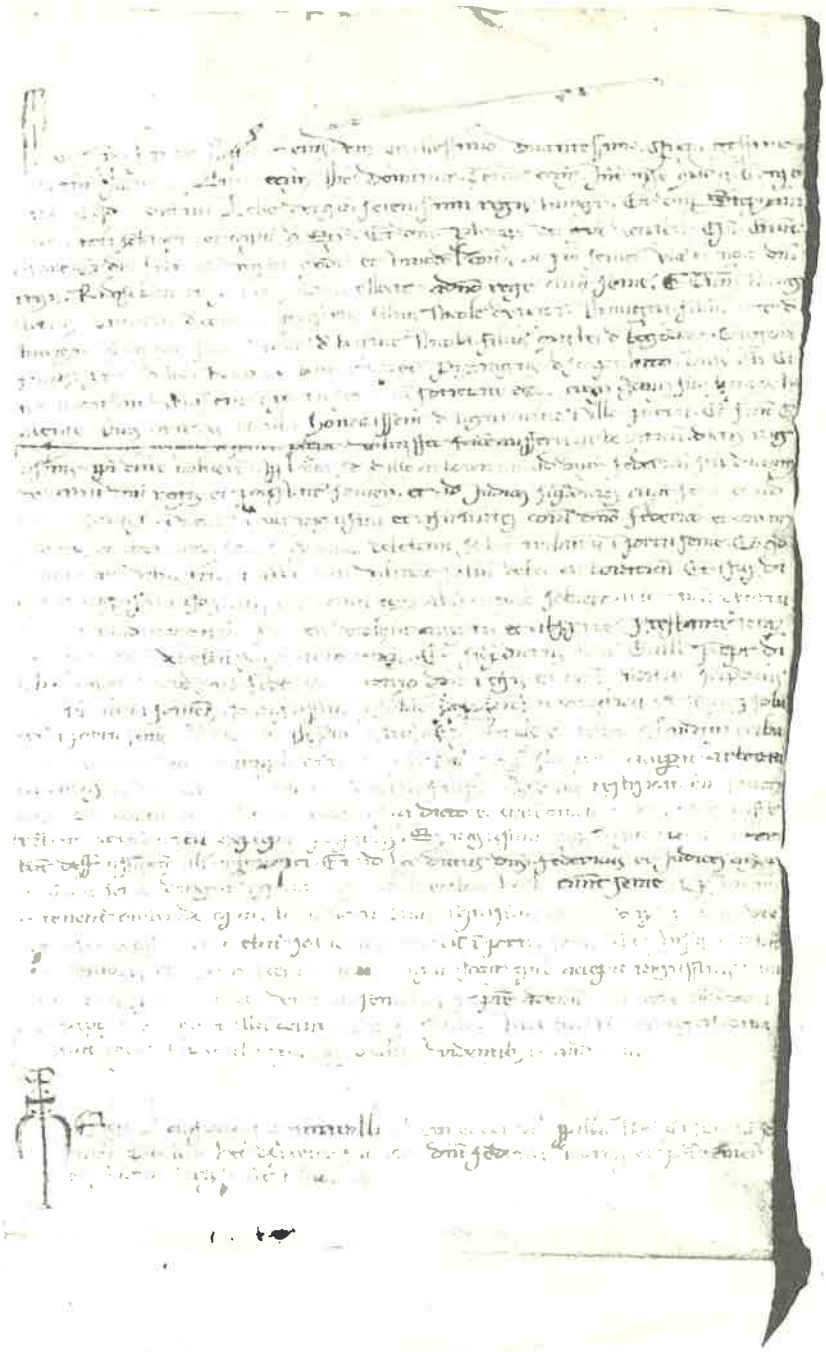

Odluka grada Senja, da Dubrovčani nisu dužni plaćati u Senju lučku pristojbu arboratik, g. 1257.

odlučuje da se, ako do tog sastanka dođe, pošalju darovi i banu Pavlu i kralju Urošu. Tridesetog ožuljka 1304. odlučuje pak Malo vijeće da se dadu darovi i banu Pavlu i srpskom kralju. U travnju iste godine uputi srpski kralj preko Dubrovnika svog poslanika Mateja banu Pavlu, a Malo vijeće 13. travnja 1304. odlučuje da se poslaniku dade barka kojom će do Skradina, a troškovi će se prijevoza podmiriti od prihoda soli što ih srpski kralj prima u Dubrovniku. Noviji povjesničari se ne slažu zbog čega je dolazilo do tih kontakata, ali se može pretpostaviti da je postojao spor zbog Huma[220]. Nesumnjivo je međutim da se Mladen II, sin Pavlov, već 30. ožuljka 1304. naziva i knezom cijele humske zemlje[221]. Putem svojih namjesnika on i vlada humskom zemljom. U Bosni nastavlja vladati kao ban Pavlov brat Mladen I, ali su njega u lipnju 1304. ubili. Nakon vojne intervencije Pavao 1305. postavi za bana Bosne svog sina Mladena II. Tako je, eto, pod vrhovnom vlašću očevom, Mladen II. bio vladar Bosne i humske zemlje.

Godine 1312. umre Pavao, a naslijedi ga sin Mladen II, koji se još i 10. travnja naziva banom Hrvata, Bosne i općim gospodarom humske zemlje, te vlada tim zemljama. Spremao se 1314. doći u Dubrovnik, te Veliko vijeće 6. travnja dade ovlaštenje knezu i Malom vijeću da u živežnim namirnicama za primanje bana potroše koliko im se čini shodnim; Malo vijeće istoga dana zaključi da valja naći kuću u kojoj će ban odsjesti[222]. Nije ustanovljeno da li je Mladen II. bio tada u Dubrovniku.

Zbog humske zemlje dođe 1318. do sukoba između bana Mladena II. i srpskog kralja Uroša II. Milutina. Znamo da su s tim u vezi Dubrovnik i ban Mladen kontaktirali. Nepoznate su nam podrobnosti ratovanja, ali je znano da se u lipnju 1318. rat vodio u blizini Dubrovnika. Dubrovačka vlada brine se za zaštitu grada, u strahu da se borba između bana i kralja ne prenese na dubrovačko tlo. Tako Malo vijeće zaključuje 29. lipnja 1318. da naročito treba štititi tvrđavu Lovrijenac[223]. U to vrijeme pojave se vlastelin Branivoj i njegovi sinovi prozvani po njemu Branivojevići. Oni su prvobitno bili na strani srpskog kralja Uroša II. Milutina i kao pogranični zapovjednici u njegovoj službi nastupali protiv bana Mladena, ali su se kasnije zavadili sa srpskim kraljem. Za vrijeme ratovanja bježali su u Dubrovnik i podanici kralja Uroša II. Milutina a također i Mladenovi protivnici iz Zahumlja. Dubrovnik ih je primao vjeran svojoj tradiciji davanja azila. Mladen je, međutim, dobio netočne obavijesti da su Branivojeviće u neprijateljskim nastupima protiv njega tobože pomagali Dubrovčani. Vrlo neraspoložen Mladen je o tom pisao dubrovačkoj vladi, tražeći od Dubrovčana odštetu. Dvadeset prvog kolovoza 1318. Veliko vijeće odlučuje Mladenu uputiti dva poslanika koji će mu odgovoriti i opravdati dubrovačku vladu. Petnaestog rujna Veliko vijeće donosi o tome još razrađeniju odluku.

Poslanici su doista otišli Mladenu, koji zacijelo bijaše negdje u blizini. Oni su upoznali bana da Dubrovčani nisu pomagali Branivojeviće, a ujedno su branili dubrovačko pravo azila. Poslanici su se već 20. rujna vratili u Dubrovnik i donijeli novi Mladenov dopis. O tome se još istog dana raspravlja u Malom Vijeću. Mladenov dopis nije sačuvan, ali se on u zapisniku sjednice Malog vijeća spominje. U njemu se kaže: Neka knez, Vijeće i Općina Dubrovnika povjeruju onome što im on putem poslanika odgovara. Poslanici dakle rekoše: Ban Mladen oslobađa Općinu i ljude Dubrovnika od svih šteta i nasilja što su ih počinili Branivojevići i njihovi ljudi Mladenu i njegovoj čeljadi, on dakle ne smatra istinitim glasine da su Dubrovčani pomagali Branivojeviće. Dalje, ban Mladen priznaje dubrovačko pravo azila, primijenjeno na taj način što su podanici kralja Uroša II. Milutina i podanici banovi našli i nalaze sklonište u Dubrovniku, ali ovi više ne smiju za vrijeme ratovanja napuštati Dubrovnik, a ako bi ga napustili i ponovno nastupili protiv Mladena, više ne smiju biti primljeni. Malo vijeće je prihvatilo stanovište i zahtjeve Mladena[224].

Ban Mladen je imao i domaćih protivnika, a u ovom ratu s kraljem Urošem II.

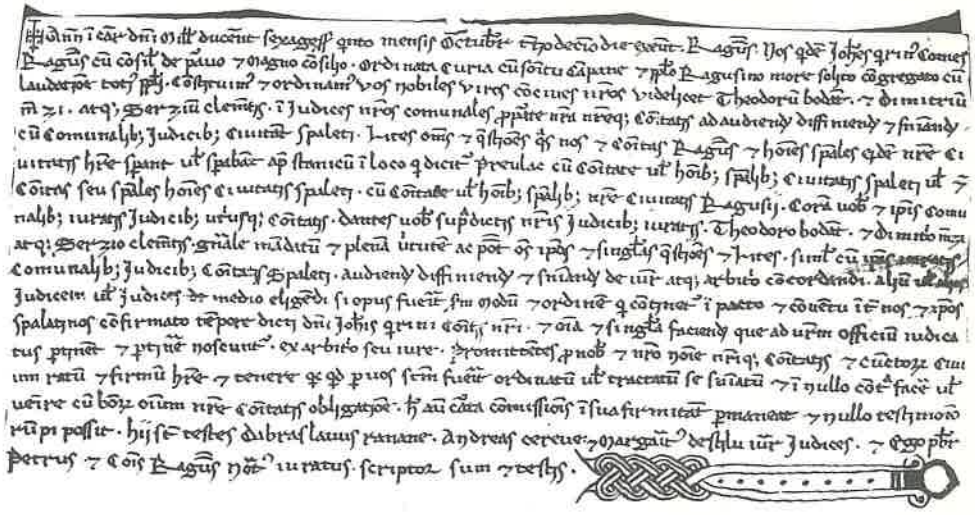

Uputa izdana od Općine Dubrovnika poslanicima, koji idu u Split, g. 1265.

Milutinom nije bio sretan. Dubrovačka vlada je tijekom 1319. posredovala da među njima dođe do mira. Iz odluka dubrovačkih vijeća vidimo kako je vlada te godine iščekivala bana Mladena II. u Dubrovniku, a podnijela je i nacrt mirovnog ugovora. Nacrt na žalost nije sačuvan, ali kasniji pisac Džono Rastić veli da je ban Mladen osobno došao u Dubrovnik, a u ime kralja Uroša II. Milutina knez Đorđe, te da je među njima sklopljen mir[225]. Iz zapisnika Vijeća ni iz Rastićeva teksta ne doznajemo kakvi su zapravo uvjeti mira bili, no iz cijelog kompleksa izvora možemo zaključiti da je ban Mladen nakon 1319. prestao biti gospodarom humske zemlje. Za Mladena su se stvari i inače komplicirale, jer su protiv njega ustali razni hrvatski plemići i velikaši, njegov brat Pavao II, dalmatinski gradovi, pa i ugarsko-hrvatski kralj Karlo Robert. Smatra se utvrđenim da je s banske vlasti svrgnut 1322. i odveden u Ugarsku.

Premda Šubići nisu vladali Hrvatskom sjeverno od Gvozda, u srednjem vijeku nazivanom Slavonijom, ipak su kao banovi uže južne Hrvatske i Dalmacije imali tijekom pedeset godina takvu moć, te se činilo da su se vratila vremena Hrvatske iz doba narodne dinastije. Dubrovnik bijaše tada pod mletačkom vrhovnom vlasti, ali moć i vlast Šubića bijaše toliko značajan čimbenik na Jadranu – obuhvaćala je od 1299. i Bosnu u zaleđu a od 1304. Dubrovniku susjednu humsku zemlju – da bijaše posve prirodno što su i Dubrovčani došli s njima u prisniji dodir. Čak se i kroz suhe zapisnike dubrovačkih vijeća probija veliko štovanje dubrovačke vlade prema Šubićima kao i težnja da sačuva njihovu naklonost[226].

Još ćemo se jednom osvrnuti na Gornju Dalmaciju[227]. O Kotoru smo već govorili, pa i o Ulcinju. Stanovitih veza ali i razmirica imao je Dubrovnik s Budvom. Već u razdoblju do 1204. dubrovačka i barska crkva sporile su se oko metropolitanske vlasti. U XIII. stoljeću dubrovačkom je nadbiskupu ponovno uspjelo da se barski pastir snizi na biskupa i nad njim i njegovim područjem prizna metropolitanska vlast Dubrovnika. Time se borba još više razbuktala. Na strani dubrovačkog nadbiskupa bila je dubrovačka vlada a na strani barskoga crkvenog glavara vladari iz dinastije Nemanjića. Godine 1255. spor je riješen u korist

barskog nadbiskupa; ovaj dobiva metropolitansko pravo nad biskupijama Gornje Dalmacije (osim kotorske), dok dubrovački nadbiskup zadržava metropolitansku vlast samo nad stonskom i trebinjskom biskupijom[228].

Kad se 1278. pojavljuju dubrovačke arhivske knjige, iz njih doznajemo da postoje privredne veze između Dubrovčana i Barana. Bilo je također i nesporazuma i razmirica. Posljedica međusobnih privrednih odnosa bijahu i dugovi Barana prema ekonomski jačim Dubrovčanima. U zaleđu Ulcinja bilo je dosta šuma, pa su Dubrovčani i preko Ulcinja dobavljali građevno drvo.

Tokovi rijeke Bojane i donjeg Drima bili su važni u prometu i trgovini, ali uslijed prirodnih promjena plovidbene mogućnosti nisu uvijek bile jednake. Iz Drima se odvaja jedan krak i utiče u Bojanu. U srednjovjekovnim dokumentima i tok Bojane često se naziva Drimom. Bojana je bila plovna do Skadra, s kojim je Dubrovnik tek povremeno imao veza.

Na obalama Bojane razvilo se nekoliko pristaništa, od kojih najvažnije bijaše Sveti Srđ, smješteno na desnoj strani rijeke pokraj poznatoga benediktinskog samostana, važno za trgovinu sa Srbijom i sjevernom Albanijom. Pristanište bijaše u sklopu srpske države Nemanjića, inače i važno tržište solju. Prema sporazumu Dubrovnika i srpskih kraljeva još iz XIII. stoljeća, u primorju su između Neretve i Bojane postojala četiri tržišta solju: Drijeva na Neretvi, Dubrovnik, Kotor i Sveti Srđ. Premda je dubrovačka vlada nastojala da trgovinu solju što više usredotoči u Drijevima, gdje su Dubrovčani imali jake ekonomske pozicije, a također i u Dubrovniku, ipak vidimo da njihovi trgovci dovoze sol na prodaju i u Sveti Srđ. Ovdje oni trguju i drugom robom, a preko Svetog Srđa dobavljaju i drvo.

Bar, Ulcinj i Sveti Srđ bili su i važne točke za kontakt Dubrovčana sa srpskim kraljevima. Preko njih su više puta prolazili poslanici, a njihove su crkvene (katoličke) dostojanstvenike srpski kraljevi upotrebljavali kao izaslanike za dodire s dubrovačkom vladom. Iz krajeva od Bara dalje prema jugu te iz susjedne Albanije bilo je, naime, dosta svećenika koji su služili u Dubrovniku.

Jake su bile i kulturne veze Dubrovnika s gradovima Gornje Dalmacije, osobito s Barom. One su počinjale već i s kamenom: Dubrovčani su iz Bara i Boke Kotorske dobavljali ljubičasti i rumeni kamen za svoje pločnike i romaničke građevine. Iz Bara su usto dolazili u Dubrovnik klesari i kamenari, djelovali ovdje, a neki od njih postajali i graditelji. Istodobno, mladići iz Bara uče i u Dubrovniku klesarski i zlatarski obrt. Osobito se istaknuo kao graditelj Mihoje Brajkov, kojega spominju dubrovački dokumenti iz godina 1327–1348. On bijaše glavni graditelj krasnoga romaničkog klaustra samostana Male braće u Dubrovniku, gdje je, premda ne više na prvobitnom mjestu, njegova nadgrobna ploča, na kojoj se ističe da ga je on sagradio[229].

Kao najrazvijeniji trgovački i pomorski grad, Dubrovnik je već u ovom razdoblju privlačio građane ostalih dalmatinskih gradova, te su se pojedini u njemu nastanjivali, ali su i Dubrovčani zalazili u ostala naša primorska mjesta. Posebno ćemo istaknuti trgovinu solju. Dubrovačka Općina imala je svoje solane u Stonu, i tu su se dobivale znatne količine soli. Dubrovačka trgovina solju, kojom su zemlje zaleđa opskrbljivale Srbiju i Bosnu, bijaše tolika, da je dopirala i do raznih drugih zemalja i gradova. Dubrovčani dobavljaju sol i iz ostalih dalmatinskih solana, one u Pagu, Zadru, Šibeniku i Trogiru, te je dovoze u Dubrovnik, ali i na ostala južnojadranska tržišta, iz kojih se onda sol izvozi u zemlje zaleđa, npr. u Drijeva, Sveti Srđ na Bojani i Lješ. U tim su tržištima Dubrovčani stekli značajne položaje, a služe se sa svojim i drugim dalmatinskim brodovima. Stručnjake za svoju solanu u Stonu dovode, među ostalim, iz Šibenika, Zadra i Trogira[230]. Uza sve povremene razmirice i suparništva među dalmatinskim gradovima, nesumnjiva je i stanovita solidarnost. U njihovim međusobnim odnosima, naročito s gradovima Donje Dalmacije, postojali su tzv.

običaji (consuetudines), koji su imali značaj takoreći međugradskih zakona. Vidjeli smo već da su dalmatinski građani bili u dalmatinskim lukama oslobođeni plaćanja arboratika. Postojao je i *običaj* da, ako brod krcat žitom uđe u luku grada u kojemu u taj mah vlada oskudica žitom, uprava ovog grada može dati silom iskrcati potrebnu količinu[231]. Za neke *običaje* u pogledu miraza drži se da su zajednički *dobri običaji* Dalmacije[232].

O vezama Dubrovnika s istarskim gradovima nemamo mnogo podataka, ali njih je nesumnjivo bilo. Vidjeli smo npr. da je 1190. sklopljen ugovor između Rovinja i Dubrovnika, a 1194. s Porečom. Ne znamo koliko su dugo bili na snazi. Dvadeset četvrto poglavlje druge knjige staroga dubrovačkog Statuta iz 1272. predviđa i slanje poslanstava u gradove od Pule do Trsta. Godine 1244. i ponovno 1262. rješavao se problem trgovačkog duga između jednog Dubrovčanina i građanina Justinopolisa (današnjeg Kopra).

Jačim odnosima Dubrovčana s istarskim gradovima smetale su razne mletačke odredbe, što smo ih u općem raspravljanju o odnosima Dubrovnika prema mletačkoj vlasti već spomenuli. Tako je u ugovoru o podvrgavanju Dubrovnika Mlecima 1236. bilo određeno da Dubrovčani ne smiju posjećivati luke na području što se prostire sjeverno od Jakina pa do rta Promontora u Istri, s izuzetkom ako u njima krcaju živež za Mletke. Odredba je ponovljena i u ugovoru o podvrgavanju iz 1252.

ODNOSI DUBROVNIKA S TALIJANSKIM GRADOVIMA

Uza sve mletačke smetnje pomorska trgovina Dubrovnika razvija se u raznim smjerovima. Najvažnije pomorsko područje dubrovačke trgovine u ovom razdoblju bila je suprotna talijanska obala, odakle su se trgovačke veze širile dalje po Italiji. Veze s talijanskim primorskim gradovima bile su uglavnom prijateljske, jer među njima nije bilo zavojevačkih namjera, kao u slučaju Mletaka, a ni neke jače međusobne konkurencije. Kad bi i dolazilo do razmirica, uzrok bi im bio što je neki grad povisio pristojbe iznad uobičajene mjere, ili bi pak proizlazile iz pojedinačnih sukoba među građanima jednoga i drugog grada, bilo da se radilo o privrednim sporovima bilo individualnoj pljački i s tim povezanim revanšističkim represalijama pojedinaca ili cijelih općina. Zatim bi uslijedilo međusobno pregovaranje i dogovaranje kako da se razmirice riješe, i one bi se, ako ne uvijek, a ono većinom prijateljski rješavale. Dubrovnik je sa svim tim gradovima sklapao dugoročne ili trajne ugovore načelne prirode ili pak prigodne kojima su se rješavale pojedine razmirice, a bilo je i kombiniranih.

Najvažniji grad za trgovinu Dubrovnika s Italijom bila je *Ankona* ili kako su je Dubrovčani kasnije u hrvatskom jeziku zvali *Jakin*. Ugovor iz 1199. dugo je bio na snazi. Nakon nekih razmirica dođe 1256. do obnove prijateljstva, te nakon daljnjih nekih razmirica do sporazuma 1264. Iz 1292. sačuvan je opširni nacrt novog ugovora koji Dubrovnik nije prihvatio, pa je sklopljen samo posebni ograničeniji sporazum o rješenju neke razmirice. Trgovački odnosi su se ipak nastavili prema raznim dotadašnjim uzusima, a formalni ugovor je sklopljen tek nekoliko desetljeća kasnije, naime 1372. godine[233].

Jakin je bio glavni grad talijanske pokrajine Marke. U Markama sjeverno i južno od

Jakina bijaše još nekoliko gradova s kojima je Dubrovnik imao ugovore. S Fanom na sjeveru sklopio je ugovor još 1199, a obnovio ga ponovno 1231. i 1249. Sa Sinigagliom, također na sjeveru, Dubrovnik je prema Rastiću sklopio ugovor 1229[234]. Prema XIII. poglavlju prve knjige starog Statuta iz 1272, Jakin, Sinigaglia i Fano su u Dubrovniku oslobođeni plaćanja lučke pristojbe arboratika.

Od gradova pokrajine Marke južno od Jakina, osobito podržavaju trgovačke veze s Dubrovnikom Recanati, Civita Nova, Sant Elpidio i Fermo. Nije, doduše, sačuvan kakav ugovor s gradom *Civita Nova* ali iz XIII. poglavlja prve knjige starog Statuta znamo da su njegovi stanovnici, prema starom običaju, plaćali u Dubrovniku samo 5 solida arboratika. S gradom *Recanati* imao je Dubrovnik ugovore iz 1206. i 1229. godine[235]. S gradom *Sant Elpidio* sklopio je ugovor 1249.[236] Prve vijesti o vezama s gradom *Fermo* stižu nam iz 1229, ali se često redaju razmirice i izmirenja, sve dok 1288. dva grada ne sklopiše ugovor, kojim se postojeće razmirice uklanjaju i načelno utvrđuje da su Dubrovčani u Fermu oslobođeni plaćanja sviju daća. Sličnu obvezu imao je i Dubrovnik prema Fermu. Međutim, u Fermu se nisu uvijek držali ugovornih obveza, ali im je Dubrovnik odvraćao istom mjerom[237].

O pomorsko-trgovačkim vezama s gradom *Rimini* u Emiliji svjedoče ugovorne isprave iz 1231. i 1235.[238] S važnim gradom *Ravenom,* s kojim je Dubrovnik sklopio ugovor još 1188, održavale su se veze i u XIII. stoljeću. Među ostalim, zna se za međusobni prijateljski ugovor iz 1235.[239] Iz godine 1231. sačuvana je isprava grada *Ferrare* izdana Dubrovniku, prema kojoj građani Dubrovnika mogu slobodno dolaziti u Ferraru i u njoj trgovati[240].

Vrlo važne su bile i pomorsko-trgovačke veze s Južnom Italijom i Sicilijom. Iz vremena prije 1205. Dubrovnik je imao ugovore s *Molfettom* (iz 1148), s *Monopolijem* i *Barijem* (1201), pa s *Termolijem* (1203). O obnovi ugovora s Molfettom (1208) već smo govorili. U suradnji s gradom Bisceglie još je ranije ostvareno oslobođenje od lučkih i trgovačkih pristojba. Da li je o tome postojao i neki raniji formalni pisani ugovor, ne možemo ustanoviti, ali je poznato da je uvriježeni međusobni običaj 1211. potvrđen i pismenom ispravom[241]. U godini 1249. sklopljen je nesačuvani ugovor s gradom *Monte Sant Angelo* (spominje ga Rastić), kojim se Dubrovčani oslobađaju svih daća. Prema ugovorima Dubrovnika s Mlecima, svi su strani brodovi koji bi ušli u dubrovačku luku morali plaćati istu onoliku daću kakvu bi platili i u mletačkoj luci. Ta se odredba ipak nije dosljedno provodila, jer se i dalje međusobno oslobađalo od te daće nazvane arboratik. Uz neke gradove sjeverne Italije, koje smo ranije naveli, u XIII. poglavlju prve knjige staroga dubrovačkog Statuta iz 1272. spominju se kao oslobođeni od plaćanja arboratika u dubrovačkoj luci ovi južni gradovi: *Ortona, Termoli, Pestice* (Peschici), *Siponto* (kasnije nazvan Manfredonia), *Molfetta* i *Giovinazzo.*

U prvim desetljećima XIII st. Dubrovčani izravno ugovaraju s autonomnim talijanskim gradovima, i onim južnim i onim sjevernim, a manje surađuju s tamošnjom državnom vlasti. Kao vrhovna vlast, Mleci su ipak pridržavali pravo stanovitog upliva na te međutrgovačke odnose. Jačanjem državne vlasti u Napuljskom Kraljevstvu, koje obuhvaća Južnu Italiju a do 1282. i otok Siciliju, sklapanje ugovora s autonomnim gradovima prestaje, premda se uvriježeni običaji u mnogočemu nastavljaju. U potvrdu mletačkih povlastica nastalih 1259, kralj Manfred Hohenstaufovac uklapa i odredbu da one vrijede i za Dubrovčane, ali ipak uz klauzulu da će se s njima postupati jednako kao i s Mlečanima, dok to bude po odobrenju i volji dužda i mletačke općine. Ova odluka je vrijedila i za otok Siciliju, s kojim su Dubrovčani također trgovali i s njega dobavljali žito, ali s tamošnjim gradovima još nisu sklapali ugovore. Koliko znamo, Dubrovčani su se koristili Manfredovom odlukom. Otada se, naime, uvriježio običaj da se Sicilijanci u Dubrovniku i Dubrovčani u siciliskim lukama *Messini* i *Sirakuzi* međusobno oslobađaju plaćanja carina i ostalih pristojba[242].

Iz izvora XII. i XIII. stoljeća ne vidimo čime su zapravo trgovali Dubrovnik i Apulija, ali već od druge polovine XIII. i u XIV. st. to prestaje biti tajna. Doznajemo npr. da su Dubrovčani bili više upućeni na Apuliju nego ona na Dubrovnik. Dubrovčani su ponajviše izvozili odande žito za opskrbu grada i općine, pa je to, dakle, bilo za njih životno pitanje. Dubrovčani uvoze već u ovo doba nešto žita i iz drugih zemalja, ali im je glavno opskrbno središte Apulija. Drugo je na popisu uvoznih poljoprivrednih proizvoda bilo ulje. I iz Apulije i sa Sicilije uvozili su Dubrovčani i sol, koja im nije služila za vlastite potrebe već za širenje trgovine solju. Istodobno, oni su u Apuliju izvozili proizvode balkanskog zaleđa, te je u tome dolazio Dubrovnik do izražaja kao emporijski posrednik trgovine između Istoka i Zapada. Glavna izvozna roba bili su koža, vosak i srebro.

Govoreći o XII. i XIII. st. spominjali smo razne apulijske gradove s kojima je Dubrovnik trgovao. Od kraja XIII. stoljeća i u XIV. stoljeću te veze, na temelju brojnijih izvora, postaju još uočljivije[243]. Najvažnija luka preko koje se odvijao promet, bila je tada *Barletta*. Trgovačke poslove obavljaju Dubrovčani koji zalaze u talijanske luke, ali i domaći apulijski trgovci, koji putuju i u Dubrovnik. U toj trgovini sudjeluju i trgovci grada *Ravello*, položenog na zapadnoj, tirenskoj obali Napuljskog Kraljevstva. Mlečani, koji su i sami naveliko trgovali s Apulijom, ne pojavljuju se kao posrednici u trgovini između Apulije i Dubrovnika, pa je tim veća uloga Firentinaca, koji od kraja XIII. st., a osobito u XIV, sudjeluju u trgovini između Apulije i Dubrovnika, osobito onoj žitom. Premda bez ugovora među dvjema općinama, dubrovački trgovci već krajem XIII. st. surađuju s onima iz Firence. Već tada se u Dubrovniku trguje firentinskim tkaninama, a u prvoj polovini XIV. st. u grad dolaze i firentinski trgovci. Trgovina s Firencom odvijala se i preko Jakina, čemu je pogodovalo znatno angažiranje firentinskih trgovačkih tvrtki u Apuliji. Već smo spomenuli mletačke smetnje i zabrane trgovini Firentinaca u Dubrovniku, osobito 1340. Ne znamo koliko su dugo trajale te zabrane, ali je činjenica da prema dosadašnjim istraživanjima za neko vrijeme nestaje trgovačka djelatnost Firentinaca u Dubrovniku.

DUBROVNIK I ZEMLJE ISTOKA

Područje Jadranskog mora zvali su Dubrovčani i *Gulphus (Gulfus)*, pohrvaćeno Gulaf, a južnom granicom smatrali su potez od Otranta do Valone[244]. Dalje od toga bijaše Levant[245]. Po ovom razgraničavanju i albanske su zemlje u jadranskom bazenu. Budući da je povijest albanskih zemalja u uskoj vezi s Bizantom, bit će preglednije da i odnose s Albanijom raspravimo u okviru dubrovačkih veza s Istokom, tim više što te zemlje i jesu istočno od Dubrovnika.

Dubrovnik je imao do pada Bizantskog Carstva dobro razvijene odnose s njime. Stoga nakon 1204, i u političkom i u ekonomskom pogledu, nastaju za Dubrovnik izmijenjene prilike. Najbitniji je problem kako regulirati trgovačko-pravne odnošaje s političkim tvorevinama nastalim na području propale bizantske moći.

Dubrovčanima je bilo najbliže osamostaljenje središnjeg dijela teritorija na kojem živi albanski narod. Tu se u prva dva desetljeća XIII st., oko grada Kroje i morske obale što mu pripada, javio albanski vladar Demetrije, sin Progonov. On je Dubrovniku izdao latinski pisanu ali nedatiranu ispravu, kojom se obvezuje cijeloga života s njime održavati mir, te dopušta Dubrovčanima potpuno slobodnu trgovinu u svojoj zemlji, na moru i na kopnu bez ikakva plaćanja carine. Isto se tako obvezao pružati im svoju pravnu zaštitu[246].

Još južnija nova državna tvorevina bila je Epir, čiji su se vladari nešto kasnije nazivali despotima. Epirskom vladaru Mihajlu Angelu I. uspjelo je pokoriti svu zemlju od Drača do Korintskog zaljeva, što znači osim albanske zemlje na sjeveru, također i Etoliju i Akarnaniju na jugu. Prijestolnica ove države bijaše primorski grad Arta. Mihajlo Angel I. (vladao do 1215) izdade Dubrovniku nesačuvanu ispravu sa srebrnim visećim pečatom, kojom

njegovim ljudima dopusti slobodnu trgovinu u svojoj zemlji, ali uz plaćanje carine. Mihajlov nasljednik Teodor Angel osvoji 1222. i Solun, uništi tamošnju latinsku solunsku kraljevinu te tako proširi vlast epirske države na veliki dio Makedonije i Tesaliju. Nakon toga uzme naslov »basileus« i »autokrator« i tako svoju državu pretvori u carevinu sa središtem u Solunu. No u borbi s bugarskim carem Asjenom II. doživi 1230. strašan poraz, u kojem bude zarobljen. U oslabljenoj i teritorijalno smanjenoj državi zarobljenog Teodora naslijedi brat Manojlo, koji ipak uspije održati vlast u Solunu i Epiru. Nazivao se despotom, a 1234. izda Dubrovniku grčki napisanu ispravu, kojom sređuje trgovačke poslove i pravne odnose Dubrovčana u svojoj zemlji. Dopušta im potpunu slobodu kretanja i trgovanja na kopnu i na moru, i obvezuje im se pružiti svu potrebnu zaštitu. Slijedećih se godina Epir odvojio od Soluna, a solunsku državu osvojio nikejski car. Epirom je tada zavladao sin Mihajla I, Mihajlo II. Angel, koji je za vrijeme svog života izdao Dubrovniku dvije isprave: 1237. prvu s olovnim, a 1251. drugu sa srebrnim visećim pečatom. U prvoj veli da ponavlja ispravu svoga oca Mihajla I, te uz nju šalje i popratni dopis, kojim objašnjava odredbe isprave. Druga isprava je opširnija.

Dubrovački pisac s početka XVII. st. Jakov Lukarević kaže da je Dubrovnik s latinskim carem Balduinom i ponovno s njegovim nasljednikom Henrikom sklopio ugovor o trgovanju po Trakiji. Dubrovčani su se, isto tako po Lukareviću, obratili Teodoru Laskarisu, caru u Nikeji, koji se smatrao nasljednikom careva Bizanta, da im kao takav potvrdi povlastice što su Dubrovčani prije imali u Bizantskom Carstvu. Po Lukareviću, oni su ne samo dobili traženu potvrdu, već su posredovanjem cara Teodora Laskarisa stekli i pravo trgovanja i u trapezuntskom carstvu, također jednoj od država nastalih na ruševinama Bizantskog Carstva. Nijedna od ovih isprava nije se sačuvala, ali, čini se, Lukareviću možemo vjerovati. Godine 1261. Mihajlo Paleolog zauze Carigrad i tako obnovi Bizantsko Carstvo. Prema Lukarevićevu pisanju, on je Dubrovčanima potvrdio povlastice, ali ni ta isprava nije sačuvana [247]. Dubrovačko Veliko vijeće 19. studenog 1302. zaključi da Vito Kašica pođe u Carigrad, doduše i za stvar svog sina, ali i u poslu slobode Dubrovčana; što se pak tiče troškova i truda, pola će mu platiti Općina a pola zainteresirani trgovci. U travnju 1303. bio je Kašica već u Dubrovniku, i tada mu Veliko vijeće 15. travnja određuje 15 perpera za pismo što ga je isposlovao od cara[248]. Džono Rastić, dubrovački povjesničar XVIII. st., pripovijeda nam da je Dubrovnik 1320. sklopio ugovor s bizantskim carem Andronikom II, prema kojemu Dubrovčani uz plaćanje godišnjeg prinosa od 1000 zlatnih perpera mogu slobodno trgovati u njegovoj državi bez plaćanja kakvih carina. No ni ovaj ugovor nije sačuvan, ali se o njemu nije našlo ni arhivskih vijesti[249].

Opstojnost dubrovačkih veza s bližim zemljama Istoka dolazi do izražaja i u dubrovačkom Statutu od 1272. god. U XXIV. poglavlju druge knjige, u kojem se određuje plaća poslanicima što odlaze u razne krajeve, spominju se u Albaniji gradovi Drač i Valona te predio Arbanum, u Grčkoj Krf, Arta, pa dalje Armiro, primorski grad Tesalije. Vrlo srdačne su bile veze između Krfa i Dubrovnika; međusobno su se i podupirali[250]. Jake ekonomske veze uspostavio je Dubrovnik i s Dračem, koji je u srednjem vijeku često mijenjao gospodare. Bijaše to vrlo važno trgovačko mjesto, i u njemu su Dubrovčani dobavljali i sol, te je dovozili u Dubrovnik[251].

U kopnenoj trgovačkoj penetraciji na Balkanski poluotok Dubrovčani su preko Bosne i Srbije prodrli i u znatno udaljeniju Bugarsku. Postoji isprava bugarskog cara Ivana Asjena II, kojom on Dubrovčanima dopušta slobodu kretanja i trgovanja u svojoj državi. Isprava nije datirana, ali je jamačno nastala nakon bitke kod Klokotnice 1230. god., u kojoj je Asjen porazio epirsko-solunskog autokratora Teodora. I s kasnijim su bugarskim carem Mihajlom Asjenom Dubrovčani 1253. sklopili ugovor, no o njemu je već bilo riječi.

Najvažniji proizvod što su ga Dubrovčani dobavljali iz Levanta, bijaše žito. Doduše, najvažniji dobavljač žita bijaše Pulja, za njom Albanija, ali su ga Dubrovčani češće dovozili i s Istoka, i to najviše iz uže Grčke, a zatim iz Soluna i Carigrada[252]. Iz Albanije se žito krcalo u luci Spinarici nedaleko Valone, a u Grčkoj je izvoz išao s Peloponeza, i to iz luka Klarence, Patrasa i Korona. Ova se mjesta u arhivskim dokumentima izričito spominju, a inače se često općenito bilježi da se žito dovozi iz Romanije, kako se već u Dubrovniku nazivalo bizantsko područje. Ponekad se međutim, samo kaže da stiže s Levanta. Žito je Dubrovniku služilo za vlastitu uporabu. U to doba grad nije imao vlastitih proizvoda za izvoz. Uglavnom se spominje izvoz jednostavnijih tkanina, koje su Dubrovčani od druge polovine XIII. st. dobavljali iz Italije, te izvoz talijanskog vina što su ga Dubrovčani ili preko matične luke ili izravno iz južnoitalskih luka odvozili za Levant. Robu iz grčkog Levanta Dubrovčani nisu dopremali samo u Dubrovnik, već donekle i u ostale jadranske luke: u Zadar, Mletke i Jakin[253]. Ipak, dovoz u Mletke ograničili su Mlečani ugovorima o podvrgavanju i kasnijim odredbama oblikovanim u duhu tih ugovora.

Dubrovčani su rano počeli trgovati s islamskim svijetom. Već se iz mletačko-dubrovačkih ugovora i drugih mletačkih izvora vidi da su Dubrovčani trgovali sa Sirijom, Egiptom, Tunisom i ostalim krajevima što se skupno zovu Berberijom, te da su iz tih zemalja dovozili robu i u Mletke. Odlaze oni tamo i sa svojim brodovima. Povremeno nalazimo podatke i u dubrovačkim izvorima. Uza sve to za ovaj se trgovački promet u ova vremena ne bi moglo reći da je bio intenzivan. Dubrovčani su iz Berberije dovozili mirodije a tamo odnosili ulje, ali to vjerojatno nije sve jer onovremenski izvori većinom samo općenito spominju trgovinu. U Siriji su Dubrovčani odlazili u primorske gradove koji bijahu pod vlašću križara[254]. Kad su križari 1291. napustili Akon i ostale gradove, papa zabrani trgovinu sa zemljama »nevjernika«, kako su nazivali muslimane. U početku je papina zabrana djelovala, ali su je i zapadnoevropski trgovci počeli kršiti ili je smicalicama zaobilaziti. Prekršitelji su obično dobivali oproštenje od pape. I Dubrovčani su kršili papinu zabranu ili je vješto zaobilazili[255]. Zbog učestalih krijumčarenja mletačka je vlada 1323. ponovno zabranila trgovinu s »nevjernicima«, a ta se zabrana nesumljivo odnosila i na njoj podložne gradove, pa tako i na Dubrovnik.

Turci su već u prvoj polovini XIV. st. zauzeli zapadne dijelove Male Azije, do tada pod Bizantom. To su također bili žitorodni, ali i inače bogati krajevi. Premda možemo pretpostaviti da su Dubrovčani onamo zalazili i prije turskog gospodstva, postoje podaci na temelju kojih možemo zaključiti da su u Malu Aziju odlazili i kad su tim krajevima zavladali Turci. Spominjali smo da je mletačka vlada 1332. zabranila trgovinu s Turskom, jer su se ovi spremali u rat protiv kršćana. Ta je zabrana dostavljena i Dubrovniku, pa je Vijeće umoljenih zabranilo građanima trgovanje s Turcima i naložilo da se svi Dubrovčani u Turskoj moraju odande povući u roku od šest mjeseci[256]. Godine 1347. dubrovačka vlada određuje sindike koji će na Istoku kupovati žita. Određuje im koje zemlje mogu u tu svrhu obaći, pa im izričito spominje Tursku i posebno u njoj luku Smirnu[257]. Prvim ugovorom između Dubrovnika i Turske Džono Rastić proglašava onaj što ga je Dubrovnik sklopio sa sultanom Orhanom[258], koji je vladao od 1326. do 1359. Pripovijedajući Rastić stavlja sa strane godine, ali se one odnose na glavni tijek njegova kazivanja. U okviru toga glavnog tijeka on u kontekstu spominje ranije ili kasnije događaje, ali bez navođenja godina. Budući da je vijest o prvom ugovoru između Dubrovnika i Turske unio u glavni tijek pripovijedanja pod godinom 1365, to su razni noviji povjesničari prihvaćali da 1365. Rastiću znači i godinu prvog ugovora s Turcima. Historiografija je lako uočila protuslovlje, jer je Orhan umro 1359. god., a od te godine do 1389. vladao je sultan Murat I. Tada se u cjelini počelo odbacivati Rastićevo bilježenje, što je također pogrešno. Naime, i iz drugih izvora znamo da

su Dubrovčani odlazili u Tursku upravo u doba Orhanova vladanja. Jesu li tada s njime sklopili formalni ugovor ili se pak radilo o prešutnom sporazumu, teško je reći. Ugovora nema, ali je s obzirom na opći stav turske međunarodne politike i stav prema strancima, teško povjerovati da su Dubrovčani mogli dolaziti u Tursku a da s njima nije bio uglavljen bilo kakav sporazum. Možemo dakle uvažiti podatak da je prvi sporazum između Dubrovčana i Turaka ipak naštao u doba Orhana.

Pojedini Dubrovčani zalazili su od kraja XIII. stoljeća čak i u Crno more[259].

UNUTRAŠNJE PRILIKE

Dubrovnik još nije samostalna republika u pravom smislu tog naziva, pa se tako i ne imenuje. U hrvatski pisanim dokumentima on je *Općina*, u latinski pisanim *Communitas* i *Commune*, a onima na talijanskom *Commune*. Na čelu Općine je predstavnik tuđinske, tj. mletačke vrhovne vlasti, hrvatski nazivan *knez*, latinski *comes*, a talijanski *conte*. On je u neku ruku glava Općine, te je i predsjednik svih triju dubrovačkih vijeća – Malog vijeća, Vijeća umoljenih i Velikog vijeća, ali Općina oličena uglavnom u vlasti plemstva postavlja se više puta nasuprot njemu, pa i nasuprot vrhovnoj mletačkoj vlasti kao zasebno tijelo. Vidjeli smo u prethodnom razdoblju da u Dubrovniku već u XI. st. postoji aristokratska vladavina plemstva. Ona sve više jača, a narodna skupština gradskog stanovništva sve osjetljivije gubi vlast i značenje. U ovom razdoblju, kao i kasnije, Dubrovnik ima tipično aristokratsko uređenje, u kojem plemstvo, zvano vlastela, drži političku vlast u svojim rukama. Zameci Malog vijeća, Vijeća umoljenih ili Senata te Velikog vijeća postoje već u XI. st., premda tih naziva u to doba još nije bilo. Konačno formiranu upravu Dubrovnika prvi put nalazimo u poznatom ugovoru između Dubrovnika i bugarskog cara Mihajla Asjena iz 1253. Nazivi pojedinih vlasteoskih rodova javljaju se, doduše, i u nekim ranijim dokumentima, ali tek su u ovom ugovoru nabrojeni skoro svi redom. Na ugovor su se naime zakleli najvažniji dubrovački funkcionari, pa su na kraju ugovora i poimence spomenuti. Vrlo je važno što je ugovor napisan hrvatski, pa su i nazivi funkcionara i vlasteoskih rodova u hrvatskom obliku.

Razmjerno kratko nakon ovoga važnog dokumenta nastaje 1272. stari dubrovački Statut, a malo zatim, 1277. god., i Carinski statut. Zahvaljujući tome ova se tri važna dokumenta međusobno nadopunjuju i tako zaokružuju sliku uprave.

Kao na vremenski najraniji, prvo ćemo se osvrnuti na ugovor iz 1253. U već spomenutom popisu na njegovu kraju, iza prvog po redu kneza Marsilija Zorzija, slijede suci, nazvani ovdje *suđe* (po čemu je jednina *suđa*). Ima ih pet. Vijeća već imaju hrvatski naziv *vijeće*, koje će i kasnije ostati u uporabi. Nakon sudaca spominju se *vijećnici Malog vijeća*, njih šest. Iz statuta i drugih izvora doznajemo da je Malo vijeće sačinjavalo zapravo tih pet sudaca, šest vijećnika Malog vijeća i vikar kao knežev zamjenik, koji se u ovom ugovoru naziva *ban*; Vijeću u principu predsjeda knez. Nakon Malog vijeća spominje se *Vijeće umoljeno* (zvano kasnije Vijeće umoljenih, latinski Consilium rogatorum, talijanski Consiglio dei pregati). Njegovih je članova u ovom ugovoru posebno nabrojenih šest, ali zna se da su i svi članovi Malog vijeća činili i Vijeće umoljenih, pa ih ukupno bijaše osamnaest. Spominju se nadalje 73 vijećnika *Veljeg vijeća*, ali kako i svi članovi Vijeća umoljenih bijahu ujedno i članovi Velikog vijeća, bilo ih je sveukupno 90. U nastavku se spominju i neki drugi funkcionari: tri na broju *visjera općinska*, što znači općinska blagajnika (kasnije zvani *cammerarii communis*), pa onda tri *parca općinska* i dva *parca gradska* (parci su *odvjetnici*, i to jedni koji na sudu zastupaju stvari Općine i drugi koji zastupaju privatne interese), dalje se opisno navode dvojica *ki drže dobitek Svete Bogorodice*. Dobitek (dobitak) znači blago, a Sveta Bogorodica katedralu. Radi se o vrlo važnim funkcionarima; kasnije će oni upravljati ne samo imutkom stolne crkve nego i svim državnim financijama. Latinski su ih zvali *tesaurarii*. Pravni povjesničar Kosta Vojnović nazvao ih je *rizničarima*.

U doba mletačke vrhovne vlasti u Veliko vijeće prvobitno ne ulazi sva vlastela. Prema Statutu iz 1272. god., Malo vijeće izabire knez, i to sam, a takvo Malo vijeće kojem je knez na čelu, bira vijećnike Velikog vijeća. No to traje do 1319. god., a od 1320–1321. u Veliko vijeće ulazi svaki punoljetni vlastelin. Ipak, još se ni tada nije potpuno u sebi zatvorila vladajuća aristokratska klasa. U tom smislu važan je zaključak Malog vijeća od 12. svibnja 1332, prema kojem se moraju zapisati svi koji su u Velikom vijeću (pri čemu moramo misliti na obitelji kojima to pravo pripada), ali i oni što su dostojni da uđu u Veliko vijeće[260]. Biti član Velikog vijeća značilo je biti vlastelinom, pa odluka od 12. svibnja pokazuje da su u Malom vijeću odlučili u vlastelinsku klasu primiti i najuglednije građanske obitelji. Godine 1332. je također zaključeno da vijećnicima Velikog vijeća, a to znači plemićima, ne mogu biti mesari i trgovci mesom.

Premda se Dubrovnik već u XI. st., prema postojećim dokumentima, pokazuje kao aristokratska općina, ipak postoji i Pučka skupština (spominje se do 1394) što se sastaje na glavnom gradskom trgu. Latinski je nazivaju *Contio* ili *Contio publica* ili *Arengum*, a njena je funkcija sad veća sad manja. Ona odobrava najvažnije zakone, a njeno se odobravanje naziva *laus populi* ili *laudum populi* ili *collaudatio populi*. Spominje se kako 1235. odobrava zakone, a odobrila je i prihvaćanje starog Statuta u godini 1272. Znamo, među ostalim, da se sastajala kako bi odobrila prihvaćanje važnih zakona i odluka u godinama 1268, 1275, 1278, 1279, 1280, 1281, 1283, 1284, 1292, 1293, 1294, 1296, 1298, 1300, pa u doba kneza Marka Dandola (1301–1303), 1303, 1305, 1308, 1310, 1311, 1313, 1315, (ili 1316?), u doba kneza Paula Maurocena (1316–1318), 1318, 1320, 1321, 1334, 1334–1336, 1336, 1337, 1338, 1341, 1342, 1354, 1358[261].

U Statutu iz 1272. i dodacima spominju se komornici soli (camerarii salis); komornici utega i mjera (camerarii ponderum et mensurarum), zvani i justicijari, koji su također vršili nadzor nad vinom i tržnicom; carinici (doanerii); fundigari (fundegarii, fondegarii, fundecarii), nadstojnici nad skladištima žita; razni drugi osobiti ili prigodni službenici. Crkve i samostani imali su svoje svjetovne prokuratore što ih je postavljala svjetovna vlast.

Od 1301. počinju se pisati zapisnici dubrovačkih vijeća, pa se u njima navode i izbori općinskih funkcionara i službenika. Osim onih najnižih, svi su funkcionari i službenici

plemići. U razna poslanstva također se većinom šalju plemići, ali kadikad i ugledni pučani. Osim spominjanih javnih službenika, postoje i oni stručni, većinom stranci, kao kancelar, notar, učitelj škole, liječnik, ljekarnik i ostali koje plaćaju prema pogodbi. Općina ima i svoj uređeni arhiv[262].

Područje je Dubrovačke Općine u početku maleno, ali se ono postupno proširuje. Najstariji je predio od Višnjice do Kantafiga, koji obuhvaća i Gruž. Ostali je kopneni dio, stečen u IX. st., zvan Astarea, što se proteže od Cavtata (a nakon njegova gubitka od Plata) do Poljica, a tu su Župa s Brgatom, Šumet, Rijeka, Zaton i Poljice. Ponekad se i Gruž ubraja u Astareju, a kasnije posve ulazi u nju. U razdoblju IX. i X. st. Dubrovnik stječe Elafitske otoke – među njima su glavni nastanjeni Koločep, Lopud, Šipan, a onda 1252. Lastovo, 1333. Stonski rat i 1345. Mljet. Već tada se stvaraju administrativne jedinice kojima je na čelu *knez* (latinski *comes*, talijanski *conte*). U ovom razdoblju jedan je knez za otoke Šipan, Lopud i Koločep, a ta se jedinica naziva *Tri Otoka* ili jednostavno *Otoci*.

U Statutu se spominju samo općenito knezovi Astareje. Više o njima doznajemo nakon što se uvode arhivske knjige, osobito zapisnici vijeća. Godine 1284. imaju Župa i Šumet svako svoga vlastitog kneza. Kasnije će jedino Župa imati kneza, a njegova će se vlast protezati i nad Šumetom. Nekad se za njega kaže samo da je knez Župe, a nekad knez Župe i Šumeta. Još 1302. postoje posebni knezovi za Gruž, Rijeku i Zaton (s Poljicem), a od 1311. jedan zajednički. Kad se Dubrovnik domogao Stonskog rata, u početku bijaše u Stonu jedan knez za cijeli Stonski rat. Prema razdiobi od 8. svibnja 1335. Stonski rat je osim grada Stona imao i pet tzv. kontrada, i to, idući od Stona prema zapadu, Ponikve, Crnu goru, Janjinu, Dubravu (područje današnjeg Potomja) i Trstenicu. Dvadeset drugog rujna 1343. Veliko vijeće je kontrade Dubravu i Trstenicu odvojilo od stonskog kneza i stvorilo posebnu administrativnu jedinicu sa sjedištem u Trstenici, na čelu s kapetanom. Ujedno je odredilo da se trstenički kapetan sastaje sa stonskim knezom, te se njih dvojica dogovaraju za zajedničko dobro cjelokupnoga Stonskog rata i međusobno pomažu[263].

Lastovo i Mljet ostali su u Dubrovačkoj Općini kao posebne autonomne općine slobodnih seljaka. Lastovo je imalo kneza i svoj statut iz 1310. Mljetskoj Općini, čiji smo statut iz 1345. već spominjali, bio je na čelu opat, jer je na tom otoku postojala neka vrst kondominija zajednice slobodnih seljaka i benediktinskog samostana.

Dubrovačkom Općinom upravljali su knez, Malo vijeće, Vijeće umoljenih i Veliko vijeće. Malo vijeće bijaše poput nekog izvršnog odbora, Veliko vijeće poput plemićkog sabora, a Vijeće umoljenih skup starijih iskusnijih ljudi što donose najvažnije odluke. Uza sve to točno određenih kompetencija nije bilo. U to je doba još uvijek znatna vlast Malog vijeća, jer je ono uže vezano uz kneza, predstavnika tuđe vrhovne vlasti. U povijesnom pripovijedanju isticali smo ponekad odluke pojedinih vijeća, ali kad to nismo smatrali potrebnim, kako ne bismo zalazili u podrobnosti, općenito smo isticali samo pojam *dubrovačke vlade*. Neke odluke donosi samo jedno vijeće, neke dva, a pojedine i sva tri, već prema ustanovljenom redoslijedu obavljanja dijela posla. U takvim je slučajevima teško ustanoviti koje je vijeće imalo glavni udio u donošenju odluke. Sjetimo se pri tom da tri vijeća nisu bila međusobno strogo odijeljena tijela, jer svi članovi Malog vijeća bijahu ujedno i članovi Vijeća umoljenih, a svi članovi Vijeća umoljenih ujedno i članovi Velikog vijeća. Kad kažemo, dakle, *dubrovačka vlada*, mislimo na odluke onog skupa dubrovačke vlastele pod uplivom kneza, koji je u stanovitoj prilici bio najmjerodavniji. Na isti način pod *mletačkom vladom* mislimo na onaj mletački vladajući čimbenik što je u stanovitoj prilici bio najmjerodavniji.

Glavni dio stanovništva živio je u gradu, jer je komunalni teritorij Dubrovačke Općine bio još malen. Plemstvo je poglavito boravilo u gradu, i tek povremeno odlazilo na selo,

odnosno svoja poljska imanja. Plemstvo je sačinjavalo manji dio stanovništva, a pretežna većina bijahu slobodni pučani.

U Dubrovniku je sve do 1416. postojalo ropstvo, a s robovima i ropkinjama se trgovalo. Dubrovčani i tuđini nastanjeni u Dubrovniku odlazili su izvan Općine, osobito u Drijeva na Neretvi, i kupovali roblje. Robove su slobodno uvozili i u Dubrovnik, prodavali ih u gradu i izvozili. Zbog neisplaćena duga mogao je u Dubrovniku i slobodan čovjek biti prodan u ropstvo. Robove i ropkinje kupovali su Dubrovčani i za svoje potrebe, da im služe kao kućna posluga, kao radnici u poljoprivredi a kadikad i kao mornari. Ipak roblje u odnosu prema ostalom stanovništvu bijaše malobrojno, a osobito ga od početka XIV. st. biva sve manje. O raznim prigodama, osobito u oporukama, robovlasnici su oslobađali robove i ropkinje, i to se smatralo bogougodnim djelom. Ipak bi ponekad i tako oslobođeni ostao vezan dužnošću prema bivšem gospodaru, a te dužnosti pojašnjava XLVII. poglavlje starog Statuta iz 1272. Tako je oslobođeni poljoprivredni nadničar bio dužan da uz iste uvjete u prvom redu dođe na nadnicu svojem bivšem vlasniku. Zbog neispunjavanja ovakvih obveza mogao je vlasnik oslobođenog išibati, a u nekim ga prilikama ponovno učiniti robom. Povremenih pojava ropstva bijaše i nakon 1416.[264]

Na općinskom zemljištu izvan gradskih zidina bilo je šuma i područja obraslog grmljem, a osobito bijaše važno obradivo zemljište. Ma koliko Dubrovnik bio tipična pomorsko-trgovačka općina (kasnije republika), u njemu se vrlo mnogo cijenila i zemlja. Na kopnu se već od IX. st. spominju vinogradi, oni su sačinjavali veliki dio Astareje, pa je nekad riječ *vinogradi* bila naziv za Astereju. Ekonomsko-socijalni položaj stanovnika koji obrađuju zemlju, nije nam za starije doba poznat. Na području Gruža, Astareje i Otoka nesumnjivo je od davnine bilo seljaka što su obrađivali zemlju. Ponekad su susjedni vladari oduzimali Dubrovčanima poneki dio Astareje. Postoje isprave iz XII. st., za koje se u znanosti drži da su krivotvorine, prema kojima je dukljanski kralj Konstantin Bodin vladao i Šumetom, raspolagao tamošnjim zemljištem i prostrano zemljište crkve sv. Martina darovao lokrumskim benediktincima. Bez obzira na izvornost tih isprava, podatke u njima možemo smatrati pouzdanima. Činjenica je, naime, da su lokrumski benediktinci doista od XII. st. posjedovali zemljište o kojemu je riječ. Prema jednoj od tih spornih isprava, na tom imanju crkve sv. Martina bilo je devet robova vezanih uz nju. Knez Konavala Devesije vlada oko 1164. također i Župom, te kompleks zemljišta kojim izravno raspolaže kao knez, dariva za miraz svojoj kćeri Dragoslavi i njenu mužu Dubrovčaninu Mihaču. Dubrovački plemić Savin osniva u XII. st. u Rožatu benediktinski samostan sv. Marije i dodjeljuje mu ekonomsko zemljište. I domaći ljudi Šumeta darivaju zemljištem lokrumski benediktinski samostan. Ma koliko bili oskudni, iz podataka o Astareji ipak, dakle, vidimo da u XII. st. znatnim dijelom zemljišta raspolaže zemaljski gospodar, dalje, da su vlasnici zemljišta dubrovački plemići i domaći ljudi, te da zemaljski gospodar, dubrovački plemići i domaći ljudi darivaju zemljišta crkvi.

Tek u starom Statutu iz 1272. nalazimo pobližih podataka o agrarnim odnosima, uz to i izričitu potvrdu o naseljima i stanovnicima Astareje i Otoka, *casalinima et laboratoresima*. *Casalini* su seljaci što obrađuju svoju zemlju a *laboratores* težaci koji rade na tuđoj zemlji[265]. Naziv *laborator* nekad znači težaka koji obrađuje tuđu zemlju i za to vlasniku daje određeni prihod, u drugoj pak prilici može značiti onoga što radi na novčanu nadnicu. Laboratores su se tretirali kao slobodni ljudi, a laborator koji je obrađivao tuđe zemljište za određeni prihod vlasniku, kasnije se nazivao polovnikom.

Dubrovačka vlada je regulirala odnos laboratora nadničara, određivala visinu nadnice brinući se da se ne daje nadnica veća od određene, ustanovljivala trajanje radnog vremena, koje je uz kratki odmor za jelo trajalo od izlaza do zalaza sunca[266].

U XX. i XXI. poglavlju prve knjige starog Statuta općenito se, ali ipak izričito spominju *ljudi koji borave u selima nadbiskupa,* te *ljudi što borave u selima lokrumskog samostana*[267]. Selo nije ovdje veliko selo već manja skupina kuća, zapravo zaselak. Kaže se da ljudi u nadbiskupovim i samostanskim selima, u svojim građanskim sporovima podliježu sudu nadbiskupa odnosno samostana, a u kriminalnim sudu dubrovačkog kneza. Ništa se drugo ne kaže o društvenom položaju tih ljudi niti su označene njihove ostale dužnosti. Ne znamo u kojem su stupnju podložnici nadbiskupa odnosno samostana, a da to jesu znamo kad obrađuju njihova zemljišta. U Statutu također nema spomena o drugoj vrsti podložnosti seljaka.

Raspravljalo se i polemiziralo dosta o postanku dubrovačkog kmetstva, a znamo da kmet u svojem najobičnijem i ujedno najistaknutijem značenju znači, u odnosu prema gospodaru, poluslobodna seljaka. Da bismo dobro razumjeli razvoj agrarnih odnosa kroz postojanje stare Dubrovačke Općine i Republike, moramo već sada ukratko iznijeti kako su se *kmetski* odnosi kasnije stabilizirali, premda u razdoblju do 1358. nije u potpunosti razvijena shema agrarnih odnosa već se nazire samo njen početak. U već razvijenom stadiju bit će važna slijedeća četiri principa:

1. Seljak prima od gospodara zemlju, a mora mu od te zemlje davati stanoviti prihod. Za vinograde je to redovito polovica, za oranice četvrtina, ali je moglo biti, premda rjeđe, i drugačijih omjera. Ipak se kao termin uzima naziv *polovica,* a takav seljak se naziva *polovnik.* No jedno je kmet-polovnik a drugo slobodan seljak polovnik.

2. Seljak bez vlastite zemlje gradi kuću na gospodarovu zemljištu ili mu je gospodar »sagradi«, odnosno već postojeću kuću preda na stanovanje. Osim zemlje što je seljaku daje na obradu uz primanje stanovitog dijela prihoda, gospodar obrađuje neko zemljište i u vlastitoj režiji. Takvo zemljište zove se *carina.* Za uživanje kuće koja se smatrala gospodarovom, seljak mora raditi na njegovu zemljištu, s time da ga gospodar kroz to vrijeme hrani. To je dakle rad na *carini,* nazvan u Dubrovniku *služba,* koji se u drugim našim krajevima zove *rabota.* I u dubrovačkoj se terminologiji takav seljak zove i smatra *kmetom* (u pluralu *kmeti* a sama ustanova *kmetinstvo*).

3. I vrt oko kuće dobiva seljak od gospodara, i to je okućnica, a za nju daje dogovoreno godišnje podavanje u janjcima, kokošima, pilićima, jajima i slično. To se podavanje zove *poklon.*

4. Za sječu drva, pašu i skupljanje lišća u gospodarovoj šumi, seljak daje gospodaru godišnje svinjsku glavu ili pršut.

Prvi svemu tome moguće su razne modifikacije. Npr., poluslobodni je seljak mogao jednom gospodaru biti kmet a drugom samo polovnik. No uglavnom je, u većini slučajeva, kmet obvezan jednom gospodaru.

Takav je, dakle, ekonomski položaj dubrovačkih kmetova u već razvijenoj fazi.

U početku je teritorij Dubrovačke Općine malen: neposredno zemljište uz grad, Astareja i Tri Otoka. Teško je kazati kako je došlo do stvaranja zemljišnog imanja na tom prostoru. Ponešto bismo, na temelju rijetkih izvora, mogli reći tek za XII. i prva desetljeća XIII. st. Jasnije nam postaju prilike nakon uvođenja starog Statuta iz 1272. i arhivskih knjiga iz 1278. Daleko smo bolje informirani o uvjetima na Stonskom ratu stečenom 1333, Slanskom primorju stečenom 1399, Konavlima stečenim 1419. i 1427, te na otocima Lastovu stečenom 1252. i Mljetu stečenom 1345, a pogotovu za zemlje stečene na kopnu (od 1333. do 1427), gdje dubrovačka vlada odmah donosi zakonodavne odluke o statusu seljaka i agrarnim odnošajima.

O prilikama na zemljištu uz grad, Astareji i Tri Otoka možemo zaključivati na temelju stvarnog stanja, kakvo nam oslikavaju raznovrsni izvori XIII. i XIV. stoljeća.

Godina 1333, kad Dubrovnik dobiva Stonski rat, svakako je prijelomna godina u razvitku dubrovačkih agrarnih odnosa. Nizom zaključaka nastalih tijekom nekoliko godina dubrovačka vlada utvrđuje *kmetski* položaj seljaka s poluotoka u odnosu prema vlasnicima, većinom dubrovačkim plemićima, a samo donekle i pučanima. Doduše, sklapali su seljaci privatno-pravne ugovore s vlasnicima zemljišta, ali *bitno je* da im nije priznata vlasnost zemljišta te da su takve ugovore mogli sklapati u granicama ili pisanih zakona ili običaja sa zakonskom moći. Doduše ne apsolutna ali zato relativna prikovanost uza zemlju, bila je zakonom utvrđena.

Prema dosadašnjim istraživanjima može se reći da su na starom dubrovačkom području (zemljištu uz grad, Astareji i Trim Otocima) jedino seljaci u selima nadbiskupa i lokrumskog samostana bili u neku ruku podložnici, ali nam osim činjenice o podložnosti u građanskoj sudbenosti nije jasan njihov odnos prema gospodaru, te ne znamo ne bi li se on već mogao nazvati kmetskim. Inače se može reći da su seljaci u Astareji i na Trima Otocima doduše još slobodni ljudi, ali da već postoji klasno-imovinski raspored zemljišta, na koji uz ostale čimbenike djeluje akumulacija posjeda stvarana kupnjama. Uz općinsko zemljište i posjede slobodnih seljaka tu su već i jaka dobra dubrovačkih plemića i crkve. Crkva je svoju zemlju stekla darovnicama negdašnjega zemaljskog gospodara, ali i plemića, građana i seljaka. Tu su i zemljišna imanja pučana građana. Javljaju se razne forme rada na zemlji: seljaci obrađuju vlastitu zemlju; zemlja se daje na obradu seljaku uz uvjete polovništva; davanje zemlje u najam uz unaprijed utvrđeni novčani iznos; obrađivanje zemlje s pomoću nadničara i ropske radne snage. Postoje nadničari bezemljaši, ali i seljaci s vlastitom zemljom, koji rade za nadnicu. Zemljište se kupuje, mijenja, daje u zalog i daruje. Najmljuju ga uz uvjete polovništva ili uz novčanu naknadu i neseljaci, i to tamo gdje vjeruju u isplativost posla.

U ovom su vremenu zamijećeni samo zameci ostalih forma podavanja, kao primanje gospodarove kuće uz vršenje *službe* te davanje *poklona* za uporabu okućnice. No ta je služba, tamo gdje se povremeno javlja, još dosta lagana i nije osobiti teret. Prvi su zameci *službe* i *poklona* općenito tako rijetki, embrionalni i lagani, da se na teritoriju Astareje i Triju Otoka još nisu razvili u sustav. Pojave prikivanja uza zemlju u Astareji i Trima Otocima uopće još nema. Ipak, i ovdje se počinje stvarati kmetstvo, uvjetovano posebnim razvojem na tom području te potpomognuto agrarnim sustavom sa Stonskog rata. Uza sve to, kmetstvo u Astareji i na Tri Otoka ne postaje opća pojava, jer i dalje ima polovnika i samostalnih seljaka.

Seljaci Lastova bijahu slobodni, premda je Lastovska Općina imala znatnih obveza prema knezu i Dubrovačkoj Općini. Seljaci Mljeta su se iste godine kad su dospjeli pod dubrovačku vlast, naime 1345, oslobodili kmetske ovisnosti o benediktinskom samostanu. Preostale su samo neke manje obveze prema samostanu, što osobne a što zajednice kao cjeline, jedino što su najbolje zemlje ostale ipak u vlasnosti samostana.

U dokumentima, pisanim latinski i talijanski, u ovo se razdoblje još ne javlja riječ *kmet*, već se najčešće i seljak zavisan o gospodaru naziva općim nazivom za seljaka *villanus, rusticus, paesanus* ili pak *homo* (čovjek). Odnos pak seljaka prema gospodaru, odnosno gospodara prema seljaku, uvijek se označuje opisno, pa tek tako možemo saznati da li je seljak nazvan spomenutim latinskim nazivima uistinu zavisan o gospodaru. Rjeđe se upotrebljava naziv *colonus*, što je već zaista termin za seljaka zavisnog o gospodaru. No i ta zavisnost može biti različna: ekonomska *polovnika*, ali i personalna *kmeta*. Ponekad se naziv kmet rabi u širem smislu također i za slobodnog seljaka polovnika[268].

Za Dubrovnik, tipičnu pomorsku općinu, vrlo je važan socijalno-ekonomski položaj pomoraca, u prvom redu mornara. Tu valja razlikovati mornare novačene na općinskim galijama i mornare na trgovačkim brodovima. Što se tiče općinskih galija, već znamo da ih je

Dubrovačkoj Općini slala mletačka vlada, ali ih je dubrovačka vlada morala opskrbiti posadom, naime zapovjedništvom, potrebnim stručnjacima i mornarima. Mornari su također i veslali. Nisu bili plaćeni samo časnici i stručnjaci, nego i mornari. Troškove plaća redovito je snosila dubrovačka vlada, ali ponekad i mletačka. Postojala je opća vojna dužnost stanovnika Astareje, Triju Otoka i Lastova te pomoraca grada, ali nisu svi išli ujedamput, već su se izmjenjivali. Općinske galije nisu uvijek bile djelatne, već su se pretežito čuvale u arsenalu u gradskoj luci, a kad bi potreba zahtijevala da isplove, stizala bi i posada. Godine 1292. mletačka vlada odredi galeotima na dubrovačkoj općinskoj galiji plaću od jednog groša dnevno. U veljači 1302. bude za putovanje na općinskoj galiji u trajanju od 22 dana galiotu određena plaća od dva perpera.

Već smo spominjali kako je u siječnju 1351. po zapovijedi mletačke vlade opremljena galija. Svi koji su podlijegali vojnoj dužnosti, razdijeljeni su u dvanaestine, te je ždrijebom određeno koja će prva, druga, treća, četvrta i peta na galiju. Određeno je da svaki mornar dobiva šest perpera mjesečno i hranu od Općine. I oni što nisu izabrani za polazak na galije, morali su nešto učiniti za svoje drugove, i to toliko da je svaki mornar osim općinske plaće dobivao još četiri groša (denara)[269]. Zapovjedništvo i stručnjaci bilu su bolje plaćeni. I trgovačkih brodova bilo je povremeno u službi Općine. U jednoj odluci što su je Malo i Veliko vijeće te Pučka skupština prihvatili u siječnju 1309. god., pa je dodana XXIII. poglavlju prve knjige starog Statuta, usput se spominje plaća tih općinskih mornara, latinski nazvanih *marinarius communalis.*

O mornarima na privatnim trgovačkim brodovima i njihovim radnim odnosima dosta se govori u sedmoj knjizi starog Statuta, koja je sva posvećena pomorstvu. Možemo prije svega reći da je bilo i robova koji su na brodovima služili kao mornari, pa se s njima i postupa kao s robovima, te ih se može išibati. Stari Statut razlikuje tri vrste mornara, i to: 1. mornari (latinski: *marinari ad marinariciam)* koji služe za ugovorenu mornarsku plaću, latinski zvanu *marinaricia;* 2. mornari (latinski: *marinarii ad partem)* koji se obvezuju služiti za dio dobitka broda; 3. mornari u entegi, naime oni što plove kao članovi posebnih trgovačkih društava zvanih *entega.*

O visini plaće nauklera i mornara što plove za samu plaću Statut ne određuje ništa, nego to prepušta nagodbi poslodavaca i pomoraca. Položaj mornara koji služe za dio dobitka broda, bez sumnje je povoljniji, ali Statut ne određuje koliki je njihov udio.

Entega bijaše povremeno pomorsko-trgovačko društvo, u kojemu brodovlasnik ulaže brod kao osnovno sredstvo, pomorci svoj rad, a vlasnici kapitala novac za robu kojom društvo trguje. Četrdeset drugi član osme knjige Statuta određuje da za putovanje po Jadranskom moru dvije trećine dobitka pripada brodu i pomorcima a trećina vlasniku kapitala. Četrdeset treći član iste knjige određuje pak da za putovanje izvan Jadranskog mora polovica dobitka pripada brodu i pomorcima a polovica vlasniku kapitala. U kojem su međusobnom omjeru pri raspodjeli dobitka pomorci i vlasnik broda, u Statutu se ne spominje, no zato u njemu ima odredaba koje govore i o sudjelovanju u nadoknadi raznih gubitaka i šteta, kao i onih što se bave radnim odnosima mornara. Pomorci su imali i drugih mogućnosti zarada: npr. mogli su na brod ukrcati i nešto robe na svoj račun i onda njome trgovati. To se zvala *paraspodia.* Jedino oni koji bijahu u entegi, nisu mogli trgovati s paraspodijom sve dok se ne potroši sav novac uložen u entegu.

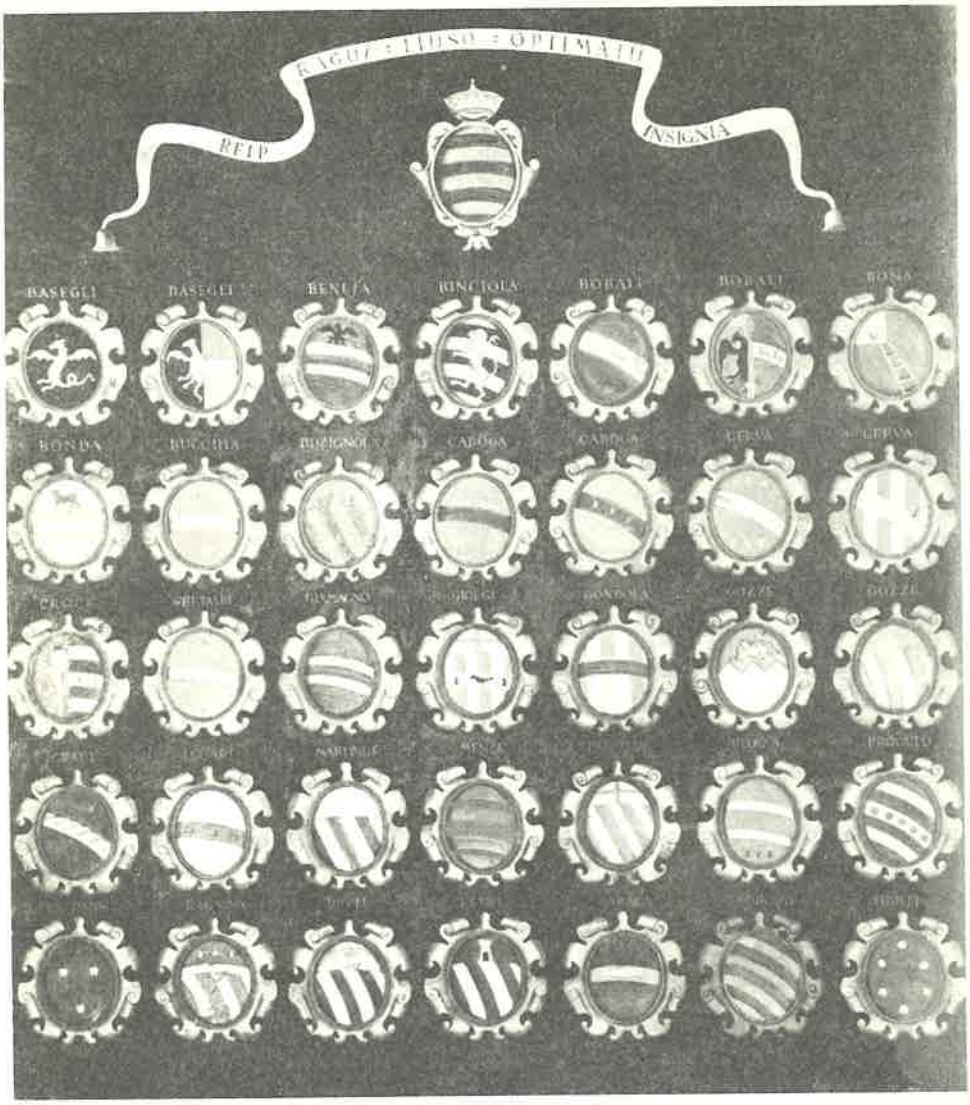

Slika s grbom Dubrovačke Republike i 35 grbova dubrovačke vlastele iz vremena prije godine 1667; nekoć u Kneževu dvoru, sada u Uredu za zaštitu spomenika kulture.

RAZDOBLJE 1358–1526.

DUBROVNIK 1358. I ORGANIZACIJA VLASTI

U ratu 1356–1358. ugarsko-hrvatski kralj Ludovik porazio je Mletke, pa su oni pristali na mirovne pregovore, htijući pri tom spasiti što se spasiti dade. Pristavši da kralju Ludoviku načelno predaju Dalmaciju, željeli su izdvojiti Dubrovnik te otoke Korčulu i Mljet, tvrdeći da ova dva otoka zapravo pripadaju mletačkoj obitelji Zorzi (Giorgi), kao i to da nikada nisu priznavali vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva. Kralj Ludovik nije uvažio njihovo stajalište, već je držao da mu kao kralju Hrvatske i Dalmacije pripada cijela Dalmacija od Kvarnera do Drača, što se u to doba zasnivalo na aktualnom poimanju opsega Dalmacije. Mlečani nisu vladali svim tim krajevima niti ih je kralj Ludovik mogao sve redom, do onih najjužnijih, predobiti, ali je od Mlečana tražio da se odreknu ne samo faktičnih posjeda u Dalmaciji nego i pretenzija na čitav pojam Dalmacije u tom širokom opsegu. Tako dođe do poznatog mira u Zadru od 18. veljače 1358. U sklopljenom ugovoru zaista se Mlečani u korist Ludovika kao ugarsko-hrvatskog kralja odrekoše cijele Dalmacije od Kvarnera do Drača; osim toga općeg označenja prostora nabrajaju se i svi gradovi i otoci, s onim što im pripada, u kojima prestaje njihova vlast, pa tako i Dubrovnik[1]. Na taj se način Dubrovnik izričito ubraja u zemljopisni pojam Dalmacije, kao što se uostalom i prije i poslije toga ubrajao.

Saznavši za uvjete zadarskog mira dubrovačka ih vlada primi kao gotovu činjenicu. U zapisnicima dubrovačkih vijeća nigdje stoga ne nalazimo da bi neko od njih izglasalo odluku kojom se svrgava mletačka vlast. Prekid mletačke vlasti uslijedio je 28. veljače. Tada se sastalo Veliko vijeće i u vezi s novonastalom situacijom stvorilo nekoliko važnih odluka. Prva je bila da se mjesto kneza izaberu tri rektora za vrijeme od dva mjeseca, pa su odmah ta tri rektora izabrana. Odlučeno je i da se pošalje poslanstvo kralju Ludoviku. U zapisnicima

nije zabilježeno kad je mletački knez otišao iz Dubrovnika, ali dubrovački kroničar Nikola Ranjina veli da se to zbilo još istog dana, tj. 28. veljače. U ožujku i prvih dana travnja više puta se raspravljalo o poslanstvu kralju i o uputi što će mu se dati[2]. Priznavši dakle stanje stvoreno zadarskim mirom, Dubrovčani sada nastojahu da u novom državnom sklopu zadobiju što povoljniji položaj.

Jedan je od najvažnijih dokumenata Dubrovačkog arhiva uputa što su je dubrovački poslanici dobili 11. travnja 1358. Na njoj su pečati sviju triju tadašnjih dubrovačkih rektora. Na čelu poslanstva bio je Ilija Saraka, dubrovački nadbiskup, ugledna i istaknuta ličnost tadašnjeg Dubrovnika. Prema toj uputi Dubrovnik se podvrgava kralju, obećava mu vojnu pomoć, a od njega traži priznanje svoje široke autonomije i obranu. Dubrovčani zatim zahtijevaju da upravljanje gradom ostane u rukama samih građana, kao i to da se sami građani brinu za gradske straže. Traže da svi prihodi grada ostaju Općini, a kralju se obvezuju plaćati samo godišnji danak. Traže od njega da im priznaje njihov teritorij, posebno spominjući Lastovo i Mljet. Preporučuju dalje poslanicima da uznastoje od kralja Ludovika dobiti potvrdu onog što im je nekoć darovao srpski car Dušan, naime Primorje od Kurila do Stona. Traže također da im se prizna njihovo staro pravo na Cavtat, a ako kralj zapita što od starine pripada Cavtatu, poslanstvo treba odgovoriti da mu pripadaju Konavli, Dračevica i Trebinje. Dubrovčani to tvrde smatrajući se nasljednicima starog Epidaura, koji je po staroj tradiciji u rimsko doba posjedovao i te zemlje. Dalje neka poslanici nastoje isposlovati od kralja Krajinu i susjedne otoke (tj. Brač, Hvar i Korčulu)[3].

Došavši u Višegrad, poslanstvo povede pregovore s kraljem Ludovikom, ali se nisu u svemu složili. Kralj 26. svibnja 1358. izda ispravu u kojoj se najprije nabrajaju uvjeti na koje su Dubrovčani pristali, a zatim kralj navodi točke što ih je on nudio Dubrovčanima, ali su poslanici tvrdili kako nemaju ovlaštenja da ih prihvate. U ispravi kralj dalje veli da stoga šalje u Dubrovnik bosanskog biskupa Petra kao svog poslanika, te poziva dubrovačke poslanike da otputuju u Dubrovnik s njime, kako bi svi skupa sklonili Dubrovčane da prihvate i te uvjete, premda, kaže se dalje, dubrovački poslanici ne žele otputovati, tvrdeći kako im je zapovjeđeno da se ne vrate prije no potpuno obave posao[4]. Dubrovačkih poslanika se sigurno duboko dojmila ovako napisana isprava. Pod njenim su se dojmom ponovno pokušali sporazumjeti o spornim točkama. I doista, sporazum je poslije dan-dva postignut, te kralj 27. svibnja 1358. izda novu ispravu. Iz nje se vidi da su u nečemu popustili dubrovački poslanici a u nečemu kralj, ali iz slijeda događaja proizlazi kako su poslanici pridržali pravo da sporazum potvrdi dubrovačka vlada, pa da se tek tada može smatrati prihvaćenim[5]. Kralj na to posebnom ispravom od 3. lipnja 1358. uputi biskupa Petra u Dubrovnik, a ovaj sa sobom odnese i prvu ispravu od 26. svibnja i onu od 27. svibnja[6]. Veliko vijeće 18. srpnja prihvati kraljevu ispravu. I Dubrovčani su sastavili ispravu koja će se odaslati kralju, i ona je odobrena na istoj sjednici od 18. srpnja, ali nije sačuvana[7].

Premda kralj Ludovik pregovora s Dubrovnikom, ipak ga ne smatra ravnopravnim, već drži da ima na nj svoje pravo koje izvire iz dvaju izvora. Prvo, on s principa legitimiteta tvrdi da mu Dubrovnik pripada kao integralni dio Dalmacije, drugo, kralj ističe i svoje pravo na temelju izvojevane pobjede nad Mlečanima; on je faktično stekao Dalmaciju koje su se Mlečani morali odreći. Kralj sve to smatra polaznom točkom, a u okviru je te činjenice da je Dubrovnik pod njegovim suverenitetom, pa je on s Dubrovčanima voljan pregovarati želeći im što više ugoditi. Ovi su pak, nastojeći izrabiti politički obrat za što veće proširenje svoje autonomije, bez daljnjega i sami zauzimali apriorno stajalište da su dio Dalmacije, te priznali legitimno pravo kraljeva suvereniteta.

Nakon ove opće značajke od velike je važnosti pobliže raščlaniti uvjete ugovora, i to najprije one što su bili prihvaćeni već u ispravi od 26. svibnja, koji dakle bijahu neosporni, a

nakon toga ćemo se osvrnuti na sporne točke i pogledati kako su one riješene. Kralj kaže u uvodu isprave da su njen daljnji tekst dubrovački poslanici njemu predložili, te u tekstu i dalje govori u prvom licu. Veli on, premda grad Dubrovnik otkako je spomena nije pripadao ugarskim kraljevima jer bijaše pod mletačkom vlašću, Dubrovčani priznaju da on po pravu mora njemu pripadati. Budući da je kralj stekao svoje kraljevstvo Dalmacije, to Općina Dubrovnika priznaje ugarske kraljeve kao svoje naravne gospodare. Kralj dalje ističe kako je neprestano težio da ponovno stekne međe i granice svojih kraljevstava, te spoznao da je Dubrovnik u Dalmaciji pa prema tome po pravu njemu pripada. Zbog toga on ponuđeno mu gospodstvo nad tim gradom prima i potvrđuje.

U ugovoru se ističu najprije obveze Dubrovčana prema kralju, a zatim kraljeve prema Dubrovčanima:

1. Dubrovački poslanici su se zakleli na vjernost kralju i njegovim nasljednicima. 2. Dubrovčani se obvezuju na plaćanje godišnjeg danka od 500 dukata. 3. Kao što je dosad bio običaj da se u katedrali pjevaju pohvale vrhovnom vladaru, tako će se one od sada pjevati kralju. 4. Vijat će i na kopnu i na brodovima kraljevu zastavu i držati njegov grb[8]. 5. Ako kralj ili sin ili sinovac njegov dođu u Dubrovnik, treba da budu dobro primljeni sa sto osoba i da im se dadu dva objeda i dvije večere. 6. Ako kralj podigne na svoj trošak ratno brodovlje od trideset galija i preko toga, Dubrovnik je dužan dati jednu galiju, koja će ostati u službi koliko i ostalo brodovlje. 7. Ako kralj podigne vojsku gradova Dalmacije te se pri tom oboruža deset ili više galija, Dubrovčani će opet dati jednu galiju.

Kralj je također iznio vlastite obveze:

1. On će braniti grad Dubrovnik i njegove građane od vladara Raške, bana Bosne i svih ostalih. 2. Udjeljuje im Primorje od Kurila do Stona (čini to jer drži da ima vrhovnu vlast nad Bosnom, pod kojom je to Primorje, ali Dubrovčani ga tada uistinu ne stekoše). 3. Također im potvrđuje na cijelom njihovom teritoriju statut, običaje i prihode onako, kako su to imali i u doba Mlečana. 4. Napose im potvrđuje sve njihove posjede na kopnu i na moru. 5. Bude li kakav Dubrovčanin imao spor s kojim čovjekom iz Ugarske, ili ovaj s Dubrovčaninom, tužitelj mora doći u mjesto tuženikova suda, osim ako se oba nađu u mjestu ugovora ili delikta, jer tada odgovaraju pred sucem dotičnog mjesta. Ovo opće pravilo ne vrijedi za gradove Dalmacije, Hum, Bosnu i Zetu, s kojima imaju posebne ugovore. 6. Budu li kralj i njegovi nasljednici u ratu s vladarom Raške ili s Mlecima, Dubrovčani imaju pravo trgovati s njima, pazeći da se pri tome ne povrijede kraljevi probici.

Sve su ovo Dubrovčani prihvatili već u ispravi od 26. svibnja, pa je nepromijenjeno ušlo i u ispravu od 27. svibnja. No kralj je u prvoj ispravi tražio od Dubrovčana da prihvate još i slijedeće uvjete, za koje su dubrovački poslanici najprije tvrdili kako nemaju punomoć da ih mogu prihvatiti:

1. Zakletvu vjernosti, koju su kralju položili dubrovački poslanici, moraju Dubrovčani i dalje vječno polagati i kralju i svim njegovim nasljednicima. 2. Bude li kralj obranio Dubrovčane od vladara Raške i bana Bosne, Dubrovnik će 2500 perpera što ih plaća kralju Raške i pet stotina što iz plaća banu Bosne te godine isplatiti kralju. 3. Moraju primiti za kneza onoga, kog im kralj iz redova svojih vjernih pošalje. 4. Dogodi li se da se koji podanik ili grad Dalmacije odmetne, Dubrovnik će kralju priskočiti u pomoć s jednom galijom. 5. Kralj hoće da sve njegove prijatelje smatraju svojim prijateljima, a sve njegove neprijatelje svojim neprijateljima.

Nakon kratkih pregovora već slijedećeg dana dođe do kompromisa, te poslanici bez izmjene prihvatiše točke 1, 2. i 5; a u 4. točki bude nadodano da galiju koju bi Dubrovčani poslali kralju u pomoć, ovaj može na njihov trošak zadržati najduže tri mjeseca. Najveća se promjena odnosila na kneza. Kralj im ga je prvobitno htio nametati, a onda je znatno

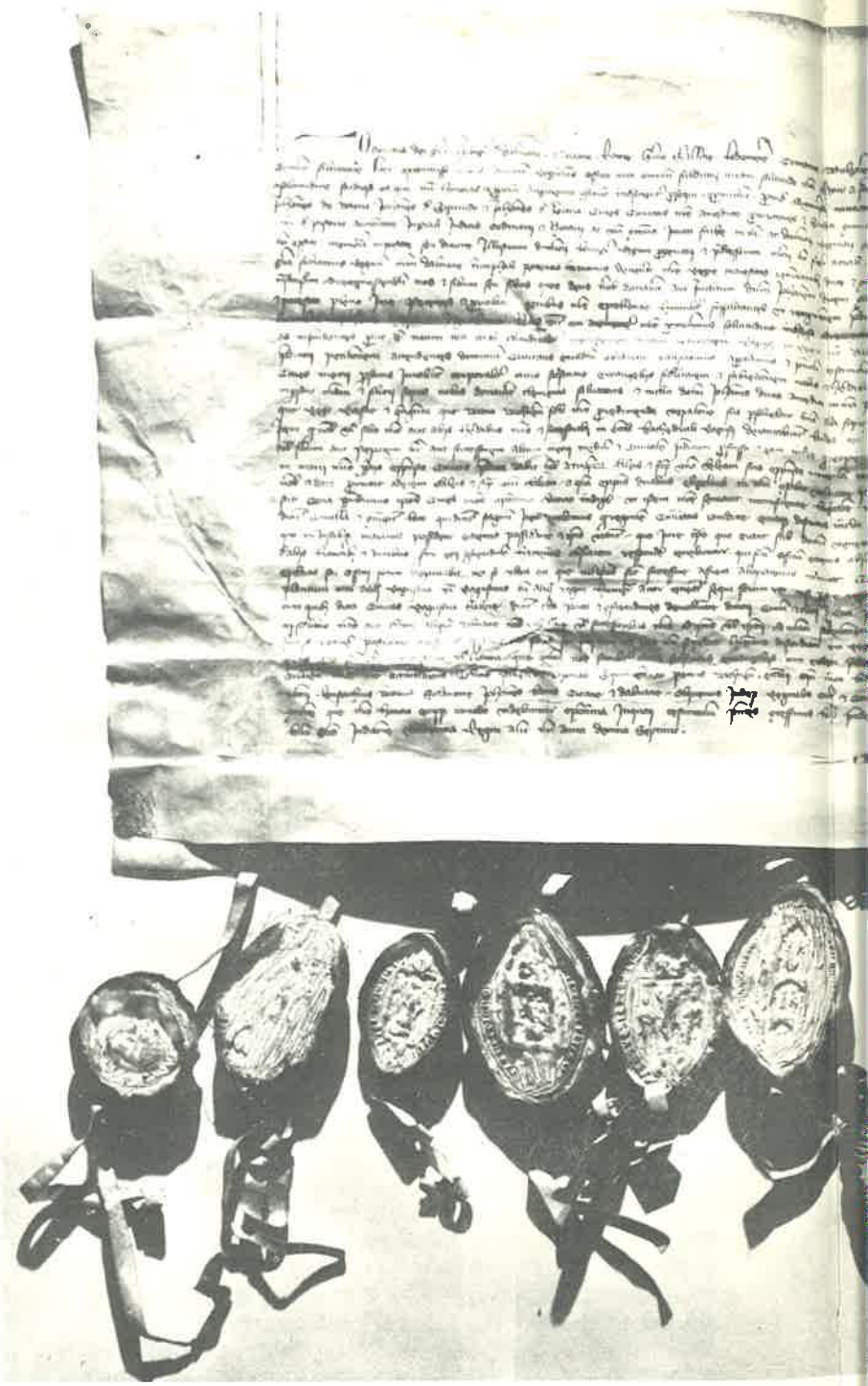

Ugovorna isprava ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I, kojom utvrđuje vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva nad Dubrovnikom, kao gradom Dalmacije, uz uvjete, koje je ugovorio s dubrovačkim poslanicima.

popustio, pa je ugovoreno da Dubrovčani sami iz redova vjernih kraljevih podanika biraju kneza, kojeg će kralj potvrditi. Knez treba imati časti i prava što ih je imao i za vladavine Mletaka, ali ipak ograničene Malim vijećem i Senatom, koje bira Veliko vijeće. Nešto kasnije uspješe Dubrovčani da im kralj 3. siječnja 1359. izda posebnu ispravu, kojom im potvrđuje da mogu izabrati bilo koga za svoga kneza, izuzevši Mlečane i ostale kraljeve neprijatelje, bez potrebne potvrde sa strane kraljeve. Istom ispravom on im ponovno udijeli slobodu trgovanja s Raškom i u doba rata[9].

Dubrovčani zaista nisu nikoga izvan Općine postavljali za kneza, već su svakog mjeseca birali predstavnika zvanog latinski *rektorom,* a hrvatski *knezom.* Privremeni naslov rektora, što se u to doba u dalmatinskim gradovima uobičajio za zamjenika odsutna ili uopće neimenovana kneza (Dubrovčani su ga privremeno uveli u zboru triju rektora), postade u Dubrovniku, ali ubuduće samo za jednu osobu, stalnim sve do pada Republike. Knez je ovdje, doduše, bio reprezentativna ličnost, ali i predsjednik svih triju vijeća. Neke će glavare upravnih jedinica Dubrovačke Republike, istina, nazivati *kapetanima,* ali većina će nositi također hrvatski naziv *knez,* pa onda latinski *comes* i talijanski *conte.*

Dubrovnik je bio u sastavu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Dalmacija bijaše u stvari dio Hrvatske. I sami Dubrovčani su to tako u to doba držali. Kad se u studenom 1360. pročulo da će kralj Ludovik stići u Hrvatsku, dubrovačka vlada, koja mu je i inače slala poslanstva, sada također smatra pogodnim da mu pošalje poslanstvo. Ovom prigodom smatrala je i inače podesnim da mu pošalje poslanstvo, makar ono išlo k njemu i u Ugarsku. Dubrovačka vlada je smatrala Hrvatsku, uključujući u nju i Dalmaciju, u odnosu prema Ugarskoj Primorjem (latinskim nazivom *Maritima* ili *Marina*). Poučna je u tome sjednica Velikog vijeća od 20. studenog 1360. Tu se u nekoliko zaključaka spominje *Maritima,* te se kaže, ako kralj dođe u taj kraj, valja mu izaslati poslanstvo od četiri osobe, ako pak ne dođe u Primorje, onda će se od poslanstva odvojiti dvojica što će ga drugdje potražiti. Napokon se i tumači što pod Primorjem valja razumjeti. Izričito se kaže: »... *jer pod Primorjem razumijevamo cijelu Hrvatsku*«. Svakom od četvorice poslanika određuje se najprije po 50 perpera, ali ako se odmaknu od obale do Zagreba svaki će dobiti 80 perpera, a dalje od Zagreba još po 50 perpera. Dođe li kralj u Primorje, neka ga pozovu da posjeti Dubrovnik. Ne samo iz spomenutog citata nego iz cijelog konteksta zapisnika sjednice Velikog vijeća od 20. studenog 1360. vidi se očito, da Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije, u koje je uključen i Dubrovnik, smatraju Dubrovčani Hrvatskom, a u odnosu prema Ugarskoj nazivaju ga Primorjem. Spomenuto poslanstvo je zaista bilo kod kralja i kraljice.

Organizacija Republike ostaje uglavnom i kroz ostala razdoblja onakva, kakva se oblikovala u ranijem razdoblju. Ostaju tri vijeća: Veliko vijeće, Vijeće umoljenih, koje su kasnije nazivali Senat, te Malo vijeće. U Veliko vijeće ulazi svaki punoljetni vlastelin, i ono bira Malo vijeće i Vijeće umoljenih. I pojam *dubrovačka vlada* ostaje nepromijenjen. Postoje razni uredi kojima su na čelu izborni službenici iz redova plemića, birani, dakako, na određeno vrijeme. Osobito je bila važna služba latinski nazvana *provisores,* odnosno hrvatski *providnici.* Provisores su se brinuli za sigurnost i dobrobit države te bdjeli nad pravilnim izvršavanjem zakona. Imali su se pravo suprotstaviti svakoj odredbi dubrovačkih vlasti i obustaviti njeno izvršenje, a u tom bi slučaju konačnu odluku donosilo Vijeće umoljenih.

Od 1440. pa nadalje vodi se knjiga nazvana *Ogledalo Velikog vijeća* (Speculum Maioris Consilii), u koju se zapisuju imena svih članova Velikog vijeća, te ostali službenici birani iz reda plemstva. Svako stoljeće ima svoju knjigu.

Dubrovačka vijeća nastavljaju razvijati zakonodavnu djelatnost. I dalje vrijedi stari *Statut iz 1272.* s dodacima do 1358. Nova je *Knjiga svih reformacija* (Liber omnium

Ulaz iz Kneževa dvora u Vijećnicu, restauriran u baroknom stilu nakon potresa g. 1667, s natpisom: »Obliti privatorum publica curate.« (U prijevodu: »Zaboravivši na privatne stvari brinite se za javne.«)

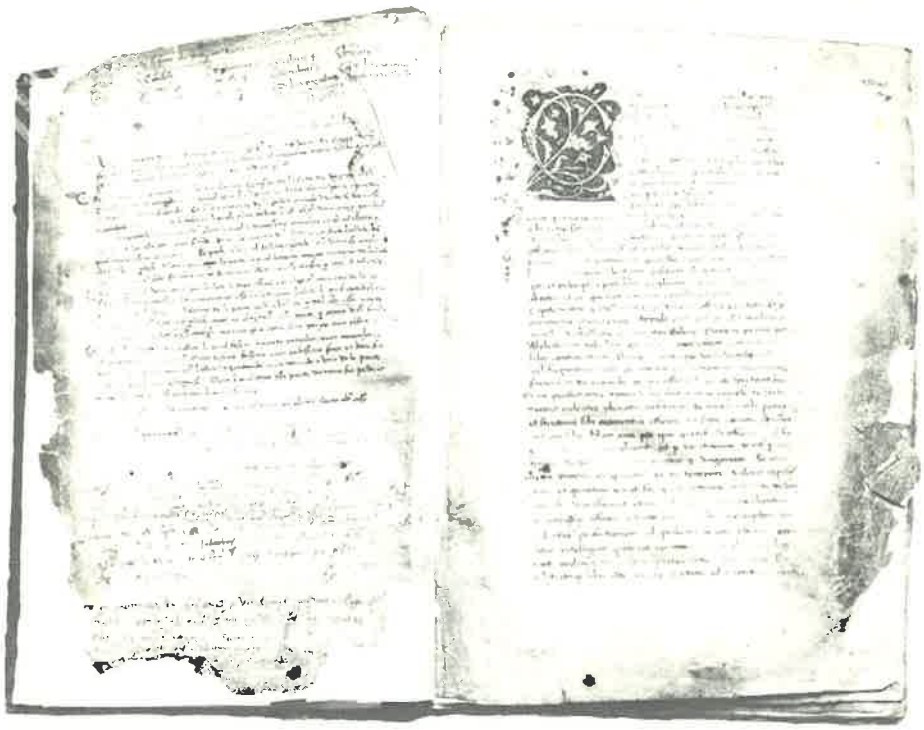

Ogledalo Velikog vijeća (Speculum Maioris Consilii) za 15. st. Prve dvije stranice. Druga: Početak knjige. Prva: naknadni zapisi.

reformationum), osnovana 1335. god., u koju su ulazile odredbe koje ne bi ušle u stari Statut, a vodila se sve do 1410. Od 1358. vodila se i zakonska knjiga nazvana *Zelena knjiga* (Liber viridis), u kojoj su zabilježeni zakoni prihvaćeni do 1460. Od 1460. pa nadalje vodi se *Žuta knjiga* (Liber croceus). Godine 1413. donesen je i novi *Carinski zakonik*, u koji se postupno unose daljnji dodaci.

Zelena i Žuta knjiga vrlo su važni izvori unutrašnje dubrovačke povijesti, jer njihove odredbe reguliraju mnoga pitanja gradskoga ekonomskog života, npr. obrta. Obrti imaju važnu ulogu u životu grada, a obrtnici i radnici udružuju se u profesionalne bratovštine s vlastitim statutima. U XV. st. osobito se razvio tekstilni obrt, kojeg u podjeli rada prate razni drugi zanati. Zajedno s njima tekstilni je obrt prešao u manufakturu, pa su zapamćeni i vlasnici većih radionica, od kojih Petar Pantella iz Piacenze bijaše promicatelj te radinosti u prvoj polovini XV. st. Dubrovačke se tkanine i izvoze. Pojačava se izrabljivanje radnika, ovi dižu glas i zahtijevaju da se poboljšaju radni uvjeti, dolazi do sukoba. Dubrovačka vlada posreduje. Uglavnom štiti probitke vlasnika, ali radnici ipak uspijevaju izvojevati da vlada nekim odredbama poboljša i njihov položaj. Odredbe o tome i uopće o proizvodnji ulaze u dubrovačke zakonike, osobito u Zelenu knjigu[10].

S godinom 1358. Dubrovnik postaje potpuno slobodna autonomna Općina. Naziv republike se do 1441. službeno ne upotrebljava, ali ipak već sada možemo o Dubrovniku govoriti kao o autonomnoj republici u krilu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, što je u državnom sklopu s Ugarskom. Prema vani to bijaše Ugarska država koja je vladala

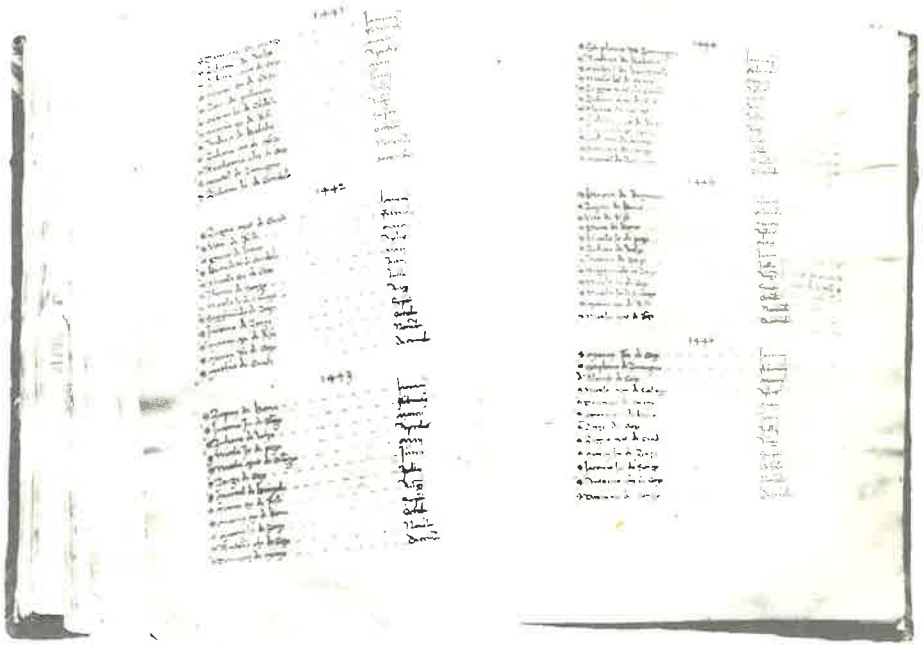

Ogledalo Velikog vijeća, 15. stoljeće. Knezovi g. 1441–1446.

Hrvatskom, ali ne kao običnom bespravnom provincijom, već državnim organizmom s posebnim pravnim položajem. Dubrovčani kralja većinom nazivaju kraljem Ugarske, ali iz mnoštva dokumenata proizlazi da nisu Ugarskoj ni ugarskom kralju pripadali kao neko posebno tijelo, već kao dio Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Premda rjeđe, oni monarha nazivaju i kraljem Ugarske, Hrvatske i Dalmacije. Kralja Žigmunda, koji od 1410. do svoje smrti 1436. bijaše i rimsko-njemački car, nazivaju jednostavno carem, iako državopravno govoreći on nije bio njihovim carem. Pri tome, vjerojatno, djeluje i ideja, makar s teoretskom važnošću, o univerzalnoj carskoj vlasti.

Kralj i hrvatsko-dalmatinski ban nisu se mnogo pačali u unutrašnje dubrovačke odnose, što su se u republikanskoj autonomiji slobodno razvijali, ali uza sve to ipak uočavamo kako dodiri između Dubrovnika te kralja i hrvatsko-dalmatinskog bana bijahu živahni i česti. Prigodom kraljeve smrti upriličuju se svečane zadušnice, drži posmrtni govor. Laudes (pohvale) u počast kralju redovito se vrše na Božić, Uskrs i Sv. Vlaha. Prihvativši ugarski grb kao svoj, Dubrovnik ga zadrža sve do pada Republike. To su, doduše, bili vanjski, ali ipak vrlo važni znakovi vrhovnog suvereniteta. Stvarnost pripadnosti ugarsko-hrvatskom kralju dolazi do izražaja na taj način što mu se Dubrovnik, premda vodi vlastitu vanjsku politiku, često obraća tražeći zaštitu, obranu i zagovor u vanjsko-političkim pitanjima, a kad se osjeti ugroženim, također i pomoć. Svaki novi kralj potvrđuje Dubrovniku stare povlastice[11].

Općina, dotično Republika, imala je svoju upravnu razdiobu. Grad s najbližim predgrađima bio je pod neposrednom upravom vlade. Nakon raznih ranijih promjena, Astareja sada

Stari statut, primjerak iz 15. st.

ima kneza, nazvanog nekad potknezom, sa sjedištem u Donjoj Čibači u Župi. Otok Šipan ima također vlastitog kneza, a Lopud kneza što upravlja i Koločepom. Knez je i na Lastovu, a onaj sa Stonskog rata stoluje u Stonu; od 1343. na ovom poluotoku Trstenica čini posebnu upravnu jedinicu na čelu s kapetanom. Od 1465. je i Janjina sa svojim područjem zasebna jedinica kojoj je kapetan glava. Mljet su Dubrovčani, rekli smo već, stekli 1345. Do 1410. na čelu mu je benediktinski opat, od te godine upravlja njime knez Šipana, a od 1499. vlastiti knez. Tzv. Primorje ili Nove Zemlje, koje će Dubrovnik steći 1399, imat će središte uprave s knezom u Slanom. Kad Dubrovčani u XV. st. steknu Konavle, sjedište kneza bit će

Stari statut, primjerak iz 15. st. Početak knjige s minijaturom sv. Vlaha, radom dubrovačkog slikara Ivana Ugrinovića.

Stari statut, primjerak iz 15. st. Fol. 63 v–64.

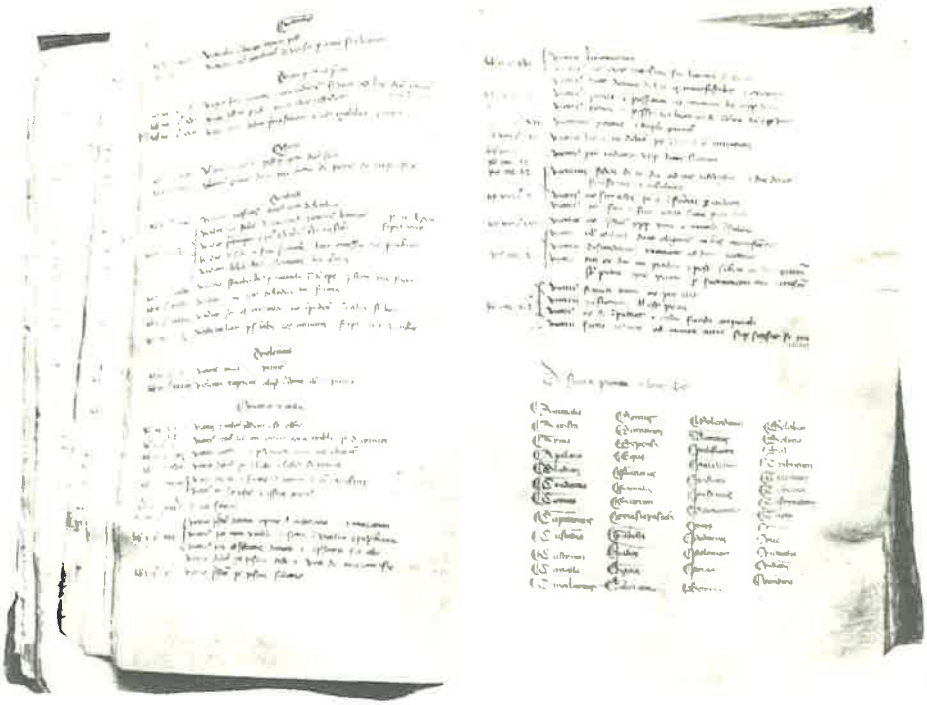

Zakonska knjiga »Liber viridis« (Zelena knjiga), 15. st. Fol. 30 v–31. Dio uvodnog indeksa.

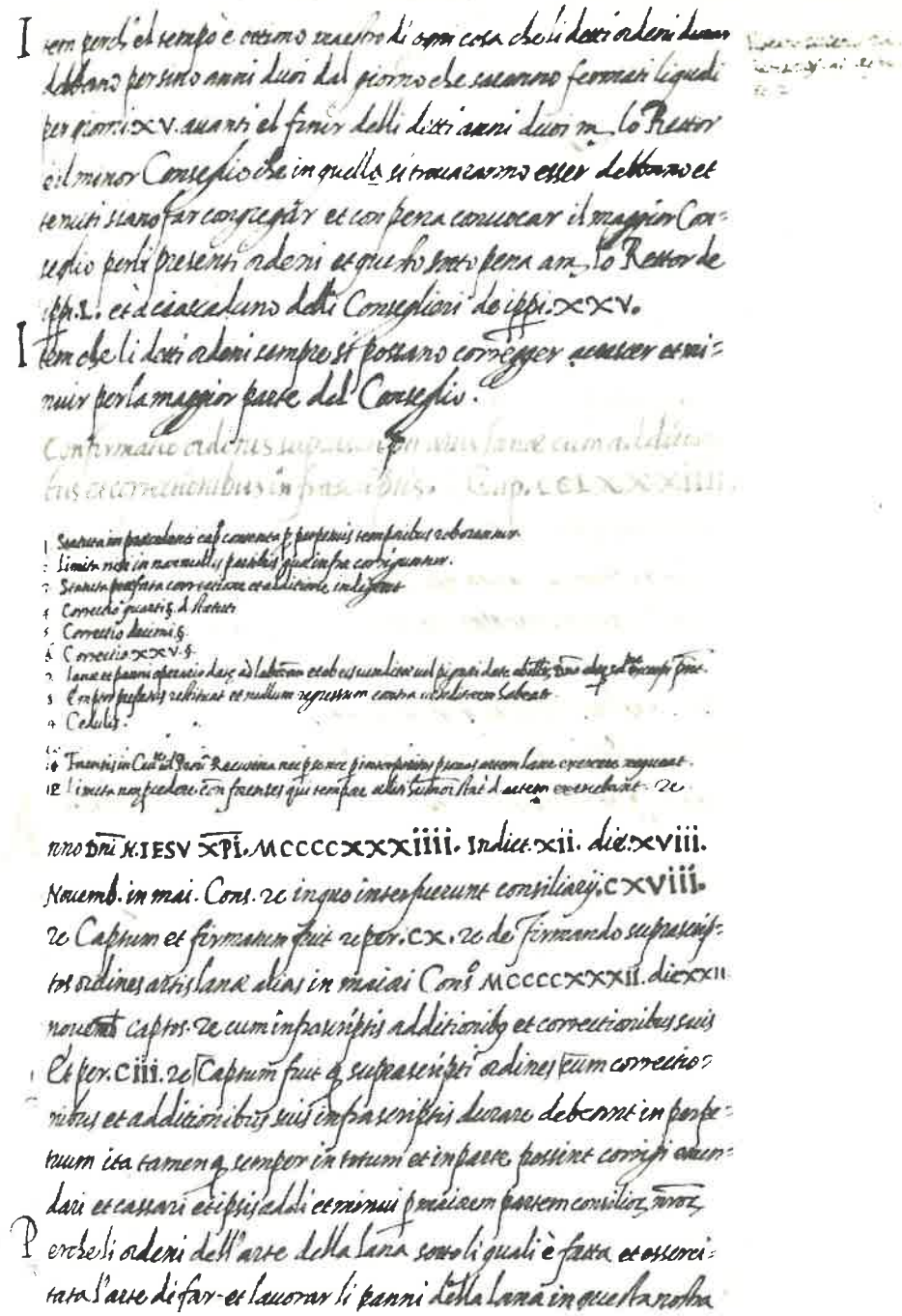

»Liber viridis«, list 172. Primjerak s komentarima pisan rukom pravnika i državnika Frana Gundulića (1539–1589). Riječ je o propisima za vunarski obrt.

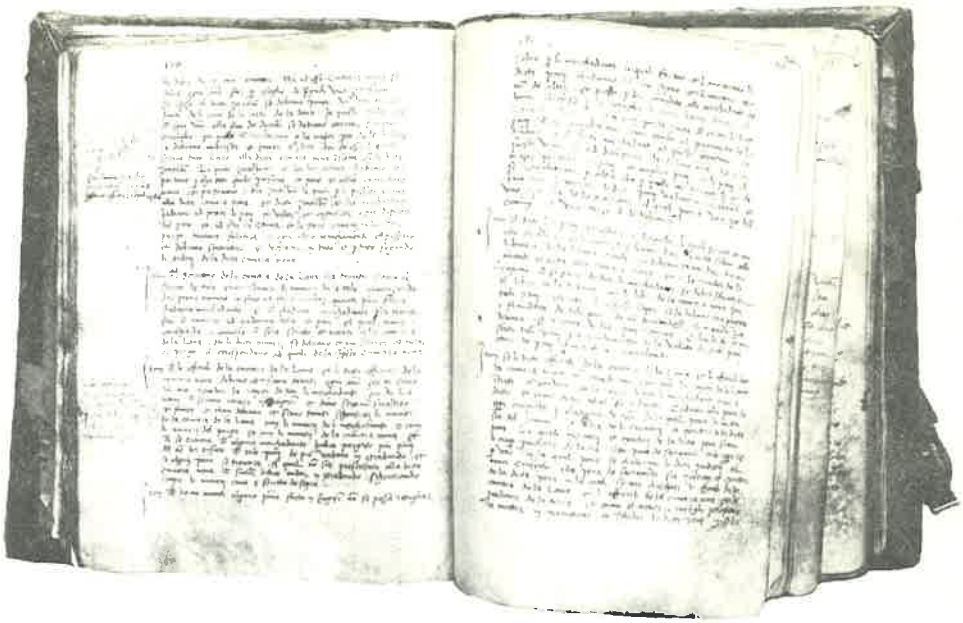

Zakonska knjiga »Liber croceus I« (Žuta knjiga), vođena g. 1460–1719. Dio zakona o vunarskom obrtu iz g. 1486.

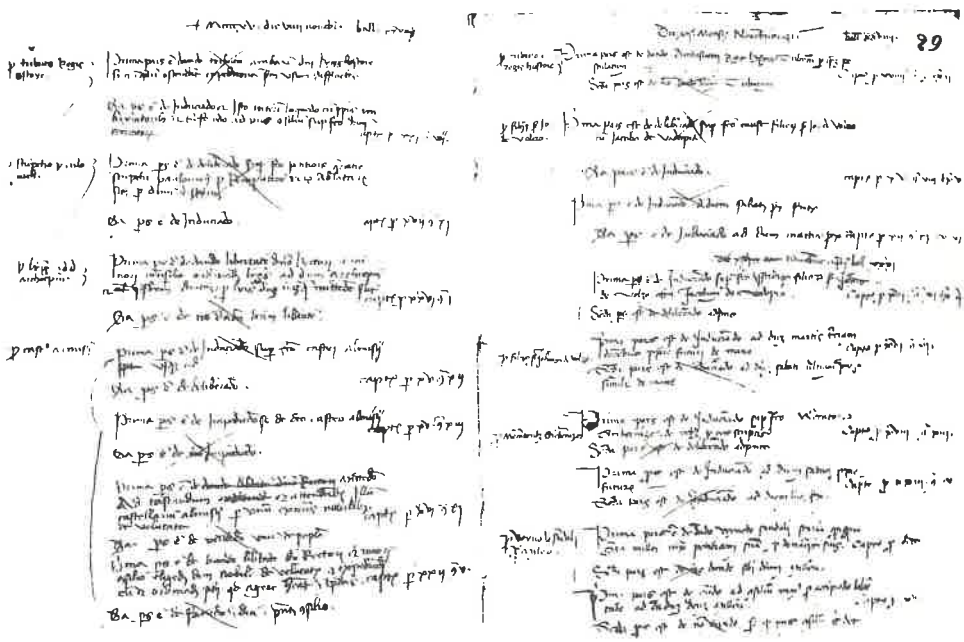

Dvije stranice iz zapisnika Vijeća umoljenih, knjiga I, fol. 28 v–29; 9. i 12. studenog 1415.

Nadgrobna ploča Petra Pantella, g. 1425, u sakristiji dominikanske crkve u Dubrovniku. Isti grob upotrebljen je za sahranu druge osobe u 18. st. i tada je postavljen novi natpis.

Jedan od grobova Bratstva grebenara vune, g. 1512, pred ulazom u dominikanski samostan.

Radionice-mastionice tkanina, u predjelu zvanom »Kolorina«, 15. st. (Nadstrešnica na slici je nova.)

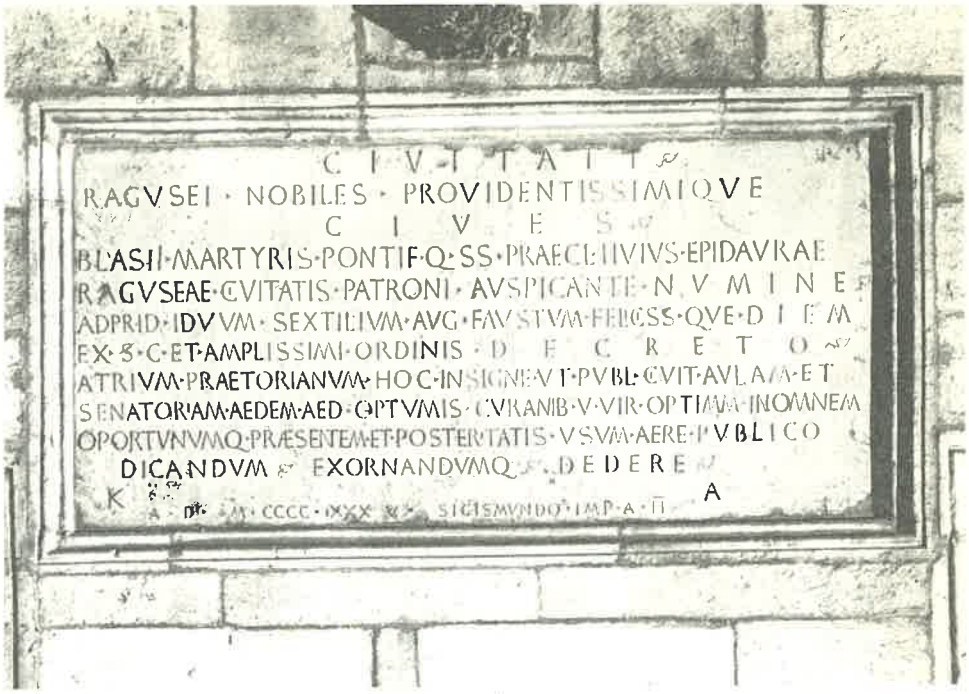

Natpis iz g. 1435. u vanjskom trijemu Kneževa dvora o gradnji dvora sa spomenom ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda.

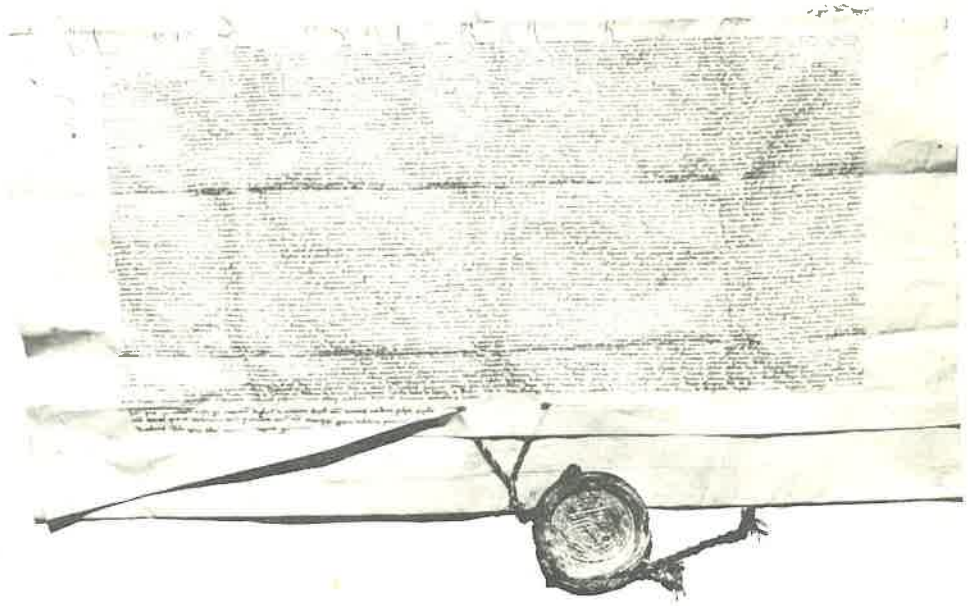

Isprava ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava, kojom potvrđujući isprave svojih prethodnika priznaje poseban državnopravni položaj Dubrovnika, g. 1444.

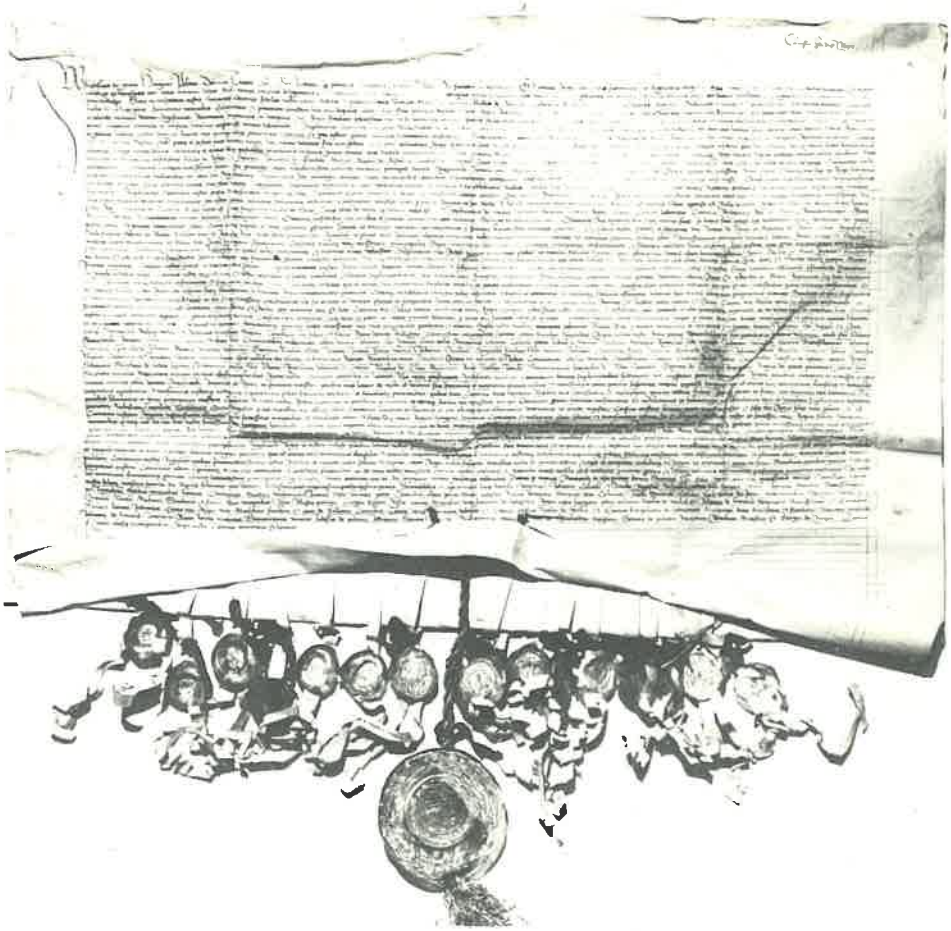

Isprava ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina, kojom potvrđujući isprave svojih prethodnika priznaje poseban državnopravni položaj Dubrovnika g. 1459.

Radnička biblioteka

u Pridvorju, a Cavtat će imati posebnog kapetana. Niže upravne jedinice bile su *kaznačine.* One su obuhvaćale ili jedno veće selo ili skup manjih sela i zaselaka, a na čelu im bijaše *kaznac,* i sâm seoski stanovnik. Važne su ustanove *bratovštine* ili *bratstva* na religioznoj osnovi. Grad je imao profesionalna bratstva (obrtnička, trgovačka i druga), ali i čisto religiozna. U selima i naseljima izvangradskog područja postojale su religiozne bratovštine. U nekih se sela teritorij bratovštine podudarao s prostorom kaznačine, a nekad su i manja sela i zaseoci kaznačine imali posebne bratovštine. Vlada je takve bratovštine tretirala kao najniže upravne jedinice, te se njima služila u dostavljanju naredaba, opskrbi žitom i nametanjem kolektivne odgovornosti za štete počinjene na njihovu području. Neke bratovštine su doista bile u nekim stvarima mjesna vlast. Najuglednija bratovština na znatno urbaniziranom Lopudu, naime Gospa od Šunja postala je zapravo autonomijom tog otoka, latinski nazvanog *universitas.*

Svi su odrasli muškarci Republike bili po teritorijalnom principu vojni obveznici, stražarili su i sudjelovali u ratu prema potrebi. U oba grada, Dubrovniku i Stonu, vlada je držala i plaćenike.

Od XIII. st. spominje se dubrovačka zastava s likom sv. Vlaha. U XVIII. st. nastaje zastava s natpisom *Libertas*. Od XV. st. javlja se grb Dubrovnika. Počevši s XIII. st. kuje se vlastiti novac, i to najprije bakreni sitniš a kasnije i srebrni novac. Zlatnike nisu kovali. Upotrebljavao se i strani novac, pa tako i zlatni. Zlatnicima se isplaćuju razni obračuni, pa i danak ugarsko-hrvatskom kralju i turskom sultanu.

U ranijim stoljećima sudske i upravne poslove obavljali su članovi Malog vijeća; suce su nazivali latinski *judices* i *consules*. Kasnije se sudstvo odijelilo od uprave, ali su se suci i dalje jednako nazivali. U rješavanju sporova među članovima dubrovačkih naseobina u Srbiji i Bosni, dubrovačka vlada postavlja u XIV. i XV. st. prigodne suce nazivane *konzulima*. Tako se sa XIV. st. počela razvijati *konzulska* služba u današnjem smislu tog naziva, ali je za suce ostao naziv konzul. Na području Jadranskog mora i cjeline Mediterana vlada je od XV. do XVII. st. imala mnoge konzulate. Kasnije, od XVII. do XIX. st., postojao je u Dubrovniku *pomorski konzulat*, pred kojim se saslušavalo u povodu pomorskih nezgoda[11b].

ODNOSI SA SRPSKOM DRŽAVOM IZMEĐU 1358. I 1363; KNEZ VOISLAV VOINOVIĆ I DUBROVČANI

Dolazak Dubrovčana pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika u mnogočemu je utjecao na dubrovačko-srpske odnose. I u Srbiji su se, nakon smrti moćnog cara Dušana Silnog, također promijenile političke prilike. Dušana je naslijedio njegov sin Uroš IV, po svemu sudeći slabić. Za njegova vladanja u pojedinim su pokrajinama ojačali moćni velikaši, tako da je središnja vlast postajala sve slabijom.

Neposredni dubrovački susjed bijaše tada Voislav Voinović, gospodar Travunje i Konavala, koji je dalje u unutrašnjosti posjedovao Gacko, gradove na Drini i Sjenicu.

Nakon dolaska pod Ludovikovu vrhovnu vlast, Dubrovčani uputiše poslanike i caru Urošu i Voislavu, i to s darovima u novcu. Smatrali su potrebnim da i nakon promjene vrhovne vlasti zadrže dobre odnose sa Srbima. Premda je prema ugovoru od 27. svibnja 1358, sklopljenom između kralja Ludovika i Dubrovnika, ovaj mogao trgovati sa Srbima i pod uvjetom da je kralj s njima u ratu, što znači da ugarski rat sa Srbima nije automatski bio i rat Dubrovčana s njima, ipak su se njihovi ratni odnosi odražavali i na veze dubrovačko-srpske. U jeseni 1358. i ponovno 1359. kralj Ludovik ratuje sa Srbima. Taj rat utječe na Voinovića, ali on se i nezavisno od toga prema Dubrovniku ponaša kao siloviti i prevrtljivi feudalni velikaš. Od 1358. do svoje smrti 1363. Voinović je sad u ratu sad u miru s Dubrovčanima. Postoji stalno latentno nategnuto stanje, koje se nekad pretvara u akutno ratno, prekidano relativnim mirom. Car Uroš je na strani Voinovića i podjeljuje mu naslov zahumskog kneza. Premda Voinović ne vlada Zahumljem, ipak zahtijeva za sebe Stonski rat kao dio Zahumlja, prijeti da će osvojiti Ston i Dubrovnik, provaljuje na dubrovački teritorij

u Astareji, pljačka ga, uništava vinograde, voćnjake i seoske kuće, zarobljava i ubija ljude. Premda se približavao i gradskim vratima, na grad se nije usudio navaliti, a Dubrovčani sami obaraju kuće u predgrađima kako mu ne bi služile kao uporište. Osobito su se Dubrovčani bojali za Ston pa jačaju njegovu obranu, a grad dobiva i pomoć susjednih prijateljskih Bosanaca i hrvatsko-dalmatinskog bana. Tako se Voinović ni na nj nije usudio navaliti.

U unutrašnjosti Srbije zarobljavaju dubrovačke trgovce. Ovaj put i Kotorani budu uvučeni u antidubrovački rat, tim više što se ni jedni ni drugi nisu potrudili da sporazumom otklone opasnosti međusobnog trgovačkog antagonizma. Kotorani su otvorili svoje vlastite solane, i one bijahu Dubrovčanima trn u oku. U srpnju 1360. uspostavlja se, u povodu Uroševe ženidbe, zatišje. Dubrovačka vlada upućuje caru poslanstvo sa čestitkama i darovima, a u vezi s time Uroš 29. rujna 1360. izdaje povelju kojom ukida novouvedene carine i zajamčuje slobodnu trgovinu u carstvu. Mir ne potraja dugo, te se rat obnovi. Dubrovčani nisu mogli spriječiti pljačkanje dubrovačkog teritorija, ali poduzeše druge mjere. Nastojali su da se od Neretve do Zete i Albanije sol ne izvozi iz primorja dalje u Srbiju, raspisali su nagradu onome tko zapali Voinovićeve žitnice i sjenike u Gackom i Sjenici, sve su Kotorane u Dubrovniku zatvorili i zaplijenili im imanja, a srpske trgovce zadržali s njihovom robom. Pri tome Dubrovčani nađoše saveznika u zetskim Balšićima, koji bijahu u neprijateljstvu s Voinovićem, a težili su da se domognu Kotora, te da u odnosu prema Urošu budu što samostalniji.

Protumjere Dubrovčana i njihov savez s Balšićima tako djeluju na cara Uroša da on pomišlja na izmirenje te šalje svog poslanika u Dubrovnik. Tada već važan čimbenik na srpskom dvoru bijaše Vukašin, a Urošev poslanik bijaše ovom prilikom sin Vukašinov, poznati Marko Kraljević. Ovom prilikom pridigne on u Dubrovniku neki svoj poklad i onaj majke mu. Njegovo je poslanstvo imalo stanoviti uspjeh a pregovori su se, posredstvom Bosanaca i Mlečana s prekidima nastavili, pri čemu su Dubrovčani posebno pregovarali i s Kotorom. Napokon dođe do mira u Onogoštu (današnjem Nikšiću) 22. kolovoza 1362. Tim povodom car Uroš izda mirovnu ispravu. U ovom miru također sudjeluju Voinović i Kotorani. Car Uroš priznaje Dubrovčanima sve povlastice što su im davali i njegovi prethodnici, a podaje im i slobodu trgovanja i kretanja. Dubrovčani vraćaju Kotoranima svu imovinu. Uroš ponovno potvrđuje Dubrovniku vlasništvo na zemlju iznad Župe, priznato im već 1357, te izriče svoje pravo na Mljet, premda je stvarno stanje drukčije, jer Dubrovčani i dalje imaju vlast nad otokom. I knez Voinović izda Dubrovčanima mirovnu povelju. Bilo je, doduše, nekih prijepora oko izvršenja uvjeta mira, ali možemo reći da su kroz 1362. i 1363. Dubrovčani uglavnom održavali dobre odnose s Voislavom Voinovićem, koji ljeti 1363. umre.[12]

DUBROVNIK I SRBI OD 1363. DO 1379; DUBROVČANI I ŽUPAN NIKOLA ALTOMANOVIĆ; DUBROVNIK PREMA KRALJU VUKAŠINU I BALŠIĆIMA

Nakon smrti Voislava Voinovića 1363. zavlada njegovim zemljama udovica Gojslava sa sinovima. Za sve doba svoje vladavine živjela je u dobrim odnosima s Dubrovnikom. Na historijskom poprištu pojavi se nešto kasnije Voislavov sinovac Nikola Altomanović; 1367. postade gospodar Rudnika, a 1368. potpuno svlada Gojslavu zavladavši njenim zemljama trebinjskom oblasti i Konavlima. Na taj način on postade susjed Dubrovčana. Bio je čovjek silovite ćudi te se uskoro sukobi i s Dubrovnikom.

Vukašin, koji u to doba vlada područjem na sjeveru i jugu Šare planine, već 1366. ima naslov kralja te se pored slabog Uroša ponaša kao opći vladar Srbije. Dubrovčani nastoje i s Vukašinom i Urošem biti u dobrim odnosima, što im i uspijeva. Vukašin im 5. travnja 1370. izda ispravu, u kojoj se poput kralja naziva gospodinom Srba, Grka i Zapadnih strana, te potvrđuje sve povelje što su ih izdali car Stefan Dušan i ostali prijašnji srpski vladari. Dubrovčani ipak plaćaju svetodimitarski dohodak Urošu, ali ga Altomanović, ne vodeći računa o Uroševu pravu na nj, traži za sebe. Dubrovčani to odbiše, među njima se zategnuše odnosi, a napokon u jesen 1370. dođe i do rata. Altomanović provaljivaše na dubrovačko zemljište harajući, plijeneći, ubijajući i odvodeći ljude, kako bi za njih izvukao novac za otkup. Ometao je i kopnenu trgovinu Dubrovčana.

Braća Balšići, Sracimir, Đurađ i Balša u međuvremenu su zavladali Zetom i sjevernom Albanijom. S njima su Dubrovčani uglavnom u dobrim odnosima. U siječnju 1368. izdadoše

Balšići u Lješu Dubrovčanima ispravu, kojom ih oslobađaju plaćanja carine što su je bili uveli na Danju, te im dopuštaju slobodno trgovanje u svojoj oblasti.

Ugroženi od Altomanovića Dubrovčani sve češće mole pomoć ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika. Svojstvena je uputa što je daju poslanicima koje šalju kralju u travnju 1371. U njoj doslovno vele: »... od svih barona Raške, premda su svi neiskreni i opaki, on je najgori čovjek, najsuroviji i izdajica«. Kaže se također, bude li on kažnjen, svi će se Slaveni prestrašiti i više se nikada neće usuditi razarati i oštećivati zemlje pod vlašću ugarsko-hrvatskog kralja. Poslanici neka razlože kralju kako su veći dio trgovine vršili sa Srbijom, ali zbog zla stanja nastalog u njoj uslijed svađe dinastâ, ne mogu niti se ne usuđuju s tom zemljom obavljati onakvu trgovinu, kao što su to prije činili. Stoga su se više dali na pomorsku trgovinu i umnožili broj brodova, među kojima je i velikih. Mole zato kralja da im isposluje kod pape da mogu svake godine poslati u Siriju dva broda, zapremine od po 400 bačava, koji bi prevozili trgovačku robu izuzevši oružje, željezo, drvo, stupu i paklinu.

Altomanović se usudio pakostiti Dubrovčanima i na moru, te Dubrovčani šalju u svibnju 1371. naoružani brod u Boku Kotorsku, kako bi tamo uništio sve njegove ljude koje sretne na moru.

S Kotorom je sada nešto drukčije. Uslijed znatnog pada moći cara Uroša Kotor se 1370. otcijepio od srpske države i priznao vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, ušavši tako i on u sklop Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Zbog toga i preporučuje dubrovačka vlada zapovjedniku broda da svakako izbjegava sukob s Kotoranima.

Altomanoviću zaprijete ratom kralj Vukašin i Balšići, te odsad skloniji miru povede pregovore s Dubrovčanima. No pogibijom Vukašina u boju s Turcima kod Černomena 26. rujna 1371. i smrću cara Uroša dva mjeseca nakon toga, prilike se potpuno izmijene. Srpska država se potpuno raspadne, te Altomanovićeva moć još više ojača. Dubrovčani su se zbog toga morali zabrinuti, no činjenica je također bila da je nestalo jedinstvenoga srpskog vladara kojemu su morali plaćati svetodimitarski dohodak. Međutim u jesen 1372. dođe do mira između Dubrovnika i Altomanovića, kojim mu dubrovačka vlada među ostalim prizna pravo na svetodimitarski dohodak. Ovo izmirenje Altomanović nije shvaćao iskreno. Spremao je dapače savez protiv Dubrovnika u dosluhu s Mletačkom Republikom i Đurđom Balšićem, koji neko vrijeme iznevjeri prijateljstvo prema Dubrovčanima. Altomanović je trebao dobiti Stonski rat. No do konačnog zaključenja ovog namjeravanog saveza nije došlo, dapače stvorio se u jeseni 1373. stvarni savez između bosanskog bana Tvrtka i srpskog kneza Lazara, koji je potpomogao i ugarsko-hrvatski kralj Ludovik, i time neizravno pomogao Dubrovniku, premda sâm Dubrovnik nije sudjelovao u savezu. Saveznici povedoše rat i do nogu potukoše iste godine Altomanovića, koji bude zarobljen, oslijepljen i lišen svojih zemalja. Knez Lazar zadobije Rudnik i njegovu oblast, a ban Tvrtko Gacko i Podrinje.

Altomanovićevu nepriliku izrabi Đurađ Balšić te zaposjedne te iste 1373. susjedno Trebinje, Dračevicu i Konavle. Tako se on pojavi kao novi susjed Dubrovnika, postade mu ponovno prijateljem i sklopi s njime ugovor. Dubrovčani mu se obvezaše plaćati svetodimitarski dohodak, jer se sve više ustaljivao princip da on pripada gospodaru Trebinja i Konavala u neposrednom zaleđu Dubrovnika, prolaznih zemalja dubrovačkog puta za Srbiju, što graniče sa Župom i Šumetom. Taj je danak zapravo bio cijena slobodne trgovine Dubrovčana i mira na granici. No u ovom se ugovoru Đurađ izričito obvezuje da neće za sebe tražiti taj danak ako se ponovno uspostavi srpsko carstvo, a nezavisno se od toga odriče danka ako prestane biti gospodarem dviju zemalja u zaleđu Dubrovnika. U ugovoru Balšić obeća prijateljstvo prema Dubrovniku, zaštitu njegovih trgovaca u svojoj zemlji kao i to da u njoj neće biti veće carine nego za cara Stefana Dušana. Ugovornu povelju izda on 30. studenog 1373. prigodom svog boravka u Dubrovniku te se u katedrali zakune na nju

križem i moćima sv. Vlaha i ostalih svetaca. Đurađ Balšić vladao je Travunjom, Konavlima i Dračevicom sve do 1377. god., i cijelo to vrijeme živio u prijateljstvu s Dubrovnikom, koji mu je redovito plaćao svetodimitarski dohodak. Godine 1377. zavlada tim zemljama bosanski vladar Tvrtko. Godine 1378. umre Đurađ Balšić, a godinu za tim, 1379, njegov brat Balša ponovno potvrdi Dubrovčanima da mogu slobodno trgovati po njegovoj zemlji, s time da plaćaju propisane carine, a na Danju i Krivoj Rijeci onako, kako su već i prije plaćali, dok je brat Đurađ bio živ[13].

ODNOSI S BOSNOM 1358–1378.

Dobri odnosi s Bosnom nastavili su se i nakon 1358. Dubrovčani su nastojali da budu u dobrim odnosima i s banom Tvrtkom, kao glavnom i vrhovnom državnom vlašću, ali i sa svim ostalim čimbenicima bosanske države, kao npr. s raznim feudalcima. Uza sve su to katkada ipak izbijale razmirice, a na međusobne su odnose djelovale i opće prilike. Ban Tvrtko je morao mnogo toga izdržati: borbu s ugarsko-hrvatskim kraljem Ludovikom, ali i borbu s velikašima te sa svojim bratom Vukom. Godine 1366, nakon svih tih teškoća, Tvrtko je dovoljno jak u svojoj vlasti, a Vuk mora bježati pa nalazi sklonište u Dubrovniku. Primili su ga tu po starom običajnom pravu azila, ali Dubrovčani ujedno nastoje izmiriti Vuka s bratom, premda bez uspjeha. Primanje Vuka ipak ozlovoljuje Tvrtka, on neko vrijeme ometa dubrovačke trgovce, ali 1367. dolazi i sâm u Dubrovnik, dok Vuk u strahu pred bratom napušta grad. U Dubrovniku ban Tvrtko izdaje Dubrovčanima povelju kojom s njima ponovno utvrđuje staro prijateljstvo i potvrđuje prava priznata im od njegova strica Stjepana.

Značajne su iduće riječi povelje:

»Prisegosmo na moćima i na svetom evanđelju da je naša kuća s Dubrovnikom jedna kuća dovijeka. Kako je jedna kuća bila s našim stricem i gospodinom banom Stjepanom, tako da je s nama Dubrovnik jedna kuća do vijeka vjekova. Dokle god bude našeg sjemena i njihovog, neka se te dvije kuće ne razdvoje nikada do vijeka vječnoga, nego nek obje budu jedna kuća. I onaj zakon koji su imali s našim stricem gospodinom Stjepanom, i pisanje onih zakona i knjiga potvrdismo našom prisegom i našim pisanjem i našim pečatom, tako da je među nama jedinstvo u vijeke vjekova i mi nećemo Dubrovnika ostaviti i bratstva dovijeka

nikada, dokle bude našeg i njihovog sjemena, s time da oni nikakvo zlo ne počinju te da se odloži sve što bi se moglo držati nevjerom prema ugarskom kralju.«

Moć bana Tvrtka silno ojača. On se naumi oženiti. Dođe 8. prosinca 1374. do svečana vjenčanja njegova s Dorotejom, kćeri vidinskoga bugarskog cara. Dubrovčani šalju na vjenčanje svečano poslanstvo s darovima, ali i s uputom da isposluju povelju kako Dubrovčani nisu dužni u Bosni plaćati carine. I doista, u gradu Bobovcu izdaje Tvrtko 9. veljače 1375. Dubrovčanima povelju, kojom im priznaje da su oslobođeni plaćanja bilo kakve carine u njegovoj državi. Tu su povlasticu Dubrovčani dobili već u doba Kulina bana, ali ju je ban Stjepan Kotromanić 1326. ukinuo; sad je Dubrovčani ponovno postigoše. Uza sve to se u Bosni već 1376. ponovno ubirala carina od dubrovačkih trgovaca.

Kratko vrijeme prođe, a Tvrtko posta Dubrovčanima još bližim susjedom. U Trebinjskoj oblasti i Konavlima dođe do pobune protiv Balšića, koju je Tvrtko potpomagao, a onda početkom 1377. zavladao tim oblastima. Ojačan tako još više, odluči se Tvrtko proglasiti i okruniti kraljem. Do tada je već bio stekao znatan dio zemalja srpsko-raške države Nemanjića, a budući da je po ženskoj lozi bio i njihov potomak, držao je da ima pravo na naslov kralja Srbije. Kako je stvarno bio i vladar Bosne, postade, naravno, kraljem i te zemlje, te stoga na krunidbi 1377. uze naslov kralja Srbije i Bosne.

Premda Tvrtko već početkom 1377. posjeduje oblast Trebinja, Dračevice i Konavala, ipak su Dubrovčani oprezni te za tu godinu isplaćuju svetodimitarski dohodak Đurđu Balšiću. Kad su spoznali da se Tvrtkova vlast u tim zemljama učvrstila i postala trajnom, pa kad je Tvrtko krunidbom u jeseni 1377. postao kraljem i Srbije, osjetiše se oni lišeni svake daljnje obveze prema Balšićima u pogledu svetodimitarskog dohotka. Usto još 1378. Đurađ Balšić umre, pa se na taj način ugasi i svaka osobna obveza prema njemu.

Tvrtko je u svom vladarskom naslovu nosio i oznaku »Primorja«, pa on doista u travnju 1378. posjeti i Primorje, dođe tada na dubrovački teritorij zadržavajući se u Župi Žrnovnici. Tu je pregovarao s dubrovačkim izaslanicima, te napokon izdao Dubrovniku veliku povelju. Njezin je bitni dio sastavljen i zapisan na pergameni u Župi 10. travnja, ali povelja nije Dubrovčanima predana tada, već posebni dubrovački poslanici dođoše u kraljev dvor, u Trstivnici gdje su povelji nadodale 17. lipnja svoje potvrde kraljeva majka Jelena i žena mu Doroteja, a sâm kralj ispisao svoj dekorativni potpis i udario pečat.

Povelja ima značaj kraljeve isprave, ali u jednom svojem dijelu i značajku dvostranog ugovora.

U svojoj povelji Tvrtko najprije potvrđuje sve povelje, povlastice i trgovačke slobode svojih prethodnika bosanskih vladara, a odmah nakon toga potvrđuje kratkim riječima, načelno, i sve povelje, povlastice i trgovačke slobode što ih je Dubrovnik dobivao »od gospode srpske i raške«, što znači od kraljeva Nemanjića, ali i od svih manjih vladara srpsko-raških. Tu on dakle nastupa u svojstvu kralja Srbije. Vrlo važan je dio koji zapravo sadrži ugovor između Dubrovčana i kralja Tvrtka o plaćanju svetodimitarskog danka, a on glasi:

»A po ovoj riječi i potvrđenju kraljevstva mi, obeća i zapisa grad Dubrovnik i vlastela dubrovačka da daju kraljevstvu mi po zakonu dohodak srpski, koji su davali gospodi srpskoj, i to tako da daju kraljevstvu mi o svakom prihodećem Dimitrovu dnevu 2000 perpera ovim uvjetom i zakonom i načinom, dokle bude držalo i gospodovalo kraljevstvo mi ovom zemljom primorskom, Trebinjem, Konavlima i Dračevicom. I prema ovom obećanju obeća kraljevstvo mi vlasteli dubrovačkoj, da ima hoditi dubrovačka trgovina i trgovci slobodno i nikim nesmetano po svoj zemlji i državi kraljevstva mi, da im ne smije nitko trgovinu zgrabiti ili čime zapriječiti, ni vlastelin ni vlastelčić ni tko mu drago ni mali ni veliki: ako li tko drzne i potvori riječ kraljevstva mi, da ima njima platiti kraljevstvo mi iz svoje

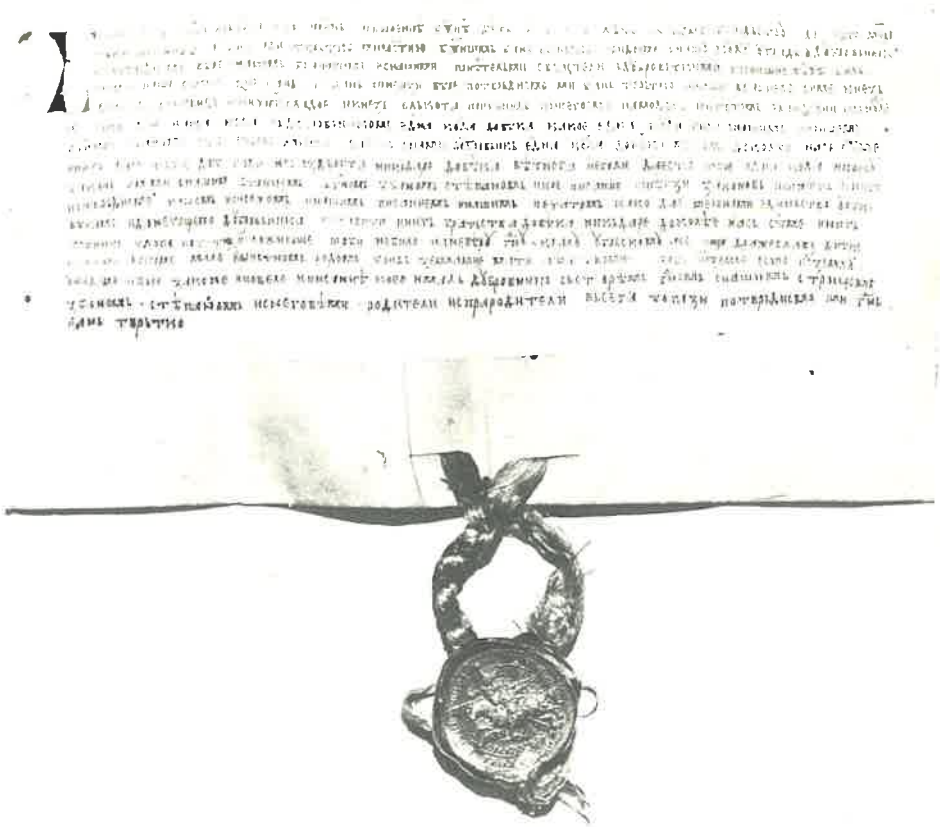

Povelja bosanskog bana (poslije kralja) Stjepana Tvrtka I, kojom potvrđuje povlastice udijeljene Dubrovčanima od prethodnika, g. 1367.

komore, a krivca toga da ište kraljevstvo mi; i obeća kraljevstvo mi da imam njihovo vladanje čuvati i zaštićivati od pljačkanja, od krađe, od svake zlobe i sile; i još obećaje kraljevstvo mi, ako tko ima što govoriti i nasilovati gradu Dubrovniku za ovaj dohodak, koji imaju davati kraljevstvu, da ima kraljevstvo mi od toga njih braniti, i pomagati da im se nekoja šteta u vladanju ili trgovcu ne učini za to. I što Bog ne daj, i sluči li se nekoje vrijeme i ne bude mi u oblasti kraljevstva mi ova zemlja, Trebinje i Konavli i Dračevica, ili kraljevstvo mi ne izvrši i ne ispuni više rečeno i ne isplati trgovce; ili ne bude zaštićivati vladanje, ili zadesi ih nekoja šteta zbog onog dohotka, kraljevstvo mi ne ima pitati od njih onoga dohotka ni tko ini u ime kraljevstva mi, ni oni nisu dužni davati ga.«

Po ovoj se ispravi jasno vidi ono što smo već prije iz drugih izvora utvrdili, naime dvostruko značenje tog danka, odnosno zaštitu dubrovačke granice i slobodu trgovine. Godina 1378. vrlo je važna u odnosima bosansko-dubrovačkim. Počevši s njom pa sve do propasti Bosne, Dubrovčani plaćaju svetodimitarski dohodak bosanskom kralju. U povelji Tvrtko, doduše, načelno potvrđuje sve ranije povelje bosanske i srpske gospode, ali nigdje na spominje oslobađanje od carine. Prema tome možemo zaključiti da je plaćanje carine, uvedeno 1376, ovim ugovorom prešutno potvrđeno. Dubrovački trgovci u Bosni zaista i dalje plaćaju carinu[14].

DUBROVNIK U DOBA RATA PROTIV MLEČANA, 1378–1381; BORBA S GRADOM KOTOROM U TO DOBA

Godine 1378. zapodjene protumletačka koalicija ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, Đenovežana i padovanskog gospodara Francesca Carrare rat protiv Mlečana, što završi 1381. poznatim mirom u Torinu, kojim budu potvrđene odredbe zadarskog mira. U odrazima toga rata na Jadranu i Dubrovnik u znatnoj mjeri stupa na poprište.

Rat je započeo sukobima Đenoveza i Mlečana zbog otoka Tenedosa u Egejskom moru. Mlečani poslaše Vetora Pisanija u Tirensko more da tamo napakosti Đenovežanima. Nakon nekih manje odlučnih sukoba vrati se Pisani u Jadransko more i tu 14. kolovoza 1378. zauzme grad Kotor, koji od 1370. bijaše pod vlašću kralja Ludovika, kao sastavni dio Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Dubrovčani se pobojaše za svoj grad i ostali svoj teritorij, osobito nakon pada Kotora, koji postade jakim mletačkim uporištem u južnom Jadranu. Zbog toga su poduzeli potrebne mjere za obranu glavnog grada Dubrovnika i drugog grada Stona, kao i za sigurnost ostaloga svog područja. Usto su poslali tajnog izaslanika u Kotor, koji pokuša nagovoriti Kotorane da se ponovno vrate pod okrilje kralja Ludovika. Ovi su se pokazali tome skloni, ali su se bojali mletačke premoći, jer im kralj iz velike daljine nije bio kadar pomoći.

I đenoveško brodovlje je došlo u Jadransko more, po kojemu se sada kreću razna njegova odjeljenja. Dubrovnik postade jedno od uporišta đenoveške flote. Po zapovijedi hrvatsko-dalmatinskog bana Đenovežanima su se morale pridružiti i dubrovačke galije, ali Dubrovčani uputiše samo jednu. To su opravdavali time što se moraju pobrinuti za svoju vlastitu sigurnost.

Protivnici su se sukobljavali i na sjevernom i na južnom Jadranu. S dijelom svoje flote, u kojoj je bila i dubrovačka galija, Đenovežani izvojevaše najprije pomorsku pobjedu kod Pule, a zatim 16. kolovoza 1379. zauzeše grad Chioggiu u blizini Mletaka, ugrožavajući odatle i sam glavni grad. Nakon raznih peripetija Mlečanima već od prosinca 1379. uspije opkoliti Chioggiu i đenoveško brodovlje u njoj, pa su njihovi neprijatelji u Chioggi morali 21. lipnja 1380. kapitulirati. I tako Mlečani ponovno zagospodariše Chioggiom. Istodobno se nastavljaju borbe i u južnom Jadranu.

Kad Dubrovčanima 1378. nije uspjelo Kotorane ponovno privesti ugarsko-hrvatskom kralju, nastupiše protiv njih ratnički, pri čemu dođe do izražaja njihov stari antagonizam prema Kotoru kao ozbiljnom suparniku u trgovini s balkanskim zaleđem, a posebno kao gradu koji u svojim solanama također proizvodi sol i s njome trguje, pa je u tu svrhu dobavlja čak i izvana. Rat potraja 1378–1379. Dubrovčani su slali u Boku Kotorsku i sve do Ulcinja oružane brodove kako bi zapriječili dodir Kotorana s ostalim gradovima na moru. Zapovjednicima brodova Dubrovčani nalažu da hvataju kotorske i mletačke brodove i dovode ih u Dubrovnik, a one koje ne mogu dovesti, neka zapale. Dubrovčani uništavaju i kotorske solane. Ni Kotorani ne ostaju dužni. Hvataju i oni dubrovačke trgovačke brodove, te se s uspjehom trude da bosanskog kralja Tvrtka zavade s Dubrovčanima. Kotorani su naime Tvrtku nagovijestili da bi mogli priznati njegovo gospodstvo, pa on svojim podanicima odredi da u Kotor nose živežne namirnice, ne bi li se tako oslabila dubrovačka blokada. On istodobno svojim podanicima zabrani da u Dubrovnik dovoze meso, sir i ostali živež, te se u gradu poče osjećati oskudica hrane. Kao odgovor na to dubrovačka vlada zabrani svaku trgovinu s Bosnom, a ova zabrana potraje skoro godinu dana.

Politika privrženosti Mlecima, koju je vodilo plemstvo, dojadi kotorskom puku, te ovaj podigne bunu, preuzme vlast i prista u lipnju 1379, odmetnuvši se od Mletaka uz podršku nekoliko đenoveških brodova, uz ugarsko-hrvatskog kralja. Dubrovčanima u jednu ruku bijaše drago što je time uklonjeno važno uporište mletačke vlasti u južnom Jadranu, ali se, s druge strane, dubrovačka vladajuća klasa poboja što je u jednom bliskom gradu na vlast došla pučka vlada. Dubrovačka aristokratska vlada primi dapače u svoj grad izbjegle kotorske plemiće, te poradi kako bi se u Kotoru opet uspostavila plemićka vladavina. Za tu stvar dubrovačka vlada zainteresira i hrvatsko-dalmatinskog bana, te joj ovaj čak i naloži da se potrudi kako bi se u Kotoru ponovno uspostavio aristokratski režim. I tako dubrovačka vlada u lipnju 1380. izašalje u Kotor svog građanina Mateja Đorđića da izvrši banovu naredbu, s time da se pobunjenom puku udijeli amnestija. Puk se pod pritiskom banove naredbe i dubrovačke prijetnje da će pomoći plemiće, pokori, pa aristokratska vlast u Kotoru bude iznova uspostavljena. Istodobno Kotor ponovno prizna vrhovništvo ugarsko-hrvatskog kralja.

Ovom prigodom je dubrovačka vlada iz posebnih razloga nastupila iznimno brižno; inače se Dubrovčani, provodeći politiku svojeg solnog monopola, odnose prema Kotoru kao nepoželjni tutor, ma koliko hinili prijateljstvo zbog zajedničke podložnosti ugarsko-hrvatskom kralju. I tako, nakon što je Kotor ponovno prihvatio vlast hrvatsko-ugarskog kralja, Dubrovčani po svojem posebnom poslaniku krajem lipnja 1379. poručuju Kotoranima kako mogu slobodno dovoziti u Kotor sve živežne namirnice osim, stanovito vrijeme, soli, odnosno dok im to dubrovačka vlada ne dopusti. Jasno je: Dubrovčani se boje ponovne kotorske trgovine solju. Godina 1379. i 1380. dubrovačka vlada redovito šalje oružani brod sa zadatkom da na području Boke Kotorske pa do Budve, po potrebi i do Bara, pazi kako trgovački brodovi ne bi u Kotor dovozili sol. Namjeri li se na takve brodove, treba ih zaplijeniti i dovesti u Dubrovnik. Kad je dubrovačka vlada doznala da brodovi koji u Kotor dovoze žito, pod ovim prikriveno voze i sol, odredi da dubrovački oružani brod pregledava i

takve brodove, pa ako u njima nađe sol, valja je zaplijeniti. Eto, ovako su Dubrovčani, stalno vjerni ugarsko-hrvatskom kralju, iskorištavali svoju premoć na južnom Jadranu u odnosu prema nestalnim Kotoranima! Oni idu još i dalje te se nastoje domoći i samog Kotora. U tom smislu Vijeće umoljenih izglasava tijekom listopada 1379. nekoliko odluka. Ono upućuje u Kotor Klementa Gučetića kako bi kaštelana, postavljenog od ugarsko-hrvatskog kralja, privolio na predaju Kotora, ali ovaj u tome ne uspije.

Osim što svoju galiju pridružuje đenoveškoj floti te što se trudi oko Kotora, Dubrovnik i na treći način sudjeluje u ovom ratu. Budući da je iz strateških razloga mletačka flota bila usredotočena na određenim mjestima, ponajviše u Mlecima zbog Đenovežana u Chioggi, to Mlečani nisu mogli dovoljno štititi kretanja svojih trgovačkih brodova. Tu su priliku iskoristili Dubrovčani te su hvatali i plijenili mletačke brodove ne samo uzduž istočne obale Jadrana, već i uz obalu Apulije. Dne 18. veljače 1380. naređuje dubrovačka vlada Mateju Đorđiću da s jednom galijom i brigentinom vrši takve operacije uzduž obala Apulije, a 1. svibnja iste godine naređuje to Vitu Gučetiću. No kad su se Mlečani oslobodili đenoveškog pritiska kod Chioggie, osjetiše se jači na Jadranu te u srpnju 1380. opet osvoje Kotor. Unatoč tome Dubrovčani nastave sada još energičnije hvatati mletačke trgovačke brodove u južnom Jadranu, te ponovno blokiraju Kotor. U takvim prilikama bosanski je kralj Tvrtko opet na strani Kotora, ili točnije rečeno, na strani Mletaka. Šalje mletačkom kaštelanu u Kotoru živež i svaku drugu pomoć. Kad je 1381. sklopljen torinski mir, u njemu se, među ostalim, izričito određuje da Mlečani moraju napustiti Kotor, što ovi i učiniše. Dubrovčanima postade lakše, jer više nije bilo mletačkog uporišta u njihovoj blizini.

Premda Dubrovnik nije pretrpio jačih udaraca u ovom ratu, dapače je protiv Mlečana i ofanzivno nastupao, relativno dosta dugi rat i uslijed toga opadanje trgovine uzrokovali su u njemu stanovitu stagnaciju.

Do trzavica je dolazilo i u savezničkom taboru, npr. između Zadrana i Dubrovčana, pa Dubrovčani traže od hrvatskog bana zaštitu, također i između Dubrovčana i Đenovežana, koji su se za rata kratili dati Dubrovčanima dio ratnog plijena, te su im ga dali tek nakon sklapanja mira.

Dubrovnik je u ovome ratu sudjelovao kao grad ugarsko-hrvatskog kraljevstva, ali i stoga što je držao da slabljenje Mletaka odgovara njegovim probicima, a mletačkim se akcijama oko Kotora osjećao ugroženim. Premda je za vrijeme rata nastupao dosta samostalno i samoinicijativno, to nije proizlazilo toliko iz njegove vlastite snage i oslabljenosti Mlečana na Jadranu, koliko iz činjenice da u pozadini ima moćnu koaliciju antimletačkih snaga, te da je u sklopu jake ugarsko-hrvatske države. S međunarodnog stajališta Dubrovnik u svemu tome ne nastupa kao samostalni čimbenik, što dolazi do izražaja i u sklapanju mira, kad Dubrovnik kao politička sila izostaje[15].

DUBROVNIK 1382–1385; POKUŠAJ STVARANJA SAVEZA DALMATINSKIH GRADOVA; BORBA ZA MONOPOL SOLI

I 1382. osjeti se Dubrovnik u stanovitoj mjeri ugrožen. Te je godine naime umro ugarsko-hrvatski kralj Ludovik, moćni zaštitnik Dubrovnika, a na prijesto dođe mladahna mu kći Marija, umjesto koje vladahu majka joj Elizabeta i palatin Nikola Gorjanski. Postojala je bojazan da slabu žensku vladu iskoriste Mlečani, te nezadovoljni torinskim mirom pokušaju ponovno ovladati Dalmacijom, pri čemu bi mogao biti ugrožen i Dubrovnik. U taj mah Dubrovčani nisu bili u dobrim odnosima ni s kraljem Tvrtkom, koji je u kotorsko-dubrovačkom sukobu bio na strani Kotora, nastojeći ga tako privući pod svoju vlast. Kako mu je Kotor izmakao, Tvrtko je sada razočaran. U to doba još nije bio zauzeo područje donje Neretve, koje bijaše pod ugarsko-hrvatskom vlasti, a odlučivši se trgovački emancipirati i od Dubrovnika i od Kotora, poče na sjevernoj strani Boke Kotorske, još za života ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, graditi grad prozvan tada Sveti Stefan, današnji Herceg-Novi. Trebao je novi grad postati primorskim emporijem bosanske države, a gradio se u župi Dračevici Travunjske oblasti, koja bijaše pod Tvrtkovom vlasti. Grad se u prvom redu trebao razvijati kao tržište soli i vina, odakle će ti proizvodi dalje u Bosnu.

Dubrovnik se, dakako, osjeti ugroženim, jer se tako rušio njegov monopol solju u Bosni. Znajući da trgovina s novim gradom neće moći odmah isključiti Dubrovnik kao gospodarski čimbenik u trgovini s Bosnom, Dubrovčani se, da naškode susjedima, poslužiše represalijama. Produžiše obustavu trgovine s Bosnom, zabraniše svojim trgovcima prolaz kroz čitavu tadašnju bosansku državu, opozvaše svoje trgovce i potužiše se kralju Ludoviku. I nakon Ludovikove smrti nastaviše akciju protiv prodaje soli u Novome. Radili su u tom

smislu kod kraljica, a uputili su i svog poslanika dalmatinskim gradovima Splitu, Trogiru, Šibeniku i Zadru, s time da ih odvrate od dovoza soli u Novi. Poslali su također svoju galiju prema Korčuli i skrajnjem dijelu Stonskog rata kako bi tragala za brodovima natovarenim solju, hvatala ih i slala u Dubrovnik. Inače je dubrovačka vlada nastojala priječiti dovoz soli u Novi. Istodobno pregovara s Tvrtkom ne bi li ga pridobila da ukine trgovinu solju u Novome.

Nakon Ludovikove smrti Dubrovčani se većma pobojaše i Tvrtkove agresije. U takvim eto prilikama, iz bojazni od Mlečana a i Tvrtka, počeše Dubrovčani pomišljati na obrambeni savez dalmatinskih gradova. U jeseni 1382. vode se pregovori između Dubrovnika i Zadra o sklapanju užeg saveza dalmatinskih gradova protiv Mlečana. U listopadu je u Dubrovniku poslanik Zadra. Vijeće umoljenih zaključuje 21. listopada da se stvori savez sa Zadrom i svim ostalim gradovima Dalmacije, pod uvjetima koji će se navesti. Ovo isto vijeće odlučuje da se zadarskom poslaniku odmah u Dubrovniku saopći prijedlog o uvjetima stvaranja saveza. Postojala su dva prijedloga, od kojih drugi bude prihvaćen. Prema njemu, u slučaju da Mleci pritisnu bilo koji grad Dalmacije, svi su drugi gradovi dužni priteći mu u pomoć; isto je predložio i zadarski poslanik. Vijeće umoljenih dodaje još da bi savez trebao biti okrenut i protiv dubrovačkih susjeda, koji bi mogli napasti grad Dubrovnik. Neosporno je da se pri tom cilja na bosanskog kralja Tvrtka. U drugom, prihvaćenom prijedlogu, Tvrtko se ne spominje izrijekom, dok je u prvom, neprihvaćenom prijedlogu, on posebno spomenut, i to još kao saveznik mletački, te se ovdje izričito traži da savez bude usmjeren i protiv njega. U drugom, prihvaćenom prijedlogu, Tvrtkovo je ime zacijelo izostavljeno iz opreza i diplomatskog takta.

Premda je tu i tamo između Dubrovnika i ostalih dalmatinskih gradova dolazilo do trzavica, kao što ih je, uostalom, bilo i između ostalih dalmatinskih gradova, zanimljivo je kako Dubrovnik osjeća zajednicu interesa nasuprot imperijalističkim Mlecima. U spomenutom prihvaćenom zaključku Vijeće umoljenih izričito ubraja Dubrovnik u dalmatinske gradove. Kao što nas Rastić izvješćuje, savez je doista bio stvoren, ali on, po našem mišljenju, nije duže trajao, jer je i bio zamišljen samo za određenu političku svrhu.

Malo poslije dogovaranja o savezu, dubrovačka vlada vijeća kako uhvatiti zadarski brod natovaren solju, koji ide u Novi. No Dubrovčani su i tako što bi sami presretali brodove i kupovali od njih sol, prije no što bi pristali u Novom, ometali novsku trgovinu solju. Potrudili su se da i diplomatskim putem utječu na Tvrtka kako bi ukinuo prodaju soli u novom gradu. U tu svrhu poslaše k njemu vlastelina Dragoja Gučetića. Dragoje se pozva na stare ugovore i povlastice što su ih izdali srpski vladari, prema kojima se trgovina solju može vršiti samo na određenim mjestima. U međuvremenu, nakon smrti ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, u mjesecu listopadu ili studenom 1382, Tvrtko ponovno steče Krajinu i zemlju uz Donju Neretvu, a s time i Drijeva. Bosna je time opet dobila izlaz na more, te je Tvrtko zaista pristao da svojom poveljom izdanom Dubrovčanima 2. prosinca 1382. ukine prodaju soli u Novom. Nato Dubrovčani dopustiše neko vrijeme slobodnu trgovinu svojih trgovaca s Bosnom.

Tvrtkova se odredba nije strogo provodila. U Novi su susjedni Kotorani i dalje dovozili sol, Konavljani, tada u sklopu Bosne, opskrbljavali se solju u njemu, a i građani sjevernih dalmatinskih gradova nosili su u Novi sol i vino. Uslijed svega toga opet se poremetiše odnosi Dubrovnika s kraljem Tvrtkom. Dubrovačka vlada poduzme protuakcije kod bosansko-srpskog vladara i kod ugarsko-hrvatske kraljice Marije, zatim kod konavoskog župana Grubača i kod Kotorana. Dugo, sve do 1387. nije došlo do pravog sporazuma s Tvrtkom, dapače bijaše trenutaka kad bi zaprijetio i ratni sukob. Dubrovčani su od kraljice Marije isposlovali da u travnju 1382. zabrani svojim podanicima dovoziti sol i vino u Novi,

kako time ne bi naškodili pravima Dubrovčana. Sve to nije mnogo koristilo, jer se u Novome i dalje odvijala trgovina solju. Stoga kraljica Marija 1384. tu zabranu ponovi.

Tvrtko pokuša i na Neretvi ojačati trgovinu, te odluči luku na toj rijeci pomaknuti bliže ušću. Podignu stoga Brštanik s lukom Lovorikom blizu današnjeg Opuzena a onda tu uznastoja navrnuti trgovinu solju s ostalim dalmatinskim gradovima. Trgovina se poče odvijati, no dubrovačka vlada odredi 3. siječnja 1385. da jedan brigentin obustavi trgovinu s Brštanikom. Vijeće umoljenih odlučuje 27. veljače 1385. da se knezu Stona zapovjedi da progoni sve koji bi ubuduće vozili sol barkama u Klek. Na to i kraljica majka Jelisaveta, na intervenciju Dubrovčana, zabrani listinom izdanom u Požegi 1. svibnja 1385. građanima dalmatinskih gradova dovoziti sol u Brštanik i druga za njih neuobičajena mjesta, naglašujući da je to jedino pravo Dubrovčana. Vjerojatno je u svezi s tim neki dubrovački poslanik posjetio Zadar i ostale dalmatinske gradove. No tijekom 1385. i 1386. dolazi do stanovitog približavanja između Tvrtka i Dubrovnika, dapače 22. ožujka 1386. dopusti Vijeće umoljenih da Dubrovčani mogu ići u Brštanik s trgovačkom robom, na isti način kako su to prije činili u Drijevima.

Ipak se Brštanik nije razvio kao veliki emporij. Novi je također doskora trgovački opao i bio poznatiji kao tvrđava te, kasnije, kao zimsko odmarалište zahumskih vojvoda. Tek će se kasnije, u XV. st., obnoviti pokušaji da se taj grad podigne kao trgovačko i obrtno središte[16].

DUBROVNIK U DOBA USTANKA HRVATSKIH NEZADOVOLJNIKA 1383–1408; ODNOSI S BOSNOM U TO DOBA

Na glas o smrti kralja Ludovika, Vijeće umoljenih odluči 27. rujna 1382. da se tim povodom dadu zadušnice[17]. Dubrovčani priznaše njegovu kćer Mariju za kraljicu, te Vijeće umoljenih 13. studenog 1382. nagradi vjesnike koji donesoše vijest o njezinu podignuću na prijesto. Oni priznavahu kraljicama i Marijinu majku Jelisavetu i sestru Jadvigu. U veljači 1383. dođoše u Dubrovnik dva izaslanika kraljicâ: Nikola, prepošt kaptola crkve sv. Petra u Požegi, i Stjepan, kaštelan grada Serpe, da zatraže polaganje zakletve kraljicama. Knez i cijelo Veliko vijeće svečano položiše zakletvu kraljicama u općinskoj dvorani, pred prepoštom Nikolom. Sedamnaestog veljače Veliko vijeće odluči da se izaslanici nagrade, a Vijeće umoljenih 21. veljače zaključuje da se kraljicama svjetuje sklapanje saveza sa Đenovežanima.

Smrt kralja Ludovika važan je događaj, jer bosanskog kralja Tvrtka potiče da iskoristi slabu žensku vladavinu. On odmah proširi svoju vlast, a tome je i u budućnosti težio. Protiv ženske vlade Marije i Jelisavete te Jelisavetina miljenika palatina Nikole Gorjanskog podiže se u Hrvatskoj nezadovoljstvo, koje Tvrtko obilato izrabljuje u svoje političke svrhe. Već 1382. on ponovno proširi svoju vlast na sjeverni dio Zahumlja, pa tako područje donje Neretve opet dođe pod vlast Bosne.

Još iste godine bukne u Hrvatskoj ustanak, doduše u početku samo u Vrani, kao djelo vranskog prioŕa Ivana od Paližne kojeg potiče Tvrtko. Kad taj osamljeni pokušaj nije uspio, Ivan od Paližne skloni se u Bosnu Tvrtku.

Postojala je opasnost da Tvrtko ugrozi dalmatinske gradove. Prema planu palatina Nikole Gorjanskog hrvatsko-ugarska kraljica Marija poče pomišljati na savez s Mlecima protiv Tvrtka. O toj zamisli raspravljaju međusobno Zadar i Dubrovnik. Poslanik Zadra došao je, naime, u lipnju 1385. u Dubrovnik te dubrovačkoj vladi javio kraljičinu zamisao.

Dubrovačko Vijeće umoljenih na sjednici od 17. lipnja 1385. zauze odlučno stajalište. Ono se, doduše, izjasni za to da se postojeći mir s Mlecima učvrsti i održi, ali se suprotstavi bilo kakvom savezu kraljice s Mlečanima. To bude saopćeno zadarskom poslaniku. Jamačno je do kraljice doprla vijest o dubrovačkom stajalištu. U kolikoj je mjeri upravo ono djelovalo na nju, ne znamo, ali je činjenica da palatinov plan o savezu s Mlecima nije prihvatila. Tijekom iste 1385. kraljica i Tvrtko se izmiriše, a kraljica, kao cijenu mira, preda kralju grad Kotor. Do kratkog je izmirenja došlo i između kraljica i hrvatskih nezadovoljnika. Ali pobunjenici pozvaše u Hrvatsku i Ugarsku Karla Dračkog, on stiže ovamo krajem 1385. i bude okrunjen kraljem. I Dubrovnik prihvati novog kralja, te Veliko vijeće zaključi 25. siječnja 1386. da se u znak veselja zbog krunidbe prirede svečana misa i procesija. Već u veljači 1386. Karlo Drački zaglavi, kraljica Marija opet dođe na vlast i nakon što je doživjela poznate nam u povijesti peripetije, nađe se skupa sa svojim mužem Žigmundom, koji i sam bi nešto ranije 1387. izabran i okrunjen ugarsko-hrvatskim kraljem. Dubrovnik, koji je prije bio pristao uz Karla Dračkog, u novoj situaciji bijaše uz kraljicu Mariju i Žigmunda, te ovome ostade vjeran cijelo vrijeme pobune hrvatskih nezadovoljnika.

U godini 1386. bilo je i drugih važnih događaja. Jadransko more dosta su ugrožavali gusari, ponajviše oni iz južne Italije. Ponovno se budi zamisao o stvaranju saveza dalmatinskih gradova, ovaj put protiv gusara, a pomišlja se i na savez s talijanskim gradom Jakinom. Inicijativa je potekla od ostalih dalmatinskih gradova i Jakina, Vijeće umoljenih o tome raspravlja 27. travnja 1386. ali otmjeno odbija pregovore. No 25. rujna 1386. Vijeće umoljenih zaključuje da se stvori antigusarski savez sa Zadranima, te da se u tu svrhu zatraži ovlaštenje Velikog vijeća kako bi Malo vijeće i Vijeće umoljenih mogli stvoriti savez sa Zadrom i svima drugima. I zaista, u Velikom se vijeću već sutradan 26. rujna 1386. raspravlja o tome. Vijeće daje ovlaštenje Malom vijeću i Vijeću umoljenih da mogu sklopiti savez sa Zadranima i svima drugima protiv pirata, svih njihovih zaštitnika i onih koji ih primaju u svoje luke. Bira se poslanik koji će u tu svrhu posjetiti određena mjesta. Predviđa se da će otići u Zadar i ostale gradove Dalmacije, a onda i u Jakin i Marke. Kontakte sa Zadrom i Jakinom Dubrovnik podržava i dalje, ali stvar ipak donekle otežе, jer istodobno održava dodire i s ovlaštenima na apulijskoj obali, htijući i na taj način, tj. mirnim putem suzbiti gusarstvo.

Skoro istodobno zaprijetila je sa sjevera mnogo veća opasnost. Turci su 1386. provalili u Bosnu i dospjeli čak u dolinu Neretve. Dubrovačka vlada poduzima u jeseni 1386. mjere za obranu Stona, te dopušta da se susjedi Stona i Vlasi mogu sa svojim obiteljima, stokom i pokretnim dobrom skloniti u Ston. Seljacima u Astareji zapovijeda se da na sigurno mjesto, a to znači u grad Dubrovnik, sklone svoje obitelji i pokretna dobra. Turci se izričito spominju kao opasnost. No napadači su se s ovog prvog naleta povukli.

Zanimljivo je kako se u političkim zbivanjima ovoga vremena drži Dubrovnik: ostaje vjeran kraljici Mariji i kralju Žigmundu u doba kad ustanak hrvatskih nezadovoljnika plamti i ostali se dalmatinski gradovi, makar i silom prilika, pokoravaju Tvrtku. U isto doba, nakon razdoblja stanovitog nesporazuma između Dubrovnika i Tvrtka, dolazi između njih do zbližења – 9. travnja 1387. sklapaju ugovor o prijateljstvu. Želeći da se svakako domogne svih ostalih dalmatinskih gradova podvrgnutih ugarsko-hrvatskom kralju, Tvrtko i ne pomišlja da bi se mogao domoći Dubrovnika, dapače u ugovoru prijateljstva vodi računa o vjernosti Dubrovčana kraljici Mariji. Pri svemu tome važnu ulogu imaju posebni položaj

Dubrovnika i dubrovačka diplomatska vještina, ali i još jedan čimbenik: turska opasnost. Već tada pomišlja Tvrtko na mogućnost da eventualno mora bježati iz svoje države, pa misli na Dubrovnik kao na pouzdano sklonište.

Ovim ugovorom kralj Tvrtko i Općina Dubrovnika potvrđuju sve prijašnje ugovore i povelje bosanskih i srpskih vladara. Tvrtko se obvezuje da će braniti Dubrovnik i njegov teritorij od bilo kojeg neprijatelja. Općina Dubrovnika se pak obvezuje da će u svako doba primiti u svoj grad Tvrtka, njegove ljude i vlastelu sa svim njihovim imanjem, s time da dobro paženi i gledani borave u njemu kolikogod žele, da mirno odu kad god žele. Ugovor predviđa i izuzetak: bude li ugarsko-hrvatska kraljica Marija tjerala i iskala Tvrtka a on bude sa svima svojima u Dubrovniku, tad će mu dubrovačka Općina postaviti rok u kojem mora sa svojima izići iz Dubrovnika. I dalje, bude li kraljica Marija tjerala i iskala Tvrtka, a njega još ne bude u Dubrovniku, tada Općina nije dužna primiti ga u svoj grad. Na kraju i Općina i Tvrtko svečano ističu kako neće imati nikakvog većeg prijatelja od sebe međusobno, niti će to prijateljstvo za bilo što prekinuti, uz klauzulu prvenstvene vjernosti Dubrovnika prema kraljici Mariji[18].

Na glas da je kraljica Marija oslobođena iz zarobljeništva, Vijeće umoljenih odlučuje 8. lipnja 1387. da se priredi procesija, zvone zvona, održi svečana misa i daruju vjesnici što donesoše veselu vijest. Kraljici Mariji i kralju Žigmundu položiše knez i Veliko vijeće 24. srpnja 1387. svečanu zakletvu.

Dubrovnik je više od svega želio da se Tvrtko izmiri sa Žigmundom, a kad je do takvog pokušaja u siječnju 1391. došlo, Dubrovnik bosanskom kralju daje vidan izražaj svojeg veselja. Kad je pak u Dubrovnik stigao glas o Tvrtkovoj smrti, Dubrovčani brzo zaključiše da se pošalje poslanstvo dalmatinskim gradovima, koje će ih savjetovati da obnove vjernost hrvatsko-ugarskom kralju.

Nakon Tvrtkove smrti u Bosni dođe na vlast slab vladar, kralj Stjepan Dabiša. Za njegove vladavine osiliše moćni velikaši, među njima i braća Radič i Beljak Sankovići kojima pripadaše zemlja u Popovu polju i na obalnom području između Stona i Orašca, te Konavle. Radič Sanković podijeli poveljom od 15. svibnja 1391. Dubrovčanima slobodu kretanja i trgovanja u svojoj zemlji, a nešto ranije, posebnom poveljom od 15. travnja 1391, predadoše Sankovići Dubrovčanima Konavle sa Cavtatom, samo što nije bilo vremena da se odluka povelje realizira[19]. Vojvoda Vlatko Vuković, prethodnik Sandalja Hranića, i knez Pavao Radinović složiše se protiv Sankovića te ih zarobiše a njihovu zemlju podijeliše. Pavao Radinović dobije pri tome Konavle, pa Dubrovčani nisu mogli tamo preuzeti vlast.

Posebnom poveljom od 17. srpnja 1392. kralj Dabiša potvrdi Dubrovniku njegove povlastice, izričito naglašujući da im potvrđuje sve uvjete, zakone i sloboštine što su ih prije dobili od gospode srpske i bosanske, kao i sve njihove povelje, pa tako i Tvrtkovu. Kralj ujedno ističe i obvezu Dubrovnika da i njemu plaća srpski svetodimitrijski dohodak, kao što ga je plaćao i kralju Tvrtku[20].

Dabiša se približio kralju Žigmundu te se s njime složio, na zator braće Horvata, vođa hrvatskog ustanka. Žigmund ih kod Dobora u Bosni 1394. zarobi i strogo kazni, a pod dojmom tog događaja vrati Dabiša Žigmundu dio Dalmacije i Hrvatske, koji Tvrtko bijaše stekao u zadnjem razdoblju. U ovoj prilici uznastojahu Dubrovčani kako bi se domogli otoka Korčule, Hvara i Brača, koje nakon 1358. već bijahu tražili od kralja. Sada ih ponovno traže od Žigmunda, ali bez uspjeha.

Doskora povede Žigmund onu poznatu svoju vojnu protiv Turaka, što dovede do bitke kod Nikopolja 1396, u kojoj kršćanska vojska bude poražena. I sam Žigmund jedva spasi glavu pobjegavši preko Dunava, Crnog mora, Carigrada pa dalje u Jadransko more. Krajem 1396. stiže u Dubrovnik gdje bi vrlo svečano primljen, a odande se uputi dalje na sjever. Za

Žigmundovu sudbinu duže se nije znalo, a tu okolnost iskoristiše hrvatski nezadovoljnici pod vodstvom Stjepana Lackovića. Kao kandidata na prijesto istakoše Ladislava Napuljskog, sina Karla Dračkog. Pokušaj izmirenja sa Žigmundom ne uspije, dapače dovede do krvavog križevačkog sabora 1397, na kojem Lackovića i pristaše mu protivnici sasjekoše. Taj strašan događaj uzbudi još veću bunu, koju pomaže Bosna, u kojoj u međuvremenu zavlada Jelena Gruba, a nakon 1398. Stjepan Ostoja. Na čelu ove borbe bijaše Hrvoje Vukčić Hrvatinić, vojvoda bosanskih Donjih Krajeva. On je poglavito išao za tim kako bi sam što više proširio svoju vlast. Ladislavovi pristaše postigoše da Ladislav 1403. dođe u Zadar, te mu se tijekom 1402–1403. zaista pokori Hrvatska na jugu od Velebita i dalmatinski gradovi osim Dubrovnika. Kralj Ladislav imenuje vojvodu Hrvoja splitskim hercegom i namjesnikom u Hrvatskoj i Dalmaciji. Na kraju dade Ladislav Hrvoju pored Splita također i otoke Brač, Hvar i Korčulu.

Uza sve to što Dubrovnik ne želi priznati Ladislava za ugarsko-hrvatskog kralja, on je u dobrim odnosima, čak i u prijateljstvu s vojvodom Hrvojem, namjesnikom Ladislavovim u Hrvatskoj i Dalmaciji. Dubrovnik je u dobrom odnosu i s bosanskom kraljicom Jelenom Grubom; godine 1395. raduje se njenom nastupu na prijesto te je moli da osnaži stare povelje, obećavajući k tome dužan dohodak. Kraljica 1397. izdaje samo povelju, kojom se na molbu Dubrovnika i s pristankom najmoćnije bosanske vlastele Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Sandalja Hranića, Pavla Radinovića i drugih ukidaju novouvedene carine u Maslini pred Stonom i u Slanom[21].

U prvo doba Dubrovnik je u dobrom odnosu i s bosanskim kraljem Stjepanom Ostojom, te mu ovaj poveljom od 15. siječnja 1399.[22] dariva Primorje od Stona do Kurila, sa svim selima, zaseocima, međama i ostalim što tome pripada, pri čemu pojedina sela i nabraja. Malo kasnije, već slijedeće veljače, izdaje on Dubrovčanima povelju, sadržaja sličnog onoj Dabišinoj, kojom potvrđuje sve uvjete, zakone i sloboštine što su im dali bosanski i srpski prethodnici, kao i njihove povelje, a osobito Tvrtkovu od 1378. god., s obvezom plaćanja svetodimitarskog dohotka. Na uzdarje, Dubrovčani su primili kralja u red svoje vlastele, s pravom prelaženja te časti na potomstvo, te mu darovali palaču u Dubrovniku.

U ovo prvo doba Ostojina vladanja, u Bosni je vrlo važnu ulogu imao vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. On je djelovao na Ostoju da Dubrovčanima udijeli Primorje, a dubrovačka vlada je u znak zahvalnosti njemu udijelila dubrovačko plemstvo i kuću u gradu Dubrovniku. I vojvoda Hrvoje i kralj Bosne dobili su pri razdiobi zemljišta u Primorju po svoj dio, dapače oba bijahu nosioci svojih decena (desetnjaka). Primorje od Imotice do Kurila bijaše zapravo feudalna gospoštija Radiča Sankovića, koji se u predjelu Popova polja i Primorja javio ponovno 1398. Darujući Dubrovniku Primorje, kralj Stjepan Ostoja postigao je suglasnost Radiča Sankovića, premda je ovaj kasnije prigovorio Dubrovčanima da su bez njegova znanja od kralja isposlovali njegovu zemlju. Oni mu svojim dopisom od svibnja 1399. odgovoriše da to nije istina, a on se pak nešto kasnije pokaza toliko dobrohotnim da im, priznajući Ostojino darovanje, svojom poveljom od 25. kolovoza 1399. prizna i svoje selo Lisac, koje kralj u svojoj povelji nije spomenuo[23].

Vojvoda Hrvoje i kralj Stjepan Ostoja, premda saveznici i pomagači Ladislava Napuljskog, poznavajući njegovu slabost ipak se u prvom redu trude da ojačaju i prošire svoju vlast. Godine 1403. pozva Ladislav Napuljski i Dubrovnik da mu se pokori. Dubrovnik je, doduše, slao svoje izaslanike u Zadar i u poznatoj svojoj diplomatskoj lukavosti nastojao, bojeći se osobito napuljskih galija, i s Ladislavom održati dobar odnos, ali ga pri tom nikako nije htio priznati ugarsko-hrvatskim kraljem. Dubrovnik se ispričavao kako je mali grad, koji ne može odlučivati tko će biti kraljem. Po njegovu stajalištu kralj ugarski je onaj tko

stvarno vlada u Ugarskoj; ako Ladislav zaista zavlada ovom zemljom, Dubrovnik ga je spreman priznati ugarskim kraljem. Dubrovnik dapače ide i dalje te nastoji osobito Korčulu, a onda i Hvar i Brač, privesti u vjernost kralju Žigmundu, dakako s ciljem da sâm zadobije te otoke. Kralju Žigmundu upućuje poslanstvo kako bi ga privoljelo da im preda ta tri otoka, ako ne bi išlo onda dva, a ako i to ne bi bilo moguće, onda barem jedan. Dubrovčani šalju i svoje brodove otocima kako bi na njih utjecali da priznaju Žigmundovu vlast, pa i da stvarno preuzmu vlast na njima, tobože u ime Žigmunda. Hvar i Brač im se nisu pokorili, ali Korčula lavira, šalje čak svoje poslanike u Dubrovnik, no ipak ne odustaje od priznavanja Ladislavove vlasti. U svome nastojanju da pridobiju otoke, Dubrovčani nisu osobito lojalni prema svome prijatelju vojvodi Hrvoju koji vlada otocima, ali zbog toga ipak ne dolazi među njima do svađe. I tako tri otoka ostadoše i dalje pod Ladislavom, odnosno pod Hrvojem.

S bosanskim kraljem Stjepanom Ostojom Dubrovčani nisu uspjeli sačuvati prijateljstvo. Premda Ladislavov saveznik, on je upravo na primjeru Dubrovnika pokazao kako u stvari ne radi za njega već za sebe. Godine 1403. zatraži on od Dubrovčana da mu vrate Primorje, što im ga je 1399. darovao, pri tom zahtijevajući da priznaju njegovu vlast i razviju njegovu zastavu. Od svih slavenskih vladara zaleđa on je najodlučnije nastojao zavladati Dubrovnikom. Nije u stanju sa svojim naoružanjem opsjednuti Dubrovnik i navaliti na nj, ali zato plijeni i harači po njegovu teritoriju, tako da se zapravo među njima vodi rat, jer mu Dubrovčani provaljujući u Bosnu vraćaju milo za drago. Vrijedno je spomenuti akciju dubrovačke flote koja je 1404. došla u Drijeva i spalila ih. Bosanskom kralju Ostoji, iako ne odmah u početku, pridružili su se i njegovi moćni vazali Sandalj Hranić i Pavao Radenović, susjedi Dubrovnika, koji su dotad živjeli s Dubrovnikom uglavnom u dobrim odnosima, pa im je Pavao Radenović 1397. izdao povelju kojom im zajamči slobodu trgovine u svojoj zemlji[24]. Neprijateljski je protiv Dubrovnika, a na strani bosanskog kralja, sada nastupio i Radič Sanković, gospodar u Popovu polju, ali je njega 1404. svladao i zarobio Sandalj Hranić otevši mu zemlju, tako da se Sanković više i ne javlja. Time je Sandalj Hranić postao još bliži susjed Dubrovnika. U međuvremenu su se i prijateljski odnosi između vojvode Hrvoja i kralja Ostoje poremetili, a to neprijateljstvo još više podjaruju Dubrovčani u svojem dopisivanju s Hrvojem. Potiču ga kako bi poradio oko toga da se Ostoja u Bosni svrgne. Premda su Hrvojevi razlozi neprijateljstva drugačiji od dubrovačkih, sada se nađoše na istoj liniji. Štoviše, 15. siječnja 1404. oni u gradu Zvečaju sklopiše i savez. Kad su pak Dubrovčani čuli da se Ostoja nastoji približiti Žigmundu i sklopiti s njime mir, pokušavaju to omesti. Uza sve to u studenom 1403. dođe do mira između Žigmunda i Ostoje, ovaj prizna Žigmunda ugarskim kraljem, ali nastavlja pritisak na Dubrovnik, premda je ovaj Žigmundov štićenik. Zauzvrat, u savezu s Hrvojem, Dubrovnik nastavlja neprijateljsku akciju protiv Ostoje. Na kraju Ostoja zaista bude sredinom svibnja zbačen s bosanskog prijestolja a kraljem posta Tvrtko II.

Premda prijateljuje s Hrvojem, Dubrovnik i dalje nastoji zadobiti Brač, Hvar i Korčulu. Njegovo poslanstvo, koje je u studenom 1403. otišlo kralju Žigmundu, isposluje 1404. od kralja ispravu, kojom on njima udjeljuje tri otoka. Kako su otoci stvarno bili u Hrvojevoj vlasti, do ostvarenja isprave ne dolazi. Lukavo se Dubrovčani opravdavaju pred Hrvojem zbog ove akcije. Svoje poslanike, što u svibnju 1404. putuju vojvodi Hrvoju, upućuju:

»Također, ako bi vam vojvoda govorio o trima otocima, vi odgovorite da o tome nemate instrukcije, ali mu ipak recite: Znajte da ono što mi učinismo, bijaše zato što bijasmo čuli da je kralj Ostoja tražio da ih dobije, i poslao poslanstvo tražeći ih od kralja Žigmunda, a kralj se opravdao s nama.«

Jesu li te tvrdnje Dubrovčana točne, iz drugih izvora nismo mogli provjeriti, ali u svakom slučaju one su imale poslužiti kao vrlo zgodno opravdanje. Bolje da ih imaju oni, prijatelji njegovi, nego Ostoja, njegov neprijatelj!

Uza sve to što su Dubrovčani, pozivajući 1403. Korčulane da se pokore Žigmundu, prijetili da će ih, ako se ne odazovu njihovu pozivu, smatrati svojim neprijateljima, ovi im se ne odazvaše. No Dubrovčani su i dalje održavali s njima trgovačke veze.

Međutim, dogodilo se da su Dubrovčani prvih nekoliko mjeseci 1405. ipak vladali Korčulom, ali ta vlast bijaše svoje vrste: nije potjecala od kralja Žigmunda, kako su je na papiru dobili 1404, već im ju je povjerio njihov prijatelj vojvoda Hrvoje, ujedno neprijatelj Žigmundov. Nepoznato je kakva je značaja ta vlast bila, ali je nedvojbeno da je do nje došlo. Isto je tako sigurno da je u rujnu 1405. više nema, jer tog mjeseca nastupa novi knez Korčule, Hvara i Brača – sin Hrvojev Balša, kojeg, dakako, postavi otac.

Godine 1405. pregnuli su i Ladislav i Žigmund ne bi li ojačali svoj položaj na Jadranu. Žigmund zatraži pomoć u Dubrovčana. Budući da su Dubrovčani bili skloni da mu je pošalju, to glas o tome stiže i do Hrvoja. On pošalje nekoliko brodova do Korčule da odatle paze na dubrovačke brodove. Čak i sam Hrvoje stiže u Korčulu, te je odande nadzirao Dubrovčane kako ne bi pohitali u pomoć svome pokrovitelju Žigmundu. Iz Korčule piše Hrvoje 9. listopada Dubrovčanima, žaleći se zbog toga što pripremaju galije za polazak na Dalmaciju. Dubrovčani mu pak 15. listopada lukavo odgovoriše da to nije istina i da oni uopće nisu na to pomislili. Malo dana iza toga, i to 27. listopada, pišu Dubrovčani Hrvoju novo pismo, gdje uz druge neke stvari ponovno o tome govore i odlučno niječu da su spremali galije za Dalmaciju. Pri tome nisu bili iskreni, jer su jedno govorili Hrvoju a drugo Žigmundu. Svome su pokrovitelju zaista obećali da će ga pomagati na moru. No kako Žigmund nije 1405. a ni kasnije poduzeo nikakvu izravnu akciju da pokori Dalmaciju i primorsku Hrvatsku, Dubrovčani nisu došli u priliku da ga pomognu.

Svrgnućem kralja Ostoje i dolaskom na vlast Tvrtka II, nastaju u Bosni druge prilike. Glavni čimbenik u tim događajima bio je dubrovački prijatelj vojvoda Hrvoje, ali i druga dva moćna velikaša, dubrovački susjedi Sandalj Hranić i Pavao Radenović, koji su se opredijelili za kralja Tvrtka II. Sada je, eto, bila zgodna prilika da se s Bosnom utvrdi mir. Već su tijekom 1404. s ta dva dubrovačka susjeda nastali mirniji odnosi, te je osobito Radenović poradio da se 1405. napokon utvrdi mir s Bosnom. Teškoća bijaše u tome što je Primorje nakon Ostojina pada prisvojio Sandalj Hranić, te se dubrovačka vlada morala dobro pomučiti kako bi privoljela Sandalja da tu zemlju prizna Dubrovniku; na kraju u tome i uspije. Kralj Tvrtko II. Tvrtković izda Dubrovčanima 20. lipnja 1405. povelju, u kojoj najprije kaže da je kralj Ostoja nepravedno zaratio na Dubrovnik, a zatim potvrđuje sve povlastice i povelje što su ih Dubrovniku dala bosanska i srpska gospoda, posebno ističući one koje su im dodijelili Tvrtko I, Dabiša i Ostoja, te im priznaje cijelo Primorje. Kako se bila pojavila sumnja ubrajaju li se ovamo i sela Lisac, Trnovica i Imotica, koja se u Ostojinoj povelji izričito ne spominju, utvrđuje da u Primorje svakako spadaju i ta tri sela. Tu je sumnju bio pokrenuo Sandalj Hranić otkako je s Popova polja uklonio Radiča Sankovića i postao tako susjed Primorja. On je bio pripravan da ih ustupi Dubrovniku tek za 1000 perpera godišnje, ali je kasnije popustio i priznao ih Dubrovčanima bez ikakve odštete[25]. U povelji Tvrtka II. iznosi se naposljetku način i postupak kako će se ukloniti razna sporna pitanja i štete nastale u ratu[26].

Nekoliko mjeseci kasnije, 22. rujna 1405, imenovaše Dubrovčani kralja Tvrtka za uzdarje svojim vlastelinom, te mu darovaše kuću u gradu Dubrovniku, kako su već u takvim prigodama postupali prema vladarima i velikašima balkanskog zaleđa[27].

Nema nikakve sumnje da su se Dubrovčani, dok je na taj način sklopljen mir s Bosnom,

morali dosta natezati s najmoćnijim svojim susjedom Sandaljem Hranićem, ali, kao što smo već spomenuli, on je popustio. Stoga su i njega Dubrovčani za uzdarje, još i ranije nego kralja, i to 3. srpnja 1405, kao i njegova brata Vukca, sa svim njihovim muškim potomstvom imenovali dubrovačkom vlastelom, poklonivši im palaču u Dubrovniku i posjed u Primorju. Istom im poveljom izričito daju i pravo azila u Dubrovniku[28].

Od tog vremena opet traju dobri odnosi Dubrovnika s vojvodom Hranićem, do čega im je bilo mnogo stalo jer im je on bio najmoćniji neposredni susjed, kroz čiju su zemlju prolazili važni trgovački putevi. Sandalj Hranić bijaše, doduše, pristaša protukralja Ladislava Napuljskog i jedan od podržavatelja njegovih aspiracija, ali je uza sve to od 1405, unatoč svim povremenim manjim razmiricama, uglavnom živio u dobrim odnosima s Dubrovčanima, dakako, pristašama Žigmundovim.

Nekoliko godina kasnije, nakon nekih ranijih bezuspješnih pokušaja, poduzme Žigmund 1408. vrlo energičnu akciju da pokori Bosnu, a s time ujedno i stranku kralja Ladislava Napuljskog, koja je u Bosni nalazila potporu. Dubrovčani su saznali za pripreme kralja Žigmunda te su držali da je pogodan trenutak da se ponovno pokušaju teritorijalno proširiti. Poslaše poslanika Žigmundu da od njega zaište Konavle i Dračevicu, ili barem same Konavle. Nezavisno od toga poslanik je od kralja trebao zatražiti i Korčulu, Hvar i Brač. Ne uspije li dobiti tri otoka, neka nastoji dobiti dva, Korčulu i Hvar, a ako ne može ni to, onda barem Korčulu. Poslanik treba da među ostalim istakne kralju kako će, ako steknu te otoke, biti jači na moru te će se prema tome moći bolje boriti protiv kraljevih protivnika.

Žigmund zaista povede vojnu protiv Bosne. Nakon kratkog ratovanja bosanski kralj Tvrtko II. bude do nogu potučen. Preko 170 bosanskih velikaša svrši u zarobljeništvu. Žigmund zapovjedi da im se odsijeku glave, što bude učinjeno, a lešine im baciše u rijeku Bosnu. U takvoj prilici pokloni se ponosni vojvoda Hrvoje kralju Žigmundu, te dapače uspije da mu ovaj potvrdi sve njegove časti, naslove i posjede. Naravno, prestao je biti glavnim namjesnikom u Hrvatskoj i Dalmaciji, te više nije onakav odlučujući čimbenik kakav bijaše do tada. On zadrža i dalje pod svojom vlašću otoke Korčulu, Hvar i Brač, te Dubrovčani ne uspješe u svojem naumu, a prilike još ne bijahu pogodne da steknu Konavle. Pod vlašću Ladislava Napuljskog ostadoše još samo Zadar, Novigrad, Vrana i otok Pag. Sve ostalo nađe se u Dalmaciji i primorskoj Hrvatskoj pod vlašću kralja Žigmunda. Porazom bosanskim iz 1408, te Hrvojevim pokorenjem, ustanak hrvatskih nezadovoljnika protiv Marije i Žigmunda bude napokon skršen[29].

BORBA DUBROVNIKA 1409. S LADISLAVOM NAPULJSKIM I PRILIKE U DOBA PRVOGA ŽIGMUNDOVA RATA S MLECIMA 1411–1413.

Kralj Ladislav Napuljski je i prije uvidio da će njegova vlast u Hrvatskoj i Dalmaciji propasti, pa je već u srpnju 1408. počeo pregovarati s Mlečanima o prodaji Dalmacije. Bosanski poraz i širenje Žigmundove vlasti jasno su mu pokazali da se više nema čemu nadati. Napokon 9. sprnja 1409. sklopi ugovor s Mletačkom Republikom, kojim joj prodaje sve što je još pod njegovom faktičnom vlasti, naime Zadar, Vranu, Novigrad i otok Pag, te se u njenu korist odrekne i svih svojih prava na Dalmaciju.

Dok je pregovarao s Mlecima, premda je njegova vlast u našim krajevima bila već znatno ograničena, nastojao je vlast u Dalmaciji zadržati te je još više učvrstiti i proširiti. Tu je već otprije držao brodovlje pod zapovjedništvom Ivana de Lusignana, a sada pošalje on tamo novu flotu pod Ludovikom Aldemariscom. Ova Ladislavova akcija uznemiri dalmatinske gradove koji su već bili došli pod vlast Žigmunda, a osobito Dubrovnik. Žigmund se poče spremati na protuudar te pozove Dubrovčane da mu pošalju brodove. Napuljsko brodovlje pak odjedri iz Zadra prema jugu i dopre do Cavtata, opljačka dubrovačko područje i odjedri natrag uz Stonski rat prema Korčuli. Dubrovačko Vijeće umoljenih zaključi 11. srpnja 1409. da dubrovačko brodovlje pođe u potjeru za napuljskim. Kad ga dostigne, sastat će se bojno vijeće zapovjednika svih brodova i odlučiti hoće li navaliti na neprijatelja. Pomišljali su Dubrovčani da su Korčulani možda pod pritiskom napuljskog brodovlja opet pristali uz Ladislava Napuljskog. Ako se to dogodilo, komandantu brodovlja se zapovijeda da Korčulane opet prisili na vjernost Žigmundu. Dubrovačka bojazan nije se

ostvarila, jer su Korčulani ostali vjerni Žigmundu. Dapače, napuljsko brodovlje je opsjedalo grad Korčulu a Korčulani se odupirali. Trinaestog srpnja stigla je pred Korčulu dubrovačka flota. Opazivši je, Napuljci joj pohrliše u susret, i tad se na prostoru između Korčule i Stonskog rata zametnu žestoka pomorska bitka, u kojoj Napuljci budu poraženi, oni napuste opsadu Korčule i pobjegoše prema sjeveru. Dubrovčane je ova pobjeda oduševila te o njoj poslaše izvještaj kralju Žigmundu i vojvodi Hrvoju, ujedno nastojeći potaknuti jednoga i drugog na odlučnu akciju protiv napuljskog brodovlja. Predložili su da se, u dogovoru s hrvatskim banom, na jednom mjestu okupe sve galije dalmatinskih gradova i Senja, kamo bi i oni poslali svoje galije. Tako ujedinjene galije bi navalile na napuljsko brodovlje u Zadru, opkolile grad i prisilile ga da se preda. Bitka kod Korčule dogodila se nakon sklopljenog ugovora o prodaji Dalmacije, pa je Ladislav nakon nje odustao od svakoga daljnjeg pothvata u Dalmaciji. Tako uopće nije ni došlo do protuakcije koju su predlagali Dubrovčani.

Akcija je postala još bespredmetnijom stoga što su gradovi Zadar, Rab, Osor i Nin nakon kratkog vremena, priznavši silom okolnosti stvarne prilike a ne želeći se priznati prodanima, sami pozvali Mlečane, kako bi time tobože pokazali da su se svojevoljno predali njihovoj vlasti. Mletačko brodovlje pak opsjedne još iste godine Šibenik, koji im se nije htio predati, a nakon bezuspješnih pregovora sa Žigmundom dođe do rata koji potraja od 1411–1413. Tijekom sukoba Mlečani osvojiše Skradin i Šibenik. Napokon 1413. bude sklopljeno primirje, s time da svatko zadrži ono što u taj mah drži.

Budući da su Mlečani od 1409. opsjedali Šibenik, kad još nije bilo formalnog rata između Mletaka i Žigmunda, ipak je grad pozivao Dubrovčane i ostale Dalmatince da napadaju mletačke trgovačke galije na moru i pošalju svoje brodove na Šibenik, kako bi odvratili mletačko brodovlje od opsade grada. Dubrovčani, koji su se pred slabim Ladislavom Napuljskim onako junačili i predlagali opću navalu snaga dalmatinskih gradova i Senja protiv njega, sada, pred jačom mletačkom silom, boje se bilo što poduzeti. Svoje poslanike, što ih šalju kralju Žigmundu, upućuju 21. listopada 1410. da ovom prikažu poteškoće i opasnosti takva pothvata. Mletačke trgovačke galije tako su dobro oboružane željeznim oružjem da se nitko ne usuđuje na njih navaljivati, pa ni vladari koji im nisu prijatelji a imaju svoje korsare. Pogotovu Dubrovčani i Dalmatinci ne bi sa svojim golim brodovima uspjeli protiv željeza. Što se pak tiče Šibenika, sveukupna snaga Dalmacije i Dubrovnika ne bi bila kadra Mlečane odvratiti od tog grada. Dapače, Mlečani bi u roku od petnaest dana mogli poslati novo brodovlje dvostruke jačine, a ono bi navaljivalo ne samo na Šibenik nego i druge dalmatinske gradove, pa i Dubrovnik. Na taj bi način ti gradovi zajedno s Dubrovnikom, izazvavši Mlečane, upali u zlo koje sada do njih ne dopire[30].

Spomenuli smo bezuspješne pregovore kralja Žigmunda s Mlečanima. Ovi su težili za gospodstvom nad cijelom Dalmacijom, uključivši i Dubrovnik, ali su ipak bili pripravni popuštati. Tako i 1410. mletački poslanici pregovaraju na Žigmundovu dvoru o Dalmaciji; raspravlja se o Hrvojevu posjedu, naime Splitu i otocima Braču, Hvaru i Korčuli, kao i o Dubrovniku. Poslanici traže od svoje vlade upute, a ona im 2. rujna 1410. poručuje da zatraže gospodstvo nad cijelom Dalmacijom, pod čime podrazumijevaju i Dubrovnik.[31] Dubrovčani su saznali za namjere Mlečana, dapače je do njih bio dopro glas da će ovi, nakon završene ekspedicije kod Šibenika, poći i na Dubrovnik. Zbog toga su se spremali na obranu, kopajući podzemna spremišta za žita i jarke oko grada te vršeći ostale pripreme. Za pripreme su saznali Mlečani, pa oni 15. siječnja 1411. odlučuju uputiti u Dubrovnik poslanika, koji će njegovim građanima objasniti kako oni nemaju nikakvih neprijateljskih namjera niti pomišljaju na zauzimanje Dubrovnika[32]. Možda Mlečani zaista nisu u tom

trenutku mislili na zauzimanje Dubrovnika, ali da se to nalazilo u njihovu maksimalnom programu, jasno se vidi i iz mletačkih izvora.

Neko vrijeme je i papa posredovao između Žigmunda i Mlečana. U naputku koji ovi potonji 10. veljače 1411. daju svojim poslanicima što odlaze papi, oni naglašavaju kako je Ladislav Napuljski njima prodao pravo na cijelu Dalmaciju, sve gradove, mjesta i otoke Dalmacije[33]. Neko im je vrijeme i kralj Žigmund bio sklon odstupiti Dalmaciju uz novčanu naknadu, ali se osobito protivio da u to bude uključen Dubrovnik. O tome je kraljevski poslanik obavijestio papu, a mletačka vlada objavljuje 21. ožujka 1412. svojim poslanicima kod pape, da u pogledu Dubrovnika mogu popustiti[34]. Nešto kasnije javlja se i poljski kralj kao posrednik. Poslanicima što odlaze poljskom kralju, mletačka vlada preporučuje da zahtijevaju cijelu Dalmaciju, ali da što se tiče Dubrovnika i Hrvojeva posjeda (Split i tri otoka) mogu popustiti[35]. Još kasnije posreduje i celjski grof; u naputku izdanom 1. studenog 1412. poslanicima koji putuju k njemu, Mlečani također ističu zahtjev za cijelom Dalmacijom, s time da u pitanju Splita i Dubrovnika mogu popustiti[36].

Rat se, međutim, unatoč svim pregovorima i dalje vodi. Istodobno između Dubrovnika i Mletaka vlada mir, održavaju se poslovni odnosi i dubrovački su trgovci u Mlecima.

I dalje ratujući s Mlečanima, kralj Žigmund traži od Dubrovčana da odande povuku svoje građane, da i oni ratuju, te protiv Mlečana oboružaju svoje galije. Dubrovčani misle na opasnost i svojim poslanicima, upućenim u ožujku 1413. kralju Žigmundu, određuju kako će te kraljeve zahtjeve odbiti i to opravdati. Istaknut će koja su sve zanovijetanja od Mlečana u zadnje doba doživjeli. Svejedno ne bi bilo dobro opozvati Dubrovčane iz Mletaka, ne doduše zbog kakve koristi koju bi imali od njihova boravka tamo – ona je, vele Dubrovčani, dosta malena – nego zbog toga što bi to Mlečani shvatili kao neprijateljski čin, pa bi napali dubrovačke otoke i Ston. O ratu protiv Mlečana u uputi se kaže:

»U pogledu oružanja... možete izložiti Njegovu Veličanstvu kolika je mogućnost i sila naša u odnosu prema onoj Mletaka, i to ne samo nas samih no pače i cijele Dalmacije skupa; nasuprot onoj je vrlo malena i skoro nikakva. I kad bismo se mi makli bez ikakve Vaše pomorske sile, uz koju bismo svi skupa vrijedili nešto u Vašoj službi, neka promisli Vaše Veličanstvo da bi ovaj Vaš grad, bez učinka ikakve pomoći Vašem ratu, dospio u nepovratnu propast, jer nijednome od Vaših gradova Dalmacije ne mogu Mlečići spretnije i tako štetno naškoditi kao Vašem gradu Dubrovniku, tako da budući uništeni, valjali bismo Vama malo a sami sebi ništa.«

Činjenica jest da Dubrovčani nisu sudjelovali ni u kakvu ratnom pothvatu protiv Mlečana.

Kratko zatim ponovno su počeli pregovori o miru između Žigmunda i Mletaka. Mleci su ponovno tražili od kralja cijelu Dalmaciju s Dubrovnikom. Ovaj je o tome obavijestio dubrovačke poslanike, koji kod njega bijahu već od ožujka. Poslanici su ustali protiv toga da bi Dubrovnik mogao biti predan Mlečanima, te o tome javiše u Dubrovnik. Dubrovačka vlada im 12. svibnja šalje novu instrukciju, kojom odobrava njihovo držanje i daje nove upute[37]. Oni će kralja odvratiti od toga da Dubrovnik ustupi Mlečanima. Ne bude li se to moglo blagim riječima, nastupit će oštro. Neka upozore kralja da je on, prema uvjetima po kojima su Dubrovčani priznali vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, dužan štititi slobodu Dubrovnika od svakoga. Kao skrajnje Dubrovčani dopuštaju samo to da ih kralj prepusti sudbini, ali tako da im izda ispravu kojom ih oslobađa državne veze s Ugarskom te ih proglašava potpuno slobodnim i nezavisnim. Ako, u takvu slučaju, kralj ne bi htio izdati zatraženu ispravu, poslanici moraju uložiti pismeni prosvjed.

Bojazan Dubrovčana nije se ostvarila; ugovorom o primirju odlučeno je da svaka strana zadrži ono što posjeduje.

PRIVREMENA DUBROVAČKA UPRAVA NAD KORČULOM, HVAROM I BRAČEM, 1413–1417.

Stari Žigmundov protivnik vojvoda Hrvoje, koji mu se bio 1408. silom prilika pokorio, zavadi se opet s njime 1413. Žigmund ustade protiv vojvode proglasivši ga izdajicom, te htjede upotrijebiti svu silu kako bi skršio njegovu vlast. Svojim dopisom od 17. lipnja 1413. javlja Dubrovčanima:

»Hoćemo da vi, čim Splićani uskrate posluh Hrvoju te se pokore nama i našoj kruni, ona tri otoka, naime Korčulu, Brač i Hvar, koje ste već davno poželjeli i od nas ih tražili, odmah posjednete, a tako posjednute u ime našeg veličanstva sačuvate.«

Ne daje im, dakle, tri otoka u njihovu isključivu vlast, kao njihov posjed, već ih samo poziva da ih zauzmu u njegovo ime. Tek će svečano poslanstvo, što će ga oni poslati njemu, raspravljati s njime o tim otocima, na koji način, kako i uz koji godišnji danak da ih Dubrovnik zadrži. Drugim riječima, ako ih i nisu odmah dobili kao svoje, kralj im daje nadu da će moći i to postići.

Netom primiše kraljevski dopis, Dubrovčani požuriše zaposjesti otoke. No otočani nisu rado prihvatili njihovu vlast. Naročito su im se Korčulani odupirali i sve moguće poduzimali, čak i kod kralja Žigmunda, da se oslobode dubrovačke vlasti. Dubrovčani opet sa svoje strane nastojahu da bi im kralj udijelio otoke u njihov trajan i isključivi posjed. Ovaj pak, premda im je svojim prvim dopisom nagoviještao takvu mogućnost, ne održa svoje obećanje. Odupiranje otočana, osobito Korčulana, Dubrovčanima prolazilo je kroz razne faze, i u razdoblju od nekoliko godina to je bila glavna briga dubrovačke vlade; mnoge i mnoge sjednice dubrovačkih vijeća bavile su se tim pitanjem. Ipak, u toj se borbi nije prolijevala

krv, jer su i otočani i Dubrovčani upotrebljavali samo političke metode. A naposljetku kralj Žigmund, odlukom od 21. rujna 1416, uze Dubrovčanima upravu nad otocima, te je oni u ožujku 1417. moradoše predati kraljevu izaslaniku Ladislavu Jakču.[38]

ODNOSI DUBROVNIKA I BOSNE U RAZDOBLJU 1408–1418.

Spominjali smo kako je ugarsko-hrvatski kralj Žigmund 1408. porazio kod Dobora bosanskog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića. Tvrtko II. još je neko vrijeme bio bosanski kralj, ali mu tijekom 1409, za neko vrijeme nesta traga[39]. Žigmund nije namjeravao više nikoga iz dinastije Kotromanića postaviti za bosanskog kralja, već se nakanio sàm okruniti bosanskom krunom. Ipak u Bosni po drugi put izabraše za kralja Stjepana Ostoju, koji 1398–1404. već bijaše kraljem bosanskim. Doduše, Ostoju nisu svi priznavali, te su se Dubrovčani u početku donekle sustezali da mu podaju dužne danke, opravdavajući se time da je u Bosni nered[40]. No uza svu svoju odanost Žigmundu, vodeći prije svega računa o stvarnosti susjedstva, već ga 1409. priznaše bosanskim kraljem, te im on 4. prosinca iste godine izda povelju kojom im potvrđuje sve povlastice i povelje što su ih primili od gospode srpske i bosanske, s time što je i Dubrovnik po svojim poslanicima potvrdio svoje povelje izdane njemu[41]. Ova povelja stiže u Dubrovnik 30. prosinca, a odmah sutradan izda i Dubrovnik povelju kralju Ostoji; njom mu on vraća palaču u gradu i imanje u Primorju te priznaje njega i čitavo njegovo potomstvo za vlastelu dubrovačku[42].

Ugarsko-hrvatski kralj Žigmund ne odreče se svoje namjere da potpuno zavlada Bosnom i okruni se bosanskom krunom. Zato on 1410. poduzme novu vojnu na Bosnu, pri čemu ga pomaže i vojvoda Hrvoje. Tijekom ratovanja Žigmundova vojska opljačka i pohara neke dubrovačke trgovce, nakon čega dubrovačka vlada prosvjeduje kod Žigmunda. No to nije smetalo da mu ona pošalje poslanike koji će mu se pokloniti i čestitati mu, a ujedno pokušati da dobiju Konavle i Dračevicu, s time da se njihovi vlasnici Sandalj Hranić i Pavao

Radenović odštete drugdje [43]. Uspjeh Žigmunda i njegova odluka da se okruni bosanskom krunom toliko je djelovala na Ostoju, da se ovaj izmirio sa Žigmundom i priznao ga vrhovnim gospodarom Bosne. Ali nakon Žigmundova odlaska Ostoja se odmetnu od njega. Žigmund opet navali na Bosnu 1411. Tom prilikom bude popaljen grad Srebrenica, pri čemu dubrovački trgovci pretrpješe štetu. Žigmund uspije, a posljedica bijaše da je kralj Ostoja ponovno morao priznati vrhovnu vlast ugarsku. Usoru i Soli Žigmund pak otkide od Bosne, a u Donjim Krajevima ionako vladaše Ostojin protivnik vojvoda Hrvoje. Važno rudarsko mjesto Srebrenicu, u kojem je bila jaka dubrovačka trgovačka kolonija, Žigmund preda srpskom despotu Stefanu Lazareviću.

Govorili smo već kako je 1413. došlo do svađe između kralja Žigmunda i vojvode Hrvoja, a onda i rata među njima. Vojvoda Hrvoje pozove u pomoć Turke, koji ratovahu u Bosni 1414–1416. S ovom provalom otpoče jaki turski upliv u Bosni, premda se i dalje povremeno osjećao i ugarski.

Laviranje između Turske i Ugarske postade jednom od značajka bosanske politike.

Godine 1414. kralj Ostoja i vojvoda Sandalj Hranić obvezaše se Turcima da će plaćati danak. Godine 1415. Pavlovići postadoše turski kletvenici, a 1418. Sandalj i formalno prizna vrhovnu tursku vlast[44]. S Turcima se u Bosni pojavio Tvrtko II, te se počeo vladati kao kralj Bosne; premda je veću vlast imao Ostoja, u Bosni je djelovao i Tvrtko II, tako da je Bosna imala dva kralja. Osim toga nastadoše razmirice među velmožama, te između nekih velmoža i kralja Ostoje. Prisutnost Turaka u zemlji, pojava dvaju kraljeva, razmirice, nasilne smrti, čudna izmirenja te često izmjenjivanje prijateljstva i neprijateljstva, značajke su razdoblja koje počinje s 1414. godinom. U zemlji je veliki nered. Žigmundove vojne na Bosnu 1410. i 1411. nanijele su gubitke dubrovačkim trgovcima, a ratno stanje, naročito od 1414. dalje, bijaše od velike štete po dubrovačku trgovinu, jer su putevi bili nepouzdani i vladalo nasilje. Uz to bijaše i pljačkaških provala na dubrovački teritorij. Dubrovčani u svim ovim događajima aktivno ne sudjeluju, ali im je žao što se sve to zbiva, jer smeta trgovini, a boje se i blizine Turaka. Pomno prate događaje te o svemu izvješćuju svoga vrhovnog vladara kralja Žigmunda, i pri tome daju nekoliko dobrih ocjena zamršenih bosanskih prilika, a kao iskusni političari sa žalošću uviđaju do kakvih će to šteta dovesti, te pravilno shvaćajući situaciju, postavljaju prognoze, koje će se, na žalost, ostvariti. Žigmundovoj ženi kraljici Barbari pišu 12. listopada 1416. kako je »Bosna posve opustošena a vlastela pripremaju međusobnu propast«. Dne 26. kolovoza 1417. javljaju kralju Žigmundu: »Ovo je bosansko kraljevstvo u običajnoj i velikoj neslozi, koju goje gospoda i velikaši među sobom«.

U takvim prilikama nastoje Dubrovčani biti neutralni, sa svim čimbenicima u dobrom odnosu, i s onima s većom i s onima s manjom moći, najviše pazeći na svoje trgovačke probitke. Premda tu i tamo dolazi do zadjevica s Ostojom zbog nametnutih novih daća i oduzimanja robe trgovcima, ipak ga Dubrovčani, kao jačeg, priznaju bosanskim kraljem, jer mu daju dužne danke kojima su obvezni prema Bosni. Dubrovnik nastoji biti u dobrim odnosima i s Tvrtkom II, jer on ipak posjeduje stanovito područje kojim vlada. U jednom dopisu gradu Dubrovniku Tvrtko kaže kako on dobro pazi na njegove trgovce te ih brani. Ujedno se i tuži na Dubrovčane, jer da oni primaju njegove protivnike, bjegunce s njegova teritorija. Dubrovčani mu svojim dopisom od 10. veljače 1415. umiljato odgovaraju kako je Dubrovnik svagda bio utočište bjeguncima, ali su na dubrovački teritorij dolazili i mnogi njegovi pristaše, koji su mu se nakon stanovita vremena lako mogli vratiti; inače, oni nikada neće dopustiti da njegovi protivnici s njihova područja napadaju njegove ljude[45]. U svojem dopisu od 23. veljače 1415. Dubrovčani se vesele jer da su čuli o njegovu »dobrom zdravlju i slavnom stanju«, te ga uobičajenim općim frazama uvjeravaju o starom vajkadašnjem

prijateljstvu prema kući Kotromanića[46]. U ovom dopisivanju ističu Dubrovčani svoj stav govoreći: »Jer smo mi ljudi takvi, što su svagda željeli i žele mir i dobri sklad u Bosni«.

Uza sve svečane potvrde starih povlastica i povelja, događalo se da i kraljevi i velmože na svoju ruku udaraju nove, dotad neuobičajene carine. Tih je pojava bilo svagda, a u ovo vrijeme nereda, još više. Tako 1413. Dubrovčani traže čak posredovanje kralja Žigmunda protiv novih nametnutih im daća u Bosni. I manji jedan vazal, Grgur Nikolić u Popovu polju, bio je postavio novu carinu, ali je kralj Ostoja ukida 23. ožujka 1418[47].

SRBI I DUBROVNIK U RAZDOBLJU IZMEĐU 1379. I 1430. I DOTICAJI S TURCIMA

Otkad je Stjepan Tvrtko I. postao 1378, otevši Travunju i njenu župu Dračevicu Đurđu Balšiću, susjedom dubrovačkim, manje srpske države, nastale na ruševinama Dušanova carstva, bijahu svojim područjima dosta odmaknute od Dubrovnika. Premda se zbog rasula velikoga srpskog carstva, međusobnih ratova i carinskih zapreka dubrovačka trgovina sa Srbijom znatno smanjila, te je to dalo podstreka zamašnijem razvitku pomorske trgovine, ipak trgovina sa srpskim državama nije potpuno propala već se održavala i dalje. Dubrovačka vlada je stoga nastojala da u tamošnjih vladara osigura dubrovačkim trgovcima slobodnu i nesmetanu trgovinu. Zemlje, koje su pri tome u prvom redu dolazile u obzir, bijahu država kneza Lazara, zatim država Vuka Brankovića, pa najbliža im Zeta Balšića, tim više što je ovome posljednjem uspjelo proširiti vlast i na albansko primorje. Došavši na vlast 1379. Balša Balšić izdaje povelju kojom ponovno potvrđuje Dubrovčanima slobodu da trguju po njegovoj zemlji, s time da plaćaju propisane carine, a na Danju i Krivoj Rijeci onako kako su i prije plaćali, dok mu je brat Đurađ bio živ. Nakon toga stekao je Balša dio Albanije s Dračem, prozvao se dukom dračkim, te im 1385. potvrdio povlastice koje im je već jednom potvrdio, kao i one što su im svojedobno bili dali brat mu Đurađ i car Dušan. Balšu naslijedi u Zeti njegov sinovac Đurađ Stracimirović, te im i on 27. siječnja 1386. potvrdi sve ranije povlastice, zajamčivši im slobodu trgovine uz plaćanje dužnih carina. Godine 1396. dolazi, uza sve povlastice, do trzavica zbog carina[48]. Dne 9. siječnja 1387. izda im knez Lazar, smatrajući se nasljednikom srpskih kraljeva i careva, podužu povelju, kojom potvrđuje njihove povlastice, te sam sa svoje strane pobliže regulira položaj dubrovačkih

trgovaca u Srbiji i postupak prema njima, sve u svemu zaista vrlo povoljno po Dubrovčane[49]. Jedan od feudalaca Srbije bio je i Vuk Branković, koji je vladao predjelom Kosova polja sa sjedištem u Prištini, ali se on smatrao vazalom jačeg od sebe kneza Lazara. Ipak su dubrovački poslanici, koji su išli Lazaru da im potvrdi stare povlastice i regulira položaj dubrovačkih trgovaca, pošli i Vuku Brankoviću, želeći da im i on izda povelju kakvu im je dao knez Lazar. I zaista: Vuk Branković, koji sve to i sam ističe, izda im 20. siječnja povelju posve istog sadržaja i gotovo istog teksta[50]. Tako je, eto, Dubrovnik uoči poznate kosovske bitke sredio svoj gospodarsko-trgovački odnošaj sa svim vladarima prostranoga slavenskog zaleđa. Uz odnošaj uređen 1387. s bosanskim kraljem Tvrtkom I, on sada ima regulirane odnose i s najvažnijim srpskim dinastima nekadašnje države Nemanjića.

Godine 1389. bijaše poznata kosovska bitka. Knez Lazar poginu a na prijesto dođe njegov sin Stefan Lazarević, pod vodstvom majke mu Milice, kasnije, u kaluđerstvu, zvane Evgenija. Oni priznaše vrhovnu vlast Turaka. Isto tako i Vuk Branković nakon stanovita odupiranja prizna vrhovnu tursku vlast. Zeta, međutim, osta slobodna.

Okolnost da su dvije srpske kneževine dospjele pod vrhovnu vlast tursku, dovede i Dubrovčane u neposredniju vezu s Turcima.

Srpski dinasti, makar i priznavali vrhovnu tursku vlast, nisu bili dovoljno sigurni, a osjećali su se ugroženima i od ugarskih kraljeva. Najprije je to osjetio Vuk Branković te nakani spasiti svoj poklad u Dubrovniku, kako bi se po potrebi i sam sa svojom obitelji sklonio u ovome gradu. U to ime pošalje već 1390. svoga poslanika u Dubrovnik da to ishodi. Poslanik zaista uspije. Dubrovčani izdaše 9. svibnja 1390. ispravu kojom Vuku Brankoviću, ženi mu Mari i sinovima im Grguru, Đurđu i Lazaru zajamčiše da će u svako doba primiti njihov poklad, a dogodi li se da Vuk Branković ne bude mogao držati svoju zemlju te ga istjeraju Turci, Ugri ili bilo tko drugi, Dubrovčani će njih i njihovo blago primiti u svoj grad. Budu li Turci, Ugri ili bilo tko drugi zatražili od Dubrovčana da ih njima predaju, oni neće na to pristati ni za cijeli svijet. Ne bude li drugačije moglo biti, Dubrovčani će ih slobodne, iz sigurna otpratiti, te im za cijeli svijet neće nikoje zlo učiniti, već će ih braniti jednako kao sebe i svoj grad. Budu li pak boravili u Dubrovniku, mogu sagraditi crkvu po svojoj vjeri. Zauzvrat, Vuk Branković potvrdi Dubrovčanima ranije povlastice.

Vuk Branković zaista iskoristi dubrovački pristanak, te svoj poklad u tri navrata (1395–1396) deponira u Dubrovniku, sve do 1401. i 1402[51]. I kneginja Evgenija i knez Stefan Lazarević potvrdiše Dubrovčanima stare povlastice. Ta potvrdna isprava nije sačuvana, ali da je Dubrovčanima doista bila izdata, znamo iz dopisa Dubrovčana kneginji Evgeniji i knezu Stefanu Lazareviću od 7. prosinca 1395[52].

Za trgovinu Dubrovčana u srpskim zemljama nasta mirnije doba. Nesređeno se stanje, nastalo nakon smrti cara Dušana, sredi, a nakon uklanjanja silovitih velikaša Voislava Voinovića i Nikole Altomanovića prilike se za dubrovačku trgovinu još i poboljšaše, pa trgovina, osobito nakon povlastica potvrđenih 1387, opet oživje.

Bitka na Kosovu polju samo zakratko zaustavi tu obnovu, jer, kako smo vidjeli, Vuk Branković i kneginja Milica-Evgenija sa sinom Stefanom nakon bitke obnavljaju dubrovačke privilegije. Po brojnom dopisivanju i ostalim izvorima možemo zaključiti da je trgovina zaista bila živa.

Kneginja Milica-Evgenija sudjelovala je u upravi državom sve do svoje smrti 1405, te se njeno ime, uz ime sina, i u dopisima Dubrovniku javlja sve do tada. Stefan Lazarević pak od 1402. nosi naslov despota. Vuk Branković u svojoj oblasti vlada do 1396, kad ga Turci istjeraše te on umre u izgnanstvu 1398. Veći dio njegova posjeda Turci dadoše Stefanu Lazareviću. Tek u preostalu uskom pojasu oko Trepče i Vučitrna vlast ostade Vukovoj ženi i

djeci, ali su i u toj oblasti Turci već držali istaknute točke. Stefana Lazarevića, koji 1427. umre bez sina, naslijedi Đurađ Branković i tako ostade samo jedna srpska država.

Dubrovčani nastavljaju trgovinom u zemlji Lazarevića i Brankovića. Međusobni su odnosi uglavnom dobri, ali ipak tu i tamo dolazi do razmirica. Dubrovački trgovci češće doživljavaju neprilike, osobito u Novom Brdu. Srpski dinasti ipak i dalje potvrđuju Dubrovčanima njihove povlastice.

Stefan Lazarević, koji je Turke pomagao svojim pomoćnim četama 1394, 1396. i 1402, bio je s njima u dobrim odnosima, i sve do angorske bitke vjeran vazal sultana Bajazita. Tek nakon 1402. počeo je, izrabivši nesređene prilike u Turskoj, voditi samostalniju politiku. U vrlo dobrim odnosima s Turcima, dapače i sa stanovitim zaslugama pred njima, pomogao je Dubrovčanima da od Turaka već u XIV. st. dobiju važne povlastice.

Spomenuli smo već da su Dubrovčani trgovali s Malom Azijom i u doba kad je ona, za sultana Orhana (1326–1359), bila pod turskom vlasti. Postoje konkretni arhivski podaci koji govore da su i u doba Orhanova nasljednika Murata I. Dubrovčani trgovali u Turskoj, te da se u XIV. st. iz Male Azije izvozilo žito u Dubrovnik.

Godine 1386. provalili su Turci prvi put u Bosnu i doprli u dolinu rijeke Neretve. Dubrovačka vlada u listopadu poduzima razne mjere za sigurnost grada i njegova područja, a pogotovu Stona, kome je osobito mogla zaprijetiti opasnost[53]. U kolovozu 1388. Turci ponovno provaljuju u Bosnu. Dubrovačka vlada ponovno poduzima mjere sigurnosti, ali, po svome starom običaju, istodobno šalje naročitog poslanika turskom zapovjedniku. Ona, međutim, nije propustila da zbog turske opasnosti pošalje svoje poslanstvo i zetskom vladaru Đurđu Stracimiroviću kao i bosanskom kralju, dok ugarsko-hrvatskom kralju savjetuje što bi trebalo poduzeti protiv Turaka – taj je savjet, naime, on od njih bio zatražio. Posljednji dan kad se u dubrovačkim vijećima raspravljalo o Turcima, bio je 26. kolovoza[54]. Nakon toga to više nije aktualno, jer je bosanski vojskovođa Vlatko Vuković 27. kolovoza potukao Turke kod Bileća, tako, da se turski zapovjednik Šain spasio samo s nekoliko ljudi. Ovaj turski poraz ponukao je sultana Murata na osvetničku ofanzivu u Srbiju i Bosnu, što dovede do poznate kosovske bitke...

Tridesetog prosinca 1387. javlja se Dubrovčanima albanski velikaš u sjevernoj Albaniji i turski vazal Leka Dukađin, te im piše da mogu slobodno i bez straha dolaziti u njegovu zemlju, plaćajući jedino dužnu carinu, jer se on pomirio s Turcima[55].

Prvi je spomen o nekom dubrovačkom, makar i poluslužbenom odaslaniku sultanu iz 1392. Malo vijeće 12. svibnja 1392. zaključuje kako valja pisati Teodoru de Gisla u Novom Brdu da pođe turskom caru u poslu dubrovačkog trgovca Pirka Binčulića i njegova druga, koje su Turci uhvatili s robom.

No 1396. isposluje u Turaka prijatelj Dubrovčana knez Stefan Lazarević da dubrovački trgovci mogu sa svojom robom putovati po čitavoj turskoj državi, uključivši i Srbiju. O tome je Dubrovčane prvi obavijestio turski kadija u Gluhavici, rudarskom mjestu kod Novog Pazara, jednom od uporišta turske vlasti u zemlji Brankovića, gdje je ovaj pobirao čak i carinu. Obavješćujući Dubrovčane, on nastoji dubrovačku trgovinu usmjeriti kroz Gluhavicu, kako bi od dubrovačkih trgovaca mogao ubirati carinu. Njegov dopis nije sačuvan, ali postoji dubrovački dopis od 28. ožujka 1396, u kojemu se Dubrovčani zahvaljuju kadiji na važnoj obavijesti, ali mu moraju reći kako oni ne mogu prisiliti trgovce da prolaze kroz Gluhavicu; svaki od njih slobodno bira put, a ionako svugdje valja platiti carinu[56]. Pismeno dopuštenje sultana dobili su Dubrovčani nešto kasnije, u lipnju. Na žalost, taj prvi spomenuti dokument sultana nije sačuvan. Znamo za njega jer ga Dubrovčani spominju u svojim dopisima kneginji Evgeniji i sinu joj knezu Stefanu od 13. studenog 1396. i 1. listopada 1397[57]. Iz drugog dopisa saznajemo da je dokument o tom dopuštenju sultan

dostavio i kneginji i knezu. Dubrovčani ga pak spominju i u svojem dopisu pisanom 26. svibnja 1398. Jigit-paši odnosno Pašaitu, sinu Ishak-bega, koji bijaše turski namjesnik u Skopju, nakon što ga Turci oduzeše 1392. Vuku Brankoviću[58].

Od 1398. su Dubrovčani s Pašaitom u stalnim vezama. Premda je i sjeverno od Skopja bilo manjih turskih uporišta (već smo spominjali ono u rudarskom mjestu Gluhavici), ipak Skopje bijaše glavno uporište prema zapadu i sjeveru. Turski namjesnici bijahu u tom gradu nešto poput krajiških vojvoda; nadzirali su kršćanske vazalne vladare te istodobno bili zastupnici sultana u odnosima sa Zapadom. Posve je dakle prirodno što su Dubrovčani, koji i te kako bijahu trgovački zainteresirani u srpskim i makedonskim zemljama, pa i dalje na Balkanu, uspostavili užu vezu s Pašaitom, kao najbližim predstavnikom turske sile. On im bijaše prijatelj, jer im je na svojem užem području oprostio treći dio carine, o tome ih obavijestio posebnim (nesačuvanim) dopisom, a u njemu istaknuo kako imaju »vjeru golemog cara da slobodno idu i trguju po čitavoj carevoj zemlji bez zapreke«. Uza sve to Dubrovčani su na području kneževine Stefana Lazarevića doživljavali od Turaka neprilika, jer su ovi nakon svih tih lijepih riječi hvatali njihove trgovce i oduzimali im trgovačku robu. Izričito se spominju, kao mjesta gdje se to događalo, Valjevo i rijeka Lim. Tu su, između Lima i Tare, Turci i neki Vlasi primjerice oduzeli dubrovačkim trgovcima preko 4000 ovnova. Zbog toga Dubrovčani pišu tijekom 1398. tri puta kneginji i knezu, moleći ih da se zauzmu u Turaka kako bi ovi puštali na miru trgovce i njihovu robu te kako se to ubuduće ne bi događalo. Bude li se to ipak događalo, dubrovački trgovci više neće u njihovu zemlju, a neki su već od namjeravana puta i odustali. U posljednjem dopisu izričito pitaju, smiju li dubrovački trgovci uopće onamo odlaziti, kako bi svoje ljude mogli savjetovati što da čine[59]. No Dubrovčani su se u toj stvari obratili i moćnijem čimbeniku, naime vojvodi Pašaitu. On im 1399. odgovara, pa i opet ističe, kako im daje vjeru carevu i svoju vlastitu da mogu slobodno trgovati u Srbiji, ići na Moraču i Lim, te da im se neće nikakva nepravda dogoditi, jedino što moraju plaćati dužnu carinu. Bude li im tko smetao, bio on Turčin ili Srbin, treba mu odsjeći glavu. Ovaj dopis Pašaitov nije sačuvan u izvorniku, ali ga Dubrovčani citiraju u svojem dopisu pisanom između 30. ožujka i 5. travnja iste godine, kojim mu zahvaljuju na njegovu dopisu i blagonaklonosti prema njima. Pašait je, naime, od njih izričito tražio da mu potvrde primitak dopisa ili po »dobru čovjeku« ili da mu to jave svojim dopisom. Ovo je, makar se i ne radilo o izvorniku, prvi sačuvani dokument Turaka upućen Dubrovčanima, a pisan je ćirilski, kao što se i čitavo dopisivanje između Dubrovnika i Pašaita vršilo na našem jeziku ćirilskim pismom[60]. Nakon toga su Dubrovčani više puta pisali Pašaitu s molbom da poradi kako bi se vratila sitna stoka oteta između Lima i Tare, a i ostala roba, ali ovaj uza sva obećanja ne učini ništa. Zbog tih su se neprilika dubrovački trgovci neko vrijeme ustezali od trgovanja po Turskoj i Srbiji.

Međutim Dubrovčani uspostaviše vezu s drugim jednim velikim vojvodom turskim. Kad je stanoviti Sarhan dospio u uže trgovačko dubrovačko područje, objavi on to Dubrovčanima, dajući im vjeru cara, svoju i Feriza, ćefalije zvečanskog da njihovi trgovci mogu slobodno ići po čitavoj carevoj zemlji. Ni ova se objava nije sačuvala, ali nam je poznat dopis Dubrovčana od 28. srpnja 1399, kojim prihvaćaju njegov dolazak, ističući da su od svojih trgovaca saznali za njegovu dobrotu i poštenje, a potvrđuju i primitak njegove pismene objave. No kažu mu kako su i otprije imali riječ carevu da njihovi trgovci mogu slobodno trgovati po Turskoj, a ipak su doživljavali neprilika, te su se zbog toga ustegli od daljnjeg trgovanja. Ipak, kad su sada od njega primili pismenu objavu, to će Dubrovčani ponovno ići po carskoj zemlji. Ujedno su Dubrovčani izrabili priliku te su mu, osim ovoga načelnog dopisa, istog dana pisali dopis s konkretnim podacima kakve su štete pretrpjeli njihovi trgovci. U njemu kažu kako su zbog štete od otimačine između Lima i Tare više puta pisali

Pašaitu, ali on uza sva data im obećanja ne opravi ništa. Zato mole njega da ovu stvar uredi, i šalju mu kao poslanika Miroslava Bogčića, jednog od oštećenih trgovaca[61].

Tijekom 1399. dođe između Dubrovčana i Pašaita do spora zbog plaćanja carina. U tu svrhu pošalje Pašait, s odobrenjem i ovlaštenjem sultana Bajazita, kao svoga poslanika u Dubrovnik poznatog nam Feriza, ćefaliju zvečanskog. Feriz stigne u listopadu i donese dva lista, jedan od Bajazita drugi od Pašaita. Sultan Bajazit izjavljuje kako ima biti tvrdo i nepokolebivo, baš kao da su s njime ugovorili, sve što Dubrovčani utanače s Pašaitom. Na žalost se ni list Bajazitov nije sačuvao. Pašait u svojem listu pak izjavljuje kako je ono što Dubrovčani ugovore s Ferizom iste vrijednosti kao da su s njime ugovorili. Feriz je doista pregovarao s Dubrovčanima, oni su i nešto ugovorili, ali do pravog sporazuma nije došlo. Kada je Feriz, po Pašaitovu ovlašćenju, trebao Dubrovčanima izdati ispravu, ispričao se ovaj da nema uza se svoga dijaka (kancelara), te je od njih zatražio da mu u listu upišu kako su s njime svršili. Dubrovčani su zaista 7. listopada 1399. zapisali da nisu pristali na carinu kakvu Pašait traži, te mole Pašaita da im izda ispravu o plaćanju carine kakvu oni žele, pa će u tom slučaju dolaziti trgovci sa svojom robom[62].

Desetog prosinca 1399. obraćaju se Dubrovčani vojvodama Sarhanu (Sarži) i Pašaitu te ćefaliji Ferizu zbog iste stvari. Nemirni albanski plemić Dimitrije Gonoma (Jonima), stolujući u kraju između Drima, Skadra i Drača, inače turski vazal, opljačkao je dubrovačke trgovce. Uza sve to što su mu Dubrovčani uputili poslanika sa sultanovom poveljom o slobodi trgovanja, on se nije promijenio niti opljačkanu robu vratio. (Poslije je Dimitrije Gonoma postao mletački vazal.) Od Pašaita i Feriza traže u istom dopisu da dubrovački trgovci koji idu na Brskovo, kako je to Pašait već obećao, plaćaju samo jednu carinu, a spominju i onaj još nelikvidirani spor o pljački[63].

Prije ovoga slatkorječivog međusobnog dopisivanja koje poče u svibnju 1398, Dubrovčani su se osjetili prilično ugroženi blizinom Turaka što su u siječnju i veljači provalili u Bosnu. Ova provala bijaše nešto kasniji odjek poznate bitke kod Nikopolja iz 1396, jednako kao i provale što je kratko zatim preko Hrvatske doprla sve do Štajerske. Slično je bilo kao i 1386. Dubrovačka vlada poduzima mjere za osiguranje Stona i dopušta da susjedni velikaši i vlastela mogu doći u Dubrovnik; Đurđu Stracimiroviću, zetskom vladaru, nudi stambenu zgradu, a Sandalju Hraniću, vladaru Zahumlja, dopušta da za opskrbu svojih tvrđava izveze iz Dubrovnika 80 stara žita[64].

Poznata bitka kod Angore (1402) imala je odjeka i u Dubrovniku. Neko vrijeme nije se znalo gdje su braća Stefan i Vuk Lazarević, koji su kao vazali vojevali na turskoj strani. Njihova majka Evgenija, koja je za to vrijeme sama upravljala zemljom, silno se zabrinula, a misleći da su joj sinovi na moru, zamoli Dubrovčane da za njima pošalju brigentin. Dubrovčani su se rado odazvali, ali se Lazarevići u međuvremenu već vratiše, pa dubrovačka vlada piše gospođi Evgeniji lijepo pismo, u kojem ističe kako bi njene sinove rado bila primila u svoj grad, te će i nju i sinove uvijek rado primati, jer oni mogu Dubrovnik slobodno držati za svoju kuću. Na prigovor Evgenije da su u Dubrovniku neki ljudi koji rovare protiv njenih sinova, vlada istim dopisom odgovara kako ona ne zna o kome se radi. Neka im to Evgenija javi, pa će vlada poduzeti potrebno[65].

U godini angorske bitke, ali nešto nakon nje, Dubrovčani se dopisuju i s turskim vojskovođom Balabanom. Od njega primiše ugodan im dopis, a oni mu uzvraćaju 12. prosinca 1402. Zahvaljuju na ljubaznom dopisu i preporučuju mu svoje trgovce[66].

U 1403. su se osjetljivo zaoštrili odnosi Dubrovnika s bosanskim kraljem Stjepanom Ostojom, koji im je bio natrag oduzeo Primorje, zahtijevajući od njih da zbace vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja i prihvate bosansku. Dubrovčani nakon toga sve moguće poduzimaju protiv Ostoje i Bosne ogledajući se na sve strane za saveznicima. Dne 17. srpnja 1403.

Malo vijeće zaključuje da se izabere komisija trojice koja će predložiti načine raspravljanja i sporazumijevanja s Kotoranima, Turcima, Albancima i svakim drugim tko bi bio pogodan da s njime pregovaraju i sklope savez protiv Bosanaca, »naših glavnih neprijatelja«. Dana 27. srpnja šalju Dubrovčani zapovjednika Stona Pripka Butkova u Valonu da tamo s pomoću Mrkše, gospodara Valone, nastoji pribaviti potrebit broj Turaka za borbu protiv Bosne, a oni će mu zauzvrat dati razne olakšice u kupovanju soli na tržištu u Dubrovniku i Stonu. Naravno, nije se ovdje radilo o državnoj turskoj vojsci i turskoj državi kao takvoj, već o pribavljanju plaćeničke vojske.

Ne znamo bijaše li to s time u vezi, ali krajem rujna i početkom listopada u Dubrovniku boravi poslanik turskog cara[67]. Ipak, do novačenja Turaka u borbi protiv bosanskog kralja Ostoje nije došlo, jer su se prilike i bez toga okrenule znatno na štetu Ostojinu.

I poslije bitke kod Angore nastavljaju se dobri odnosi, popraćeni, doduše, tu i tamo stanovitim razmiricama, između Dubrovnika i Stefana Lazarevića, sada već s naslovom despota, i braće Brankovića, sinova Vuka Brankovića. I Stefan i Brankovići izdaju 1405. Dubrovniku povelju kojom potvrđuju ranije povelje i dopuštaju Dubrovčanima slobodu trgovine u svojim zemljama[68].

Nakon bitke kod Angore među sinovima sultana Bajazita vodi se borba. Poprište su te borbe i zemlje Balkanskog poluotoka, a u sukobima sudjeluju i Stefan Lazarević i brat mu Vuk, jedan prema drugome u protivničkim taborima. Dubrovčani pomno prate sve te događaje i izvješćuju o njima svoga vrhovnog gospodara ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda. Svi ti događaji, premda se odvijaju u zemljama kojima prolaze dubrovački trgovci, pa oni već i zbog toga zanimaju Dubrovčane, ipak se odvijaju prilično daleko od grada. Kad se pak 1414–1416. provalom u Bosnu Turci primakoše nešto bliže Dubrovniku, ovi se po običaju zabrinuše te poduzimaju mjere za sigurnost svojeg teritorija. Turske čete stigoše čak u Humsku i Trebinjsku oblast, dakle u neposredno susjedstvo Dubrovnika. Radi se o poznatoj provali Turaka u Bosnu, kad ovi dođoše u pomoć vojvodi Hrvoju, na njegov poziv, u borbi protiv kralja Žigmunda. Tursku vojsku je vodio poznati Ishak-beg, dugogodišnji namjesnik u Skopju. I ovom prilikom prodriješe u Hrvatsku i Štajersku, sve do Celja. Dubrovčani oboružavaju i brodovlje, sa zadatkom da ovo otplovi u Neretljanski kanal i tamo čuva Ston, te pozivaju tada im podređene općine Korčule, Hvara i Brača da svaka oboruža svoj brigentin i opskrbi ga potrebnom posadom; ukoliko pak neka ne bi mogla opremiti brigentin, neka to budu barke s onolikim brojem ljudi koliko ih dolazi na brigentin. U prosincu 1415. dubrovačka vlada određuje da stanovnici Primorja i Astareje stvari od vrijednosti sklone u Ston ili Dubrovnik. Ona pomno prati kretanje Turaka[69]. I ovom prilikom mnogo bjegunaca potraži sklonište u Dubrovniku.

Nakon provala Turaka 1386–1388. i 1397–1398, te njihovih zadržavanja u Bosni u godinama prvog desetljeća XV. st., ovo je treći put da su Turci znatnije nadirali u Bosnu, samo što ovoga puta i ostaju u njoj zauzevši neke istaknute točke, među njima i Vrhbosnu. Turski vojvoda Ishak-beg bude 1416. postavljen za najmesnika. Zadatak mu je bio da pazi na djelovanje bosanskog kralja i bosanskih velmoža.

Do zaposjedanja istaknutih točaka dolazi i ubuduće. Premda drže da su i dalje u sklopu Bosne, dubrovački susjedi – vojvoda Zahumlja Sandalj Hranić te braća Petar i Radoslav Pavlović, vladari Trebinjske oblasti – počeše se smatrati turskim vazalima. U ispravama i spisima kažu kako zemlju svoju drže po milosti i daru Božjem te velikoga cara sultana i vojvode mu Ishaka. Javlja se tzv. dvostruko vazalstvo, tako karakteristično za XV. st. na Balkanskom poluotoku. Bosanski su velmože, naime, istodobno bili vazali bosanskog kralja i svoje zemlje držali dijelom kraljevstva Bosne, a ujedno i štićenici turski. Odmah možemo reći da je turski utjecaj na njih bio mnogo jači od bosanskog, te da su oni postupno ulazili u sferu

turske političke dominacije. Sve bijaše to od velikog značenja i za međunarodni položaj Dubrovnika, jer se njegovo neposredno susjedstvo već tada našlo u znatnom domašaju turske sile. I poslije smrti Ishaka ostade tursko vazalstvo Hranića i Pavlovića[70].

U međuvremenu razni turski namjesnici sa znatnim ovlastima u svojim oblastima potiču Dubrovčane da trgovačke veze nastave s njima. Tako Balaban-beg, namjesnik osvojenog dijela Albanije sa sjedištem u gradu Kroji, poziva Dubrovčane da svoje trgovce šalju u njegovu zemlju, jer će tu moći slobodno trgovati, a isto traži i za trgovce svoje zemlje, Turke i Albance, tj. da mogu slobodno dolaziti u Dubrovnik. Dubrovačka vlada mu 22. prosinca 1415. zahvaljuje na ponudi i trgovcima njegove zemlje, Turcima i Albancima, jamči da mogu slobodno dolaziti u Dubrovnik, gdje dapače neće plaćati carine. Balaban-beg im je osobito nudio žito i proso, a Dubrovčani tu ponudu rado primaju i obećavaju razne olakšice. Isto ih tako i Hamza-beg poziva na nadovezivanje trgovačkih odnosa, pozivajući dubrovačke trgovce u svoju zemlju. Dubrovčani 9. kolovoza 1417. ljubazno obećavaju i njegovim ljudima istu takvu slobodu trgovanja u Dubrovniku[71].

Godine 1412. izmire se Stefan Lazarević i Đurađ Branković, te njih dvojica otad sporazumno djeluju, premda svaki i dalje vlada u svojoj zemlji. Trgovački su odnosi Dubrovčana s jednim i drugim živahni.

Sada, u prvoj polovini XV. st., rudarstvo u Srbiji napreduje, osobito u Novom Brdu i Rudniku, pa i veze Dubrovčana s tim mjestima postaju sve jače. Dubrovčani, među ostalim, izvoze odavde srebro, pa ga preko svog grada razvoze dalje u Italiju.

S proširenjem rudarstva i trgovine povećava se i fiskalni pritisak despota Stefana Lazarevića. Nakon bitke kod Angore vodi on prema Turcima samostalnu politiku, no upravo zato i treba više novaca – za jačanje vojske i utvrđivanje gradova, a i druge umnožene državne potrebe. Zbog svega toga on povećava carine i ostale daće. Uza sve to što je Dubrovčanima 1405. svečano potvrdio dotadašnje povlastice, on 1407. u Novom Brdu i Rudniku povećava carine i daće svima, pa i dubrovačkim trgovcima. Dubrovačka vlada ustaje protiv tog povećavanja. Kako je taj spor riješen, ne znamo, ali pretpostavljamo da je dubrovačka vlada uspjela. No 1412. opet u Novom Brdu povećavaju carine, pa dubrovačka vlada opet prosvjeduje. Sporovi se još i umnožiše kad je bosanska Srebrenica došla pod despota.

Srebrenica se od sredine XIV. st. spominje kao važno rudarsko mjesto gdje se kopaju srebro i olovo, potom se razvija i kao trgovačko središte i postaja u trgovačkim i tekličkim putovanjima. Dubrovčani se njome služe za vezu s Ugarskom preko srednjeg Podrinja i Srijemske Mitrovice. U Srebrenici je mnogo dubrovačkih trgovaca, a dubrovački je utjecaj ovdje toliko jak da i sami mještani dobivaju od dubrovačke vlade pravo dubrovačkog građanstva. Carinici u Srebrenici bijahu također znatnim dijelom Dubrovčani.

Srebrenica je od pamtivijeka pripadala Bosni i u njoj su Dubrovčani svagda uživali znatne povlastice. U godinama 1410–1411. dospjela je pod vlast ugarskog kralja Žigmunda, a neko vrijeme zatim dobiva je od njega srpski despot Stefan Lazarević, ovaj njome vlada zacijelo već 1413, a ta će se vlast nastaviti i za Lazarevićeva nasljednika Đurđa Brankovića do 1439. No znamo i za ogorčenu borbu za Srebrenicu između bosanskog kralja i srpskog despota.

Despot Stefan, kao što smo već spomenuli, počeo je, dakle, voditi sve zamašniju fiskalnu financijsku politiku, pa je i od Dubrovčana tražio sve veće carine i ostale daće, više se ne obazirući na stare povlastice. To je došlo do izražaja u Novom Brdu, a još osjetljivije u Srebrenici. Ponovne nove mjere uveo je 1414, kada udara porez na nekretnine dubrovačkih trgovaca. Godine 1417. odredi da nitko od stanovnika Srebrenice ne smije mijenjati srebro izvan kovnice, a zamjenu dinara za srebro smiju vršiti samo carinici. Osobito je to strogo

zapovjedio tzv. valturcima, radnicima jedne rudarske grane, koji su prije mijenjali Dubrovčanima novac za srebro. Dalje je odredio da se od svih dubrovačkih trgovaca ubire carina jednako kao i u Novom Brdu, naime za tkanine, ostalu robu i živež, od čega su ranije bili oslobođeni. Sva nastojanja Dubrovčana, pa i preko posebnih poslanika, da se nove mjere u Srebrenici i Novom Brdu ukinu, nisu uspjela. Kušalo se i sa zabranom dubrovačkim trgovcima da ne zalaze u Srebrenicu. Despot je ostao nepopustljiv. Ponečem su se Dubrovčani prilagođivali bez odupiranja. Kad je despot 1418. uveo porez od jednog dukata po svakoj kući u Srebrenici, morali su ga plaćati i dubrovački građani nastanjeni u njoj. Dubrovačko Vijeće umoljenih preporuči im da se tome pokore.

Istodobno se spori i u Novom Brdu. Počinje to već 1416. zbog novih fiskalnih mjera. Godine 1417. se sukob tako zaoštrio da je dubrovačka vlada zabranila Dubrovčanima odlazak u Novo Brdo i okolicu, a malo zatim i da tamo šalju trgovačku robu. Despot im predbacuje te zabrane, kao i to što su nekoć odavde izvozili kožu, vosak i sirenje, a u zadnje doba srebro i zlato. Dubrovačka vlada popušta pa još iste godine dopušta da njeni trgovci mogu privremeno odlaziti u Novo Brdo, ali ih sada odande protjeruje despot. Ovaj sukob ipak bude doskora, 1418, izravnan. Međutim, i dalje dolazi do razmirica i objašnjavanja radi konkretnih postupaka prema dubrovačkim trgovcima. Odjeci toga traju još 1427. i 1430. godine.

Gore neprilike doživljavali su Dubrovčani u Srebrenici, na što su utjecale opće prilike u tom mjestu. Godine 1425. npr., navale na Srebrenicu Bosanci s namjerom da je ponovno osvoje, ali despot sam stiže tamo i odbije napadače. Premda su u obrani srebreničke tvrđave sudjelovali i Dubrovčani, pa se zato zamjerili Bosancima, despot poduze represalije i protiv njih te nekima zaplijeni kuće i rudnike. Ni u travnju 1426. nije im njihova imovina bila vraćena premda je despot kasnije zapovjedio da se tako učini.

Despotove mjere možemo donekle shvatiti kao jedan od pokušaja balkanskih slavenskih vladara da se emancipiraju od trgovačke prevlasti Dubrovčana. Ipak je u ovim trenucima u njegovim postupcima prevladavao fiskalni interes, pa su to osjetili ne samo Dubrovčani već i ovdje rođeni stanovnici Srebrenice. Zbog toga 1427. dođe do pobune domaćeg stanovništva, koju izazvaše rudari. Despot se osobno umiješao i krvavo ugušio pokret.

U Srebrenici su, po sustavu zakupa, i ranije i sada carinici većinom bili Dubrovčani u despotovoj službi, pa su i zbog osobnog probitka zastupali despotovu fiskalnu korist. Dubrovačka Republika je pak uvijek, pa i u ovoj prigodi, zauzimala stajalište da je svaki Dubrovčanin, ma gdje se našao i u bilo čijoj službi bio, dužan u prvom redu paziti na dubrovačke probitke i pokoravati se dubrovačkoj vladi, nikada ne čineći ništa što bi moglo škoditi Dubrovčanima a niti prihvaćajući službe koje bi mu to nalagale. U tom smislu vlada više puta piše i tim carinicima, ali bez mnogo uspjeha. Ovi su se, naime, opravdavali da sve to čine po zapovijesti despota, a pri tome su se zapravo više rukovodili osobnom korišću.

Despot Stefan Lazarević je 1421, kao ujak posljednjeg Balšića imenom Balše koji umre bez sinova, naslijedio Zetu i tako proširio svoju državu sve do mora. Budući da ni on nije imao sinova, naslijedi ga po njegovoj smrti, 1427, Đurađ Branković, koji tako steče prilično veliku državu, noseći naslov gospodina Srbije, Pomorja i Podunavlja. Kao što su Dubrovčani pri nastupu svakoga novog vladara tražili potvrdu starih povelja, povlastica i zakona koji uređuju međusobne odnose, tako su se sada obratili i Đurđu Brankoviću. I zaista, ovaj im već slijedeće godine (13. prosinca 1428), izda dugu povelju, kojom potvrđuje sve povlastice priznate im od despota Stefana, uključivši i povlastice iz doba Nemanjića. U povelji se osim toga pobliže reguliraju i razna druga pitanja[72]. Uza sve to sukobi zbog Srebrenice se nastaviše, jer je i despot Đurađ, premda u početku u nešto blažem obliku,

nastavio fiskalnu politiku pokojnog despota Stefana, ponavljajući i zabranu da se srebro kupuje za novce te namećući nove carinske dažbine. Pače 1429. je došlo i do konfiskacije kuća, rudarskih okana i kola u vlasništvu Dubrovčana. Takva fiskalna politika despotova prema Dubrovčanima u Srebrenici nastavila se sve do prvog pada despotovine 1439, odnosno prijelaza Srebrenice u turske ruke. Povremeno je ona bila drastičnija od fiskalne politike despota Stefana. Dubrovačka nastojanja da se to promijeni nije prihvatio ni despot Đurađ, kao u svoje doba ni despot Stefan[73].

Došli smo tako i blizu godini 1430, koja je vrlo značajna za odnos Dubrovnika prema Turcima.

STJECANJE KONAVALA 1419. I 1427.

Već od 1358. nastojali su Dubrovčani u više navrata steći mirnim putem Konavle, a ponekad i Dračevicu, župu u sjevernom dijelu Boke Kotorske. U Konavlima su se za to vrijeme mijenjali gospodari. Početkom XV. st. ona su, u općem sastavu Bosne, u rukama moćnih feudalaca, i to istočni dio pod Sandaljem Hranićem a zapadni pod braćom Petrom i Radoslavom Pavlovićem.

Sandalj Hranić izda 24. lipnja 1419. Dubrovačkoj Republici povelju kojom joj daje u potpunu vlasnost svoj dio Konavala, s time što se Republika obvezuje njemu i njegovim nasljednicima plaćati u to ime godišnji danak od 500 perpera, uz to će im u Župi dati zemljište vrijednosti 3000 perpera te u gradu Dubrovniku palače koje bijahu vlasništvo Simeta Gradića, a uz Sandaljevu su palaču koju on otprije ima. Dubrovčani izdaše njemu svoju povelju 29. lipnja 1419. i u njoj također navode spomenute svoje obveze, pa kažu da Sandalja, braću mu Vuka i Vukca, sinovca Stjepana i čitavo njihovo muško potomstvo primaju u red svoje vlastele. Osim tih dubrovačkih obveza, spomenutih na jednaki način i u Sandaljevoj i u dubrovačkoj povelji, Dubrovčani su Sandalju Hraniću odobrili i jednokratnu kupovnu isplatu od 36.000 perpera (12.000 dukata), od čega su mu odmah isplatili polovicu a drugu polovicu zadržali kao jamstvo dok im on potpuno ne osigura posjed ustupljene zemlje, ali uz 5% kamata za Sandalja.

Istodobno su Dubrovčani nastojali dobiti i drugu zapadnu polovicu Konavala, koja je pripadala Pavlovićima. Od dva brata glavnu je riječ vodio Petar. I ovaj je, nakon dužih bezuspješnih pregovora, načelno pristao da im ustupi svoj dio Konavala, ali o tome nije izdao povelju. Dubrovčani ipak brže bolje požuriše da i od suverenog vladara, naime

Dio sadašnjega Cavtata. Pogled na prevlaku, koja spaja cavtatski poluotočić s kopnom, nekoć prokopanu od Dubrovčana, a poslije zasutu.

bosanskog kralja Stjepana Ostojića dobiju potvrdu o stjecanju čitavih Konavala. Stjepan Ostojić im tu povelju izda 4. prosinca 1419, njome potvrdi stjecanje cijelih Konavala s gradom Sokolom, izričito spominjući i Sandaljev i Petrov dio, kao i grad Sokol koji bijaše njihovo zajedničko vlasništvo. Nešto kasnije, i to 8. veljače 1420. izdadoše Dubrovčani kralju Stjepanu Ostojiću povelju kojom mu obećaše da će mu za tu potvrdu davati godišnje 500 perpera.

Dubrovčani brzo zaposjednuše Sandaljevu polovicu Konavala, ali u Pavloviéevu nisu mogli ući jer im braća još uvijek nisu bila izdala povelju o tome. Uto se Sandalj Hranić i Pavlovići zaratiše. Na strani Sandalja bijahu Turci, i u tom ratu pogibe Petar Pavlović upravo od njihove ruke. Sandalj zauzme i Pavlovićevu polovicu Konavala te Cavtat i Obod, koji u strogom smislu nisu dio Konavala. Svojom poveljom od 30. svibnja 1420. Sandalj Hranić je i taj drugi dio Konavala, sa Cavtatom i Obodom, predao Dubrovčanima, uz njihovu obvezu da mu i za to plaćaju pet stotina perpera godišnje, dadu mu zemljište u Župi vrijedno 3000 perpera, a i palaču u gradu, nekoć vlasništvo obitelji Vukasović.

U Bosni prilike nisu sređene, jer uz kralja Stjepana Ostojića i dalje djeluje protukralj Tvrtko II, koji se pojavio već u doba Ostojićeva oca Ostoje. Dubrovčani i s njime računaju, pogotovu kad je sredinom 1420. njegova moć toliko ojačala da je okružen mnogim bosanskim velmožama stolovao u gradu Visokom. Tada Dubrovčani i od njega isposlovaše da im posebnom poveljom od 16. kolovoza 1420. potvrdi vlastništvo nad čitavim Konavlima.

Činjenica je ipak da Dubrovčani nisu zaposjeli drugu polovicu Konavala s Cavtatom i Obodom, već je njome zavladao Petrov brat Radoslav Pavlović. Dubrovčani su i od njega nastojali otkupiti posjed, ali je Radoslav dugo zatezao. Puno je još vremena prošlo prije no što su Dubrovčani napokon uspjeli. U prvi mah morali su se zadovoljiti s ugovorom o prijateljstvu sklopljenim s Radoslavom 3. studenoga 1420, koji se sastoji od dvije povelje, Radoslavove i dubrovačke. Tim ugovorom im Radoslav, uz uobičajenu potvrdu slobode dubrovačkim trgovcima, priznaje sa svoje strane vlasništvo nad onom polovicom Konavala, s gradom Sokolom, koju im je ustupio Sandalj Hranić.

U idućem razdoblju dolazi do daljnjih razmirica i pregovora zbog kupnje Konavala, kao i obnova formalnog prijateljstva. Tako već slijedeće 1421. godine nastaju dvije povelje Dubrovčana, od 18. veljače i od 8. svibnja, kojima se utvrđuje prijateljstvo s Radoslavom i proglašava zaborav zbog svih nepravdi, a također i povelja Radoslava od 24. travnja kojom on, uz običajne fraze o prijateljstvu i zaboravljanju svih nepravdi, potvrđuje sa svoje strane Sandaljevo odstupanje dijela Konavala. Godine 1422. opet dolazi do razmirica, a 1423. ponovno s jedne i druge strane nastaju povelje o prijateljstvu. Svojom poveljom od 15. veljače 1423. Dubrovčani primiše Radoslava i sve njegovo potomstvo u muškom koljenu u red dubrovačke vlastele, a on im 7. travnja 1423, uz ostale fraze, po treći put potvrđuje odstupanje Sandaljeva dijela Konavala. Bio je, eto, Radoslav vrlo darežljiv potvrđujući ono što je Sandalj Dubrovčanima već dao, a sam se nećkao da im odstupi svoj dio, pokazujući se u vođenju pregovora zaista svojeglavim.

Napokon, kad mu je osobito zatrebalo novaca, pristade Radoslav Pavlović da Dubrovčanima odstupi svoj dio Konavala, Cavtat i Obod. Dne 31. prosinca 1426. sklopiše on i Dubrovčani ugovor koji se sastoji od četiri povelje: dvije Radoslavove i dvije dubrovačke.

Radoslav daje Dubrovčanima u potpunu vlast Konavle, Cavtat i Obod, a ovi se obvezuju da će njemu i njegovim nasljednicima davati 600 perpera godišnje, daju mu jednokratnu svotu u iznosu od 13.000 dukata, i to 12.000 na ime izravne kupnje a 1000 kako bi Radoslav mogao na dubrovačkom teritoriju kupiti zemljište te vrijednosti. Od te svote 7000 dukata je Radoslav dobio odmah a 6000 je ostavio u Dubrovniku za 5% kamata i uz otkazni rok od dva mjeseca. Dubrovčani su mu osim toga dali dio zemljišta u Konavlima i palaču u Dubrovniku. Konavle Dubrovčani zaposjednuše 1427.

Premda je Republika relativno lako stekla Konavle, morala je izvojštiti mnogu tešku borbu kako bi se u tom kraju i održala[74].

OPĆI ODNOSI DUBROVNIKA S BOSNOM 1418–1430.

Imajući prilično malo vlasti u Bosni, 1418. umre kralj Stjepan Ostoja. Naslijedi ga sin Stjepan Ostojić, s kojim se Dubrovčani doskora povezaše te im on po uobičajenim već formulama i izrekama, kojima su se služili i njegovi prethodnici, 5. ožujka 1419. izda povelju kojom im potvrđuje sve dotad primljene povelje i povlastice od gospode srpske i bosanske i svih kraljeva bosanskih, s time da mu oni sa svoje strane daju svetodimitarski i stonski dohodak[75]. Usprkos tome ovaj se mladi kralj bavio mišlju kako da Dubrovniku ponovno otme Primorje, a namjeravao je čak napasti Ston[76]. Do konkretnih akcija protiv Dubrovnika ipak nije došlo.

Ostojićeva vlast bila je nestalna, jer je istodobno postojao još i protukralj Tvrtko II. Dubrovčani su vodili računa i o jednom i o drugom[77]. Poslije travnja 1421. Ostojić se više ne javlja, te Tvrtko II. ostade jedinim kraljem Bosne. Sada, kad se njegova vlast učvrstila, Dubrovčani po običaju zatražiše od Tvrtka II. potvrdu povlastica i povelja što su im ih dala gospoda srpska i bosanska i njegovi prethodnici, čemu im on svojom poveljom od 18. kolovoza 1421. udovolji[78].

Premda politički položaj Bosne nije bio zavidan zbog slabe kraljeve vlasti i moći jakih feudalaca, koji su se usto među sobom gložili, a osobito zbog latentne turske opasnosti i uopće turskog utjecaja, kralj Tvrtko II. zanosi se (po bosanske državne interese nepotrebnom) mišlju da u savezu s Mlecima navali na Ivaniša Nelipića, gospodara Klisa, Omiša i Poljica, s time da nakon pobjede razdijele njegove zemlje. Mletačka Republika je još i podsticala na to kralja, pa je tako mletački poslanik 1422–1423. boravio osam mjeseci kod njega, rovareći usput i protiv Dubrovnika te tražeći od kralja »neka mjesta bosanskog

kraljevstva pri moru.« Kako su ta mjesta mogla biti samo u susjedstvu ili blizini njihova područja, Dubrovčani bijahu uznemireni.

Budući da su Mlečani, stekavši važnije gradove Dalmacije, 1420. završili glavni dio svojih okupiranja na ovom prostoru, to je dubrovačka bojazan bila opravdana; Mlečani su mogli posegnuti i za Dubrovnikom. Stoga su Dubrovčani nerado gledali na prijateljstvo Bosne i Mletaka, tim više što su bili do kraja nepovjerljivi prema Mlečanima. Otkako su se 1358. oslobodili vrhovne vlasti mletačke, Dubrovčani više i ne pomišljaju na političke kombinacije s Mlečanima; na žalost, tako se ne ponašaju neki drugi dalmatinski gradovi, a ni razni hrvatski, bosanski i srpski velmože te bosanski kraljevi, koji više puta računaju na mletačku pomoć u ostvarivanju svojih partikularnih interesa.

Što dalje od Mlečana! – govorili su Dubrovčani. Oni su jedini u svojoj političkoj mudrosti odmah nazrijeli da od Mletaka ne može biti nikakve koristi južnoslavenskim narodima. Nastoje parirati mletačkoj akciji u Bosni, i bosanskom kralju i bosanskim velmožama otkriti mletačku neiskrenost. Zaključuju da njihovi poslanici, upućeni 20. listopada 1422. vojvodi Sandalju Hraniću, treba da ovome Mlečane prikažu ovako:

»Premda smo uvjereni da poznate njihovu ćud, koliko je pohlepna za osvajanjem i uzimanjem tuđih zemalja, te kad stave svoju nogu u koje kraljevstvo da zauzmu bilo koje malo mjesto, oni se ne zadovoljavaju samo ovim mjestom nego se na svaki način upružu da se čitavim kraljevstvom upravlja kako oni hoće; i toliko su znali postići, gdje ih ne poznaju, da su napokon zauzeli veći dio tih kraljevstava i gospoštija; napokon su učinili da izgube život, kao što se dogodilo gospodinu Balši Zetskomu, a Vama, vojvodo, oteše Kotor, te mnogoj gospodi na svijetu oduzeše mnoge druge krajeve, kao caru carigradskom komu oteše Kandiju, Negropont, Koron i Modon i mnoga druga mjesta i gradove u Moreji; i našemu ugarskom kralju oteše Dalmaciju i mnoge druge gradove u Hrvatskoj; i carstva na isti način mnoge pokrajine i gradove u Italiji i svu Furlaniju.«

Na kraju se poslanicima preporuča:

»Iznijet ćete i drugih sličnih primjera, kako ulaze kao lisice i vladaju kao lavovi.«

Malo dana kasnije, i to 24. listopada, upućuju poslanike upućene bosanskom kralju. I njihov je zadatak da kralju prikažu svu prijevarno-osvajačku politiku Mlečana na našoj obali i drugdje, te porade da kralj opozove ako je što od bosanskog zemljišta Mlečanima ustupio. Uz ostalo će poslanici reći kralju:

»Stoga, gospodine, i Vama je očito i svemu svijetu koliko traju mletačko prijateljstvo i njihova obećanja.«[79]

Mlečanima, doduše, nisu uspjela njihova rovarenja protiv Dubrovnika, kao ni želja da im kralj odstupi neka mjesta na moru, ali kralj Tvrtko, uza sva dubrovačka opominjanja, ipak nije odustao od saveza s Mlečanima uperenog protiv kneza Ivaniša Nelipića, koji na kraju bude sklopljen 6. veljače 1423. Prema njemu, Tvrtko je 1424. trebao udariti s kopna na Ivaniša, ali uto provališe u Bosnu Turci te se kralj okrenu njima. Kako je bio vojnički pripravan, uspio ih je odbiti.

Nova turska navala nagnala je kralja Tvrtka II, nekad njihova štićenika, da se 1425. izmiri s ugarsko-hrvatskim kraljem Žigmundom, što je u stvari značilo podvrgavanje pod njegovu vrhovnu vlast[80]. Ta činjenica bude povod Turcima da 1426. ponovno navale na Bosnu. O toj vojni izvješćuju Dubrovčani kralja Žigmunda ovim riječima:

»Gotovo čitavoga ovog ljeta u Bosni je bila vojska od nekih 4000 Turaka, a ni gospodin kralj bosanski ni njegovi velmože nisu se usudili protiv njih ništa nova poduzeti. Vojvoda Sandalj i vojvoda Radoslav Pavlović natječu se u izmjeničnoj ulozi, u dobrom su miru. Turci su neprijateljski provalili u Hrvatsku, oteli veliki plijen i zarobili mnogo Hrvata i Vlaha. Dva

puta su pljačkali i u krajevima Usore, u Srebreniku. Bili su i u oblasti vojvode Zlatonosovića. Na kraju su se vratili u svoje oblasti, a tek ih je nešto ostalo u Bosni«[81].

Godine 1426. držali su Turci neke važnije klance na istoku Bosne. Njihov vojvoda Ishak je rovario u Bosni i sijao neslogu među bosanskim velmožama. Sve su to dobro opažali Dubrovčani, koji su željeli da u Bosni vlada sloga. U to su doba bili u vrlo dobrim odnosima s vojvodom Sandaljom Hranićem, koji 1426. posjeti grad Dubrovnik, gdje bude svečano dočekan. Tu je uz kneza prisustvovao procesiji sv. Vlaha[82]. Sandalju su Dubrovčani, premda bijaše turski vazal, mogli intimnije izreći svoje negativno mišljenje o Turcima.

Dubrovački poslanici koji 2. svibnja 1426. odlaze Sandalju, dobivaju zadatak da mu, među ostalim, kažu i ovo:

»Zloća i lukavstvo Turčina Ishaka vrlo su nam jasni, ali ih Vaše Gospodstvo mnogo bolje zna poradi neprekidna općenja s njime u Vašim potrebama. On naime ništa drugo ne misli nego zametati i sijati neslogu među bosanskom gospodom, kako bi ih nesložne mogao bolje jednoga po jednog uništiti i potući. I to je običaj Turaka, koji su već sto godina, nemajući isprva nikakve vlasti u Romaniji, toliko u svojoj zloći sijali neslogu među gospodom Grčke, da su uništavajući jednog po jednog došli do velike moći i sile. Tako su činili među carevima Bugarske i slično u državi Raškoj, tako su se uvijek naprezali i naprežu u Bosni. I videći veliku ljubav i slogu gospode Bosne s Dubrovnikom, i da bi ona, imajući otvoren put k moru preko grada Dubrovnika, bila mnogo jaka i ne bi se toliko brinula da mu se ulaguje, on se baš napreže, što više može, zametnuti neslogu; Turci bi naime htjeli da obrate k sebi sve tribute i počasti koje od nas imaju gospoda Bosne, i naprežu se oko toga koliko više mogu.«

Poslanici moraju zatim izjaviti kako će Dubrovnik uza sve to i dalje biti odan Bosni[83].

Sve pozivanje Dubrovčana na slogu, koju su često zagovarali, nije koristilo, jer je nesloga, uz manja i kratka pomirenja, trajala dalje.

KONAVOSKI RAT 1430–1433; ODNOSI DUBROVNIKA S TURCIMA ZA TO VRIJEME

Radoslav Pavlović se pokajao što je Dubrovniku ustupio svoj dio Konavala i tražio načina da ga dobije natrag. Počeo je stoga izazivati neprijateljstva. Već 13. listopada 1429. potužiše se njegovi poslanici u Dubrovniku kako bjegunci iz velikaševih krajeva nalaze zaklonište na dubrovačkom zemljištu. Dubrovčani obećaše i odlučiše to svakako najoštrijim mjerama spriječiti, a poslanike pozvaše da iznesu o tome konkretne podatke. Jači povod za svađu našao je Radoslav kad su Dubrovčani počeli utvrđivati Cavtat, mjesto što leži na poluotočiću vezanom uskom prevlakom s kopnom. Dubrovčani nisu namjeravali Cavtat sa svih strana zaokružiti zidinama, već su gradili zid na prevlaci i prokapali jarak s namjerom da spoje more s morem i tako radi lakše obrane učine Cavtat otočićem. Radoslav Pavlović posla 1430. poslanike koji zatražiše da Dubrovčani obustave iskapanje jarka. Uz to su zatražili da odmah plate kamate od njegova poklada od 600 dukata ili da vrate novac. Dubrovčani odgovoriše da je za povlačenje novca bio ugovoren dvomjesečni otkaz. U pogledu Cavtata odgovoriše da su oni Konavle sa Cavtatom kupili, pa prema tome mogu na tom teritoriju činiti što hoće. Ovaj odgovor ne zadovolji Radoslava, te on bez navještaja rata započne s neprijateljstvom. Sakupi vojsku te krene na dubrovačko zemljište. Dubrovčani, saznavši za to, sakupiše omanju vojsku. Vojske se sukobiše u župskoj Ljutoj. Radoslavova vojska porazi dubrovačku, a nakon toga Radoslavovi ljudi oplijeniše i poharaše Župu. S time započe poznati konavoski rat, koji je stajao Pavlovića i još više Dubrovčane mnogih žrtava, ali je manje zanimljiv po svojim strateškim potezima a više po zamašnoj diplomatskoj igri što se uporedo s ratom odigravala[84].

Dubrovnik nije imao stajaće vojske već samo nekoliko plaćenika u gradu i Stonu, a prema potrebi je novačio ljude sa sela i dobavljao izvana plaćenike. To je učinio i ovaj put: pozvao je stanoviti broj vlastitih ljudi pod oružje, a inače je sakupljao vojsku plaćenika iz bližega balkanskog zaleđa, Albanije i Italije. Ratna strategija svodila se na međusobno pljačkanje. Radoslav je provaljivao na dubrovačko zemljište a Dubrovčani prodirali prema Trebinju. Dubrovčani su pri tom doživljali neuspjehe; usto, dublje u Radoslavovu zemlju nisu uspjeli prodrijeti. No zato su s djelomičnim uspjehom bunili protiv svojeg protivnika ljude s njegova teritorija i iz susjedstva. Tako su Dubrovnik i Radoslav uglavnom vodili defanzivni rat, držeći dvije oveće skupine vojske na granici, prvi svoju u Konavlima a drugi na Brgatu i brgatskoj utvrdi Tumbi.

Dubrovčani se ogledavahu i za saveznicima, u namjeri da opće političke prilike u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka izrabe za borbu protiv Radoslava. Već smo spominjali kako su Turci u Bosni postali moćan i utjecajan čimbenik. I sam im je bosanski kralj bio inferioran. Tako je i Radoslav Pavlović morao priznavati da svoju zemlju drži po milosti turskoj; usto on bijaše u zavadi i s bosanskim kraljem, malo mareći za njegovu vrhovnu vlast. Jednako se tako svađao i s moćnim svojim susjedom vojvodom Sandaljom Hranićem, gospodarom Zahumlja. U ovakvoj situaciji dubrovačka diplomacija poče kovati savez Dubrovnika, Sandalja Hranića i bosanskog kralja Tvrtka II. protiv Radoslava Pavlovića. Budući da je ovaj bio turski štićenik, bilo je zamišljeno da saveznici kupe od sultana Pavlovićeve zemlje za 70.000 dukata te ih među sobom podijele. Dubrovčani su težili za Trebinjem s Lugom, župom Vrmom s gradom Klobukom i za Bilećom sa župom. Radili su postojano na ostvarenju cijele te zamisli, ali premda su Tvrtko II. i još više Sandalj kadikad pokazivali sklonost prema savezu, ipak su na kraju odustali.

Usporedo s time tražili su Dubrovčani od bosanskog kralja da nastupi protiv Radoslava Pavlovića zbog toga što čini nasilja i ne drži se ugovora, a od svoga su vrhovnog gospodara ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda zatražili da posreduje kod Porte protiv Radoslava a u korist Dubrovnika.

Radoslav je, međutim, krenuo u diplomatsku protuakciju. U prvom redu je nastojao da za sebe pridobije Portu. Sredstva mu pri tome bijahu mito i lažno prikazivanje spora. On je naime na Porti tvrdio da Dubrovčanima nije prodao Konavle i Cavtat, već ih samo založio. Da bi spor točnije ispitala, pošalje Porta svoga poslanika Karadžu u Dubrovnik. Zajedno s Karadžom stiže u Dubrovnik i Radoslavov izaslanik. Karadža donese sa sobom i sultanov dopis pisan ćirilskim pismom, a to je ujedno i najstariji sačuvani turski dokument izdan od Porte Dubrovniku (s datumom 10. srpnja 1430)[1]. Značenje tog dopisa prelazi granice spora između Dubrovnika i Radoslava, jer rasvjetljuje i opće odnose tursko-dubrovačke u to doba. Sultan najprije ističe kako Dubrovčani idu po svim njegovim zemljama i u njima trguju, a ipak nijedan njihov poslanik nije svratio do njega kako bi ga u ime Dubrovnika pozdravio, upoznao i sklopio prijateljstvo. Tim se više sultan tome čudi kad zna da dubrovačka vlada održava veze sa svim svojim susjedima. Prigovara im što su počeli ozidavati grad na Pavlovićevu zemljištu, a kad im je on to prigovorio, pošli su u pljačku u njegovu zemlju sijekući loze i zatirući žito. Neka znaju Dubrovčani da nisu time učinili štetu samo Radoslavu nego i sultanu, jer je Radoslav njegov čovjek i plaća mu danak. Zahtijeva stoga sultan od Dubrovčana da Radoslavu vrate zemlju (dakle Konavle i Cavtat) – pri čemu izričito spominje i Sokol-grad – koja u njih bijaše samo založena, uz to traži od njih da Radoslavu nadoknade štetu počinjenu haranjem. Poziva ih pak da mu pošalju svoje poslanstvo koje će u prisutnosti i Radoslavovih poslanika raspraviti spor, a ujedno u ime Dubrovnika sklopiti prijateljstvo sa sultanom, kako bi ih on znao braniti od neprijatelja. Ne dođu li poslanici sultanu, prijeti da će sakupiti veliku vojsku, zapaliti i posjeći sve što je izvan

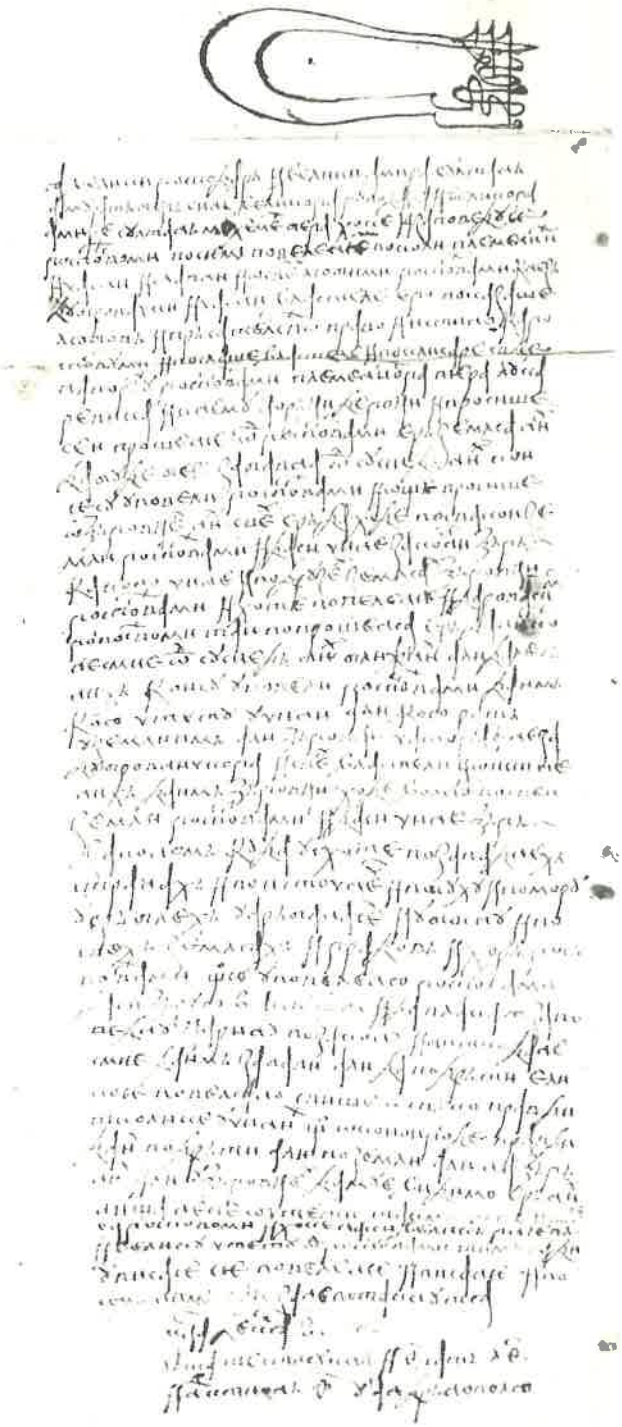

Povelja turskog sultana Murata II. pisana ćirilicom, kojom dopušta slobodu kretanja i trgovanja dubrovačkim trgovcima u svojoj državi i područjima pod turskim utjecajem, g. 1430.

grada, a sam grad opkoliti. Dubrovčani su Karadži pokazali Radoslavovu povelju te je i pročitali. Karadža ništa nije mogao sam odlučiti, ali se pokazao sklonim Dubrovčanima.

Nakon toga su Dubrovčani spremali poslanstvo Porti, a kad su napokon spoznali da u savez protiv Radoslava ne mogu uvući bosanskog kralja, nastojali su barem sklopiti savez sa Sandaljem. Pri tome su se ograničili na teritorijalno proširenje manje od prvobitno zamišljenog. Pa i to su obrazlagali time što bi tako nadoknadili ogromne štete koje su pretrpjeli od Radoslava. Premda je savez već gotovo bio činjenica, Sandalj je na kraju odustao.

Nakon toga su Dubrovčani odlučili da, kad već ionako moraju sultanu poslati poslanstvo, u pregovorima s Portom nastoje isposlovati proširenje teritorija na štetu Radoslavovih zemalja, i to znatno veće no što su to tražili u pregovorima sa Sandaljem Hranićem. Tako poslanicima koji odlaze Porti nalažu da traže Vrm s Klobukom, Bileću i Trebinje s Lugom; ako pak ne bi mogli dobiti sve to, neka barem ishode Trebinje s Lugom. I sada svoje traženje obrazlažu time što bi te zemlje trebale pripasti kao ratna šteta; u ratu su potrošili više od 50.000 dukata, a Radoslav nema novaca da im nadoknadi izgubljeno, te je pravo da dobiju bar te zemlje, koje su ionako kamenite, puste i nerodne; Dubrovčani ih, kažu traže jedino zbog toga kako bi se osigurali, pošto su njihovi stanovnici bili uvijek sudionici neprijateljstva prema Dubrovniku.

Na Porti se zaista nađoše dubrovačko poslanstvo i Radoslavov izaslanik. Ovaj pokaza lažnu povelju koju su Dubrovčani tobože izdali o zalogu Konavala. Dubrovački poslanici dokazaše lažnost povelje i ostalih poslanikovih navoda. No ni ovaj put Porta nije razriješila spor, nego odluči poslati u Dubrovnik haznadara Alibega koji će ponovno ispitati stvar. Rezultat novoga poslanstva bio je da je sultan izdao Dubrovniku povelju od 6. prosinca 1430, kojom im u području cijele svoje države, kao i vazalnih zemalja Srbije, Albanije i Bosne dopušta posve slobodnu trgovinu, uz plaćanje dužne carine, s time da im nitko od njihovih susjeda ne smije nanositi štetu niti voditi rat protiv njih. Moglo se shvatiti da je time neizravno zabranio i ratovanje Radoslava protiv Dubrovnika, iz čega se vidjelo da je sultan sklon Dubrovniku.

Ni drugo tursko poslanstvo haznadara Alibega u siječnju i veljači 1431. nije donijelo stvarni završetak spora. Radoslav je, naime, nastavljao s ratovanjem i haranjem. Ipak nakon nekog vremena pokaza sklonost miru, ali su se razne mirovne intervencije razbijale na tom što Dubrovčani nisu htjeli mir bez davanja odštete u teritorijalnim ustupcima.

Napokon Dubrovčani uspješe: 9. lipnja 1431. sultan izda odluku da Alibeg oduzme Radoslavu župu Vrm s gradom Klobukom i Trebinje s Lugom, s time da ih preda Dubrovniku. Alibeg donese sultanovu odluku u Dubrovnik, ali se Radoslav ne htjede pokoriti premda je bio sultanov štićenik; odluči braniti se i nastaviti rat protiv Dubrovnika, dapače se izmiri s bosanskim kraljem Tvrtkom II, koji se sada i sam usprotivi ustupanju Radoslavove zemlje kao dijela bosanskog državnog teritorija.

Godine 1432. i Porta opozva svoju odluku, te je konačni rezultat bio taj da Dubrovčani postadoše skloni miru na temelju postojećeg stanja. U zadnji su trenutak kušali dobiti barem neka sela Trebinjske oblasti uz dubrovačku granicu, ali im ni to ne uspije.

Povedoše Dubrovnik i Radoslav izravne pregovore te nakon stanovitih stvarnih i formalnih natezanja napokon dođe do mira. Sačuvana je Radoslavova mirovna povelja od 25. listopada 1432, dok dubrovačke nema. Ovim mirom potvrđuju se sve stare povelje i ugovori, a obje strane opraštaju sva ubojstva i uvrede počinjene u ratu, tako da nitko ni na jednoj ni na drugoj strani ne može tražiti vraždu. Određuje se da mir potvrde i bosanski kralj i Porta. I zaista, bosanski kralj 2. ožujka 1433. potvrdi mir a tek nakon toga, 15. ožujka, položi zakletvu i Radoslav Pavlović. Premda je ratovanje već prije prestalo, tek se ovaj datum smatra okončanjem rata, od kojeg ni Pavlović ni Dubrovčani nisu polučili

nikakve koristi. Dubrovačka kopnena trgovina je pri tome osjetljivo stradala, jer njezini glavni put prolazi upravo kroz Radoslavove zemlje. Kako više nisu mogli ovuda, kušali su Dubrovčani ići zaobilaznim i dužim putem preko zemalja prijateljskog im Sandalja Hranića, ali i tu ih je Radoslav ometao spremajući im zasjede i navaljujući na njihove karavane, makar i uz Sandaljeve prosvjede. No Dubrovčani su zato uspjeli održati Konavle, Obod i Čavtat, koji su utvrdili onako kako su htjeli. U defenzivi su uspjeli, ali u želji da prošire teritorij doživješe neuspjeh.

Radoslav Pavlović spada u red siledžija kakve su Dubrovčani iskusili u svome neposrednom zaleđu već u XIV. st., mislimo na Voislava Voinovića i Nikolu Altomanovića. Radoslav ih je još nadmašio, jer je Dubrovčanima htio oduzeti i ono što im je već jednom prodao. Dubrovčani ga u raznim dopisima ocrnjuju najuvredljivijim pogrdama. On im je, primjerice, zmija koja truje i grize svu Bosnu. Govori li Pavlović o miru, nije tome vjerovati: i zmija, pošto je jednom ujela, zavlači se u šikaru te miruje, ali samo dok otrov ne djeluje i dok ne dočeka novu priliku da zaskoči.

ODNOSI DUBROVNIKA S TURCIMA, BOSNOM I SRBIJOM NAKON KONAVOSKOG RATA DO 1451.

Kratko vrijeme nakon završetka konavoskog rata dogodili su se u zaleđu Dubrovnika važni događaji koji su imali znatnog odjeka i u međunarodnoj politici Dubrovnika. Vidjeli smo kako su Turci već bili stekli moć i upliv u Bosni te držali važna uporišta pa i posebnog namjesnika. Pomagali su i protukralja Radivoja, premda ovaj nikada nije uspio da mu se prizna kraljevska vlast. No ni Stjepan Tvrtko II, iako su ga smatrali kraljem, nije uživao veliki autoritet. Pred brojnim svojim neprijateljima on je 1434. čak pobjegao iz Bosne, a te iste godine u Bosnu ponovno provali turska vojska. Ipak se Tvrtko II. već 1435. vrati u Bosnu, a i turska vojska se povuče.

Te je godine na prilike u Bosni djelovao i drugi događaj, naime smrt Sandalja Hranića. Njega u Zahumlju naslijedi sinovac mu Stjepan Vukčić Kosača. Dubrovački ga izvori nazivaju i ijekavskim oblikom *Stjepan* i ikavskim *Stipan*.

Malo nakon njegova preuzimanja vlasti ustadoše protiv njega razni protivnici, a on nato pozva u pomoć Turke, koji tada provališe u Humsku zemlju i Bosnu.

Tvrtko II. bio je nemoćan, a nije uspio ni od drugih dobiti pomoći.

Novi humski vojvoda Stjepan Vukčić u početku bijaše u dobrim odnošajima s Dubrovčanima. Već 28. ožujka 1435. ostavlja on u Dubrovniku poklad, 10. listopada iste godine potvrđuje Republici posebnom poveljom posjed Konavala, priznajući im pri tom povelje svoga predšasnika o tome, Dubrovčani ga pak 30. listopada imenuju svojim vlastelinom, a istog mu dana izdaju i potvrdu o njegovu pokladu[85].

Kasnije, 1417, dođe do svađe između Stjepana Vukčića i Radoslava Pavlovića. Vukčić

se bio pojagmio za Radoslavovim gradovima Trebinjem, Klobukom i Bilećom. S pomoću turskog vojvode Ishaka osvoji on Trebinje, a Radoslavovi ljudi potražiše zakloništa na dubrovačkom teritoriju. Dubrovčani su se bojali Vukčićevih represalija, ali on zasad ostade miran. Istodobno oni su se nastojali umiliti turskom namjesniku u Bosni, te mu 1439. poslaše poslanika koji je novoimenovanog namjesnika trebao pozdraviti laskavim komplimentima. Odnosi i s Vukčićem i s Turcima bijahu dakle snošljivi. No doskora se poremetiše. Već 1439. Dubrovčani se tuže na neprilike koje im pravi Vukčić, a one se nastavljaju i slijedećih godina[86].

Turci provališe u srpsku despotovinu 1439. Đurađ Branković i njegovi ljudi ne uzmogoše je obraniti te despot pobjegne u Ugarsku. Cijela mu zemlja, osim Primorja i Novog Brda, dođe u turske ruke. Despot Đurađ ostavi doskora Ugarsku i pođe put svoga Primorja. U srpnju 1440. zaustavi se u Dubrovniku, tu bude dobro primljen i nakon boravka od malo dana ode u svoje primorske gradove Budvu i Bar.

I Beograd je u to doba ugrožen. Od 1427. grad je opet u sklopu Ugarske. Tridesetih godina neko je vrijeme zapovjednik Beograda dubrovački građanin Matko Talovac, rodom iz Korčule, koji će tog desetljeća postati i banom Slavonije i kao takav »banom cijele Slavonije«, tj. Hrvatske. Godine 1437. traži on putem dubrovačkog vlastelina Junija Crijevića u Dubrovniku ljude graditeljske struke, koji bi mu radili u Beogradu. Oni se i odazvaše. Godine 1440. Turci su duže opsijedali Beograd, koji je branio Matkov brat Ivan, prior vranski, također Dubrovčanin korčulanskog podrijetla.

Dok je sultan Murat II. opsijedao Smederevo, a kasnije i Beograd, izda on dubrovačkim trgovcima, napose pak onima u Srebrenici, povelju o slobodi trgovine. Kad je pak Srbija pala, turski vojvode Esabeg i Ambeg, koji bijahu određeni za namjesnike u njoj, dadoše i potvrdiše povlastice dubrovačkim trgovcima u Srbiji, a isto tako potvrdio im slobodu trgovine i rumelijski paša[87].

Pod tursku vlast došla je dakle i Srebrenica, gdje je despot Đurađ Branković nastavio fiskalnu politiku pokojnog despota Stefana, uperenu protiv Dubrovčana. Unatoč sultanovoj povelji i Turci su u Srebrenici šikanirali Dubrovčane. I sad su ovdje djelovali Dubrovčani – zakupnici carine, koji su više gledali osobne probitke pa dubrovačka vlada ponovno ustaje protiv njih[88].

Malo prije smo spomenuli kako padom despotovine 1439. Novo Brdo nije dospjelo u turske ruke. S obzirom da je ono bilo najvažniji rudarski grad despotovine, u njemu su važnu riječ vodili Dubrovčani. Važna je stavka povelje despota Stefana Lazarevića, izdane Dubrovčanima 1405, koju su oni prihvatili sa svim povlasticama i obvezama. Despot Stefan naime određuje da Dubrovčani koji su se »zabaštinili« u Novom Brdu, tj. u njemu i njegovu području stekli stalno nepokretno imanje, moraju sudjelovati u zidanju grada i njegovu čuvanju, razumije se, i obrani; onima pak koji se nisu zabaštinili, ostavlja se na volju hoće li u svemu tome sudjelovati ili neće. Kako je dubrovačka vlada pristala na povelju u cjelini, to je ona prihvatila i tu obvezu i lojalno je se i u praksi držala.

Novo Brdo bijaše zaista najjače gospodarsko središte despotovine. Odatle su despoti dobivali najveće prihode te je Novo Brdo postalo znatan mamac za Turke. Turci su pak nakon 1403. u više navrata navaljivali na despotovinu, te im nije izmaklo ni Novo Brdo. Despot Stefan i nakon njega Đurađ dobro su ga i stalno utvrđivali, pa se pretvorilo u jaku tvrđavu. Prvi put su na nj navalili Turci 1412, te su u obrani grada vidno sudjelovali i u njemu nastanjeni Dubrovčani, koji su imali i posebne vlastite kapetane. U povodu toga je 1412. došlo u Novom Brdu i do spora između Dubrovčana pučana i vlastele. Po svoj prilici u većini i prezirući vlastelu, pučani su izabrali za kapetane samo pučane. Dubrovačka vlada je intervenirala: nije priznala izbor već je sama imenovala kapetane iz reda vlastele[89].

Turci nisu uspjeli ni 1412. niti s novom navalom na Novo Brdo, 1427. Zauzimali su obližnje krajeve, ali se ono i dalje držalo.

Novo Brdo nije klonulo ni nakon pada Smedereva u kolovozu 1439, ali se znalo i očekivalo da će Turci na nj posebno navaliti. U očekivanju turskih navala dubrovačka vlada već u lipnju 1439. poručuje svojim građanima u Novom Brdu da se, dođe li do turskog napada, ustrajno i junački drže, kako su to i ranije činili, određuje zapovjednike iz reda vlastele, preporučuje slogu i prijeti neposlušnima. Dakle, uza sve to što su Dubrovčani imali sultanov ferman iz 1430. i što su već tada tražili i nalazili mogućnost zajedničkog življenja s Turcima, ipak za dugo ostaju lojalni obvezama u pogledu Novog Brda.

Dobar prijem što su ga Dubrovčani ukazali turskom neprijatelju Đurđu Brankoviću, ozlojedi Turke.

U rujnu 1440. stigao je u Dubrovnik poslanik Ishabega Ishakovića Hranušića, turskog namjesnika Bosne. Dubrovčani mu izniješe svoje stajalište o spornim problemima. No što je još važnije, istog mjeseca stiže u Dubrovnik i poslanik sultana, njegov haznadar, i to u pratnji poslanika vojvode Stjepana Vukčića. Haznadar zatraži od Dubrovčana da pošalju poslanstvo sultanu i plaćaju harač, koji su navodno plaćali sultanovu ocu i drugim prethodnicima. Dubrovčani odbiše plaćanje harača i to izjaviše haznadaru, ali pristaše poslati poslanstvo sultanu. To se, nakon raznih odlaganja, napokon i dogodi u prosincu 1440. Poslanstvo krene sultanu s dugom i opširnom uputom, koja je bez sumnje jedna od najvažnijih u dubrovačkoj povijesti[90]. Iznijet ćemo njene najvažnije dijelove.

Prođu li poslanici mimo turskog namjesnika Ishabega, kaže se u uputi, oni će i njega posjetiti, a onda nastaviti dalje sultanu. Ovome će u prvom redu zahvaliti na dobrom postupku prema dubrovačkim trgovcima, koje se svugdje dobro tretira osim u Srebrenici. Zamolit će sultana da se i dalje dobro postupa prema njima, te da o tome izda naredbu gospodi Bosne i svim svojim podređenima, kojom će odrediti da dubrovački trgovci ne moraju plaćati ništa više od propisane carine kakva je bila u staro vrijeme, a da u Srbiji i Srebrenici budu tretirani kao u doba despota Stefana. Nagovorit će sultana neka zapovjedi da svi prolazi u Bosni budu dubrovačkim trgovcima slobodni. Naredbu bi sultan trebao izdati na slavenskom, turskom i grčkom.

Više od toga neće govoriti sami, ali ako ih štogod pitaju, odgovorit će kako im se u uputi nalaže.

Podsjete li ih kako je sultan poslao svoga haznadara u Dubrovnik da zatraži harač koji su navodno plaćali njegovu ocu i ostalim prethodnicima, odgovorit će ovako:

»Bog, od kojega se ne može sakriti nijedna stvar, zna i jest istinski svjedok da je naš grad uvijek živio u sloboštini i slobodi, i nikad se neće naći da je naš grad ni ocu Vašega cara niti ikome od njegovih predšasnika, ni slično ikojem drugom gospodinu ikada dao kakav tribut ili harač, niti da je ikad poslao neko poslanstvo nekima od njegovih predšasnika kuće Otomanovića, izuzevši jedino Njegovu Veličanstvu, čemu sada ima po prilici deset godina. I to naša vlada vidjevši i čuvši kako su njeni trgovci dobro viđeni i čovječno tretirani po krajevima i zemljama Njegova Veličanstva, onda je poslala svoje poslanike s darovima i počastima, zahvaljujući Njegovu Veličanstvu na takvu dobrom postupku kojim se odnosilo prema njenim trgovcima. I Njegovo Veličanstvo po svojoj dobrostivosti i milosti dalo nam je i udijelilo mnogo povlastica i sloboština. No ako Njegovo Veličanstvo hoće razmotriti veliku korist koju svaki dan prima i koju imaju carine i daće Njegova Veličanstva od srebra davanog u kovnicu i od druge različite i bezbrojne trgovačke robe koju također nose naši trgovci u Drinopolje, Seres, Kratovo i druga mjesta i zemlje Njegova Gospodstva, zaista ne sumnjamo da će Njegovo Veličanstvo očigledno vidjeti i spoznati da od našega grada veoma i mnogo više ima, nego što bi imao od harača i tributa. Zbog toga se može vrlo dobro proći i

bez toga harača, koji nismo nikada dali, kako je rečeno. I zato od strane naše vlade Dubrovnika ponizno molimo Njegovo Veličanstvo da izvoli ostati zadovoljno od onog što ima, te imati Dubrovčane kao svoje drage i dobrostive prijatelje, kako je to činio i u prošlosti.«

Odmah iza toga u uputi se doslovno kaže:

»No ako se onda od onih koji Vas budu slušali odgovori 'a kako dakle Vi dajete tribut kralju Ugarske', govorimo Vam da tada morate odvratiti kako mi ne dajemo nikakav tribut kralju Ugarske po našoj osobitosti, nego da je istina da su svi vladari i općine kršćanske vjere obvezne dati određeni tribut papi koji je poglavica i vladar cijeloga kršćanstva, zbog čega se jednom prilikom papi, kad se u Ugarskoj nalazio, radi stanovitih razloga svidjelo prenijeti i promijeniti da tribut, koji je naš grad obvezan dati papi, od onog časa unaprijed mora davati i isplaćivati Kruni Ugarske.«

Spomenu li poslanicima kako Dubrovčani daju tribut Bosancima, ovi će odgovoriti da to nije nikakav tribut već se radi o tome da su kupili neke teritorije u susjedstvu, za koje su svojedobno Bosancima platili stanovitu svotu, a za ostatak su dogovorili da će im Dubrovčani plaćati povremeno.

Prigovori li im se da su u svom gradu primili i počastili despota, sultanova neprijatelja, odgovorit će ovako:

»Uzvišena gospodo, istina je da gospodin despot otputovavši iz Ugarske stiže u jednu zemlju mletačke vlade, koja je na moru kraj Mletaka, iz koje zemlje pak otputovavši sa svojim dvorjanicima u jednoj velikoj galiji i više drugih brodova da dođe u svoje zemlje koje su na obali, prolazeći kraj luke našega grada odluči pristati uz našu luku da bi se osvježio sa svojim društvom. Dakle onda mi vidjevši ovo i videći da spomenuti gospodin nema sa sobom nikakve druge strane čeljadi već samo svoje dvorjanike i ljude, i sjetivši se da su naši trgovci uvijek bili dobro viđeni i čovječno tretirani u svim krajevima koje je spomenuti gospodin despot držao nalazeći se u svojoj vlasti, i što više da je spomenuti despot uvijek živio dobro i čovječno s našim gradom, da se ne bismo učinili nezahvalnima i takovima koji ne priznaju učinjeno im dobro, primismo ga kao prijatelja u naš grad i počastismo ga. I zatim se on sa svim svojim društvom vrati u spomenutu galiju i brodove, koji su sveđer ostali čekajući ga, i otputuje gore u zemlje na obali. No kad zaista i ne bismo bili imali od njega nikakova dobročinstva ni prijateljstva s njime, velimo Vam, s obzirom što je naš grad od svog osnutka do danas uvijek bio grad otvoren i slobodan i uvijek je živio u sloboštini i slobodi, ni na kakav način ne bismo mu bili uskratili ni zabranili da ne uđe u naš grad i da se osvježi. Ne bismo naime htjeli izgubiti dobar glas i naklonost koju smo po toj sloboštini i slobodi stekli u svih velikaša i vladara kršćanstva; naš grad, naime položen na obali između kamenitih i neplodnih brda, od deset dijelova svojih trgovanja i prometanja devet njih vrši vani na moru, na kopnu i gradovima onih vladara gdje smo dobro viđeni i dobro tretirani; izgubivši taj glas i naklonost, ni na kakav način ne bi mogao živjeti ni uzdržavati se.«

Primijete li poslanicima da su despotu dali oružanu fustu, oni će to poreći i izjaviti kako je despot sam našao u njihovu gradu nenaoružanu galeotu, sam je oboružao i opremio na svoj trošak. Prigovori li im se da su primili despotov poklad, poslanici će odgovoriti da je i to u duhu slobode Dubrovnika, koji sve tamo od osnutka nije nikome uskratio deponiranje svoga poklada u njemu.

Dubrovačka vlada se pobojala da bi im Turci mogli prigovoriti i to što su dubrovački trgovci sudjelovali u obrani despotovih gradova. Vrlo je zanimljivo kakvo objašnjenje za tu priliku dubrovačka vlada sprema svojim poslanicima:

»I dalje, ako Vam spomenuta gospoda u audijenciji prigovore ovako: 'Vaši trgovci i građani stoje u gradovima despota neprijatelja našega Cara da njih brane, i da nisu oni tu

nedavno bili, mi bismo gradove dobili i imali', mi Vam naređujemo da na to Vi ovako odgovorite: 'Gospodo, Bog, kome je sve poznato, dobro zna, a također Carsko Veličanstvo ako hoće lako može saznati, kako nitko od naših trgovaca i građana u spomenutim mjestima nije sudjelovao, otkada su spomenuti gradovi opsjedani od vojska i ljudstva Njegova Veličanstva. Pače od svih onih koji su se našli vani, nitko ne htjede ući u spomenuta mjesta, i zato je njima oduzeta i oteta imovina koju je netko od njih imao u spomenutim gradovima. No oni koji su se u tim gradovima našli, bili su prisiljeni u njima stajati, a oni bi rado izašli iz njih, ali im nije dato ni dopušteno izići. Pače dobro ih se upamtilo, te ako bi izišli, bila bi im uzeta i oteta imovina koju tu imaju, kako se već dogodilo nekim drugima koji su ranije našli načina da se lukavstvom udalje. Također u tim mjestima nema ih ni u tolikoj količini da bi se mogli velikoj sili Cara suprotstaviti i da zbog njihove pomoći spomenuti gradovi ne bi došli pod poslušnost i gospodstvo Njegova Veličanstva'.«

U ovom opravdavanju bilo je i zrnaca istine, ali sudeći po onome što smo ranije iznijeli, i dosta neistine. Pred dvadeset godina, nakon prve navale Turaka na Novo Brdo, dubrovačka vlada, nastojeći zadržati sklonost Stefana Lazarevića, s ponosom govoreći o novobrdskim Dubrovčanima kaže:

»Oni dobri ljudi vjeru pokazaše, ne gledajući straha, strijele i sablje turske ni prijetnje srditoga cara Muse, od Turaka Novo Brdo ubraniše.«[91]

Pa i kasnije su Dubrovčani sudjelovali i spremali se sudjelovati u obrani Novog Brda.

Neposredno nakon netom spomenutog opravdanja poslanici će u vezi s time ovako zamoliti Turke:

»Dakle od strane naše Gospode Dubrovnika ponizno molimo Njegovo Veličanstvo da bi se izvoljelo udostojati ne samo opravdati one (tj. Dubrovčane u srpskim gradovima), već također izričito zapovjediti, ako Njegovo Veličanstvo zauzme i steče grad Novo Brdo ili druge kakove od spomenutih gradova, da naši trgovci koji se u njima dese, moraju i u imovini i u svojim osobama ostati netaknuti i slobodni i da im se ne smije učiniti nikakova smetnja ni neprilika. I dalje neka Njegovo Veličanstvo izričito zapovjedi svojim službenicima, ako se u međuvremenu dogodi da se netko od spomenutih naših trgovaca izvuče iz spomenutih gradova, neka mu se dopusti slobodno izići vani i ne pravi im se nikakova šteta ni nedostatak ni imovini ni u njihovim osobama.«

Prije no što dovršimo razlaganje o ovoj velevažnoj uputi, spomenut ćemo nešto što je u vezi s upravo navedenim odlomkom. U to doba se već naime znalo da su dani Novom Brdu odbrojeni, a to proizlazi i iz ovoga teksta. Turci su zacijelo već u studenom 1440, a možda i nešto ranije, opsjedali Novo Brdo. Dubrovačka vlada, koja je prije svojim ljudima u Novom Brdu preporučivala da se hrabro bore, sada uviđa kako bi ta borba bila bezizgledna a po dubrovačke probitke štetna, pa zauzima drukčije stajalište. Vijeće umoljenih će 10. veljače 1441. zaključiti da se gospodinu despotu Srbije piše »radi oslobođenja naših trgovaca u Novom Brdu«, što se može shvatiti da ih ono želi riješiti obveza obrane grada i traži da im se dopusti izići napolje[92].

Dosljedna uputi iz prosinca 1440. koju razlažemo, dubrovačka vlada je morala zauzeti novo stajalište, ali ona ipak ostaje i dalje lojalna prema despotu, jer želi, premda je on sada bez zemlje i vlasti, da je upravo despot oslobodi obveza u Novom Brdu.

Vratimo se međutim uputi...

Vlada zapovijeda dalje poslanicima da se potuže na rđav postupak prema dubrovačkim trgovcima u Srebrenici, gdje ih zakupnik carine Pynti Jusus nemilice guli. Ne popravi li se to, trgovci više neće dolaziti u Srebrenicu, već će odlaziti u mjesta gdje se s njima dobro postupa, »jer su trgovci kao pčele koje idu tražeći med«.

Naravno, poslanici će i sultana i državne dostojanstvenike bogato obdariti, te se određuje što će kome dati.

Kao što smo vidjeli, dubrovačka vlada određuje u ovoj uputi svojim poslanicima da prema potrebi izreknu i jednu veliku laž, a to je ona o naravi tributa što ga Dubrovčani plaćaju ugarskom kralju. Već smo imali prilike upoznati narav tog tributa, iz koje jasno proizlazi njegov podanički značaj. Dubrovačka vlada ipak lukavo računa s time da Turci, kao nova inovjerna sila na Balkanskom poluotoku, još ne poznaju dovoljno prilike i stvarni državnopravni položaj Dubrovnika. To joj je tim lakše što Dubrovnik, premda u sklopu Hrvatske i Dalmacije vezane s Ugarskom, u vanjskoj i unutrašnjoj politici u to doba nastupa slobodno i neovisno.

Dubrovačke su poslanike na Porti dobro primili, ali kad su uskratili podavanje harača, zaprijete im i otpuste ih iz audijencije. Odmah nakon toga Turci pozatvaraju dubrovačke trgovce i zaplijene im robu u Romaniji (dijelu bizantskog carstva pod Turcima), u Arti i Srbiji, u stanovitoj mjeri i u Bosni, dokle je već sezao turski utjecaj, osobito pak u Srebrenici, gdje je posebni turski izaslanik nadgledavao zatvaranje trgovaca i pljenidbu njihove robe. Iz Srebrenice on je pošao na područje pod vladavinom vojvode Radoslava Pavlovića i tu nastavio isti posao. Osjećajući se slabim Radoslav je popuštao i nimalo se nije zauzimao za dubrovačke trgovce, već ih je onako uhvaćene primao na čuvanje.

I u zemlji vojvode Stjepana Vukčića Turci su činili isto, samo što se vojvoda zauzimao za trgovce koliko je mogao, pa ih je i otkupljivao.

Dubrovačkim poslanicima na Porti prigovorili su i zbog prijateljskog postupka prema despotu Đurđu Brankoviću.

Poslanici izvijestiše svoju vladu dopisom od 29. siječnja 1441, koji u Dubrovnik stiže 24. veljače. No i prije no što je dopis stigao, vlada dozna o turskim postupcima prema trgovcima. O onome što se događalo u zemlji vojvode Radoslava, izvijestio ju je sam vojvoda.

Znajući dobro da je vojvoda Stjepan Vukčić turski vazal, dubrovačka vlada se sada poboja da bi on, po nalogu Turaka, mogao navaliti na dubrovački teritorij, te odluči najprije njemu uputiti poslanika. Poznata nam je uputa poslaniku, sastavljena 7. ožujka 1441. U njoj se nabraja obilje lijepih, ljubeznih i laskavih riječi koje će poslanik upotrijebiti u nastojanju da pridobije vojvodu, kako bi ovaj radio u prilog Dubrovniku. No glavni je cilj ovog puta bio da poslanik sazna što bi vojvoda uradio i kako bi se ponio kad bi mu Turci zapovjedili da udari na Dubrovnik. Uz to se poslanik trebao potruditi kako bi vojvodu pomirio s despotom Đurđom, s kojim inače bijaše u neprijateljstvu. Nužnost izmirenja obrazlaže se u uputi potrebom sloge toliko neophodne u odnosu prema Turcima, koji su neprijatelji kršćanstva.

Nakon ovoga dobi dubrovačka vlada 12. ožujka i drugi dopis svojih poslanika na Porti, koji su ovi pisali 19. veljače. Uviđajući razmjere neposredne opasnosti ona 16. ožujka zabrani svaku daljnju trgovinu s Bosnom i Srbijom, a tu zabranu ponovi i 18. travnja[93]. Poslanicima na oba njihova dopisa odgovori svojim dopisom od 22. ožujka 1441, te ih upućuje u njihovu daljnjem radu. Oni se prije svega moraju zauzeti za uhvaćene dubrovačke trgovce i zaplijenjenu im robu, pozivajući se na dotadašnje povlastice.

Uza sve jake represalije kojima su Turci htjeli Dubrovčane prisiliti da plaćaju harač, dubrovačka vlada ne popušta već poslanicima naređuje da se i dalje odupiru turskom zahtjevu. Turskim vezirima oni će reći i ovo:

»Uzvišena gospodo, ako naša vlada Dubrovnika pristane dati harač Vašem caru, drugi kraljevi, vladari i vlade primorskih krajeva, po mjestima i gradovima s kojima mnogo više trgujemo nego na kopnu, čuvši o ovom haraču svi bi slično tražili od nas tribut, kojoj stvari naš grad, položen među kamenitim i neplodnim brdima, ne bi mogao udovoljiti. Uslijed čega

bi uslijedila propast i raspad našeg grada, koja bi stvar, sigurni smo, bila Veličanstvu Cara po njegovoj milosti neprijatna, a i okrenula bi mu se na štetu i nepriliku zbog pomanjkanja trgovaca koji neprestano čine korist njegovim zemljama. Tako neka se svidi Njegovu Veličanstvu imati nas kao vjerne svoje sluge, kako je činio i do sada, a mi ćemo poštovati Njegovo Veličanstvo u dužna vremena za uzvišenje Njegova Veličanstva.«

Poslanici će se i putem Đenovežana, koji bijahu dobro viđeni na Porti, oduprijeti haraču, a ako im to ne bi na sve spomenute načine uspjelo, neka se posluže »simonijom«, obećavajući dvije do tri tisuće dukata vezirima i ostalim osobama koje mogu pripomoći oslobađanju od harača i puštanju trgovaca s njihovom robom na slobodu. Na kraju upute još se kaže:

»Ako biste mogli isposlovati oslobođenje harača posebnom privilegijom, još više bi nam se svidjelo.«[94]

Istog dana, 22. ožujka, izdana je i uputa poslaniku odaslanom vojvodi Radoslavu Pavloviću[95]. Prema njoj, poslanik će najprije izraziti svoje veliko začuđenje zbog toga što je vojvoda, koji se smatra prijateljem Dubrovčana a i vezan je ugovorima s njima, dopustio turskom izaslaniku da pohvata dubrovačke trgovce i njihovu robu i još ih primio na čuvanje. Dubrovačka vlada traži da on trgovce i njihovu robu pusti na slobodu. Vrlo je važan dio upute u kojemu se navodi što poslanik nadalje treba reći vojvodi:

»Uzvišeni vojvodo, jer moja vlada u Dubrovniku ima punu vjeru i nadu da će Vaša Uzvišenost po osobitoj dobrostivosti koju ste uvijek nosili prema našem gradu, koji je kuća Božja i Vaša vazda izbjegavati da učini neku stvar protiv nje. Zato moja vlada s onom vjerom i nadom usrdno moli Vašu Uzvišenost i Vaš bratski osjećaj, ako bi se slučaj desio te Vam od turskog cara bude zapovjeđeno da morate povrijediti njene trgovce ili pače teritorij, neka se Vaša Uzvišenost uznastoji izvući da počini takovu stvar, govoreći i navodeći, ako biste učinili takovu stvar, Vi i ostala gospoda Bosne ne biste mogli dati svoj harač. Imate reći, naime, da se prihodi Vaših carina i zemalja, a slično i ostale gospode Bosne, skoro svi vade i vuku iz trgovine dubrovačkih trgovaca, a ako bi se to dogodilo, došlo bi do toga da bi uzmanjkali i prestali posve. I slično imate reći i navesti, da bi s ovime malo štete i gubitaka dobiti uslijedilo Dubrovčanima, jer njihov grad leži na moru i glavni dio njihove trgovine i prometa što ih vrše, jest po moru u svakoj strani svijeta, a onaj dio što ga vrše po kopnu jest jedna stvar minimalna, te bi Dubrovčani vrlo dobro mogli proći i bez toga, ali Bosna bez njihova trgovanja ne bi mogla proći; pače bi to bio potpuni rasap Bosne, jer sve stvari i plodove koje Bosna ima na prodaju, troše i kupuju Dubrovčani, i slično, sve ono što treba Bosna, nose im Dubrovčani. Tako eto moja vlada usrdno moli Vašu Uzvišenost da se uznastoji izvući od takove stvari sa spomenutim razlozima, a i s ostalima koje će Vaša razboritost, htijući još bolje, znati izreći i navesti. Ako takove razloge Vaša Uzvišenost rekne, Vaše Gospodstvo bez sumnje neće biti prema mojoj vladi opterećeno učiniti nikakovu nepriliku protiv njenih trgovaca niti u njenu teritoriju.«

Kako je vojvoda Radoslav javio Dubrovčanima da namjerava Turcima predati tvrđavu Klobuk, dubrovačka vlada se strašno zabrinula zbog opasnosti od neposredne blizine Turaka, te svome poslaniku u ovoj uputi stavlja u usta riječi kojim će on iz petnih žila, sa svim mogućim razlozima, nastojati odvratiti Radoslava od tog nauma. Poslanik će reći vojvodi kakva bi velika opasnost iz toga proistekla i za njega samoga: bio bi tako odsječen od primorja i od svojih prijatelja, te sa svih strana okružen Turcima.

Dubrovčani su uspjeli toliko udobrovoljiti Radoslava Pavlovića, da je on poveljom od 10. travnja 1441. priznao dubrovačkim trgovcima slobodu trgovine u svojim zemljama[96].

Vojvoda Stjepan Vukčić, premda i sâm turski vazal, svjetovao je Dubrovčane da ne popuste Turcima i da im ne predaju traženi harač. Dubrovačka vlada mu 23. ožujka

zahvaljuje, uz obilje komplimenata i lijepih riječi. Naslućivala je kako ga Turci prisiljavaju da nastupi protiv Dubrovnika, te ga moli da je obavijesti o turskim namjerama[97].

Malo zatim, oko 12. travnja, u Dubrovnik ponovno stiže srpski despot Đurađ Branković. Ugrožavan od Stjepana Vukčića, potpomaganog od Turaka, te od Mlečana i njihovih štićenika Crnojevića, ostavio je svoje Primorje i potražio sklonište u gradu pod Srđem. Primorje će doskora razgrabiti Mlečani i Vukčić, a u brdskom kraju Zete zavladati Crnojevići.

Dok je još bio u Zeti, pošalje despot u Dubrovnik, vjerujući u njegovu sigurnost, daljnji svoj poklad blaga i tu ga pohrani. A sad se, eto, i sam sklonio u Republici. No ovaj put je primanje bjegunca i razvlašćenog despota Đurđa, protivnika turskog, bilo posebno opasno, tim više što Dubrovnik bijaše u žestokom sporu s Turcima zbog odbijanja da plati harač...

U međuvremenu su se dubrovački poslanici na Porti ponijeli prema uputi od 22. ožujka 1441, te obećali vezirima da će ih novčano nagraditi ako isposluju da se oslobode trgovci i njihova roba, a da se Dubrovnik zbog toga ne mora obvezivati nikakvim dankom niti redovitim slanjem poslanstva. Usprkos lijepim obećanjima oni nisu uspjeli, te o tome javljaju u Dubrovnik dopisom od 18. travnja.

Dogodilo se da je dubrovačka vlada upravo sada, za vrijeme Đurđeva boravka u Dubrovniku, najprije 17. i 19. travnja a onda i dopisom od 4. svibnja, kao odgovorom na pismo svojih ljudi od 18. travnja, opozvala poslanike s Porte, preporučujući im da nikako ne pristanu na plaćanje harača, jer bi to značilo smanjivanje slobode Dubrovnika i njegovih financija[98]. Poslanici su zaista napustili Portu, ne oprostivši se na propisani način.

U svibnju dođe u Dubrovnik Agub, poslanik rumelijskog paše, i preda vladi dva dopisa, jedan od paše a drugi od turskog namjesnika u Srbiji Esa-bega. Dopisi nisu sačuvani ali je sigurno da su se među ostalim ticali i despota Đurđa, jer Vijeće umoljenih 26. svibnja 1441. zaključi da mu se pokažu. Znamo pouzdano da je rumelijski paša tražio objašnjenje, zašto je dubrovačka vlada primila u grad turskog neprijatelja despota Đurđa[99].

Dubrovački odgovor nije nam zabilježen u dubrovačkim službenim i suvremenim dokumentima[100]. Ipak pretpostavljamo da on nije zadovoljio Turke.

Pritisak turski na Dubrovnik se tada uistinu osjetljivo pojačao, te Turci čak zapovjediše svom vazalu vojvodi Stjepanu Vukčiću da navali na Dubrovnik. On ih 20. lipnja o tome obavijesti, no Dubrovnik nije napao, već je svjetovao Dubrovčane da turskog izaslanika, koji u taj mah bijaše kod njega, kušaju podmititi, što oni i učiniše[101].

Despot Đurađ morao je na kraju i sam uvidjeti da je njegov boravak u Dubrovniku na veliku nepriliku gradu, a i ono pokazivanje turskih pisama imalo je bez sumnje za cilj da ga se u to na lijepi način uvjeri. U lipnju se despot poče spremati za odlazak, da bi praćen od posebno za to određenih dubrovačkih izaslanika otputovao 25. srpnja[102]. Dva dana nakon toga, poslije višemjesečnog opsijedanja i borbe, napokon je u turske ruke palo i Novo Brdo[103].

Uviđajući veliku opasnost od Turaka, dubrovačka vlada je u međuvremenu poduzimala ozbiljne pripreme za vojničku obranu Republike, skupljala je vojsku, a zatražila je pomoć i od hrvatskog bana Pijerka Talovca.

Odlaskom despota smanjila se opasnost od turske navale na Dubrovnik, ali su oni i dalje jednako odlučno zahtijevali plaćanje tributa[104]. Tek nakon despotova odlaska posla dubrovačka vlada svoga izaslanika Šabadin-paši rumelijskom, s uputom od 2. kolovoza[105].

I ova je uputa, zbog uvijenog stila i riječi koje se poslaniku stavljaju u usta, karakteristično djelo dubrovačke diplomacije, u kojemu, dakako, ne manjka ni laži. Teče u njoj obilje slatkorječivih izraza kojima će poslanik po dolasku osloviti pašu. U prvom će se redu,

dakako, potužiti na to što su trgovci, bez ikakve svoje krivice i sa svom svojom robom, pohvatani, te poraditi da se oni oslobode a roba im se vrati. Poslanik će među ostalim reći kako su dubrovački poslanici kod Porte, doznavši za uhićenje trgovaca, pobjegli i još se nisu vratili, te se ni sad ne zna gdje su. Mi međutim znamo kako ovo nije točno. Istina je da su poslanici na Porti, kad su odbili plaćanje tributa, bili otpušteni, te da ih je dubrovačka vlada nakon nekog vremena opozvala.

Što se pak tiče prigovora pašina poslanika Aguba zbog davanja utočišta despotu Đurđu, poslanik će opravdati vladu te naglasiti kako ga Dubrovčani nisu primili kao carskog neprijatelja, već kao čovjeka koji je svratio u njihov slobodan grad. Dapače je bilo i korisno za cara što se njegov neprijatelj našao upravo u Dubrovniku, jer mu je tu dubrovačka vlada onemogućavala, na kopnu i na moru, da išta poduzme protiv cara, pače ga je nagovarala da se ponizi pred carem. Uostalom, despot je već i otputovao. Prigovori li paša zbog toga što su ga Dubrovčani prevezli na svome brodu, poslanik će reći kako je despot unajmio brod na svoj račun, dakle platio prijevoz, a u primorskim je gradovima prijevoz stranaca također jedno vrelo zarade, pa se time bave i stanovnici Mletaka, Pulje i Maraka. Ni ovo nije potpuno točno jer znamo da su Dubrovčani Đurđu jednu galiju uzajmili, a druga mu bijaše na raspolaganju do luke iskrcaja na trošak dubrovačke vlade[106].

Osobito je opširan dio upute koji se odnosi na harač. Bude li ga paša zatražio, poslanik će to odbiti. Argumenti koje će pri tom upotrijebiti slični su onima iz upute poslanicima za Portu od 22. ožujka 1441, samo su ovdje prošireni i izrečeni donekle drukčijim riječima. Carine i daće koje dubrovački trgovci plaćaju u Turskoj, zapravo su mnogo veći harač nego što ga plaća ikoji gospodin iz Bosne.

»I prihodi su Općine«, kaže se doslovce, »maleni, jer imamo mali teritorij, a i taj mali je pun kamenja, te nemamo rudnika zlata ni srebra već samo carine od trgovine što je vode naši trgovci više po moru nego po kopnu. Ako bismo caru došli ponuditi harač, slično bi htjeli dobiti i drugi vladari mjesta po kojima trgujemo, čemu ne bi ni Općina Mletaka bila kadra udovoljiti.«

Spomene li Turčin tribut što ga Dubrovčani plaćaju ugarskom kralju, poslanik će odgovoriti kako oni ne plaćaju ni kralju niti bilo kojem drugom vladaru harač, već samo daju stanoviti danak papi, kako to čine svi kršćani u čast Božju da bi papa mogao časno živjeti, a on je opet odredio da Dubrovčani taj novac daju kralju Ugarske, a kad ga zatraži za sebe, plaćat će ga njemu a ne kralju. Poslanik će još reći:

»Uzvišeni gospodine, naši trgovci tri četvrtine svoje trgovine obavljaju po moru, a jedva četvrtinu po kopnu, jer zgodnije i s manje troška mogu nositi svoje trgovačke predmete po moru, gdje su u svim mjestima dobro viđani i tretirani, jer svugdje čine korist, kamo god dođu, poput pčela što u ustima nose med, te nose vjernost. No moja vlada Dubrovnika uvijek mnogo potiče trgovinu po kopnu u svrhu održavanja prijateljstva s Vama, susjednom gospodom, jer međusobno općenje rađa i uzdržava prijateljstvo. Zato Vas puno molim od strane Dubrovnika, postanite uzrokom da bi se s Vama moglo uzdržati prijateljstvo i da budu dobri sluge cara, i ne prisluhujte zlim jezicima koji su Vam možda kazali da smo mi pristaše Ugrâ ili despota. Kad bi to bila istina, nikada ne bismo tražili da trgujemo u zemlji carevoj, kako to tražimo. Stoga Vas ponizno molim od strane moje vlade Dubrovnika, izvolite zapovjediti da se puste naši trgovci i vrati im se oduzeti imutak, i dajte prilike onima i drugima da trguju u carevoj zemlji, što će biti od velike koristi, kako smo vam kazali.«

Poslanik će nastojati da paša u ime cara izda povelju kojom se na slobodu puštaju trgovci i njihova roba. Ako se poslanik na svom putu namjeri na namjesnika Ishak-bega, poći će i do njega.

Poslanik Petar Primo javio se dubrovačkoj vladi dopisom od 13. kolovoza, koji je vlada primila šest dana kasnije (tj. 19), te mu odgovara već 22. kolovoza. Poslanik se pohvalio kako ga je paša lijepo primio. Dubrovčanima, koji se toliko protive plaćanju harača, Turčin je savjetovao da možda nađu kakav drugi način kako da materijalno zadovolje sultana.

U odgovoru poslaniku Primu vlada, i dalje načelno protiveći se haraču, prima pašinu sugestiju, ali ipak s mnogo rezerve, ponovno ističući tobožnje siromaštvo dubrovačkih državnih prihoda. Ono je i razlog, tvrde Dubrovčani, što ne mogu častiti cara i udovoljiti mu u onoj mjeri kako bi to pristojalo njegovu veličanstvu, ukoliko se on ne prilagodi njihovim skromnim mogućnostima. Neka stoga poslanik zatraži od paše odgovarajući savjet, kao i sprovodno pismo za poslanike koji bi pošli caru.

Paša je svjetovao (poslanik Petar Primo o tome obavještava svoju vladu) da Dubrovčani svake godine upute sultanu poslanstvo koje će mu za počast a ne u ime harača, podariti 1000–1500 dukata. Vlada odgovara svome poslaniku 1. listopada[107], kad je datirana i uputa novom poslaniku Nikoli Gučetiću Šimunovu, koji će najprije poći rumelijskom paši a zatim i sultanu. Ona je vrlo opširna, te ćemo iz nje iznijeti ono najbitnije[108].

Novi će poslanik u paše djelovati sporazumno s Petrom Primom, s njime će poći i dalje k Porti, te će tako njih dvojica sačinjavati poslanstvo.

U paše će poslanici najprije govoriti o tributu sultanu. Prihvaćajući pašinu sugestiju da to tobože bude redoviti dar iz počasti a ne harač, dubrovačka vlada ga već zamišlja ne u novcu nego u tkaninama i srebrnini. Za nju se sada jedino radi o tome u kojim bi ga vremenskim razmacima morala davati i u kojoj novčanoj vrijednosti. Vlada, dakako, želi davati što manje, te u uputi navodi čitavu gradaciju vrijednosti kojom će se služiti poslanstvo. Najdalje dokle može ići jest da godišnji dar vrijedi 600 dukata, ali će poslanstvo početi s nižom ponudom od 200 dukata. Kako bi pašu pridobilo za sebe, poslanstvo će mu obećati da će prigodom svakog donošenja takva dara sultanu njemu biti isplaćeno 100 dukata.

Nakon razgovora s pašom poslanici će poći na Portu. Tu će uznastojati da se pitanje redovitog dara uredi onako kako je određeno da dogovore s pašom. Usto će poraditi da se izda isprava o puštanju na slobodu zatvorenih dubrovačkih trgovaca s njihovim imutkom, a u tu svrhu će razdijeliti, pod formom odavanja počasti, najviše do tisuću dukata, i to sultanu, paši i vezirima. Ako im se prigovori da su pređašnji poslanici napustili Portu bez propisana oproštaja, poslanici će odgovoriti da su to ovi učinili od straha, jer su vidjeli kako se zatvaraju trgovci i plijeni njihov imutak. Ovo, dakako, nije potpuno točno jer su se poslanici neko vrijeme i dalje zadržavali u mjestu boravka Porte, dapače su o događajima brže-bolje obavijestili vladu, a otputovali su tek nakon opoziva iz Dubrovnika.

U pogledu eventualnih prigovora zbog primanja despota i plaćanja tributa ugarskom kralju, poslanici će se opravdavati po već ustanovljenom kalupu. Dođe li do sporazuma, neka sultan povelju izda na turskom, grčkom i slavenskom jeziku, usto neka svim svojim namjesnicima, vazalima te kralju i velikašima Bosne zapovjedi da puste iz zatvora dubrovačke trgovce i vrate im imutak. Sretnu li se poslanici na putu s Ishak-begom, namjesnikom Srbije, neka se i njemu poklone, razlože svrhu svoga poslanstva i preporuče se njegovu zagovoru. Dubrovačka vlada je odredila i darove za sultana i državne dostojanstvenike.

Poslanici su stigli na Portu, tu djelovali prema uputi i 11. studenog poslali o tome izvještaj koji je u Dubrovniku primljen 30. studenog 1441. Poslanici su na Porti zatekli i pašu.

Porta je odmah istupila s velikim zahtjevom godišnjeg tributa od 10.000 dukata, a tek poslije je taj svoj zahtjev snizila na 5000 dukata. Poslanici su bili preneraženi te se nisu usudili ponuditi svotu nižu od 600 dukata.

Da bi pridobili pašu i tri vezira Porte, poslanici su obećali da će i njima davati po 100 dukata vrijednosti godišnje. Istodobno oni javljaju u Dubrovnik da će veziri popustiti i do 1000 dukata vrijednosti dara za sultana, a 400 za sebe, te predlažu vladi da na to pristane.

Na temelju izvještaja poslanika vlada im 15. prosinca šalje novu opširnu uputu[109]. Uza svu njenu opširnost glavno se u njoj svodi na to da poslanici mogu tek nakon dugog cjenkanja, nudeći najprije manje, na kraju pristati da se sultanu daje godišnji dar u vrijednosti od 1000 dukata a paši i vezirima ukupno četiri stotine. Vrlo je važan jedan doduše usputan, ali zato i vrlo značajan odlomak u kome se Dubrovnik naziva *Republikom,* premda se dalje u istoj uputi upotrebljava i stari naziv Općina.

Vjerojatno zahvaljujući prvom Primovom poslanstvu paši, ovaj je s odobrenjem sultana pustio razne uhićene dubrovačke trgovce na slobodu, a onda napokon dođe do sporazuma između Porte i Dubrovnika te bude sklopljen dvostrani ugovor 2. veljače 1442. koji ima međunarodni značaj. Ugovor se sastoji od dviju ćirilskim pismom pisanih isprava, u kojima se, svaka strana u svojoj, iznose međusobne obaveze[110].

Dubrovačka je znatno kraća, a njome se knez i vlastela dubrovačka zaklinju dugom kršćanskom zakletvom na ovu kratko izrečenu obavezu: »... da smo vjerni i pravi velikom gospodaru sultanu Muratu i da mu šaljemo u godini jednog poklisara s darom u srebrnim sudovima vrijednosti 1000 dukata«.

Sultanova isprava je mnogo opširnija. I sultan se zaklinje dugom muslimanskom zakletvom da će izvršavati ono što se u ispravi navodi. Poštovat će slobodu Dubrovnika, nazivajući ga izričito »slobodnim gradom«, i dopuštati mu da se vlada po svojim zakonima i slobodama, uključujući njegove trgovce i ostale građane, te njihova imanja. Sultan će paziti da tu slobodu štuju svi njegovi podložni turski službenici, kao i svi oni koji mu plaćaju harač. I on i svi njemu podložni, dopuštat će da u Dubrovnik mogu dolaziti, morem i kopnom, ljudi svakog jezika i u njemu boraviti. Usto zajamčuje da dubrovački trgovci i ostali građani mogu sa svojom trgovačkom robom i imutkom dolaziti i trgovati po moru i suhu u Anadoliji, Romaniji, Bugarskoj, Vlaškoj, Srbiji, Albaniji, Bosni, kao i po svim drugim zemljama i gradovima njegova gospodstva, plaćajući u svim mjestima njegova carstva jedino dužnu carinu od 2 aspre za 100 aspra vrijednosti prodane robe, kakva se inače po zakonu pobire u Drenopolju, Plovdivu i Kratovu. Za neprodanu robu trgovci ne moraju plaćati carinu. Prigodom sporova o dugovima u Srbiji, Bugarskoj i Srebrenici, ako neki dužnik zakasni s isplatom duga Dubrovčaninu, treba vjerovati svjedocima Dubrovčanima. U sporovima između muslimana i Dubrovčana sudit će kadija, a u onima među Dubrovčanima, njihov posebni sud; jedino ako jedna stranka zatraži sud kadije, ići će se k njemu. Ne smije biti represalija protiv svih Dubrovčana zbog krivnje jednoga od njih, već svatko mora odgovarati samo za svoju krivnju. Umre li Dubrovčanin u sultanovu carstvu, njegovo imanje neće pripasti sultanu ili kome drugome vlastelinu turskom, već će se predati Dubrovniku. Ako se sultan zarati s kojim vladarom istočnim ili zapadnim ili bilo kojom zemljom na moru i suhu, Dubrovnik neka ostane u svojoj slobodi, a njegovi trgovci mogu slobodno ići po zemljama sultanova gospodstva. Ovu bismo točku ugovora mogli protumačiti tako, da njome sultan zajamčuje Dubrovniku neovisnost od Turske, tj. Dubrovnik ne mora u ratnim sukobima i drugome pristajati uz Tursku, ali svejedno ima pravo trgovati po njoj, a jer uživa potpunu slobodu, može trgovati i s turskim neprijateljima. Ako tkogod od sultanovih podložnika i onih koji mu plaćaju harač učini na dubrovačkom teritoriju ili dubrovačkim trgovcima štetu, dužan ju je nadoknaditi, a sultan će ga kazniti.

I u ovoj se ispravi, u kojoj se inače nabrajaju sultanove obaveze, kao pretposljednja točka spominje utvrđena obveza Dubrovčana, i to ovim riječima:

»A knez i dubrovačka vlastela da šalju na Portu carstva mi svake godine poklisara s

darom u srebrnim sudovima vrijednosti 1000 dukata, a da se počinje s darom brojiti od danas do godine.«

Posljednjom točkom sultan određuje da u njegovo ime nitko ne smije ići u Dubrovnik osim njegova poklisara.

Prvi posljedak ugovora bijaše naravno da su oslobođeni i zadnji dubrovački trgovci, te vraćena trgovačka roba i zaplijenjeni imutak[111]. Trgovina s Bosnom, gdje turski utjecaj još nije bio potpun a koju su obustavili sami Dubrovčani vlastitim odlukama, obnovila se i ranije[112].

Spomenuti ugovor je vrlo važan u povijesti Dubrovnika. Više puta su ga procjenjivali kao pravodobno lukavo približavanje Dubrovnika Turcima, tom novom čimbeniku evropske politike, no činjenica je da su Dubrovčani na nj pristali silom prilika. I prvo poslanstvo 1430. poslali su oni sultanu na njegov izričiti poziv popraćen prijetnjom da će im, ako se ne odazovu, sve što je izvan grada posjeći a sam grad opkoliti. Turski sultan je tada smatrao priznanjem njegova velevlasnog položaja već samu činjenicu da mu Dubrovnik šalje svoje poslanstvo, makar plod toga bila samo isprava kojom on Dubrovčanima u svojoj zemlji daje slobodu trgovanja. Ovaj put sultan traži harač, bez obzira kakav on oblik imao i kako ga Dubrovčani nazivali, kao što ga plaćaju i njegovi vazali, tj. traži da i Dubrovnik postane vazalskom zemljom, dakle sastavnim dijelom njegova carstva u širem značenju. Dubrovnik se tome grčevito odupire i suprotstavlja, on maleni grad već moćnome turskom carstvu. On to čini, priznati se mora, s mnogo hrabrosti, ali i s mnogo samopouzdanja u uspjeh svoje diplomatske vještine. Uvjeren je da se i s Turcima može nekako izaći na kraj. U uputi poslanicima Porti od 15. prosinca 1441. karakterizira dubrovačka vlada Turke ovako:

»Narav je Turaka da su oni u prvim trenucima kruti, u namjeri da prestraše supregovarače, ako to mogu, ali kad naiđu na osobu postojanu i snažnu, koja se baš ne zaprepasti, dapače se s dobrim i živim razlozima brani, onda popuštaju u namjeri i pristaju na razložito. Zato učinite da budete postojani i snažni i nemojte nimalo sumnjati.«

Dubrovčani, zatim, brzo upoznaju razne metode koje uspijevaju u Turaka, kao što su darivanje, podmićivanje, ulagivanje, ali oni i tim putem, kako se iz svih uputa vidi, vješto upućuju Turcima prijekore i prigovore te dokazuju svoju postojanost. Naravno, turski pritisak bijaše jak. Dakle ne iz dobrovoljnog i lukavog uvažavanja novog čimbenika općih prilika, nego pod pritiskom zbog toga što su Turci pohvatali njihove trgovce s robom, Dubrovčani popuštaju, ali pri tom žele Turcima što manje priznati, pa u tome i uspijevaju. Oni ne plaćaju harač već samo godišnji dar, dakle ne ulaze u državnopravni sklop turske države nego tek u neku širu sferu njihove premoći. Da bi karakter dara što više došao do izražaja, oni rade na tome, pa i uspijevaju, da se sultanu ne isplaćuje novac već daju srebrni sudovi. Ne daruju ga u vrijednosti od 10.000 ili 5000 dukata, kako Turci prvobitno traže, već mnogo skromnije. Sultanova isprava, na čijoj izradi zacijelo surađuju i Dubrovčani, zaista je takva da im njome sultan priznaje karakter slobodnoga grada i neovisnost od Turaka.

Dok tako Dubrovnik strpljivo vodi pregovore s Turcima umiljato im govoreći, istodobno u rujnu i listopadu 1441. potiče ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava na borbu protiv Osmanlija[113]. No kralju Vladislavu nisu potrebni poticaji slabog Dubrovnika: on je i sâm zadojen ratničkim duhom borbe protiv osvajača s istoka, osim toga u Evropi ionako već postoji pokret za novu veliku križarsku vojnu protiv Turaka, što ga osobito potiče papa Eugenije IV. koji je u Ugarsku uputio i svog legata Julija Cesarinija. I bosanski kralj Tvrtko II. i despot Đurađ također snuju o ratu protiv Turaka, a u Erdelju je s njima već uspješno ratovao poznati vojvoda Ivan Hunyady.

I tako 1443. bude zaista poduzeta velika vojna protiv Turaka, u kojoj kralj s vojvodom

Ivanom Hunyadyjem prodre sve do Zlatice nedaleko Sofije i u nekoliko bitaka porazi tursku vojsku. Zbog studeni se kršćanska vojska vrati, ali i na povratku porazi Turke kod Kunovice kraj Niša početkom 1444. Uz to ratovanje na kopnu, i to na sjeveru turske države, zamišljeno je bilo i odašiljanje velike pomorske flote na istok protiv Turaka, a glavni cilj te pomorske ekspedicije bijaše da Turskoj zapriječi prijevoz vojske preko Dardanela kako bi kršćanska vojska na balkanskom kopnu mogla udarati protiv slabijih neprijateljskih snaga.

U toj općoj borbi protiv Turaka, uza sve to što su se ugovorom od 2. veljače 1442. obvezali sultanu da će mu biti »vjerni i pravi«, i Dubrovčani su, već prema svojim snagama, spremni sudjelovati[114]. Oni 15. rujna 1442. obećavaju papinskom legatu da će se kršćanskoj floti, koja bi zaplovila protiv Turaka kad se protiv njih uputi i kopnena vojska, pridružiti s jednom galijom[115]. Ni Turci ne ispunjuju vjerno ugovor. Dubrovačkim trgovcima prave se na raznim stvarima neprilike, pa dubrovačka vlada u tu svrhu u siječnju 1443. šalje poslanika Porti, koji će doduše sultanu predati obvezatni godišnji dar za buduću godinu, ali je glavna svrha njegova poslanstva da se potuži na postupke turskih vlasti prema dubrovačkim trgovcima i zatraži postupak kakav odgovara ugovoru. U srpnju nude Dubrovčani kralju Vladislavu sumpora za vojsku koja ide protiv Turaka, a u rujnu i listopadu odlučuju da će novčano pripomoći kršćansku flotu što se stvara nastojanjem pape Eugena IV. Albanskog velikaša Arnita, koji je u kolovozu 1443, ponovno počeo borbu protiv Turaka, imenuju svojim građaninom i šalju mu baliste i vatreno oružje[116]. U prosincu pišu dopise kralju Vladislavu, papinskom legatu i Ivanu Hunyadyju, koji su već svi na bojnom polju, i propisuju procesije u znak zahvalnosti Bogu za pobjedu kršćanskog oružja[117].

Još u listopadu su kralju Vladislavu uputili poslanstvo koje će mu uz ostalo objasniti zašto su s Turcima sklopili ugovor i sultanu slali poslanstvo. Ono je ponijelo kralju danak za zaostale godine, od 1439. pa nadalje, i još za 1444[118].

U prosincu papa Eugenije traži od njih tri galije, koje je on pripravan oboružati na svoj trošak. U veljači 1444. odgovaraju Dubrovčani papi da su pripravni poslati dvije galije čak i na svoj trošak, samo ako kršćanska flota bude, barem s još dvanaest galija, pripravna poći protiv Turaka na Dardanele. U dopisu papi iskazuju svoje čvrsto uvjerenje u pobjedu kršćanskog oružja, želeći tursku propast. I u ovom dopisu Dubrovnik sebe naziva Republikom[119]. I zaista, kad se Dubrovčani u ovim teškim trenucima tako otvoreno izlažu, možemo pretpostaviti da su uvjereni u uspješnost borbe protiv Turaka.

Za vrijeme ovog rata buknuo je i u Novom Brdu ustanak protiv Turaka. Zaobilaznim putem preko mora a zatim kopnom dobili su ustanici barut iz Dubrovnika. Na nesreću, bili su poraženi[120].

Premda početkom 1444. nije bilo znatnijih borba s Turcima, svi su očekivali da će se ljeti povesti iz Ugarske nova ofenziva, a da će istodobno kršćanska flota, što je bilo predviđeno već i za proteklu 1443, napokon krenuti prema Dardanelima. U srpnju 1444. pridružile su se kršćanskoj floti dvije dubrovačke galije pod vodstvom Župana Bunića, a jedan je trgovački brod s opskrbom za galije krenuo nešto kasnije, u kolovozu. Dubrovčani su toliko vjerovali u kršćansku pobjedu da već pomišljaju na protjerivanje Turaka, pa nastoje za sebe izvući neku neposredniju teritorijalnu korist. U uputi Vlahu Ranjini, novom poslaniku kod kralja Vladislava, od 27. lipnja 1444, nalažu ovome da se zauzme kako bi im kralj, nakon što istjera Turke iz Grčke, posebnom povlasticom udijelio grad Valonu s njenim teritorijem i tvrđavom Kaninom. Taj je kraj bogat žitom, pa bi se tako Dubrovnik oslobodio potrebe uvoza žita iz zemalja svoga susjedstva. U uputi pak od 31. srpnja preporučuje vlada istom poslaniku da u slučaju sklapanja mira u njemu svakako sudjeluju Dubrovnik i njegovi trgovci[121]. Dubrovčani u taj mah još nisu znali da je mir već sklopljen.

Dogodilo se ono čemu se mnogi nisu nadali. Turski sultan Murat II, pod dojmom

podnijetih poraza i daljnjih ratnih priprema kršćana protiv njega, bio je sve skloniji miru, pa prvi dade inicijativu za nj. Početkom ožujka 1444. stiže u Dubrovnik neki grčki kaluđer kao izaslanik Mare, žene Murata II. i kćeri despota Đurđa. Vlada mu dade barku s kojom ovaj otplovi u Split, a odavde krene put Ugarske, k despotu. Kaluđer je u stvari donosio prvu ponudu za mir[122]. Despot se složi te sultan pošalje poslanstvo u Ugarsku. Tako mir napokon bude uglavljen u srpnju 1444, u Segedinu, i to na vrijeme od deset godina. Obnovi se srpska despotovina i Đurađ se vrati u svoju zemlju. Despot je ponovno stekao i Srebrenicu, ne doduše odmah, jer su je u prvi mah bili zaposjeli Bosanci, ali ubrzo zatim, već 1445. Bosanci nisu mogli prežaliti njen gubitak, te je češće dolazilo zbog nje do borbe. Kadikad su je, zakratko uspijevali osvojiti, ali ju je uglavnom držao despot.

Segedinski mir potraja kratko. Kralj Vladislav se ubrzo pokajao što ga je potpisao, jer je situacija u taj mah bila vrlo povoljna za uspješan nastavak borbe. Sultan je naime prešao u Malu Aziju da svlada kneza Karamanije, a od admirala sjedinjene kršćanske flote je došla vijest da su brodovi stigli na Dardanele i da će Muratu II. zapriječiti povratak u Evropu. Kako je u Evropi bilo malo turske vojske, bijaše zgodna prilika da se odmah navali. I bizantinski car je pozivao na borbu.

Pod dojmom svih tih vijesti i poziva uspije papinskom legatu nagovoriti kralja Vladislava da prekine netom sklopljeni mir i nastavi rat s Turskom. I dubrovačka vlada 24. rujna 1444. odluči pisati malim vladarima Albanije i Moreje da ih potakne na rat[123].

Kralj Vladislav prodre zaista u Tursku, ali se dogodi da kršćanskoj floti, u kojoj bijahu i dvije dubrovačke galije, na Dardanelima nije uspjelo zapriječiti prijelaz Turaka. Dođe do poznate bitke kod Varne 10. studenog 1444, u kojoj premoćnija turska vojska do nogu porazi kršćansku, a u boju pogine i sam kralj Vladislav. Kršćanska flota kod Dardanela se raziđe, te se i dvije dubrovačke galije vrate kući, a njihove posade nisu mogle reći da su sudjelovale u akciji u kojoj bi se kršćanska mornarica proslavila. Nekih je borba na Dardanelima ipak bilo. U njima su sudjelovale i dubrovačke galije, te je bilo čak i poginulih i ranjenih dubrovačkih mornara[124]. Despot Đurađ na svoju sreću nije sudjelovao u ovom novom ratu, te je sačuvao despotovinu.

Turci su znali da su i Dubrovčani sudjelovali u ratu s dvije galije, te su zbog toga protiv njihovih trgovaca u Turskoj poduzeli represalije i onemogućili im trgovanje, pa su ovi prestali onamo odlaziti. Turci su dapače prijetili kako će vojvodi Stjepanu Vukčiću zapovjediti da im napadne grad, zbog čega su Dubrovčani poduzeli stanovite mjere obrane[125].

Za Dubrovčane je ipak bilo povoljno što su s obnovljenom državom despota Đurđa, s kojim su i u doba njegova progonstva podržavali prijateljske veze, odmah nadovezali dobre odnose. Ma koliko Đurađ bio u neke vrste vazalnom odnosu prema sultanu, ipak su dubrovački trgovci u njegovoj državi uživali slobodu. Dubrovačke kolonije postoje i djeluju u Novom Brdu i Prištini, a kad su htjele uspostaviti veze s gradom Seresom u Makedoniji, iz Dubrovnika ih u ožujku 1445. od toga odvraćaju, te ih općenito opominju da ne prenose trgovačku robu preko turske teritorije[126].

Dubrovnik se neko vrijeme zadovoljio time da njegovi trgovci na istoku ograniče svoje djelovanje na Srbiju. Isposlovao je da mu despot Đurađ Branković izda 17. rujna 1445. dvije povelje, od kojih jedna, uz male promjene, sadrži isti tekst kao i povelja koju je on izdao 13. prosinca 1428, nakon prvoga preuzimanja vlasti u despotovini. Druga im zajamčuje da se ukida novi zakon o postupku prema dubrovačkim trgovcima, koji je despot bio uveo u Srebrenici, a da se ponovno uvodi stariji zakon koji je vrijedio u doba despota Stefana Lazarevića, te u početku Đurđeve vladavine. Prema njoj Dubrovčani mogu svugdje slobodno kupovati srebro i ostalu robu, osim u gradu Smederevu, te sve to odnositi u Dubrovnik, s time da pri tome vrijedi zakon iz doba despota Stefana. Isto tako ukidaju se

sve carine koje nisu postojale za despota Stefana, a uvode se onakve kakve bijahu u njegovo doba[127]. Zanimljivo je kako je sada u Srebrenici i negdašnji fiskalni režim despota Stefana izgledao blaži od onoga što ga je svojedobno zaveo despot Đurađ, pa su Dubrovčani, koji su do 1439. uzalud nastojali da Đurađ izmijeni režim u tom gradu, tek sada, 1445, uspjeli da se obnovi relativno blaži režim pokojnoga despota Stefana.

U trenutku kad su u najvažnijim svojim tržištima na Balkanskom poluotoku od despota Đurđa dobili zamašne povlastice, Dubrovčani teže da se oslobode svoje obaveze prema sultanu, tj. podavanja godišnjeg dara.

Despot Đurađ je prvih godina nakon ponovne uspostave despotovine bio u vrlo dobrim odnosima s Muratom II, te je mogao puno toga isposlovati preko svoje kćeri Mare, Muratove žene. Bio je dosta uplivan na Porti, tim više što je i on vodio obzirnu politiku, ne vežući se za Zapad, dok je sultan Murat II. istodobno još uvijek bio pod dojmom prijašnjih kršćanskih pobjeda i snage što ju je Ugarska i dalje pokazivala u borbi.

Dubrovčani su dakle težili da se ugovorna obveza s Turcima iz 1442. o plaćanju danka poništi, a to su, ne želeći sami kontaktirati s Turcima, povjerili svome prijatelju despotu Đurđu. Ovaj je svoj posao vješto obavio, pa je Porta pristala da Dubrovčane oslobodi neugodne im obaveze. No za takvu je uslugu Porta zahtijevala da joj Dubrovnik jednokratno isplati 1500 dukata. Usto Porta zatraži da joj dubrovačka vlada uputi poslanika koji će primiti ispravu o tom oslobođenju. I sam se despot javi Dubrovniku, te preporuči Republici da pošalje svog poslanika Porti.

Dubrovnik je pristao na isplatu jednokratne svote od 1500 dukata, ali je istodobno naglasio potrebu da mu sultan o tome izda posebnu povelju, istodobno zahtijevajući da Porta vrati ispravu obveze. Čini se da nije bio nimalo sklon da svog poslanika pošalje Porti.

Da bi se sve to napokon sredilo, dubrovačka vlada pošalje svoje izaslanike despotu, i to Paskvala Sorkočevića i Damjana Đorđića, te im 7. svibnja 1446. izda o tome uputu. U njoj su zapisane sve dubrovačke odluke, a usto se poslanicima nalaže neka porade u despota da on putem svojih poslanika kod Porte napokon dokrajči taj sretno započeti posao, kako bi im sultan izdao traženu ispravu. Dubrovčani izričito poručuju despotu kako više ne žele izravno dolaziti u dodir s Portom. Pretpostavljajući međutim da bi prisutnost dubrovačkog poslanika mogla biti potrebna, a sve u želji da on nadzire izvođenje posla sa strane despota, Dubrovnik odluči da Porti pođe pučanin Živko Đurković tobože kao član despotova poslanstva, te mu još istog dana, 7. svibnja 1446, izda uputu[128]. Đurković će najprije poći despotu da bi nastavio put skupa s despotovim poslanicima. Tek kad despotovi poslanici sve dobro obave i dođe trenutak da se primi povelja, pojavit će se Đurković kao poslanik Dubrovnika, primiti povelju i prikazati se Porti, prema uobičajenom ceremonijalu. Nastojanje Dubrovnika urodi plodom, te Republika dobije od sultana povelju kojom se nju oslobađa obveze podavanja godišnjeg dara[129]. I ovaj događaj spada u jednu od važnijih diplomatskih pobjeda starog Dubrovnika.

Potrebno je da se sada ukratko osvrnemo na prilike u Bosni, ukoliko one imaju veze s Dubrovnikom. Nesumnjivo je jedan od važnijih događaja bila smrt Sandalja Hranića 1435. Pokojni je vojvoda, uza sve njihove međusobne razmirice, nakon 1403. u prijateljstvu s Dubrovčanima. Novi vojvoda Stjepan Vukčić Kosača u početku se ponaša snošljivo, da bi se poslije njihovi odnosi sve više zamućivali. Godine 1450. dođe među njima do oštrog sukoba, a godinu dana kasnije, 1451, bukne i rat.

Dok su još dakle vladali snošljivi odnosi, vojvoda odmah po nastupu svoje vlade, 1435, potvrdi Dubrovčanima sve povlastice i povelje koje su im dali njegovi prethodnici, usto i ustupanje Konavala, a Dubrovčani njega uvrstiše u red svoje vlastele[130]. Za Dubrovčane bijaše važno što im doskora postade jedinim susjedom. Žestoko se posvadivši s Radoslavom

Pavlovićem on se s njime i zarati, te mu otme Trebinje 1440, a Klobuk 1441, tako da rod Pavlovića bude potpuno istisnut iz trebinjske oblasti[131]. Godine 1441. umre Radoslav Pavlović, a naslijedi ga sin mu Ivaniš. On više nije u neposrednom susjedstvu Dubrovnika, ali jer drži ipak važnu oblast u istočnoj Bosni, Dubrovčanima je korisno, što im je svojom poveljom od 29. rujna 1442. potvrdio trgovačke povlastice i vlasnost Konavala. Dubrovčani ga pak, već prema uobičajenoj praksi, zajedno s braćom primaju u red svoje vlastele[132].

Malo zatim, 1443, umre i bosanski kralj Tvrtko II, kojega naslijedi Stjepan Tomaš. Oba su se ova bosanska kralja, već prema razvitku međunarodnih i unutrašnjih bosanskih prilika, u svojoj politici pomicala između Ugarske i Turaka. Utjecaj Turaka je u Bosni velik, oni povremeno drže u svojim rukama neka uporišta, a od 1448. i grad Hodidjed i područje oko njega[133]. Od 1428. (možda već i od 1426) Bosna plaća Turcima obvezatni danak[134].

I novi kralj Stjepan Tomaš, kratko po dolasku na prijestolje, na uobičajeni način potvrdi Dubrovčanima povlastice i ranije povelje svojom poveljom od 3. rujna 1444[135]. Dugo je vojvoda Stjepan Vukčić Kosača bio u neprijateljstvu s kraljem Tomašem, premda su se povremeno njih dvojica i mirili. U težnji za potpunom samostalnošću proglasi se Stjepan Vukčić 1448. hercegom, te se njegova zemlja poče po tome kasnije nazivati Hercegovinom[136]. U to doba njegovi odnosi s Dubrovnikom, poremećeni već 1437, uđoše u znatno zategnutu fazu. Od 1445. zaoštravaju se usto i međusobni pogranični sporovi, da bi nakon nekoliko povremenih kratkih pomirenja, došlo 1450. do otvorenog neprijateljstva; 15. srpnja Dubrovčani obustavljaju trgovački promet preko hercegove zemlje. Rat je postao neminovan[137].

RAT S HERCEGOM STJEPANOM VUKČIĆEM KOSAČOM, 1451–1454.

Uzroci neprijateljstva i uslijed toga rata bijahu mnogi i raznovrsni[138]. Već smo spomenuli sporove zbog granica, a usto se u Stjepana Vukčića Kosače, još u većoj mjeri nego nekoć u bosánskog kralja Tvrtka I, javi težnja za emancipacijom od ekonomsko–trgovačke prevlasti Dubrovčana, koju su oni bez sumnje imali u Bosni i njegovoj Hercegovini. Pri tome je on, nastupajući tako reći revolucionarno, kršio stare ugovore sklopljene između Dubrovnika i Bosne te između Republike i njegovih prethodnika, pa i njega samog. Herceg Stjepan je očito težio da se njegova zemlja i Bosna emancipiraju od premoćnoga dubrovačkog gospodarskog utjecaja, ali u skrajnjoj liniji ipak nije išao za tim da potpuno prekine ekonomsko–trgovačke dodire s Dubrovnikom, jer je bio svjestan da njegova zemlja ipak treba sposobne dubrovačke trgovce. No mjere što ih je poduzimao protiv Dubrovnika, dubrovačke trgovine i dubrovačkih trgovaca, bijahu toliko drastične da su prouzrokovale veliko nezadovoljstvo u Republici.

Osim što je herceg težio za emancipacijom i želio da se trgovački promet što je moguće više orijentira na njegov lučki grad Novi, on se u odnosu prema Dubrovniku vodio i fiskalnim razlozima. Stjepan Vukčić Kosača je naime trebao sve više novaca. Carine i ostale daće koje su prvenstveno tangirale Dubrovčane, povisivao je i stoga kako bi što brže punio svoju blagajnu. Usto je herceg bio i pravi trgovac feudalac: koristio se svojom političkom moći kako bi trgovinu što više usredotočio u vlastitim rukama, pa je i u tome bilo povoda za razmirice.

Povisio je uobičajene carine i uveo neke nove. Tako je među ostalim zahtijevao da se od stoke koja iz Turske, despotovine i drugih zemalja prolazi preko njegove zemlje, deset

posto dade njemu. To je opravdavao time što stoka putujući pase travu u njegovoj zemlji. Proglasio je novu odredbu i u pogledu prijevoznika trgovačke robe, tzv. ponosnika. Ponosnici bijahu iz njegove zemlje, no on je sada zahtijevao da umjesto jednog budu tri, a da svaki od njih bude onako plaćen kao što je prije bio jedan, usto je svaki morao hercegu platiti trećinu dukata. Nastojao je u svojim vlastitim rukama monopolizirati izvoznu i uvoznu trgovinu svoje zemlje, koja je išla preko Dubrovnika, zahtijevajući da u Dubrovniku ne plaća nikakvu carinu. Cilj mu u stvari bijaše da trgovinu preko Dubrovnika i s Dubrovnikom što više ograniči. Tako je odredio da Dubrovčani ne smiju dolaziti u njegovu zemlju kako bi ovdje kupovali trgovačku robu i živežne namirnice, već će ljudi iz njegove zemlje u tu svrhu dolaziti u Dubrovnik. Međutim sve je svršilo na tome da herceg nije ništa slao u Dubrovnik na prodaju.

Otvorio je solane u župi Dračevici kod grada Novog, dao onamo dovoziti sol izvana, te je tako stvorio novo tržište soli. To je također bilo protiv starog sporazuma između Dubrovnika, Bosne, Zete i grada Kotora, prema kojemu između Neretve i Bojane jedina četiri tržišta soli bijahu bosansko u Drijevima, dubrovačko u gradu Dubrovniku, kotorsko u gradu Kotoru i zetsko na Bojani kod Svetog Srđa. Naravno, i u bosanskim su Drijevima Dubrovčani vodili važnu riječ, a inače su se i Bosna i Srbija služile dubrovačkim tržištem. Već je Tvrtko I. kušao u Novom otvoriti tržište soli, ali ga je, nakon intervencije Dubrovčana i obnovljenih prijateljskih odnosa s njima, ukinuo.

No herceg nije samo ponovno uveo vlastito tržište soli, već se trudio da istodobno uništi dubrovačko: svojim je podanicima zabranio da kupuju sol u Dubrovniku i zahtijevao da nabavljaju samo njegovu sol. Išao je i dalje te je onima što samo prolaze kroz njegovu zemlju zabranio da kupuju dubrovačku sol, tražeći da uzimaju samo njegovu. I to je bilo protiv staroga uobičajenog sporazuma, prema kojemu se moglo slobodno kupovati sol u bilo kojem od ona četiri određena tržišta.

Ovakvom svojom politikom herceg dakle nije išao samo za emancipacijom od trgovačko–ekonomske prevlasti Dubrovnika, već i za stvaranjem vlastitog monopolističkog položaja, vezanog dapače uz njega osobno, pokazujući očitu tendenciju da njegove luke u stanovitoj mjeri naslijede ulogu Dubrovnika.

Na sve je načine u svojoj zemlji ometao dubrovačke trgovce. Tržište na Neretvi premjestio je iz Drijeva u Orman, na što su se Dubrovčani tužili, jer su njihovi trgovci imali u Drijevima kuće za koje su plaćali po šest groša godišnje. No i sada kad je odlučio premjestiti tržište iz Drijeva u Orman, herceg je i dalje zahtijevao da mu se za svaku kuću plaća isti iznos. Nešto kasnije je i sam tvrdio kako ni za koga ne želi da se premjesti u Orman.

Dubrovačkim trgovcima, koji su kroz njegovu zemlju prolazili s tovarom (srebro, bakar, olovo, vosak), oduzimao je robu a plaćao je po cijeni koju bi sam odredio, ili je uopće ne bi platio.

Hercegovi ljudi, za koje su Dubrovčani tvrdili da ih on sam šalje, provaljivali su na dubrovački teritorij, pljačkali, ubijali i palili. Ljudi su se dakako branili i pri tome ubijali i hercegove ljude. U sporovima oko granica postupao je neprijateljski te žito posijano na spornom zemljištu ili oduzimao ili ga uništavao.

Sve su ovo još bili pojedinačni ispadi, te se držalo da to još nije pravi rat. Pri tome su Dubrovčani povremeno uspijevali uhvatiti pojedine napadače, te im sudili po svojim zakonima. Herceg bi prosvjedovao, objašnjavajući kako Dubrovčani ne smiju sami kažnjavati njegove podanike, čak ni za djela učinjena na dubrovačkom teritoriju, već ih moraju predati njemu da ih on kazni. Dubrovčani na to nikako nisu htjeli pristati, te se tako ostalim nesporazumima pridružio i spor o sudskoj nadležnosti.

Vojvoda Sandalj ostavio je svojedobno u Dubrovniku 12.000 dukata uz stanovite uvjete. Sada je herceg Stjepan zatražio da mu Dubrovčani predaju tu svotu. Oni to odbijaju, dokazujući kako prema Sandaljevoj odredbi nešto takvo ne smiju učiniti. Prema tvrđenju Dubrovčana Sandalj je odredio da Stjepan od te svote može za svog života dobivati samo 5 posto kamata. Po njegovoj smrti novac će se predati njegovim sinovima, a ako njih ne bude, dijelom kćerima a dijelom rodbini.

Spominjali smo kako se 1440, bježeći pred Turcima, u Dubrovniku sklonio srpski despot Đurađ Branković. Dubrovčani su se time zamjerili Turcima, i trebalo je dosta muka da ih udobrovolje. Herceg Stjepan je sada tvrdio kako se on tada zauzeo za Dubrovčane, ali je pri tome potrošio dosta dukata na podmićivanje i darivanje Turaka i ostalo, te je zahtijevao da mu taj novac nadoknade. Dubrovčani su pak objašnjavali kako niti su ga oni ikada molili da on u njihovu korist troši svoj novac niti je on zaista u tu svrhu potrošio koji novčić.

Dvije tužbe je još podizao herceg Stjepan protiv Dubrovčana, koje su oni smatrali neosnovanima. Ponajprije je tvrdio da oduzimaju stvari koje mu dopremaju iz Mletaka, a onda i to da iz njegove kuće u Dubrovniku ne daju ništa iznijeti. Dubrovčani su tvrdili kako nije istinito ni jedno ni drugo, a oni uopće ne vode računa o tome što on unosi u svoju kuću u Dubrovniku i što iz nje iznosi.

Znamo da je već vojvoda Sandalj bio turski vazal, a s tom vazalskom politikom nastavio je i Stjepan Vukčić, koji se nakon proglašenja za hercega, 1448, smatrao otcijepljenim od Bosne. Taj svoj vazalski odnos htio je sada iskoristiti protiv Dubrovnika, a iskorištavao ga je i protiv bosanskog kralja. Dubrovčani su tvrdili kako herceg nagovara Portu da tribute koje je Dubrovnik plaćao bosanskom kralju, Turci zatraže za sebe. Optuživali su ga dapače da je od Porte tražio ovlaštenje da može s turskom i sa svojom vojskom pljačkati, harati, pa i osvajati njihov teritorij izvan grada. Posebno se, tvrdili su o njemu, okomio na Konavle. Prema tvrđenju Dubrovčana herceg je tražio i od Mlečana, aragonskog kralja i Đenovežana da mu budu saveznici protiv Dubrovnika[139].

Da bismo bolje upoznali hercegovu opću politiku, a napose onu trgovačko-ekonomsku, moramo spomenuti kako je on provodio neprijateljsku politiku i prema gradu Kotoru, također važnom za trgovinu s bosanskim i srpskim zaleđem. Već sama činjenica da je Kotor nekoć bio pod vrhovnom vlasti njegova strica Sandalja, od koje su se Kotorani htjeli osloboditi na taj način što su se 1420. podvrgnuli Mlecima, nalagala mu je neprijateljski stav prema tom gradu, pa se 1440. Kotorani potužiše Mlečanima da ih herceg Stjepan kani okupirati.

Kao što se htio osloboditi trgovačko-ekonomske dominacije Dubrovnika, isto se tako herceg želi emancipirati i od potrebe trgovanja s Kotorom. On dakle teži za općom emancipacijom od trgovačko-ekonomske dominacije primorskih gradova. Forsira Novi kao emporij svoje države, te se uslijed toga osjećaju ugroženi ne samo Dubrovčani već i Kotorani.

I Kotorani 1449. prosvjeduju kako je trgovina solju u Novome protiv starih uobičajenih pravila, a Mlečanima, svojim gospodarima, posebno se tuže da Vukčić podiže u Novom radionicu sukna i otvara tržište vinom, uljem, ostalim živežnim namirnicama, željezom i drugim, te doziva obrtnike za izradu oružja i balista, a i ostale. Kotorani upozoravaju i na znatnu građevnu djelatnost u Novom te u svemu tome naziru izgradnju novoga trgovačkog grada, koji će se razviti u veliki, na štetu Kotora[140]. Herceg je uopće nastojao uspostaviti izravne trgovačke veze s Mlecima i Firencom, oslobađajući se posredništva i Dubrovnika i Kotora.

Nakon neuspjelih pokušaja Tvrtka I, Novi je uglavnom fungirao kao tvrđava, a sam je

Stjepan Vukčić dolazio u početku u nj, većinom krajem zime, kao u odmaralište. Tek je 1449. počeo od njega stvarati trgovački i obrtnički grad. Pogođeni u najosjetljivije mjesto, Dubrovčani 1450. izjavljuju za hercega »kako htijaše od tvrđave napraviti grad«.

U ostvarivanju svoga nauma Stjepan Vukčić je nailazio na brojne poteškoće, ali ga one nisu zaustavile. Godine 1449. je podigao tkaonicu, te dalje nastojao oko solila, izrade oklopa i drugih metalnih predmeta. Podizao je kuće i dozivao naseljenike, dajući im razne povlastice. Obrtnicima je udjeljivao zajmove i otkupljivao im proizvodnju.

Najveća je povlastica bila što je, dakako jednostrano, sve dužnike riješio obaveza dugova; u Novom ih se zbog njih nije moglo progoniti. Protiv toga ustadoše i kotorska uprava i dubrovačka vlada, tim više što je herceg uspio primamiti u Novi mnoge Dubrovčane i Kotorane koji su upravo zbog dugova napustili svoje gradove kako bi u Novome bili oslobođeni svojih obaveza.

Poticana od Kotora, mletačka vlada zatraži od hercega da odustane od svojih planova, ali ipak mu je, rukovodeći se više svojom općom politikom a manje onom posebnom svojih dalmatinskih gradova, u nekim stvarima išla na ruku. No nije mu htjela dopustiti trgovinu solju nego ju je dapače ometala. Herceg ju je uza sve to u Novome i dalje razvijao, te se sol krijumčarila čak i s mletačkih posjeda oko Boke Kotorske.

Dubrovačka vlada je protiv svih tih mjera i postupaka često prosvjedovala i u samog hercega, slala mu poslanstva, pregovarala s njime, pa je povremeno dolazilo i do smirivanja. Ipak je herceg dubrovačke prigovore uglavnom malo uvažavao, te se sukob, uza sva povremena smirivanja, razvijao smjerom sve oštrije napetosti. Onu konačnu i najjaču represaliju koju je dubrovačka vlada običavala upotrebljavati pri sukobu sa zemljama zaleđa, upotrijebila je i sada, a to je bila zabrana trgovine, u ovom konkretnom slučaju sa zemljom hercegovom. Tu je zabranu dubrovačka vlada izdala u lipnju 1450, i ona je uvelike pogodila i ogorčila hercega. U svojoj težnji za gospodarskom emancipacijom od Dubrovnika on još nije u svojoj zemlji razvio takav ekonomski potencijal da bi mogao bez dubrovačkih trgovaca. Naravno, osim toga se osjetio pogođenim i u svojem osobnom prestižu.

Ako je herceg razvijao protiv Dubrovnika i diplomatsku djelatnost, tražeći primjerice na sve strane saveznike, Dubrovčani su mu parirali tražeći također pomoć drugih i suzbijajući ga gdje god su mogli. Obraćaju se namjesniku Ugarsko-hrvatskog kraljevstva Ivanu Hunyadyju, iznoseći mu sva svoja gravamina, ostalim ugarskim velikašima te i samom ugarskom saboru[141]. Predočuju čitavu stvar i bosanskom kralju, za kojeg drže da je vrhovni gospodar hercegov. Traže pomoć u despota, a i papi objašnjavaju spor.

Premda hercega Stjepana Vukčića možemo donekle usporediti sa starijim nasilnicima dubrovačkog susjedstva, Voislavom Voinovićem, Nikolom Altomanovićem i Radoslavom Pavlovićem, ipak se on dosta razlikuje od njih. Ono bijahu nasilnici ćudljive i promjenljive naravi; prva dvojica su doduše tražila da dobiju Stonski rat a treći da se ponovno dokopa Konavala, ali ipak bijahu bez kakvoga dalekosežnog političkog plana. Herceg Stjepan ga je imao, a to je, kako vidjesmo, bila emancipacija od Dubrovnika i Kotora. No u provođenju takve politike, koja je mogla biti i opravdana, i on je pokazivao nasilničku ćud, pljačkajući i harajući dubrovački teritorij i navaljujući na dubrovačke trgovačke karavane što su prolazile kroz njegovu zemlju. Dubrovčani, vojnički slabiji, kao uvijek tako i ovaj put žele izbjeći fizička obračunavanja, pa teže mirnom rješavanju sukoba. Prema potrebi se i umiljavaju hercegu, pritom ipak ne odstupajući od osnovnog zahtjeva da valja štovati stare povlastice i povelje. Kao skrajnju mjeru dubrovačka vlada 18. srpnja 1450. zabrani kretanje trgovine iz Dubrovnika kroz njegovu zemlju, i samo je to iznimno dopuštala. Daljnji pregovori između hercega i Dubrovnika, vođeni od početka studenog 1450. do kraja lipnja 1451, nisu uspjeli. Atmosfera je skrajnje napeta i Dubrovčani drže Vukčića velikim neprijateljem, ali se kao

slabiji ne usuđuju prvi navaliti, premda se spremaju na rat utvrđujući grad i okupljajući vojsku. Herceg Stjepan imao je i tu prednost što je od turske Porte dobio dopuštenje da može ustati protiv Dubrovčana i navaliti na Konavle. I tako herceg 25. ili 26. lipnja uđe u Konavle a 27. s većom silom navali na Župu. Dubrovačka vojska nakon tri dana otpora bi 1. srpnja poražena kod tvrđave Tumbe na Brgatu.

Bijaše to početak pravog rata. Četiri stotine dubrovačkih zarobljenika dokaz su da se radilo o bitki većeg opsega.

Herceg Stjepan zaposjeo je cijele Konavle, osim grada Sokola i Cavtata. Dubrovnik pak već 3. srpnja poče raditi na uspostavljanju mira te istog dana šalje u tu svrhu poslanika hercegu.

Herceg iznosi teške uvjete. Zahtijeva za sebe Konavle tvrdeći da su mu ih Turci priznali, pa sad kad ih je osvojio traži da to i Dubrovčani priznaju. Republika ne prista ukazujući hercegu da je Konavle dobila od njegova strica Sandalja i od Radoslava Pavlovića.

Premda su se tijekom rata javljale tendencije za mirom i ponekad vodili pregovori, ipak se rat nastavljao. Dubrovnik je i dalje djelatan, doduše ne toliko u ratničkom pogledu nego tražeći sveze protiv Stjepana. Tako je pridobio čak i hercegova sina Vladislava, koji je htio srušivši oca sam doći na vlast, i sklopio s njime savez 15. kolovoza 1451. Među ostalim obavezao se Vladislav da će Dubrovčanima vratiti Konavosku župu, pače im darovati još zemlje na granici. Obećava kako će uzdržati i štovati sve stare povlastice o tržištima soli, slobodnom prolazu kroz zemlju i carinama, a izričito se obavezuje da neće sklopiti mir s ocem bez suglasnosti Dubrovnika[142].

Herceg Stjepan se spremao navaliti i na sam grad Dubrovnik i dovući preda nj topove. Zbog toga Vijeće umoljenih odluči 4. rujna 1451. da se ratne galije povuku iz gradske luke i povedu na otoke kako ih herceg ne bi mogao gađati topovima[143].

Stjepan se zaista približio gradu i počeo ga gađati iz topova. Ondašnjih vijesti o borbi oko samog grada nemamo, a povjesničar XVII. st. Ivan Gundulić veli da je herceg ispalio 87 hitaca na grad ali nije bilo veće štete: stradao je samo zvonik dominikanaca i pri rušenju srušio dvije susjedne kuće. No, veli Gundulić, s grada se udaralo na hercega još jačim topovskim hicima[144]. Stariji ljetopisac Nikola Ranjina iz prve polovine XVI. st. govori čak, ali samo općim spomenom bez potankosti, da je Stjepan opsjedao grad[145]. Ipak to nije bila opsada u pravom smislu riječi, kojoj bi bio cilj zauzimanje grada, već više kraća demonstracija sile iz podaljega. No da je herceg pomišljao i na stvarni napad na Dubrovnik, vidjet ćemo nešto kasnije.

Ipak se Dubrovnik našao u teškom položaju te odluči protiv hercega upotrijebiti skrajnju mjeru, naime ucijeniti njegovu glavu. O ucjeni je odlučilo Vijeće umoljenih 11. rujna 1451, pri čemu je dubrovačka vlada našla pogodnu pravnu formu da opravda takvu odluku. Herceg je, naime, kao i mnogi drugi susjedni slavenski magnati, stekao dubrovačko građanstvo i plemstvo. Zahvaljujući upravo tome dubrovačka vlada opravdava ucjenu kao mjeru poduzetu protiv izdajice domovine. Ucjena je glasila:

»Tko ubije hercega, dobiva petnaest tisuća zlatnih dukata, 300 dukata godišnje doživotno, stambenu zgradu u gradu od 2000 dukata vrijednosti i dubrovačko građanstvo sa svim pravima, s pravom nasljedstva u muškoj lozi. Ova će ucjena vrijediti tijekom cijelog trajanja rata s hercegom, a valja je objaviti sutradan na cijelom teritoriju Republike.«

I zaista, posebno nam je zabilježeno kako je 12. rujna 1451, uz prethodni zvuk trublje, objavljena na talijanskom i »slavenskom« jeziku u gradu u loži te pred gradskim vratima u predgrađima Pilama i Pločama[146].

Do vrlo važne faze u tijeku ovog skoro četverogodišnjeg rata došlo je kad je Turska 24. studenog 1451. sklopila s Ugarskom trogodišnji mir koji neki povjesničari, zbog ograniče-

nog trajanja, zovu primirjem. Dubrovačka vlada je zahtijevala da se i Dubrovnik spomene u sporazumu, čemu bude udovoljeno. Turski sultan Mehmed II. se, naime, zakletvom obvezao da se u ugovor o miru uključuje i Dubrovnik, koji pripada i pokorava se kraljevstvu Ugarske, te određuje da herceg Stjepan vrati Dubrovniku sve što mu je oduzeo[147]. Dakle sultan sada već zna, a ni dubrovačka vlada više ne krije svoj stvarni državnopravni odnos prema ugarskom kralju.

Sultan je izdao posebnu naredbu hercegu Stjepanu u kojoj mu nalaže da više ne napada Dubrovnika. Zapovijest je herceg primio prvih dana 1452, i on još u tijeku mjeseca vraća Dubrovniku Konavle.

Za vrijeme dosadašnjeg tijeka rata pristao je dio Konavljana uz hercega Stjepana, dapače su neki od njih nakon ponovne uspostave dubrovačke vlasti pobjegli. Vjerojatno je i stoga dubrovačka vlada pri ponovnom zaposjedanju Konavala nastojala s Konavljanima blaže postupati. Vijeće umoljenih je u tom smislu 20. i 21. siječnja 1452. donijelo nekoliko važnih zaključaka. Najprije je 20. siječnja odlučilo da se sazove *zbor* Konavljana, na kojem će im predstavnici dubrovačke vlasti oprostiti krivicu i nevjernost a Konavljani se zakleti na vjernost. Uz to će se objaviti da se bjegunci moraju vratiti u Konavle u roku od četiri dana, ako se pak ne vrate smatrat će se buntovnicima. Tijekom rata bila je dubrovačka vlada proglasila moratorij dugova privatnicima i općini u Astareji i na Otocima, a sada ga Vijeće umoljenih (21. siječnja) proširuje na Konavle, i to sve do kraja svibnja. Istog dana, a tobože zbog pretrpljenih šteta, Vijeće oslobađa konavoske seljake od davanja zemljišnih prihoda za prošlu godinu dubrovačkim zemljoposjednicima i crkvi sv. Vlaha u Konavlima, a od mlinskih prihoda za vrijeme dok Konavli nisu bili pod dubrovačkom vlasti[148]. Zakazani *zbor* se zaista i održao, te ga je dubrovačka vlada smatrala ponovnim uvođenjem dubrovačke vlasti. Na njemu je obavljeno sve ono što je odlukom Vijeća umoljenih bilo predviđeno. Ipak se osamnaest konavoskih bjegunaca nije vratilo, a dubrovačkoj vladi je uspjelo uhvatiti kolovođe Badanja Popadijića i Ratka Banjevića te ih kazniti smrću na vješalima. O tome govore kronike Anonima i Nikole Ranjine, tvrdeći da su obješeni u travnju 1452, a u jednom su varijantnom primjerku Anonima nazvani šizmaticima.

Dosta se seljaka bilo odmetnulo i iz Slanskog primorja te s obiteljima odbjeglo u zemlju hercega Stjepana. Njihova imena je dostavio vladi u Dubrovniku slanski knez Pavao Pucić koji je kneževao od 22. listopada 1451. do 28. siječnja 1452. Prema njegovu popisu iz Imotice bijahu 3, iz Topolog 13, iz Stupe 1, iz Ošlja 6, iz Visočana 2, iz Točionika 4, iz Čepikuća 6, iz Podgore 1, iz Mravinjaca 2, iz Podimoća 3, iz Trnovice 3, dakle sveukupno 44 njih. Na kraju Pucić veli da su i mnogi drugi otišli, ali da će se to s vremenom ustanoviti[149].

Dubrovačka vlast je u Konavlima kratko potrajala jer se već u veljači 1452. vratila vlast hercega Stjepana. Rat se nastavio.

Dubrovnik je bosanskom kralju Tomašu i srpskom despotu Đurđu predlagao savez protiv hercega Stjepana na sličnoj osnovi na kakvoj je nekoć zamišljao savez protiv Radoslava Pavlovića, naime da saveznici od sultana kao vrhovnog gospodara hercegova kupe njegovu zemlju za 150.000 dukata. Dubrovnik bi pri tom dobio Dračevicu i Novi, Trebinje s Površi i Lugom te župe Vrm i Vrsinje s gradovima Mićevcem i Klobukom, pa bi umjesto hercega plaćao Porti harač. Despot bi pak dobio sve Stjepanove zemlje do Drine, a ostalo bosanski kralj. Savezni ugovor nije sklopljen na toj osnovi niti je u njem sudjelovao despot, već samo bosanski kralj i Dubrovnik. Despot je doduše prihvatio taj plan, ali ga je turski sultan Mehmed II. odbacio. Dubrovčani su u početku postavljali veće teritorijalne zahtjeve, ali su poslije popustili. Bosanski kralj Stjepan Tomaš izdao im je 18. prosinca 1451. povelju kojom im ponajprije potvrđuje sve dotadašnje povlastice i povelje izdane im od prethodnika. Zatim utvrđuje ratni savez s Dubrovnikom protiv hercega, s obvezom ratova-

nja protiv njega kao i s obvezom da neće sklopiti mir bez sudjelovanja Dubrovčana. Smatrajući se suverenim vladarom i hercegova teritorija, pravno dijelom Bosne, kralj ovom poveljom dariva Dubrovniku župu Dračevicu sa Sutorinom i Morinjem te gradovima Novim i Risnom, sve do međe kotorske. No kako on nije bio i stvarni gospodar tog teritorija, Stjepan Tomaš prepušta Dubrovčanima da se pobrinu kako će ga dobiti u svoje ruke: naklonošću turske Porte, novcem, svojom moći, snagom drugih ili kakav drugi način. Dospije li taj teritorij ili koji njegov dio u kraljeve ruke ili kojeg njegova službenika, kralj se obvezuje da će taj teritorij ili njegov dio predati Dubrovčanima[150].

Dubrovčani nađoše saveznike i u hercegovim vazalima, moćnoj humskoj gospodi Radivojevićima, među kojima se osobito isticao Ivaniš, po ocu Vlatku zvan Vlatković, s brojnom svojom braćom i bratučedima. Oni su pod hercegovom vrhovnom vlašću vladali sjevernim dijelom proširene Humske zemlje, zapravo u Krajini, dijelu nekadašnje Neretljanske oblasti, gdje su njihovi pređi odavna bili potisnuli u pozadinu rod Kačića. Sad se Ivaniš s braćom i bratučedima odmetnuo od hercega, te oni i Dubrovnik sklopiše 25. ožujka 1452. savezнički ugovor koji se sastoji od dviju isprava, njihove i dubrovačke[151]. Obje strane se međusobno obvezuju da će ratovati protiv hercega Stjepana i u ratu se pomagati. Dubrovčani primaju Ivaniša, braću i bratučede mu u red dubrovačke vlastele sa svim njihovim potomstvom muškog koljena, daruju im palaču u Dubrovniku u Pobijanoj ulici i obvezuju se da će im podavati godišnju pomoć u iznosu od 600 perpera. Dogodi li se pak da Ivaniš i njegovi moraju u nevolji pobjeći u Dubrovnik, pomagat će ih godišnje s daljnjih 600 perpera. Važan je u okviru tog ugovora i sporazum o prihodima od carine i soli u Drijevima. Dođe li jedna ili druga strana na bilo koji način do drijevske carine potpuno ili djelomično, četvrti dio sveukupne svote pripada Ivanišu i njegovima, a ono što ostaje dijeli se između njih i Dubrovčana na polovicu.

Dubrovčani su se u povodu svog sukoba obratili i svome vrhovnom gospodaru ugarsko-hrvatskom kralju,[152] zatim srpskom despotu i papi, pa i turskom sultanu. Papi javlja među ostalim dubrovačka vlada da je herceg Stjepan u osvojenim krajevima opljačkao i oskvrnio crkve a u Župi ubio nekoliko svećenika.

Jedan suvremeni zapis u dubrovačkom arhivu veli:

»Odrie crkvu konavosku i ne ostavi njoj nego mire«[153].

Dubrovačka vlada moli papu da zabrani katoličkim silama pomagati Stjepana te da Dubrovčane preporuči kao borce katoličke vjere protiv nevjernika i heretika.

Papa je zaista uznastojao kod katoličkih vlasti da ne pomažu hercega, ali također putem svojih izaslanika, koji odoše i hercegu, trudio se da dođe do mira.

No ni herceg Stjepan ne miruje. On u sultana parira Dubrovniku, nekad s uspjehom ali ponekad i s neuspjehom. Po turskoj zapovijesti morao je u travnju 1452. ponovno Dubrovčanima vratiti Konavle. Onda nalazi moćnog saveznika u Mletačkoj Republici. Ona mu se odaziva, ali ne u iskrenoj želji da mu pomogne, već s jedne strane zato da napakosti Dubrovniku a s druge da proširi svoj teritorij u našem primorju, makar to bilo i na štetu saveznika hercega Stjepana. Pri tome Mletačka Republika postupa lukavo i prema mogućnostima ostvarenja.

Uza sve pokušaje traženja dodira između Stjepana Vukčića i Dubrovčana čak i tijekom rata, vidi se kako je njihovo međusobno neprijateljstvo za rata od prvotne zaoštrenosti daljnjim svojim rastom dovelo do toga da su oni postali nepomirljivi protivnici koji idu samo za tim da jedan drugoga slomi. U tom je smislu herceg Stjepan za pomoć koju bi mu Mletačka Republika pružila, ponudio Dubrovnik. Pri tome on čak ne kaže kako bi Mlečani morali biti oni koji će Dubrovnik zauzeti, već u svojoj ponudi općenito kaže da će on postati mletački bude li osvojen. Mletačka Republika načelno prihvaća njegovu ponudu, ali mu

odgovara kako mu zbog zapletaja u Italiji ne može sada pružiti pomoć niti se u tom smislu zauzeti, ali kad bude mogla ona će to rado učiniti[154].

Malo zatim iskorišćuju Mlečani situaciju u svoju korist. Budući da je u Krajini i na području luke Drijeva vladao Ivaniš Vlatković s braćom i bratučedima, hercegovi odmetnici, mletačka vlada misli kako je zgodan trenutak da zaposjedne Krajinu i Neretvu. Herceg se s time suglašava te izjavljuje Mlečanima da više voli vidjeti te svoje zemlje zaposjednute od njih nego od Dubrovčana[155]. U to je doba on bio iz Neretve istisnuo Vlatkoviće, ali bijaše pitanje hoće li uslijed tolikih neprijatelja, ta imao je i Vlatkoviće i bosanskog kralja protiv sebe, Krajinu i Neretvu održati u svojoj vlasti. Dubrovčani nisu mislili na zauzimanje Krajine, ali im je bilo stalo do Neretve s lukom Drijevima, inače u teritorijalnom kontinuitetu njihova zemljišta u tzv. Primorju, a pogotovu su se trudili da ih ne zauzmu Mlečani. Ugovor između Dubrovnika i Vlatkovića je dopuštao da Krajinu može zaposjesti bilo Dubrovnik bilo Vlatkovići.

Mlečani su naskoro, još iste 1452, zaposjeli Krajinu, pa Dubrovčani izaslaše svoju flotu prema Neretvi htijući time zapriječiti da je zaposjednu Mlečani.

Mleci daju upute svom providuru Krajine i Neretve da dubrovačku flotu pozove da se povuče, a po potrebi je i silom razoruža. Ne želeći sukob s Mlečanima Dubrovčani se povuku iz Neretve, te je Mlečani još iste godine zaposjednu. Sad se međutim javi kralj bosanski Tomaš i on u Mletaka uloži prosvjed protiv zaposjedanja Krajine i Neretve kao dijelova bosanske države. Iz Neretve je kralj još iste 1452. godine i vojničkom snagom potisnuo Mlečane, tako da su ovi ostali ograničeni na samu Krajinu[156]. No iduće je godine sam herceg Stjepan, ojačavši svoj vojnički položaj, zatražio Krajinu natrag, te su mu je Mlečani doista vratili.

Protiv hercega Stjepana ratovali su skupa s Dubrovnikom Vlatkovići i sin hercegov Vladislav. Međutim prvih dana srpnja 1453. dođe do sklapanja mira između njih, a samo nešto kasnije, 19. srpnja izmire se otac i sin, i to bude pismeno fiksirano dvjema hercegovim poveljama. U jednoj od njih oprašta herceg Stjepan i svim ostalima koji su se bili od njega odmetnuli budu li mu unaprijed vjerni[157].

Mireći se s ocem prekršio je Vladislav saveznički ugovor s Dubrovnikom, jer se bio obavezao da neće sklopiti mir s hercegom bez suglasnosti Dubrovnika. Time je Dubrovčanima zadan snažan udarac jer se ovi nađoše osamljenima. Tako počeše misliti na mir. Ovome je išlo u prilog što su se nakon pada Carigrada u turske ruke (1453.) ne samo Dubrovčani nego i herceg i bosanski kralj našli pred turskom opasnosti, te su i oni bili skloni miru. Najprije dođe do primirja a zatim u gradu Novom i do sklapanja mira. I Dubrovnik i herceg odrekoše se misli da jedan drugog unište. Sačuvana je ugovorna isprava hercegova datirana u Novome 10. travnja 1454.[158]

Govoreći o sukobu između sebe i Dubrovčana herceg Stjepan kaže u povelji kako je to »razmirje među nama usijao neprijatelj božji i čovječanski, s koga razmirja nijedna korist nije ni jednoj strani ni drugoj pače šteta i manšina«. Želeći obnoviti staro prijateljstvo herceg potvrđuje sve povlastice i povelje izdane Dubrovčanima ranije, naime da carine plaćaju kao i prije, da dubrovački trgovci slobodno trguju po njegovoj zemlji i prolaze njome te da sami biraju ponosnike za svoje karavane. Vraćanje Konavala izričito se ne spominje, ali se tamo gdje se potvrđuju sve prethodne povelje, to implicite priznaje. Dođe li i u budućnosti do rata između hercega i Dubrovnika, herceg se obvezuje navijestiti ga tri mjeseca unaprijed kako bi se dubrovački trgovci mogli u tom roku povući iz hercegove zemlje. Za to vrijeme ne smije se ni njima ni ostalim Dubrovčanima koji bi prolazili kroz hercegovu zemlju, ništa dogoditi.

Iz povelje jasno proizlazi hercegov vazalski odnos prema turskom sultanu. Herceg

naime pri kraju kaže kako ovaj mir s Dubrovčanima neće prekršiti »ni za koju stvar na zemlji, ni za strah ni za blago, ni za nijednoga gospodina, ni za nijednoga inog čovjeka volju, osim velikog gospodina cara turskoga«. Iz ovoga dakle slijedi, ako mu dođe zapovijed od turskog cara da zaratuje protiv Dubrovnika, on će se morati pokoriti, ali i u tom slučaju vrijedi primljena obaveza da neprijateljstvo neće početi prije roka od tri mjeseca.

U hercegovoj povelji ne spominju se sol ni trgovina u Novome i Drijevima.

I Dubrovčani su, malo kasnije, izdali hercegu svoju ugovornu povelju, ali ona nije sačuvana. Ipak iz odluka Vijeća umoljenih iz travnja 1454. možemo dosta zaključiti o njenu sadržaju. Građani Novog izjednačeni su u njoj s ostalim podanicima hercega, te im je dopušteno dolaziti u Dubrovnik i njegovo područje i tu trgovati, pod uvjetom da se drže dubrovačkih dužničkih propisa, čime je u stvari prestala važiti hercegova odredba iz razdoblja prije rata s Dubrovnikom da se građani Novog oslobađaju svih dugova i obaveza prema bilo kome[159]. No iz povlastice da građani Novog mogu slobodno trgovati u Dubrovniku, isključuju se stanovnici Novog iz Dubrovnika koji su se u njemu naselili i koji još kane u njega doći. Ne nalazimo u zapisnicima Vijeća umoljenih da je bilo što dogovoreno o principima trgovine sa solju. No upravo iz te šutnje u hercegovoj povelji i dubrovačkom dokumentu možemo zaključiti kako je via facti prestao važiti stari solni običaj o isključivom pravu prodaje soli u Drijevima, Dubrovniku, Kotoru i na ušću Bojane, te da se sada prešutnom privolom Dubrovčana moglo trgovati i u Novome. Grad Novi je, dakle, dubrovačka vlada ipak priznala kao ravnopravni trgovački grad, ali je postavila kočnicu na taj način što nije priznavala nikakva prava Dubrovčanima nastanjenim u Novome. Radilo se dalje i o tome kako uopće postupati s Dubrovčanima nastanjenim u Novome, jer je dubrovačka vlada za njih držala da nisu pravilno postupali. O tome je Vijeće umoljenih raspravljalo 26. travnja 1454. Neki su čak iznijeli prijedlog da ih sve valja smatrati rebelima, ali je on odbačen i prihvaćen načelni prijedlog da se samo neke treba proglasiti takvima. Na kraju je zaključeno kako sveukupno sedam njih poimence nabrojenih, zajedno s članovima njihovih obitelji, valja smatrati rebelima, iz čega proizlazi da su ostali Dubrovčani nastanjeni u Novome oslobođeni žiga odmetništva. Kako se to načelo ne bi primjenjivalo i na Konavle, Vijeće umoljenih istom odlukom izričito naglašuje da se ni jedan od konavoskih rebela ne može smatrati oslobođenim od žiga odmetništva. Ovo jasno govori da je u tom trenutku još bilo Konavljana u odmetništvu.

Herceg Stjepan odmah se zauzeo za sedmoricu Dubrovčana nastanjenih u Novome i proglašenih rebelima. I doista, već 29. travnja 1454. Vijeće umoljenih – s motivacijom da želi time ugoditi hercegu – oprašta i oslobađa obilježenu sedmoricu, ponovno ih poimence nabrajajući, i njihove obitelji od žiga odmetništva, ali s dodatkom da su oni i dalje obvezani vjerovnicima. Na sve to, međutim, Vijeće umoljenih pristaje obvezujući hercega da prema Dubrovčanima ili podanicima Republike koji bi ubuduće pobjegli ili otišli u Novi, po zakonu pravedno postupa[160].

Mir je dakle bio sklopljen ali pravo prijateljstvo nije zavladalo. Dubrovčani su se i kasnije tužili, i to već iste, 1454. godine pa i slijedećih, da im herceg pravi neprilike i da im je neprijatelj. Tako su 1455. za njega govorili da bi im on, kad bi samo mogao, krv sisao. Potužili su se i ugarsko-hrvatskom kralju Ladislavu koji svojim dopisom od 22. svibnja 1455. opomenu hercega.

Svoj plan o emancipiranju vlastite trgovine i ekonomike od dubrovačke prevlasti herceg Stjepan nije uspio provesti, a nije ni natrag dobio Konavle. Dubrovčani pak, premda nisu izazvali rat, za vrijeme sukoba su oživjeli svoje stare težnje za proširenjem teritorija na Trebinje, dio Trebinjske oblasti i sjeverni dio Boke Kotorske, ali ni oni nisu uspjeli.

Stjecanje Konavala bijaše posljednja njihova teritorijalna tekovina, a rat s hercegom posljednji u njihovoj povijesti.

Premda je herceg u proteklom ratu namislio osvojiti Dubrovnik, koji bi u tom slučaju pripao Mlecima, on ipak nije navaljivao na grad niti ga ozbiljno opsjedao.

Slavenski vladari zaleđa često su ratovali s Dubrovnikom, ali su samo trojica – Bodin, Nemanja i Uroš I. – izravno navaljivali na grad. Poslije XIII. st. takvih pokušaja nije bilo. Dobro utvrđeni Dubrovnik i njegov položaj na moru ulijevali su respekt vladarima zaleđa, koji nisu imali ni sprave za opsjedanje ni flote.

Herceg Stjepan se stvarno odrekao politike da se njegova zemlja i Bosna, a time i šire slavensko zaleđe, emancipiraju od dubrovačke ekonomske prevlasti. Premda je Dubrovniku bila sada glavna pomorska trgovina, Republika osta i dalje glavnim pomorsko – trgovačkim emporijem Hercegovine, Bosne i Srbije. Uza sve to Dubrovčani ipak nisu uspjeli potpuno eliminirati Novi i sav njegov zamašaj, ali su se prilike razvijale tako da su i Novi i Risan doduše ostvarili stanovitu regionalnu važnost, ali nisu mogli šire ugroziti vjekovno značenje Dubrovnika. Novska tkaonica, osnovana kao suparnik dubrovačkoj proizvodnji i kotorskoj trgovini tkanina, spominje se još do 1465, ali nije uvijek mogla dobro bojiti tkanine, pa dubrovačka vlada, iznimno doduše, dopušta sebi sklonim ljudima da novske tkanine boje u dubrovačkoj mastionici.

I Vlatkovići su se pomirili s hercegom, jer se među prisežnicima njegove povelje spominje i Ivaniš Vlatković, no kasnije ponovno dolazi do jake svađe, te hercegu uspije u siječnju 1456. istjerati Vlatkoviće iz njihove zemlje. Kasnije su se Vlatkovići ipak iznova ustalili u njoj. Tzv. »provižjun« u iznosu od šest stotina perpera, koji su se Dubrovčani savezničkim ugovorom od 25. ožujka 1452. obvezali davati Ivanišu, isplaćivali su njemu i njegovim nasljednicima sve do 1498. Dubrovnik mu nije dakle samo platonski 14. siječnja 1454. zahvalio zbog »dobrog držanja«, već je i novčano obilato nagrađivao Ivaniša i njegove potomke, ali time je njih, koji su i nakon pada Hercegovine pod Turke sve do kraja XV. st. imali još nešto vlasti u najsjevernijem dijelu humske zemlje, vezao uza se i uz svoju politiku[161].

Nakon mira sklopljenog s hercegom, vojvode Petar i Nikola, sinovi Radoslava Pavlovića i nasljednici brata im Ivaniša, izdali su Dubrovčanima 15. srpnja 1454. povelju kojom im potvrđuju sve povlastice i povelje svojih prethodnika, naime da moraju plaćati samo carine koje su i prije plaćali, jamče im slobodu trgovine i prolaza, usto se obvezuju kako će dubrovačkim trgovcima, ako dođe do rata s Republikom, dati rok od tri mjeseca da se povuku iz njihove zemlje, a za to vrijeme mogu i drugi dubrovački trgovci prolaziti njihovom zemljom. Vojvode Petar i Nikola također izričito priznaju Dubrovniku župu Konavle s gradom Sokolom i Cavtat s Obodom[162]. Pavlovićevi sinovi u to doba doduše više nemaju posjeda u neposrednom zaleđu Dubrovnika već samo kraj oko Borča u istočnoj Bosni, usto i inače nisu važniji čimbenik u bosanskoj državi. Ipak je Dubrovčanima stalo da se i kroz njihovu zemlju mogu slobodno kretati, a pogotovu da im se i s te strane prizna vlasništvo Konavala zbog kojih su se nedavno i s hercegom Stjepanom morali boriti.

DUBROVNIK, ZEMLJE BALKANSKOG ZALEĐA I TURSKA OD ZAVRŠETKA RATA S HERCEGOM STJEPANOM 1454. DO PADA HERCEGOVINE 1482.

Kad je na turski prijesto 1451, poslije smrti sultana Murata II. došao njegov sin Mehmed II, pregnuo je da učini kraj svim preostalim državama na Balkanskom poluotoku[163]. Dok je još trajao rat između Dubrovnika i hercega Stjepana, pade 1453. Carigrad i tako propadne bizantinsko carstvo. God. 1454. započe Mehmed II. s ratovima protiv srpske despotovine. U tim ratovima on ju je sve više smanjivao. God. 1456. provali u Srbiju i padne pod Smederevo. Bijaše odbijen. Glavni cilj mu ovom prigodom ipak bijaše Beograd, važna pogranična tvrđava u sklopu Ugarske. U srpnju doživješe Turci pod Beogradom veliki poraz. Novi križarski pokret došao je opet do izražaja. Uz redovitu ugarsku vojsku, koju je vodio Ivan Hunyady, bijaše tu i slabo opremljena i neuvježbana križarska vojska pod vodstvom franjevca Ivana Kapistrana, ali je ovaj i tu slabu vojsku znao oduševiti propovjedničkim žarom.

Tako i druga turska opsada Beograda urodi neuspjehom.

Uskoro pogiboše od kuge Ivan Hunyady u Zemunu i Ivan Kapistran, 23. listopada, u Iloku.

Dubrovačka vlada je pomno pratila sve ove događaje. Njezin poslanik u Ugarskoj Domjan Đorđić javio joj je o kršćanskoj pobjedi kao radosnom događaju. Jedanaestog kolovoza Vijeće umoljenih odluči o tome obavijestiti mletačku vladu, aragonskog kralja, papu i vojvodu milanskog. No ovima su stizale i obavijesti i s drugih strana. U Mletke je poslala dubrovačka vlada posebnu barku. Isto vijeće zaključi 2. rujna da se u slavu sretnih kršćanskih pobjeda protiv Turaka udijeli siromašnima milostinje u iznosu od 150 perpera[164].

Uza sve poraze turski se pritisak na narode Balkanskog poluotoka osjećao i dalje. Osjetili su ga i Dubrovčani. Turska Porta, koja je 1446. pristala da Dubrovnik više ne plaća godišnji dar od 1000 dukata vrijednosti u srebrnom suđu, počela je 1458. opet tražiti da joj Dubrovčani plaćaju danak. Prijetila im je da će dati pohvatati njihove trgovce te poslati svoju i hercega Stjepana vojsku na Dubrovnik[165]. Dubrovčani se uznemiriše. Turski pogranični namjesnik Esak-beg, herceg Stjepan i sultanica Mara s bratom slijepim Grgurom, koji su za unutrašnjih borba u despotovoj obitelji boravili u Carigradu kao turski štićenici, svjetovahu Dubrovčane da pošalju svoje poslanstvo Porti. Zanimljiva je zaista uputa koju dubrovačka vlada tom prigodom dade poslanicima Paladinu Gunduliću i Paladinu Lukareviću. Ona je smjesa stare lukavosti dubrovačke ali i stanovite naivnosti, jer pretpostavlja mogućnost da će se i sad moći na Porti operirati s ponudom malenog dara u srebrnini. Poslanike se upućuje da počnu s darom vrijednosti 300 dukata u srebrnini i da ponude najviše 1000 dukata. Zauzvrat će zatražiti povelju u kojoj će im se priznati povlastice koje su i prije imali[166]. Porta nije na sve to pristala. Sultan otpravi dubrovačke poslanike na pregovore s beglerbegom Rumelije koji bijaše na vojni u Srbiji. Pobjednička ratna vreva pratila je pregovore. Dubrovački poslanici morali su se vraćati čak u Dubrovnik po nove upute, te napokon postigoše u Skopju sa sultanom sporazum u listopadu 1458[167].

Posljednji ostatak srpske despotovine ugasi se s padom Smedereva 20. lipnja 1459. Kraj despotovine, zemlje u kojoj je Dubrovnik na Balkanu imao najrazvijeniju trgovinu, koincidira s poklonstvom Republike Turcima. Pobjednički turski zanos djelovao je i na međunarodnu situaciju Dubrovnika. Sultan se nije zadovoljio sa srebrninom u vrijednosti od 1000 dukata već je izvukao od Dubrovčana redoviti godišnji harač u iznosu od 1500 zlatnih dukata u gotovu. Od tog vremena Dubrovnik plaća Turcima harač sve do svojeg pada 1808. Sultan Mehmed II. im inače prizna, s izuzetkom prava o njihovu autonomnom sudovanju u Turskoj koje im izričito nije priznato, gotovo istim riječima iste povlastice koje im je 1442. bio udijelio Murat II. Za Dubrovčane je bilo osobito važno što su im Turci dopustili slobodu trgovine u čitavoj turskoj državi kao i u svim zemljama koje Turcima plaćaju harač, te što je u sultanovoj ispravi posebno naglašeno kako im se nigdje neće naplaćivati putna (prolazna) carina, već jedino po dvije jaspre za stotinu jaspra vrijednosti za prodanu robu, dok neprodanu robu mogu bez carine odnijeti kamo hoće.

Dubrovnik, dakako osta i dalje pod vrhovnom vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva, u okviru Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije ali ovim haračem bez sumnje dolazi u stanovitu ovisnost i o Turskoj.

U listopadu 1458. Dubrovčani platiše harač već za tekuću godinu. Originalna sultanova povelja koju ovaj izda 1458. nije sačuvana, ali za njezin sadržaj saznajemo iz kasnijeg prijevoda, te iz povelje istog sultana iz 1462. a s istim sadržajem[168]. Originalna priznanica o danku plaćenom 1458. postoji, i to je najstariji dokument na turskom jeziku Dubrovačkog arhiva[169].

I za Bosnu bijahu ovo vrlo teški dani. Od velike turske navale na nju (1414–1416) ona se u svojoj politici koleba između Zapada i Turaka. Turci su u Bosni povremeno držali razna važna uporišta, a od 1448. stalno grad Hodidjed s okolnim područjem. Dio naroda pristajao je uz njih, a bosanski kralj sada plaća sad pak otkazuje danak, dok Porta drži Bosnu svojom vazalskom zemljom. Tako se u sultanovim poveljama Dubrovniku iz 1442. i 1458, i Bosna nabraja medu zemljama u kojima Dubrovčani mogu slobodno trgovati.

Turci češće provaljuju u Bosnu.

Za sve to vrijeme Dubrovnik i dalje podržava uobičajene odnošaje s Bosnom i plaća poznati srpski svetodimitarski dohodak. Bosanski kralj Tomaš izdaje Republici 7. siječnja 1456. kraću povelju, kojom dubrovačkim trgovcima, s iznimkom kuće Stipašinovića i

Latinčića, dopušta slobodu trgovanja[170]. Novi kralj Stjepan Tomašević izdaje im 23. studenog 1461, nakon svog nastupa na prijesto a na njihovo traženje, uobičajenu povelju kojom Dubrovčanima, riječima sličnim onima u poveljama svojih prethodnika, potvrđuje sve ranije povlastice i povelje. Izričito im potvrđuje vlasništvo Primorja i Konavala, a posebno se govori o dubrovačkom izvozu srebra iz Bosne. Ubuduće mogu slobodno izvoziti srebro, ali ono mora biti »bolano«; nađe li se u dubrovačkih trgovaca »nebolana« srebra, bit će im oduzeto.

Dva dana kasnije, 25. studenog izdaje kralj Dubrovčanima i niz drugih povelja. Jednom zapovijeda svim svojim službenicima i podložnicima, da uz plaćanje dužne carine, dopuste dubrovačkim trgovcima slobodno trgovati. Drugom određuje da dubrovački novac nesmetano kola Bosnom, kako je i prije bilo. Dvjema poveljama obvezuje se Dubrovčanima isplatiti preostali dug za srebro što su ga već kralj Tvrtko a zatim i otac mu Tomaš uzeli od Dubrovčana[171].Očito je, dakle, da su Dubrovčani vodili u Bosni veliku trgovinu sa srebrom i iz nje ga izvozili.

Uza sve te povelje dubrovačka vlada, zbog nevolja izazvanih turskim provalama, često obustavlja trgovinu s Bosnom. U veljači 1461. javlja herceg Stjepan mletačkoj vladi kako sultan kani osobno navaliti na Skadar, a nakon toga preko Zete poći na Dubrovnik[172]. Dubrovčani pak u dopisu od 8. kolovoza 1461. upućenom mletačkoj vladi izjavljuju da nisu sigurni od Turaka te pretpostavljaju da bi ovi mogli na njih navaliti[173].

A onda je osvanuo dan kad je Bosna (1463) u cjelini potpala pod tursku vlast. Pad Bosne dobro je poznata povijesna činjenica[174].

Hercegovina se još nekako držala. I nakon mira sklopljenog između Dubrovnika i hercega Stjepana 1454. još nije bilo pravog mira među njima. Dubrovčani se tuže da u hercegovim zemljama njihova trgovina nema sigurnosti, pa i njihove karavane napadaju. Prikazuju ga kao okorjela turskog vazala. A onda se izmiriše. Herceg Stjepan se napokon mogao uvjeriti kako njegova vazalska politika prema Turskoj nije donijela ni njemu ni njegovoj zemlji koristi, jer su Turci počeli navaljivati i na njegovu državinu. Provališe Turci tako 1459. a zatim se navale ponavljaju. Čak je i njegov sin Vladislav, koji se ponovno posvadio s ocem, neko vrijeme u dosluhu s Turcima, ali se onda opet miri s ocem. Sve te hercegove neprilike približavaju ga Dubrovčanima, te on od njih traži sad oružja, sad zajmove, što mu oni već prema prilikama, jednom daju a drugi put odbijaju. On im pak ponovno svojom poveljom od 13. listopada potvrđuje slobodu trgovanja i prolaza u svojoj zemlji[175].

Turci i u Stjepanovoj zemlji zaposjedaju istaknuta uporišta, a prigodom pada Bosne i dio Hercegovine. Sam herceg se tih sudbonosnih dana sprema u Dubrovnik ili na neki dubrovački otok.

Još prije napada Turaka na Bosnu bosanski kralj Stjepan Tomašević osjeća se ugroženim te se obraća Mlecima. Krajem veljače 1463. njegovi poslanici razlažu pred mletačkom vladom opasnost koja prijeti Bosni. Iznose kako je Turčin (pri čemu jamačno misle na sultana) osobno izjavio nekomu svojem tajnom savjetniku da će u cilju osvajanja navaliti na Bosnu, zemlju hercega Stjepana i Dubrovnik, a tajni je savjetnik vijest oprezno prenio bosanskom kralju. I dubrovački pisci s početka XVI. st., Anonim i Ranjina, pišu o namjeri sultana da pođe na Dubrovnik[176].

Dubrovčani nazrijevaju neposrednu opasnost pred svojom kućom te su vrlo oprezni, ali se istodobno ne žele bez prijeke potrebe istrčavati. Svakako vrlo ozbiljno računaju s mogućnošću da Turci navale i na Dubrovnik. S jedne strane odbijaju pružiti pomoć koju od njih traži bosanski kralj, u strahu da se time ne zamjere Turcima, pa sultanu šalju poslanstvo u namjeri da ga udobrovolje. S druge strane poduzimaju ozbiljne mjere za obranu grada.

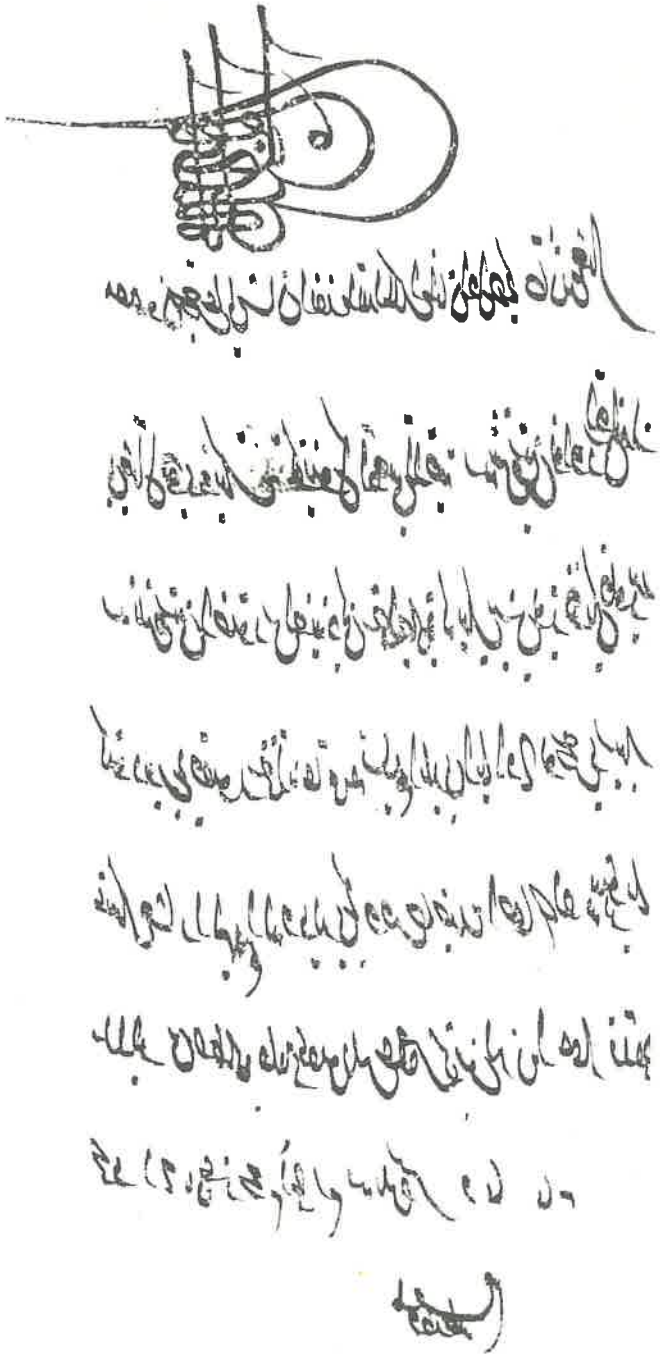

Ferman turskog sultana Mehmeda II, kojim priznaje isplatu danka od strane Dubrovčana g. 1458. Najstariji sačuvani dokument na turskom jeziku izdan Dubrovčanima.

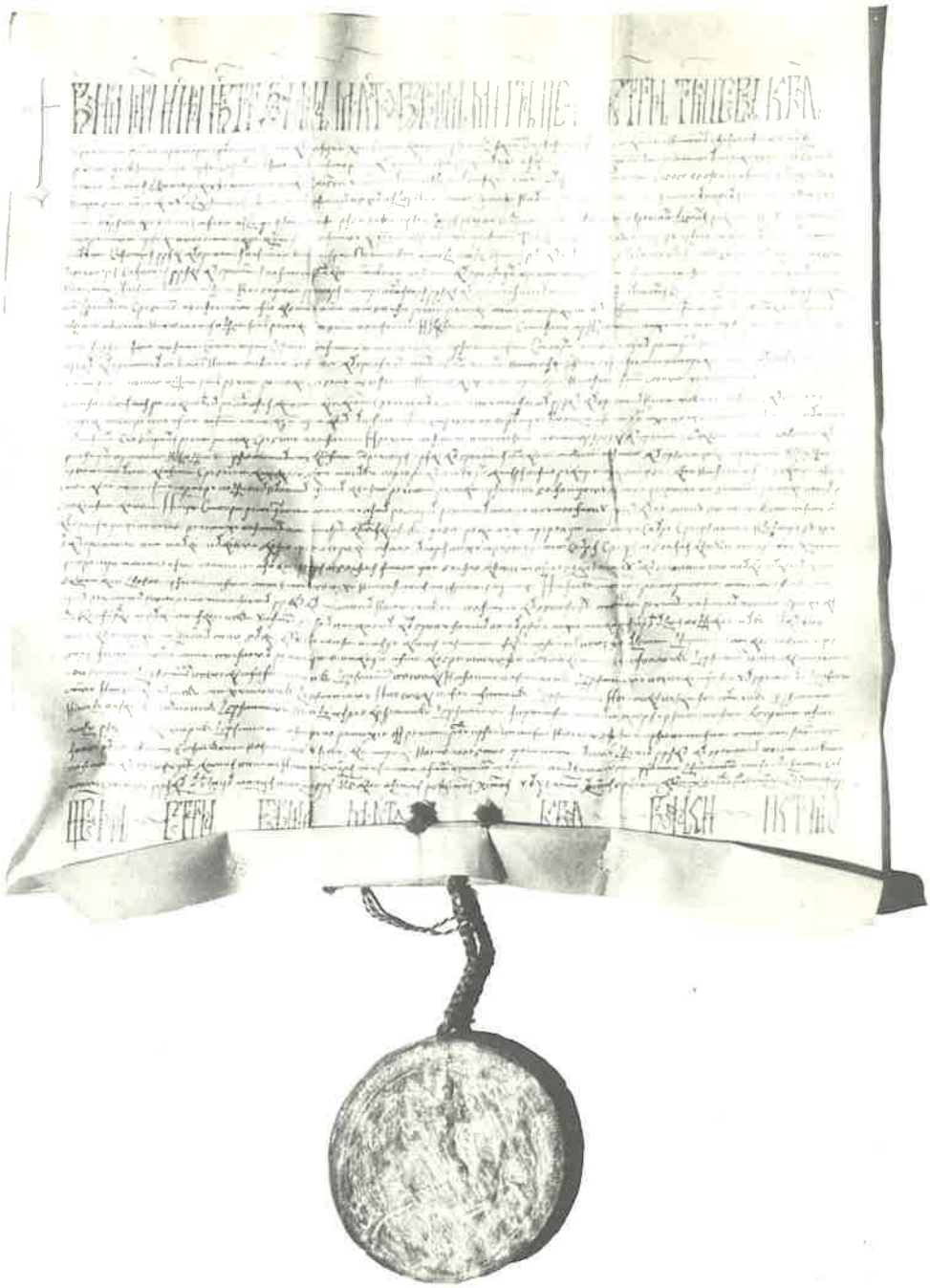

Povelja posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, kojom prizna sve povlastice koje su Dubrovčanima u Bosni dotad bile udijeljene, g. 1461.

Odlučuju da se sa sjeverne strane podigne predziđe, skupljaju plaćenike i vojsku, zabranjuju izlaz iz grada, brinu se za obranu Stona, rješavaju porušiti sve crkve i kuće u predgrađima Pila i Ploča kako zgrade ne bi poslužile neprijatelju kao uporište u opsadi Dubrovnika. Isto tako odlučuju onesposobiti sve cisterne Gruža i Rijeke.

Čak traže pomoć svojega starog rivala Mletaka, uvjereni da bi im oni kao jaka jadranska sila mogli pomoći. Tako u lipnju traže dubrovački poslanici u Mlecima dvadeset ljudi vještih utvrđivanju i naoružavanju, u čemu im mletačka vlada izlazi u susret. Također traže da u mletačkom dijelu Dalmacije mogu skupljati plaćenike, ali to mletačka vlada odbija, jer da u Dalmaciji nema sada ljudi ni za vlastitu obranu. Dubrovčani traže da im Mlečani dopuste iz mletačke Albanije dovesti žita. Sedamnaestog lipnja Mlečani im to dopuštaju načelno, ali im 23. lipnja kazuju da žito mogu izvesti preko mletačkog Drača, s time što ga moraju nabaviti u dijelu Albanije koji nije pod njima. Dubrovčani traže i vojničku pomoć, npr. da im mletačke galije pomognu ako Dubrovnik napadnu Turci, čije se navale boje i smatraju vrlo vjerojatnim da bi mogla uslijediti. Mletačka vlada se obvezuje da će im u takvu slučaju svakako pomoći. U tom smislu 28. lipnja naređuje zapovjednicima galija da pomognu Dubrovnik u obrani od Turaka, ako ih za to Dubrovčani zamole. Prvog srpnja im opet naređuje da se zbog turske opasnosti približe Dubrovniku i primorskim naseljima Albanije radi pružanja eventualne pomoći[177].

Uza svu veliku i neposrednu opasnost te brigu za obranu, Dubrovnik ne odustaje od stare gostoljubivosti prema uglednim izbjeglicama što nakon pada Bosne dohrliše iz te zemlje u Dubrovnik.

Kao što znamo Dubrovnik bi pošteđen turske navale, ali latentna opasnost osta i dalje.

Pod dojmom pada Bosne u Evropi se razvijao novi križarski pokret koji osobito zagovaraše papa Pio II. On je namislio u Jakinu skupiti kršćansku vojsku i flotu i odatle najprije krenuti prema ugroženom Dubrovniku. I sam Pio II, premda bolestan i u groznici, dođe u Jakin. Prisiljen Velikim vijećem i javnim mnijenjem odluči se vojni pridružiti i sâm mletački dužd. No za križarsku vojnu ipak ne bijaše onakva oduševljenja i odaziva kakvom se nadao Pio II. Vojska i flota se slabo sakupljahu. Mlečani još nisu stigli, no Dubrovčani se još nisu odrekli nade da će u njihov grad doći papa Pio II. i mletački dužd. To je zaista trebao biti posjet kakav Dubrovnik nikad još nije doživio. Tako Vijeće umoljenih o tome raspravlja, i 23. svibnja 1464. prihvaća program svečanog dočeka uglednika[178]. Od svega toga ne bude ništa, jer Pio II. teško bolestan umre baš onoga dana kad u Jakin stiže i mletački dužd s flotom. Dužd se vrati, ostali se povukoše i križarska vojna osta puki san. Na svu sreću Dubrovnik je ipak ostao pošteđen od Turaka.

Pad Bosne je odjeknuo i u Hercegovini. Hercegov sin Vladislav zatraži oca da mu prepusti dio zemalja. Prisiljen okolnostima otac prepusti Vladislavu četvrtinu teritorija. Poslije mu na zahtjev prepusti i više, tako da je sveukupno dobio trećinu, kao jedan od trojice hercegovih sinova. Dobijenom zemljom Vladislav vlada nezavisno od oca[179].

Godine 1463. Turci zauzeše neka uporišta u Hercegovini, ali ih herceg uspije odande istisnuti. Već 1465. ponovno u gomilama provališe u Hercegovinu, zauzeše znatan dio zemlje i na njemu uspostaviše svoju vlast. Pri tom su, ne praveći nikakvu razliku, osvajali i hercegovu i Vladislavovu zemlju. Od 1470. spominje se po prvi put i sandžak-beg Hercegovine u osobi Hamzabega[180].

Na taj su se način Turci znatno približili Dubrovniku; u njihovoj je vlasti Trebinje, a ponegdje, kao u Vrsinju (današnjim Zupcima), Uskoplju i Popovu, graniče s dubrovačkim teritorijem.

Hercegove neprilike iskoristiše i Mlečani te 1465. zaposješe Krajinu i Neretvu, ali se u to umiješa ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin. To miješanje bijaše u svezi s njegovom

općom politikom. Malo nakon pada Bosne navali on na nju, oslobodi od Turaka prostor do Jajca i Srebrenika te osnova jajačku i srebreničku banovinu. Nakon toga se bavio mišlju da povede borbu s Turcima sa zapada i s juga. Raspadanje hercegove zemlje htio je Matijaš Korvin izrabiti da ojača svoju vlast na jugu Hrvatske i ponovno dobije hercegove zemlje koje su svojedobno pripadale Hrvatskoj, pri tome suzbijajući utjecaj Mlečana. Herceg Stjepan pristade da Matijaševe čete 1465. zaposjednu tvrđavu Počitelj, a na to iz Neretve istisne Mlečane koji i nadalje ostadoše u Krajini.

Matijaš se ponašao kao da je Hercegovina njegova zemlja. No uz Matijaša pristadoše i Vlatkovići, koji su držali uporišta u zapadnoj Hercegovini. Uto 1466. umre herceg Stjepan a naslijedi ga sin mu Vlatko. Njegova sina Vladislava doskora nesta s poprišta. Turci su svojim provalama koje su se nastavile i slijedećih godina, sve više smanjivali prostor pod njegovom vlašću.

Dubrovnik je krivim okom gledao kako se Mlečani gnijezde u Neretvi, što znači i u luci Drijevima koja odavna spada u sferu dubrovačkoga ekonomskog utjecaja. Kao i 1452. tako su i sada poradili u ugarsko-hrvatskog kralja da ovaj Mlečane odande istisne. To je uostalom bila i kraljeva težnja, te je, kako već vidjesmo, stvar pošla prema želji Dubrovčana: Mlečani su odande zaista istisnuti.

Kako se sa zaposjedanjem Počitelja vlast ugarsko-hrvatskog kralja znatno približila Dubrovniku, to se očekivalo i tražilo, da Dubrovnik pomogne održavanje tvrdog grada[181]. Premda su Dubrovčani zbog straha pred Turcima bili u sto neprilika, ipak su se odazivali. Nisu mogli odbiti pomoć svome vrhovnom gospodaru, a i sami su htjeli pridonijeti borbi protiv neprijatelja koji bijaše opći neprijatelj a mogao je i njih ugroziti. I tako Dubrovčani 1466. grade most kod Počitelja, a sam grad obilato pomažu novcem, hranom i streljivom te šalju i svoje majstore-stručnjake za utvrđivanje. God. 1468. dao je kralj Dubrovčanima potvrdu na 800 dukata što ih je primio od njih na račun uobičajenog danka »za grad naš Počitelj u Hrvatskom našem kraljevstvu«. I god. 1470. daje im istu takvu potvrdu[182]. Sve to rade Dubrovčani tajno i vrlo oprezno kako Turci ne bi o tome ništa saznali.

Zgodno će biti uplesti ovdje neke potankosti o odnosu Dubrovnika prema albanskom vođi Jurju Kastriotiću Skenderbegu. Ovaj je, naime, uspio 1443. pobjeći iz Carigrada, vratiti se u domovinu, zauzeti grad Kroju i podvrći znatan dio Albanije. Otada pa sve do smrti 1468. uspio se održati u čestim borbama protiv Turaka, a znao se čvrsto postaviti i prema Mlecima. Dubrovčani su s njime podržavali prijateljske odnose a s njegovom zemljom trgovali dobavljajući iz nje žito i druge poljoprivredne proizvode. Skenderbeg je pak od Dubrovčana tražio ratnog materijala i usluge pomorskog prijevoza. Udovoljavajući mu oni su bili vrlo oprezni zbog bojazni pred Turcima. Jednom su mu izlazili u susret, drugi put su nalazili izliku da mu ne udovolje. Zna se da su mu slali zidare i brodograditelje. Davali su mu i od novaca koji se sakupljao za križarske pohode, ali su se ponekad sustezali to učiniti. Inače su ga redovito obavještavali o svemu i pomagali ga u nekim diplomatskim akcijama. U njegovoj službi bijaše Dubrovčanin Paladin Gundulić. Dubrovački humanist Đon Gazul, podrijetlom Albanac, obavljao je diplomatske misije povjerene mu od Skenderbega. Nekom prigodom ponudi mu dubrovačka vlada da će mu smjestiti obitelj na Mljetu u slučaju potrebe. Skenderbeg je posjetio Dubrovnik 1450. i 1462. Kad su ga 1466. potukli Turci te je išao papi tražiti pomoć, molili su ga da ne prolazi kroz Dubrovnik kako ne bi imali neprilike s Turcima. Uza svu stanovitu suzdržljivost što proistječe iz straha od Turaka, moramo ipak, upravo s obzirom na teške prilike, istaknuti dubrovački opći prijateljski stav prema ovome albanskom narodnom junaku iz borbi protiv Turaka[183].

U međuvremenu je turski pritisak bivao sve jači, pa su Dubrovčani od 1469. morali znatno povisiti svoj danak: od 1500 na 5000 zlatnih dukata[184]. Turski zahtjevi, dakle, rastu.

Već 15. svibnja 1471. sultan Mehmed II. određuje a oni pristaju da slijedeće 1472. godine plate harač od 9000 zlatnih dukata, a nakon toga i 10.000 zlatnih dukata godišnje[185].

Međutim pade grad Počitelj, važan bedem u borbi protiv Turaka. Dogodilo se to u rujnu 1471, kad turski sandžak-beg Hamza-beg javlja po posebnom poslaniku Dubrovčanima tu »veselu« vijest. Sa zabrinutošću u sebi a prema vani s tobožnjim veselim licem zbog te pobjede Turaka, svojih »prijatelja«, Vijeće umoljenih obdari poslanika sa četrdeset perpera[186].

Pad Počitelja izazove konsternaciju ali i pometnju koju Dubrovčani odlučiše iskoristiti za svoje teritorijalno proširenje nastojeći se domoći neretvinog otoka Posrednice što ga plaču glavni rukav Neretve i sporedni rukavac nazvan »Mala Neretva«.

Darujući im Ston i Stonski rat još im Dušan Silni 1333. darova cijeli kraj od Neretve do Orašca, uključujući dakle i Posrednicu, koju usto izričito spominje u prigodnoj ispravi. No Dubrovčani taj kraj nisu i stvarno dobili, jer bijaše u bosanskoj vlasti. Tadašnji bosanski ban Stjepan Kotromanić prizna im jedino Stonski rat. Dubrovčani su kasnije držali na Posrednici manju trgovačku naseobinu, ali to bijaše i dalje bosanski državni teritorij. Sada pak, sred pometnje i raspadanja hercegove države uskrisiše svoje stare pretenzije te nakon pada Počitelja zaposjedoše Posrednicu i počeše je utvrđivati. Nakanili su je pretvoriti u svoje ekonomsko uporište na Donjoj Neretvi i tako ujedno onemogućiti mletačke pretenzije na emporij donje Neretve. Herceg Vlatko uloži u turskog sultana prosvjed protiv dubrovačkog postupka. Sultan Mehmed II. izda najprije na razmeđi studenog i prosinca 1471. zapovijest Hamza-begu da ustanovi jesu li Dubrovčani zaista sagradili utvrdu, te ako jesu nek je razori[187]. Do razaranja ipak ne dođe, nego u veljači slijedeće 1472. godine sandžak-beg Hamza-beg u Foči raspravi s hercegovim i dubrovačkim poslanicima o nastalom sporu, pozvavši ih da iznesu dokaze o svojem pravu. Hercegovi poslanici se pozvaše samo na to da su na Posrednici pasle kobile hercegova sluge Šimruša kao na hercegovoj zemlji. Dubrovčani pak izniješe sada, nakon 140 godina, Dušanovu povelju u kojoj se spominje darivanje Posrednice, posluživ se također neistinom da su je držali od tog vremena. Hamza-beg presudi 8. veljače 1472. u korist Dubrovčana, utvrdivši da je ona njihova te da herceg ni bilo tko drugi nema prava na nju[188].

Neretva doista bijaše vruć teren. Ivaniš Vlatković sporio se s hercegom Vlatkom, a čete kralja Matijaša i Ivaniša Vlatkovića borile se i poslije pada Počitelja protiv Turaka.

Nakon svoje diplomatske pobjede nad hercegom Vlatkom Dubrovčani uvidješe da je za njih vrlo opasno držati Posrednicu koja je u taj mah u središtu borbe između ugarsko-hrvatskog kraljevstva i Turske, pa je već u ožujku 1472. napustiše. Na njoj nešto kasnije zapovjednici kralja Matijaša, pokraj današnjeg Opuzena, podigoše tvrđavu Koš i tu nakon pada Počitelja stvoriše novi bedem protiv Turaka. Kao i prije Počitelj, tako Dubrovčani sada i ovu tvrđavu pomažu novcem, hranom i municijom, doduše vrlo oprezno i tajno kako to Turci ne bi saznali.

Pri ovakvim prilikama trgovački se promet u ovom kraju teško mogao odvijati. Dubrovačka naseobina u Drijevima dva puta je, 1470. i 1475, napuštala Drijeva sklanjajući se u Osobjavu na Stonskom ratu.

Tvrđava Koš održa se nakon pada Hercegovine sve do 1490, kad dođe pod Turke, koji tada posve zavladaše Neretvom[189].

Dubrovčani su uspijevali tajno pomagati tvrđavu Koš, ali u jačoj i općoj ofanzivi protiv Turaka nisu ni mogli ni htjeli sudjelovati. Kad je kralj Matijaš, pripremajući se za veliki rat protiv Turaka, zatražio putem svog poslanika Dubrovčanina Mata Đordića od Dubrovnika dvije galije za pomorski rat, oni to odbiše, u punom uvjerenju da će ih poslanik, njihov sugrađanin, znati pred kraljem opravdati. Vijeće umoljenih naime odgovori:

»Mi ne možemo to učiniti bez očite pogibelji i propasti naše države. A Vama, gosparu Mato, govorimo, Vi ste brat i sin naš, krv naša i naša put. Povjeravamo se Vama. Vi ćete kao dobar sin ove Republike odgovoriti tako lijepo, da ćemo ostati u miru«[190].

Položaj Dubrovnika bijaše zaista težak i turski ekonomski pritisak bijaše sve jači. Dosad su dubrovački trgovci plaćali, prema sultanovim povlasticama, samo po dvije aspre za stotinu aspri prodane robe, kako inače bijaše u običaju samo u gradovima Plovdivu, Drinopolju, i Kratovu, dok su od svake druge, tzv. »putne« carine (uvozne, prolazne i izvozne), bili oslobođeni. Sada pak, 1477, odredi sultan da dubrovački trgovci pred Dubrovnikom plaćaju uvoznu i izvoznu carinu od 5%, dok su turski podanici plaćali samo 4%. Ta se novouvedena carina počela naplaćivati 24. listopada 1477, a o tom je posebno obavijestio sultan Dubrovčane svojim dopisom od 15. studenog 1477. Dubrovčani se potužiše sultanu i on svojim ispravama od 28. veljače i 2. ožujka 1478. ukine te carine, usto još odredi da im se carina naplaćena od 1. prosinca 1477. vrati. U naknadu za to odredi da mu Dubrovčani uz godišnji harač od 10.000 dukata plaćaju za taj *đumruk* (carinu), dakle kao zakup te carine, 2500 dukata, i to počevši od 1. studenog 1478, kako se i inače računao harač, tj. od 1. studenog do kraja listopada slijedeće godine. I zaista: carina naplaćivana na granici pred Dubrovnikom od 1. prosinca 1477. bude im vraćena, a za slijedeću 1478–1479. godinu isplatiše Dubrovčani sultanu u siječnju 1479. svotu od 12.500 zlatnih dukata. Isti danak isplatiše 5. veljače 1480, tj. za 1479–1480[191]. Tako je, eto, dubrovački danak Turcima povećan s 10.000 na 12.500 zlatnih dukata.

Međutim još iste 1480. godine ponovno pojačaše Turci pritisak na Dubrovnik. Sultan Mehmed II. izda hercegovačkom sandžak-begu Ajazu (nesačuvani) ferman u kome mu se na turski način zapovijeda »da pokrajinu koja pripada Dubrovniku privuče k sebi i okrene je na svoju stranu«, ali u isto doba »da joj bude prijateljski naklonjen«. Sultan je dakle želio da se ovo još jače povezivanje, dotično uklapanje Dubrovnika u sklop turske države, izvede na miran način, tj. moralnim pritiskom moći velike turske imperije i svojega neposrednog jakog i prijetećeg susjedstva. Ajaz-beg izvrši zapovjeđeno, ali ne mirnim načinom već poslavši na dubrovačko zemljište vojvodu Jonusa, koji odmah poče pljačkati, zarobi 46 ljudi, trojicu ubije i ote 7000 grla stoke[192]. Dubrovčani brže bolje poslaše poslanstvo sultanu. Dođe do pregovora, u kojima dubrovačkim poslanicima uspije sačuvati slobodu svoga grada, ali s time da se harač povisi na daljnjih 2500 dukata, odnosno na sveukupno 15.000 mletačkih dukata.

O tome je sultan 7. svibnja 1480. izdao Dubrovčanima posebnu povelju iz koje se, kao i iz slijedećih, vidi da je povišenje harača cijena ponovne potvrde dubrovačke države, odnosno cijena za to što Dubrovnik nije 1480. uklopljen u tursku državu već je i dalje ostao slobodan. Sultan dalje određuje da ovakav povišeni harač valja plaćati od 1. studenog iste godine. U povelji se zatim nalaže da bilo koji sandžak-beg ili kakav drugi turski službenik nema pravo bilo što zahtijevati od Dubrovnika, a prekršitelji će se kazniti budu li to Dubrovčani zahtijevali. Sultan potvrđuje dalje da dubrovački trgovci mogu bez smetnje putovati i trgovati po svoj turskoj državi, plaćajući po dosadašnjem načinu carinu i brodarinu (plaćanje prijelaza preko rijeke)[193]. Istodobno, zatraži on 7. svibnja 1480. posebnom naredbom od Dubrovčana da mu i za vrijeme od šest mjeseci, naime od svibnja do listopada, isplate na ime povišenja danka 1250 dukata[194].

U međuvremenu je hercegovački sandžak-beg Ajaz postao ćustendilskim sandžak-begom. Sultan mu na tom položaju šalje ferman, u kojem ga ukorava što je pljačkao dubrovački teritorij, jer mu to nije bilo zapovjeđeno. Naređuje mu da Dubrovčanima vrati zarobljene ljude i otetu stoku te da im nadoknadi svu počinjenu štetu[195]. Kad je u studenom došlo vrijeme da se za 1479–1480. isplati povišeni harač, Dubrovčani ne isplatiše 15.000

dukata, već samo 13.750, naime računajući da povišenje harača teče tek od 7. svibnja 1480, dana spomenute sultanove povelje[196].

Iduće 1481. god. umre veliki turski osvajač Mehmed II. Njegov nasljednik Bajazit II. bio je mirniji te se takvim pokazao i prema Dubrovniku. On im 22. studenog 1481. izda povelju kojom im snizuje harač od 15.000 dukata na prijašnjih 12.500 dukata, usto im potvrdi slobodu trgovanja i sve povlastice trgovcima na isti način kako su to njegovi prethodnici činili 1441. i 1458. U dokumentu se izričito kao turska zemlja spominje i Hercegovina. Oslobađaju se kao i dosad »putne« carine, a imaju plaćati jedino za prodanu robu 2 aspre na 100 aspra vrijednosti.

Vrlo su važne odredbe koje dopuštaju da u Dubrovnik mogu dolaziti trgovati ljudi svih naroda; štoviše, bude li Turska u ratu s nekom zapadnom ili istočnom državom, Dubrovčani mogu i dalje slobodno s njom trgovati i odlaziti u nju[197].

Ovako utvrđeni danak plaćali su Dubrovčani svake godine sve do kraja XVII. st., kad nastupiše neke promjene. Danak su na Portu nosili poklisari. Tijekom vremena tzv. đumruk od 2500 dukata potpuno se uklopio u harač, te se više kao đumruk i ne spominje, već se veli da harač iznosi 12.500 dukata.

Istakli smo da je sultan u povelji spomenuo i Hercegovinu kao zemlju turskog carstva. U to je doba gotovo cijela Hercegovina zaista bila pod Turcima. Vlast hercega Vlatka bijaše ograničena na vrlo mali dio zemljišta, i jedino jače uporište bio je grad Novi. U njemu je djelovala posada koju je tamo, u sporazumu s hercegom Vlatkom, smjestio ugarsko-hrvatski kralj Matijaš koji se smatrao vrhovnim poglavarom Hercegovine. On je, naime, htio da i na jugu ima uporišta u borbi protiv Turaka, pa je tako nakon pada Počitelja njegova posada držala i grad Koš na Neretvi.

Matijaš je zahtijevao od Dubrovčana da te utvrđene gradove, posljednja uporišta na jugu protiv Turaka, pomažu hranom i ratnim potrepštinama. Premda u teškoj situaciji zbog blizine Turaka, općeg pritiska turske imperije na njih i opasnosti za svoje trgovce u turskom carstvu, Dubrovčani ipak pomažu ta dva grada. Dok im je pomaganje Koša uspijevalo držati u tajnosti, dotle se za pomoć Novom saznalo.

Ponovno imenovan hercegovačkim sandžak-begom Ajaz je navaljivao na Novi nastojeći ga osvojiti. Tako je i saznao za dubrovačku pomoć ugarsko-hrvatskoj posadi u tom gradu te je to dojavio Bajazitu II. Ovaj na to svojim fermanom od 17. prosinca 1481, primljenim u Dubrovniku 8. siječnja 1482, ukori Dubrovčane i pozva ih da odustanu od pomaganja Novog; dapače im napomene kako su u stvari dužni pomagati Ajaz-bega[198]. Nakon ove opomene Dubrovčani više nisu slali pomoć Novom. Kako se posada nije mogla održati, ona na mirni način preda grad Turcima, s time da ona može slobodno i mirno izići iz grada. Poslanik Ajaz-begov, vojvoda Ferhat osobno javi 28. siječnja tu vijest Dubrovčanima zatraživši pače od njih brodove koji će posadu iz Novog odvesti. Dubrovačka vlada zaista dade brodove, a priznavši novostvorenu situaciju zapovjedi poslanicima harača koji su putovali kroz Konavle za Carigrad, da odu u Novi i poklone se pobjedniku Ajazu. Većina vojnika novske posade stupi pak u službu Dubrovnika i ostade u njemu[199].

ODNOSI DUBROVNIKA I TURAKA OD PADA HERCEGOVINE 1482. DO TURSKOG OSVOJENJA EGIPTA 1517.

Premda su Dubrovčani znali uspostaviti način življenja sa središnjom turskom vlasti, pojedini sandžak-begovi Hercegovine, pa i već prvi od njih Ajaz-beg, pokazivahu tendenciju da podignu Novi na štetu Dubrovnika. U početku je Ajaz-beg bio do stanovite mjere sklon Dubrovniku, ali mu je kasnije počeo praviti neprilike. Tako su Turci imali u Novom svoje solane, odakle se sol izvozila u unutrašnjost, ali kako to nije moglo podmiriti sve potrebe, počeše u Novi uvoziti sol iz drugih zemalja. S obzirom na okolnosti Dubrovčani nisu mogli ustati protiv proizvodnje soli u Novom, kao što su činili nekad, za domaćih vladara, niti su se mogli buniti protiv trgovine soli u tom gradu, ali su se zato odmah suprotstavili uvozu soli iz bilo koje druge zemlje osim svoje. Zatražili su stoga od sultana (pozivajući se na to što su turski haračnici) da se u Novi uvozi isključivo njihova sol a zabrani trgovina s bilo kim drugim, jer to njima nanosi štetu. I doista, u ožujku 1483. izda sultan Bajazit naredbu dizdaru u Novome da se nakon rasprodaje vlastite novske soli može prodavati jedino dubrovačka. Budući da novski dizdar nije tu sultanovu zapovijest štovao, sultan 24. svibnja ponovi naredbu, priopćivši je istodobno dizdaru u Novom i kadiji u Foči, tada glavnom gradu Hercegovine.

Nije se pritom radilo samo o prodaji soli, nego općenito o trgovini preko Dubrovnika. Ajaz-beg se naime trudio da trgovinu preko Dubrovnika omete i prebaci na Novi.

U to su doba trgovci Firence obilno uvozili u Tursku tkanine, a i drugačije trgovali s

Turskom preko Dubrovnika. I ovu trgovinu nastoji Ajaz omesti i navrnuti u Novi. Tada se puno trgovalo sa crvcem, olovom, svilom i voskom.

Dubrovčani često šalju poslanike Ajazu kako bi riješili te probleme, pri tom ne zaboravljaju ni razna podmićivanja, pomažu zatim i trgovce, samo kako bi ih privukli u Dubrovnik. S druge strane Dubrovčani ometaju trgovinu u Novom a svojim trgovcima potpuno zabraniše trgovinu s istim gradom; nisu se susprezali kazniti trgovce koji su se oglušili o tu zapovijest. A onda i turska središnja vlast, usprkos tome što su sultani svojim fermanima dopuštali posve slobodnu trgovinu s Dubrovnikom, poče s ograničenjima. Tako Bajazit II. zabrani izvoz i uvoz crvca, olova, svile i voska preko Dubrovnika, s time da se trgovina njima prebaci na Novi.

Ajaz-begov nasljednik Mustafa-beg onemogućuje u Hercegovini trgovinu i sa svim drugim proizvodima, bilo je potpuno zabranjujući bilo joj namećući carinu. Na tužbu Dubrovnika izda sultan u ožujku 1484. sandžak-begu Mustafi i svim kadijama Hercegovine ferman, u kojem ponavlja zabranu trgovine crvcem, olovom, svilom i voskom preko Dubrovnika, kako bi se poduprla novska skala, ali ujedno ističe da trgovina svim ostalim proizvodima može prolaziti kroz Dubrovnik i ne smije se ometati.

Neko vrijeme nakon 1483. mirno se u Novome prodavala dubrovačka sol, ali 1485. opet počeše razmirice. Amaldar (zakupnik carine) Eine-beg, koji je ujedno upravljao novskim solanama, solnom trgovinom i carinama, potuži se sultanu da se u Novome ne prodaje njegova sol već nekih »stranaca«, očito pri tom ciljajući i na Dubrovčane. Dubrovački poklisari na Porti potuže se pak da se u Novom opet počela prodavati i druga uvozna sol a ne samo dubrovačka, premda je oni nude pod istim uvjetima kao i ti nepoželjni stranci. Dubrovački poklisari su razložili kako su Dubrovčani carski haračnici, a od prodaje soli njihov je život, te ako im se ne omogući prodaja soli u Novom onako kako je sultan bio odredio, dolazi u pitanje hoće li imati toliko prihoda da plaćaju harač.

Razmatrajući obje tužbe, sultan odredi iste godine (1485) hercegovačkom sandžak-begu te novskom i fočanskom kadiji da upriliče sastanak izaslanika Dubrovnika s amaldarom Eine-begom, te da se stvori sporazum koji će biti od koristi carskoj blagajni i voditi računa o dubrovačkoj tužbi, ako je ona opravdana, a čini se da jest.

U to doba postao je Novi važnom lukom zahvaljujući i tome što je uslijed ratnih i političkih prilika prestao promet preko luke Drijeva, u kojoj su kroz srednji vijek glavnu riječ vodili Dubrovčani. Nakon pada Počitelja u turske ruke 1471, ulogu njegovu preuzme novoosnovana tvrđava Koš, koja je sve do 1490. bila posljednjim bedemom protiv Turaka u ovom kraju. Kao što se Drijeva nazivahu prije lukom Neretve, tako se sada Koš ponekad naziva utvrdom Neretve. Premda su se kadikad izvlačili od toga Dubrovčani češće pomagahu tu utvrdu šaljući potajno od Turaka pomoć u hrani, oružju, građevnom materijalu i novcu[200]. Tako u dubrovačkom arhivu nalazimo zanimljivu priznanicu od 23. svibnja 1488, pisanu glagoljicom, kojom Mihail, izaslanik hrvatskog bana i kapetana neretljanskog, priznaje da je od dubrovačke vlade u ime zajma primio 20 zlatnih dukata za uzdržavanje neretljanskog grada Koša[201]. Ovakva napetost na donjoj Neretvi, gdje je ušće pod svojim nadzorom držala ugarsko-hrvatska posada u Košu a malo dalje uzvodno već u Počitelju bijahu Turci, nije pogodovala razvitku trgovačkog prometa Neretvom, te je on potpuno zastao. Posada u Košu, međutim, nadzirala je samo uži kraj najdonje neretljanske ravnice, a već dalje na jugoistoku bijahu u Kleku Turci, što znači da se između hrvatskog teritorija na donjoj Neretvi i onog dubrovačkog prostiralo tursko područje. Kako Dubrovčani nisu imali s Košem kopnenu vezu, njihova je potajna pomoć putovala morem. Zbog nemogućnosti trgovine Neretvom, Klek je kao turska luka dobio nešto na važnosti, premda zbog blizine protivnika nije mogao ostvariti ni nekadašnju važnost Drijeva ni sadašnju Novog.

Glavni amaldar, šef novske carinarnice koja je razgranato poslovala i imala više službenika-amaldara, posjedovao je veliku vlast, i to ne samo nad Novim već i nad cijelim turskim pograničnim područjem prema Dubrovniku. Novska je carinarnica, naime, upravljala svim tim područjem: nad Risnom, Klekom i pograničnom carinarskom postajom Ledenicama iznad Dubrovnika.

Godine 1485. glavni novski amaldar Eine-beg sklopi ugovor s dubrovačkom vladom o prodaji soli i trgovini uopće, koji potvrdi hercegovački sandžak-beg Mustafa-beg. Tim su ugovorom Dubrovčani dobili mnogo, jer je on ukidao mnoga ranija ograničenja. Određeno je da se ubuduće sol prodaje u Novom, Risnu, Dubrovniku, Slanom i Kleku. U Novom će se, a razumije se i u Risnu, najprije prodavati sol proizvedena u mjestu, a tek zatim dubrovačka. No bez obzira je li novska sol već prodana ili nije, turski podanici moći će dolaziti u Dubrovnik, Slano i Klek te kupovati dubrovačku sol. Ugovorom se inače jasno određuje dubrovački solni monopol. Ni u kojem drugom mjestu ovog područja neće se smjeti prodavati sol, a u nekim mjestima – s iznimkom Novog i Risna gdje će prednost imati novska sol – nikakva druga sol osim dubrovačke. Dobit od prodaje dubrovačke soli turskim podanicima dijelit će se popola između dubrovačke i turske državne blagajne; ovo ne vrijedi za sol što se prodaje dubrovačkim podanicima. Kako bi nadgledale pritjecanje dobiti, glavni novski amaldar i dubrovačka vlada držat će svoje »naredbenike« u Dubrovniku, Slanom, Novom i Kleku. Na turskom se »naredbenici« zvahu »emini«, ali njihovu ulogu s turske strane preuzimaju uskoro emini koje imenuje turska državna vlast; oni su carski službenici i paze na korist državne blagajne.

Ovim se ugovorom reguliraju i ostali trgovački poslovi. Tako će ubuduće moći iz Dubrovnika slobodno putovati u Tursku svaka druga roba, bilo dubrovačka bilo iz koje mu drago zemlje, bez ikakva plaćanja uvozne putne carine.

Odredbe govore i o uvozu u Dubrovnik; odsada će se crvac, olovo, svilu i vosak moći slobodno izvoziti u Dubrovnik. Međutim, dok se u Novom bude prodavala novska sol, olovo će se iz Turske prebacivati jedino u Novi, odakle će onda kopnom ili morem u Dubrovnik. Kad se pak prestane prodavati novska sol, moći će se i olovo izvoziti izravno u Dubrovnik. No dok se uvoz iz Dubrovnika oslobađa putne carine, dotle već prema ovom ugovoru za crvac, olovo, svilu i vosak valja plaćati izvoznu carinu; za ostale se artikle veli da će o njihovu carinjenju odlučivati sultan. Privilegije što ih je sultan 1442. podario Dubrovniku, djelomice dakle prestaju vrijediti.

Ipak su Dubrovčani ovim ugovorom mnogo dobili, ali su puno dobili i Turci jer im se njime priznaje velika dobit u prodaji dubrovačke soli turskim podanicima. Izvoz iz Turske na more ostao je ipak i dalje privilegija Novog, jer je na izvoz u Dubrovnik načelno udarena carina, s time što se za četiri artikla već sada izričito u ugovoru određuje da će se na njih plaćati carina. Izvoz olova u Dubrovnik više se, doduše, ne zabranjuje ali se zato podosta ograničava. Svrha je odredbe o olovu očito bila da karavane koje odlaze po novsku sol ne putuju u Novi prazne, već da prebacuju olovo.

Sultan je ugovor svojim fermanom od 1. rujna 1485. odobrio. Tako se u Novom nastavila prodaja dubrovačke soli, pače prodavali su je Dubrovčani i u Risnu, luci regionalne važnosti u sjevernom dijelu Boke Kotorske, sada također pod turskom vlasti.

Znatniju promjenu u trgovačkim odnosima izazvao je pad Koša u turske ruke 1490. godine. Na donjoj Neretvi nastaje mir koji pogoduje trgovini. Trg soli se iz Kleka ponovno premješta u Drijeva, gdje i inače oživljava trgovina i obnavlja se dubrovačka kolonija. Luka se i u jednom turskom dokumentu iz 1494. sada naziva *Neretva;* već u XVI. st. dobit će novi naziv *Gabela.*

Između 1499. i 1503. godine Turska i Mletačka Republika ratuju. God. 1501. Mlecima

se kao saveznik priključuje i ugarsko-hrvatski kralj Vladislav, što će imati stanovite reperkusije i na Dubrovnik, kojima se bavimo u ostalim poglavljima. Zasad nas, međutim, zanima mir između kralja Vladislava i Turske sklopljen u Budimu 20. kolovoza 1503, koji se odnosi i na Mletačku Republiku. U ovaj mir, naime, bijahu uklopljene i sve zemlje koje su u bilo kakvom državnopravnom odnosu s ugarsko-hrvatskim kraljem.

Posjedujemo sačuvanu ispravu na latinskom jeziku, što ju je izdao kralj Vladislav. Spominjući na više mjesta tursku vlast, dotično vlast sultanovu, isprava je naziva *Carskim Veličanstvom* (Cesarea Majestas). Vladislav se kiti ovdje dugim svojim naslovom zemalja kojima vlada i na koje ima pretenzije, odnosno koje se spominju i kao povijesne reminiscencije. Tako Vladislav s početka veli:

»Mi Vladislav po milosti Božjoj kralj Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske...«

Dubrovnik se posebno u kraljevskom naslovu ne spominje jer ga smatra dijelom Dalmacije, ali se za njega u tekstu kaže:

»Osim toga Dubrovnik, naš grad Dalmacije, sa svim svojim tvrđavama, gradovima, zemljama, pripadcima, krajevima i također sa svakim otokom, sa svom svojom vlasti na isti način pri nama Kralju Vladislavu uključuje se u taj mir, ali tribut i službe, koje su do sada Carskom Veličanstvu plaćali i davali, neka i od sada daju, ali daljnje službe kojih prije nije bilo, neka se od njega ne traže«[202].

Ovime je između ugarsko-hrvatskog kralja i Turaka jasno definiran položaj Dubrovnika. Pa i Dubrovnik sâm više ne taji svoj državopravni položaj u Ugarsko-hrvatskoj državi, kao što ga je u strahu 1441–1442. bio zatajio. Obje nekoć zaraćene a sada pomirene strane priznaju, time i sâm Dubrovnik, njegovo opstojanje u Ugarsko-hrvatskoj državi, ali i sa stanovitim obavezama prema Turcima.

Premda su prije spominjanim ugovorom iz 1485. regulirani odnosi između Dubrovnika i Novog i turskog amaldara u tom gradu te ostala pitanja s time u vezi, ipak uz mirnu suradnju dolazi i do sporova, te dubrovačka vlada često intervenira kod sultana. On više puta izdaje fermane da se prema Dubrovčanima postupa prema uglavljenom sporazumu, samo što oni ne postižu uvijek punu svrhu. Dapače, Dubrovčani kadikad doživljavaju neprilike i od te najviše vlasti.

Tako je Porta u siječnju uvela novu uredbu, prema kojoj svim strancima pri uvozu i izvozu roba valja naplaćivati pet posto od vrijednosti, nemuslimanskim turskim podanicima četiri posto a Turcima 2 posto carine. Ovom su novom uredbom pogođeni svi što su uživali bilo kakve privilegije, pa tako i Mleci, Firenca, Đenova, Dubrovnik. Svi su se oni pobunili protiv uredbe, a osobito je zamašnu djelatnost razvila dubrovačka vlada skupa sa svojim trgovcima, nastojeći da im se vrati stara povlastica. Dubrovački trgovci koji se u taj mah nađoše u Turskoj, uskratiše isplatu carina, trgovina se smanji a dubrovačka vlada na zgodan diplomatski način prikaza Porti kako će nova carina dovesti do prekida trgovačkih odnosa između Turske i Dubrovnika.

Mnogostruko i uporno je radila dubrovačka vlada, pa je sultan raznim fermanima u srpnju 1505. napokon potvrdio Dubrovčanima stare povlastice, prema kojima se njima naplaćuje za prodanu robu samo dva posto carine; ne uzmognu li oni prodati svoju robu, neće im se naplatiti ništa. Ne znamo točno je li i povećana tzv. »novska« carina za izvoz olova, voska, crvca i svile iz Turske u Dubrovnik ostala na snazi, ali se ona u općim fermanima iz 1505. pa nadalje ne spominje. No dubrovački trgovci i poslije 1505. doživljavaju kojekakve neprilike.

Novski glavni almadar, odnosno emin za Hercegovinu, nadzirao je svu trgovinu što je išla preko Neretve, Slanog, Dubrovnika, Novog i Risna, pa se tu nije moglo izbjeći plaćanje turske carine; jer su i u Turcima podložnim lukama, i u Slanom i Dubrovniku postojali turski

emini. Uza sve to trgovci iz Turske, koji znatnim dijelom bijahu kršćani, ipak počeše iznalaziti način kako da pri izvozu iz Hercegovine i uvoza u nju izbjegnu plaćanje turske carine. Kako u Stonu i pred Stonom nije bilo turskog emina, sve su više skretali ovamo i tu trgovali s domaćim trgovcima. Tako, eto, Ston posta važno trgovačko mjesto puno trgovaca. Odavde su trgovci iz Turske odlazili čak u Mletke pa i u druge zemlje, tamo odnosili robu i odande je donosili.

Sve to ipak nije promaklo turskim zakupnicima carine (amaldarima) u Hercegovini, te oni postaviše svoje ljude na granici u blizini Stona, s time da pri izvozu i uvozu na teritorij dubrovački pobiraju carinu. Dubrovčani su te ljude tjerali i nisu im dopuštali pobirati carinu, pa se novski kadija potužio sultanu. Sultan na to svojim fermanom upućenim 1510. hercegovačkom sandžak-begu te novskom kadiji, nazoru i eminu zapovjedi da carinu pred Stonom neizostavno treba pobirati; dakako da su isti taj ferman upoznali i Dubrovčani.

Nakon Bajazita II. došao je 1512. na prijesto sultan Selim I. U početku on povisuje Dubrovčanima carinu u Turskoj od 2 na 5 posto, kao i ostalim strancima, ali mu oni odmah šalju poslanike zahtijevajući potvrdu starih povlastica. I doista: 1513. god. potvrdi novi sultan s nekoliko fermana sve dubrovačke povlastice u Turskoj. Najvažniji im je ferman izdao i na turskom i na ćirilicom pisanom hrvatskom, kojim Dubrovčanima za njihovu zamolbu potvrđuje sve povlastice što su im već dali i priznali njegovi prethodnici Mehmed II. i Bajazit II.

Posebno je pak izdao dva fermana – jedan upućen rumelijskim i anadolijskim kadijama a drugi samo rumelijskim, međutim slična sadržaja – kojim izričito ukida Dubrovčanima nametnutu prodajnu carinu od pet posto, a vraća staru, povlasticama utvrđenu, od dva posto. Uza sve to povremeno je i dalje dolazilo do sporova u naplati carine u pojedinim mjestima[203]

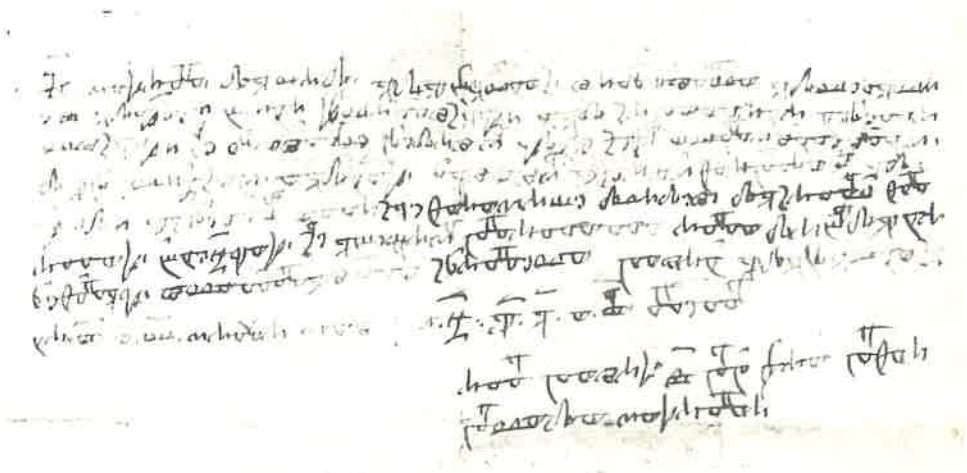

Priznanica pisana glagoljicom, kojom Mihael izaslanik hrvatskog bana i kapetana neretvanskog priznaje, da je primio od dubrovačke vlade, u ime zajma, 20 zlatnih dukata za uzdržavanje neretvanskoga grada Koša, g. 1488.

DUBROVNIK I MLECI

Premda je prestanak mletačke vrhovne vlasti 1358. izazvao u Dubrovniku trenutnu krizu, ipak to bijaše po njega velika dobit[204].

Kad su u Mlecima spoznali da im u Dalmaciji izmiče vlast, dadoše oni Dubrovčanima 1358. sva prava mletačkih građana, dapače i samo mletačko građanstvo. Nakon prestanka vrhovne mletačke vlasti u Dubrovniku, držalo se u njemu da ta povlastica i dalje vrijedi[205]. Premda su Dubrovčani djelovali na prostranom trgovačkom području, kopnenom na Balkanskom poluotoku i pomorskom u znatnom dijelu Sredozemlja, bez sumnje je vrlo važna bila i njihova pomorska trgovina s Mlecima, najvažnijim i najbogatijim trgovačkim gradom na Jadranu evropskog značenja, s razgranatom trgovinom na cijelom Mediteranu i u velikom dijelu kopnene Evrope. Nije stoga ni čudo što je Dubrovnik, kao važan pomorsko-trgovački grad, podržavao i želio svakako i dalje podržavati pomorsko-trgovačke veze s tim važnim evropskim emporijem.

Uza sve to što je teoretski i dalje vrijedila povlastica iz 1358, ipak je sve češće dolazilo do trzavica koje na kraju dovedoše do toga da je stvarna snaga povlastice počela opadati. Premda se Dubrovnik kao pomorsko-trgovački grad nije mogao mjeriti s velegradom Mlecima, od 1358. god. postaje sve zamjetljiviji stalan antagonizam između dviju republika. Sve jača i jača pomorska trgovina Dubrovnika već postaje Mlečanima trn u oku.

I doista, Dubrovčani sve čine da se od mletačke zavisnosti emancipiraju i u pomorsko-ekonomskom pogledu. Stvaraju odredbe općeg značenja, u kojima Mlečani ipak vide žalac uperen protiv sebe.

U običaju bijaše da u brodovima bude više udjela; tako je bilo dosta brodova u čijemu

su vlasništvu imali udjela i Dubrovčani i stranci, osobito Mlečani. Onda 24. listopada Dubrovčani donose dva važna zakona, s obrazloženjem kako je neophodno da se njihova zapuštena mornarica obnovi; oni uđoše u statut kao LXVI. i LXVII. poglavlje šeste knjige. Prvim se odlučuje da na svakom brodu, u čijem vlasništvu Dubrovčani imaju udjela skupa sa strancem, mora biti dubrovačkih mornara razmjerno dubrovačkim udjelima. Drugim se pak zakonom određuje da ubuduće Dubrovčanin ne smije stjecati vlasništvo nad stranim brodom niti pak smije strancu davati udio u vlasništvu nad svojim brodom. Time su se Mlečani bez sumnje osjetili pogođenima, tim više što su Dubrovčani donijeli i drugih mjera kojima su ograničavali dotad osobito privilegiran položaj mletačkih trgovaca u Dubrovniku[206].

Nisu Dubrovčani išli za tim da potpuno prekinu svoje pomorske i trgovačke odnose s Mlecima, jer im je do njih ipak bilo stalo, tim više što su za svoju trgovinu još trebali mletačkih brodova, ali se eto javlja njihova tendencija da se ipak postupno sve više ekonomski emancipiraju od Mlečana te izgrade takvu svoju mornaricu koja će potpuno moći udovoljiti potrebama vlastite pomorske trgovine. Mlečani su na te mjere odgovorili tako što su se njihovi trgovci i pomorci zajedno sa svojim brodovima povukli iz Dubrovnika, a mletačka vlada počela tjerati Dubrovčane iz Mletaka i ostalih svojih krajeva.

Dubrovčani su se tim mjerama Mletaka osjetili toliko pogođenima da su od svoga vrhovnog gospodara ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika zatražili da intervenira u Mlecima kako bi tamo odustali od tih mjera. Mletački dužd odgovori 27. siječnja 1359. da će Mleci odustati samo ako i Dubrovčani odustanu od svojih novih odredaba koje štete Mlečanima. Kralj o tome, dakako, obavijesti Dubrovčane[207]. Time međusobna trgovina nije prestala, ali su ipak mletački trgovci nastanjeni u Dubrovniku napustili grad a i dubrovačke je trgovce nastanjene u Mlecima i njihovim krajevima odande potjerala mletačka vlada.

Mletačka vlada poduzima i neke druge mjere koje uvelike štete dubrovačkoj trgovini. Tako ona 1359. i 1360. donosi odredbe koje i te kako krnje povlastice iz 1358: zabranjuje da se u Dalmaciji, što znači i u Dubrovniku, na mletačke brodove krca roba namijenjena trgovini izvan Jadranskog mora. Prema mletačkim građanima ova se odredba nije uvijek strogo primjenjivala, ali zato prema Dubrovčanima jest.

Kralj Ludovik se ponovno zauzima za Dubrovčane, a dužd 7. listopada 1360. odgovara kako će Dubrovčani moći slobodno dolaziti u Mletke s trgovačkom robom i tu trgovati te da će se s njima dobro postupati, ali samo ako priznaju mletačkim trgovcima u Dubrovniku sve stare povlastice i običaje, tj. da tu mogu i s domaćima i strancima potpuno slobodno trgovati. No do smirenja još ne dođe.

Mletačko-dubrovačke odnose mutile su i druge stvari. Na primjer, u doba dubrovačko-kotorske napetosti 1359–1362. Dubrovčani, oslanjajući se na politički jako zaleđe svoga vrhovnog vladara moćnoga ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, usuđivali su se priječiti mletačkim trgovačkim brodovima ulaz u Boku Kotorsku. Mlečani su zbog toga plijenili dubrovačke brodove a i robu dubrovačkih trgovaca. Dubrovačka vlada intervenira pa mletačka 20. studenog ukida sekvestar protiv Dubrovčana. Onda u tijeku 1362. dolazi do smirenja, jer Dubrovčani popuštaju u blokadi Kotora. Međusobna pomorska trgovina se obnavlja, ali se 1366. mletački trgovci potužiše svojoj vladi kako se u Dubrovniku s njima slabo postupa. Dubrovačka vlada odgovori da to nije istina te da mletački trgovci u Dubrovniku i sada imaju ista prava kao i za vrhovne mletačke vlasti.

Onda se 1368. obnavlja rasprava o povlastici što su je Mlečani dodijelili Dubrovčanima u siječnju 1358. Mletačka vlada pristaje da povlastica i dalje vrijedi, ali pod uvjetom da se i Dubrovčani pridržavaju odredaba kojih i ostali mletački građani. Međutim, nasuprot tome, tvrdi mletačka vlada, Dubrovčani krijumčare na štetu Mletaka. U tome smislu Mlečani

pozvaše Dubrovčane da se drže mletačkih odredaba, jer ako to ne budu činili, povlastica će prestati vrijediti.

Dubrovačka vlada na to odgovori kako ona i ne zna o kojim se to mletačkim odredbama radi, pa zatraži da joj ih Mlečani pošalju. Ovi sad odvrate da se svake godine na dan sv. Mihajla te odredbe objavljuju na običajnim mjestima, pa ako ih Dubrovčani žele upoznati neka svoje izaslanike u određeno vrijeme pošalju u Mletke.

Još je u ugovorima o podvrgavanju Mlecima iz XIII. st. bilo određeno da Dubrovčani ne smiju u Mlecima trgovati sa strancima. Prema mletačkoj povlastici iz siječnja 1358, po kojoj Dubrovčani imaju sva prava kao i mletački građani, moglo se očekivati da će to ograničenje prestati, tj. da će ubuduće Dubrovčani moći u Mlecima trgovati sa strancima. Neko vrijeme su to Mlečani zaista dopuštali, a onda 1368. zabraniše. Kad su se Dubrovčani na to požalili mletačka vlada ih oštro odbi, objašnjavajući da se tako postupa sa svim strancima. Usto ona od tog vremena poveća carine i daću na dubrovačku trgovačku robu.

I tako dok su Mlečani u doba svoje vrhovne vlasti uskraćivali Dubrovčanima pravo da u Mlecima trguju sa strancima, sami su zahtijevali da to pravo u Dubrovniku uživaju. Dubrovčani nisu željeli trpjeti takvu nejednakost, ali kako su u taj mah bili u sukobu s Nikolom Altomanovićem, velikašem zaleđa, trenutno prijeđoše šutke preko tog odbijanja. Kad je pak glavna opasnost od Altomanovića minula, oni 1372. donesoše zakon kojim zabranjuju da u Dubrovniku trguje stranac sa strancem. Zakon se, doduše, trebao odnositi na sve strance bez razlike, ali se iz svega vidi da je u prvom redu bio protiv Mlečana. Mletačka vlada je zbog toga prosvjedovala, ali Dubrovčani odgovoriše da takav zakon za njih vrijedi u Mlecima, pa ujedno o tome obavijestiše i svoga kralja Ludovika. Mleci na to odgovore protumjerama. Tako 23. prosinca 1372. mletački senat odluči da ubuduće Dubrovčani niti će što smjeti u Mletke uvesti niti će što smjeti iz njih izvesti. Kao protumjeru dubrovačka vlada zabrani Mlečanima uvoz i izvoz robe u Dubrovniku. I o jednom i o drugom Dubrovčani obavijestiše svoga kralja Ludovika. Mletački senat ide i dalje te 2. travnja 1373. zabranjuje svojim građanima i podanicima da bilo što uvoze u Dubrovnik, ali i u ostala mjesta na Jadranu odakle bi se roba mogla izvesti u Dubrovnik. Na žalost iz tih godina nisu nam sačuvani zapisnici dubrovačkih vijeća i originalna dubrovačka odluka kao protumjera. Međutim znamo da je mletačka vlada 31. ožujka 1373. dala objaviti svoju odluku, kojom određuje da svi Dubrovčani u roku od osam dana napuste Mletke i sva mjesta podložna Mlecima; pri tom se poziva na istovrsnu odluku Dubrovčana usmjerenu protiv Mlečana. Ovime je napetost između Dubrovnika i Mletaka došla do vrhunca, pa se umiješao i vrhovni vladar Dubrovnika, ugarsko-hrvatski kralj Ludovik, poslavši u Mletke svoga izaslanika. Zahvaljujući tome situacija se već slijedeće 1374. godine primirila. Najprije je mletačka vlada izdala odluku da Dubrovčani mogu dolaziti u Mletke i tu trgovati, nakon čega istovrsnu odluku u odnosu na Mlečane donese i dubrovačka vlada. U uputu poslanicima, odaslanim 21. listopada iste godine ugarsko-hrvatskom kralju dubrovačka vlada i dalje je na stajalištu da se Mlečanima ne može dopustiti trgovanje sa strancima u Dubrovniku. Istovrsna mletačka odredba odnosi se i na Dubrovčane u Mlecima.

Odredba mletačke vlade iz 1374. imala je privremeni karakter, pa se 11. prosinca 1376. napokon ukida zabrana od 23. prosinca 1372. Uza sve to se ipak ostalo na tome da mletačka vlada nije u Mlecima dopuštala Dubrovčanima trgovinu sa strancima, ali ni dubrovačka Mlečanima takvu trgovinu u Dubrovniku. Dubrovačko Veliko vijeće daje 11. travnja 1377. Mlečanima ipak jednu povlasticu: ono zabranjuje strancima da u Dubrovniku prodaju tkanine na malo, ali od te zabrane izuzima jedino Mlečane.

U sklopu ostalih događaja govorili smo o Dubrovniku za rata što ga je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik vodio 1378–1381. Poslije rata nastupiše mirniji i snošljiviji odnosi. Tako se u

odluci dubrovačkog Velikog vijeća od 3. lipnja 1385. kojom se određuju carine za strance, kaže da se od tog izuzimaju Mlečani, Dalmatinci, Slaveni, Jakinjani, i ostali s kojima postoje posebni ugovori. Mlečani se i 1392. izuzimaju od carina što ih stranci plaćaju za tkanine.

U sklopu ostalih događaja progovorili smo i o odnosu Mletaka i Dubrovnika u kritičnim i sudbonosnim događajima 1409–1413. U novom carinskom zakoniku iz 1413, zvanom »Kapitular velike carinarnice«, zadržali su Mlečani sve povlastice što su ih imali i u starijem carinskom statutu iz 1277, kao i one priznate im 1377, 1385, 1392, ali je u Kapitular ipak ušla odredba iz 1372, kojom se u Dubrovniku zabranjuje strancima međusobna trgovina, pa ni Mlečani u tome nisu izuzetak.

Znamo da je 1413. sklopljeno primirje između Mletaka i ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda. Kad se 1418. približio izmak primirja Mlečani i Dubrovčani smatraju da i dalje valja ostati u međusobnu miru[208].

Na dubrovačko-mletačke odnose djelovao je i aragonsko-mletački rat vođen 1449–1450. Aragonski kralj Alfonz V, pod čijom vlašću 1442–1458. bijaše i napuljsko kraljevstvo, kao jaki vladar teško je mogao trpjeti mletačku predominaciju na Jadranu, na kojem je posjedovao važnu apulijsku obalu. To su Mleci osjetili već 1442. Otok Korčula bio je udaljen otok pod njihovom vlasti, i lako su ga mogli ugroziti Aragonci s prekomorske apulijske obale. Na otoku se od 1442. izvode pojačani radovi na daljnjem utvrđivanju grada. Osobito je djelotvoran 1448. knez Pavao Soranzio, koji u Mletke šalje zanimljive izvještaje o situaciji na otoku. Među ostalim on 21. lipnja 1448. svojim dopisom javlja dubrovačkoj vladi da je aragonski kralj zapodjenuo rat s Mlecima. Knez se zalaže da Dubrovnik u ovom ratu ostane u prijateljstvu s Mlecima; ostane li pak grad Korčula bez municije i žita, on posebno moli da ga vlada Dubrovnika pomogne.

Prijatelj aragonskog kralja herceg Stjepan Vukčić Kosača već je tada bio u nategnutim odnosima s Dubrovnikom. Na opasnost da bi herceg mogao zaratiti i protiv Mletačke Republike i protiv Dubrovnika upozorava Soranzo dubrovačku vladu svojim kraćim dopisom od 10. srpnja 1448. Tendencija je dopisa da je u takvoj situaciji Dubrovniku korisno ostati u prijateljstvu s Mlecima[209]. Dubrovačka Republika doduše nije nastupila neprijateljski protiv Mletaka, ali je istodobno nastavila s trgovačkim vezama s Napuljskim kraljevstvom i Sicilijom. Smatrajući se gospodaricom mora, mletačka vlada zabrani Dubrovačkoj Republici trgovati sa zemljama koje pripadaju aragonskom kralju, pa to ponovi 10. veljače 1450[210]. Dapače Mlečani počeše plijeniti dubrovačke brodove koji trguju s Napuljskim kraljevstvom. Premda su se nakon aragonsko-mletačkog rata u srpnju 1450. normalizirali dubrovačko-mletački odnosi, bijaše slučajeva da su Mlečani i njihovi podanici i dalje plijenili dubrovačke brodove[211].

Stajalište Mlečana da su oni gospodari mora, došlo je do izražaja i kad su Dubrovčani 1451. oboružavali brodove protiv Stjepana Vukčića, gospodara Hercegovine, s kojim bijahu u poznatom ratu 1451–1454. Mlečani su Dubrovčanima načelno zabranjivali držanje ratnih i oboružanih brodova, a ako bi kadikad ponešto dopustili ili pak samo zatvarali oči, držali bi to privremenom koncesijom. Sa Stjepanom Vukčićem, s kojim su za aragonsko-mletačkog rata 1448–1450. bili u zategnutosti, sada Mlečani bijahu u dobrim odnosima, pa su i zbog toga zabranjivali Dubrovčanima da na moru protiv njega nastupaju ofanzivno.

Vidjeli smo ranije kako je herceg nudio Mlecima savez protiv Dubrovnika. Premda ovi na hercegov prijedlog nisu pristali, zauzeli su iz više vlastitih razloga oštriji stav protiv Dubrovnika.

Više puta Mlečani ustaju protiv tzv. kontrabanda. No u tim prilikama kontrabandom smatraju i slobodnu i legalnu trgovinu koja se vrši mimo njih i njihova grada, pa drže da je protiv njihovih probitaka. Oko sredine XV. st. bila je naime znatno oživjela trgovina Senja i

Rijeke s Dubrovnikom, Jakinom i krajevima talijanske pokrajine Marke, i to osobito sa željezom (jamačno proizvodima od željeza), tkaninama, pa čak i mirodijama, ali i drugom robom. Mletačka vlada drži to povredom mletačkih probitaka, te izričito kaže kako s trgovinom koja mimoilazi Mletke, trpe štetu njene carine, prihodi, trgovci i obrti. S takvim objašnjenjem ona u svojoj odluci od 23. listopada 1452. svu takvu trgovinu proglašuje kontrabandom te odlučuje opremiti brzi brod koji će po Kvarneru i Gulfu stati na kraj njoj nepoželjnom trgovanju[212].

Mlečani su na temelju te svoje odluke nastupali od zgode do zgode i protiv Dubrovčana. Usto su Dubrovčanima toliko povećali carinu i pristojbe za sve luke i gradove svoje države da su Dubrovčani zaključili kako ih više ne mogu posjećivati. U kolovozu 1453. i u siječnju 1454. oni su putem svojih poslanika, koji za njih obavljaju i druge poslove, zatražili od ugarsko-hrvatskog kralja da u Mlecima intervenira kako bi Mlečani ukinuli to povišenje pristojba i carina. Prema uputi iz siječnja 1454. poslanici su usto trebali zamoliti kralja da od Mlečana zatraži da im dopuste držati oboružane brodove za svoju obranu, što im prije nisu zabranjivali a počeli su kad se herceg Stjepan okomio na Dubrovnik. Kraljevim poslanicima mletačka vlada 1459. prilično neiskreno odgovara kako ona Dubrovčane dobro gleda i dobro s njima postupa, izlazi im u susret u trgovačkim poslovima koje ovi vrše u Mlecima i njima podložnim zemljama, pa će po kraljevoj želji i ubuduće tako činiti.

Dubrovačka vlada piše 8. kolovoza 1461. mletačkoj vladi u svezi s krijumčarenjem vina, ali je glavni sadržaj molba da se Dubrovčanima dopusti izvoziti žita iz Albanije, jamačno preko gradova koje su u toj zemlji držali Mlečani. Svoju molbu dubrovačka vlada obrazlaže time što je u Apuliji, odakle Dubrovčani obično nabavljaju žito, izbio građanski rat koji ne mimoilazi ni dubrovačke brodove. Doslovno se u pismu kaže:

»... dogodi li se da neki od njih plovi u krajeve tog Kraljevstva (naime Napuljskog), uhvate ga, opljačkaju i zlostavljaju trireme i bireme koje najdrzovitije prelijeću Gulaf Vašeg gospodstva, te neprijateljskije ratuju protiv nas negoli i samih Apulijaca.«

Dalje se navodi kako oni (tj. Dubrovčani) iz straha prema Osmanlijama nisu uputili brodove u Tursku da bi ondje nabavili žita.

Zanimljivo je što dubrovačka vlada u ovom dopisu, makar i samo mimogred – jer dopis ima drugu svrhu – priznaje Gulaf, a to znači Jadransko more, kao prostor mletačkog gospodstva.

Ne znamo da li odmah ili nešto kasnije, no Mlečani su težište ovog dopisa stavili upravo na to priznanje, te je ovaj dopis u Mlecima registriran ovako:

»Primjerak nekog dopisa Dubrovačke općine kojim se priznaje da Gulaf pripada prejasnom gospodstvu Mletaka«[213].

Mletačka vlada je 23. lipnja 1463. dopustila Dubrovčanima da iz dijelova Albanije koji joj nisu podložni, izvezu preko njoj podložnog Drača 5000 stara žita.

U to doba pobojaše se Mlečani konkurencije dubrovačkih i novskih tkanina koje su se sve više proizvodile i izvozile na mletačko područje, a preko njega i Jadranskog mora i u druge zemlje, i tako ugrožavale tekstilni obrt u Mlecima. Već su i prije donosioci dubrovačkih i novskih tkanina morali ulazeći u luke mletačkog područja plaćati, bilo za uvoz bilo samo za provoz, desetinu vrijednosti. Kako se ipak događalo da su neke tkanine mimoilazile te luke pa nisu plaćale desetinu, mletačka vlada 28. rujna 1462. odredi da dubrovačke i novske tkanine još prije odlaska iz svoje luke moraju u mletačkom Kotoru dobiti izvoznice, te da pri tom valja platiti desetinu vrijednosti. Tkanine bez izvoznice, za koje nije plaćena desetina, mogu mletački oružani i neoružani brodovi zaplijeniti. O tome su Mlečani izvijestili sve knezove mletačke Dalmacije i Albanije. Ovome valja dodati kako ni Dubrov-

čani nisu rado gledali novsku tkaonicu sukna, jer je konkurirala njihovoj, pa joj stalno staju na put; uza sve to novsko sukno znalo bi prodrijeti u Dubrovnik[214].

Turska opasnost nakon pada Bosne 1463. zbližila je Mlečane i Dubrovčane, o čemu smo već govorili. Kad su Mlečani 1465. zapriječili Dubrovčanima dovoz žita iz Južne Italije, zatraži dubrovačka vlada pomoć ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina, kojemu mletačka vlada potom odgovori neka ne vjeruje Dubrovčanima. No istina je da Mlečani i prije i poslije toga u više navrata ometaju dubrovačku trgovinu s Južnom Italijom.

Dvadeset šestog svibnja 1476. mletačka vlada pak odlučuje da dubrovački brodovi koji u Mletke dovoze žito i ostalo, moraju ubuduće plaćati desetinu vrijednosti prijevoznine, kako to čine i mletački podanici. Usto su Mlečani više puta u drugoj polovini XV. st. nakon što bi ponestalo žita ili njima samima ili krajevima pod njima, hvatali i pljačkali dubrovačke brodove[215].

Do jačeg kritičnog zaoštravanja dolazi 1482–1484, dakle u doba sukoba između Mletaka s jedne te Ferrare i Napuljskog kraljevstva s druge strane. Dubrovnik tada formalno ne ratuje s Mlecima, ali su dubrovački trgovački brodovi često u službi mletačkih neprijatelja, pa tako npr. grad Ferraru opskrbljuju hranom. Jednom prilikom Mlečani pohvataju trideset dubrovačkih trgovačkih brodova natovarenih hranom i upućenih Ferrari, hranu zaplijene a brodove zapale. Nakon sklopljena mira mletačka vlada 22. rujna 1483. odluči da dubrovački brodovi u mletačkim lukama osim dotad uobičajenih daća moraju ubuduće plaćati svaki put kao daću usidrenja 100 zlatnih dukata, 20 solda za svaku mjeru žita, 5 dukata za svaku tisuću libara ulja i 20 posto za svu ostalu dubrovačku trgovačku robu. To je doduše bila odmazda Dubrovčanima za njihovo držanje u prošlom ratu, ali i pokušaj suzbijanja razvitka dubrovačkog pomorstva, koje je danomice sve više jačalo praveći konkurenciju mletačkom. U obrazloženju spomenute odredbe kaže se naime:

»Ovo pak brodovlje (tj. mletačko) od nekoliko godina unatrag čini se da je premnogo oslabilo i dnevice sve više slabi; tomu je glavni uzrok umnažanje stranih brodova, a navlastito u Dubrovčana koji su naskoro golemu njih množinu sagradili i dnevice grade radi lagodnosti što je imaju kako u drvu i željezu tako i na mornarima, a to s prevelikom nezgodom i propašću našega grada.«

Iste godine mletačke barke oboružane u Korčuli zaplijene dubrovački grip s tovarom papra i svile dubrovačkih trgovaca. Mletačka vlada 12. prosinca 1483. odobrava tu zapljenu, s motivacijom da je izvršena »u vodama Gulfa i jurisdikcije našeg gospodstva«, te da su dubrovački trgovci tu robu, na štetu mletačku i mletačkih prihoda, slali u druge zemlje a ne u Mletke, pa se prema tome radi o kontrabandu. Jedanaestog ožujka 1484. mletačka vlada potvrđuje tu odluku, ponavlja da je zapljena bila zakonita i jedino pristaje učiniti milost Dubrovčanima i osloboditi im robu. I ubuduće Mlečani plijene dubrovačke brodove s robom bilo dubrovačkom bilo koga drugoga, i tek im na razne intervencije daju odštetu[216]. Znatnu naknadu protiv onih mletačkih mjera nađoše Dubrovčani u povlasticama koje im 1481. a osobito 1484–1485. podjeljuje Napuljsko kraljevstvo. Tamošnji je kralj Ferdinand time nagradio Dubrovčane za držanje u ratu (1482–1484), oslobađajući se ujedno nesnosne mu mletačke pomorsko-gospodarske prevlasti. Premda su Dubrovčani time podosta nadoknadili gubitke od mletačkih progona, ipak ih oni teško podnose, te 1485. zatraže od mletačke vlade da prošlogodišnje mjere ukine. Mleci odbijaju dubrovačku zamolbu, s motivacijom da je svaka vlada ovlaštena i dužna najprije se starati za svoje podanike i brinuti se za njihovu sreću.

U razdoblju između 1499. i 1503. ratovala je Mletačka Republika protiv Turaka. Borba se, među ostalim, vodila oko mletačkih posjeda u Albaniji, na području Jonskog mora i na Peloponezu. Mleci su tražili saveznika, pa su tako svog poslanika Sebastijana

Giustinianija poslali ugarsko-hrvatskom kralju Vladislavu II. Jageloviću. Pregovori su završili bez rezultata, ali se tijekom pregovora kralj Vladislav, posredništvom ostrogonskog nadbiskupa koji je vodio pregovore, zauzeo za Dubrovčane. Mletačke odredbe koje su se odnosile na Dubrovčane bile su u to doba takve da se držalo kako mletačka vlada brani Dubrovčanima i samu plovidbu. Ostrogonski nadbiskup intervenirao je u ime kralja Vladislava u dva navrata: u srpnju 1500. i u studenom 1502. Zatražio je od mletačkog poslanika da poradi kod svoje vlade kako bi ova ukinula zabranu plovidbe Dubrovčanima, kraljevim podanicima. U srpnju 1500. motivira to kraljevom namjerom da se u pothvatu protiv Turaka posluži i Dubrovčanima.

Godine 1501. zaista dođe do rata između ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava i Turaka. Dubrovčani, naravno, nisu u njemu sudjelovali, a Mlečani ih nastaviše progoniti. No kralj i njegovi ljudi i dalje se zauzimaju za Dubrovnik. Tako se u studenom 1502. ostrogonski nadbiskup posebno tuži na Mlečane i mletačke brodove koji dubrovačkim brodovima zabranjuju ploviti kao da se radi o neprijateljima, a u mletačkim lukama s njima postupaju gore nego bilo s kime. Ojađeni zbog svega toga i u nemogućnosti da plove, mogli bi se sada, kad su ionako već tributarni Turcima, potpuno predati njihovoj vlasti, što bi uvelike štetilo i Mlečanima i ugarskom kralju. Mletački poslanik je odgovorio da su Dubrovčani odaniji Turcima nego i sami turski podanici: javljaju im svakodnevno o kršćanskim kretanjima ali ništa ne govore kršćanima o Turcima; i u mletačke luke dolaze ne zbog trgovine već kako bi izviđali i o tome javljali Turcima. O tim je razgovorima Giustiniani uredno izvijestio svoju vladu. Premda je bilo zrna istine u mletačkim tvrdnjama, one su u cjelini ipak bile kleveta[217].

Kako su Dubrovčani u doba mletačko-turskog rata, usprkos svim neprilikama što su ih doživljavali od Turaka, ipak i dalje trgovali s njima i ponekad ih opskrbljavali proizvodima koji su mogli poslužiti u ratu, kao npr. Novi koji povremeno bijaše meta mletačkih napadaja, to su ih Mlečani optuživali da pomažu Turke. No kako su Dubrovčani, uza sve smetnje koje su im ovi pravili, ipak trgovali i s Mlečanima, Turci ih okrivljavaju i za tu stranu njihove trgovine. Sve će se to, na svoj način, ponavljati i u narednim stoljećima.

Mlečani su i prije i poslije ovog mletačko-turskog rata, ali osobito za njegova trajanja, više puta navaljivali na dubrovačke brodove, plijeneći i njih i robu u njima. Sad se, dakle, animozitetu zbog dubrovačkog pomaganja saveznika u ratu 1481–1484. te neraspoloženju prema Dubrovniku kao konkurentu pridružilo i mletačko vjerovanje da Dubrovčani pomažu Turcima[218].

U ponovnom ratu s Napuljskim kraljevstvom zauzeli su Mlečani neke apulijske gradove i neko ih vrijeme držali. Među njima je bio i grad Brindisi koji su držali 1508. Dakako, mletačka vlada odmah je zabranila dubrovačkim brodovima i trgovcima da dolaze ovamo, a kad je općina grada zamolila mletačku vladu da ukine tu zabranu, ova to odbije[219]. Tek 1509. kad je u francuskom gradu Cambrai sklopljena antimletačka liga pa su se Mleci našli izolirani, dubrovački brodovi su im dobro došli jer su ih opskrbljivali hranom i drugim potrepštinama. Tek sada mletačka vlada ukine onaj oštri protudubrovački zakon iz 1483, pa pomorsko-trgovački promet između Dubrovnika i Mletaka opet oživi[220].

Uza sve spomenute zadjevice i razmirice ipak se, prema dosadašnjim proučavanjima, u drugoj polovini XIV. i prvoj polovini XV. st., između Dubrovnika i Mletaka razvijala živa trgovina s proizvodima balkanskog zaleđa. Preko Dubrovnika se naime veći dio rudarske proizvodnje Bosne i Srbije (srebro, olovo, bakar i zlato) izvozio u Mletke, i to pretežito dubrovačkim brodovima, a samo donekle i mletačkim. U XV. st. (1440–1468) i znatan dio proizvodnje cinobra ide preko Dubrovnika u Mletke, a u drugoj polovini XIV. st. zapažen je izvoz kože[221].

ODNOSI DUBROVNIKA SA SREDNJOM I SJEVERNOM ITALIJOM

Vrlo važna luka za veze Dubrovnika s Italijom bijaše *Jakin.* Međusobne veze datiraju od XII. st., a vidjeli smo već kako 1292. nije uspio pokušaj stvaranja novoga međusobnog ugovora[222]. Veze usprkos tome i dalje održavaju. Godine 1372. ipak dolazi do sklapanja međusobnoga pomorsko-trgovačkog ugovora na bazi reciprociteta, iz kojega proizlazi jasna tendencija izbjegavanja suparništva. Ugovor je bio sklopljen samo za razdoblje od pet godina. Godine 1397. sklapa se između Jakina i Dubrovnika novi ugovor, kojim se načelno produžuje vrijednost ugovora iz 1372, ali mu se dodaju i mnoge nove odredbe. I ovaj ugovor je bio sklopljen na određeno vrijeme, i to 29 godina. Kad je 1426. prestao vrijediti, dvije strane ne sklapaju novi ugovor, nego tek 1440. U njemu se potvrđuju odredbe ugovora iz 1372. i 1397, uz neke dodatke i ispravke. Bilo je određeno da ugovor vrijedi dvadeset godina. Jakinjani su ga smatrali toliko važnim da su ga u njegovim bitnim dijelovima uklesali kao spomen-natpis u Palazzo del Comune[223]. Od 1441. u Jakinu djeluje i dubrovački konzul[224].

Nije nam, barem zasad, poznato jesu li 1460. ili kasnije Dubrovčani formalno obnavljali ugovor s Jakinom, ali je nesumnjivo da je već postojeći ugovor postao, makar su se kasnije među njima mijenjali carinski i ostali odnosi, načelnom osnovom za međusobnu suradnju kroz stoljeća. Bitno je naime što je i dalje vrijedio njegov prijateljski duh, pa se u raznim kasnijim dubrovačkim i jakinskim odredbama i međusobnim odnosima i jedni i drugi svagda pozivaju na staro prijateljstvo, stare odredbe i običaje. Dolazi doduše od vremena do vremena i do nesuglasica, nesporazuma i sporova, ali je uvijek živa i tendencija da se one mirno riješe.

Jakin je bio vrlo važna luka i preko njega se dubrovačka trgovina prometala i s ostalom Italijom, osobito Firencom. Jakinjani su puno do toga držali, pa su se kadikad čak i tužili što Dubrovčani mimoilaze njihovu luku i odlaze u neke druge, susjedne. U tom su smislu poduzimali čak i stanovite represivne mjere kako bi Dubrovčane ponovno svrnuli na svoja vrata. Radnička biblioteka

Malatesta, vladar Riminija, da bi privukao dubrovačke trgovce u svoj grad, oslobodio ih je 1426. plaćanja daća i carine, i to upravo one godine, kad je istekao rok trajanja jakinsko-dubrovačkog ugovora iz 1397, a nije bio odmah obnovljen. Za protuuslugu, zatražio je Malatesta nešto kasnije da i Dubrovčani dadu iste povlastice građanima Riminija. Čak je i zaprijetio da će, ako se Dubrovčani ogluše, ukinuti njihove povlastice u Riminiju. Dubrovčani mu 25. svibnja 1448. superiorno odgovaraju kako građane Riminija ne mogu u svom gradu osloboditi od daća i carine, jer tu povlasticu nisu nikad uživali; prema Dubrovčanima u Riminiju može postupati kako želi, ali neka zna da »je trgovcima po prirodi svojstveno saobraćati, trgovati i svoju trgovinu upućivati gdje su dobro i čovječno viđeni, te se skupljaju noseći med«[225].

Dubrovčani su željeli trgovati u sjevernoj Italiji, te ih je već ugarsko-hrvatski kralj Ludovik 1374. preporučio kao trgovce i pomorce markgrofu Nikoli od Este, vladaru Ferrare, zatim Galeotu Malatesti, vladaru grada Riminija te Barnabonu Viscontiju, vicekomesu grada Milana[226]. Iz dosta kasnijeg vremena dolazi nam svjedočanstvo kako je dubrovačko Vijeće umoljenih 1489. odlučilo da se s milanskim trgovcima pri njihovu povratku iz Turske u carinarnici postupa jednako kao s Firentincima te građanima Siene i Perugie[227].

Već smo spominjali kako su od XIII. st. postojale veze između dubrovačkih i firentinskih trgovaca, koje 1330. i 1340. ometa mletački pritisak. Nakon 1358. one se nastavljaju i jačaju[228]. U XV. st. osobito je važna istočna trgovina Firentinaca preko Dubrovnika, a već početkom ovog stoljeća pa nadalje brojni dubrovački trgovci donose u Firencu velike količine srebra, a izvoze vunene tkanine. Znatan dio tih trgovačkih veza i trgovačkog prometa ide preko jadranskih talijanskih luka, osobito preko Jakina. Firentinci koji su u XIV. st. stekli luku Telamone, tek su se u XV. st; nakon što su dobili Pizu i Livorno, počeli izravno afirmirati i na moru stvarajući vlastitu mornaricu. Općina grada Firence dala je svom građaninu Dominiku Dolfini privilegiranu koncesiju za plovidbu između luke Pize, tada pod njenom vlašću, i Dubrovnika, za vrijeme od 1430. do 1435. Uza sve to je trgovina i dalje još išla preko Jakina. U međusobnim odnosima dolazilo je kadikad i do sporova, osobito među pojedinim trgovcima, bilo je objašnjavanja i među vladama, ali se sve dobro svršavalo.

Za ilustraciju dobrog odnosa između Dubrovnika i Firence karakterističan je slučaj iz 1406. U to su doba dubrovački trgovci nastanjeni u Firenci prenosili trgovačku robu iz Jakina u Firencu kopnenim putem; tako je putovalo i srebro, za koje su bili zainteresirani i firentinski trgovci i firentinska vlada. Kad su dubrovački trgovci prolazili kroz područje gospoštije Casteldurante kojom je vladala obitelj Brancaleoni, platili su prijelaznu carinu za drugu robu ali ne i za srebo, držeći da to nisu dužni. Na to su carinici zaplijenili ne samo srebro već i sav ostali teret. Firentinska vlada se nakon toga svojski zauzela za dubrovačke trgovce, zahtijevajući da im carinici vrate sav teret, pa i srebro. U uputi svojim poslanicima firentinska vlada nalaže:

»... preporučit ćete im sve naše trgovce i svu njihovu robu što će prolaziti ovim zemljištem, a osobito ćete preporučiti dubrovačke trgovce, koje zbog mnogih dobročinstava od njih primljenih cijenimo više nego i same naše građane.«

U uputi poslanicima koji su putovali u Rim Pieru Francescu Brancaleoniju, senatoru u tom gradu, datiranoj 13. veljače 1406, firentinska vlada naglašava odmah na početku:

»Mi mislimo da Vam je jasno koliko su dubrovački trgovci, koji se nalaze u našem gradu, učinili koristi, te su bili dragi i dobri sveukupnom našem građanstvu, i kako su napunili svu našu općinu srebrom, da smo skoro u velikom dijelu stekli grad Pizu srebrom što su ga oni amo donijeli. Zbog toga ne možemo činiti manje, htijući im se pokazati zahvalnim, a da se ne zauzmemo za njihovu stvar i njihove potrebe kao za svakog našeg dragog građanina i ne pružimo im našu pomoć i uslugu koliko im je potrebno, a najviše u slučaju koji im se sada dogodio. Ako naime ne bismo uredili sve moguće, to bi bio uzrok da ih se skrene od našeg grada pa da pođu u druge strane. Kad bi se to dogodilo, bilo bi od velike štete svakome našem građaninu, uzevši u obzir koliko vunena radinost radi tim bolje u našoj općini uslijed njihove trgovine«.

Kad su se Brancaleoni počeli kolebati da li da udovolje njihovim zahtjevima, Firentinci im zaprijetiše represalijama.

Možda je navedeni odlomak iz upute malo i pretjeran, ali on bez sumnje pokazuje kako su dubrovački trgovci bili osobito djelatni u trgovini s Firencom te da je firentinska vlada do toga puno držala.

Godine 1454. opljačka vojvoda Aleksandar Sforza robu firentinskih trgovaca. Firentinska vlada svojim dopisom od 20. prosinca 1455. zamoli dubrovačku, ako štogod od te robe dođe na dubrovački trg, neka to odmah sekvestrira. Dubrovačka vlada odgovara firentinskoj dopisom od 8. veljače 1455. u kojemu kaže kako je i sama doznala za tu pljačku te i prije dopisa iz Firence poduzela sve kako Dubrovčani tu robu ne bi kupovali. Dapače je poslala brod tipa »skafa« dubrovačkim trgovcima u Pesaru i drugim mjestima Marka, te im dojavila zabranu kupovanja opljačkane robe. Među ostalim u pismu se kaže:

»... znajte zastalno, takvi smo uvijek bili, jesmo i bit ćemo u znaku prijateljstva prema Vama, da za takvu stvar nije potrebno, kažemo Vam, nikakva Vašeg poticanja, nikakve zamolbe ni pisama Vašeg gospodstva.«[229]

U dopisu iz 1479. firentinska vlada iznosi dubrovačkoj stanovite zahtjeve koje drži potpuno opravdanim, iskazuje uvjerenje da će biti shvaćena te među ostalim naglašava:

»Molimo Vas dakle da s Vašom uobičajenom zrelošću i ozbiljnošću odbacite svaku lažnu ili zlobnu opsjenu koja bi se učinila u ovoj stvari, te pokažete kako ste doista ona gospoda i puk dubrovački što su poznati i cijenjeni u cijelom svijetu...«

U jednom od narednih pisama iz iste godine, u kojemu se govori o istoj stvari, firentinska vlada predočuje dubrovačkoj »staro prijateljstvo našeg grada s pukom dubrovačkim i Vašu pravednost«. Upućujući 1490. svog izaslanika u Tursku preko Dubrovnika firentinska vlada nalaže mu i ovo: »S naše strane pozdravit ćeš i ponuditi grad i puk naš volji njihovoj prema dužnosti istinskog prijateljstva, koje je i prastaro i presveto postojalo između njih i nas«.

Vrlo zgodnu karakterizaciju Dubrovnika u doba najveće dubrovačko-mletačke napetosti i već tada delikatnog položaja prema Turskoj, izriče firentinski izaslanik u Rimu Guidantonio Vespucci 1484. u izvještaju svojoj vladi:

»I usto sam izvijestio kako je iz Dubrovnika podignuta tužba Njegovoj Svetosti da im je mletačka signorija podvostručila stanovitu carinu koju spomenuti Dubrovčani običavaju plaćati u njihovim morima, s time da se, ako se u tome ne providi, oni namjeravaju predati Turčinu...«

U drugom odlomku Vespucci piše:

»Usto sam također puno preporučio Njegovoj Svetosti da predusretne kako Dubrovčani ne bi imali razloga očajavati a Mlečani ustrajati u svojoj drskosti, premda vjerovah da Dubrovčani ne bi učinili ono što kažu, a i ne znam da li bi ih Turčin prihvatio. Držalo se

naime sigurnim više puta da će Turčin s njima zagospodariti, ali to nije činio jer je imao više koristi na ovaj način, nego kad bi im bio Gospodar...«

Napokon je Firenca shvatila kako je potrebno da u Dubrovniku ima svog konzula, pa je prvi postavljen 1495. Zanimljivo je da mu u aktu postavljenja firentinska vlada podjeljuje i konzularnu kompetenciju i za Novi. Otada se u Dubrovniku smjenjuje niz firentinskih konzula. Bili su to redom firentinski trgovci ili netko od Firentinaca koji već bijahu u Dubrovniku. I kad se konzul šalje iz Firence u Dubrovnik, redovito se radi o trgovcu koji će u njemu trgovati.

Firentinski se konzul brinuo i za firentinske trgovce na turskom teritoriju. Firentinski diplomatski predstavnici u Carigradu pak i na dolasku i na povratku prolaze kroz Dubrovnik i tom prigodom rješavaju sporne stvari iz firentinsko-dubrovačkih odnosa.

Dubrovačka vlada nije dopuštala dubrovačkim brodovima da za strance prevoze žito, očito stoga što su oni prvenstveno morali prevoziti žito za dubrovačke potrebe. No kad je 1497. u Firenci zavladala nestašica žita, firentinska vlada zamoli dubrovačku da učini iznimku te dopusti dubrovačkim brodovima prevoziti žito za Firencu.

U Firenci je 1502–1512. bio na čelu republike gonfaloniere (zastavnik) Petar Soderini, izabran i određen da to bude doživotno. U vanjskoj politici on se oslanjao na Francusku, ali su protiv njega žestoko ustali papa Julije II. i španjolski kralj te 1512. poveli i rat. Još dok je Soderini bio na vlasti (u kolovozu 1512.), papa Julije II. drži da će se Soderini nastojati spasiti bijegom pa 15. kolovoza piše dubrovačkoj vladi da uhvati Petra Soderinija kao papinskog neprijatelja. Udovoljavajući papinoj želji 24. kolovoza 1512. i mletačka vlada piše dubrovačkoj, tim više što se bio pronio glas da je Soderini već u Dubrovniku. Mletačka vlada čak traži od dubrovačke da Soderinija preda papi Juliju II. U međuvremenu se u Firenci ponovno uspostavila vlast obitelji Medici. Soderini i njegova dva druga sa zdravstvenim listom grada Macerate, kao tobožnji trgovci iz Luke, ukrcaše se u Jakinu na dubrovački brod koji otplovi za Dubrovnik. Devetnaestog rujna doploviše oni u dubrovačku gradsku luku. Tu Soderini izjavi činovnicima zdravstva da dolazi kao bjegunac te da želi govoriti s dubrovačkom vladom[230]. O tom zahtjevu je Vijeće umoljenih raspravljalo 20. rujna i odredilo trojicu vijećnika koji će govoriti s njime. Određeni vijećnici su obavili razgovor i o njemu izvijestili Vijeće umoljenih na poslijepodnevnoj sjednici. Vijeće tada donosi neku nama nepoznatu odluku i zaključuje da je Soderiniju prenesu ista tri vijećnika.

Firentinci nastanjeni u Dubrovniku prepoznali su bjegunca a zna se i to da ga je dubrovačka vlada časno pozdravila. Soderini je u Dubrovniku proboravio nekoliko dana, a zatim je odavde iščezao.

Trećeg listopada 1512. primila je dubrovačka vlada papin dopis po papinskom parafrenariju Hierolimu Ankonitanskom, te Vijeće umoljenih 5. listopada raspravlja što da se odgovori. Dubrovačka vlada opširnije usmeno iskaza Hierolimu ono što se desilo i što zna, a 8. listopada otpisa papi, iznoseći ukratko cijeli slučaj te ističući da je Soderini bio časno pozdravljen, kao što je u Dubrovniku uvijek bio običaj. Sličan dopis primila je i mletačka vlada. I u jednom i u drugom dopisu dubrovačka vlada objašnjava kako ona vrši nadzor nad svima koji dolaze u Dubrovnik, ali zato svakoga pušta da slobodno iziđe bez svojeg nadzora. Tako je i Soderini nakon nekoliko dana boravka u Dubrovniku iščezao, a ona ne zna kamo je otišao.

Firentinski odbor osmorice »di pratica« zaključi 23. listopada da se Petar Soderini progna u Dubrovnik na pet godina. U to su doba vlasti pojedinih država običavale naime svoje građane slati u progonstvo u tuđe zemlje, makar nad ovime ne vršile nikakvu vlast, pod pretpostavkom da će druga država prognanika primiti. Takav je zaključak nova firentinska vlada prihvatila jamačno stoga što je znala da je Soderini i onako pobjegao u Dubrovnik.

Papa Julije II. se pak svojim dopisom od 13. studenog 1512, upućenim dubrovačkoj vladi, zadovoljio njezinim objašnjenjem. Doskora je i umro.

Nakon kratkog prijelaznog razdoblja zasjeo je na vlast u Firenci Giovanni II. Medici, koji nakon smrti Julija II. 11. ožujka bi izabran a 11. travnja 1512. posvećen za papu kao Leon X.

Izboru Leona X. mnogo je pridonio brat Petra Soderinija crkveni dostojanstvenik Frano, kardinal u gradu Volterra. Leon X. mu osta zahvalnim te mu se oduži na dva načina: ponajprije pozove Frana u Rim te ga u prigradskom području učini sabinskim biskupom, a onda se pokaza blagodarnim i prema bratu mu Petru, bjeguncu i prognaniku, te ga posebnim pismom pozove u Rim. Petnaestog travnja 1513. našao se Petar Soderini u blizini Dubrovnika i pismeno obavijestio dubrovačku vladu kako ga papa zove u Rim pa prema tome želi u Italiju. Papin je dopis poslao vladi na uvid. Vijeće umoljenih o tome raspravlja 15. travnja i dopušta Soderiniju pristup u grad. Već 19. travnja odlučuje Vijeće umoljenih da mu ponudi brod za putovanje u Jakin, i Soderini zaista 20. travnja otputuje.

Zanimljivo je pitanje gdje je i kako Soderini boravio od 19. rujna 1512. do 20. travnja 1513, dakle punih sedam mjeseci. O tome postoje raznovrsne vijesti koje ćemo nastojati uskladiti. Jacopo Nardi, firentinski povjesničar, rođen 1476. a umro 1563, bio je Soderinijev suvremenik, a napisao je pod starost Povijest Firence od 1494. do 1538.[231]. Nardi piše da je Soderini pobjegao u Dubrovnik, gdje su ga ljubazno primili, ali se on u strahu od pape Julija II. povukao u Novi, na turski teritorij. Kasnije isti Nardi piše kako je novi papa Leon X. poziv Soderiniju da dođe u Rim naslovio s »Pieru Soderiniju koji je zatočen u Dubrovniku«.

U 18. knjizi serije »Dopisi i upute« na foliju 38 govori se o Soderinijevu odlasku iz Dubrovnika 20. travnja 1513, gdje se kaže:

»... skrivao se sedam mjeseci na dubrovačkom ladanjskom području, mijenjajući često pribježišta«.

U zapisniku Vijeća umoljenih od 15. travnja 1513. kaže se kako dubrovačkoj vladi piše »da je došao u mjesto našeg distrikta, s namjerom da pođe u Italiju«.

Razmotrimo li sve podatke, možemo zaključiti da je Soderini 19. rujna 1512. zaista stigao u Dubrovnik i tu proboravio nekoliko dana, ali da je nakon toga iz straha pred Julijem II. prešao u Novi. Poslije stanovitog vremena vratio se u dubrovački kraj, saznavši jamačno da mu je firentinska vlada odredila Dubrovnik kao mjesto zatočenja te da Julije II. više ne inzistira na njegovu progonu[232]. On ipak ni sada nije boravio u gradu nego na izvangradskom području, često mijenjajući mjesto boravka. Tvrdnja u zapisniku Vijeća umoljenih »da je došao u mjesto našeg distrikta« nakon što je primio poziv Leona X, može se dvojako shvatiti: ili se »naš distrikt« odnosi na uže područje u neposrednoj blizini grada, ili se Soderini neposredno pred tim ponovno udaljio s područja Republike.

Dok je Soderini boravio na dubrovačkom području, živio je u prijateljstvu s proslavljenim dubrovačkim pjesnikom-latinistom Elijem Lampridijem Crijevićem. Zacijelo su se njih dvojica susretali pa je Crijević jamačno pokazivao i čitao bjeguncu svoje pjesme. Naime, vijest da je papa Julije II. preminuo te da je na crkveni prijesto došao Leon X. koji Soderinija poziva u Rim silno je razveselila Crijevića, koji se nekako tih dana sprema u posjet Soderiniju kako bi mu pročitao svoje nove pjesme. Budući da je Crijević ležao od kostobolje kad je Soderini krenuo u Rim, nije ga mogao osobno pozdraviti, kako je želio.

Nakon što je Soderini već stigao u Rim, Crijević mu šalje i pjesme i pismo, a u njima se veseli što se bjegunac oslobodio zatočeništva. U jednoj pjesmi spjevanoj na prvi glas o smrti Julija II. i dolasku na papin prijesto Leona X, Crijević mu još, dok je Soderini bio u dubrovačkom kraju, poručuje: ... što u progonstvu obitavaš naše zidine«[233]. Ovo bi se moglo raznovrsno tumačiti, ali uzevši u obzir i ostale izvore, koji nam govore da je Soderini

živio izvan grada, možemo shvatiti da se izričaj odnosi bilo na sam Dubrovnik bilo, u prenesenom značenju, na kakav utvrđeni dvorac. Nije, dakako, isključeno da je Soderini povremeno posjećivao i sâm grad Dubrovnik.

Soderini je živio u Rimu sve do svoje smrti 1522. Dubrovačka vlada i on održavali su prijateljske veze, i ona mu se više puta obraćala u raznim poslovima[234].

ODNOSI S JUŽNOM ITALIJOM, ŠPANJOLSKOM I FRANCUSKOM TE PRODOR NA ATLANTSKI OCEAN

U srednjem vijeku običavalo se i kopneni dio Južne Italije nazivati Sicilijom, pa se tako Napuljsko Kraljevstvo proglašavalo i Kraljevstvom Dviju Sicilija. Od 1266. u tom kraljevstvu vlada anžuvinska dinastija. Godine 1282. otcijepi se otočna Sicilija i njome zavlada kralj Aragonije, jedne od država s Pirinejskog poluotoka. Godine 1296. zavlada otočkom Sicilijom sporedna aragonska loza, koja potom vlada do 1409, kad Sicilija dospje pod izravnu vlast aragonskih kraljeva i posta dio aragonske države. U Napuljskom Kraljevstvu vladala je i dalje anžuvinska dinastija, ali se protiv napuljskih Anžuvinaca 1382. podigoše francuski Anžuvinci, najprije Ludovik I. Anjou, a nakon 1384. njegov sin Ludovik II. Anjou. Francuskim Anžuvincima nije uspjelo trajno zavladati Napuljskim Kraljevstvom. Aragonski kralj Alfonzo V. stekao je 1442. teritorij Napuljskog Kraljevstva i njime, skupa s ostalim zemljama, vlada do svoje smrti 1458. Godine 1458. Alfonsov brat Ivan II. zavlada Aragonijom i otočnom Sicilijom, a njegov vanbračni sin Ferdinand I. Napuljskim Kraljevstvom. Godine 1479. sjediniše se Aragonija pod kraljem Ferdinandom Katoličkim i Kastilija pod kraljicom Izabelom, u Španjolsku. Godine 1504. sjedini se i Napuljsko Kraljevstvo sa Španjolskom. Otada, tijekom XVI. i XVII. st. španjolski kraljevi vladaju Napuljskim Kraljevstvom i Sicilijom.

U Kraljevstvu Aragonije najvažnija bijaše primorska pokrajina Katalonija, pa su po njoj podanike aragonskog kralja nazivali Kataloncima. Već od četrdesetih godina XIV. st. u Dubrovniku se spominju katalonski trgovci i katalonski brodovi u dubrovačkoj luci[235].

Prvu povlasticu jednog napuljskog kralja izdao je Dubrovčanima 1382. Karlo III, i s njome im se dopušta da iz redova njegovih podanika izaberu sebi konzula sa svim pravima što ih imaju konzuli Mletaka i Đenove, s time da konzul izabere u Apuliji, dakle na jadranskoj obali, sjedište gdje bude smatrao podesnijim.

Borbe između francuskih i napuljskih Anžuvinaca, koje su se osamdesetih i devedesetih godina vodile u Napuljskom Kraljevstvu, osjetio je i Dubrovnik. Francuski Anžuvinac Ludovik II, proglasivši se kraljem, uspio je zavladati dijelom Napuljskog Kraljevstva te na jadranskoj obali zasnovati uporišta. U njegovoj službi bijahu razni ugledni francuski velikaši, koji se 1383, ploveći na dva svoja broda, zaletješe i na našu obalu. Tu opljačkaše dubrovačke brodove a kod Žuljane na Stonskom ratu uhvatiše jedan s osobito vrijednim teretom. Pod zapovjedništvom Mata Đorđića Dubrovčani opreme brodovlje sa zadatkom da suzbije to gusarenje. Đorđiću uspije zarobiti gusarske brodove i francuske odličnike na njima. Dugo su ih Dubrovčani držali u zarobljeništvu, i bila je potrebna intervencija raznih evropskih vlada, pa čak i francuskog dvora, da ih 1385, naravno uz ugovorene garancije, puste na slobodu. To ujedno bijaše 1384. i 1385, prvi dodir francuskog kralja s Dubrovčanima [236]. Dubrovčani su se tom prilikom pokazali kao izvrsni zagovornici slobode mora. No već 1388. počeše plovidbu uznemirivati gusari iz Barija, koji također bijahu pod vlašću Ludovika II, pri čemu stradaše i neki dubrovački brodovi. Dubrovnik oboruža četiri galije te ih pošalje pod zapovjedništvom već proslavljenog Mata Đorđića u borbu protiv gusara i protiv onih što su ih zaštićivali, tj. raznih gradova Apulije koji su im pružali utočište. Đorđić je i ovaj put imao uspjeha. Dubrovčani povedoše već prije pregovore s ostalim dalmatinskim gradovima, osobito sa Zadrom, pa i s Jakinom, ne bi li sklopili savez protiv gusara. Do formalnog stvaranja saveza nije došlo pa Đorđić nastavi sâm borbu s dubrovačkim brodovljem te 1389. navali na grad Bari i nanese štete luci[237]. Dogovaranja dalmatinskih gradova o sklapanju saveza protiv apulijskih gusara i energična oružana dubrovačka intervencija pod vodstvom Đorđića postigle su svoj cilj, a djelovala je pri tome i opća politička situacija. Ugarsko-hrvatski kralj Žigmund podržavao je dobre odnose s vladom Ludovika II. Anjoua, protivnika Ladislava Napuljskog, inače suparnika Žigmunda u borbi za ugarsko-hrvatsku krunu. Namjesnici vlade maloljetnog Ludovika II. Anjoua izdali su pod dojmom svih tih događaja i okolnosti 15. travnja 1389. ispravu upućenu svojim vlastima, kojom Dubrovniku, Zadru, Splitu, Trogiru, Šibeniku, Ninu, Rabu i općenito ostalim dalmatinskim gradovima, kao podanicima ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda, zajamčuju slobodu kretanja i trgovanja, te se obavezuju da će suzbijati gusarstvo. Primjerak te isprave upućen je i Dubrovniku, pa ga nalazimo u Dubrovačkom arhivu. Uza sve to gusarstva je, premda u manjoj mjeri, bilo i dalje, pa su se stoga Dubrovčani potužili kraljici Mariji, majci kralja Ludovika II. Anjoua. Ona pak 23. veljače javlja Dubrovčanima da ti gusari nisu u njenoj službi, ali će ih i ona suzbijati. Još iste godine, tijekom svibnja i lipnja politička se situacija na istočnom Jadranu ponešto izmjenila, jer su svi dalmatinski gradovi od Šibenika prema jugu, osim Dubrovnika, priznali vlast bosanskog kralja Tvrtka I. Sam pak Ludovik II. Anjou izda u Napulju 1. ožujka 1391. ispravu kojom načelno svim podanicima ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda, pri čemu poimence spominje Dubrovčane, obećava i zajamčuje sigurnost na moru i svoju zaštitu. I tu je ispravu uputio kralj svim svojim vlastima, ali ju je poslao i u Dubrovnik. Uza sve to i najugledniji kraljevi vazali i dalje pljačkaju. Sad se kralj Ludovik II. Anjou ispravama od 3. i 4. svibnja obvezuje Dubrovčanima da će im u stanovitom roku ta šteta biti nadoknađena, a u ispravi od 4. svibnja ističe kako će se i u povodu drugih šteta nanešenih dubrovačkim brodovima povesti postupak i biti izvršena pravda. Nakon neuspjeha francuskih Anžuvinaca prilike su se u Napuljskom Kraljevstvu nešto primirile te i gusarstvo jenja.

Sicilijanci u Dubrovniku i Dubrovčani u sicilijanskim gradovima bili su još od XIII. st.

oslobođeni plaćanja carina, ankoragija (sidrarine, odnosno lučke pristojbe za usidrenje broda) i pristojbe boravka. Kasnije su, u XIV. st., uoči 1383, po odredbi kraljevske kurije, Dubrovčani u Messini plaćali uvoznu i izvoznu carinu za robu koju bi bilo morem bilo kopnom, dakle iz unutrašnjosti otoka, uvozili u Messinu ili iz nje izvozili. Na molbu mesinskih trgovaca a po odredbi kraljevske kurije, kraljevski tajnik i magister prokurator grada Messine izda Dubrovčanima 1383. povlasticu kojom ih oslobađa plaćanja carine i ankoragija u Messini, s time da u tom gradu uživaju ista prava kao i građani Messine. Istu takvu ispravu izdadoše Dubrovčani gradu Messini, kojom njezine građane oslobađaju plaćanja carine, ankoragija i arboratika. I u Sirakuzi su tamošnji carinici bili započeli tražiti od Dubrovčana plaćanje ankoragija i pristojbe stanovanja. Zbog toga sicilski kralj Martin izda podtajniku kraljevske kurije u Sirakuzi 6. prosinca 1385. naredbu, kojom ponovno određuje da se Dubrovčani u Sirakuzi (kao i Sirakužani u Dubrovniku), oslobađaju plaćanja svih carina i daća, a pogotovu plaćanja ankoragija i pristojbe boravka. Tu su naredbu, čiji je primjerak stigao i u Dubrovnik, smatrali Dubrovčani za važnu povlasticu. Poželjeli su oni dobiti i opću svečanu povlasticu o oslobođenju od svih daća u gradovima Messini i Sirakuzi, pa im je kraljevski glavni vikar izda 6. kolovoza 1386. Sačuvan nam je tekst uzvratne isprave, kojom dubrovačka vlada rujna 1386. građanima Messine podjeljuje u Dubrovniku sve povlastice što ih Dubrovčani uživaju u Messini. Godine 1390. izdao je potkralj Sicilije ponovno dvije povlastice kojima potvrđuje prava Dubrovčana u Sirakuzi. Godine 1396. izda sicilski kralj Martin tzv. *guidaticum sive salvi conductus* kojim Dubrovčanima dopušta na Siciliji potpunu slobodu boravka, kupovanja, prodavanja i trgovanja. Izdavanje ove isprave obrazlaže kralj posebno time što želi ugoditi kralju Žigmundu, čiji su Dubrovčani »podanici i vazali«[238].

Važna je povlastica napuljske kraljice Ivane II. od 10. kolovoza 1429, koja govori o dubrovačkim konzulatima. Prema odredbi kralja Karla III. iz 1383, mogli su Dubrovčani iz redova kraljevih podanika imenovati jednog konzula za cijelo Napuljsko Kraljevstvo. Sada pak kraljica Ivana dopušta da mogu imenovati jednog ili više konzula u pojedinim gradovima i krajevima, i to bilo iz redova dubrovačkih građana i podanika bilo iz redova napuljskih podanika, već prema tome kako žele. Spominju se također prava i povlastice konzula te opseg njihove djelatnosti. Iz raznih drugih dokumenata saznajemo da su gusari s područja Napuljskog Kraljevstva znali i dalje napadati dubrovačke brodove i trgovce.

U neposredni dodir došli su Dubrovčani s aragonskim kraljevima nakon što je Sicilija 1409. politički izravno pridružena Aragoniji. Katalonci dolaze i dalje u Dubrovnik, i već se 1422. spominje neki dubrovački vlastelin kao njihov konzul u Dubrovniku. Do 1449. obnašaju tu funkciju dubrovački plemići, a od te godine katalonski trgovci nastanjeni u Dubrovniku. Uza sve to našlo se katalonskih i sicilijanskih gusara koji su pljačkali dubrovačke brodove. Stoga se Dubrovčani obratiše 1427. čak i svome vrhovnom vladaru ugarsko-hrvatskom kralju Žigmundu s molbom da u toj stvari intervenira u aragonskog kralja Alfonsa V. Kralj Žigmund je zaista pisao Alfonsu i dopis dostavio Dubrovčanima da mu ga oni predaju. Dubrovačka vlada uputi kralju Alfonsu poslanika koji će mu iznijeti njihovo stajalište i ujedno predati Žigmundovo pismo. Budući da u to doba dubrovački brodovi još nisu plovili u Kataloniju, to vlada zapovjedi poslaniku da otputuje s katalonskim brodom koji se u taj mah spremao na odlazak iz dubrovačke luke, s tim da najprije svrati na Siciliju. Uputa poslaniku od 14. veljače 1428. razotkriva mnoge stvari. Tako se iz nje vidi da je u Sirakuzi postojao dubrovački konzul, a da je konzula bilo i po ostaloj Siciliji. Na Siciliji je poslanik morao obaviti razne poslove, ponajviše u svezi s gusarenjem sicilijanskih gusara. Nakon toga je trebao otputovati u Aragoniju kralju Alfonsu i isposlovati ispravu kojom ovaj svim svojim službenicima i podanicima preporučuje dubrovačke građane i trgovce sa svim

njihovim stvarima i trgovačkom robom. I zaista: Alfonso V. kao kralj Aragonije i Sicilije, izda 6. srpnja 1428. ispravu kojom zaštićuje dubrovačke trgovce, njihove brodove i trgovačku robu, te naređuje svim svojim službenicima i podanicima da ih u svemu puštaju na miru, s njima pravilno postupaju i usto suzbijaju sve napade na njih. Na kraju kralj ističe kako i Dubrovčani moraju plaćati sve dužne daće. Ovo je prva dosad nam poznata isprava koju je Dubrovčanima izdao neki od aragonskih kraljeva, a vrijedila je u svim zemljama kojima je aragonski kralj vladao.

Uza sve to Katalonci i Sicilijanci i dalje napadaju dubrovačke brodove i trgovce, pa Dubrovčani ponovno poslaše poslanstvo kralju Alfonsu. Ovaj put kralj Alfonso izda 18. siječnja 1430. dvije isprave, jednu upućenu svim svojim službenicima i podanicima, ali dostavljenu Dubrovčanima, a onda i drugu, upućenu izravno njima. U prvoj ispravi navodi kralj najprije svoju ispravu od 6. srpnja 1428, a nakon toga kori svoje podređene što je se nisu držali i nisu je poštovali. Stoga zapovijedi da joj se moraju pokoravati. U ispravi upućenoj izravno Dubrovčanima kralj se obvezuje da će od počinitelja šteta zahtijevati odštetu u korist Dubrovčana, a ne bude li je dobio, sam će je nadoknaditi iz sredstava erara.

Iz svega dakle proizlazi kako prve aragonske isprave, iz 1428. i 1430, ne donose još nikakve povlastice, već Dubrovčanima samo zajamčuju sigurnost i zaštitu. Prema tome, na Siciliji, i to u gradovima Messini i Sirakuzi, dakle kamo Dubrovčani zalaze, i dalje su na snazi stare povlastice oslobađanja od daća, ali one za Aragoniju i druge aragonske posjede ne vrijede.

Uza sva lijepa obećanja, gusarski napadi podanika aragonskog kralja nisu prestajali. Dubrovčanima nije preostajalo drugo no da vlastitom pomorskom snagom štite slobodu plovidbe svojih brodova.

Godine 1436. Jakov Mostacia iz Gaete sa svojom fustom, koju Dubrovčani zovu i galeotom, uhvati dubrovački brod s devet mornara i nakrcan olovom, drvom i ostalom robom, a nešto kasnije dvije sicilijanske fuste navale na nekoliko dubrovačkih barki što su s vrijednom trgovačkom robom plovile s istočne jadranske obale prema zapadu. Dubrovčani brže-bolje oboružaše dvije svoje ratne galije ne bi li pohvatale gusare, ali ih ove ne mogoše stići. Na povratku se kod Tarenta namjeriše na fustu Jakova Mostacia. Gusari pobjegoše, a dubrovačke galije uhvatiše fustu i oslobodiše zarobljene dubrovačke mornare. Poznati tadašnji učitelj dubrovačke škole Filip De Diversis u svojem djelu o Dubrovniku hvali kao očevidac brzinu i spretnost kojom su Dubrovčani oboružavali svoje galije za progon gusara.

Dubrovčani se još jednom obratiše kralju Alfonsu zbog napada sicilijanskih gusara, tražeći naknadu štete. Kralj im na to ispravom od 12. ožujka 1437. potvrdi ispravu od 18. siječnja 1430, koju smo već razmatrali. Kako se u to doba borio da zavlada i Napuljskim Kraljevstvom, to već sada drži kako ima pravo izdavati isprave koje vrijede i za to kraljevstvo. To već dolazi do izražaja i u ovoj ispravi, a 1439, u taj mah na ratištu kod Napulja, kralj izdaje novu ispravu u kojoj se također naziva kraljem Dviju Sicilija. U ovoj drugoj ispravi on uzima dubrovačke brodove i trgovce u zaštitu, usto je još energičniji u suzbijanju gusara, određuje za njih stroge kazne i zabranjuje im da se sklanjaju i borave u lukama njegovih zemalja.

Događalo se da su se Dubrovčanima tu i tamo osporavale njihove povlastice na Siciliji. Oni se tuže kralju i drugim dostojanstvenicima, tvrdeći ponekad da su te povlastice, jednake onima Mlečana, stekli još u doba vrhovne vlasti mletačke. I tako im se tijekom XV. st. više puta ponovno potvrđuju stare povlastice. Iz drugih izvora međutim znamo da su Dubrovčani i u XV. st. već morali na Siciliji, kao uostalom i u Južnoj Italiji, plaćati pristojbu za izvoz žita zvanu *trata,* te da se rijetko dogadalo da je netko od toga bio oslobođen.

Kao što smo već spominjali, aragonski kralj Alfonso 1442. napokon zavlada i Napulj-

skim Kraljevstvom. Prvi poznatiji kraljev akt u svojstvu vladara i te zemlje bio je da se u Dubrovčana zauzeo kako bi oni vratili zarobljenu gusarsku fustu Jakova Mostacia, premda se u svojim ispravama više puta obavezivao da će i sam progoniti gusare. Dubrovčani odlučno odbiše vratiti fustu.

Istodobno, oni zamoliše svoga vrhovnog vladara ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava I. Jagelovića da se zauzme u aragonskog kralja kako bi se u njegovim zemljama s Dubrovčanima dobro postupalo. Kralj Vladislav se zaista obrati aragonskom kralju Alfonsu s takvom prošnjom, koju mu, po tadašnjem običaju, dostavi preko zainteresirane stranke, naime posredništvom Dubrovčana. I doista, kralj Alfonso izda Dubrovčanima 1444. kraću ispravu kojom ih uzima u zaštitu. Slijedila je 1445. nešto šira isprava, kojom im on u svojim zemljama dopušta slobodu kretanja i trgovanja te zajamčuje zaštitu i sigurnost. Istodobno, kralj ne zaboravlja naglasiti kako su Dubrovčani pri tom dužni plaćati carine i daće.

Još nije utvrđeno kad su dubrovački trgovci počeli dolaziti na Pirinejski poluotok, ali pouzdano znamo da su u Kataloniju stizali već 1430. Iz 1446. je sačuvano prevažno pismo što ga je dubrovačka vlada uputila Općini grada Barcelone, a iz njega se jasno vidi kako su u to doba dubrovački trgovci već dolazili u Barcelonu. Povod pismu bijaše to što je barcelonski carinik, određen da naplaćuje tzv. talijansku carinu, naime onu što je plaćaju osobito nepovlašteni talijanski krajevi, trojici dubrovačkih trgovaca naplatio carinu u iznosu od 400 dukata. Dubrovačka vlada protiv toga odlučno prosvjeduje te doslovno veli:

»O toj stvari smo se nemalo začudili i čudimo se iz više razloga. Prvo, što vjerujemo da je ne samo Vama već i narodima cijelog svijeta poznato i jasno da Dubrovčani nisu Talijani niti su Italiji podložni, već dapače, toliko i po svom jeziku koliko i po svom položaju jesu Dalmatinci i pokrajini Dalmaciji podložni. Drugo, što smo od Veličanstva gospodina kralja Aragonije privilegirani istim povlasticama i sloboštinama kojima su privilegirani Barcelonci i Sicilijanci. I tim većma i više se čudimo kad se Vaši sugrađani i trgovci, boraveći u našem gradu Dubrovniku, u pogledu daća i trgovačke robe drže, tretiraju i smatraju kao i isti Dubrovčani.«

Prva točka obrazloženja vrlo je važna s nacionalnog stajališta, jer se u njoj Dubrovčani proglašuju pripadnicima istog naroda koji živi i u ostaloj Dalmaciji, a naziv Dalmatinaca se u to doba često upotrebljava kao sinonim za Hrvate. Politički je pak važna, jer njome Dubrovčani naglašavaju da su dio Kraljevstva Dalmacije, koje s Hrvatskom čini političku cjelinu. Osobito nas zanima i to što dubrovačka vlada spominje kako postoji povlastica aragonskog kralja, prema kojoj Dubrovčane u Barceloni valja tretirati kao i Barcelonce i Sicilijance.

O problemu naplate carina raspravlja dubrovačko Vijeće umoljenih i 1448. Godine 1451. šalje dubrovačka vlada poslanstvo kralju Aragonije i pri tom izdaje poslanicima uputu kako će postupati i što će zatražiti od kralja. Među ostalim govori se i o tzv. talijanskoj carini u Kataloniji, pa se kaže da se Dubrovčani sile na plaćanje te carine, ali su oni svojedobno uputili tužbu kraljici koja ih je potom oslobodila tog plaćanja. Poslanicima se daje prijepis odluke, pa će oni zatražiti od kralja da je potvrdi.

Gusarenja Alfonsovih podanika nastavljuju se i dalje. Uhvaćene gusare Dubrovčani ili strogo kažnjavaju ili ih drže zatvorene, a na Alfonsovu dvoru uvijek se nađe ljudi koji se za njih zauzimaju. Tako se i 1450. i 1451. dosta dugo povlači problem gusara što su ih zarobili Dubrovčani. Za vrijeme rata između Dubrovnika i Stjepana Vukčića Kosače (1451–1454) donekle su zategnuti odnosi između Dubrovnika i Alfonsa, jer je kralj, zanoseći se planovima penetracije čak i na Balkanski poluotok, bio sklon Stjepanu Vukčiću. Onda se opet 1454. i 1455. povlači spor zbog dubrovačkih trgovaca koji su unatoč općim zabranama izvozili iz Južne Italije zlatan i srebrni novac. Spor se riješio tako da je kralj Alfonso

ispravom od 28. lipnja 1455. dubrovačkim trgovcima oprostio kaznu, ali usput ipak istakao kako zabrana i nadalje postoji.

Godine 1458. umre Alfonso, kralj Aragonije, Sicilije i Napuljskog Kraljevstva. U Aragoniji i Siciliji naslijedi ga brat Ivan II. a u Napuljskom Kraljevstvu njegov vanbračni sin Ferdinand.

Pomorsko-trgovačke veze između Dubrovnika i Aragonije, a osobito Sicilije, nastavljaju se i dalje, ali do 1490. više nema isprava i privilegija koje bi aragonski kraljevi izdavali Dubrovčanima. Tek se 1490. pojavljuje isprava što je Ferdinand I. izdaje Dubrovčanima. Već smo spomenuli kako je ovaj kralj bio oženjen s Izabelom, kraljicom Kastilije; kad je on 1479. stupio na aragonski prijesto, može se reći da je došlo do ujedinjavanja Kastilije i Aragonije u jednu državu, tj. Španjolsku. Iz ovoga opet proizlazi da je spomenutu ispravu Ferdinand izdao kao kralj Španjolske, premda se ovaj naziv u dokumentu ne spominje; u njemu se Ferdinand I. naziva kraljem Kastilije, Aragonije i Sicilije. Ovom ispravom Ferdinand podjeljuje Dubrovčanima punu slobodu trgovanja i kretanja po svim svojim zemljama, a osobito ističe Siciliju kao zemlju gdje su se dubrovački trgovci udomaćili.

No kralj spominje i jednu ogradu. On naime ne dopušta Dubrovčanima da iz njegovih zemalja u krajeve Saracena i nevjernikâ izvoze oružje, željezo, živežne namirnice i sve ostalo što zabranjuje papinska stolica. Isto tako on im ne dopušta da svojim brodovima prevoze iz njegovih zemalja heretike i njihova dobra.

Iz isprave saznajemo da je dubrovačka trgovina na Siciliji bila puno važnija od one u Aragoniji. Glavna trgovačka središta na Siciliji bijahu i ranije spominjana Messina, a sada već i glavni grad Sicilije Palermo.

U Napuljskom Kraljevstvu vladao je od 1458. do 1494. kralj također imenom Ferdinand, a potjecao je iz sporedne grane aragonske dinastije. Od njega potječe mnoštvo privilegija što ih je on postupno i sa sve više pogodnosti podjeljivao Dubrovčanima u svojoj zemlji.

Nije im on sve te povlastice dijelio po vlastitoj inicijativi, već su Dubrovčani oko njih uporno nastojali; doduše, djelomice im je pomagala i opća Ferdinandova politika, osobito ona prema Mlecima.

Mlečani su, naime, u Napuljskom Kraljevstvu odavna stekli obilne povlastice, pa su Dubrovčani već 1451. zatražili od kralja Alfonsa da i njima poda te iste privilegije i tako ih izjednači s Mlečanima. Tada nisu uspjeli, ali oni i dalje na tome rade.

Za svoje vladavine izdao je napuljski kralj Ferdinand Dubrovniku osamnaest raznih povlastica, od kojih su neke općeg značaja a neke donose osobite prednosti. Sve se te isprave uvelike razlikuju od onih što ih je Dubrovniku izdavao kralj Alfonso. Sačuvane Alfonsove isprave uglavnom su opće naravi i u njima kralj zajamčuje Dubrovčanima zaštitu i sigurnost u svojim zemljama. Ferdinandove, nasuprot, sadrže konkretne povlastice. Osobito je važna povlastica od 11. siječnja 1467, kojom se Dubrovčanima dopušta da kao protuvrijednost za uvezeno srebro mogu izvesti istu vrijednost zlatnog novca. Većina ostalih povlastica bavi se uglavnom olakšavanjem carinskih tereta i ostalih daća.

Jedan od vazala napuljskog kralja bio je i knez Tarenta koji već 1463. dodjeljuje Dubrovčanima dvije povlastice kojima ih na svojem području, s izuzetkom grada Barija, izjednačuje s Mlečanima. Kad je knez 1463. umro, još iste godine kralj Ferdinand zavlada cijelom njegovom kneževinom.

Napuljski kralj Ferdinand pristao je da Dubrovčane izjednači s Mlečanima tek 1481, i to bez ikakve ograde u pogledu Barija. Bio je to važan trenutak u pomorsko-trgovačkoj povijesti Dubrovnika. Naime, stekavši iste povlastice kao i Mlečani, Dubrovčani su im u Napuljskom Kraljevstvu mogli sada uspješno konkurirati.

Budući da Napuljsko Kraljevstvo nije obilovalo trgovačkim brodovima, moralo je tražiti ispomoć stranih brodova. Kako se pri tom nastojalo osloboditi previše velikoga mletačkog gospodarskog tutorstva, vrlo dobro mu je dolazila dubrovačka trgovačka mornarica. Dubrovnik je pak napuljsko-mletački ekonomsko-politički antagonizam dakako izrabio u svoju korist.

Napuljsko-mletačka napetost dovela je 1482–1484. među njima do otvorena rata, ali se ni nakon prestanka sukoba njihovi odnosi nisu osobito poboljšali; ostali su dapače hladni. U takvoj situaciji kralj Ferdinand još za trajanja rata izda 4. veljače 1484. novu povlasticu, kojom ponovno ističe kako Dubrovčani u njegovoj državi imaju sve one prednosti što su ih prije rata imali Mlečani; posebno to naglašava za grad Trani, gdje je tamošnja lokalna vlast pravila Dubrovčanima neprilike.

Napokon, svojim povlasticama od 29. travnja i 21. rujna 1485. kralj Ferdinand oslobađa Dubrovčane svih lučkih pristojba što ih plaćaju brodovi, i to u svim lukama svoje države. Carine su dakako ostale, ali je i oslobađanje od svih posebnih lučkih pristojba značilo mnogo.

Za vrijeme Ferdinandova vladanja (1470) počela je dubrovačka vlada slati napuljskom kralju sokolove za lov. Time je nastavila i kasnije. Kad je Španjolska 1504. zavladala Napuljem, Dubrovčani šalju sokolove španjolskom namjesniku u Napulju, a kad Napulj u XVIII. st. posta opet posebno kraljevstvo, slanje se ne prekida. Dubrovčani su sokolove počeli slati svojevoljno, ali se to poslije počelo držati posebnom obavezom, nekom vrstom danka.

Godine 1494. umro je napuljski kralj Ferdinand I. a naslijedio ga je njegov sin Alfonso II. Dubrovčani požuriše da od novog vladara isposluju potvrdu svih ranijih povlastica. U tome i uspješe, te im Alfonso II. svojom ispravom od 18. lipnja 1494. potvrdi ranije privilegije.

Alfonso II. osta kratko na vlasti. Francuski kralj Karlo VIII. započe svoju borbu za prevlast nad Italijom. Vladajući se kao nasljednik prava Anžuvinaca navali on 1494. na Napuljsko Kraljevstvo. Plašljiv po naravi, kralj Alfonso II. odmah se odrekne prijestolja u korist sina Ferdinanda II. Francuskom kralju, doduše, uspije 1494–1495. osvojiti Napuljsko Kraljevstvo, ali mu je vlast također kratko trajala: presta već 1495. Napuljski kralj Ferdinand II. vrati svoje kraljevstvo, ali već u listopadu 1496. umre. Naslijedi ga stric Federiko III. I od njega zatražiše Dubrovčani potvrdu privilegija, čemu on udovolji 1498.

Za vrijeme kratkotrajne francuske okupacije Napuljskog Kraljevstva uspostaviše Dubrovčani kontakt s tamošnjim francuskim vlastima, ali je prva isprava francuskog kralja namijenjena Dubrovčanima ipak ona Karla VIII. iz 1497. kojom im on dopušta slobodu trgovanja u svojoj državi. To isto dopusti im 1498. i njegov nasljednik Ljudevit XII.

Godine 1501. poduzeše francuski kralj Ljudevit XII. i španjolski kralj Ferdinand Katolički rat protiv Napuljskog Kraljevstva, u želji da ga međusobno podijele. U ratovanju uspješe te Ferdinand dobije Kalabriju i Apuliju, a glavni grad Napulj s ostalim dijelom države Ljudevit XII. U Napuljskom Kraljevstvu vladahu sada dakle i francuski i španjolski namjesnik. Dubrovčani poslaše svoje poslanike da se poklone jednome i drugom i zatraže potvrdu prijašnjih privilegija. I doista: i francuski i španjolski kralj im, svaki za svoj dio teritorija Napuljskog Kraljevstva, izda ispravu kojom se potvrđuju postojeće dubrovačke privilegije.

Francusko-španjolsko prijateljstvo potraja kratko jer se kraljevi brzo zavadiše oko podjele vlasti, a Španjolcima uspije 1504. potpuno istisnuti Francuze iz južne Italije. Tako sada i Napuljsko Kraljevstvo dospije pod vlast Španjolske koja je već otprije vladala Sicilijom i Sardinijom. Na taj način zauze ona u zapadnom Sredozemlju velevlasni položaj, a

posegne i u istočni svojim posjedima na Jadranskom i Jonskom moru. Dubrovnik, koji je ranije bio u vezi s Aragonijom a od 1479. i s ujedinjenom Španjolskom, poče s njom uspostavljati još čvršće veze. Netom je španjolski kralj Ferdinand postao 1504. gospodarom cijeloga Napuljskog Kraljevstva, potvrdi im njegov namjesnik u Napulju za čitavo to kraljevstvo povlastice što su ih Dubrovčani otprije tu imali.

Godine 1507. nađe se Ferdinand u Napulju i tu na zamolbu Dubrovčana potvrdi sve njihove ranije privilegije u Napuljskom Kraljevstvu. U ispravi se sve privilegije poimence navode, a moramo spomenuti da se suveren tu naziva kraljem Aragonije i Dviju Sicilija, zatim vladarom mnogih zemalja s obaveznim etc., ali se ne kaže da je i vladar Kastilije, gdje je tada formalno fungirao kao regent svoje sulude kćeri Ivane, koja uopće nije vladala zemljom. Za Dubrovčane pak bijaše najvažnije što im je nakon nabrajanja gotovo svih povlastica na njihovu zamolbu naglasio da one (ma koliko neke bile samo regionalnog karaktera) vrijede za sve njegove zemlje, a osobito pak za otok Siciliju gdje Dubrovčani i otprije imaju povlastice. Povlastice su bez sumnje vrijedile i za Aragoniju, ali nije jasno da li i za Kastiliju, gdje je on formalno bio regent svoje kćeri. No kako se Aragonija prostirala na Sredozemlju, to je Dubrovčanima bilo, s obzirom na njihovu još isključivo mediteransku pomorsku trgovinu, praktično dovoljno. Iza tog općeg proširenja privilegija na sve zemlje spominju se još samo dvije povlastice koje kao da tim općim proširenjem nisu obuhvaćene; jedna od njih govori o carinama a druga o tome da Dubrovčani u kraljevstvu uživaju iste povlastice kao i Mlečani. Na kraju kralj Ferdinand, opet na zamolbu Dubrovčana, općenito ističe kako potvrđuje sve privilegije koje su im dali kraljevi aragonske kuće. Tu se osim napuljskih ubrajaju i sve one što su ih Dubrovčani dobili na Siciliji i u Španjolskoj; ističemo Španjolsku, jer smo vidjeli kako je Ferdinand 1490, nazivajući se kraljem Aragonije i Kastilije, izdao opću ispravu o slobodnom trgovanju Dubrovčana u njegovoj državi.

U siječnju 1516. umre španjolski kralj Ferdinand Katolički. Naslijedi ga formalno njegova kći Ivana, čiji je muž Filip Lijepi, sin Maksimilijana Habsburškog, već prije umro. Stvarno na vlast dođe njen sin Karlo, koji je, postavši 1519. rimsko-njemačkim carem, u povijesti poznat kao Karlo V. U Francuskoj je pak vladao njegov suvremenik i takmac, također poznati kralj Frano I. Dubrovačka vlada uputi 1518. jednom i drugom kralju svoga poslanika dominikanca pučkog roda Bartula Bogišića, da bi od njih isposlovao potvrdu dotadašnjih privilegija i usput riješio još neke poslove. Bogišićeva misija uspije. Najprije je posjetio Karla V, koji 28. svibnja 1518. izda u Saragosi četiri isprave u korist Dubrovnika. Budući da je zbog stanovitih sporova postojala opasnost da neki kraljevi podanici vrše represalije prema Dubrovčanima, to Karlo posebnom ispravom zabranjuje svojim podanicima i vlastima da se bez izričita kraljeva dopuštenja upuštaju u takve mjere. Posebnom ispravom potvrdi on ispravu Ferdinanda Katoličkog iz 1490, kojom se Dubrovčanima dopušta sloboda trgovine u Španjolskoj i njenim zemljama. Daljnjom posebnom ispravom potvrdi im opet sve povlastice što su ih stekli na otoku Siciliji. Četvrtom pak ispravom potvrdi Karlo V. ispravu Ferdinanda Katoličkog iz 1507. Tako je, eto, Dubrovnik stupio u vezu s najmoćnijim vladarom tadašnje kršćanske Evrope, s kojim će podržavati dobre i korisne veze za sve vrijeme njegove vladavine.

Istog datuma poduzme Karlo i razne mjere protiv španjolskih gusara koji su ometali sigurnost dubrovačke plovidbe.

Dubrovačko-španjolski gospodarski i politički odnosi postadoše intenzivni, a svi su se međusobni sporovi na kraju krajeva rješavali mirno i prijateljski.

Nakon posjeta španjolskom dvoru dubrovački poslanik Bogišić pohodio je i francuski. Tu je isposlovao da je kralj Frano I. trinaestog srpnja 1518. potvrdio vrijednost ranijih

isprava kralja Karla VIII. i Ljudevita XII, te sa svoje strane podijelio Dubrovčanima slobodu trgovanja u svim svojim zemljama na kopnu i moru.

Dubrovački konzulat u Marseilleu spominje se već 1499.

Dubrovački su brodovi počeli ploviti u Španjolsku i Francusku tijekom XV. st. Pri tom su ih kadikad ometali katalonski, sicilijanski i južnoitalski gusari, ali su ih Dubrovčani oštro suzbijali. Dubrovnik i dalje dobavlja žito iz Apulije i Sicilije. Izvoz srebra, koji je preko Dubrovnika putovao u Italiju, odlazio je također i u južnu Italiju i na Siciliju. Trgovalo se uzajamno i s ostalim proizvodima. Tako su Dubrovčani iz Apulije dobavljali sol za potrebe svoje razgranate trgovine u balkanskom zaleđu.

U XV. st. postoje i trgovačke veze Dubrovčana s Engleskom, ali su pojedini Dubrovčani stizali na Otok već u XIV. st. na drugi način. Naime, u XIV. i XV. st. dolaze u Flandriju i južnu Englesku mletačke trgovačke galije. Znatan je broj mornara i veslača na njima iz hrvatskih a i albanskih primorskih krajeva, pa su se među njima našli i poneki Dubrovčani. Na galijama je ponekad izbijalo nezadovoljstvo protiv mletačkih zapovjednika zbog malih i neredovitih plaća. U takvoj se jednoj pobuni odmetnuo 1396. u Londonu s mletačke galije Albanac Pavle iz Lješa i proglasio se »kraljem Albanaca«. Kao njegovi savjetnici pridružiše mu se Dubrovčani Alegret sin pok. Rodeška i Boncije sin pok. Prima. Naravno, Pavle nije imao političkih pretenzija prema Albaniji, već je uzeo onaj zvučni naslov kao znak otpora protiv Mlečana. Konačni rezultat svega bilo je da su Mlečani uhvatili Pavla i Alegreta i osudili ih u Mlecima. Kad su ovi kaznu izdržali, protjeraše ih s mletačkog teritorija. Boncije je međutim pobjegao.

Prvi dosad nađeni spomen trgovačkih veza Dubrovnika s Engleskom potječe iz 1443, kad su tamo bila dva dubrovačka trgovca[239], premda ne znamo kako su onamo stigli. Zna se inače za kopnene veze kojima su iz južne Evrope kretali trgovački transporti prema Engleskoj, pa su se i Dubrovčani služili tim putevima.

Od početka XVI. st. dubrovački brodovi već zalaze u Atlantski ocean, pa ih tako nalazimo u Lisabonu te engleskim lukama Southamptonu i Londonu, odnosno londonskoj predluci Margateu. U Londonu se uskoro stvorila ugledna dubrovačka trgovačka kolonija čiji su znatan dio činila vlastela. Dubrovački trgovci, služeći se poglavito dubrovačkim brodovima, izvoze iz Engleske u Dubrovnik i na Levant tkanine, a dovoze vino s Krete. Naravno, iz Dubrovnika putuju tkanine većinom u balkansko zaleđe.

Engleski kralj Henrik VIII. dao je 1512. dopuštenje dubrovačkim trgovcima Federiku Menčetiću i Nikoli Lukovu Sorkočeviću da izvezu 10.000 peča vunenih tkanina, tzv. kariseja, pod vrlo povoljnim carinskim uvjetima. I engleski su se trgovci kadikad služili dubrovačkim brodovima.

Engleski trgovci počinju dolaziti u Dubrovnik rjeđe u XV. a u većoj mjeri u XVI. st., kad u naš grad počeše stizati i engleski brodovi[240].

ODNOSI DUBROVNIKA S BIZANTSKIM I SARACENSKIM ISTOKOM

Dubrovnik je osjećao potrebu pomorsko-trgovačkog širenja i prema Istoku, ali je postojala papina zabrana katoličkim zemljama da trguju sa zemljama Saracena, pa tako i sa Sirijom kamo su se Dubrovčani htjeli ponovno proširiti. Zbog toga se oni obrate putem poslanika (uputa od 24. ožujka 1371.) svome vrhovnom gospodaru ugarsko-hrvatskom kralju Ludoviku I. s molbom da on ishodi dopuštenje pape kako bi mogli svake godine poslati u Siriju dva broda od po 400 bačava svaki, koji bi onamo vozili trgovačku robu, ali svakako ne željezo, drvo, stupu i paklinu, koji se smatraju ratnim i pomorskim materijalom.

Papa nije Dubrovčanima dao opće dopuštenje za trgovanje sa saracenskim Istokom, ali je pristao da im za svako takvo namjeravano trgovačko putovanje izda posebno dopuštenje. U tom je smislu papa Grgur XI. izdao 24. ožujka 1373. posebno dopuštenje prema kojemu mogu dva dubrovačka broda natovarena nezabranjenom robom jednokratno otploviti u Aleksandriju i ostale istočne zemlje pod egipatskim sultanom, a to je uz Egipat bila još i Sirija s Palestinom. Kao zabranjena roba poimence se ističu oružje, željezo i drvo, a zatim se kaže »i ostale zabranjene stvari«[241].

U Dubrovniku se strogo pazilo da netko ne otputuje na saracenski Istok bez papina dopuštenja, pa je tako 1376. dubrovačko Veliko vijeće odlučilo da nijedan trgovački brod ni trgovac ne smiju u trgovinu u zemlje Saracena bez papina dopuštenja. Ta je odluka ušla u zakonsku zbirku reformacija kao I. poglavlje XVIII. pagine.

I tako su pojedini Dubrovčani dobivali papinsko dopuštenje za trgovanje sa Saracenima, osobito s Aleksandrijom, ali su oni tamo odlazili i mimo papine zabrane. Bilo je i

slučajeva da je poneki Dubrovčanin ilegalno putovao u Aleksandriju, kako bi naknadno od pape tražio oproštenje[242]. Lukarević nas pak izvješćuje da su Dubrovčani dobivali od egipatskog i drugih muslimanskih vladara na Istoku pravo trgovanja u njihovim zemljama[243].

Godine 1429. šalju Dubrovčani poslanika Jakova Kotruljevića na napuljski dvor, pa mu uz ostalo preporučuju da preko nekoga papinog rođaka isposluje od pape opću bulu kojom bi im se dopustilo trgovanje sa Saracenima. Ne pristane li papa da njegovo dopuštenje vrijedi za svagda, neka barem potraje 100 godina; ne uspije li se ni to, neka mu je trajnost barem 30 godina, s troškom od 300 dukata.

Kažu Dubrovčani u svojoj uputi:

»Začudi li se on (tj. papin rođak) nad malenom svotom tog troška, te reče o Mlecima, Đenovi i Kataloniji kako oni troše na to kudikamo veću svotu, recite da svaki od tih gradova plovi više u jednoj godini nego mi u pedeset i više, i nama je potrošiti 300 dukata kao njima 10.000.«

Dubrovčani su svakako ponešto pretjeravali. Ali ako tom zgodom nisu postigli ono što su željeli, 1433. im se pruži zgodna prilika da od crkve dobiju opće dopuštenje za pomorsku trgovinu sa saracenskim Istokom. U to je doba, naime, zasijedao opći crkveni sabor u Baselu, na kojemu je mnogo mogao postići tadašnji rimsko-njemački car Žigmund Luksemburški, ujedno i ugarsko-hrvatski kralj, pa prema tome i vrhovni suveren Dubrovnika. Važnu riječ je vodio na koncilu i glasoviti dominikanac Dubrovčanin Ivan Stojković.

Zauzimanjem kralja i Stojkovića baselski koncil izda Dubrovčanima 22. prosinca 1433. odluku u obliku isprave, kojom im daje opće dopuštenje da mogu trgovati sa Svetom Zemljom (Palestinom) i svim prekomorskim zemljama kojima vladaju »nevjernici«, pri čemu se baš mislilo na muslimanske Saracene, dakle Egipat i Siriju s Palestinom. Nije im, međutim, dopušteno da »nevjernicima« prodaju zabranjenu robu, te se poimence spominju proizvodi od željeza, navalno i obrambeno oružje, prehrambene namirnice; ovome se popisu na kraju općenito dodaje »i sve ostalo zabranjeno«. Dubrovčanima se također dopušta da u istočnim zemljama drže i svoje konzule. Izričito se kaže da Dubrovčani mogu na Istok putovati svojim galijama, i ostalim brodovima, ali da u tu svrhu smiju unajmljivati i strane[244]. Galije bijahu poglavito ratni brodovi, ali je bilo i trgovačkih galija.

Dopuštenje baselskog sabora potvrdi papa svojom bulom od 5. svibnja 1434.[245].

Zabrana trgovanja s »nevjernicima« odnosila se na zemlje Saracena, tj. zemlje kojima vladaju Arapi, zvani i Saracenima. Međutim na istoku su, u Maloj Aziji postojale i države seldžučkih Turaka, a u XIV. st. osobito se uzdigla država osmanlijskih Turaka, koja tijekom vremena osvoji svu Malu Aziju i pobjedonosno prijeđe na Balkanski poluotok.

Još dok su postojale posebne seldžučke države, Dubrovčani su održavali dobre pomorsko-trgovačke veze s njima. Iz njihovih luka, posebno iz Palatije (starog Mileta) i Altolunga (starog Efeza) oni marljivo izvoze žito[246].

Dubrovčani ne zanemaruju ni svojih trgovačkih veza s bizantskim svijetom koji je već na umoru, dapače ih u XV. st. i pojačavaju.

Jedna od velikih briga dubrovačke vlade bijaše pravodobna i dovoljna opskrba grada i njegova područja žitom. Ono se dobavljalo iz Apulije, Sicilije, iz dubrovačkog zaleđa, Albanije i Grčke. U XV. st. sve je više žita i iz Soluna i Moreje (Peloponeza). Iz Moreje su Dubrovčani dobavljali i sol i svilu, a tamo dovozili proizvode obrta. Tijekom srednjeg vijeka stekli su na području bizantskog istoka razni gradovi i zemlje s područja zapadnog Sredozemlja i Jadranskog mora (Mleci, Đenova, Jakin, Katalonija, Provence) mnoge povlastice.

Kako se smanjivala njihova trgovina s Bizantom, tako su padale u zaborav i stare

dubrovačke povlastice. Međutim, s razvitkom dubrovačke pomorsko-trgovačke sile u XV. st., nešto se povećala i njihova trgovina makar i s oronulim Bizantom. Sad su Dubrovčani opet poželjeli steći povlastice kakve su uživali i ostali zapadni gradovi ili da im se barem približe. Rade na tome, već od 1431[247], a uspjeli su tek 1451, dvije godine prije pada Carigrada.

Carigrad je u to doba bio okružen turskim teritorijem, te je politički zaista umirao, premda ga se još uvijek držalo za važno trgovačko središte. Stoga je Dubrovniku i bilo stalo da u doba jačanja i širenja svoje pomorske trgovine dobije u njemu povlastice, ne sluteći njegov skori i neizbježni pad.

No dok Bizant u svom središtu propada i zamire, dotle se na Peloponezu (Moreji) događa neka vrsta renesanse bizantinizma i grčkog živote uopće. Nije to renesansa koja bi mogla trajno zaustaviti prodor Turaka, ali je to ipak pozornosti vrijedna obnova, kao posljednji jači zamah bizantinstva pred padom.

I u Carigradu i na Peloponezu vlada dinastija Paleologa; u Carigradu je Konstantin XI. a na Peloponezu dvije despotovine dvojice njegove braće, Tome i Dimitrija. Područje izmedu Peloponeza i Carigrada već su bili zauzeli Turci, ali su im se morejski despoti uspijevali oduprijeti i ukloniti ostatke vlasti zapadnoevropskih feudalaca još iz doba križarskih ratova. Despot Toma, koji je držao sjeverni Peloponez s lukom Klarencijom i uopće područje Patraskog zaliva također na sjevernoj obali, težio je da se podjeljujući povlastice Dubrovčanima emancipira od Mlečana. I tako Dubrovniku uspije da 1451. od sva tri bizantska vladara, od cara u Carigradu i dvaju despota, dobije privilegije koje su nam sačuvane u Dubrovačkom arhivu. Car je Dubrovniku izdao zlatnu bulu, ispravu s visećim zlatnim pečatom, prema kojoj su Dubrovčani mogli u Carigradu sagraditi svoju trgovačku kuću (tzv. lođu), imati svoga konzula koji bi im sudio u međusobnim raspravama te slobodno trgovati, plaćajući samo dva posto vrijednosti robe kod njena uvoza i izvoza. Svih ostalih daća bijahu oslobođeni. Mogli su se također slobodno nastaniti u Carigradu.

Despoti su Dubrovčanima izdali srebrne bule. Despot Toma u svojoj ispravi, koja je sličnog sadržaja kao i careva, određuje da Dubrovčani kod uvoza i izvoza pri trgovini na veliko moraju plaćati jedan i po posto vrijednosti robe, a pri trgovini na malo dva posto vrijednosti. On im također dopušta da u njegovoj zemlji mogu graditi trgovačke kuće (tzv. lođe) i držati konzule. Despot Dimitrije, koji je vladao istočnim dijelom Peloponeza, dao im je najveću povlasticu dopustivši naime Dubrovčanima slobodno trgovanje bez ikakvih carina i daća.

Najviše su Dubrovčani trgovali sa zemljom despota Tome, i to s lukama Klarencijom i Patrasom. U njegovoj je službi bilo i Dubrovčana, a za svoje potrebe unajmljivao je i dubrovačke brodove. Najmanje su trgovali sa zemljom despota Dimitrija, pa ih je on oslobađajući ih od svih carina i daća htio što više privući u svoju zemlju[248].

Vrlo kratko su Dubrovčani uživali blagodati svih tih privilegija. Godine 1453. pao je u turske ruke Carigrad, a 1460. i despotovine na Peloponezu. Uza sve to spomenute isprave imaju važno mjesto u povijesti dubrovačke pomorske trgovine.

Tijekom XV. st. razvila se preko luke Aleksandrije živahna trgovina s Egiptom, pa je tamo nastala i dubrovačka trgovačka kolonija. Ne znamo da li se to događalo i ranije, no zabilježeno je da je Vijeće umoljenih 11. prosinca 1490. imenovalo dubrovačkog konzula za Aleksandriju[249]. U Egiptu su u taj mah vladali Mameluci. Godine 1510. ostvaruju se kontakti između dubrovačke vlade i egipatskog sultana; ovaj potonji šalje dubrovačkom knezu svoj ukaz, kojim dubrovačkim trgovcima dopušta dolaziti u Aleksandriju i u njoj se naseljavati. Dubrovački knez pak piše namjesniku luke Aleksandrije Saifu din Hodabardi te ga moli da dade vjeru dubrovačkim trgovcima i učini sve da im se osigura prikladno mjesto

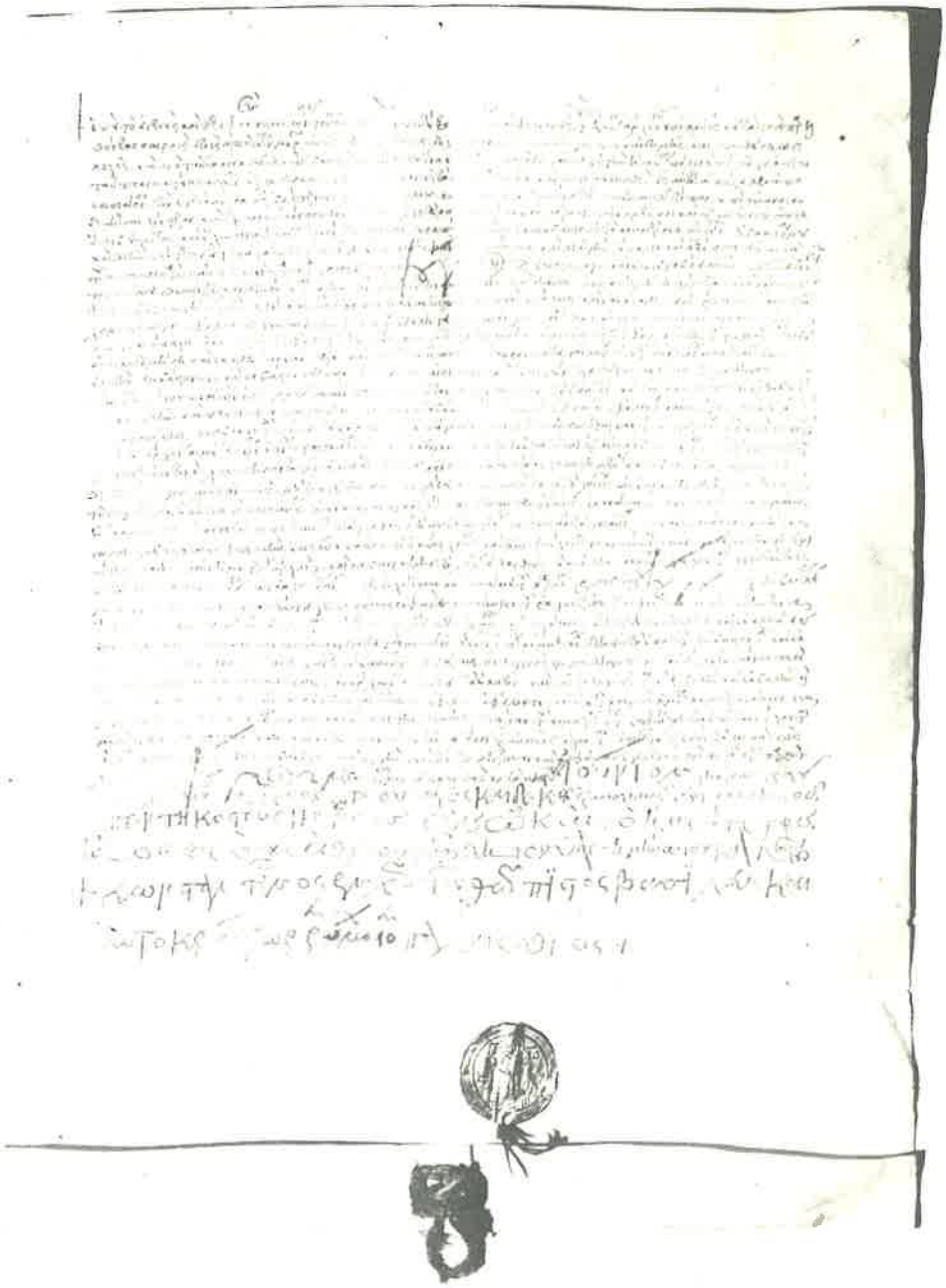

Hrisovulja posljednjeg bizantskog cara Konstantina XI. Paleologa Dragaşesa, kojom Dubrovčanima udijeljuje trgovačke povlastice, g. 1451.

za trgovanje, kakvo imaju i ostali trgovci. Namjesnik Saif din Hodabardi izdaje u Aleksandriji 25. lipnja 1510. odluku kojom potvrđuje da je primio pismo dubrovačkog kneza te udovoljava njegovim molbama. Daje vjeru dubrovačkim trgovcima i obećava im han – mjesto za stanovanje; dopušta da nastave dosadašnjim trgovanjem s muslimanskim trgovcima, jamčeći im pri tom potpunu slobodu i sigurnost, ali traži da oni dubrovački trgovci koji su muslimanskim trgovcima ostali dužni novaca, pošalju u nadoknadu trgovačku robu.

S Egiptom su puno trgovali Francuzi, osobito oni iz poznate luke Marseille a onda i trgovci iz Katalonije.

Koliko mi je poznato, 1507. godine bio je u Aleksandriji »katalonski« konzul Katalana, koji je u gradu uživao najveći ugled i uspio steći, s iznimkom Mlečana, nekakvu prevlast nad ostalim evropskim trgovcima. Služeći se time zahtijevao je da mu trgovci i brodovi ostalih narodnosti plaćaju dužne pristojbe. To pravo »katalonskog« konzula priznavali su egipatski sultani kao neko potencijalno pravo, ali ga je »katalonski« konzul doskora počeo smatrati i juridičkim pravom. Mlečani su se uspjeli iz svega toga izuzeti, pa i Dubrovčani krenuše tim putem.

U ovoj prvoj fazi dubrovački izvori nazivaju tog konzula većinom »katalonskim«, pa ćemo ga i mi tako zvati.

»Katalonski« konzul Filip De Peretis je držao da mu vlast nad trgovcima katoličkih zemalja pripada po pravu, te je u neku ruku za svoga vrhovnog poglavara smatrao papu. Približno slično smatrali su to i muslimani Egipćani.

Kad su 1511. kršćanski gusari s otoka Rodosa u egipatsko-sirijskoj luci Gazi opljačkali razne brodove, egipatski sultan Konsuh El Guri odredi represalije te dade zatvoriti sve kršćanske trgovce u Aleksandriji i Kairu, među ostalim i Dubrovčane, usto im još zadrža robu i brodove. Bio je zatvoren i »katalonski« konzul Filip De Peretis, koji je bio i konzul Rodiota. Kad je sultan zatražio od njega, kao predstavnika kršćana, da podmiri štetu, on rasporedi troškove na kršćanske trgovce, pa tako na Dubrovčane otpadne 9800 dukata. U to vrijeme Dubrovčani nisu imali u Aleksandriji konzula, pa se on ponašao kao njihov predstavnik. Dubrovački trgovci i njihova vlada ustadoše protiv toga, ne priznajući De Peretisa za svoga konzula. Dugo se dubrovačka vlada oko toga trudila, te je na kraju zatražila i posredništvo turske Porte. Na kraju egipatski sultan Konsuh El Guri oslobodi dubrovačke trgovce i izda im neku povlasticu. Malo vijeće izabere 20. kolovoza 1512. Vincenca, sina pok. Dimitrija Zisovića, da ode u Aleksandriju i Kairo s dopisom vlade i zadobivenom povlasticom te je dade registrirati u Aleksandriji[250].

»Katalonski« konzul Filip De Peretis zatraži 1515. od pape da mu dopusti da osim postojećeg uvede novi i još teži namet na promet robe. Kako se vidi iz raznih dubrovačkih žalbi, on je posebno progonio dubrovačke trgovce, te ih čak davao zatvarati. Na kraju dubrovačka vlada poduze akciju protiv »katalonskog« konzula. Prema odluci Vijeća umoljenih od 10. ožujka 1515. uputi pismo svome kardinalu zaštitniku u Rimu, tužeći se u njemu na postupke »katalonskog« konzula i tražeći da mu se ne dopusti uvođenje novoga teškog nameta. Malo kasnije založi se protiv konzula i u egipatskog sultana, tražeći zasebnog konzula za Dubrovčane. U taj mah je radi rješavanja poslova nekih Dubrovčana u Egipat putovao Jerolim Alegretov Gradić, pa mu vlada povjeri i misiju kod sultana. No Gradić je došavši u Aleksandriju umro pa njegove poslove preuze Dubrovčanin Jerolim Lucianov Bunić, koji je već bio u Aleksandriji; on dakle preda egipatskom sultanu dopis dubrovačke vlade. Intervencija uspije i sultan izda 1515. dva fermana kojima zaštićuje Dubrovčane i priznaje stanovita prava.

Prvi je ferman sultan Kvansuh Al Gauri (Konsuh El Guri) 8. studenog 1515. odaslao dubrovačkom knezu. Njime odobrava da Dubrovčani imaju u Aleksandriji svoga konzula i

oslobađa ih pokornosti prema »katalonskom« konzulu. Zatim potvrđuje Dubrovčanina Jeronima Bunića za voditelja dubrovačkog konzulata i dopušta dubrovačkoj vladi da u mjesto ovoga imenuje koga drugog. Osuđuje štete i neprilike što ih je Dubrovčanima učinio »katalonski« konzul, a posebno nezgode koje je nanio Dubrovčaninu Francisku i njegovim drugovima; zbog njih mora doći na sultanov dvor da se slučaj razmotri. On inače i sada jamči Dubrovčanima slobodu i sigurnost, te određuje da im se u Aleksandriji izabere han za njihovo sjedište.

Drugi je sultanov ferman, onaj od 25. studenog 1515, ustvari naredba svim organima vlasti u Aleksandriji, ali su primjerak fermana primili i Dubrovčani. Iz njega saznajemo kako su Katalonci i Francuzi imali zajedničkog konzula, i to već toliko puta spominjanog Filipa De Peretisa (ovdje varijantno nazvan Pereti). Sultan ponavlja kako je Dubrovčanima dao pravo na posebnog konzula, a onda potanje govori o trgovini i sigurnosti trgovaca, iznoseći razne nove odredbe. Među ostalim se ističe pravo da zaostavštinu Dubrovčana primi nasljednik odnosno onaj koga u oporuci odredi testator, a pri tom valja platiti jedino taksu. Sultan više ne priznaje pravo represalija. Dubrovčane uopće valja tretirati kao i Mlečane. Jednako kao i Mlečanima, i Dubrovčanima se priznaje pravo da bez plaćanja posebnih pristojba odlaze u Kairo i luku Damjetu (Dimjat).

Dopisom pisanim u Kairu 24. studenog, dakle dan prije no što je sultan izdao svoj drugi ferman, Jerolim Bunić obavještava o postignutom uspjehu dubrovačku vladu. Primivši dopis dubrovačka vlada prizna Jerolima Bunića za vicekonzula u Aleksandriji. O svemu ovome raspravlja Vijeće umoljenih 21. veljače 1516. i opširno odlučuje da se u Aleksandriji organizira konzulat. Određuje da svi dubrovački trgovci i svi dubrovački brodovi plaćaju konzulu određeni prihod od svog prometa, zatim da pri konzulatu bude i kapelán koji će vršiti i službu kancelara te Dubrovčanima sastavljati isprave i akte. O svemu tome vlada vrlo opširno izvješćuje vicekonzula Jerolima Lucianova Bunića, a posebnim dopisom 31. ožujka 1516. zahvaljuje sultanu.

Spomenute isprave iz 1515. imale su veliko značenje za dubrovačku trgovinu, ali su dubrovački trgovci i nakon što su izdane imali neprilika i s domaćim ljudima i s »katalonskim« konzulom, koji se i dalje ponašao kao da ima neku vlast nad dubrovačkim trgovcima. Dubrovčani su u takvim prigodama tražili pomoć egipatskog sultana i njegovih službenika, pozivajući se na svoje povlastice.

No vrijeme je imalo svoje račune: kratko nakon što je egipatski sultan izdao Dubrovčanima spomenute isprave, Egipat je prestao postojati kao posebna država: turski sultan Selim I. u svojim pobjedonosnim pohodima na Istoku, gdje pokori i pridruži Turskoj mnoge zemlje, stiže i do Egipta, koji pokori 1517.[251]

ODNOS PREMA TURSKOJ IZMEĐU 1517. i 1526.

Sirija, Palestina, dio Arabije sa svetim mjestima Mekom i Medinom, a onda i Egipat dođoše 1517. pod vlast tursku i postadoše sastavnim dijelom turske države. Tu sjajnu svoju pobjedu objavio je iz Kaira turski sultan Selim i Dubrovčanima svojim dopisom od 7. travnja 1517[252]. Njihova je pak prva briga bila da im i turski sultan prizna povlastice što su ih 1515. dobili od egipatskog sultana. I doista: sultan Selim izda 13. srpnja 1519. odobrenje prema kojemu Dubrovčani mogu imati u Aleksandriji svog konzula, s time da on ima istu vlast kao i mletački i đenoveški bailo. Ispravom od 24. srpnja prizna im zatim pravo da imovina Dubrovčana umrlih u Egiptu pripadne njihovim nasljednicima, o čemu će se brinuti dubrovački konzul. Godine 1519. postavlja dubrovačka vlada za novog konzula u Aleksandriji Marina Alojzija Rastića[253].

»Katalonski« konzul i dalje je pravio Dubrovčanima neprilike te zahtijevao da mu dubrovački trgovci plaćaju u ime tzv. konzulske pristojbe četiri posto od prometa robe, vladajući se kao da je on i konzul Dubrovčana. Zbog toga se Dubrovčani potužiše sultanu Selimu, a on odredi da »katalonski« konzul nema prava od Dubrovčana ubirati pristojbu te da ga svakako treba spriječiti u njegovu nastojanju[254].

Dok je tako sultan Selim priznao Dubrovčanima njihova prava u Egiptu, dotle ih je u međuvremenu zakinuo u općim njihovim povlasticama u turskom carstvu. Tako je krajem 1518. dubrovačkim trgovcima u Carigradu i predgrađu Peri povisio carinu čak na pet posto. Nova je carina trebala vrijediti samo za to gradsko područje, ali su je razni turski funkcionari počeli tijekom 1519. i 1520. provoditi i drugdje. Dubrovačka vlada i sada poduze groznicavu akciju da se povišena carina ukine i vrati prijašnje stanje. Pri tom se obilato služila svojim uobičajenim sredstvom, tj. podmićivanjem turskih funkcionara; oni su darove

primali, ali se nisu usuđivali poduzeti ništa ozbiljnije, jer je sultan Selim u svemu postupao po svojoj volji. Posjetili su Dubrovčani i sultana, ali je on ostao kod svojega: Dubrovčani će u Carigradu s Perom plaćati pet posto, a u Jedrenu i Galipolju četiri posto carine[255].

Pri kraju Selimove vlade snašle su Dubrovčane u Egiptu velike neprilike. De Peretis i dalje nije mirovao, te je 1519. ponovno pokrenuo pitanje 9800 dukata, koje je potraživao od Dubrovčana kao tobožnji njihov udio u odšteti zbog akcije rodskih pirata u Gazi. Dubrovčani su na to od turskog sultana Selima isposlovali naredbu, prema kojoj nisu dužni isplatiti tu svotu. No De Peretis je uspio predobiti za se Eserbalija, nadara Aleksandrije, i Kamza kadiju; lažno interpretirajući Selimovu naredbu oni su dali zatvoriti dubrovačkog konzula Marina Rastića te dubrovačke trgovce i patrone brodova. Četiri dana nisu im ništa dali jesti pa su trojica umrla od gladi, a Rastićevu su službeniku priječili da mu donosi hranu. Na taj su način namislili prisiliti konzula da plati 9800 dukata što ih je potraživao De Peretis. I uspjeli su: Konzul Rastić prista otplatiti svotu u obrocima od po 400 dukata mjesečno, pa ga nakon toga pustiše iz zatvora. Ostale su Dubrovčane u Aleksandriji prisiljavali da potpomognu isplaćivanje tih obroka[256].

Dubrovački konzul Martin Alojzije Rastić ipak nije mirovao, već je i dalje vodio akciju protiv »katalonskog« konzula. U tom je smislu predao još iste godine turskom namjesniku u Kairu opširnu žalbu, u kojoj je iznio cijeli historijat dubrovačkog spora s »katalonskim« konzulom. Činjenice navedene u žalbi slažu se s ostalim izvorima. Kopija žalbe napisane na arapskom i danas je u Dubrovačkom arhivu[257].

Onda je 21. rujna 1520. umro sultan Selim, a na prijesto dođe glasoviti Sulejman II. Po običaju, dubrovačka mu vlada uputi poslanike, sa zadatkom da ga pozdrave i usput posvršavaju razne poslove. Poslanstvo je bilo kod novog sultana u prosincu 1520, i on se pokazao sklonim Dubrovčanima. Dubrovčani se odmah potužiše na postupke »katalonskog« konzula De Peretisa i njemu sklonih službenika, a Sulejman II. zapovjedi egipatskom Haier-begu da obustavi progone protiv Dubrovčana, da ih ne prisiljava na isplatu 9800 dukata i da se sav novac što su ga izvukli Dubrovčanima, ovima vrati. Ukoliko pak De Peretis nešto potražuje, neka se obrati Porti, pa će se pred dubrovačkim poslanicima, kad se tamo dese, stvar raspraviti[258].

Godine 1521. započe Sulejman II. rat protiv Ugarske, a glavna mu je meta bio Beograd, tada važna pogranična tvrđava. Dubrovačka vlada je znala za ovaj sultanov ratni pohod te mu je u lipnju uputila poslanstvo, odnosno Porti koja ga je pratila. Dubrovčani zatekoše sultana i Portu u kolovozu pod Beogradom, za vrijeme kratke opsade.

U nastalim prilikama dubrovačka vlada smatrala je shodnim distancirati se od svog kralja. U tom smislu Vijeće umoljenih 6. kolovoza zaključi kako bi bilo potrebno da kraljev poslanik, koji je upravo trebao doći u Dubrovnik po danak, ne uđe u grad.

Beograd se predao sultanu 29. kolovoza 1521. Sulejman II. šalje posebnog glasnika u Dubrovnik da to javi vladi. Službeni Dubrovnik ga dočeka 12. rujna 1521. s počasnim topovskim pucnjavama s tvrđava.

Prilike kao da su postale povoljnije i dubrovačka vlada 24. rujna pokrene privremeno zaustavljen trgovački promet s Turskom. Za to su pak vrijeme dubrovački poslanici pregovarali s Portom pred Beogradom. Napokon je ugovorena nova uredba o tzv. dubrovačkoj carini, koja je stupila na snagu 1. listopada 1521. Tada je odlučeno da će dubrovački trgovci u evropskom dijelu Turske, tzv. Rumeliji, plaćati dva posto carine, i to cariniku kojeg odredi dubrovačka vlada, što je značilo da ona putem tog čovjeka postaje zakupnik te carine za određenu godišnju zakupninu. Zakupnina je bila vrlo povoljna, jer se uvijek nakupilo kudikamo više carine nego što je zakupnina iznosila.

No dok su tako Dubrovčani u Rumeliji plaćali samo dva posto, carina je u Anadoliji iznosila pet posto. Bilo je još sporova oko modaliteta sprovedbe te uredbe, ali svakako ona je u glavnom važila do polovine XVI. st. Ova tzv. »dubrovačka carina« zvala se đumruk, dakle carina u ponešto drukčijem smislu nego što je to bilo u XV. st.[259].

Svojom odlukom iz 1521. Sulejman II. prizna Dubrovčanima sva dotadašnja prava u Egiptu i Siriji, usto im potvrdi da imaju pravo na svog konzula, jednako kao i Mlečani i Đenovežani, te da se konzuli drugih naroda ne smiju miješati u njihove poslove. Sve im je to priznavao i u više narednih pisama. Posebnom je ispravom Dubrovčanima potvrdio sve povlastice i slobodu trgovanja po cijelom turskom carstvu, posebno u Egiptu i Siriji, a Vijeće umoljenih 26. lipnja 1526. zaključuje kako ispravu o povlasticama valja poslati u Aleksandriju na registraciju.

Otok Rodos u Egejskom moru, od 1309. sjedište viteškog reda Ivanovaca, Turci su 1522. teško ugrozili. Španjolska flota pod vodstvom admirala Andrea Dorije Đenovežanina spremala se pomoći Rodosu, a u floti je bilo i dubrovačkih trgovačkih brodova. Dubrovačka vlada se zbog toga silno brinula, u strahu da joj to ne naškodi u Turaka. Stoga odluči da se dubrovački brodovi moraju svakako povući iz flote i vratiti u dubrovačke vode. I, evo, već piše admiralu i patronima dubrovačkih brodova, naređujući im da se izvuku makar morali i bježati. Istodobno šalju poslanika potkraljima Napulja i Sicilije, zahtijevajući da otpuste dubrovačke brodove[260]. Međutim Rodos već u prosincu 1522. padne u ruke Sulejmana. Ivanovci su se pak preselili na Maltu, koju im je odstupio Karlo V, i tamo ostali sve do 1798.

Tijekom 1517–1526. Turci zahtijevaju razne usluge od Dubrovčana. Kolikogod nastojala zadržati naklonost Turaka, dubrovačka vlada želi i prema ostalima ostati neutralna, pa se više puta našla u neprilici kad bi Turci štogod zatražili. Tada joj ne bi preostajalo drugo no da se izvlači, kako bi joj se u danom trenutku činilo najpogodnijim. Nekada zadovolji Turke, ponekad ne udovoljava, a katkada samo djelomično. Poneki put navodi za to pravi razlog, a u drugim prilikama se opravdava raznim izlikama, da joj to nije moguće. Dogodi se, da u početku ne želi udovoljiti, ali na daljnji pritisak popušta. Tako i dalje dubrovačka vlada pomaže u izgradnji Novog materijalom te stručnjacima zidarima i tesarima. Grad Skradin oteli su Turci iz hrvatskih ruku 1522. i potom ga stali utvrdivati. Skradin je osvojio hercegovački sandžak-beg Mahmud koji uskoro zatraži iz Dubrovnika razne potrepštine i još da mu se osigura petnaest brodova za prijevoz građe iz Neretve u Skradin. Vlada se poče izvlačiti. Za tražene stvari je tvrdila da ih u Dubrovniku ne može naći, a glede brodova da bi je to izložilo velikoj opasnosti od susjeda te španjolskih i mletačkih brodova. Sandžak-beg zbog toga sprovodi prema Dubrovčanima represalije u Hercegovini. Godine 1523. ponovno traži pomoć. Vlada u početku izmiče, ali 1524. popušta, jamačno zato što se sandžak-beg osigurao da Mlečani neće praviti smetnje. Obećava sandžak-begu neke od traženih stvari a i petnaest brodova za prijevoz, pa mu štoviše daje i brod za prijevoz topova iz Novog u Skradin. U srpnju iste godine vlada se opet izvlači, ali na novi pritisak daje pet brodova za prijevoz iz Neretve u Skradin. A ploviti u Skradin značilo je prelaziti preko mletačkog teritorija u području šibenskih voda[261].

Sultan Sulejman II. nastavi vojevanje. God. 1526, 29. kolovoza, u bitki kod Mohača ugarska vojska bude do nogu potučena. I sam kralj Ludovik II. poginu, na bijegu, u močvari.

Premda Turci tada nisu anektirali ni dio Ugarske, njihova se prevlast i te kako osjetila; uostalom osvajanja i anektiranja ugarskih i hrvatskih krajeva uslijedila su narednih godina.

Prevlašću Turaka i nestajanjem dinastije Jagelovića stvorena je nova situacija i za Ugarsku i za Hrvatsku, a to je značilo i za Dubrovnik. Zbog toga je 1526. godina zaista jedan od važnih graničnih kamena u periodizaciji dubrovačke povijesti.

ODNOSI S DALMATINSKIM GRADOVIMA I OSTALIM NAŠIM PRIMORSKIM KRAJEVIMA

Žive veze između Dubrovnika i ostalih dalmatinskih gradova nastavljaju se i nakon 1358. Za odnos između Dubrovnika i dalmatinskih gradova bilo je vrlo važno potpadanje ovih gradova pod mletačku vlast u XV. st., od 1409. pa nadalje. Premda su dalmatinski gradovi u mnogočemu i do tada zauzimali drukčije političko stajalište nego Dubrovnik, pa i priznavali druge vlasti, oni su i dalje slobodno međusobno komunicirali. Dolaskom gradova pod mletačku vladu ova, ali i dubrovačka, postavljaju razna ograničenja.

Ma koliko Dubrovnik bio uglavnom u dobrim odnosima i u čestoj vezi sa dalmatinskim gradovima, ipak je mnogo više trgovao sa svojim zaleđem, Italijom i Sredozemljem. Problem bijaše u tome što su se dalmatinski kopneni gradovi, premda u manjoj mjeri, pretežito bavili onime čime i Dubrovnik, naime trgovinom sa zaleđem, pa su tako u neku ruku bili suparnici. Nisu se dakle u većoj mjeri gospodarski nadopunjavali, niti je bilo mnogo proizvoda koje bi mogli uzajamno trgovački mijenjati.

Dubrovačka vlada obvezivala je svoje trgovce da carinu plaćaju i za robu koja uopće ne prolazi kroz Dubrovnik. To se opće načelo jače primjenjivalo na istočnu obalu Jadrana, u početku na prostor od Lješa do Vrulje, kasnije na područje od Drača do Splita a poslije i sve do Senja. Tu je kontrola mogla biti veća, a konkurencija još znatnija, jer je postojala mogućnost, da dubrovački trgovci vršeći posredničke poslove u dalmatinskim gradovima jačaju važnost i promet tih gradova i njihovih luka a smanjuju onu Dubrovnika kao trgovačkog grada i luke. Tako su dubrovački trgovci u razdoblju između 1427. i 1452. izvozili srebro i drugu robu iz Bosne preko Trogira, a iz neke kasnije odredbe iz 1481.

vidimo kako su iz ostalih naših jadranskih luka prevozili robu u Mletke, Marke i područje ugarsko-hrvatskog kraljevstva[262]. Osim legalnih poslova bilo je svagda i krijumčarenja, što zaključujemo i na temelju odredaba dubrovačke vlade.

A sad su i odredbe mletačke vlade počele kočiti trgovačku razmjenu izmedu Dubrovnika i ostalih dalmatinskih gradova. Naime, mletačka je vlada htjela izvoz iz dalmatinskih gradova i uvoz u njih što više usmjeriti preko Mletaka. Izvoz i uvoz iz ostalih krajeva ona nije posve ukinula, ali ih je ipak ograničavala i kočila.

Iz toga što je mletačka vlada ograničavala i kočila između ostalog, i trgovačku razmjenu dalmatinskih gradova s njihovim zaleđem, tj. Bosnom, indirektno su vukli korist Dubrovčani; sad su oni u većoj mjeri postajali izvoznici bosanskih proizvoda i uvoznici proizvoda potrebnih Bosni. Kad je tako nekom odredbom mletačke vlade iz 1452. ugrožena trgovina Splita s Bosnom, splitska Općina šalje poslanike u Mletke da upozore mletačku vladu kako će od toga imati korist samo Dubrovčani: oni će se odmah ubaciti, a Split će imati štete; dakako bit će gubitka i za mletačke državne prihode, tridesetnice i ostale. Zbog svega toga Splićani zatražiše da se odredba opozove, i u tome su djelomično i uspjeli[263].

Obrazlažući ukidanje odredbe mletačka vlada kaže da ona uništava Dalmaciju a uvećava prihode Dubrovčana, dovodi u blagostanje njihov grad, obogaćuje i njihove građane, umnožava brodove i njihovu mornaricu. Građani Dalmacije podložni Mlecima ne mogu zbog toga ploviti, što sve ima za posljedicu da Dubrovčani ostaju jedini trgovci na tom prostoru, pa se vosak, kermes i ostala trgovačka roba koja se prije dovozila u gradove pod mletačkom vlasti, nakon zabrane prevozi u Dubrovnik. Nije dakle poželjno da se gradovi i podanici u Dalmaciji na taj način unište.

Ukidanje zabrane posebno je objavljeno knezovima Splita, Kotora i Zadra[264]. Ostala su ipak ranija ograničenja, a i kasnije je mletačka vlast kočila prirodan razvoj trgovine u Dalmaciji.

U XV. st. u Dubrovniku se, a i u Novom, znatno razvio tekstilni obrt, pretvarajući se u manufakturu. Mleci su oduvijek strahovali pred konkurencijom stranih tkanina, jer je u Mlecima tekstilna proizvodnja bila dosta dobro razvijena. Već u razdoblju izmedu 1430. i 1433. mletačka vlada objavljuje knezu Splita i ostalih dalmatinskih gradova, kako za svaku tkaninu koja nije uvezena iz Mletaka valja platiti carinu od deset posto njene vrijednosti[265]. U sklopu kasnijih zabrana kušala je mletačka vlada još više ukočiti trgovinu stranim tkaninama, ali su se one iz Dubrovnika i Novog vješto krijumčarile u ostale dalmatinske gradove, a Mlečanima je krivo bilo i to da se te tkanine prevoze također preko Jadranskog mora i na izvanmletački teritorij, smatrajući ovo more svojim.

Kao što se mletačkoj vladi nije dopadalo krijumčarenje iz Dubrovnika u dalmatinske gradove, tako je bilo i krijumčarenja na koje je režala dubrovačka vlada. Tako je ona npr. zabranjivala uvoz stranog vina na svoj teritorij, ali se ono svejedno dopremalo u Dubrovnik s Hvara, Korčule i Brača. Dubrovačka vlada se svojim dopisom od 8. kolovoza 1461. potuži mletačkoj, jer su vino krijumčarili mletački podanici, zahtijevajući da se tome stane na kraj[266].

Kooperacije između Dubrovčana i ne-Dubrovčana, a među njima i ostalih Dalmatinaca, bilo je u pomorstvu, premda su neke opće odredbe dubrovačke vlade, pa i odredbe mletačke vlade nakon 1420, takvu poslovnu suradnju ometale. Još 24. listopada 1358. dubrovačka vlada donosi neke odredbe koje kao 166. i 167. poglavlje ulaze u Statut. U 166. poglavlju polazi se od činjenice da postoje brodovi u čijem vlasništvu Dubrovčani imaju udjela skupa sa strancima, pa se određuje da na njima mora biti pomoraca s dubrovačkog područja razmjerno dubrovačkom udjelu. Ovo međutim vrijedi samo za dotad osnovana

brodarska društva. Narednom 167. odredbom potpuno se zabranjuje da Dubrovčanin ima udjela u vlasništvu nekog broda zajedno sa strancem.

Činjenica je ipak da se ova odredba nije do kraja poštovala.

Nakon što se u XV. st. domogla znatnog dijela dalmatinskih gradova, mletačka vlada, osobito u razdoblju od 1420, uključivši i tu godinu, poče sprovoditi oštriju gospodarsku restrikciju prema dalmatinskim gradovima nego ikad ranije. Osobito je nastojala ograničiti brodogradnju, što je najviše pogađalo grad Korčulu, gdje je gradnja brodova bila vrlo razvijena, pa su i Dubrovčani ovdje naručivali brodove. Tako je mletačka vlada tijekom XV. st. zabranila zemljama Jadranskog mora pod njenom vlasti da grade brodove veće od 50 bačava, odnosno prema drugoj formulaciji, veće od 500 stara nosivosti. Bilo je zabranjeno također da Mlečani i mletački podanici kupuju brodove od stranaca, da plove na stranim brodovima ili ih unajmljuju za prijevoz tereta. Usto, kako vidjesmo, donosila je mletačka vlada i razne odredbe protiv dubrovačkih brodova.

Kako se moglo i predvidjeti, mletačka se vlada 1490. tužila da se ove njene odredbe ne poštuju kako treba.

Činjenica je također da je i dubrovačka vlada u stanovitoj mjeri kočila ekonomsko djelovanje Dubrovčana u ostalim dalmatinskim gradovima. Pa ipak, ni nastojanja dubrovačke kao ni mletačke vlade nisu mogla zapriječiti snažnu težnju dubrovačkih trgovaca i pomoraca za ekspanzivnošću u svim smjerovima, pa ni onu usmjerenu prema dalmatinskim gradovima. Da bi upravo u tim gradovima mogli nesputanije djelovati, neki Dubrovčani postadoše, štoviše, građanima tih gradova, a kako za to bijaše uvjet stanovanje u njima, unajmljivahu stambene zgrade za dokaz da su, eto, tu nastanjeni. Ovima treba pridodati i Dubrovčane koji su »sjedili na dvije stolice«: sami su se preselili, ali su obitelji ostavljali u Dubrovniku ili na dubrovačkom području. Takvi Dubrovčani su ponekad držali čak i brodove u drugim dalmatinskim gradovima; nerijetko im ne bijahu jedini vlasnici, nego uz njih u vlasništvu sudjelovahu i drugi Dubrovčani, Apulijci i još neki koji ne bijahu mletački podanici. Pri tom su posadu novačili s dubrovačkog područja a na jarbol vješali barjak sv. Marka.

Izazvana time mletačka vlada 1. ožujka 1490. donosi niz odredaba kojima nastoji spriječiti takve pojave, držeći ih zloporabama. Među ostalim određuje da se svi oni koji su u dalmatinske gradove pod mletačkom vlašću došli nakon 1485, mogu smatrati građanima tih gradova jedino ako u njima stanuju sa cijelom obitelji neprekidno barem tri godine. Ne ispunjaju li ove uvjete valja ih smatrati strancima, pa prema tome ne mogu biti patroni mletačkih brodova i brodova mletačkih podanika, niti mogu imati udjela u njihovu vlasništvu. Ista se pravila određuju i za budućnost: oni što se budu nastanjivali u primorskim gradovima pod mletačkom vlašću, moći će postati punopravnim građanima tih gradova tek nakon što u njima proborave sa svojom obitelji barem tri godine, i za to vrijeme izvršavaju sve dužnosti koje obavljaju i ostali građani. Ovom prigodom Mlečani obnavljaju i stare odredbe po kojima se u podložnim gradovima Jadranskog mora ne smiju graditi brodovi veći od 50 bačava[267].

Godine 1490. nastaje i dukala kojom se među ostalim određuje da se brodovi smiju graditi i za strance (što znači nemletačke podanike), međutim isključivo kršćane, ali ti brodovi ne smiju biti veći od 500 stara nosivosti[268].

Usprkos odredbi, mletački su knezovi Korčule i nakon nje ometali gradnju brodova na otoku. Ozlovoljeni, predstavnici brodograditelja obratiše se mletačkim sindicima, odvjetnicima i providurima Gulfa Bernardinu Lauredanu i Nikoli Delfinu, tužeći se na postupke knezova.

Imenovani mletački sindici odlučiše 6. svibnja 1499. da korčulanski brodograditelji

mogu graditi brodove do pet stotina stara zapremine, ali ih smiju prodavati jedino kršćanima. – Tako npr. znamo da su se na Korčuli gradili brodovi i za Dubrovčane.

Nakon toga je 22. listopada 1502. mletačka vlada novom odlukom poduzela niz mjera ne bi li se unaprijedila mletačka pomorska trgovina i brodogradnja. A da bi npr. potakla brodogradnju u samim Mlecima, ona u Dalmaciji ograničava gradnju brodova do zapremine od 2000 stara[269]. Koliko nam je dosad poznato, ne znamo za promjene ovog ograničenja sve do 1623. godine.

Uza sve to što je dubrovački zakon zabranjivao Dubrovčanima posjedovanje udjela u vlasništvu brodova zajedno sa strancima, te što je to zabranjivao i mletački zakon mletačkim podanicima, i Dubrovčani i Korčulani postupaju suprotno. Budući da je, dakle, ipak bilo korčulanskih brodova s dubrovačkim udjelima te da su se neki od njih usto gradili u korčulanskom brodogradilištu, mletački senat iznosi ovaj problem na dnevni red svoje sjednice od 14. studenog 1513. Upravo stoga što se u taj mah u Korčuli gradilo nekoliko brodova s dubrovačkim udjelima, senat ne postupa strogo po zakonu, već raspravlja o tri ublažujuća prijedloga. Bude prihvaćen treći i najblaži prijedlog, prema kojemu se svi dotad sagrađeni brodovi s dubrovačkim udjelima, pa i oni što su još u gradnji, oslobađaju zakonskih ograničenja; štoviše, Dubrovčanima se dopušta eventualni udio u njihovu vlasništvu. Ubuduće, međutim, neće biti tako: ako stranci, pa prema tome i Dubrovčani, suprotno zakonu ipak steknu udio u vlasništvu korčulanskih brodova, njihovi će se udjeli prodati, a novac će im biti predan[270].

Usprkos svim ograničenjima trgovačkih je veza i dalje bilo. No još je više razmjene obrtnika i drugih stručnjaka, a povećava se i kulturna cirkulacija, posebno u književnosti i umjetnosti. Nisu izostale ni političke veze, koje su dapače, uoči proširenja mletačke vlasti nad ostalom Dalmacijom, jake i razgranate.

Jedan od najvažnijih trgovačkih artikala Dubrovnika bila je sol, koju su Dubrovčani svome balkanskom zaleđu slali u velikim količinama. Vlastita proizvodnja soli u Stonu nije dostajala, pa su je Dubrovčani morali uvoziti izvana: iz Italije i Grčke, a u koliko je dosad proučeno, u drugoj polovini XIV. st. i iz dalmatinskih gradova, i to Zadra, Šibenika i Paga. Ovo je i razlog što se uz dubrovačku mjeru za sol upotrebljavaju također i paška, zadarska i neretljanska[271].

Vrlo velika briga dubrovačke vlade je bila nabava žita za prehranu vlastita stanovništva. Ono se poglavito dobavljalo iz Južne Italije, ali i iz Albanije, Grčke i Turske. Sve je zavisilo o urodu u pojedinim zemljama, o cijeni, ali i o nekim drugim čimbenicima. U rjeđim prilikama žito se nabavljalo iz zaleđa, većinom preko luke Drijeva, ali i iz drugih mjesta naše obale, ponajviše iz Senja. Senj je, naime, bio važno tržište žitom, koje je jamačno dolazilo iz žitorodnih krajeva Hrvatske. S obzirom na domete dosadašnjih proučavanja, najviše znamo o nabavama žita u XIV. st. Tako se nekoliko puta u drugoj polovini spomenutog vijeka Dubrovnik opskrbljuje žitom u Senju. To će potrajati i u narednim stoljećima: i 1510. dubrovačka vlada piše Andriji Boku, hrvatskom banu i kapetanu Senja u vezi nabave pšenice.

Znalo se dogoditi da se u Dubrovniku nađe i više žita nego je Republici potrebno, pa bi zaprijetila i opasnost da se ono pokvari. Isto nas tako ne treba začuditi kad nađemo zabilježeno da je 1389. dubrovačka vlada slala žito nikamo drugamo nego u – Senj. Teško je reći da li se tom prigodom dubrovačka vlada htjela riješiti dijela zaliha nabavljenih negdje drugdje te je smatrala uputnim da ih pošalje upravo na ovo sjeverno žitarsko tržište, ili je možda u Senju zavladala oskudica pa su Dubrovčani pritekli gradu u pomoć. Mnogo češće oni ustupaju žito, dakako, uz naknadu, obližnjem Kotoru i Korčuli, a ponekad i ostalim primorskim mjestima od Splita do Bara. Do toga bi, naravno, dolazilo tek kad bi Dubrovnik

imao dovoljno ili čak previše žita, ali je prodaja, s obzirom na povijesne okolnosti, svagda imala značaj susretljivosti. U nešto većoj mjeri ustupa Dubrovnik od XIV. do XVI. st. žito obližnjoj Korčuli.

Godine 1504. ugarsko-hrvatski kralj Vladislav upućuje svog tajnika Feliksa Petančića, Dubrovčanina s kojim ćemo se još sresti, u Republiku da tamo zatraži žita i prehrambenih namirnica za kraljevstvo Hrvatske, pri čemu se po svoj prilici misli na onaj hrvatski primorski pojas koji nikad nije potpao pod mletačku vlast. Kako je u taj mah i u Dubrovniku vladala nestašica žita, Vijeće umoljenih odluči se ispričati što ne može udovoljiti molbi; Malo vijeće pak 4. siječnja 1505. dade Feliksu četiri stara žita za put[272].

Dubrovnik je nabavljao i mnogo drva. Najbolje smo prema dosadašnjim istraživanjima obaviješteni o nabavi drva u XIV. st. Republika ga u prvom redu treba za svoje potrebe, u građevne svrhe, za drvodjelstvo a pogotovu za brodogradnju; u manjoj ga mjeri razvozi dalje. Gorivo drvo dobavlja Dubrovnik sa svojih otoka Mljeta i Lastova, ali također i sa Korčule. Građevno drvo stiže pak iz najjužnijeg dijela Gornje Dalmacije, nastanjenog već albanskim stanovništvom, naime s područja Bojane i Drima gdje su bile velike šume. Stanovite količine drva nabavlja iz Albanije i s područja donje Neretve, a važna je također nabava iz Senja; ponekad se spominju i nabave iz Bakra, Bakarca i Novog Vinodolskog[273].

Od XIV. do XVI. st. Republika razvija zamašnu građevnu djelatnost. U XV. st. u Dubrovniku se zabranjuje izgradnja drvenih kuća. Građevno kamenje stiže uglavnom s Korčule, bilo da ga Dubrovčani preuzimaju ili u samoj Korčuli ili u svom gradu. Početkom XV. st. posjeduju Dubrovčani vlastiti kamenolom na Korčuli.

Mletačka vlada ne prigovara izvozu korčulanskog kamena, jer ne postoji konkurencija. Isto tako ni dubrovačka vlada ne brani uvoz korčulanskog kamena, s obzirom na goleme potrebe Republike za njim. Nađe se i dubrovačkih majstora u Korčuli, ali u znatnijoj mjeri korčulanski majstori djeluju u Dubrovniku.

Iz Korčule se u Dubrovnik uvozi istesani kamen za gradnju, ali i izrađeni ornamentalni arhitektonski dijelovi. U drugoj polovini XIV. st. korčulanskim se kamenom grade crkva sv. Vlaha, crkva dominikanaca, samostan male braće, samostan na Lokrumu i više ženskih samostana. Upravo se na osnovi proizvodnje korčulanskog kamena u XV. i XVI. st. formira dubrovačko-korčulanska škola klesarskoga umjetničkog obrta i graditeljstva, koja sa središtima u Dubrovniku i Korčuli djeluje sve do Stona, Lastova, Visa i Hvara, ali i po ostaloj Dalmaciji. Poznati korčulanski majstor Marko Andrijić, graditelj korčulanske katedrale na razmeđi XV. i XVI. st., utjecajan je i u Dubrovniku, a isto tako i njegovi sinovi Petar i Josip. Opće je pravilo da u to doba velike građevinske djelatnosti u Dalmaciji graditelji i klesarski majstori idu iz jednog grada u drugi. U Dubrovniku je uz korčulanske osobito puno zadarskih majstora, a u Republici u XV. st. nalazimo i poznatog graditelja šibenske katedrale Jurja Dalmatinca, koji među ostalim radi na obnovi Kneževa dvora i dovršava tvrđavu Minčeta dodajući joj slikovito krunište.

Uz mjesne, u Splitu djeluje u XIV. i XV. st. i nekoliko dubrovačkih majstora obrade kamena, a u XV. i XVI. st. ima ih i na Hvaru. Jake su veze u tom pogledu također između Dubrovnika i gradova Gornje Dalmacije, osobito Bara.

Nadasve je važna kooperacija dubrovačkih i korčulanskih majstora, kako u Dubrovniku tako i izvan njega[274].

U Župi dubrovačkoj razvija se već od XIV. st. proizvodnja opeka i crijepova. Ona uglavnom služi domaćim potrebama, ali dubrovačka vlada susretljivo dopušta i Korčuli i Kotoru da ovdje ponekad podmiruju svoje potrebe.

Dubrovačko pomorstvo treba sve više brodova, što je osnova razvitka vlastite brodogradnje, ali u XV. st. i prvim desetljećima XVI, sve dok dubrovačka vlada nije 1526. monopolizirala novoosnovano brodogradilište u Gružu, Dubrovčani naručuju više puta brodove i u korčulanskim brodogradilištima. Mletačka vlada doduše ograničava korčulansku brodogradnju određujući dopuštenu tonažu brodova, ali i u tim zadanim okvirima Korčulani dalje izgrađuju brodove po narudžbi Dubrovčana. Usto, korčulanski brodograditelji rade i na dubrovačkom području[275].

Uz čvrsto povezivanje dubrovačkih i ostalih dalmatinskih majstora u graditeljstvu i u umjetničkom klesarskom obrtu, razvija se i suradnja u slikarstvu. Ne zaboravimo: XV. st. doba je domaće dalmatinske slikarske škole. Ona djeluje sve od Zadra do Kotora, a do najvećeg uspona dolazi u Dubrovniku, gdje u punom zamahu djeluje i u prvim desetljećima XVI. st. No ne smijemo taj likovni procvat u Dubrovniku shvatiti izolirano: najveći majstor dalmatinske škole u XV. st. Blaž Trogiranin djeluje podjednako u Zadru, Trogiru, Splitu, Korčuli i Dubrovniku. Od njegovih djela na dubrovačkom području sačuvan je u franjevačkom samostanu sv. Nikole u Stonu veličanstveni križ. Veliki slikar dubrovačkog XV. st. Lovro Dobrićević, autor poliptiha na glavnom oltaru crkve na Dančama i velikog poliptiha u crkvi dominikanaca, stiže iz Kotora, gdje je najprije djelovao. Pa i najveći slikar domaće škole u Dubrovniku s razmeđa XV. i XVI. st. Nikola Božidarević, djelovao je ranije neko vrijeme u Kotoru[276].

Nezaobilazna je i međudalmatinska suradnja u umjetničkom obrtu. Veliki je ugled steklo dubrovačko zlatarstvo s izrađevinama u zlatu i srebru. Veći dio je propao, osobito radovi u zlatu, a nešto više se sačuvalo srebrnih radova. Ivan Progonović, glasoviti dubrovački zlatar iz XV. st., obvezao se 1471. da će za Bratovštinu Svih Svetih u Korčuli izraditi srebrni križ i pozlaćeni srebrni kalež. Kalež je nestao, ali se križ s prikazom bratima sačuvao do danas, i to je jedino sačuvano Progonovićevo djelo[277].

Lijevanje topova i zvona služilo je, doduše, praktičnim potrebama, ali je i u ovom poslu dolazio do izražaja umjetnički duh, i to u vanjskom oblikovanju, odnosno izradi ukrasa i natpisa. Najglasovitiji ljevač tog vremena na hrvatskoj obali bijaše Ivan Krstitelj iz Raba, koji je niz godina djelovao u Dubrovniku. Malo je njegovih topova ostalo, a najvrednije sačuvano djelo je zvono gradskog zvonika, koje i danas služi svrsi. Godine 1504. stupio je Ivan u službu Dubrovačke Republike, a zvono salio 1506. U Dubrovniku je ostao i djelovao sve do smrti 1540[278].

Kulturnu suradnju i razmjenu potpomažu također crkva i književnost. Npr., u drugoj polovini XIV. st. i u XV. st. dubrovačka vlada postavlja u Astareji, u XV. st. i u Primorju i Konavlima, slavenske svećenike koji će vršiti slavensku službu Božju. Svećenici većinom stižu sa sjevernog primorja, osobito iz Senja i Zadra[279]. Jasno je samo po sebi da oni sa sobom donose i crkvene knjige. To dokazuje i raščlamba sačuvanih dubrovačkih crkvenih tekstova iz XIV. i XV. st., koja otkriva da oni imaju zajedničkih elemenata s onima iz sjevernijih dalmatinskih krajeva. I poznati lekcionarij Nikole Ranjine s početka XVI. st. nastao je pod uplivom sjevernijih dalmatinskih[280].

Mletačka vlast nesumnjivo je slabila crkvene veze između Dubrovnika i ostale Dalmacije. Nakon brojnih peripetija svi dubrovački franjevački samostani dospiješe u XV. st. pod »dalmatinsku provinciju«. Mletačkoj vladi međutim bijaše krivo što je po dalmatinskim samostanima na njezinu području i dalje dosta Dubrovčana, pa se dogodi da i provincijal bude Dubrovčanin. Na kraju je ona štoviše protjerala dubrovačke redovnike sa svojeg područja, našto dubrovačka vlada ukloni sa svojeg teritorija redovnike iz ostale Dalmacije. Posljedica je svega da se 1484. dubrovački teritorij odvaja u posebnu kustodiju, koja 1517. dobiva naslov provincije.

Dominikanci Dalmacije činili su od 1380. posebnu »dalmatinsku provinciju«, u kojoj bijaše i dubrovački samostan. U njemu je često dosta redovnika i iz ostalih dalmatinskih gradova (Zadra, Splita, Trogira, Šibenika), ali mletačka vlast u njima bijaše uzrokom da se 1484. stvara posebna dubrovačka dominikanska provincija.

Uza svu političko-teritorijalnu razdvojenost, pa i osjetljivo smanjenje gospodarskih veza, kulturna se cirkulacija i osjećajna povezanost uza sve povremene nesporazume i dalje nastavljaju, te upravo u tom razdoblju 1445. godine dubrovačka vlada uvodi poštovanje sv. Jeronima kao općeg zaštitnika Dalmacije, s obrazloženjem da će i Dubrovčani štovati ovog sveca »kao i ostali Dalmatinci«[281]. Dapače, tim ostalim Dalmatincima Dubrovnik sve više postaje uzorom. Npr., Trogiranin Koriolan Cipčić (u latiniziranom obliku nazivan Cepio) sudjeluje u mletačko-turskom ratu 1470–1474. pod vodstvom Petra Moceniga, te o tome tiska 1477. memoarsku knjigu pod naslovom »Djela zapovjednika Petra Moceniga«, u kojoj za Dubrovnik kaže da je u prednosti pred svim ostalim gradovima dalmatinskim. Dubrovčani njegove riječi s ponosom navode na posebnom listu službenog primjerka staroga dubrovačkog statuta iz XV. stoljeća[282].

Područje od Cetine do Neretve sa sučelnim otocima možemo podijeliti na dva dijela: ono kopneno od Omiša do Neretve, i otočno koje obuhvaća Brač, Hvar s Visom i Korčulu. Između 1358. i 1433. Dubrovnik se pokušava domoći ovog otočnog dijela, i u tome dolazi ponekad u opreku sa Splitom, koji gaji slične namjere.

U širem su kopnenom području gradovi Omiš, Krajina i luka Drijeva. U luci Drijevima Dubrovčani su već ranije stekli jače ekonomske pozicije. Omiš i Krajina bijahu pak područja gusara, koji su ugrožavali i dubrovačke brodove i dubrovački teritorij. Zbog toga nastaju sukobi i intervencije kod viših faktora, a često ih Dubrovčani radi svoje zaštite uzimaju pod nadzor. Iako rjeđe, javlja se u Dubrovčana želja, da se domognu i njih i područja oko Drijeva. Naravno, i tu se dubrovački interesi sukobljuju s mnogim drugima.

Omišani i Krajinjani i dalje se bave gusarstvom te gusarski nastupaju i protiv Dubrovčana. Zbog toga dubrovačka vlada 7. svibnja 1364. upućuje svoga poslanika Nikoli Čeku, hrvatskom banu, sa zadatkom da se potuži na gusare, prvenstveno one iz Krajine. Iz upute se vidi da to dubrovačka vlada ne čini prvi put.

Gusari iz Krajine, tuže se Dubrovčani, provaljuju na Stonski rat i na njemu pljačkaju, među ostalim i stoku.

Poslanik će banu iznijeti i ovo:

»Tome se puno čudi Općina Dubrovnika, jer smo svi pod jednim gospodstvom, i morali bismo biti od Vaših ljudi podložnih Vašem gospodstvu branjeni i štićeni.«

I u nekoliko drugih odlomaka dubrovačka vlada ističe kako su i jedni i drugi pod istom vlasti, pa nije pravo da ih oni iz Krajine napadaju.

Na kraju se označuje da poslanik mora banu reći i ovo:

»I ako Vi, koji ste na mjestu našeg gospodina u ovim stranama, ne postavite lijek u ovim stvarima, radi mnogostrukih i teških povreda koje nam se danomice nanose od ljudi Vašeg Gospodstva, bit ćemo prisiljeni potužiti se našem gospodinu kralju, koji će providjeti o tome u onome, što će biti od potrebe.«[283]

I zbilja, već 10. listopada 1364. Vijeće umoljenih odlučuje o uputi poslanicima koji odlaze da se potuže kralju Ugarske. Poslanici će se požaliti na svakodnevna pljačkanja i smetnje Omišana i ljudi iz Desne, moleći kralja da zaštiti Republiku[284].

Dubrovnik pokušava i drugim putem, pa Malo vijeće 8. veljače upućuje u Krajinu poslanika Radoslava Čirabića[285]. U svibnju 1376. šalje dubrovačka vlada posebnog izaslanika kastelanu Omiša. Iz upute vidimo da izaslanik ne odlazi prvi put kastelanu. Ni svrha poslanstva nije nova: radi se o pljačkama što su ih Omišani izvršili na Stonskom ratu. I sam

je kastelan svojedobno negodovao zbog tih pljački što ih čine njemu podložni ljudi, dapače je Dubrovčanima obećao zadovoljštinu, pa sad dubrovačka vlada ponovno intervenira i zahtijeva da se vrate oduzete stvari[286].

Drukčija i mirnija je situacija u luci Drijevima koja je od 1357. pod vlašću ugarsko-hrvatskog kralja, te, kao i Krajina, u sklopu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije pod banskom vlašću. Dubrovčani su ovdje »kod kuće« i mirno nastavljaju s trgovinom. U Drijevima oni imaju povlasticu trgovanja solju i preko njih uvoze sol u Bosnu. U tome smislu dubrovačko Malo vijeće zaključuje 20. ožujka 1360. kako nitko ne smije izvoziti sol iz Stona na područje između Omiša i Dubrovnika, s iznimkom Drijeva[287].

Već 1358. odlučuje dubrovačka vlada da od hrvatsko-dalmatinskog bana uzme u zakup trg u Drijevima; ovo se ponavlja i 1361[288]. Godine 1366. Zadranin Filip Nozdronja Franov, kao službenik hrvatsko-dalmatinskog bana Nikole Seče u Drijevima, izdaje Dubrovčanima u banovo ime ispravu kojom im se u ovoj luci zajamčuju sloboda trgovanja i nepovredivost osoba i imutka[289].

No susjedi su pravili Dubrovčanima neprilike te ugrožavali Drijeva i dubrovačke trgovce, a kad je nakon smrti ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika 1382. Drijeva ugrozio bosanski vladar Stjepan Tvrtko I, dubrovačka vlada zapovjedi da svi Dubrovčani odu odande u Dubrovnik ili Ston. Malo zatim i Drijeva i Krajina dođoše pod bosansku vlast. No nije prošlo dugo i dubrovački trgovci opet su u Drijevima.

Omišani pak nastavljaju s gusarenjem. Tako oni 1395. oplijeniše neku dubrovačku barku, a u to se umiješaše i Trogirani. Dubrovačka vlada šalje izaslanstvo hrvatsko-dalmatinskom podbanu da se požali na gusare, a i da dobije natrag opljačkanu robu[290].

Na kraju dođoše Omiš i Krajina pod vlast splitskog hercega i vojvode Donjih Krajeva Hrvoja Vukčića Hrvatinića, premda je bilo i drugih pretendenata.

Dok je vojvoda Hrvoje vladao Omišom i Krajinom između njih i Dubrovnika bilo je dosta mirno. I kasnije će Dubrovčani isticati kako su u to doba bili s Omišanima u prijateljstvu[291]. No izaslanstvu, što je 1403. s dvije galije pošlo nagovoriti otoke Korčulu, Hvar i Brač da prigrle vlast kralja Žigmunda, bude zapovjeđeno da nadzire područje od Stona do Omiša i ne dopušta nikome pristup osim Mlečanima; ostavlja se kapetanima galija da prosude, treba li možda opsjedati one u Omišu i Krajini[292].

Drukčija je situacija nastupila kad je kralj Žigmud 1413. lišio vojvodu Hrvoja njegove vlasti i teritorija. Korčula, Hvar i Brač dođoše pod upravu Dubrovnika, i ona potraja do 1417. Usto što će Korčulane nagovarati da prigrle dubrovačku upravu, njihov izaslanik dobiva 1413. zadatak da im kaže kako će ih Dubrovčani štititi od onih iz Krajine i svakoga drugog[293]. Prvog veljače 1415. Vijeće umoljenih odlučuje da se u Omiš i Krajinu pošalje izaslanik-pučanin s naoružanom barkom; kako oni pljačkaju Brač koji je pod dubrovačkom upravom, poslanik će od njih zatražiti da od tog odustanu i nadoknade počinjenu štetu.

Znamo da je vojvoda Hrvoje u borbi protiv Žigmunda 1415. pozvao u pomoć Turke. Oni se doista pojaviše u Bosni i Hrvatskoj. Kad su stigli u blizinu Šibenika i na područje Omiša i Krajine, dubrovačka vlada odredi da otoci Hvar, Brač i Korčula oboružaju svoje brigentine, i tako pomognu spriječiti da Turci prijeđu na otoke. Dubrovčani također pomišljaju kako bi se dokopali Omiša koji je ostao pod vlašću vojvode Hrvoja. Vijeće umoljenih raspravlja o tome 9. studenog 1415, te u tu svrhu odlučuje izabrati plemića-izaslanika koji će poći do kastelana Omiša i ispitati njegovo raspoloženje u tom smislu.

U travnju 1416. umre vojvoda Hrvoje. Za Omišem i Krajinom nasta jagma, ali njima zavlada najprije Hrvojeva udovica Jelena, a zatim ih od nje primi brat njezin Ivaniš Nelipić, koji je doduše priznavao vlast ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda, ali je vladao skoro samostalno u većem dijelu Hrvatske južno od Velebita, pa se – premda je postojao i od

kralja Žigmunda imenovani ban – nazivao i banom Hrvatske. On vlada Omišem i 3. svibnja 1416. izdaje ispravu kojom mu potvrđuje gradske zakone[294].

U to doba počeše Omišani i Krajinjani ponovno u većoj mjeri gusariti i napadati otoke Brač i Hvar, koji su u taj mah pod dubrovačkom upravom. Zbog toga Bračani i Hvarani sklopiše u travnju 1416. savez protiv Omišana i Krajinjana; dubrovačka vlada ga odobrava i potiče osobito Hvarane na borbu protiv njih. Nešto kasnije, 3. kolovoza 1416, dubrovačka vlada upućuje pismo Ivanišu Nelipiću, oslovljava ga banom Hrvatske i tuži se na Omišane. Spominje kako je pohvatane gusare strogo kaznila. Traži od njega da obuzda Omišane i poradi kako bi se među njima obnovilo prijateljstvo, kakvo je vladalo u doba vojvode Hrvoja. Isto tako 12. listopada 1416. dubrovačka vlada piše kralju Žigmundu, te mu između ostalog spominje i pljačke Omišana po susjednim otocima i prema imovini Dubrovčana, moleći ga da bi poradio kako bi to prestalo[295].

Knez Ivaniš Nelipić je umro 1434; oko njegove baštine nastadoše borbe a Omiš 1444. trajno pripadne Mlecima. Time ujedno nesta ovdje gusarstva.

Brač, Hvar (s Visom) i Korčula došli su pod mletačku vlast još 1420. No Dubrovnik se i nakon toga pokušava domoći tih otoka. Jednako se tako ni ugarsko-hrvatski kralj Žigmund nije odrekao želje da nakon kobne 1420. ponovno stekne Dalmaciju. Dubrovčani u svemu slijede te njegove želje i misli. Tako oni i 1425. mole Žigmunda da im udijeli otoke Korčulu, Hvar i Brač, kojima su već jednom upravljali. Godine 1433. doznadoše nešto o primirju ili miru koji je Žigmund navodno sklopio ili pak trebao sklopiti s Mlecima. Preporučuju svojim poslanicima da saznaju o čemu se radi, pa ako je kralj po tome miru ili primirju stekao ona tri otoka ili bi ih trebao steći, neka ga zamole da ih preda Dubrovčanima[296]. No kralj Žigmund nije posjedovao potrebnu odlučnost da svoje zamisli i ostvari, te je Mletačka Republika vladala dobrim dijelom Dalmacije, pa tako i ovim otocima, sve do 1797.

Osim dubrovačkih težnja i njihove privremene uprave, u vrijeme između 1358. i 1526. nije bilo čvršćih i trajnijih veza Dubrovnika s Hvarom i Bračem, ali su zato one brojne i intenzivne između Dubrovnika i Korčule, nekad prijateljske a ponekad povezane s trzavicama. U drugim kontekstima iznijeli smo gospodarske i kulturne veze Korčule i Dubrovnika, a ovom ćemo prigodom spomenuti neke važnije ljude u međusobnim dodirima.

U razdoblju od 1390. do 1394. Korčula je pod bosanskom vlašću, a od 1390. do 1392. čast korčulanskog kneza vrši (premda jamačno ne boravi stalno u Korčuli), Žore Bokšić, protovestijar bosanskog kralja, inače poznati dubrovački privrednik u Bosni.

Za vrijeme dok Korčulom vlada vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, na otoku je od 1411. do 1413. knez Hrvojev protovestijar Mihajlo Kaboga.

Važna je u hrvatskoj povijesti obitelj Talovac, podjednako korčulanska i dubrovačka: braća Matko, Petar (zvan također Perko ili Pirko), Franko i Ivan. Naziv Talovac dobili su kasnije, a u početku ih poznajemo po očevu imenu kao sinove Luke. Podrijetlom bijahu Korčulani, ali su, živeći u Dubrovniku, stekli dubrovačko građanstvo. Prvi se počeo isticati Matko. Otišao je u Srbiju i bio u službi despota Stefana Lazarevića sve do njegove smrti 1427. Nakon toga prelazi u službu ugarsko-hrvatskog kralja. Dubrovačka vlada mu više puta piše, nazivajući ga Matejom iz Korčule, ali i »dragim našim građaninom« i Matejom Dubrovčaninom. Međutim nekom prigodom 1431, kada dubrovačkoj vladi, s obzirom na Turke, nije bilo probitačno da ga ovi drže Dubrovčaninom, naređuje svome poslaniku u sultana neka izjavi kako »Matej nije iz Dubrovnika već Korčulanin...« Od 1436. do svoje smrti 1445. bio je Matko Talovac slavonski ban a ujedno i »ban cjelokupne Slavonije«, što znači sveukupnoga hrvatskog kraljevstva.

Petar Talovac je od 1438. do 1445. obnašao funkciju hrvatsko-dalmatinskog bana, ali osporeno, također s naslovom, sve do svoje smrti 1453.

Treći brat Franko sudjelovao je u bici kod Varne 1444. i poginuo na Kosovu 1448.

Ivan je od 1439. imao naslov priora vranskog, a 1440. je, kao kapetan grada, uspješno ravnao obranom Beograda protiv Turaka.

Dubrovačka vlada je kontaktirala sa svom braćom, a najviše, s obzirom na prirodu njihovih funkcija, s banovima Matkom i Petrom. Ona im se često obraća ističući kako je Dubrovnik njihova domovina, u nadi da će mu ovako ili onako pomoći.

Bonin Tolentis, podrijetlom iz Korčule, bio je u XV. st. prvobitno kanonik u Korčuli, zatim arcidijakon u Zagrebu, da bi kasnije, zadržavši čast zagrebačkog arcidijakona, postao generalni vikar dubrovačkog nadbiskupa. Njegov sinovac Luka, od 1458. korčulanski arcidijakon, bio je između 1460. i 1462. u raznim vanjskopolitičkim misijama koje mu povjerava dubrovačka vlada. Kasnije postade šibenskim biskupom[297].

Zanimljivo je razmotriti kako je Dubrovnik doživio pučki ustanak na Hvaru (1510–1514). Podataka o tome nema puno, ali se zna da je dubrovačka vlada zabranila o njemu govoriti, što također nije podatak bez značenja. Tako je neki svećenik koji nije znao šutjeti, već 1510. prognan iz Dubrovnika. O ustanku piše u svome djelu »Komentari svojih vremena« dubrovački povjesničar Ludovik Crijević Tubero, inače suvremenik bune. On događaj tumači na svoj način, pa iznosi, doduše ne kao sigurnu ali ipak vjerojatnu vijest, da su Mlečani sami podsticali puk protiv plemstva u Dalmaciji. U tome bi moglo biti koje zrnce istine, jer se mletačka vlada u međusobnim razdorima plemstva i puka u Dalmaciji nesumnjivo pridržavala politike »divide et impera« (podijeli i vladaj), ali je na kraju ipak njen predstavnik krvavo ugušio hvarski ustanak. Tubero nas pak obavještava da je ustanak djelovao kao zaraza i na ostale Dalmatince te kao primjere spominje pokrete pučana u Baru i Kotoru.

Granica između Dalmacije pod Mlecima i Dubrovačke Republike išla je od 1420. morskim kanalima sjeverno i južno od otoka Korčule – južno širokim Lastovskim kanalom između Lastova i Korčule a sjeverno znatno užim Korčulansko-pelješkim kanalom između Korčule i poluotoka Pelješca, tada još nazivanog Stonski rat.

Između Korčule i Dubrovnika dolazilo je kadikad i do međusobnih »susjedskih« trzavica, ali je uglavnom vladalo prijateljstvo i razvijao se živahni međusobni promet. Dubrovački kapetan u Trstenici motrio je što se događa u Korčuli i u kanalu te o tome izvješćivao vladu u Dubrovniku, a korčulanski knez pak Mletačku Republiku.

Vrijedno je razmotriti i odnose između Dubrovnika i Splita, tim više što su njihovi interesi ponekad u koliziji.

Može se pretpostaviti da je i u ovo vrijeme bio na snazi stari običaj da dalmatinski brodovi ne plaćaju lučku pristojbu arboratik u lukama ostalih dalmatinskih gradova. A onda 17. svibnja 1358. splitsko Veliko vijeće jednoglasno zaključuje da se Dubrovčani u pogledu carine izjednačuju sa Splićanima, pa više ne moraju plaćati carinu na trgovačku robu koju uvoze u Split[298]. Isto tako, da bi se olakšala trgovačka razmjena Splita s ostalim dalmatinskim gradovima, nastala je odredba koja je ušla u statut Splita kao XXXV. poglavlje a prema kojoj splitski trgovci ne moraju plaćati uvoznu daću *commercium* kad robu dovoze iz Dubrovnika, Zadra, Trogira, Šibenika, Omiša i s otoka.

Dakako, bilo je Dubrovčana nastanjenih u Splitu i Splićana u Dubrovniku. Nisu izostale ni razmirice, čemu pridonosi i težnja dubrovačke vlasti da se uz obalno područje širi sve do blizine Splita. O sukobu međusobnih interesa kad je riječ o nekim otocima, već smo govorili. Međutim do jačih sukoba između Dubrovnika i Splita zbog toga nikad nije došlo.

Godine 1398. dogodilo se nešto što je jače povezalo dubrovačku i splitsku vladajuću klasu. U Splitu je naime izbio ustanak pučana koji u noći između 26. i 27. lipnja zavladaše gradom. Bili su to pristaše kralja Žigmunda, za razliku od plemića koji su očijukali s

protukraljem Ladislavom Napuljskim. Žigmund dakako prizna vlast pučana u Splitu, a splitski plemići, s iznimkom stanovitog broja dotad zapostavljanih, pobjegoše iz grada. Premda inače odlučni pristaše Žigmunda, Dubrovčani se 1398–1399. zauzeše za splitske plemiće, ali podosta oprezno. Njihova vijeća često raspravljaju kako bi se moglo politički pomoći splitskim plemićima-izbjeglicama.

Ne znamo kako je dalje surađivalo dubrovačko i splitsko plemstvo tih dana, jer nisu sačuvane knjige serije »Dopisi i upute« za razdoblje 1398–1401, a za vrijeme od 1399. do 1401. ni zapisnici vijeća. No iz onog što smo mogli naslutiti iz sačuvanih zapisnika, proizlazi da je postojala neka želja dubrovačke aristokratske vlade da iz klasnih razloga pomogne splitskim izbjeglim plemićima, ali je ona u tome bila i ponešto suzdržana jer su splitski plemići bili protivnici kralja Žigmunda, kome Dubrovčani bijahu odani. Znamo inače da ustanak pučana u Splitu na kraju krajeva nije urodio uspjehom, jer je kompromis između izagnanih plemića i onih takozvanih »unutrašnjih« koji su se pridružili ustanku pučana, godine 1402. doveo do ponovne prevlasti plemstva.

Dodiri između Splita i Dubrovnika ne prekidaju se ni nakon sudbonosne 1420. Ima i dalje Splićana nastanjenih u Dubrovniku, pa dolazi i do ženidbenih veza.

Godine 1429. u dubrovačkoj službi je i Dominik, arcidijakon splitski, o kojemu u raznim dokumentima nalazimo mnoge podatke što se međusobno ipak dopunjuju. Podrijetlom bijaše Dubrovčanin, sin Dobrosava. Dvadeset prvog lipnja 1429. izabra ga Vijeće umoljenih za poslanika koji će u ime Dubrovnika ići na Siciliju i u Kataloniju. U 9. knjizi arhivske serije »Dopisi i upute« zabilježena je 13. srpnja opširna uputa, u kojoj se za njega kaže da je »arcidijakon splitski«. Dominiku je u stvari bila povjerena važna misija: trebao se potkralju Sicilije i općinama Sirakuzi i Messini, a nakon toga i kralju u Kataloniji (zapravo Aragonskom Kraljevstvu) potužiti na neprilike što ih dubrovačkim trgovcima na Siciliji i u morima oko nje čine Sicilijanci i Katalonci, a od kralja izvojštiti i potvrdu prijašnjih dubrovačkih povlastica[299]. U nekom drugom dokumentu nazivaju Dominika arcidijakonom splitskim, građaninom i poslanikom Dubrovnika, vještakom u dekretima te kapelanom kralja Rimljana i kralja Ugarske Žigmunda[300]. Arcidijakon Dominik zaista je otišao u poslanstvo i dospio u Aragonsko Kraljevstvo, ali je umro u Valenciji; o tome dubrovačku vladu obavještava sam kralj Aragonije.

Ponekad dubrovački poslanici, koji putuju ugarsko-hrvatskom kralju, idu preko Splita.

Zadar je pak bio osobito važan u podržavanju dubrovačkih veza s ugarsko-hrvatskim kraljem i hrvatsko-dalmatinskim banom.

Poznato je naime da se Hrvatsko Kraljevstvo, udruženo s Ugarskom i pod njenom supremacijom, od XIII. st. pa nadalje dijeli na dva dijela: Slavoniju te užu Hrvatsku južno od Gvozda s Dalmacijom. Ban ovoga drugog dijela, dakle Hrvatske i Dalmacije, nema stalno sjedište, ali često boravi u Zadru. Kako Dubrovnik često kontaktira s banom, proširuju se i njegove veze sa Zadrom. Dubrovački izaslanici npr. odlaze banu u Zadar, a banovi stižu iz Zadra u Dubrovnik.

I kralj Ludovik i njegove nasljednice kraljice dolaze kadikad u Zadar, pa i kad se samo očekiva dolazak, dubrovački izaslanici se upućuju onamo kako bi pozdravili kralja ili kraljice. No u Zadar se ponekad šalju i vješti izaslanici kako bi saznali važne novosti. Taj je grad usto više puta i polazna točka za odlazak dubrovačkih poslanika ili kurira dalje u Hrvatsku i Ugarsku.

Nesumnjivo je da puno znači kakvo će stajalište Zadar zauzeti u određenim političkim promjenama, te se dubrovačka vlada o tome zanima. Kad se ono u nekoliko navrata pokušavalo sklopiti savez dalmatinskih gradova, inicijatori su Zadar i Dubrovnik, te se ova

dva grada najviše o tome dogovaraju. U doba ratova i ratnih opasnosti, u Zadru se okupljaju ratni brodovi, pa i dubrovačka galija više puta plovi onamo.

O odnosima između Zadrana i Dubrovčana za protumletačkog rata 1378–1381, kad su i Dubrovčani i Zadrani bili protiv Mletaka, zajednički ratovali protiv njih i blisko surađivali, već smo govorili.

Godine 1380. uvedoše Zadrani neku novu carinu koja je štetila Dubrovčanima. Dubrovačka vlada poče spremati poslanstvo za Zadar, ali na sjednici Vijeća umoljenih iz 1381. bude ustanovljeno da je u međuvremenu nova carina ukinuta pa je nepotrebno slati poslanstvo[301]. Spominjali smo da je Dubrovnik i iz Zadra uvozio sol, te da su zadarski klesari u XIV. st. djelovali i u Dubrovniku.

Veze između Zadra i Dubrovnika nakon 1420. slabije su istražene, ali ih je nesumnjivo bilo. Dapače, one će se tijekom vremena i pojačati, jer će dubrovačka vlada češće slati poslanike generalnom providuru Dalmacije u Zadru.

Između Dubrovnika i Senja već se od XIII. st. razvijaju srdačni odnosi. Oni se nastavljaju i u razdoblju o kojemu je riječ. Dubrovnik u Senju nabavlja žito, a i drvo.

Izvori nam i općenito govore o trgovačkim vezama između Senja i Dubrovnika. To potvrđuje i činjenica da je Vijeće umoljenih 10. veljače 1491. za dubrovačkog konzula u Senju izabralo Nikšu Živkovića iz Senja. Živković je još 1500. dubrovački konzul u Senju[302]. Godine 1525. na njegovu je mjestu stanoviti Matej Bobus[303].

Dubrovčani su posjećivali i sajmove u gradu pod Nehajem, ali kad su 1519. dubrovačkim trgovcima u Senju oduzeli neku robu, oni šalju izaslanika kapetanu Senja i banu Hrvatske sa zahtjevom da zatraži zadovoljštinu. Bilo je staro pravo Dubrovčana da u senjskoj luci ne plaćaju lučku pristojbu arboratik; kad je kapetan Senja 1515. počeo tražiti od dubrovačkih brodova da tu pristojbu ipak plaćaju, Republika upućuje kralju Vladislavu poslanika sa zadatkom da intervenira protiv te novotarije[304].

U drugoj polovini XIV. st. Dubrovčani ponekad u Senju nabavljaju i oružje. Kad je kasnije ojačala dubrovačka proizvodnja oružja a Senj se našao u opasnosti od Turaka, Senjani zatraže pomoć Dubrovnika. Tako 1469. Dubrovčani daju senjskom knezu Hanzu prah za bombarde. Ipak, kad knez Senja Angel 1477. zatraži u Dubrovniku oružje, Vijeće umoljenih ga s 23 naprama 14 glasova odbije. No onda ponovno 1491. Dubrovnik isporučuje senjskom kapetanu salitru[305].

Godine 1508. Ferdinand Habsburgovac, designirani kralj Ugarske i Češke, preporučuje Dubrovčanima da Senjanima dadu bakar i metal za mašine i bombarde, što su im, uostalom, i ranije obećali[306]. Međutim, Vijeće umoljenih je u međuvremenu odlučilo g. 1492. da Republika kupi 200 željeznih tarasa (manjih topova za borbu s bedema) i dvije bombarde, s time da posebni izaslanici pođu u tu svrhu putem Senja ili Rijeke[307].

Kad je pak 1522. senjski poslanik zatražio od Dubrovčana pomoć, ovi su mu odgovorili kako je ne mogu dati jer je i sami trebaju[308].

Senj je bio važna strateška točka predviđena kao uporište u borbi protiv Turaka, premda Turci nikada nisu došli do Senja. Za utvrđivanje grada, oboružanje i uzdržavanje posade Senj je trebao novaca. U danima loših novčanih prilika ugarsko-hrvatske države, kralj ponekad doznačuje gradu Senju dubrovački danak, s time da ga senjski izaslanici sami preuzmu u Dubrovniku. Tako npr. kralj Vladislav 1505. određuje da 500 dukata danka podiže u Dubrovniku izaslanik Alberta Lonyaja, kapetana senjskog.

Događalo se da Dubrovnik nije danak isplaćivao redovito svake godine, već sa zakašnjenjem ili pak unaprijed i za više godina. Priznanicom izdanom u Senju 15. kolovoza 1510. Andrija Both, hrvatski ban i kapetan Senja, potvrđuje da je na ime danka primio 1000 dukata za utvrđivanje gradova i traži još 1500 dukata. Godine 1523. doputovao je u

Dubrovnik sam senjski biskup Frano Jozefić, koji kao izravni kraljev izaslanik primi 3000 dukata na ime danka. Petoga lipnja 1526. suci grada Senja potvrđuju da su od grada Dubrovnika po kraljevu nalogu primili 260 dukata[309].

I Senj je bio važna raskrsnica preko koje su dubrovački poslanici i izaslanici odlazili dalje u Hrvatsku i Ugarsku. Tim putem idu nekad i kraljevi izaslanici. Tako tridesetog prosinca 1504. dubrovačka vlada ustupa barku kraljevu tajniku Feliksu Petančiću Dubrovčaninu, kako bi on mogao po svome slugi poslati do Senja pismo za kralja. Godine 1518. dubrovačka vlada odlučuje da se, ako ustreba, kraljevom izaslaniku dade barka do Senja[310]. Dubrovačka vlada preko Senja saznaje važne vijesti.

Bilo je usto Dubrovčana koji su u Senju vršili vrlo važne funkcije. Tako Dubrovčanin Maroje Žunjević (zvan i Sonkom, Samkom, Žunko) obavlja između 1477. i 1482. dužnost kapetana Senja. Kralj Matijaš Korvin darova mu za vjernu službu Novi i Bribir u Vinodolu, gradove oduzete Frankapanima. Žunjević umre prije 1486, u Bribiru ga naslijede braća Mikula i Jeronim, ali im grad ote knez Bernardin Frankapan[311].

Dubrovčaninu Feliksu Petančiću, poznatom humanistu, dubrovačka vlada 1492. povjeri da u području Senja ili Rijeke nađe pedeset trabanata, naime vojnika-plaćenika, što ovaj izvrši. U razdoblju 1496–1503. Petančić je kancelar grada Senja, ali on i kasnije, na kraljevskom dvoru, nosi naslov senjskog kancelara. Na položaju kancelara Senja Petančić čini usluge dubrovačkoj vladi, posredujući u slanju pisama. Godine 1503. posjetili su u Zagrebu Petančić i senjski kapetan Albert Lonyai, kao izaslanici Senja i s preporučnim pismom mletačkog nuncija, hrvatskog vojvodu Ivaniša Korvina sa zamolbom da od mletačke vlade ishodi dopuštenje da se drvo iz Senja slobodno prevozi u Dubrovnik kroz Gulaf[312].

U arhivskim knjigama spominje se isto tako i Rijeka (u latinskim dokumentima *Flumen* i *Tarsia*). Još 1382. dubrovačka vlada govori o nabavi žita u Rijeci, odnosno ponekad se kaže »u Senju ili na Rijeci«[313].

Iz objavljenih dokumenata doznajemo kako na Rijeci u trećem, četvrtom i petom desetljeću XV. st. boravi više poduzetnih dubrovačkih trgovaca i brodovlasnika[314]. Sredinom XV. st. izvoze se iz Rijeke i Senja u Dubrovnik, Jakin i ostala mjesta Markâ veće količine proizvoda od željeza, tkanina, pa čak i mirodije. Međutim, mletačka vlada odlučuje 1452. suzbijati tu trgovinu tobože kao krijumčarsku, jer da mimoilazi Mletke, te u tu svrhu određuje posebni brod[315].

Bilo je trgovačke razmjene i između Dubrovnika i Šibenika. Tako u drugoj polovini XIV. st. Dubrovčani kupuju u Šibeniku sol. Desetog ožujka 1390. dubrovačka vlada odlučuje Šibenčanima prodati 200 stari pšenice, od pošiljke koja im stiže sa Sicilije. Još su živahnije veze Dubrovnika i Šibenika kad se 1389. pokušava stvoriti savez dalmatinskih gradova protiv južnoitalskih gusara. U lipnju poslanik Šibenika zbog toga putuje u Dubrovnik, a kad se u srpnju radi na sklapanju mira s Gabrielom De Parma, zapovjednikom u Južnoj Italiji, Vijeće umoljenih odlučuje 29. srpnja odaslati poslanika u Šibenik koji će tamo ponuditi dubrovačko posredovanje u sklapanju mira s Gabrielom.

Godine 1392. ponovno je aktualno stvaranje saveza dalmatinskih gradova, pa se pri tom u Dubrovniku u prvom redu pomišlja na gradove Zadar, Split, Trogir i Šibenik. Dubrovčanima je očito dobro poznat izvanredan strateški položaj Šibenika. A kad je 1379. slala svoju galiju da se pridruži kraljevskoj floti koja kreće protiv Mletaka, dubrovačka vlada preporučuje njenom kapetanu da se u slučaju opasnosti na putu prema Zadru skloni u Šibenik ili Skradin[316].

Godine 1395. dubrovački plemić Junije Sorkočević postane knez Šibenika. Već 5. lipnja dubrovačko Malo vijeće odlučuje mu pisati i zamoliti ga da, ako se štogod važno

dogodi, obavijesti o tome rodni grad; ako nema po kome, neka na trošak dubrovačke vlade javi vijest po posebnoj barki.

S Trogirom je Dubrovnik održavao veze i nakon 1358, usto je u Dubrovniku bilo više nastanjenih Trogirana.

Dvadesetsedmog travnja 1389. dubrovačko Veliko vijeće raspravlja o izagnanim trogirskim plemićima, pa zaključuje da im se posudi 98 dukata.

U ovom razdoblju bilo je više Trogirana koji su u Dubrovniku obavljali razne dužnosti. Od 1359. do 1365. opat je benediktinskog samostana na Lokrumu Nikola iz Trogira[317]. Liječnici su poglavito dolazili u Dubrovnik iz Italije, ali ih bijaše i iz naših krajeva, pa tako i iz Trogira. Od 1375. do 1381. djeluje u Dubrovniku kirurg Ivan iz Trogira. Drugog travnja 1382. dubrovačko Malo vijeće odluči namjestiti fizika Jakova iz Trogira, koji u taj mah boravi u Stonu. U razdoblju između 1370. i 1379. dubrovački je spičar Pirko, sin Mihajla Trogiranina, a 1380–1381. njegov brat Živko[318]. God. 1412. postaje trogirskim knezom Paskval Rastić iz Dubrovnika, a 1417. i drugi Dubrovčanin istog prezimena, naime Mihajlo Rastić[319]. Poznati slikar Blaž Jurjev Trogiranin djeluje u službi vlade u Dubrovniku od 1421. do 1426, a 1439. se spominje da je prior Dominikanskog samostana u Dubrovniku brat Matej iz Trogira[320].

O odnosima i vezama između Dubrovnika i Kotora već je bilo riječi. U nastojanju da ostvari kompromis sa svojim protivnikom bosanskim kraljem Tvrtkom I, ugarsko-hrvatska kraljica Marija prepusti mu Kotor. Tvrtko I. primi Kotor kao grad »svojih predaka«, misleći pri tome na Nemanjiće čijim se potomkom po ženskoj lozi smatrao. Nakon njegove smrti 1391. Kotor je u neku ruku posebna republika, ali je sve do 1420. ipak pod raznim utjecajima, razdiran usto različitim preganjanjima svojih stranaka. Može se reći da Kotor u to doba najviše strahuje od neposrednih susjeda Balšića i Crnojevića.

Unatoč trzavicama, čak i ratovima, veze su između Dubrovnika i Kotora čitavo to vrijeme značajne. Više je Dubrovčana naseljeno u Kotoru a ima i Kotorana u Dubrovniku. Dapače, mnogim je Kotoranima imponiralo da postanu dubrovački građani, o čemu nalazimo spomena i u zapisnicima dubrovačkih vijeća. S druge pak strane i dubrovačka vlada je rado primala Kotorane među svoje građane, pa je čak nije smetalo što oni i dalje stanuju u Kotoru. Kad bi međutim dolazilo do ratnih sukoba, ona je Kotorane – dubrovačke građane i prave Dubrovčane nastanjene u Kotoru pozivala da dođu, odnosno da se vrate u Dubrovnik. Tako je Veliko vijeće i 6. srpnja 1361. pozvalo Kotorane – građane dubrovačke i Dubrovčane nastanjene u Kotoru da sa sveukupnim pokretnim imutkom dođu u Dubrovnik kako bi branili svoju domovinu koju ugrožava Voislav Voinović. Tko se tome ne pokori, odlučuje Veliko vijeće, lišit će se časti dubrovačkog građanina. Onima koji se na sve to oglušiše, dubrovačka vlada odluči u studenom i prosincu prodati njihovu zemlju na Stonskom ratu. Kasnije je ipak nekima od njih oprostila neposluh.

Poznato je da je još od XIII. st. dio kotorskog komunalnog teritorija zapremio zetski pravoslavni episkop, koji kasnije postaje mitropolita. Dubrovčani su s njime u dobrim odnosima; oni čak i prijateljuju za vrijeme dubrovačko-kotorskog rata 1361. U tome smislu dubrovačko Veliko vijeće 11. srpnja 1361. nalaže kapetanu i vijećnicima s galije, koja s neprijateljskom namjerom odlazi u Kotorski zaliv, da ne napadaju mitropolita, njegove ljude i njegova imanja, jer su o takvim okolnostima sklopili međusobni ugovor pod zakletvom. Međutim, pri tom se stvari mitropolita i njegovih ljudi ne smiju miješati sa stvarima Kotorana; nađu li se stvari ovih drugih, valja ih oduzeti. Dvadesetog listopada 1361. Vijeće umoljenih određuje da dubrovačku galiju valja popraviti na otočiću sv. Mihajla koji je u vlasti mitropolita.

Kad se 1362. pokušavalo sklopiti mir između Srbije i Dubrovnika, usporedno se radi i

na sklapanju mira između Dubrovnika i Kotora. Posrednici bijahu Filip Nozdronja iz Zadra i Mlečanin Pavao Kvirin. Na kraju je mir sklopljen između Dubrovnika i Srbije vrijedio i za Kotorane. Uza sve to je stanovita zategnutost ostala i dalje.

Za neke gradove Gornje Dalmacije bila je vrlo važna odluka Velikog vijeća od 10. srpnja 1364, kojom se određuje da stanovnici Kotora, Ulcinja i Bara mogu postati dubrovačkim građaninom jedino ako se sa svojom obitelji presele u Dubrovnik. Za ostale pak, koji se primaju u dubrovačko građanstvo, odlučivat će Malo vijeće, kako već bude korisno za dobro i napredak grada, a prema starom običaju.

Kad su Mlečani 14. kolovoza 1378. osvojili Kotor, Dubrovčani, kao podanici ugarsko-hrvatske države, pa prema tome i u ratu s Mlečanima, nastupaju neprijateljski i prema Kotoru, u kojem je među dijelom plemstva nesumnjivo opstojala mletačka stranka. No prije početka neprijateljstava oni nastoje primamiti što više Kotorana u Dubrovnik, tim više što među Kotoranima bijaše ljudi koji su simpatizirali s Dubrovnikom. U tom je smislu vrlo zanimljiv prvi prijedlog koji Vijeće umoljenih prihvaća 4. rujna, a on glasi:

»Prvi prijedlog jest, neka se pošalje u Kotor fratar Petar Gizda, da koli plemićima toli pučanima Kotora objavi, stvori kod njih raspoloženje i nagovori ih na što tajniji način, što bude bolje znao i mogao, o ovome: kojigod od njih bude htio s porodicom doći u Dubrovnik i postati građaninom Dubrovnika, bit će primljen da boravi u Dubrovniku kako kojimudrago građanin Dubrovnika, s time da se zakune na vjernost.«

Tijekom 1378–1379. doista je u dubrovačko građanstvo primljeno nekoliko Kotoranina, ali su se oni ponajprije morali zauvijek odreći kotorskog građanstva. A kad su se u svibnju s Kotorom poveli pregovori, Vijeće umoljenih zaključuje 13. svibnja da se kao poslanici u Kotor pošalju dva dubrovačka građana, podrijetlom Kotoranina. O problemu Kotora dubrovačka vlada je u dodiru i s hrvatsko-dalmatinskim banom[321]. No neprijateljstva se nastavljaju, i Malo vijeće 15. lipnja 1379. upućuje Stjepana Sorkočevića, zapovjednika dubrovačke armade, da uništi kotorske solane.

Kad je tijekom istog mjeseca kotorski puk zbacio mletačku vlast i sam zavladao Kotorom, aristokratska vlada Dubrovnika u znak klasne solidarnosti prima izbjegle kotorske plemiće u svoj grad zajedno s njihovim obiteljima, prelazeći preko toga što su oni dobrim dijelom pristaše mletačke vlasti. Zavladao je mir, ali Dubrovčani i dalje onemogućuju kotorsku trgovinu solju.

O ponovnom uspostavljanju aristokratske vlasti u Kotoru zahvaljujući intervenciji dubrovačke vlade u lipnju 1380. već smo govorili, a zapravo su tu Dubrovčani bili mandatari hrvatsko-dalmatinskog bana.

Likvidacija međusobno počinjenih šteta i davanje zadovoljštine Kotoranima za sekvestriranu im imovinu u Dubrovniku, protegnut će se sve do 1384. i 1385. Istodobno, dvije strane reguliraju i razne međusobne odnose. Dapače, Kotorani se ponovno primaju u dubrovačko građanstvo, ali pod već ranije ustanovljenim uvjetom preseljavanja.

Za vladavine bosanskog kralja Tvrtka I, od 1385. pa do godine njegove smrti, tj. 1391, Kotor je prilično slobodan. Od tada pa sve do 1420, dakle do dolaska pod trajnu mletačku vlast, on je uglavnom samostalan. Kad su i ostali dalmatinski gradovi počeli 1402. priznavati vlast ugarsko-hrvatskog protukralja Ladislava Napuljskog, počeše se kolebati i Kotorani, i sve mu se više približavati. Krajem srpnja ili početkom kolovoza 1402. oni svojeg poslanika, svećenika Nikolu, šalju u Zadar, koji je već pod vlašću Ladislava. Poslanik kreće na put preko Dubrovnika, ali dubrovačka vlada zapriječi njegovo daljnje putovanje. Tada Vijeće umoljenih (2. kolovoza 1402) zaključi da će zajedno sa svećenikom Nikolom u Kotor poslati i jednoga svog plemića, koji će nastojati nagovoriti Kotorane da ne priznaju vlast protukralja Ladislava. U svojoj namjeri oni i uspiješe, ali kad se Ladislav 5. kolovoza 1403. okrunio u

Zadru, i Kotorani priznaše njegovu vlast te mu uputiše poslanike, a on im 29. kolovoza potvrdi njihove privilegije[322]. Dubrovačka vlada, međutim, uza sve to i dalje nagovara susjedne dalmatinske krajeve da priznaju vlast legitimnoga ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda. Za ocjenu tadašnje političke situacije važno je pripomenuti kako Dubrovnik u to doba bijaše u ratu s Bosnom.

Napokon, 11. prosinca 1403. uputi dubrovačka vlada u Boku Kotorsku armadu od dvije galije i nekoliko barki. Armada je ponajprije trebala, već prema mogućnostima, vojevati protiv bosanskog teritorija u sjevernom dijelu Boke. Drugi joj zadatak bijaše da i dalje poboljšava veze s dubrovačkim saveznicima Ljušticom, Paštrovićima, Crnojevićima, Rišnjanima i Djuraševićima. Usto je armada trebala djelovati na Kotorane da ipak priznaju vlast legitimnoga ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda. Jedan od zapovjednika galija dobio je usto zadatak da od Kotorana zatraži da ubuduće ne ometaju Dubrovčane u ratovanju protiv Bosanaca[323].

Na sva nagovaranja Kotorani su odgovorili kako će oni priznati kralja Žigmunda kad on dođe u primorje i tada mu uputiti poslanstvo.

Samo nekoliko dana kasnije, 19. prosinca, Dubrovčani spremaju poslanstvo kralju Žigmundu, a jedan je od njegovih zadataka da izvijesti kralja što su izjavili Kotorani[324].

Rat Dubrovčana s bosanskim kraljem Ostojom završio se, kao što smo već spominjali, u svibnju 1404.

Kako su Kotorani neprekidno strahovali od Bosanaca, a znali su da ni u Dubrovniku nije drukčije, oni početkom studenog 1404. predlože Dubrovčanima savez za zajedničku obranu. Nacrt ugovora što su ga kotorski poslanici donijeli u Dubrovnik sadrži dvanaest točaka. Navest ćemo najprije točke koje je dubrovačka vlada prihvatila:

»Mi pl. Nikola Bolica i Lovro Buća, poslanici općine Kotora, poslani smo Vama vladi Dubrovnika da učinimo savez i bratsko jedinstvo s Vama, da biste Vi s nama i mi s Vama mogli odoljeti i obraniti se protiv kralja i baruna Bosne, kad bi oni svi skupa ili pojedini od njih htjeli napasti Vaš grad Dubrovnik ili naš grad Kotor po moru ili kopnu.

Prvo, kad bi i kralj Bosne i baruni ili pojedini od njih nastojali i htjeli učiniti nešto protiv vlade i plemića Dubrovnika u svrhu da smanje Vaše slobode ili naše, odmah mora izvijestiti jedna strana drugu i nijedna strana ne može učiniti ništa sa spomenutim Bosancima već jedino po sporazumu obiju strana.

I ako bi bio po Bosancima potaknut rat, od čega neka Bog oslobodi, gradu Dubrovniku ili gradu Kotoru, koli jedna toli druga strana obvezani smo o tome izvijestiti drugi grad i sva mjesta njemu podložna, da ne bi bilo koju potrebnu stvar davali ili poslali spomenutim Bosancima, već da bi prema njima neprijateljski nastupili i progonili ih u imovini i osobama te prema mogućnosti svake strane napadali ih i oštećivali, kako bude među objema stranama dogovoreno što bolje na spasenje Vaše i naše.«

Nakon jedne sporne točke tekst kotorskog prijedloga nastavlja se ovako:

»Dalje ako rat potraje i neki od naših građana pobjegne u Dubrovnik iz bilo kojeg uzroka neprijatnosti doživljene od neprijatelja, i slično ako netko iz Dubrovnika pobjegne u Kotor, neka nakon sklapanja mira jedna i druga strana budu obvezane vratiti ih, isključivši jedino ako je netko pobjegao zbog pitanja krvi.«

Izostavljajući još jednu spornu točku, navodimo dalje:

»Dalje ako mi budemo ratovali, tražimo da nam posudite nekoliko bombarda opremljenih za obranu našeg grada i vertona sa balistama, koliko se bude svidjelo Vašem Gospodstvu. I nakon sklapanja mira obavezni smo vratiti ih.«

Nakon slijedeće sporne točke nacrt ugovora predviđa:

»Dalje ako pri sklapanju mira prema Vašem savjetu budemo pristali dati nekome od

baruna Bosne neki dio naše trgovine soli i uslijed toga dođu u grad Vlasi i obratno u Vaš grad prema obećanjima Bosanaca, neka se providi ono što bude bolje za jednu i drugu stranu kako ne bi nastala omaška.«

Ponovno sporna točka, pa se nacrt nastavlja i završava kako slijedi:

»Dalje pripominjemo Vašem gospodstvu da nam se sklapajući savez i slogu između nas čini dobrim da se Vi i mi sporazumijemo pritegnuti k vama i nama Balšu s onima u Žeti, onim uvjetima i načinima koji se dotičnim stranama učine zgodnim.

Dalje, što se tiče represalija koje činite protiv našeg grada, morate ih obustaviti. Ako ih ne htjednete posve obustaviti, neka Vam se svidi odgoditi ih za rok od deset godina, a i iznad toga, koliko Vam se svidi. I u ovoj stvari uzdamo se u Boga, da će uslijediti dobar dogovor.

I dok bude trajao ovaj savez, molimo, neka Vam se svidi da od dana njegova zaključenja sve dok bude trajao, ako se neki naš građanin obveže u Dubrovniku ili neki Dubrovčanin u Kotoru, neka se za tako učinjene obaveze udijeli pravda u jednom i drugom gradu prema odredbama gradova.«

Naveli smo najprije one točke koje je dubrovačka vlada prihvatila. Zbog njih ona načelno i prihvaća prijedlog ugovora ovim riječima:

»Odgovaramo vama, pl. Nikoli Bolici i pl. Lovru Bući, poslanicima općine Kotora poslanima vladi i plemićima Dubrovnika u svrhu da se učini savez i bratsko jedinstvo protiv Bosanaca radi uzdržavanja slobode obiju gradova, naime Kotora i Dubrovnika. Hvalimo ga i mnogo nam se sviđa. I unaprijed ga tražimo od Vas, jer će biti koristan za obje strane.«

Nakon ovih lijepih riječi slijede prigovori, odnosno ispravke nekih točaka kotorskog prijedloga.

Tako su Kotorani bili zatražili da im Dubrovčani u slučaju obustave trgovine solju i rata pomognu plaćati njihov danak zetskom vladaru Balši. To je davanje iznosilo 1000 dukata, a Dubrovčani bi trebali plaćati 500 dukata. Dubrovačka vlada je s podužim obrazloženjem odbila ovaj zahtjev.

Kotorani su tražili da ih Dubrovčani, budu li u ratu opsjednuti, pomognu s 50 balistriera i još 50 oružanih ljudi koji bi boravili u Kotoru za vrijeme opsade. Ako li ih pak opsjedne ratno brodovlje, Kotorani traže da ih Dubrovčani podupru sa svojim galijama.

Dubrovčani odgovaraju da ih mogu pomoći samo s 30 ljudi, ali dodaju i to kako je u slučaju saveza i rata potrebito da i Kotorani nastupe s oružanom čeljadi i novčano potpomognu pokriti troškove, ne doduše u istoj mjeri kao Dubrovčani, ali ipak onoliko koliko se bude držalo razložitim. Napadnu li neprijateljske galije Dubrovnik ili Kotor, neka i Kotorani sudjeluju u obrani s jednom oružanom galijom ili pak dadu posadu za jednu dubrovačku galiju.

Kotorani su tražili da se savez sklopi najmanje na deset godina, možda i na duže; Dubrovčani pak pristadoše da se on sklopi samo na dvije godine te da se nakon isteka tog roka, shodno volji obiju strana, obnovi.

Pribojavajući se Bosanaca, Kotorani u prvom redu misle na Sandalja Hranića koji je uspio neko vrijeme ovladati Budvom, a i s teritorijem od Budve prema Kotoru, što ga Kotorani smatrahu svojim. Kotorani također strahuju da ih Bosanci, odnosno Hranić, pri sklapanju mira ne primoraju da plaćaju danak. Oni su ga, doduše, pripravni i plaćati, ali pod uvjetom da im se vrati predio od Prijevora kraj Budve do Kotora, da ih se istodobno oslobodi od tributa što ga plaćaju vladaru Zete, te da im se ostavi njihova sloboda. Na ovo traženje Kotorana Dubrovčani nisu odgovorili, a pribilježili su za sebe: »Neka ovo ostane zasad viseće«.

U svojem odgovoru Dubrovčani postavljaju nekoliko općih ali načelnih uvjeta:

»Dalje treba uzeti u obzir troškove koji će biti potrebni, jer Vam preporučujemo da

među štetama koje možemo činiti Bosancima, jesu: jedno oštećivati im obale, drugo držati opsjednute sve prilaze njihovim obalama kako ne bi mogli dobavljati sol ni ostale stvari njima potrebne i nužne.

No treći i veći od sviju je trošak da na njih, koji hoće oštetiti naše slobode i uzurpirati sebi našu vlast, treba udariti ucjene s obećanjima novaca nemale količine onome koji bi ubio i oštetio osobno njihove poglavice, jer i oni neka ne budu, stojeći u sumnji i opasnosti, sigurni.

Dalje ako bi galije nastupile protiv našeg saveza tako da time budu jači od nas, bilo bi potrebno da potražimo strane galije za plaću, jer već imamo namjeru naći ih za manje od polovice uobičajene plaće, te za jedan ili dva mjeseca ne bi bio veliki trošak uzeti ih i dovesti kako bismo se oslobodili naših neprijatelja.

I zbog gore navedenih razloga te za ostale mjere koje bi se pokazale potrebnim objema stranama i iziskivale trošak, treba da pridonesete s nama u onom ili tolikom dijelu, koliko bi bilo razložito.«

Ovaj odgovor odluči dubrovačka vlada 6. studenog 1404. podastrijeti Kotoranima[325]. Na žalost, iz tog vremena nisu sačuvani zapisnici dubrovačkih vijeća, pa ipak s pouzdanjem možemo zaključiti kako do sklapanja saveza između Dubrovnika i Kotora nije došlo. Očito su se Kotoranima uvjeti Dubrovčana činili preteški, a osim toga znamo kako su Kotorani u tom istom studenom 1404. ponudili Mletačkoj Republici da prihvate njenu vlast, razumije se, uz priznavanje kotorske autonomije. Mletačka vlada nije držala u tom trenutku oportunim prihvatiti ponudu Kotorana, pa je tako već 19. studenog odgovorila kotorskom poslaniku koji je bio došao u Mletke[326].

Kotorani su nakon smrti Tvrtka I. (1391) zazirali od susjednih slavenskih vladara koji su ih htjeli pokoriti, pa prema tome i od Bosanaca, radilo se o bosanskom kralju, najbližem im a tada i najjačem bosanskom feudalcu Sandalju Hraniću, o Balšiću ili pak Crnojeviću. U takvim okolnostima oni držahu da će im savez s Dubrovnikom, od njih jačim gradom koji također ugrožava susjedna Bosna, biti koristan, ali kad su ustanovili da su dubrovački uvjeti teški, odmah se obratiše Mlecima.

Do 1420, kad je Mletačka Republika napokon zavladala Kotorom, predstavnici ovog grada više su puta Mlecima nudili svoj grad, samo da ne dođu pod susjedne vladare. No do te godine bit će još podosta burnih događaja.

Premda im je ugarsko-hrvatski protukralj Ladislav 1409. prodao svoja prava na Dalmaciju, u koju se računao i Kotor, Mleci zbog nekih svojih razloga nisu u početku držali pogodnim da preuzmu vlast nad njime, usto se nisu slagali u svim uvjetima. Kotor je u velikoj mjeri ugrožavao Sandalj Hranić, koji ga je smatrao svojim gradom. U takvim prilikama počinje se Kotor 1412. približavati ugarsko-hrvatskom kralju Žigmundu, pri čemu su Dubrovčani trebali biti posrednici. Dubrovčani rado gledaju novu orijentaciju kotorske politike, jer i sami priznaju Žigmunda svojim legitimnim kraljem. S druge pak strane oni žele spriječiti da Kotor dođe pod vlast bilo Mletaka bilo Sandalja Hranića, jer bi to ugrožavalo i njih same.

U siječnju 1412. u Dubrovniku je kotorsko poslanstvo, a Vijeće umoljenih 30. siječnja zaključuje da će Kotorane preporučiti Žigmundu. Ono savjetuje Kotorane da kralju pošalju poslanstvo s time, ako se za to odluče, da će im dubrovačka vlada dati pismenu preporuku, ili pak ako se u isto doba nađu kod kralja dubrovački poslanici, oni će Kotorane preporučiti.

U listopadu 1412. traže Kotorani od Dubrovčana da im odstupe oružja i bombardu, ali se Dubrovčani izvlače. Kotorani traže i žita, ali im ga Dubrovčani ne daju onoliko koliko ovi traže; Vijeće umoljenih im ipak dopusti da ga mogu kupiti do 50 stari. Na istoj sjednici Vijeće umoljenih odluči za dvije godine odgoditi represalije protiv Kotorana.

Dubrovački izaslanik koji je te godine putovao Žigmundu da mu preda godišnji danak, požali se kralju zbog rata što ga Sandalj vodi protiv Kotora. U uputi poslanicima koji će ići kralju god. 1413, traži se od njih da ponove žaljenje te da budu skloni kotorskom poslanstvu, ako se ono nađe kod kralja. Dalje im se nalaže da s ostalima ništa ne govore o odnosima između Sandalja i Kotora. U uputi od 14. kolovoza 1413. zapovijeda se i novom poslanstvu da preporuči Kotorane kralju.

Kralj Žigmund nije mogao pomoći Kotoranima, pa su ovi Sandalju morali priznati stanovitu ingerenciju. Napokon 1420. dođe Kotor pod trajnu mletačku vlast i osta pod njom sve do pada Mletačke Republike 1797[327].

Dubrovnik je podržavao odnose s ostalim gradovima Gornje Dalmacije i nakon 1358. Za vrijeme srpsko-dubrovačkog rata 1361–1362, kad su car Uroš IV. i velikaš Voislav Voinović bili u neprijateljstvu s Dubrovnikom, grad Kotor, već smo spominjali, bijaše na njihovoj strani, ali zato Balšići i drugi gradovi Gornje Dalmacije ostadoše u prijateljstvu s Dubrovnikom. Dubrovačko Veliko vijeće odlučuje 8. srpnja 1361. da se protiv Kotorana pošalje galija koja će se zalijetati i do Bara, a 20. listopada iste godine Vijeće umoljenih određuje da se protiv Kotora izašalje armada. I jednom i drugom prigodom zaključuje se da se pri tome mora neprijateljski nastupati protiv podanika srpskog cara, ali se tome dodaje kako ne treba dirati one iz Budve, Ulcinja, Bara i Skadra, a ni Balšićeve ljude[328].

Vraćamo se ponovno sjevernom primorju kako bismo progovorili o dodirima Dubrovnika s Krčkim knezovima, koji su u to doba već bili zasegli u kontinentalnu Hrvatsku. Premda se oni od 1430. zovu Frankapani, Dubrovčani ih i dalje nazivaju Krčkim, Senjskim ili Krčko-senjskim knezovima, pa čak i kad ovi više ne posjeduju ni Krk ni Senj. Tek 1491. nailazimo na naziv Frankapan.

Pojedini su članovi roda Frankapana bili u XV. st. banovi u užoj južnoj Hrvatskoj. Među njima se osobito istaknuo Nikola Frankapan, koji je ostao jedini od svoga roda, a banom je hrvatskim bio 1426–1432. Osim Krka, Vinodola, Modruša i Senja posjedovao je i županije Gatsku i Liku, a u sjevernoj Hrvatskoj, tada zvanoj Slavonija, Cetin , Slunj i Ozalj. Ugarsko-hrvatski kralj mu je usto založio neke zemlje.

Nismo našli podatke o izravnim odnosima između Dubrovnika i Nikole Frankapana, ali je zato njegov podban Vladiković pisao dubrovačkoj vladi iz Mletaka dopis, na koji mu ova odgovara 20. ožujka 1432. Radilo se o odnosima Dubrovnika s Bosnom. U svom odgovoru vlada naziva Vladikovića dobrohotnim i osobito prijateljski naklonjenim »našoj Republici«[329].

Premda jedini od svoga roda, ostavio je Nikola devet sinova; sedmorica njih razdijeliše nakon raznih međusobnih razmirica 1449. između sebe naslijeđene zemlje. Najpoznatiji bijaše Ivan, nazvan i Anž, koji naslijedi oca u banskoj časti (1432–1436). Ivan se oženi Katarinom, kćeri i jedinom nasljednicom kneza Ivaniša Nelipića, umrlog 1434. Nelipić je imao znatne posjede u južnoj Hrvatskoj, pa ih je Ivan trebao naslijediti. Ugarsko-hrvatski kralj Žigmund prvotno na to pristaje, ali onda zatraži od Ivana da mu preda Nelipićevo nasljeđe. Ivan Frankapan se tome usprotivi, a nato ga kralj proglasi buntovnikom, liši banske časti i naloži banu »cjelokupne Slavonije« (što znači Hrvatske) Matku Talovcu da ga silom pokori. Matko Talovac započne 1436. svojom akcijom, ali krajem te iste godine Ivan Frankapan umre, nasljeđe malo zatim preuze kralj koji ga darova obitelji Talovaca.

Kad se ono Talovac 1436. spremao na Ivana Frankapana, ugarsko-hrvatski kralj Žigmud zatraži od dubrovačke vlade da Matku, »banu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, ukoliko zatraži, ustupi dvije bombarde za rušenje zidova s potrebnim napravama, a i druge vrste oružja.

Kao i uvijek u sličnim zgodama, dubrovačka vlada se našla u neprilici. Teško je bilo ne

udovoljiti ugarsko-hrvatskom kralju, svome vrhovnom suverenu, ali i Matku Talovcu, banu cjelokupne Hrvatske, dakle i Dubrovnika, usto i svome uglednom građaninu od·koga dubrovačka vlada često traži pomoć. S druge pak strane Dubrovačka Republika je nastojala provoditi politiku neutralnosti, pa ni u ovom sukobu nije htjela pomagati jednu ratujuću stranu. Dubrovačka vlada odgovara kralju Žigmundu dopisom od 19. lipnja 1436, punom lijepih riječi i poniznosti; za Ivana Frankapana, koga titulira »knezom Krka, Senja itd.«, kaže da je onaj »koji se odvažnošću pobune drsko odupro kruni Vašeg Veličanstva« a za Matka kako je ustao »da svlada nevjernost njegovu«, ali uza sve to ne udovoljava kraljevu traženju. Kao zgodna, pa u stanovitoj mjeri i istinita isprika, dobro joj je došlo što je malo pred tim 1435. u Kneževu dvoru izgorjelo skladište oružja i municije i pri tome mnogo oružja propalo, a zna se da je pri tome znatno bio oštećen i Dvor. Spomenula je vlada u svojem dopisu i prilike na Jadranskom moru, koje iziskuju da i ono malo oružja što mu je preostalo, Dubrovnik zadrži za sebe. Usto otvoreno priznaje dvije okolnosti koje čine opasnim eventualno dubrovačko pomaganje Talovca oružjem: u dubrovačkom susjedstvu vlada Stjepan Vukčić Kosača, koji je u rodbinskim vezama s Ivanom, a na njegovu su području dubrovački trgovci; dubrovačka pomoć protivnoj strani mogla bi Stjepana ozlovoljiti, i on bi se osvetio na njima. Što je još važnije, vlada ističe da se ne želi zamjeriti ni knezu Ivanu; on naime ima posjeda i gradova na morskoj obali, među ostalima i Omiš. Pomogne li Republika Talovca, dubrovački trgovci neće više moći trgovati ni u Stjepanovoj ni Ivanovoj zemlji. Zatim, više ne bi bili sigurni ni dubrovački brodovi koji plove u Mletke, Marke i Dalmaciju. Na njih bi, naime, navaljivali i štetu im nanosili podanici i pristaše kneza Ivana u primorskim stranama[330].

S nekima od Nikolinih sinova Dubrovčani su ostvarili stanovite veze. Tako knez Dujam IV, u dubrovačkom dokumentu nazvan Senjski, piše 1460. dubrovačkoj vladi u vezi nekog Gofreda iz Ledenica, kneževa podanika, a malo kasnije spominje taj slučaj i njegov potknez. Oba puta dubrovačka vlada odluči odgovoriti[331].

Knez Žigmut vladao je Otočcem i ostalim gradovima Gatanske županije. Njegovim zauzimanjem osnovana je 1461. u Otočcu biskupija, a zahvaljujući njegovom zagovaranju, za prvog biskupa bi imenovan dominikanac Vlaho Dubrovčanin, poznati profesor svetog pisma, koji je do tada djelovao u Zadru. Biskupija potraja sve do 1534[332].

Dvadesettrećeg lipnja 1464. Vijeće umoljenih daje ovlaštenje knezu i Malom vijeću da odgovore fratru Pavlu iz Bosne, poslaniku kneza Stjepana Senjskog. Šestoga listopada 1469. Vijeće umoljenih odlučuje da se knezu Anžu Senjskom ponudi praha za bombarde.

Baš te, 1469. godine, ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin ote Frankapanima grad Senj, te uopće dođe do zavade između kralja i Frankapana. Kralj dapače oduze Frankapanima Novi i Bribir u Vinodolu. Nakon otmice Senja kralj sam postavlja kapetane na čelu grada. Među ostalim obnaša tu čast i Dubrovčanin Maroje Žunjević (1477–1482). Kralj Matijaš Korvin darova mu za vjernu službu Novi i Bribir, gradove što ih je oduzeo Frankapanima. Prije 1486. Žunjević umre, a naslijede ga braća Mikula i Jeronim; nešto kasnije preote braći oba grada knez Bernardin Frankapan.

Dvadesetog ožujka 1490. u Bribiru još vrši vlast Mikula Žunjević, ali dubrovačko Vijeće umoljenih, doduše s 29 glasova za a 19 protivnih, odlučuje upravo tog dana da se knez Bernardin daruje sa stanovitom svotom perpera. Godine 1502. dubrovačka vlada otposla na vjenčanje ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava II. Jagelovića dva poslanika, Vita Gučetića i Marina Ranjinu, zadužuje ih da interveniraju u korist dubrovačkih građana koji to budu trebali za »stvari pravedne i poštene«, kao i u korist Nikole (Mikule) Žunjevića kako bi mu se vratili kašteli što mu ih je »protiv pravde« oduzeo knez Bernardin Frankapan. Činjenica je međutim da je knez Bernardin ostao u Novom.

Svojim dopisom od 30. svibnja 1504, pisanim »gospodinu Bernardinu Frankapanu, knezu Modruša, Senja, Krka itd.«, dubrovačka vlada priznaje ga gospodarom Novog. Zanimljivo je da ga titulira također knezom Senja i Krka, premda Frankapani više nisu njihovi gospodari. Tom prigodom dubrovačka vlada intervenira za svog građanina drvodjelca Ivana Frankova koji je u Novom, od tamošnjih trgovaca drvom, kupio stanovitu količinu potrebnog mu materijala. Isplaćujući račun on je dao dva zlatna dukata krive mjere, pa mu je zbog toga novljanski kapetan Pavao za kaznu oduzeo pet zlatnih dukata. Dubrovačka vlada intervenira u kneza Bernardina da se Ivanu Frankovu vrati pet zlatnih dukata, jer drži da on nije isplaćivao račun krivim dukatima[333].

Knez Bernardin bio je u svoje doba jedna od najistaknutijih i najmoćnijih ličnosti u Hrvatskoj. Turska opasnost sve je veća, te se i Bernardin ističe u borbi protiv Osmanlija. Dolazi do krvave bitke na Krbavskom polju 9. rujna 1493, u kojoj se osobito istakoše i članovi roda Frankapana. Knez Ivan IX. Cetinski poginu, i o njemu u svojem djelu »Komentari svojeg vremena« pri opisu bitke posebno govori dubrovački povjesničar Ludovik Crijević Tubero. Knez Bernardin se spasio, a knez Nikola VI. Tržački pao u tursko zarobljeništvo.

Dubrovačko Vijeće umoljenih 30. listopada 1497. odlučuje knezu Nikoli Frankapanu darovati kao pomoć za otkup iz turskih ruku 100 dukata. Nastojanjem i žrtvama svoje žene Elizabete knez se doista otkupio i poslije toga još prilično dugo živio.

Pokazali smo na brojne dodire Dubrovčana s Krčkim knezovima, odnosno Frankapanima. Ta zamjetljiva srdačnost u odnosima ostat će u sjećanju i tradiciji, te će je spominjati i kasniji naraštaji Frankapana.

HRVATSKI BAN DAMJAN 1473. DOPUŠTA DUBROVČANIMA SLOBODNU TRGOVINU U HRVATSKOJ; OSTALI DODIRI S NJIME

Spomenut ćemo ovdje važnu jednu ispravu izdanu u Klisu, gradu ponešto udaljenom od mora ali ipak u primorskom pojasu, koja govori o odnosu Dubrovnika prema cjelini Hrvatske. Izdao ju je hrvatski ban Dubrovniku pisanu ćirilicom na hrvatskom jeziku, a glasi:

»Mi Hrvat Damjan od Litve rusagov Dalmacie i Hrvat i Slovinske zemle ban damo znati po tom našem otvorenu listu vsim i vsakomu, komu se podoba i prid kih obraz pride taj naš list, jere dasmo viru našu i punu svobod i ufanie svim trgovcem dubrovačkim, da na svobodno i naufano hode svoim trgom po rusagu kraljevu, po banstvu i kneščvu i inuda vsuda, kudagodi mi vladamo, da im se ne ima učiniti niedna zavrtica ni bantovanie od nikogare malo, ni vele, ni za jedan uzrok; pače da im, ni nitkore ini človik neima od nih trga uzeti malo, ni vele ne plativši ščo se ucine dobrom volom i hoćemo je obarovati po vsu našu moć i učuvati mi i naši oficijali i sluge njih i njih trg i njih vsako blago ko bi godi imali, kako naše vlastito. Dano na Klisu s našim pečatom navadnim u litih tisuću sedamdeset i treto tekuće.«

Isprava je jasna: ban Damjan od Litve naglašeno se naziva Hrvatom. On je ban na cjelokupnom području hrvatskog kraljevstva, jer se izričito spominje uz Hrvatsku, u uobičajenom čestom obliku »Hrvati«, te dvije hrvatske pokrajine Dalmaciju i Slovinsku zemlju, kako često nazivaju srednjovjekovnu Slavoniju. Kao takav on daje Dubrovčanima punu slobodu trgovine po cijelom hrvatskom kraljevstvu u kojem on vlada kao ban.

Klis je poznata tvrđava, ali je u njenom podgrađu i gradska autonomna općina. Često se mijenjaju feudalci koji vladaju tvrđavom i autonomnom općinom, sve dok Klis u XV. st. ne

dođe pod vlast kraljevstva, odnosno bansku, pa i hrvatski ban kadikad u njemu stoluje. U to su doba u Klisu, kao i u susjednim Poljicama, Hrvati u znatnoj mjeri pisali ćirilicom. Sačuvano je nekoliko isprava iz XV. st. izdanih u Klisu ćirilicom.

Isprava iz 1473, sačuvana u Dubrovačkom arhivu, nema oznake dana i mjeseca, ali se u zapisniku dubrovačkog Vijeća umoljenih od 23. svibnja 1473. spominju veze s banom Damjanom, što je zacijelo u vezi s izdavanjem ove isprave. U taj mah je u Dubrovniku poslanik bana. Najprije se iznosi načelni zaključak da se daruje Damjan, ban Hrvatske. Zatim se, prema uobičajenoj shemi, spominju dva prijedloga o veličini dara: prvi, koji se podržava, i drugi što je često samo formalne naravi. Ovaj put prvi prijedlog, koji se zalagao za dar od stotinu dukata, nije prihvaćen, već drugi što je bio za pedeset. Odluka je donesena sa 17 glasova *za* i čak 15 *protiv*. No tijekom sjednice prihvaćena je odluka da se banu Hrvatske, uz dar, dade još trideset dukata. Odlukom istog vijeća poslaniku bana darovano je 40 perpera.

I kasnije dubrovačka vlada dolazi u dodir s banom Damjanom. Turski namjesnik Bosne Ajaz-beg zatraži iste godine od dubrovačke vlade da posreduje između njega i bana Damjana Hrvata. Vijeće umoljenih udovoljava tome 2. listopada 1473, te odlučuje da se piše banu prema zamolbi vojvode Ajaz-bega.

Već u veljači 1474. zatraži kralj Ugarske da mu se dade neka svota na račun godišnjeg danka od 500 dukata. Svoj zahtjev posla on preko bana Hrvatske Damjana Hrvata, a ovaj uputi u tu svrhu u Dubrovnik svojeg službenika Đura Hrvata, kaštelana Klisa. Vijeće umoljenih 15. veljače 1474. određuje dvjesta dukata kao akontaciju i ovlašćuje kneza s Malim vijećem da odgovore poslaniku[334].

VEZE DUBROVNIKA S KONTINENTALNIM DIJELOVIMA HRVATSKE I S UGARSKOM

Dubrovački poslanici često odlaze u Ugarsku i tamo dolaze u dodir s ugarskim odličnicima, ali se susreću i s uglednim ličnostima kontinentalne Hrvatske.

Dva su glavna kontinentalna puta kojim Dubrovčani putuju u Ugarsku: zapadni, koji poglavito preko Zadra ili Senja ali i ostalih primorskih gradova nastavlja preko Zagreba; istočni, koji iz Dubrovnika najprije kreće kroz Bosnu i Srbiju put Srijemske Mitrovice, da bi odavde nastavio u Ugarsku. Spomenimo da je Srijemska Mitrovica bila važno stjecište dubrovačkih trgovaca. Veze imaju Dubrovčani i s Požegom.

Zagreb je, dakle, bio značajna međupostaja na putovanju dubrovačkih poslanika u Ugarsku, ali ga Dubrovčani i inače drže važnim. U studenom 1360. Dubrovčani očekuju dolazak kralja Ludovika u Hrvatsku, te mu Veliko vijeće 20. studenog odlučuje uputiti poslanike. Pođu li do Zagreba, svaki će od njih dobiti 80 perpera, a pođu li i dalje od Zagreba, pripada im još 50 perpera.

Da bi njena pisma stigla poslanicima u Ugarskoj, dubrovačka ih vlada, zbog nesigurnosti putovanja, šalje ponekad u dva primjerka po dva skoroteče koji polaze raznim putevima. Tako npr. Veliko vijeće zaključuje 10. prosinca 1361. da se poslanicima na ugarskom dvoru pošalje jedan primjerak istog dopisa teklićem preko Mitrovice a drugi teklićem preko Zagreba. Malo vijeće odlučuje 22. veljače 1397. po posebnom glasniku odaslati dopis kralju Žigmundu u Zagrebu. Vijeće umoljenih raspravlja 28. veljače 1398. o poslanstvu koje će krenuti kralju i zagrebačkom biskupu. Kad je Vijeće umoljenih 22. kolovoza 1466. odlučilo da se kralju pošalje Niko Pribisaljić, određuje da mu se dade 40 perpera za put do Zagreba, a od Zagreba dalje pripast će mu koliko bude pravedno.

Iz arhivskih dokumenata puno doznajemo o trgovačkoj razmjeni Dubrovnika sa Senjom, donekle Rijekom i Bakrom, ali se malo zna o kretanju dubrovačkih trgovaca u njihovu kontinentalnom zaleđu. Za osvjetljavanje tih veza, jer njih je nesumnjivo bilo, vrlo je važna uputa što je dubrovačka vlada 2. kolovoza 1502. daje svojim poslanicima koji odlaze kralju Vladislavu u Ugarsku. U jednom odlomku pisma kaže se:

»Molit ćete Kraljevsko Veličanstvo da se udostoji po svojoj specijalnoj privilegiji nadariti trgovce i građane naše da na prijelazima i plaćanjima carina u Budimu i po svim njegovim kraljevstvima budu tretirani kao građani Budima i da mogu trgovati namalo kao spomenuti građani Budima, jer će biti razloga da spomenuti trgovci naši posjećuju sa svojim trgovačkim robama ono kraljevstvo Ugarske, što neće biti bez velike koristi i udobnosti spomenutog kraljevstva. I postigavši ovu milost pazit ćete da o tome dobijete privilegiju u podobnom obliku. Nju ćete prije vašeg odlaska dati registrirati u carinarnici Budima i također u Zagrebu radi ravnanja u budućnosti. I također dat ćete je registrirati u kancelariji Senja. I za spomenutu privilegiju potrošit ćete što manje budete mogli.«

Ovaj je odlomak, eto, važan zbog toga jer se iz njega vidi kako je dubrovačkoj vladi bilo osobito stalo da se i u Zagrebu registrira privilegija, a i stoga što nam otkriva smjer kretanja dubrovačkih poslanika na povratku, dakle: Budim – Zagreb – Senj[335].

Ugarsko-hrvatski kralj Vladislav II. udovolji želji Dubrovčana, te im odlukom od 15. studenog 1502. podari sva prava što ih imaju građani Budima i ostali, tj. da mogu naveliko i namalo trgovati u Budimu i cijelom ugarskom kraljevstvu. Istom se odlukom nalaže svim građanima i gradskim općinama, osobito Budimskoj, da Dubrovčanima omoguće kako bi se služili ovim pravom[336].

Zanimljive su i dvije isprave od 11. veljače 1397, zabilježene u 32. knjizi serije »Diversa Cancellariae«, na 23. listu. U prvoj se Laurencije de Risa obavezuje Šimunu Gučetiću da će mu u luku Drijeva poslati stanovitu količinu voska, a u drugoj da će mu u Senj, prvom barkom što je tamo uputi, prebaciti dva i po milijara tvrdog bakra po debeloj mjeri grada Budima. Ispravom se predviđa da će taj bakar poći za Zagreb, za ukupnu cijenu od 130 zlatnih dukata i 21 groš. Oba su ugovora, prema volji stranaka, prekrižena 8. lipnja 1397. Ponekad je križanje značilo odustajanje od ugovora, drugi put pak da je ugovor izvršen. Vjerojatnije je ovom prigodom da se zbilo ono drugo.

Odjeci prijateljstva Dubrovnika s vojvodom Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem bijahu uzrokom nekih veza između Dubrovnika i Zagreba.

Dubrovačka vlada svojedobno je vojvodi Hrvoju darovala kuću u Dubrovniku, a s njom i imanje izvan grada. Tu kuću s imanjem ovaj oporučno ostavi svojoj ženi Jeleni, koja kasnije prima i prihode od nje. Po Jeleninoj smrti javiše se nakon stanovita vremena kao nasljednice Katarina i Doroteja, kćeri Hrvojeva sina Balše, koji je umro kratko nakon oca, iste 1416. godine. Dubrovačka vlada izda 1423. ćirilsku ispravu Katarini, kojom polovinu prihoda priznaje njoj a polovinu Doroteji[337].

Sačuvane su i isprave koje odaju odnose između Dubrovnika i druge Balšine kćeri Doroteje, dakako, također u vezi s ovim nasljedstvom. Tako u Dubrovačkom arhivu nalazimo ispravu Kaptola Crkve Zagreba, kojom ovaj 1433. izjavljuje kako je Doroteja, kći pok. Balše, sina vojvode Hrvoja, i žena Šimuna sina Đurđa od Kladuše odredila da prihode od njene kuće i imanja u Dubrovniku uberu njeni opunomoćenici muž Šimun i Stjepan, sin Hrnje iz Grabrovnika. Slijedeća isprava, koju zagrebački Kaptol izdaje na Dan uzašašća Gospodinova 1434, govori kako je Doroteja, već udovica, ovaj put za opunomoćenike odredila svoje službenike Dragišu i Martina. Dubrovačko Malo vijeće na svojoj sjednici od 3. srpnja 1434. provjerava i utvrđuje autentičnost isprave zagrebačkog Kaptola i priznaje opravdanost Dorotejina zahtjeva. Na temelju te odluke plemić Marin Rastić, zakupnik

kuće, isplati Dragiši i Martinu polovinu najma od kuće, i to unaprijed za razdoblje od 1. travnja 1434. do 31. ožujka 1439. O tome Dragiša i Martin izdaju priznanicu koja je registrirana u 19. knjizi serije »Diversa Notariae« (na foliu 25 v). U godini isteka tog roka, naime 1439, zagrebački Kaptol izda novu ispravu, kojom izjavljuje da je Doroteja, sada već preudata žena Ivana, sina Nikole Ivanova od Brezovice, odredila da najam od kuće i ostalo prime njena dva predijalca, Stjepan i Toma[338]. Stjepan i Toma sklopiše u Dubrovniku s dotadašnjim zakupnikom Marinom Rastićem 25. travnja 1439. novi ugovor, prema komu on uzima u najam kuću, odnosno polovinu vlasništva Doroteje, na dvanaest godina, a u ugovoru se regulira i problem najma poljoprivrednog imanja u Slanskom primorju. Rastić odmah unaprijed isplati ugovorenu svotu a preuze i ovlaštenje da uredi problem najma zemlje. Ovaj je ugovor registriran u 23. knjizi serije »Diversa Notariae« (fol. 43 v-44). Malo vijeće istog dana provjeri ispravu zagrebačkog Kaptola, ustanovi da je autentična te odobri i autentizira ugovor sklopljen između Dorotejinih opunomoćnika i Marina Rastića.

Dorotejina kći Margarita uda se za jednog Šubića. Znamo da im se sin zvao Kristofor Šubić od Perne. Ta je grana Šubića također prešla iz primorja u sjevernu Hrvatsku i stekla grad Pernu u Pokuplju, pa se stoga i prozvala Šubićima Peranskim. Tako je i dio imovine vojvode Hrvoja u Dubrovniku, preko njegove unuke Doroteje, prešao eto na Šubiće-Peranske, te su oni zbog toga uspostavili tješnje veze s Dubrovnikom[339].

Prema istraživanjima Konstantina Jirečeka, dubrovački arhivski podaci o Srijemskoj Mitrovici u Srijemskoj županiji obuhvaćaju razdoblje od 1318. do 1403; dubrovačka trgovačka kolonija u ovom gradu osobito cvate 1356–1396. U to doba dubrovačka vlada imenuje štoviše i zasebne konzule koji će u ovom gradu rješavati razmirice među dubrovačkim građanima.

Mitrovica bijaše upravno uređeni grad, te je imala i svoje pravo građanstva, ali dubrovačka vlada 1361. zabrani svojim trgovcima u njoj da ga prihvaćaju. Godine 1396. spominju se »privilegije i povelje koje imaju naši trgovci u Mitrovici od kraljevstva Ugarske«, no upravo te godine doživje Mitrovica katastrofu – zapališe je Turci pri svojoj provali u Srijem. Premda grad i dalje postoji, njegovo značenje opada, također i zbog razvitka nedalekog Beograda.

Iste tragične godine dubrovačko Malo vijeće odlučuje 12. prosinca da se na razne strane pošalju teklići kako bi doznali novosti važne i za Dubrovnik; dva će otići u Đakovo, gdje će jedan od njih primiti pisma s novostima i vratiti se u Dubrovnik, drugi će pak u Ilok, tu pokupiti i trećeg teklića te s njim krenuti u Budim ne bi li saznali još štogod važno[340].

Srijemska Mitrovica bijaše Dubrovniku raskršće odakle su se njegovi trgovci širili dalje po Srijemu i Ugarskoj. Tako se npr. u Iloku već u XIV. i XV. st. spominju dubrovački trgovci, a 1399. i konzuli. U XV. st. Dubrovčani održavaju vezu s velikašem Nikolom Iločkim.

Dubrovački trgovci stižu također u Bač, Kovin, Temišvar i Veliki Varadin. Nije čudo da ih je bilo i u Budimu. Svojom odredbom od 29. studenog 1387, na intervenciju dubrovačkih poslanika koji borave na ugarskom dvoru i rješavaju i druge poslove, ugarsko-hrvatski kralj Žigmund dopušta da dubrovački trgovci u Srijemu mogu srebro, koje su dobavili od svojih sugrađana trgovaca u Bosni i Raškoj, izvesti dalje u Dubrovnik[341].

Dubrovačku trgovinu s Budimom rasvjetljuje i događaj što se zbio u drugom ili trećem desetljeću XV. st., a čijim povodom dubrovačka vlada 1425. intervenira u kralja Žigmunda.

Naime, neki je dubrovački trgovac dopremio u Budim papra u vrijednosti od 1500 dukata, pa ga tamo i prodao. Dijelom je utrženi novac upotrijebio za kupnju tkanina koje nazivaju »panni polani«. U Budimu međutim zavlada kuga od koje umre i dubrovački trgovac. Budimski suci zapečate kuću u kojoj je trgovac boravio, skupa s tkaninama i 700

fiorina. No onda kraljica dade tkanine i novac zaplijeniti te ih uze za sebe. Opravdavala je to kao represaliju prema nekom Dubrovčaninu kojemu je svojedobno isplatila tisuću dukata da joj kupi bisera. Dubrovčani se zauzeše da se tkanine i novac vrate nasljednicima trgovca, ali bez uspjeha. Tako oni i sada, 1425, otpremajući svog poslanika u Budim, traže od njega da u kralja Žigmunda ponovno intervenira u toj stvari. Poslanik se kralju trebao obratiti ovim riječima:

»Odnosno na tu stvar, Prejasni Naš Gospodine, uzevši u obzir da je Kraljevstvo Ugarske za Vašeg sretnog života najsigurnije i otvoreno svim trgovcima svijeta, tim više mora biti otvoreno Vašim slugama iz Dubrovnika. I nama u Budimu, najsigurnijem mjestu kraljevstva, bila je učinjena ta stvar, zbog čega mnogi naši trgovci, koji bi bili došli tamo sa svojim robama, videći ovo, povukli su se.«[342]

U Požegu Dubrovčani počinju dolaziti stoga što su kraljice Jelisava, udovica ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, i njena kći Marija često boravile u tom gradu.

Raspredajući o političkim događajima spominjali smo kako su Dubrovčani 1383. zarobili francuske i neke druge velikaše u službi francuskog Anžuvinca Ludovika II, napuljskog protukralja. Nastala je velika diplomatska djelatnost s ciljem da dubrovačka vlada pusti zarobljene velikaše. Razne evropske vlade interveniraju u kraljica, a kad je došlo do sporazuma s dubrovačkom vladom, ova zatraži da ga radi veće njegove stalnosti i značenja potvrde kraljice. U tom se smislu 1384–1385. vode u Požegi razni pregovori, u kojima sudjeluju i dubrovački poslanici. Kraljice upućuju dubrovačkoj vladi i dopise iz Požege.

Pojedini su Dubrovčani bili na uglednim položajima i u kontinentalnoj Hrvatskoj i u Ugarskoj, a bilo je i takvih što su, služeći ugarsko-hrvatskom kralju, boravili u Dubrovniku. Među njima u XIV. st. bijahu i braća Andrija i Petar Gundulić, koji više puta vrše razne funkcije u svom zavičajnom gradu, ali također odlaze i na ugarski kraljevski dvor kao njegovi članovi. Dubrovačka vlada ih i tada drži svojim građanima te od njih, kao uglednih ličnosti na dvoru, traži stanovite usluge i zahtijeva da se u prvom redu smatraju Dubrovčanima, te im prigovara ako u tome pogriješe.

U travnju 1371. dubrovačka vlada šalje ugarsko-hrvatskom kralju poslanike sa zadatkom da se potuže na susjednoga silovitog velikaša Nikolu Altomanovića. U uputi se poslanicima među ostalim nalaže da potraže Andriju i Petra Gundulića, kojima je dužnost da sve vrijeme budu s njima i pomažu im da se snađu na dvoru. Petar uskoro stiže u Dubrovnik, u svibnju 1371. dapače vrši dužnost kneza, pa se sada i on, skupa s Malim vijećem, kao knez Dubrovnika službeno obraća bratu Andriji, tražeći od njega usluge na dobro Dubrovnika. U dopisu on i Malo vijeće nazivaju Andriju kraljevskim vitezom i časnim građaninom Dubrovnika. Od njega dubrovačka vlada zahtijeva da bude pri ruci dubrovačkim poslanicima i time koristi svojoj domovini Dubrovniku. Pretpostavlja se da će ga poslanici naći ili na kraljevu dvoru ili u njegovu dvorcu, pa u svakom slučaju mora ići s njima na kraljevski dvor i u Mitrovicu te im pomoći u rješavanju poslova.

Od sada pa nadalje Petar živi i djeluje u Dubrovniku a njegov brat Andrija u Ugarskoj. Andriju ipak jednom prigodom nalazimo u Dubrovniku, gdje u siječnju 1373. čak obavlja dužnost dubrovačkog kneza, te zajedno s Malim vijećem i Vijećem umoljenih daje uputu dubrovačkom poslaniku koji će ići ugarsko-hrvatskom kralju. Osim dubrovačkim knezom on se tada naziva i *miles regalis,* dakle kraljevskim vitezom.

Četrnaestog ožujka 1373. dubrovačka vlada upućuje kralju i Andriju i Petra sa zadatkom da mu se, uz ostalo, u ime Dubrovnika potuže na Mlečane i zamole ga da intervenira kod mletačke vlade. I inače ih vlada poziva da i u drugim stvarima porade oko dubrovačkih interesa[343].

Ugarsko-hrvatski kralj Ludovik držao je Andriju i Petra svojim službenicima, bili oni na dvoru u Ugarskoj ili u Dubrovniku, te ih je u tom smislu i nagrađivao. Ponekad on godišnji tribut od 500 zlatnih forinti, što mu ga Dubrovnik plaća kao ugarsko-hrvatskom kralju, prenosi na njih. Tako je bilo i 1372, kad je odredio da dubrovačka vlada tribut isplati Andriji kao njegovu plaću. Kad se to dogodilo, sam kralj izdaje 26. travnja 1373. Dubrovniku priznanicu, u kojoj o Andriji govori kao o »vjernom vitezu našeg dvora«. Iz kraljeva dopisa od 22. srpnja 1373, upućenog dubrovačkoj vladi, vidimo da je on i prije 1372. taj tribut prenašao i na Petra Gundulića. Sada pak kralj zahtijeva da se tribut isplaćuje Petru sve dok je u njegovoj službi.

Dubrovačka vlada je oklijevala s isplatama, te se Petar morao dobro potruditi da dođe do novca. Stoga kralj Ludovik, već spomenutim dopisom od 22. srpnja 1373, dosta oštrim riječima poziva dubrovačku vladu da Petru isplaćuje tribut bez oklijevanja. Uza sve to Petar je u travnju 1375. ponovno dubrovački knez, nakon toga još nekoliko puta, sve do rujna 1384. Usto on često u poslanstvima odlazi kralju Ludoviku, a nakon njegove smrti i kraljici Mariji. No kad ga Vijeće umoljenih 23. kolovoza 1378. šalje kao poslanika kralju, u prihvaćenom prvom prijedlogu doslovno se kaže:

»Prvi je prijedlog da se u uputi poslaniku upućenom našem gospodinu kralju Ugarske doda, neka se ne upusti u to da traži sebi neku milost ili službu, već jedino može od njega tražiti ekspeditoriju o tributu, koji je kralj već odavno njemu prepustio. I mora pri svim stvarima koje mu se budu govorile, napeti i naoštriti sav svoj um, kako bi odgovarao, govorio i branio na čast i dobro uzdržanje našeg grada, govoreći kao naš poslanik a ne kao pouzdanik spomenutog našeg gospodina.«

Petar Gundulić je kao poslanik izvršio svoju zadaću, ali se vratio i s kraljevom ekspeditorijom za isplatu tributa u njegovu korist. O tom Vijeće umoljenih raspravlja 26. ožujka 1379. i odlučuje da se rasprava prenese u Veliko vijeće. Veliko vijeće pak 29. ožujka odluči da se Petru Gunduliću ne isplati tribut. No kralj doznači Petru ekspeditoriju tributa i za godinu 1380, i na temelju nje Vijeće umoljenih 2. srpnja 1380. zaključi da se isplata ipak izvrši.

Još u istom mjesecu dubrovačka vijeća ponovno počinju načelno raspravljati o tributu. Najjača bijaše tendencija da se nikome, bez obzira na ekspeditoriju ili kakvu sličnu ispravu, više ne isplaćuje tribut, a javila se čak i težnja da se novac više ne isplaćuje ni kralju. Predlagalo se također da Općina zatraži od kralja tribut za sebe. Na kraju je ipak odlučeno da se tribut daje jedino kralju. Uza sve to, Petru Gunduliću je, zahvaljujući po svoj prilici intervencijama kralja i nakon Ludovikove smrti kraljica, uspjelo da mu Dubrovnik sve do smrti 1384. isplaćuje tribut. Općina ga je dapače nakon njegove smrti, 1385, isplatila njegovim nasljednicima, i to za proteklu godinu. Nakon toga tribut se ponovno isplaćivao ugarsko-hrvatskom kralju[344].

Sve ovo ukazuje da je ugarsko-hrvatski kralj u osobi Petra Gundulića imao 1371–1384. u Dubrovniku svoga uplivnog pouzdanika, kome niz godina prepušta čak i tribut. I ovo je primjer da se ugarsko-hrvatski kralj kadikad miješao i u unutrašnje prilike Dubrovnika. No ovo postojanje kraljeva pouzdanika u Dubrovniku, kojeg Općina ponekad kuša stegnuti, nije bilo od štete za Dubrovnik, jer do znatnijih razmimoilaženja u općoj i vanjskoj politici između kralja i Općine nije dolazilo, a Dubrovniku je sada i kasnije bilo u interesu da je pod okriljem moćnog vladara. Šaljući pak Petra Gundulića kao poslanika kralju, Općina se mogla s punim pravom nadati da će zahvaljujući njegovu ugledu na dvoru, lakše ostvariti svoje želje. Proturječje u ličnosti Petra Gundulića, s jedne strane kao kraljeva službenika i pouzdanika a s druge kao predstavnika Dubrovačke Općine, nije dolazilo do značajnijeg izražaja jer su se obje uloge stjecajem prilika dopunjavale.

Za vrijeme vladanja ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina 1458–1490, nastao je njegovim nastojanjem na dvoru krug znanstvenika, književnika i umjetnika, u kojem su se osobito isticali Hrvati, među kojima ih bijaše i iz Dubrovnika. Neki, koji preživješe Matijaša, isticahu se i kasnije. Iz sjeverne Hrvatske bijahu Ivan Vitez iz Sredne (1400–1472) i Ivan Česmički (1434–1472). Ivan Vitez iz Sredne postao je nadbiskupom Ostrogona, a time i primasem Ugarske. Upravo je njegovim nastojanjem Matijašev dvor postao zamjetljivo kulturno žarište. Franjevac Petar Zamanja (umro 1480) bio je više godina upravitelj Matijaševe dvorske knjižnice i obogatio je mnogim rukopisima. Dominikanac Petar Basiljević (umro 1511), teolog, predavao je na sveučilištu u Padovi, nakon toga u Budimu, te je bio savjetnikom kralja Matijaša. Sakupljao je medalje. Sačuvana je njegova »Historia illustrium Romanorum«, tiskana 1510. i posvećena papi Juliju II, ukrašena bakrorezima. Serafin Bunić bio je profesor teologije najprije na sveučilištu u Padovi a zatim u Budimu, gdje bijaše Matijaševim savjetnikom. Pisao je teologijska djela, ali se ona nisu sačuvala. Umro je u Dubrovniku 1488.

Matijaš Korvin htio je privući na svoj dvor i dubrovačkog matematičara i astronoma Ivana Gazula, rođenog od oca Albanca u Albaniji ili već u Dubrovniku, u kojemu se odgojio i kojega je držao svojom drugom domovinom. U doba borbe Albanaca protiv Turaka, osjećao se povezanim i s očevim narodom. U Dubrovniku bijaše vrlo uglednim svećenikom, te mu je dubrovačka vlada povjeravala razne diplomatske misije. Putovao je u tom svojstvu i u Ugarsku, a početkom 1436. je kod Matka Talovca, bana »cijele Slavonije«, Korčulanina rodom i dubrovačkog građanina. Godine 1459. kralj Matijaš dvaput pozva preko dubrovačke vlade Ivana Gazula da dođe na njegov dvor, ali se ovaj, uza sve nastojanje dubrovačke vlade, ne odazva, opravdavajući to svojim poodmaklim godinama i bolešću. No zato se s ljudima iz Korvinova humanističkog kruga dopisivao. Sačuvano nam je, nedatirano doduše, pismo Ivana Česmičkog, tada pečujskog biskupa, upravljeno Ivanu Gazulu. Gazul mu je bio poslao neko svoje djelo, te mu Česmički zahvaljuje, hvaleći ga i potičući ga da nastavi. Moli ga da mu pošalje model Ptolomejeva sustava i druge instrumente što ih u svome djelu spominje[345].

Već smo i ranije spominjali Dubrovčanina Feliksa Petančića. On je 1487. otišao u Ugarsku na dvor kralja Matijaša Korvina, i tu djelovao kao kaligraf, minijaturist i nadstojnik skriptorija. Godine 1490. vraća se u Dubrovnik, ali je u razdoblju od 1496. do 1503. kancelar Senja. Godine 1503. odlazi na dvor ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava II, no i dalje zadržava naslov senjskog kancelara. Premda vladavina ovog kralja nije bila osobito čvrsta, Vladislav II. ipak, naočigled vrlo velike turske opasnosti, razvija znatnu diplomatsku djelatnost i vrši praktične i teoretske pripreme za rat. U takvu ozračju kralj povjerava važne diplomatske misije Feliksu Petančiću; kad se ono pomišljalo na oslobođenje Dalmacije od Mlečana, bi mu povjerena misija da u Dubrovniku organizira flotu; razni čimbenici spriječiše ostvarenje ove zamisli. Petančić podržava veze gradova Dubrovnika i Senja s dvorom. Osobito je važan zbog svojih djela u kojima obrađuje povijest i život Turaka, a ukrašena su minijaturama. Djela su zapravo spomenice upućene kralju Vladislavu, a u njima autor prikazuje kako i kojim putevima treba napadati Turke i ratovati protiv njih[346].

Jedna je od najglasovitijih ličnosti kulturne povijesti Dubrovnika Ludovik Crijević Tubero (1459–1527). Godine 1484. uđe on u benediktinski red. Veći je dio života proveo u benediktinskim samostanima dubrovačkog područja, Svetom Andriji i Svetom Jakovu u Višnjici. Dok je bio opatom Svetog Jakova, otišao je 1503. u Ugarsku i tu je duže proboravio u Baču, u kaločko-bačkog nadbiskupa Grgura Frankapana. Umro je u Dubrovniku g. 1527. Poznato je njegovo djelo »Commentaria de temporibus suis« (Komentari svojeg vremena), u kojemu razmatra vrijeme od 1490. do 1522, osvrćući se na prilike u

Evropi, najviše pak na događaje u Ugarskoj i Hrvatskoj, dakle na vladavinu vladara jagelonske dinastije, kraljeva Vladislava II. i Ludovika II. Svoje djelo počeo je jamačno pisati već u Dubrovniku, gdje je dugogodišnjim znanstvenim radom u samostanskoj samoći i stjecao povjesničarsku erudiciju, ali bez sumnje glavni dio djela nastaje u Ugarskoj, kad ima prilike čitati izvore te neposredno razgovarati sa svjedocima opisanih događaja. Dok je bio u Baču, potaknuo ga je nadbiskup Grgur Frankapan da u svojoj povijesti napiše nešto i o Dubrovniku. Tubero je prihvatio prijedlog jer je uvidio da i Dubrovniku pripada zapaženo mjesto. No kao što je i drugdje činio veće »izlete« u daljnju prošlost, tako je to učinio i u povijesti Dubrovnika, i to kad je progovorio o dolasku dubrovačkog poslanstva novookrunjenom kralju Vladislavu.

Na zamolbu arcidijakona Bačke crkve Bernarda Banfyja izvadio je Tubero dio o Dubrovniku i htio mu ga poslati, ali upravo tada, 1521, Turci provališe u Srijem, Tubero ne izvrši nakanu već djelce posveti prijatelju Mariju Buniću. Za piščeva života Tuberonovo djelo nije tiskano.

AGRARNE PRILIKE

Premda Dubrovnik bijaše tipična pomorsko-trgovačka republika, cijenila se u njemu i zemlja. O agrarnim prilikama prije 1358. već smo imali prilike govoriti. Sada je red da kažemo nešto i o agrarnim prilikama od 1358. dalje.

Kronološki, prvi je važan događaj u tom smislu razdioba zemljišta u višim dijelovima Astareje, koje im 1357. prizna srpski car Uroš IV. Ta je zemlja dugo bila sporna, no kako su Nemanjići bili jači, Dubrovčani im je na kraju prešutno priznaše, premda s neutvrđenom pa i promjenljivom granicom. A onda su opet izrabili trenutak slabosti srpske države te izvojštili da car Uroš sad njima prizna sporno zemljište posebnom poveljom.

Kao i prigodom nekih ranijih i kasnijih slučajeva (Ston i Stonski rat 1333; Primorje 1399; Konavla 1419. i 1427) Dubrovačka Općina smatrala je novostečeni prostor javnim općinskim zemljištem, kojim ima pravo raspolagati i dijeliti ga među vlastelu i pučane onako, kako to smatra shodnim. Budući da granica između Općine i države Nemanjića nikad nije bila potanko utvrđena, prva briga dubrovačke vlade bijaše da najprije ustanovi točni opseg novostečenog zemljišta. S tim poslom je počela dosta kasno, naime tek 1362, kad bude izabrano povjerenstvo koje će ispitivati svjedoke i utvrditi granicu.

Jedni svjedoci govore sa sigurnošću, drugi neodređeno, veliki broj pak iskazuje da ne zna točno kuda je nekoć išla granica. Ipak se iz svih tih iskaza vidi da su dubrovački zemljoposjednici s granice posezali u »zemlje Slavena«, krčeći zemljište i sve više pomičući javne puteve od nižega naviše.

Dubrovačkoj vladi ležalo je na srcu da povjerenstvo točno ispita i istraži posjedovne odnose na granici do 1357, tj. koliko su njeni građani prisvojili »slavenskog« zemljišta, jer je

držala da je to zemljište općinsko. Ispitivanje svjedoka završeno je 1362. Nakon toga povjerenstvo tijekom ostatka 1362. i u siječnju 1363. donosi presude koje zemlje pripadaju općini a koje privatnicima. Ono što su privatni posjednici prisvojili od »zemlje Slavena«, dubrovačka vlast im oduzima i proglašuje općinskim zemljištem. U svim sumnjivim slučajevima ona ipak radije presuđuje u korist vlasnika negoli na njihovu štetu.

Općinsko zemljište dubrovačka vlada tek 1366. razgraniči na decene ili desetnjake, pa ostavivši nešto zemljišta za pašnjake, puteve, prostore oko crkava i izvora kao javno dobro, razdijeli ga ponajviše vlasteli i puno manje građanima. Godine 1369. još uvijek se naknadno radilo na toj diobi[347].

Na ovom je zemljištu raznovrstan razvoj agrarnih odnosa, što bi bio predmet posebne rasprave. Svakako, na području Astareje (uključivši i ovo dobiveno zemljište) i Tri Otoka (Šipana, Lopuda i Koločepa) bilo je kmetova, polovnika i slobodnih seljaka, a na Otocima je uočljiv i razvitak građanstva.

Spominjali smo kako je Dubrovnik 1399. stekao tzv. Primorje, koje se prostiralo od Orašca do Stona i Imotice. I to je zemljište Dubrovačka Republika smatrala izravno svojim, tj. da može njime potpuno slobodno raspolagati. Lišila je dakle dotadašnje vlasnike njihovih posjeda i držala da može s njima činiti što hoće. Ona je i ovdje, izuzevši nešto prostora namijenjenog javnim potrebama, zemlju većim dijelom razdijelila vlasteli, dakle klasi što vlada i upravlja Republikom, a tek je nešto malo zemlje dala i pučanima.

Isto tako kad je Republika stekla tzv. Primorje, dubrovačko Veliko vijeće donosi 23. svibnja 1399. odluku o raspolaganju zemljištem i upravi na ovom prostoru, naknadno i neke druge odluke, a sve to uđe kao 96. poglavlje u zakonsku Zelenu knjigu. Odmah u početku prve odluke izričito se i potpuno jasno kaže kako sa zemljištem i seljacima valja jednako postupati kao i u Stonu i na Stonskom ratu, što znači da je i ovdje zavedeno kmetstvo.

Zanima nas pak položaj seljaka u tzv. Primorju, u trenutku kad ovaj kraj dolazi pod dubrovačku vlast. Trudili smo se to doznati i u slučaju Stonskog rata, ali nam pomanjkanje izvora nije dopuštalo posve jasnu sliku. Što se pak tiče Primorja, prilike su nam nešto jasnije. Potankosti su i ovdje skrivene, ali ipak znamo da je ovdje bilo dosta tzv. *baštika* (tj. baštinika) plemićkog značaja, koji su posjedovali zemlju i kmetove, a bilo je i zemljištâ, tzv. carinâ, koje su vlasnici obrađivali u vlastitoj režiji.

Nakon opće načelne odredbe, izrečene na početku odluke iz 1399, slijede i pobliže odluke, a mi ćemo razmotriti one koje držimo najvažnijim. Tako su *baštici* (zvani latinski i talijanski *zentiloti* ili *gentilotti)* posebnim odredbama izričito lišeni svakoga zemljišnog imanja te svakog prava i vlasti. Ukoliko su htjeli ostati u Primorju, morali su postati kmetovi nekog gospodara koji je ovdje dobio zemljište. One koji su to odbili, valjalo je prema odredbi izagnati iz Primorja. Postojao je, doduše, prijedlog da baštici također dobiju svoj dio zemlje, o njemu se i raspravljalo, ali je na kraju odbačen.

Dotadašnja vladajuća klasa u Primorju potpuno je dakle lišena posjeda. Može se reći kako je dubrovačka vlada općenito išla za tim da prekine sa svim obilježjima i običajima prijašnje vlasti.

U Primorje su inače običavali dolaziti Vlasi sa svojom stokom, u potrazi za pašnjacima, pa su se ovdje i naseljavali. Sada se međutim određuje da se iz Primorja izagnaju svi Vlasi zajedno sa stokom, te se zabranjuje da i ubuduće dolaze ovamo, ovdje se naseljavaju te da se prihvaća njihova stoka.

Baštici pokazaše otpor, ali o tome u službenim knjigama do sada nismo našli podataka; moramo naime znati da se zapisnici dubrovačkih vijeća od 1. studenog 1399. do 27. lipnja 1402. nisu sačuvali. Međutim o otporu baštika govore kasniji pisci. Tako pisac XVII. st. Mavro Orbin u svojem »Kraljevstvu Slavena« navodi čak i glavne među njima, pa i pisac

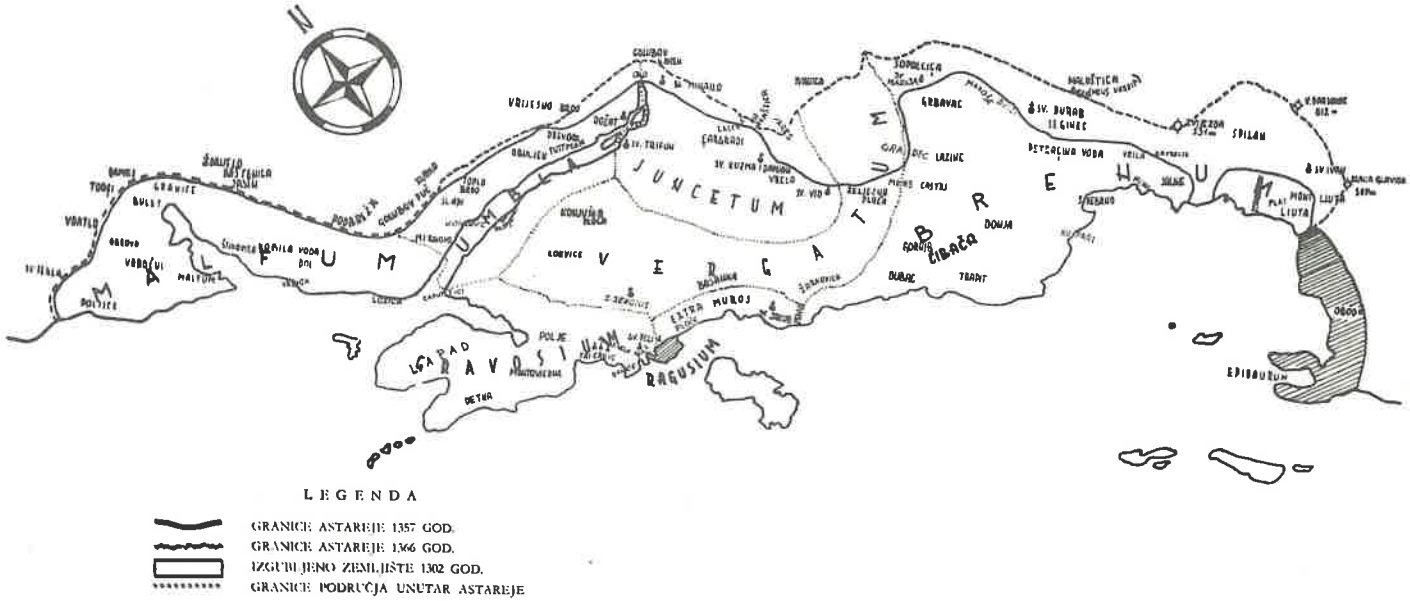

Područje i granice Astareje

XVIII. st. Džono Rastić. Ovaj potonji dapače prekorava dubrovačku vladu zbog oduzimanja zemlje bašticima[348]. Otpor nije imao uspjeha.

Spominjali smo također kako je bosanski kralj Ostoja u ratu protiv Dubrovčana (1403–1404) želio natrag dobiti Primorje, ali im je nakon sklopljena mira, 1405, ovaj posjed priznao novi kralj Tvrtko II.

S tim u vezi je, nakon neke prijelazne odredbe, Veliko vijeće odlučilo da se iz Primorja izagnaju svi stranci, što znači svi koji nisu odande, a tu se svakako u prvom redu cilja na pridošlice iz bosanskoga i srpskog zaleđa. A onda već 1399. Veliko vijeće određuje da se u Primorju ne smije naseliti čak nijedan seljak iz Astareje, s otoka, iz Stona i sa Stonskog rata.

Na cijelom neobrađenom zemljištu Primorja, osim nekih izuzetaka, stanovnicima Primorja dopušta se da pasu stoku, i to tako da oni iz jedne kontrade mogu pasti stoku i u ostalim. Istodobno se i stanovnicima Stona, Stonskog rata, onima s Otokâ i s ostaloga dubrovačkog područja dopušta da u Primorju pasu stoku, ali se pri tome, naravno, misli samo na njihov privremeni boravak. Iznimku čine jedino posebno određeni gajevi za ispašu volova orača: ovdje mogu pasti samo volovi obližnjeg sela. Seljacima Primorja, s Otokâ, iz Stona, Stonskog rata i ostalog dubrovačkog područja također se dopušta da iz šuma Primorja izvoze drvo, ali im se zabranjuje da diraju stabla uz vode, kuće i ponegdje pri obrađenom zemljištu. Žive vode, lokve i ponori voda proglašuju se javnim dobrom skupa sa zlaticom zemlje oko njih, te ih svatko može upotrebljavati za napajanje. Zabranjuje se pojedincima da postavljaju mlinove i valjaonice; to pravo pridržava sebi jedino Općina Dubrovnika. Zabranjuje se bilo kome podizanje solana.

Mnogo su veća ograničenja uzgajanju vinove loze. Najprije je dubrovačka vlada potpuno zabranila širenje vinove loze na području Stona i Stonskog rata, s time da se mogu zadržati postojeći vinogradi, ali je poslije popustila i dopustila njeno širenje, zabranjujući pri tom izvoz vina u Dubrovnik. Primorje su pogodile mnogo drastičnije odredbe. Ovdje vlada potpuno zabranjuje vinogradarstvo i dopušta jedino da se oko svake stambene zgrade zasadi četvrtina zlatice. Mnogo kasnije, i to 1504, suočena s problemom dioba i gradnje novih kuća, daje dubrovačka vlada naknadnu interpretaciju odredbe. Sada ona određuje da na dopuštenu četvrtinu zlatice nema pravo kuća u građevnom smislu već jedino kao obiteljska zajednica u kojoj se vodi zajedničko kućanstvo, prema tome i opskrba kruhom i vinom[349]. Kasnije će, 1583, vlada ponovno o tome odlučivati.

Pa ipak, ona npr. 1499. dopušta kapelanu Trstenog da oko kuće i u vinogradu zasadi jednu zlaticu vinove loze[350].

Dogodi li se da netko protiv odredbe sadi vinovu lozu, mora uz ostale kazne vinovu lozu izguliti ili je posjeći. Vlada je dapače išla tako daleko te je odredila da se svi zatečeni vinogradi moraju posjeći i izguliti.

Odredba je ostala trajna, ali se nije doslovno poštivala. Ljudi su u Primorju ipak sadili vinograde. Vlada je povremeno vršila nadzor kako se njena odredba poštuje, te je u Primorje slala posebne ljude koji su, uz ostalo, i neposredno uništavali vinograde[351].

Dakako da je na taj način u Primorju, tom tipičnom mediteranskom kraju, bila znatno ograničena gospodarska djelatnost. Stoga se tamošnji seljak morao orijentirati na masline, žito i stoku. Moglo bi se reći da su posljedice surove odredbe vlade osjećali i plemići – vlasnici zemljišta u Primorju, ali kad se radilo o vinogradarstvu dubrovačka aristokratska vlast nepopustljivo je zaštićivala svoje opće interese. Zemljište u Astareji, na otocima Šipanu, Lopudu i Koločepu bilo je bogato zasadjeno vinovom lozom, što je potpuno zadovoljavalo potrebe Dubrovnika. Plemstvo se stoga bojalo da dovoz vina iz Stona, sa Stonskog rata i iz Primorja ne dovede do hiperprodukcije i tako potkopa ustaljenu prodaju

vina iz Astareje i s Otokâ. Stoga je zabranila dovoz vina iz Stona i Stonskog rata u Dubrovnik, dopuštajući izvoz, a u Primorju uopće zabranila vinogradarstvo.

Zanimljivo je u tom smislu kako je vlada dopuštala da se u Primorje, za njegove potrebe vino iz Stona i sa Stonskog rata dovozi jedino kopnenim putem, a zabranila morskim, dok se ono s istoka, iz Astareje, moglo ovamo dopremati i kopnenim i morskim putem.

Seljaci u Primorju postali su u stvari kmetovi dubrovačke gospode. Jedini izuzetak činilo je selo Lisac. Njegovo zemljište vlada nije razdijelila vlasteli, već je odlučila da ostane općinsko. Razdijelila ga je seljacima u selu, oni su mogli sa zemljom slobodno raspolagati, s time da općini daju četvrtinu prihoda. Dvije zlatice zemlje dodijelila je vlada posebnom odlukom potknezu Lisca za kuću i vrt[352].

Godine 1399. vlada određuje doista niski standard stanovanja. Među odredbama unijetim u 96. poglavlje Zelene knjige nalazimo i onu koja zabranjuje graditi kuće od tesana kamenja, s vapnom, te ih pokrivati crijepom. Tri desetljeća kasnije, 1428. ona dopušta uporabu vapna i crijepa, da bi 1434. odredbu ponovila nešto drukčijim riječima. Ove su odredbe ušle u Zelenu knjigu kao njeno 222. i 266. poglavlje.

Tijekom vremena neke se odredbe mijenjaju. Tako 1405. vlada dopušta da se seljaci iz Stona, sa Stonskog rata i s ostalog dubrovačkog područja nastanjuju u Primorju, ali samo s dopuštenjem dotadašnjeg gospodara (patrona); ta je odredba ušla u Zelenu knjigu kao 112. poglavlje. Naravno, doseljenik je u Primorju morao potražiti novog gospodara. Nekoliko godina kasnije ide se i dalje. Tako 1417. Veliko vijeće novom odredbom ukida onu raniju, prema kojoj se vanjski seljaci (što znači oni izvan dubrovačkog područja) nisu smjeli naseljavati u Primorju i tu primati zemlju na obrađivanje; ističe se jedino zahtjev da se oni prethodno prijave u Dubrovniku, u kancelariji, da zatim godinu dana borave u gradu, a tek onda prime zemlju[353]. Očito je da proteklih godina u Primorju nije bilo dovoljno seljaka.

Spominjali smo kako je dubrovačka vlada 1419. najprije stekla istočni dio Konavala. Nisu nam, doduše, podrobnije poznate društveno-gospodarske prilike u ovom kraju, ali iz nekih dokumenata proizlazi da je i ovdje na vlasti klasa plemićâ koji imaju pod sobom seljake, od kojih dobivaju dio prihoda. Nazrijeva se da je bilo i slobodnih seljaka, ali se ne može ustanoviti omjer između njih i podložnika[354].

Dubrovačka vlada odmah u početku pomišlja da veći dio stečenih Konavala podijeli svojoj vlasteli, a manji dio građanima pučanima. Međutim, u Konavlima nasta pobuna, koju predvode plemići posjednici, u prvom redu dotadašnji župan Boget Rudjić, ali je vladi, uz pomoć Sandalja Hranića, uspije primiriti[355]. Ipak, ta okolnost nalaže dubrovačkoj vladi posebni obzir. Ona nastoji pridobiti ljude u Konavlima, te u tu svrhu 14. srpnja 1419. izdaje razne odredbe (172. poglavlje Zelene knjige). U kaznenim stvarima proglašava u Konavlima opću amnestiju, a u pogledu građanskih obaveza moratorij u trajanju od godine dana. Određuje nadalje da se tijekom idućih pet godina Konavljani oslobađaju obveze da odlaze izvan dubrovačkog područja bilo kopnom bilo morem. Dopušta slobodu ispovijedanja vjere. Za tekuću godinu oslobađa Konavljane od poreza jednog dukata, koji je dotad svaka kuća plaćala vojvodi Sandalju Hraniću. Dubrovačka vlada određuje također da svaki dosadašnji vlasnik zemljišta, koji je pod sobom imao seljake, može sve do dana sv. Luke, dakle 18. listopada, primati prihode sa zemlje, a jedino će sa zemljišta s kojega je prihode dobivao vojvoda, od sada ih primati dubrovačka općina. Već 14. lipnja 1420. vlada ispravlja i poboljšava nabolje neke odredbe: potpuno ukida porez od jednog dukata te određuje da vlasnici zemljišta imaju pravo dobivati prihode od seljaka i za tekuću 1420. godinu. Te odredbe su nadodane istom 172. poglavlju Zelene knjige.

Tek 8. siječnja 1423. pristupa Veliko vijeće konačnom uređenju društveno-gospodar-

skih prilika u Konavlima, a odredbe koje ono izglasava, tvore 179. poglavlje Zelene knjige. Odmah u prvoj točki, pa ponovno u dvadeset i drugoj, Vijeće načelno utvrđuje princip da sve treba urediti i sa seljacima postupati kao i svojedobno u Stonu i na Stonskom ratu. Time je, dakle i za Konavle ozakonjen kmetski agrarni sustav. Doduše u odredbama još nema pobližih propisa kako će se podijeliti zemlja, ali se na temelju načelnog stajališta može zaključiti kako je u ovom trenutku dubrovačka vlada htjela veliki dio obradive zemlje podijeliti vlasteli a nešto manji i gradjanima pučanima. Plemićâ kao ono nekad baštikâ u Primorju doduše ne spominje, ali ipak i na njih cilja kad izričito određuje:

»Nijedna osoba bilo kojeg staleža, koja nema dijela u našoj kontradi Konavlima ili se pak ne bi predala u podložništvo kao čovjek ili seljak onog, koji ima dio, ne smije pod nikakvim načinom ni izlikom boraviti i stanovati u spomenutoj kontradi, i svatko je dužan ovakve osobe istjerati sa svoga dijela.«

Sad se nalaže da Vlasi ne smiju boraviti ni u Konavlima, niti tamo pasti stoku. Međutim, ljudima iz Bosne se dopušta da se, nakon što u Dubrovniku ili na dubrovačkom području proborave godinu dana, mogu naseljavati u Konavlima, dakako pod pretpostavkom da postanu seljaci nekog gospodara koji ondje ima svoj dio. Od toga se jedino izuzimaju ljudi iz obližnjih predjela Dračevice i Vrsinja. Što se pak tiče seljaka s ostaloga dubrovačkog područja (iz Astareje, s otokâ, iz Stona, sa Stonskog rata, iz novih zemalja) određuje se da oni mogu seliti u Konavle jedino s dopuštenjem svoga gospodara. Od postojećih porodičnih domova može svakom dijelu pripasti samo jedan dom, ali se seljaci podložnici iz Konavala mogu već u roku od tri mjeseca nakon izvršene diobe preseliti iz svoga sela onom gospodaru u nekom drugom selu, koji ih želi primiti.

I u Konavlima dubrovačka vlada ograničava gradnju kuća, premda su ta ograničenja manja nego svojedobno u Primorju. Samo u donjem dijelu može se kuća zidati u vapnu, u gornjem dijelu može biti jedino u suhomeđini, ali se može pokrivati crijepom. Za sebe, međutim, općina pridržava pravo da kuće i crkve zida u vapnu.

Ostale odredbe jednake su ili slične onima što vrijede za Primorje, ali su zamjetljive i stanovite razlike. Na sveukupnom se neobrađenom zemljištu, s manjim izuzecima, Konavljanima dopušta ispaša stoke, s time da oni iz jednog sela mogu pasti stoku i u ostalim. Jednako se tako i stanovnicima Astareje i cjelokupnog dubrovačkog područja dopušta da u Konavlima pasu stoku. Od toga se jedino izuzimaju neki posebni gajevi.

Isto se tako dopušta slobodan pristup šumama Konavala svim seljacima Konavala, s Otokâ, iz Stona, sa Stonskog rata i uopće s čitavog dubrovačkog područja, s time da se zabranjuje sjeći stabla pod koja se sklanja stoka, te hrastovi koji daju žir.

Žive vode ostaju općinske, sa zlaticom zemlje uokolo, te ih svatko može upotrebljavati za natapanje. Lokve nisu na uporabi svakome, već na njih imaju pravo jedino sela koja se brinu za njihovo uzdržavanje; usto, oko svake lokve mora ostati zlatica zemlje. Zabranjuje se pojedincima da podižu mlinove i valjaonice; na to ima pravo samo Općina Dubrovnika. Isto se tako pojedincima zabranjuje pravljenje soli.

I u Konavlima je dubrovačka vlada ograničila uzgajanje vinove loze, ali u manjoj mjeri nego svojedobno u Primorju. Dopustila je naime da zatečeni vinogradi i dalje ostanu, ali će ubuduće svaka kuća smjeti zasaditi samo jednu zlaticu. Knez Konavala dužan je svake godine jednom obići Konavle da bi ustanovio kako se ta odredba poštuje. Dalje se određuje da od vinograda koji obrađuje, seljak daje gospodaru polovicu uroda. Ograničava se, odnosno usmjeruje uvoz vina u Konavle. Tako se zabranjuje dovoz vina morem i kopnom iz Stona, Stonskog rata, Astareje i uopće izvangradskog područja, a može se uvesti jedino iz grada Dubrovnika. U tom smislu i krčme u Konavlima smiju prodavati jedino vino dovezeno iz grada i od onog što se proizvede u samim Konavlima.

Tijekom iste godine dubrovačka vlada pristupa napokon i razdiobi zemljišta, ali to izazva nezadovoljstvo, pa i pobunu. Vlada je čak morala slati vojsku, ali također i nešto popustiti u svojim zahtjevima. Shvatila je naime kako mora i ljudima u Konavlima priznati nešto zemlje. O svemu tome Vijeće umoljenih raspravlja 25. travnja, Veliko vijeće 26. travnja, Vijeće umoljenih ponovno 30. travnja, a važnu odluku donosi napokon Veliko vijeće 4. svibnja 1423. U Konavlima se, jednako kao i nekoć na Stonskom ratu i u Primorju, zemlja dijeli na tzv. decene, odnosno desetke. Svaki desetak ima, kao što i sam naziv kaže, deset dijelova. Dio se pak dijeli na dvije polovice, a svaka pak polovica na dvije četvrtine. Četvrtina je najmanja veličina zemlje s kojom se računa pri diobi.

Dio Konavala koji je Dubrovačka Republika stekla 1419, razdijeljen je na 38 decena; od toga jedan decen pripadne crkvi sv. Đurđa, a većinu zemljišta u dva decena zadrža za sebe Općina. U Planinama (planinskom predjelu Konavala) i Lugu (predjelu polja) dionici razdiobe dobivaju tzv. *đonte.*

Prema ljudima iz Konavala vlada raznoliko postupa. Deset konavoskih obitelji dobiva po jednu polovicu jednog desetinskog dijela, koja iznosi 12 zlatica, a dvadeset obitelji po jednu četvrtinu jednog desetinskog dijela, dakle 6 zlatica. Zemlja im se dodjeljuje nadomak kuća i staja zvanih košare, a sastoji se od vinograda, vrtova i njiva.

Konavljani u Planinama i Lugu ne dobivaju ništa.

Pri dodjeljivanju zemljišta domaćim ljudima u Konavlima dubrovačka vlada daje prednost uglednim plemićkim obiteljima. O svemu tome odlučeno je na sjednici Velikog vijeća od 4. svibnja 1423. U dokumentima se nabrajaju poglavice porodica, usto je vidljivo da se radi o zadružnim kućama, jer se kaže kako im se zemljište dodjeljuje u zajednici s njihovom braćom i sinovcima, ukoliko nisu odijeljeni. Proizlazi dakle da postoje zadružne kuće, ali i da se pojedinci od njih odjeljuju.

Polovine i četvrtine dobile su, prema tome, samo neke obitelji, a radilo se o zemljištu što su ga već otprije posjedovale oko kuće.

Osamnaestog svibnja 1423. raspravlja Veliko vijeće o ostalim obiteljima, koje pri spomenutoj razdiobi nisu dobile ništa. Ovima Vijeće dodjeljuje sveukupno stotinu zlatica, s time da se u to uklope vrtovi i vinogradi koje već posjeduju. Dakle i sada se Konavljanima daje posjed oko njihovih kuća, u vinogradima i vrtovima.

Prema svemu tome, relativno privilegirani Konavljani – posjednici jedne polovine – primaju ukupno 240 zlatica; oni manje povlašteni – posjednici jedne četvrtine – dobivaju 60 zlatica; svi ostali Konavljani (razumije se, uvijek se radi o istočnom dijelu Konavala, stečenom 1419) tek malo više od 100 zlatica. Proizlazi, dakle, da svi Konavljani skupa dobivaju jedva nešto više od 400 zlatica, crkva sv. Đurđa jedan decen, a gospoda dubrovačka pretežnu većinu zemljišta, uz to još i đonte u Planinama i Lugu. Vidi se dakle očiti nerazmjer.

Dodajmo ovome da je zemljište u veličini jednog decena ostalo općini, a da su nešto posjeda dobili i Sandalj Hranić, njegova braća i sinovci, vojvoda Radoslav Pavlović i kralj Bosne.

Razdioba onim Konavljanima koji su dobili bilo polovinu bilo četvrtinu, izvršena je 24. svibnja 1423. Trideset i pet obitelji iz treće skupine dobilo je svaka po tri zlatice (samo neke i četiri), odnosno sveukupno nešto više od 100 zlatica.

Drugi decen obuhvaćao je područje sela Rudež Nartičić a zadržala ga je Dubrovačka Općina; nešto zemlje ona ovdje daje vojvodi Radoslavu Pavloviću, a dva člana konavoske obitelji Nartica dobivaju svaki po tri zlatice. Dvadeset i drugi decen obuhvatio je područje sela Pavlje Brdo s deset kuća, i u njemu su zemljište dobili vojvoda Radoslav Pavlović i neki dubrovački građani, ali je veći dio zadržala Dubrovačka Općina[356].

Konavljani sa svime time nisu bili zadovoljni. Kao što često biva, neki su se primirili, ali bilo je i upornih koji su se i dalje bunili. Među upornima je bilo i onih kojima je vlada dodijelila polovinu ili četvrtinu. I opet kao što to biva, dubrovačka vlada je one osobito uporne proglasila »zlikovcima«, pa je čak upotrijebila i vojsku kako bi se razdioba mogla mirno izvršiti.

Uporni nezadovoljnici djeluju i tijekom 1423, pa i dalje 1424. i 1425. Vlada poduzima protiv njih razne mjere, pa ih i ucjenjuje. Godine 1423. šalje u Konavlje 400 vojnika, nakon čega se situacija donekle primiri tako da u lipnju vlada broj vojnika smanji na stotinu.

Zapovjednicima vojske i službenicima ona preporuča da najprije postupaju blago, a kolovođe šalju u Dubrovnik. Ukoliko se najuporniji ne žele nikako pokoriti valja im paliti kuće, klati stoku i sjeći lozu. U uputi izaslaniku u Konavle od 7. studenog 1423, zahtijeva se od ovoga da, uz ostalo, svakako dobije u ruke svećenika Priba i pošalje ga u Dubrovnik, ali se ne kaže koje je svećenik vjeroispovijesti[357].

Godine 1427. stekli su Dubrovčani i zapadni dio Konavala, te Cavtat s Obodom. Iste godine dubrovačka vlada donosi i posebnu uredbu o tom dijelu Konavala, koja ulazi u Zelenu knjigu kao 214. poglavlje. U njoj se ponavljaju, većinom doslovce, i sve odredbe iz 1423, no ima i novih.

Zanimljiv je u tom pogledu i sam naslov koji glasi:

»Propisi i odredbe o razdiobi, upravljanju i ravnanju naše kontrade Konavala, koje se tiču djelomično predjela nama novoustupljenog, a djelomično se tiču obiju predjela i cijele kontrade Konavala.«[358]

U uredbi nalazimo i pobližih odredaba o načinu razdiobe, kakvih inače u onoj iz 1423. nema. Ističe se među ostalim da udio u zemljištu dobivaju bosanski kralj, Radoslav Pavlović, vojvoda Sandalj Hranić s bratom i sinovcem te još tri poimence spomenuta uglednika. U ovom dijelu Konavala međutim Konavljani ne dobivaju ništa. I sada se naglašava princip kako nitko tko nije dobio zemlje u Konavlima, ne može u njima ostati kao slobodan čovjek, već samo kao podložnik nekog gospodara. Što se pak tiče vinograda, ima ovdje stanovitih modifikacija i nadopuna. U uredbi iz 1423. kaže se kako već postojeći vinogradi (podrazumijeva se, bez obzira na njihovu površinu) mogu i dalje ostati, a sada se pak za cijele Konavle odlučuje da mogu ostati samo dok traje loza. Ipak se dopušta da svaki seljački dom može imati i saditi vinograd na površini do dvije zlatice. Pri tome se, naravno, misli na dom u položaju polovnika, odnosno na vinograd od čijeg se uroda polovica daje gospodaru. Inače nitko od novih dubrovačkih zemljoposjednika ne smije imati vinograd na carini, tj. na zemljištu koje obrađuje u vlastitoj režiji. Iznimku čine stanovnici ranije stečenog dijela Konavala, kojima je 1423. njihovo zemljište priznato kao tzv. patrimonij; oni mogu i na takvu zemljištu zasaditi vinograd do površine od dvije zlatice. Izričito se kaže kako takav seljak može na svome vlastitu zemljištu saditi vinograd do površine od dvije zlatice, a može i na gospodarovu zemljištu, kao polovnik, zasaditi daljnje dvije zlatice. Od ostalih potankosti spominjemo kako se na Obodu zabranjuje držati krčmu. Nadalje će posebni izaslanici svake druge godine u svibnju prolaziti Konavlima, i gdje nađu protupropisno zasađene vinograde, dat će ih izguliti.

Spominjali smo kako se strogo branilo da Vlasi dolaze na ispašu u Primorje i u Konavle, da se tu nastanjuju. Kasnije je dubrovačka vlada počela donekle popuštati. Tako Vijeće umoljenih 11. veljače 1429. dopušta da Vlasi iz susjednog Vrsinja mogu sve do kraja travnja iste godine dolaziti u Konavle sa svojim stadima. Očito je da se time iznimno dopušta zimska paša.

Sastavni dio Konavala bijahu tzv. Planine, predio u današnjoj Hercegovini, smješten jugozapadno od brda Orjena između Konavala i Boke Kotorske kao dio Zubaca, s glavnim

selima Vrbanjom i Kruševicom. Planine su Turci tijekom XV. st. oteli Dubrovčanima. Kad su došle pod dubrovačku vlast, vlada ih dosta dugo ne razdjeljuje, a valja reći i to da su Planine bile nenaseljene te da su služile samo kao privremena ispasišta. Tek je 1442. dubrovačka vlada odlučila da ovaj kraj razdijeli vlasteli i manjim dijelom građanima.

Najprije bude prihvaćena opća načelna odluka, koja u Zelenu knjigu ulazi kao 337. poglavlje. I ova odluka uglavnom donosi sve one odredbe koje su nastale pri podjeli Konavala 1423. i 1427, a pretpostavlja se da će i ovdje biti seljakâ koji će uzimati zemlju na obrađivanje.

Međutim dok se u prijašnjim odlukama iz 1423. Vlasima izričito zabranjuje ispaša, ovdje te zabrane nema, dapače se ona neizravno i dopušta. U jednoj se od odredaba naime određuje da Vlasi i drugi stočari, bilo odakle oni dolazili, ne smiju vršiti ispašu na obrađenu zemljištu, što naravno pretpostavlja da je mogu vršiti na neobrađenim pašnjacima. Iste godine obavlja se i razdioba zemljišta. Među ostalima dobivaju u Planinama posjede kralj Bosne, vojvoda Stjepan Vukčić Kosača sa sinovima, vojvoda Ivaniš Pavlović s braćom te članovi poznate obitelji Talovaca.

Dubrovačka vlada sad ne dopušta, sad opet dopušta naseljavanje Slavena iz zaleđa, bilo u gradu bilo na izvangradskom području. Bez sumnje se radi o njenom nepovjerenju prema tim ljudima. S druge pak strane Dubrovnik privlači ljude iz zaleđa, pa seljaci odande rado dolaze na izvangradsko područje i tu kao podložnici vlastele i građana uzimaju od njih zemlju na obradu.

Neke odredbe protiv doseljavanja iz zaleđa nisu Dubrovčani donosili jedino iz nepovjerenja, već i zato što su susjedni vladari nerijetko ustajali protiv toga da seljaci napuštaju njihov teritorij i naseljuju se na dubrovačkom području. Tako 1419, u trenutku kad ustupa svoju polovicu Konavala Dubrovčanima, Sandalj Hranić traži od dubrovačke vlade da ne dopušta ljudima iz Vrsinja i Dračevice da se naseljuju u Konavlima. U svojoj povelji izdanoj Sandalju Hraniću 29. lipnja 1419. dubrovačka vlada udovoljuje tome te svečano obećava da neće primiti u Konavle nijednog čovjeka gospodina vojvode Sandalja, njegove braće i potomstva im, također ni Vrsinjane ni Dračevičane. Godine 1445. dubrovačka vlada, na zahtjev vojvode Stjepana Vukčića, proširuje tu svoju zabranu i na svakog Trebinjanina, te mu se u tom smislu obavezuje u svojoj povelji od 28. veljače 1445[359].

Neke odredbe vlade ne poštuju se dovoljno. Tako se uza sve zabrane vinova loza ipak sadi na većim površinama nego je dopušteno. Da bi tome doskočila, dubrovačka vlada 1477. određuje vlasteline koji će ići u Konavle i tamo guliti prekomjerno zasađenu lozu[360]. Zabrana sadnje vinove loze u Primorju i Konavlima preko određene mjere ostala je i u slijedećim stoljećima, ali se isto tako nije uvijek poštovala, te je od vremena do vremena dubrovačka vlada određivala sječu i guljenje loze.

Godine 1487. donosi vlada nove odredbe, koje na drugi način reguliraju sadnju vinove loze u Konavlima, te ulaze kao 89. karta u Žutu knjigu. Sada se naime određuje koliko svaki *dio* jednog desetnjaka može imati površine zasađene vinovom lozom, pa se dopušta da se na jednom *dijelu* desetnjaka ona sadi na površini od tri zlatice. Ako je netko vlasnik cijelog *dijela,* on lako udovoljava odredbi, ali ako je na jednom takvom *dijelu* desetnjaka više vlasnika, oni se već moraju dogovarati, premda načelno svaki od njih ima pravo saditi vinovu lozu razmjerno veličini svoga zemljišnog posjeda. Ponovno se, kao i ranije, plemićima i građanima zabranjuje držanje vinograda na carini.

Vrlo je zanimljivo što u ovoj odluci nalazimo važnih podataka o Konavljanima kojima je 1423. na stanovitoj površini priznato njihovo vlasništvo. Godine 1427. oni su naime stekli pravo da na tom *svojem* zemljištu dvije zlatice zasade vinovom lozom. Sada pak iz ove odluke ne samo da saznajemo kako u Konavlima još uvijek postoje ti slobodni seljaci, nego i

to da su se vršile i kupoprodaje tog tzv. patrimonijalnog zemljišta. Sada pak dubrovačka vlada zauzima stajalište da su 1423. i 1427. priznavanjem tog zemljišta privilegirani određeni Konavljani, odnosno njihove zadružne kuće, a ne zemljište kao takvo. U tome smislu, ako je takva privilegirana seljačka kuća prodala zemljište, ono ne zadržava povlasticu da se na njemu mogu zasaditi dvije zlatice, već se mora pokoriti novim odredbama iz 1487, a to znači da se smatra sastavinom onog *dijela,* unutar kojega se nalazi. Kako se na cijelom *dijelu* mogu vinovom lozom zasaditi samo tri zlatice, to se i na ovom nekoć privilegiranom zemljištu, a sada nakon prodaje bez ikakvih povlastica, vinogradom može zasaditi samo srazmjerna površina.

Na kraju svoje odluke iz 1487. vlada određuje da se izguli sva loza koja prelazi mjeru dopuštenu ovom odlukom. Što se pak tiče Primorja, ona iste godine osnaži staro ograničenje sađenja vinove loze na četvrtini zlatice na odrini pred kućom. No i u Primorju i u Konavlima te se odredbe često krše, pa vlada 1524. ponavlja odredbe, određuje stroge kazne i nalaže da se prekomjerno zasađena loza izguli, pa je i ta odluka ušla kao 176. karta u Žutu knjigu. U pogledu Oboda i Cavtata donesene su 1487. i novom odlukom od 1488. posebne odredbe i unešene kao 93. poglavlje Žute knjige.

Već smo spominjali kako vlasnici zemljišta u Stonu i na Stonskom ratu nisu nad njim imali apsolutnu vlast; oni ga naime nisu mogli otuđivati po svojoj volji. Taj princip dubrovačka vlada primjenjuje i u Astareji, Primorju i Konavlima. Tijekom vremena, međutim, nastaju i neke nove odredbe koje u stanovitoj mjeri modificiraju prvotno stajalište vlade, a sve se može svesti na ovo: posjed se može nasljeđivati i davati u miraz, ali on ne može postati vlasništvom crkve. Uredbom iz 1392. dopušta se prodavanje i uopće otuđivanje zemljišnog posjeda na području što ga je dubrovačka vlada stekla 1357, ali to vrijedi jedino za vlastelu i građane Dubrovnika. Pod otuđivanjem misli se na prodaju i darivanje, ali i na zalaganje i unajmljivanje – što je često maska za prodaju.

Uredbama iz 1436, 1440. i 1508. dopušta se opća prodaja zemljišta, razumije se samo vlasteli i građanima dubrovačkim, za potrebe miraza, vjenčane opreme i zamonašenja plemićkih kćeri, ali jedino s prethodnim dopuštenjem Malog vijeća te konačnim odobrenjem Velikog vijeća. Uredba od 1436. unešena je kao 302. poglavlje u Zelenu knjigu, uredba od 1440. kao poglavlje iste knjige, a uredba od 1508. u Žutu knjigu.

Dubrovačko zakonodavstvo reguliralo je i slučajeve kad se ženi, nakon smrti muža, vraća miraz. Prema uredbi iz 1446, unešenoj u 371. poglavlje Zelene knjige, ako ne postoji druga mogućnost da se ženi vrati miraz, može se u tu svrhu prodati muževo zemljište, i to s područja gdje ga je dubrovačka vlada razdijelila vlasteli i građanima.

Na Stonskom ratu, u Primorju i Konavlima razvio se, kako je Dubrovnik stjecao pojedine krajeve, zasebni kmetski sustav. Međutim, drugačije bijaše na starom dubrovačkom području Astareje i otočnog niza Koločep – Lopud – Šipan. Tu se, prema našem saznanju, nije diralo u već zatečene kmetske odnose, niti je dubrovačka vlada oduzimala zemlju dotadašnjim vlasnicima – plemićima i slobodnim seljacima; ovi krajevi bijahu od davnine pod Dubrovnikom, pa se postanak i prvobitni razvitak agrarnih odnosa gubi u tami najranijih stoljeća. Ono što smo mogli nazrijeti u dokumentima iz XII. st. i dalje, već smo spominjali. Kad se od druge polovine XIII. i u XIV. st. pojavljuje više dokumenata, i agrarni odnosi postaju nam jasniji, pa tako možemo pouzdanije ustanoviti kako i sada većinu posjeda drži dubrovačko plemstvo, ali bez zemlje nisu ni građani pučani ni crkva, a posjeduju je i slobodni seljaci. Seljak tu nije obvezatno kmet nekog gospodara, kao što je to zakon na Stonskom ratu, u Primorju i Konavlima. Osim toga ovdje zemlju obrađuje i plaćena radna snaga, tj. nadničari. Da to tako i dalje traje, zaključujemo na temelju nekih zakonskih odredaba iz XIV. i XV. st., kad su najbolje proučeni agrarni odnosi[361]. Kasniji

njihov razvitak za sada nam je manje poznat, a bolje smo ponovno upućeni u prilike XVIII. st.

Sudeći prema zakonskim odredbama te prema objavljenim i proučenim dokumentima u XIV. i XV. st. javljaju se zameci rabote, i to još u blagoj formi, s ne previše dana obvezatnog rada, osim toga i zameci plaćanja poklona za uživanje okućnice, koja će se kasnije smatrati gospodarovom.

O agrarnim odnosima na dubrovačkom području mnogo se raspravljalo u XIX. i XX. st., i to ne samo iz znanstveno povijesnih razloga, već i zbog praktičnih problema dnevnog života. Još su naime dugo živjeli ostaci starih odnosa, te se ponegdje vodila i uporna borba između posjednika i seljaka; seljaci su htjeli da se ostaci starog poretka potpuno likvidiraju, i faktično ih sami ukidali, dok su pak vlasnici nastojali da se oni što cjelovitije i duže zadrže. Vlasnici i oni koji ih pisanjem rasprava i članaka podržavaju, ističu kako dubrovački agrarni odnosi nemaju karakter ekonomskog feudalizma, premda se za seljaka ipak govorilo da je kmet. Činjenica jest da su se agrarni ugovori sklapali po slobodnoj nagodbi, da je seljak mogao ostaviti zavičaj te se nastaniti u gradu Dubrovniku, otići na more ili i u inozemstvo. U stanovitoj mjeri seljak je mogao birati i gospodara. S dopuštenjem ranijeg gospodara on se prema odredbi iz 1405. mogao s dubrovačkog područja preseliti u Primorje. I dalje, prema 170. poglavlju Zelene knjige seljaci podložnici iz Astareje, s Tri Otoka, iz Stona, Stonskog rata i Primorja mogli su se preseliti u Konavle, razumije se, ako bi tamo našli novog gospodara.

Pisci koji su međutim tvrdili kako u Dubrovačkoj Republici nije bilo feudalnih ekonomskih odnosa, polazili su u stvari s formalno-pravnog gledišta te sa stajališta vlasništva u duhu rimskog i novijeg građanskog prava. Ali nije bit pitanja u tome. Osnovno je što je dubrovačka vlada s jedne strane nastavljala zatečene kmetske odnose, dok je s druge, s manjim izuzecima na Stonskom ratu i u Konavlima, dotadašnje vlasnike lišila njihova zemljišta, podjednako vlasnike što su pod sobom imali seljake podložnike i slobodne seljake. Njihove je zemljišne posjede proglasila isključivim vlasništvom Republike, ali s time što je obradivo zemljište odmah većim dijelom razdijelila vlastelinskim obiteljima, dakle vladajućoj klasi, a manjim dijelom građanima. Seljaci i ostali raniji vlasnici mogli su iseliti. Oni koji su ipak odlučili ostati, nisu mogli, osim nekih u Konavlima i na Stonskom ratu, biti slobodni seljaci svoji na svome, već su se morali potčiniti, makar i u formi slobodno sklopljenoga usmenog ili pismenog ugovora, gospodaru zemljišta. U okviru svoje upravne jedinice nisu mogli seliti iz jednog kraja u drugi, već su morali ostati na jednom mjestu. Jedino su, kao što već znamo, mogli seliti u Primorje i u Konavle, ali samo s dopuštenjem dotadašnjeg gospodara i u slučaju da su tamo našli novog gospodara. Relativna je bila i sloboda agrarnog ugovaranja: radilo se tek o pojedinim modifikacijama, jer je već odavna utvrđeno da seljak od uroda vinograda daje polovicu gospodaru, od žita četvrtinu, a i uzgajanje je stoke imalo svoje određene norme. I gospodarska je prisila tjerala seljaka da postane »čovjekom« svoga gospodara, s time što on praktično nije imao velik izbor, jer je i prirodno bilo da se opredjeljuje za posjed bliži njegovu obitavalištu. Seljak doduše nije bio u apsolutnom smislu prikovan za zemlju (glebae adscriptus), ali je zato zemlja koju je obrađivao i te kako bila prikovana za gospodara; uz to je i sam seljak, barem u relativnom smislu, bio ipak čvrsto vezan za zemlju, jer je – ako je htio ostati u zavičajnom kraju – morao u njemu birati gospodara. Ako se pak s dopuštenjem dotadašnjeg gospodara naselio u Primorju ili Konavlima, mogao se tamo i skrasiti ukoliko je postao seljakom novog gospodara. Bez obzira na dubrovačku terminologiju tih ranijih stoljeća, odnos dubrovačkog seljaka prema gospodaru ipak je kmetski, možda nešto blaži nego drugdje u Evropi i u nas, ali ipak kmetski u smislu ekonomskog feudalizma.

Kao što smo već spominjali, na Lastovu i Mljetu ostadoše autonomne seljačke općine sa slobodnim seljacima; i u Astareji i na otočnom nizu Koločep – Lopud – Šipan ima uz kmetove slobodnih seljaka, a pod utjecajem pomorstva ova otočna naselja dobivaju donekle i gradski karakter, pa se na Lopudu razvija stanovita autonomija[362]. O daljnjoj sudbini onih domaćih plemića i slobodnih seljaka u Konavlima, kojima je dubrovačka vlada ostavila nešto njihova zemljišta, do sada u znanosti nije proučeno[363]. Uglavnom se može reći da je seljak u Stonskom ratu, Primorju i Konavlima postao kmetom dubrovačke gospode. Njegov je društveno-gospodarski položaj u XV. st. ipak bolji no što će biti kasnije u XVIII. st.

Vrhovni nosilac feudalnog prava bila je Dubrovačka Republika kao takva, odnosno praktično dubrovačka vlada. Vlasnici zemljišta, plemići i manjim dijelom građani pučani, nemaju prema njoj posebnih obaveza podavanja, ali nisu ni apsolutni gospodari, jer su ograničene njihove mogućnosti otuđivanja posjeda. Dubrovačka vlada uvelike se upliće u samu agrarnu proizvodnju, osobito u vinogradarstvo, tu najtipičniju granu poljoprivrede Sredozemlja. To je s jedne strane i neka vrsta gospodarskog planiranja, ali svakako i jedna od bitnih sastavnica vrhovnoga feudalnog prava dubrovačke vlade.

Jesu li gospodari imali i drugih moći nad kmetovima? Najprije tu dolazi u obzir ona sudska. U tom je pogledu osnovna odredba iz 1334. koju nalazimo u II. poglavlju XXVII. stranici Knjige svih reformacija. Tu se za Stonski rat, kojim u taj mah upravlja knez Stona, jasno i nedvoumno kaže:

»U spomenutom Velikom vijeću prihvaćeno je i potvrđeno da je gospodar dužan i mora pomiriti seljake, kad je među seljacima nekog gospodara nastala razmirica, ako to uzmogne; ako li ih pomiriti ne može, oni su dužni iznijeti spor pred kneza Stona, koji tada upravlja, i knez je dužan pružiti pravdu.«

Ovdje je riječ samo o seljacima jednog gospodara, koji, kao što vidimo, nema jače sudske vlasti nad njima.

Kao što su i ostale odredbe koje se odnose na Stonski rat kasnije proširene na Primorje i Konavla, pretpostavljamo da se to dogodilo i s ovom.

Knezovi i kapetani pojedinih područja posjeduju i sudsku vlast, ali na višoj razini sudska vlast je u gradu Dubrovniku. Redovite sudske vlasti rješavaju sporove na temelju dubrovačkih zakona koji su za sve jednaki: za seljake jednog gospodara ako ih on ne može pomiriti, za međusobne sporove seljakâ raznih gospodara, za sporove seljaka s ostalim državljanima, načelno za sporove između seljaka-kmeta i njegova gospodara, no i za sve ostale.

Važna bijaše ustanova porote koju je dubrovačka vlast zatekla u novostečenim zemljama, na Stonskom ratu, u Primorju i Konavlima. Zna se da u doba dubrovačke vlasti ona djeluje u građanskim sporovima među seljacima kmetovima. Kneževi i kapetani imenuju porotnike iz redova seljaka svoje knežije ili kapetanije, i to s cijelog njenog područja. Iz godine 1453. sačuvana je nova odredba o porotama, koja je u Zelenu knjigu ušla kao 433. poglavlje. Tu se određuje da se porotnici ne smiju uzimati s područja cijele knežije ili kapetanije, već iz kaznačine u kojoj se vodi spor. Istom odredbom regulira se i broj porotnika. Kad se radi o sporovima zbog vrijednosti do stotine perpera, knez ili kapetan može uzeti do šest porotnika, u sporovima zbog vrijednosti od preko stotine do dvije stotine perpera on ih može uzeti do osam a u sporovima zbog vrijednosti od preko dvije stotine perpera do dvanaest. Godine 1505. dubrovačka vlada isključuje iz nadležnosti porota sve sporove o dugovima i zajmovima kao i svim drugim poslovima u vezi s vinom i svom trgovačkom robom. Ona to obrazlaže učestalim zloporabama. Odlučuje da će ubuduće u sporovima tog karaktera a manje vrijednosti suditi kneževi i kapetani, a u onima što se vode zbog većih vrijednosti, sud u Dubrovniku.

RETROSPEKTIVNI POGLED NA DRŽAVOPRAVNI POLOŽAJ DUBROVNIKA

Dubrovnik je 1358. postao slobodnim gradom. Ni u njemu ni u njegovoj blizini nema predstavnika podjednako ni građanske ni vojne vrhovne vlasti. Hrvatsko-dalmatinski ban je daleko. Na taj način izostaje izravna prisila vrhovne vlasti. No ona će se osjetiti za vrijeme vladavine moćnog ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I, koja je i najudaljeniju točku države na jugu, tj. Dubrovnik, kadra držati u položaju podvrgnuta grada. No ta se podanička podvrgnutost temelji i na probicima Dubrovnika samog. Kralj se manje miješa u unutrašnje prilike Dubrovnika a mnogo se više obraća Dubrovnik kralju u političkim zapletajima i vojnim situacijama te obrani svojih gospodarskih pozicija. Istorodni probici vežu Dubrovnik uz kralja i kad nakon smrti moćnog Ludovika na hrvatsko-ugarski prijesto dolaze slabije ličnosti. Naime, unatoč i takvim okolnostima, Ugarska država već samim time što se prostire od Karpata do Jadranskog mora, nasuprot balkanskim državama Bosni i Srbiji te Mlecima, pruža Dubrovniku stanovitu zaštitu. Dubrovniku je i te kako odgovaralo što se, uklopljen u tu moćnu državu kao dio kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, o nju oslanja. Dapače, kad njome vlada moćni Ludovik I, Dubrovnik hrabrije nastupa u svojoj vanjskoj politici, ne strahujući pri tom od konkurentskih Mletaka. Tako on za vrijeme dubrovačko-kotorskog rata 1359–1362. priječi mletačkim brodovima da uđu u Boku Kotorsku, a 1378–1381, za vrijeme rata između Mletaka i ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, Dubrovnik sudjeluje u ratu i odlučno istupa protiv Mlečana. Nakon smrti Ludovika Dubrovnik 1382–1383. inicira stvaranje saveza dalmatinskih gradova, koji bi bio uperen protiv Mletaka, ali do ostvarenja saveza nije bilo došlo.

Bilo je ipak prigoda kad bi se Ludovik umiješao i u unutrašnje prilike Dubrovnika. To se primjerice dogodilo 1360. i 1361, kad je ono uzimao u zaštitu Marina Gučetića.

Ovaj je odlični Dubrovčanin bio u siječnju 1359. dubrovački poslanik kod kralja Ludovika te s njime uspostavio izvrsne i jake veze. Gučetić već od 1358. drži dubrovački općinski arsenal u kojemu se grade i brodovi. I tako mu Ludovik 1360. povjeri da za njega sagradi tri galije, te zapovjedi dubrovačkoj vladi da dade potrebnu radnu snagu. Dubrovačka vlada odgovara kralju u veljači 1360. dopisom, u kojemu među ostalim kaže i ovo:

»Ovaj dopis sa svim dužnim štovanjem i naklonošću primivši i vidjevši, ponizno smo držali potrebnim Vašoj Jasnosti odgovoriti kao našem naravnom gospodaru milostivom i dobrostivom, da možemo smatrati velikom milosti kad Vaša sveta Kruna nešto od nas, Vaših podložnika i vjernih, traži da joj se na volju učini. I stoga Vašem Kraljevskom Veličanstvu ponizno i odano ustupamo naš arsenal, protomajstora i ostale majstore prema svakoj odredbi i zapovjedi Vašeg Kraljevskog Veličanstva.«[364]

Premda je Marin Gučetić cijeloga života obnašao važne dužnosti u svome zavičajnom gradu, ipak ga je dubrovačka vlada 1361. optužila da se na svoju ruku dopisivao s kraljem Ludovikom. Dapače je počela istragu protiv njega, a svojim dopisom od 17. travnja 1361. traži i od samog kralja razjašnjenje. Kralj joj dosta oštro odgovori dopisom od 8. svibnja[365]. On tvrdi kako mu Gučetić nije javljao ništa što bi bilo protiv časti i vjernosti grada Dubrovnika. Kralj drži kako mu je pravo da u dalmatinskim gradovima ima pouzdane osobe; eto, u tom mu je smislu Gučetić pisao, ali samo ono što može biti na čast i korist kralja i grada Dubrovnika. Stoga Ludovik ozbiljno zapovijeda dubrovačkoj vladi da obustavi svaku istragu i postupak protiv Gučetića.

Dubrovačka vlada je postupala protiv Gučetića i na traženje srpskog vladara koji ga je teretio za neke obveze njegova oca. U svojem dopisu kralj međutim tvrdi kako je te obveze podmirio već Marinov otac, te zapovijeda dubrovačkoj vladi da i u ovoj stvari pusti Marina na miru[366].

Prije no što je vlada primila kraljev odgovor a znajući za njegovo raspoloženje, ona je Čeku, banu Dalmacije i Hrvatske, uputila dopis kojim se opravdava i moli ga da ne bude protiv nje, usto mu se i zahvaljuje na dosadašnjim uslugama. Među ostalim u dopisu se kaže doslovno:

»I stoga Vama kao našem višem, koliko možemo i moramo, neizmjerno zahvaljujemo.«

I na kraju:

»Molimo napokon Vašu Preuzvišenost, da bi se udostojala i htjela nas i našu zemlju uvijek imati preporučene, jer smo ustrajno pripravni k svim Vašim dobrima i častima.«[367]

Veliko vijeće 25. svibnja 1361. zaključi da se prema kraljevoj zapovjedi poništava proces protiv Marina Gučetića, te da s tim u vezi valja pisati srpskom vladaru.

U veljači 1383. kraljice Jelisava i Marija traže savjet dubrovačke vlade da li je oportuno sklopiti savez sa Đenovežanima. Vijeće umoljenih raspravlja o tome 21. veljače 1383. te bira odbor od tri plemića koji će promisliti o odgovoru i predložiti ono što drže podesnim.

I pojedinci su se znali obraćati kralju za zaštitu svojih prava u inozemstvu. To se vidi i iz punomoći koju su braća Luka i Marin Bunić 9. veljače 1391. izdali plemiću Kazotu. Radi se o slijedećem: U području otoka Rodosa opljačkano je Laurenciju De Rissa, faktoru braće Bunića, dvadeset i osam vreća pamuka. Braća Bunić okrivili su za to ivanovce na Rodosu kao i Općinu tog otoka, te zatražili zadovoljštinu. U tom smislu oni su plemića Kazota imenovali za svoga opunomoćenika, koji će spor iznijeti pred kraljevski dvor Ugarske tražeći putem njega odštetu od ivanovaca i Općine Rodosa[368].

Kad se 1383–1408. razmahao ustanak hrvatskih nezadovoljnika, Dubrovnik zauzima dosljedno stajalište koje se znatno razlikuje od onog ostalih dalmatinskih gradova. Dubrovnik je naime nakon pogibije kralja Karla Dračkog, od 1387. pa nadalje, vjeran kralju Žigmundu kao zakonitom kralju koji vlada političkim središtem države, te se ne želi prikloniti ni protukralju Ladislavu Napuljskom ni bosanskom kralju. Ostali pak dalmatinski gradovi kolebaju između Žigmunda, Ladislava i bosanskog kralja, da bi od 1409, neki ranije neki kasnije, podlegli Mlecima.

Dubrovnik zauzima načelno stajalište da ne želi ulaziti u dinastičke svađe te da će pristati uz onog kralja koji stekne vlast u Ugarskoj, kao središtu i glavnoj sili države. Premda se Dubrovnik ne upliće u te dinastičke borbe i ostaje vjeran Žigmundu samo za to što ovaj uspijeva zadržati središnju vlast, ipak sudjeluje u svim tim zbivanjima, vodeći u mnogočemu samostalnu politiku. Primjerice, vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić sve do 1408. glavni je protivnik Žigmunda u Hrvatskoj i Bosni, a ipak je Dubrovnik do 1413. s njime u najboljem prijateljstvu, temeljenom, dakako, na političkoj računici.

U odnosima Dubrovnika prema vrhovnoj vlasti ugarsko-hrvatskog kralja možemo opaziti kako ta međusobna kohezija ipak slabi, pri čemu razlikujemo nekoliko etapa.

Kohezija je najjača u doba vladavine moćnog kralja Ludovika i prvih godina nakon nje. To je *prva etapa.* Od vremena kad dolazi do izražaja prijateljstvo Dubrovnika i vojvode Hrvoja pa do mletačkog zauzeća najvažnijih dalmatinskih gradova 1420, možemo govoriti o *drugoj etapi.* Već smo spominjali kako Dubrovnik u to doba uza svu svoju vjernost Žigmundu do 1408. ostvaruje samostalnu politiku prema Hrvoju.

Godine 1409. Dubrovnik se osjeća osobito jakim, te se u njega javlja težnja za vodstvom u borbi dalmatinskih gradova za konačnu likvidaciju protukralja Ladislava Napuljskog, i to nakon pomorske bitke u kojoj je dubrovačko brodovlje iste godine kod Korčule pobijedilo napuljsko. No tad nastupaju Mleci, nakon onoga sramnog ugovora s Ladislavom 1409, te se prilike razvijaju drugim smjerom. Godine 1409. bez borbe dolaze u mletačke ruke Zadar, Nin, Rab i Osor, nakon borbe iste godine Šibenik, godine 1420. nakon borbe Trogir i Split, a bez borbe Korčula, Brač, Hvar i Kotor. Mleci su pomišljali i na Dubrovnik, ali se nisu usudili na nj navaliti niti ga pozvati na predaju. Oni se nadaju da će svoj krajnji cilj doseći pregovorima koje u više navrata vode s kraljem Žigmundom, naglašavajući uvijek ponovno svoj zahtjev da im se prizna cijela Dalmacija, uključivši i Dubrovnik. No iz mletačkih instrukcija saznajemo kako su pri tom u prvom redu bili pripravni popustiti glede Dubrovnika.

Nakon oslobođenja od Mletaka 1358. Dubrovnik ih više nikada ne uzima u obzir u svojim političkim kombinacijama, kao što to npr. u drugom desetljeću XV st. čini Kotor. On je pronicljiv i dalekovidan, pun samosvijesti o vlastitoj snazi, s jakom trgovačkom flotom i dobro utvrđen, pa Mleci i ne pomišljaju na nj navaliti. Osim toga Dubrovnik uživa i veliki ugled. Uza svu vjernost ugarsko-hrvatskom kralju Žigmundu, on i tada vodi samostalnu politiku prema Mlecima, kao što ju je do 1408. vodio i prema vojvodi Hrvoju.

Od 1409, odnosno od 1411. do 1413. te ponovno nakon prestanka petogodišnjeg primirja, 1418–1420, kralj Žigmund ratuje s Mlecima. On dakako želi da u tom ratu na njegovoj strani sudjeluje i Dubrovnik, ali ovaj ostaje neutralnim, dapače za sve to vrijeme trguje s Mlecima. Dakle: prvo, konzekventno ustrajanje uz Žigmunda kao kralja koji vlada središtem države, te se pri tom ne zavodi trenutnim Ladislavovim uspjesima u Dalmaciji; drugo, težnja za vodstvom u borbi protiv Ladislava; treće, samostalnost, uza svu vjernost Žigmundu, u vođenju politike prema Hrvoju i Mlecima; četvrto, takav ugled u stranom svijetu da se Mleci ne usuđuju na nj navaliti – četiri su jednako važna čimbenika koji pokazuju na snagu i moć Dubrovnika u to doba.

Samosvijest Dubrovčana osobito dolazi do izražaja 1413, prigodom pregovora o miru između kralja Žigmunda i Mletaka. Oni su naime bili saznali za mletačko posizanje i za njihovim gradom, te su se pobojali da kralj ne popusti. Primivši ovu obavijest od svojih poslanika upućenih kralju u ožujku, oni im 12. svibnja šalju novu uputu[369]. Nalažu svojim ljudima da kralja svakako odvrate od toga da Dubrovnik ustupi Mlečanima. Ne uspiju li to postići blagim riječima, dužnost im je nastupiti oštro. Podsjetit će kralja kako je on, prema uvjetima pod kojima su Dubrovčani priznali vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, dužan štititi slobodu Dubrovnika protiv bilo koga. Odrekne li se kralj svega toga, poslanici će od njega zatražiti posebnu ispravu koja će imati ovaj smisao:

»Dubrovčani vjerni našoj kruni nisu pristali da ih mi na neki način napustimo ili predamo drugome, ne oslobađajući nas dužnosti kojom im je naša kruna obvezana braniti ih od svake čeljadi. Stoga potvrđujemo da ih protiv njihove volje otpuštamo od sebe, ali ih puštamo slobodne, i to kao slobodne ljude i u njihovoj potpunoj slobodi s njihovim gradom Dubrovnikom i njegovim područjem.«

Dubrovčani dakle ne dopuštaju mogućnost da ih kralj preda Mlecima kao sebi podložni grad, već jedino pristaju da ih on napusti bez predaje drugome i prepusti njihovoj sudbini, ali s time da ih istodobno oslobodi državne veze s Ugarskom i proglasi ih potpuno slobodnim i neovisnim. Ne htjede li kralj izdati takvu ispravu, poslanici moraju uložiti pismeni prosvjed.

Strahovanja Dubrovčana na sreću se nisu ispunila, jer je ugovorom o primirju 1413. odlučeno da svaka strana zadrži ono što već posjeduje.

Treću etapu popuštanja kohezije s državnim tijelom, u čijem je okviru unatoč znatnoj republikanskoj autonomiji, čini razdoblje od 1420. do 1444. Naime, time što su mnogi najvažniji dalmatinski gradovi došli pod vlast Mletaka, prekinut je teritorijalni kontinuitet Dubrovnika s ostalom Hrvatskom, odnosno Ugarskom državom. Od regnuma Dalmacije pod vlašću je ugarsko-hrvatskih kraljeva ostao jedino još Dubrovnik. Koliko su toga bili svjesni i sami Dubrovčani, svjedoči i jedan njihov dopis iz 1430. upravljen kralju Žigmundu, u kojemu oni sami sebe nazivaju »ostaci imena slave Njegova Veličanstva u ovim primorskim stranama Dalmacije«[370]. A ovo je i doba kad u sferu dubrovačke politike ulazi i Turska. Na njen zahtjev dubrovačka vlada šalje joj 1430. po prvi put svečano poslanstvo, kad joj turski sultan izdaje prvu svečanu, ujedno i prvu takve vrste sačuvanu tursku ispravu Dubrovniku. Ona je za Dubrovnik vrlo povoljna jer mu dopušta da uz povoljne uvjete trguje po cijeloj turskoj državi. S druge pak strane Dubrovnik samim time ulazi u sferu opće turske politike.

Nakon prvog pada srpske despotovine 1439. turska sila još više ojača, te se osjeća i jači turski pritisak na Dubrovnik. Sve smo to opširnije razložili u spominjanju prvih dubrovačko-turskih veza, a sada možemo potpunije naglasiti dubrovački stav prema Turcima za pregovora 1441, kad su ovi počeli od Dubrovčana tražiti harač. – Premda su Turci na Balkanskom poluotoku od 1352, dakle već skoro devedeset godina, Dubrovčani ipak vjeruju kako Turci još nisu dovoljno upućeni u narav njihova odnosa prema ugarsko-hrvatskom kralju, pa tu narav oni, Dubrovčani, mogu pred Turcima zatajiti. Dubrovčani se protive haraču što ga Turci od njih traže, a dubrovačka vlada pretpostavlja kako će Turci njenim poslanicima prigovoriti to što Republika plaća danak ugarsko-hrvatskom kralju. U tom smislu ona 1441. i 1442. upućuje svoje poslanike da kažu kako se zapravo radi o danku koji su oni, poput ostalih katoličkih država, dužni plaćati papi kao svom vrhovnom vjerskom glavaru, samo što ga je on prepustio ugarskom kralju. To je očita laž, bez trunka istine, ali se Dubrovnik njome služi u teškim diplomatskim prilikama. Međutim ovo ujedno pokazuje na stvarnu olabavljenost državne veze Dubrovnika s Ugarskom. Ugarska mu u taj mah ne može

pomoći, pa je Dubrovnik u nastalim prilikama pripravan tu vezu čak i poricati a podložnički danak prikazati Turcima u iskrivljenu svjetlu. Eto sada Dubrovnik se u uputi poslanicima na Porti od 15. prosinca 1441. naziva Republikom; on će otada taj izraz rabiti sve češće, premda još dugo neće zanemarivati ni naziv Općina. Sve su to znaci većeg osamostaljivanja u odnosu prema ugarsko-hrvatskom kralju, premda do toga dolazi u prvom redu zbog straha pred Turcima; Dubrovnik bi u stvari ipak više želio jaču Ugarsku i samim time svoj čvršći i pouzdaniji položaj u odnosu prema Turcima.

Razvitak prilika doveo je 1442. do toga da su se Dubrovčani obvezali slati sultanu godišnji dar u srebrnom suđu, izbjegavši tako da se to podavanje nazove haračem. I sada se u sultanovoj ispravi jamči Dubrovčanima sloboda trgovanja u Turskoj, a Dubrovnik se priznaje slobodnim gradom. U njoj nema ni spomena o tome da bi Dubrovnik bio pod ugarskim kraljem. Zauzvrat, Dubrovnik u svojoj ispravi obeća vjernost sultanu. Međutim, ovu »vjernost« ne treba shvatiti u duhu neke podaničke vjernosti, jer je to uobičajena fraza dubrovačka, koja zapravo znači odanost u duhu prijateljstva, pa se Dubrovčani njome služe u prijepisci sa svim državama. Prema tome ovo isticanje vjernosti u stvari znači: Dubrovnik se obavezuje da neće protiv Turske neprijateljski nastupati.

Godine 1444. dolazi u političkim prilikama do preokreta, i to je već nova, *četvrta etapa* u odnosu Dubrovnika prema vrhovnom gospodaru. Ona traje od 1444. do 1459. i dovodi do ponovnog jačeg približavanja Republike vrhovnom gospodaru.

Spominjali smo i borbu protiv Turaka 1444. Dubrovnik tada otvoreno staje na kršćansku stranu, te uvjeren u njenu pobjedu pridodaje kršćanskoj floti svoje dvije galije i jedan trgovački brod. To čini iz opće kršćanske solidarnosti, ali i kao podložnik ugarsko-hrvatskog kralja. Premda ekspedicija kršćanske flote nije uspjela, a kršćanska vojska bude kod Varne strahovito potučena, Dubrovnik se ne da smesti. U trenutku kad je segedinskim mirom 1444. obnovljena srpska despotovina u kojoj Dubrovnik ima važne interese, a i kad je turska vlast uza sve pobjede oslabljena unutrašnjim dinastičkim borbama, Dubrovnik nastoji raskinuti svoj ugovor s Turskom iz 1442. To mu 1446. i uspijeva pa Republika prestaje podavati sultanu godišnji dar.

Premda Dubrovnik i sad pazi da se ne zamjeri Turcima, on otvoreno priznaje svoju pripadnost ugarsko-hrvatskomu kralju, usto se i manje boji Turaka.

Uoči 1451. poznati albanski protagonist borbe protiv Turaka Skender-beg posjećuje Dubrovnik, i Dubrovčani ga pomažu[371].

Od 1451. do 1455. Republika u više mahova ističe svoju pripadnost ugarskoj državi[372], ali to ne znači neki corpus separatum u odnosu prema Ugarskoj bez veze s Dalmacijom, već dubrovačka vlada i sada ističe kako je Dubrovnik preostali član ugarske države u Dalmaciji[373]. Svi su gradovi Dalmacije bili dakle takvi članovi, a sada je još preostao samo Dubrovnik.

Godine 1451, šalje Dubrovnik čak i svojeg poslanika na ugarski sabor, ovaj put sa zadatkom da saboru razloži svoje odnose s hercegom Stjepanom[374]. Poslije, 1455, šalje na poziv kralja Ladislava poslanika na sabor koji će raspravljati o borbi protiv Turaka[375]. Pomišlja se na sklapanje mira s Turcima, a Dubrovnik se zalaže da i on, kao dio Ugarske države bude sudionik mira[376]. Nema dakle više onog straha koji je Dubrovnik 1441. trenutno pokazao htijući zatajiti pravo značenje svoga danka ugarsko-hrvatskom kralju. Godine 1453. traži Dubrovnik od kralja da mu pošalje naslikan svoj grb, kako bi ga mogao rabiti kao grb i zastavu svoga jedinog gospodara[377]. Istodobno, sve se češće susreće naziv Republika. Tako i u dopisu papi iz veljače 1444. Dubrovnik sebe naziva Republikom, a onda i 1456, u dopisu upućenom ugarsko-hrvatskom kralju Ladislavu. Dapače, i sâm Ladislav naziva tako Dubrovnik iste godine u više dopisa[378].

Premda rjeđe, kralj se i sad miješa u poslove Dubrovnika. Tako Ladislav 1454. traži od Republike da se pri imenovanju nadbiskupa i prelata pazi da to budu ljudi vjerni i kreposni[379]. Dubrovčani i dalje mole kralja da štiti njihove probitke. Odazivajući se tome, Ladislav se zauze 1455. za Dubrovnik kod aragonskog kralja u poslovima trgovačke politike[380]. Godine 1456. mole Dubrovčani kralja da se u pape zauzme u nekom posve unutrašnjem dubrovačkom crkvenom pitanju[381]. Kralj odlikuje kneza raznim počastima, daje mu 1456. naslov arhirektora i dopuštenje da se može služiti crvenim voštanim pečatom; Dubrovniku pak daje grb s feniks-pticom na plavom polju, sa zlatnom krunom od feniksa, usto i odobrenje da knez upotrebljava taj grb i može kovati zlatne forinte sa znakovima Republike. U svim tim odlukama kralj Dubrovnik naziva Republikom[382]. Zanimljivo je ipak istaknuti da se Dubrovnik i njegov knez nisu služili tim povlasticama.

Godine 1458. ojača turski pritisak na Dubrovnik, što dovede do plaćanja danka sultanu; Dubrovčani će ga odsad pa nadalje plaćati sve do pada Republike 1808. Pa ipak, plaćanje ovog danka ne znači vazalstvo u državopravnom smislu: radi se u stvari o cijeni mira s Turcima. S druge pak strane ovaj danak, nazivan haračem, simbolizira novo jače uključivanje Dubrovnika u sferu turske politike, a i olabavljenje veze s vrhovnim gospodarom, ugarsko-hrvatskim kraljem. Kad je od 1458. do 1490. ugarsko-hrvatski kralj bio odlučni i poduzetni Matijaš Korvin, veze Republike s vrhovnim gospodarom još su prilične.

Razdoblje između 1459. i 1490. u stvari je daljnja *peta etapa* u odnosu Dubrovnika prema ugarsko-hrvatskom kralju. Nju karakteriziraju razne okolnosti. Godine 1466. kralj Matijaš je stekao područje donje Neretve s gradom Počiteljem, dakle kraj koji je do XII. st. bio u sklopu Hrvatske, zatim ponovno neko vrijeme u XIV. st., pa on i ističe kako je Počitelj u njegovu kraljevstvu Hrvatske. Na taj se način ne samo približio dubrovačkom području nego je s njime i graničio, što nesumnjivo jača veze između Dubrovnika i njegove vrhovne vlasti. Godine 1465. Dubrovnik skuplja prinose za križarsku vojnu protiv Turaka te ih predaje kralju Matijašu[383]. Kad je 1466. kraljeva vojska zaposjela Počitelj Matijaš traži od Dubrovčana pomoć. Već smo spominjali kako su Dubrovčani doista pomagali Počitelj novcem, hranom i municijom, te kako su onamo slali svoje majstore za utvrđivanje grada. Sve to rade tajno i oprezno, u strahu da ne doznaju Turci. Uobičajeni dubrovački godišnji danak kralj Matijaš ponekad izravno rabi za uzdržanje Počitelja (od 1466. do 1471, kad je grad pao u turske ruke), a zatim i drugih tvrđava. Ubiru ga njegovi izaslanici u Hrvatskoj koji se brinu za obranu tvrđava, te to ističu u priznanicama[384].

U vezi s time upliće se kralj Matijaš i u jedno unutrašnje pitanje Dubrovnika. Herceg Stjepan Vukčić imao je u Dubrovniku svoj poklad i nešto imovine. Po Vukčićevoj smrti zatraži njegov sin Vlatko da mu se poklad preda. Poznato nam je dalje da su Matijaševe čete zaposjele Počitelj i druge tvrđave pri donjoj Neretvi u sporazumu s Vlatkom, dapače i na njegovu zamolbu, jer se on nadao da će ih tako obraniti od Turaka. Premda se kralj Matijaš ponašao kao da su ti krajevi pripojeni njegovoj državi, ipak je očekivao da će Vlatko plaćati čete. Budući da to ovaj nije učinio, zahtijevaju kraljevi izaslanici u Hrvatskoj od Dubrovčana da se iz spomenutog poklada njima isplati dužna svota za izdržavanje četa, pa traže postavljanje sekvestra nad pokladom i imovinom hercegovom[385].

Dubrovčanima je smetalo što svoj uobičajeni danak daju kraljevskim izaslanicima, te što se on upotrebljava za održavanje tvrđava uperenih protiv Turaka. Stoga oni 1477. privoliše kralja na odluku da se ubuduće danak ne isplaćuje drugim osobama, već u određeno vrijeme izravno njemu[386]. Spomenuli smo kako su nakon pada Počitelja kraljevi zapovjednici podigli tvrđavu Koš, te da su Dubrovčani i nju tajno pomagali novcem, hranom i municijom, sve do njena pada 1490. Pa ipak, kad je 1478. kralj Matijaš zatražio od njih da pošalju dvije galije u pomorski rat protiv Turaka, Dubrovčani to odbiju. S druge pak strane

Turci uspijevaju izvući od njih još veći harač, ali pri tom kao i ranije potvrđuju slobodu Dubrovnika.

Dubrovčani su se i prije toga oduprijeli kralju Matijašu i u jednoj formalnoj stvari. Bijaše naime običaj da dubrovački poslanici na određenom im mjestu borave do određenog roka ili pak posebnog opoziva iz Dubrovnika. U studenom 1465. otpusti Matijaš dubrovačkog poslanika prije opoziva te se zbog toga opravdava Dubrovčanima, moleći ih da zbog toga ne krive poslanika[387]. Nešto kasnije, u svibnju 1466, poslanici se ne pokoravaju kraljevoj naredbi kojom ih se otpušta. Kralj je naime želio da zajedno s njima pođu i njegovi izaslanici. Spor do kojeg je došlo razriješi se kompromisom: jedan je poslanik otputovao a drugi ostao. U dopisu upućenom Dubrovniku kralj Matijaš prigovara ponašanju poslanika[388]. No da bi pokazao svoju naklonost prema Republici, njenom knezu dopušta čast da se pred njim nosi mač[389]. Dubrovčani ga sa svoje strane mole da se u pojedinim slučajevima za njih zauzme, što kralj i čini. Tako on u svibnju 1466. posreduje u njihovu korist kod aragonskog kralja Ferdinanda I,[390] a 1477. kod pape[391]. Svojim vlastima Matijaš 1465. preporučuje dubrovačke trgovce[392].

Dubrovčani su teško podnosili harač što su ga plaćali Turcima kao danak cijene mira, a smetali su im i svi obziri što su ih morali imati prema njima, kao i nužda da im se ulaguju i tobože raduju njihovim pobjedama. Silno su se željeli osloboditi takva stanja, te su oči upirali u svoga vrhovnog gospodara ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša, nadajući se i moleći ga 1488. da im u tome pomogne. On im u svojem otpisu među ostalim odgovara:

»... budite sigurni, kao što smo i pred onim vašim poslanicima kazali, najpače putem oružja i rata nastojat ćemo staro pravo vaše Republike, s Božjom pomoći, vratiti i u potpunosti uspostaviti, niti ćemo međutim mirovati, dok vas od te nevolje i ropstva jednom ne oslobodimo...«

Poziva ih da se strpe dok se to ne ostvari[393]. Na žalost, kako je poznato, ni on ni njegovi nasljednici nisu uspjeli Dubrovačku Republiku riješiti toga zla.

Smrću Matijaševom 1490. nastupa razdoblje u kojemu su njegovi nasljednici Vladislav i Ludovik Jagelović kao slabi vladari malo mogli pomoći Dubrovniku da se riješi Turaka, pa ga možemo nazvati *šestom etapom* u odnosu Republike prema vrhovnom gospodstvu.

Padom Koša na Neretvi u turske ruke riješi se Dubrovnik 1490. velike brige i opasnosti: više nije morao slati svoju pomoć u neposredno susjedstvo a nadomak Turcima. On je to doduše uvijek radio potajno, ali je stalno postajala opasnost da Turci saznaju. Ipak možemo reći da se Dubrovnik i sâm, sve do Mohačke bitke 1526, smatrao dijelom ugarske države. On to više puta ističe, a i kraljevi ga takvim smatraju[394]. Kralj Vladislav, primjerice, 1492, odlučno javlja Dubrovčanima da će ih, ako Turci navale na njih, zaštititi vojnički[395]. Godine 1492. kraljev poslanik kod sultana raspravlja o miru, te u ime kralja zahtijeva da u njemu sudjeluje i Dubrovnik. Turci ne pristaju pa se pregovori na tome slamaju[396]. Još iste godine šalje Vladislav Dubrovniku 500 vojnika, a kad je turski poslanik došao kralju da s njime povede nove pregovore o miru, oni se ponovno prekinuše zbog Dubrovnika. Kralj je naime i ovaj put zahtijevao da Dubrovnik, kao dio ugarske države, bude uključen u mir, a Turci na to nisu pristali[397].

Godine 1493. uputio je Dubrovnik poslanstvo kralju Vladislavu, s vrlo zanimljivom uputom od 13. travnja 1493, u kojoj se jasno iskazuje kao dio ugarske države i podložan ugarsko-hrvatskom kralju. Za kralja Dubrovčani kažu da je »jedini i prirodni« njihov gospodar. Poslanstvu je zadatak da od svoga novog kralja zatraži potvrdu povlastice te kraljevu zastavu »kako bi pod njom mogao grad Dubrovnik živjeti i ustrajati u dužnoj odanosti i vjernosti prema svetoj kruni«. Kao uzdarje za svoju odanu pripadnost ugarskoj državi Dubrovčani traže da njihovi trgovci u Ugarskoj uživaju iste povlastice kao i trgovci

Budima. Poslanici će nadalje zahtijevati da prigodom sklapanja mira s Turcima u nj bude uključen i Dubrovnik. Odlomak u kojemu se o tome govori pun je diplomatske obazrivosti. U prijevodu on doslovno glasi:

»Njegovu Veličanstvu najponiznije zahvalite što se u svojoj milostivosti prigodom pregovora o miru s carem Turaka udostojalo ne pristati na spomenuti mir, ako u nj posebno ne bude uključen Dubrovnik kao član njegova kraljevstva. I tako ćete zamoliti da se ono, ukoliko dođe do pregovora o miru između Njegova Veličanstva i spomenutog cara, udostoji imati nas na pameti, pokazujući uvijek da vlastitim porivom to hoće te da mi od ovoga ništa ne tražimo. Ovo kažemo kako bismo otklonili zlokobnu mržnju Turaka protiv nas, jer je vrlo opasno našim stvarima ako Turci promisle da se mi trudimo oko Njegova Veličanstva kako bi nas se spomenulo u miru. Ako se pak pričini da se spomenuto Veličanstvo samo od sebe pobudilo, otklonit ćemo zlokobnu mržnju spomenutih Turaka protiv nas.«

Dne 7. rujna potvrdi im kralj Vladislav stare privilegije[399].

Samo dva dana iza toga, 9. rujna 1493, zbila se ona u hrvatskoj povijesti toliko poznata bitka na Krbavskom polju, u kojoj je hrvatska vojska strahovito potučena a hrvatski ban Derenčin zarobljen. Svi suvremenici osjetiše njenu tragičnost, pa je tako našla odjeka i u Dubrovniku.

Upravljanje Hrvatskom preuze tada hrvatski banovac Gašpar Perušić. On se trudio da podigne razrušene gradove te poduze sve potrebno za daljnju obranu Hrvatske. I od Dubrovnika je zatražio novčanu pomoć. Na svojoj sjednici od 24. rujna 1493. Vijeće umoljenih izglasa mu pomoć od 500 dukata, ali na račun uobičajenoga godišnjega danka, odnosno točan iznos jednogodišnjeg obroka[400]. O tome dubrovačka vlada obavješćuje 17. listopada 1493. kralja Vladislava svojim značajnim dopisom koji je zanimljiv odjek i dubrovačka ocjena tragičnosti krbavskog poraza.

Zarobljeni hrvatski ban Derenčin uspio je u Dubrovnik poslati dopis u kojemu govori o svojem zarobljeništvu, a dubrovačka ga vlada prilaže svojemu pismu. Dubrovački dopis u cijelosti glasi:

»Premda ne sumnjamo da će dopisi mnogih drugih, a i sâm glas o tome, svojom brzinom zbog važnosti stvari prestići ovaj naš dopis, ipak nam se učinilo našom dužnošću da i mi Vašem Veličanstvu dostavimo vijest o ovoj stvari. Šaljemo usto Vama, premda ne bez opasnosti za naše stvari, dopis koji je odvažni i velemožni ban Hrvatske poslao iz sužanjstva. Vaša Visost, razmotrivši strašni poraz i prijeteće opasnosti čitavom kraljevstvu Hrvatske, poduzet će one mjere koje potreba stvari zahtijeva. A kako se neprijatelj sprema zauzeti spomenuto kraljevstvo, Vaša Prejasnost će razabrati treba li brze pomoći. Mi smo prema našim silama smjesta iz naše blagajne, neprestanim turskim pljačkanjima ispražnjene, odvažnom banovcu Hrvatske Gašparu Perušiću tajno poslali pet stotina dukata da bi se donekle mogao pobrinuti za uzdržanje tvrđava i gradova dok se od Vašeg Veličanstva ne poduzmu spasonosne mjere. Kako ćemo mi dospjeti u najveću opasnost ako to Turci saznaju, najponiznije molimo da ova stvar ostane u Vašeg Veličanstva tajnom.«[401]

Godine 1502. slavio je kralj Vladislav svoju ženidbu i na nju je dubrovačka vlada uputila dva poslanika. Zanimljiva je uputa koju im je tom prigodom dala. I u njoj se na više mjesta ističe, a to će poslanici naglašavati i u razgovoru s kraljem, kako je Dubrovnik član njegova kraljevstva. Oni će Vladislavu isplatiti zaostali danak i zatražiti potvrdu povlastica kakve u ugarskoj državi imaju i trgovci Budima. Dobijenu ispravu o tome registrirat će u carinarnicama u Budimu i Zagrebu te u kancelariji Senja[402].

Kralj Vladislav im je doista izdao potvrde o isplaćenom danku te o povlasticama dubrovačkim trgovcima. U ovoj potonjoj on naglašava kako je Dubrovnik član njegova

kraljevstva, pa je u redu da Dubrovčani posjeduju te povlastice, jer oni u ugarskoj državi nisu tuđini već kraljevi podložnici[403].

Razmatrajući tursko-dubrovačke odnose već smo spominjali kako je u mirovnom ugovoru sklopljenom 20. kolovoza 1503. između ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava II. i Turske napokon uglavljeno da je Dubrovnik, kao grad Dalmacije, dio ugarsko-hrvatske države, te se i on, na kraljevoj strani, uključuje u mir.

Javljajući kralju vijesti iz Turske i Italije, Dubrovčani 2. lipnja 1504. ponovno ističu svoju vjernost vladaru od kojeg im zavise spasenje i život[404]. Slično mu pišu i 27. studenog iste godine[405].

Spominjali smo kako je kralj Matijaš na traženje Dubrovčana 1477. odredio da mu oni danak plaćaju izravno. Ugroženost Hrvatske navodi ih međutim 1493. da i bez kraljeve zapovijesti isplate hrvatskom banovcu Gašparu Perušiću 500 dukata toga uobičajenog godišnjeg danka za održavanje gradova i tvrđava u Hrvatskoj. Takvih će postupaka biti i ubuduće. Godine 1505. isplatili su npr. po kraljevoj zapovijedi 500 dukata uobičajenog danka kapetanu Senja Albertu Lonyaju za uzdržanje tvrđave i grada[406]. Petnaestog kolovoza 1510. isplaćuju Dubrovčani, po kraljevoj naredbi a na račun danka, hrvatskom banu Andriji Botu 1000 dukata za uzdržavanje pograničnih gradova u Hrvatskoj. U dopisu kojim im ban to priznaje, traži on na temelju kraljevog ovlaštenja isplatu daljnjih 1500 dukata u istu svrhu. Između ostaloga ban kaže:

»Mi ćemo ljudima i podložnicima vaše uzvišenosti i trgovcima vaše općine, koji dolaze na prostor našeg vladanja, nastojati pomoći sa svom naklonošću i korisnošću.«[407]

Njegovu za to poslanom izaslaniku dubrovačka vlada nije isplatila zatraženu svotu, ali je zato nešto kasnije, prema vladarevoj zapovijedi od 26. kolovoza 1510, kraljevom izaslaniku Albertu Lonyaju, bivšem senjskom kapetanu, isplatila daljnjih 3000 dukata na račun danka[408]. Na taj način danak bijaše podmiren do ožujka 1511.

Poznate su novčane nevolje što su snašle Vladislava II, tako da on sada i od Dubrovnika zahtijeva da mu unaprijed isplaćuje danak. U prosincu 1514. primi dubrovačka vlada dopise kralja i poznatoga hrvatskog bana Petra Berislavića, vesprimskog biskupa i kraljevskog blagajnika, podrijetlom Trogiranina, kojima se od nje traži da za potrebe obrane Hrvatske isplati danak za tri godine: od 1511. do 1514. U strahu od Turaka dubrovačka vlada odbi te godine isplatu i to obrazloži ovakvim dopisom:

»Ovih dana primili smo kraljev dopis skupa s dopisom Tvojega prepoštovanog gospodstva, kojima nas se poziva da ovim izaslanicima predamo sveukupni onaj novac kraljevskog danka što ga dugujemo Kraljevskom Veličanstvu, za plaću drabantima i ostalima kao pomoć krajevima Hrvatske da ne budu osvojeni od Turaka. Žao nam je, prepoštovani gospodine, i obuzeti smo zaista velikom neprilikom zbog toga što nismo mogli, što svi jednodušno željasmo, udovoljiti Tvojem prepoštovanom gospodstvu i u prvom redu Kraljevskom Veličanstvu. Ne bismo mogli ovu svotu ni u potpunosti ni djelomično podati, nego s golemom opasnosti za naš grad kako ne bi slučajno došlo do ušiju Turcima kojih je skoro uvijek pun naš grad. Ako na primjer mi dademo stotinu, oni će ispripovijedati kako smo dali sto tisuća da bi se protiv cara branila Hrvatska; zbog toga ili sumnje o tome ili glasina, lako bi se moglo dogoditi da svi naši trgovci štono trguju u zemljama Turaka, i njihova roba propadnu. I što je najvažnije, naš grad navukao bi na se golemu nesreću. Stari je običaj ovoga našeg grada ovaj danak preko naših poslanika u svoje vrijeme podastrijeti pred Kraljevskim Veličanstvom. To nam sada nikako nije lako učiniti, jer moramo, odakle mu drago, preko naših sila skupiti veliki tribut i predati ga doskora caru Turaka. Svim svojim dušama pak bismo htjeli, ako se ikada pokaže zgoda vremena, Tvojem štovanom gospodstvu ne samo novcem već uistinu i krvlju pomoći u ovom tako poštenom podvigu, zbog čije

pobjede i bojeva protiv Turaka izvedenih smo se prema potankom pripovijedanju Tvojih izaslanika uvelike razveselili.«[409]

Jasne su dvije važne činjenice, naime: Dubrovčani se boje u svome gradu predati danak ugarsko-hrvatskom kralju, obrazlažući to time što ga prema starom običaju njihovi poslanici izravno predaju kralju; usto se još ispričavaju kako zbog novčanih neprilika izazvanih turskim tributom uopće nisu u mogućnosti isplatiti danak kralju.

Na ponovni kraljev poziv isplatiše ipak 1. veljače 1515. taj danak u iznosu od 1500 dukata, za razdoblje od ožujka 1511. do ožujka 1514, vesprimskom kanoniku Petru, izaslaniku bana Petra Berislavića. O toj okolnosti izvijestiše kralja dopisom u kojem Petra Berislavića nazivaju banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Dopis poslaše po svom izaslaniku Mateju Petroniju koji će od kralja primiti potvrdu za isplaćene obroke danka sve tamo još od 1505. Kralj zaista takvu potvrdu izda 7. ožujka 1515[410].

Godine 1516. umre kralj Vladislav a naslijedi ga sin mu Ludovik II. Svojim dopisom od 16. listopada 1516. izraziše Dubrovčani žaljenje zbog smrti Vladislava, ali ujedno novom kralju čestitaše dolazak na prijestolje, ističući svoju vjernost[411]. Drugog veljače 1518. pozva novi kralj Dubrovčane da mu za račun danka pošalju 3000 dukata, dakle tisuću više od onoga što su mu dugovali. Odmah u početku svoga dopisa on kaže:

»Koje nesreće i opasnosti već pretrpje ono jadno kraljevstvo Hrvatske, vama susjedno, i kolike iz dana u dan trpi, nije moguće da vam je nepoznato. Vidimo pak jasno, ako se ono većom pomoći i marljivije nego dosad ne pomogne, nije isključeno da cijelo doskora ne dođe pod vlast neprijatelja.«

I novi kralj, dakle, novac od danka namjenjuje obrani Hrvatske.

Kraljevu izaslaniku Dubrovčani isplatiše u Kneževu dvoru samo 2000 dukata, usto otpisaše kralju kako ne mogu isplatiti čitave tri tisuće. I u ovom pismu ističu svoju vjernost[412].

Četrnaestog lipnja 1523. posla kralj Ludovik u Dubrovnik senjskog biskupa Frana Jozefića, sa zadatkom da primi danak za šest godina, uključivši i razdoblje do ožujka 1524, a i izvanrednu pomoć. Dubrovčani isplatiše biskupu samo redoviti danak u iznosu od 3000 dukata. Isplata bijaše ovaj put osobito tajna. Dok se ranije vršila u Kneževu dvoru, sada je obavljaju u franjevačkom samostanu, i to u sobi samostanske bolnice u kojoj je odsjeo senjski biskup. Jozefić im izda opširnu potvrdu u kojoj ističe kako Dubrovnik taj danak daje kao član kraljevstva Ugarske, u znak vjernosti. Po biskupu Dubrovčani dojaviše kralju, kao što su i dosad činili, razne vijesti, a kao svog odaslanika uputiše redovnika Anđela Gučetića koji će kralju objasniti zašto dubrovačka vlada nije mogla pružiti izvanrednu pomoć. Kralj to opravdanje prihvati, zadovolji se primljenom svotom te 8. prosinca 1523. piše dopis kojim potvrđuje primitak novca[413].

Poznata je i potvrda dvojice senjskih sudaca, izdana u Senju 5. lipnja 1526. da im je prema kraljevoj zapovjedi a u ime dubrovačke vlade dominikanac Nikola Zuančić isplatio 260 dukata[414].

Malo zatim dođe do tragične bitke na Mohačkom polju, koja posve izmijeni političke prilike, a svojim posljedicama i državopravni položaj Dubrovnika.

Razni tributi što ih je Dubrovnik plaćao susjednim slavenskim vladarima nisu umanjivali samostalnost Republike u odnosu prema njima. Travunjskog mogoriša su se riješili već u XIII. st. Što se pak tiče zahumskog mogoriša, mijenjali su se razni feudalci i politički čimbenici kojima se on plaćao, s time što se ponekad predavao i bosanskom banu, odnosno kralju. Na kraju je posve prešao u prava kralja te se tako padom Bosne 1463. i utrnuo. Svetodimitarski dohodak za slobodnu trgovinu u Srbiji prešao je, nakon što su izumrli Nemanjići i poslije raznih peripetija, na bosanskog kralja, ali se i on padom Bosne utrnuo. I

stonski se tribut, koji Dubrovčani također plaćaju bosanskom vladaru, ugasio na isti način. Stonski tribut koji oni plaćaju srpskom vladaru isto tako prolazi razne peripetije, da bi od druge polovice XV. st. pripao srpskim manastirima na Atosu. Držeći se tradicije, Dubrovnik ga isplaćuje sve do pada Republike. Tribut za Konavle što ga je plaćao Pavlovićima, gasi se nestajanjem njihova roda 1463, a ovaj Kosačama isplati dubrovačka vlada nekom njihovom dalekom potomku posljednji put 1612[415].

BILJEŠKE

Uvod

[1] Ivana Ravenjanina spominju među ostalim Franjo Rački: *Prilozi za poviest humanizma i renesanse u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj* (Rad Jugoslavenske akademije, 74, Zagreb 1885) i Dragutin Kniewald: *Joannes Coversini de Ravenna, dubrovački notar 1384–1387* (Glas Srpske akademije, 229, Nova serija 3, Beograd 1957).

[2] O djelu Sara Crijevića vidjeti među ostalim – Kosta Vojnović: *Prilozi k arhivalnijem pabircima Dubrovačkijem* (Starine Jugoslavenske akademije, 28, str. 11–12, Zagreb 1896). Stjepan Krasić je priredio I. dio Crijevićeve radnje *Bibliotheca Ragusina*. Zagreb 1975, i u uvodu prikazao njegov život i djela. O staroj dubrovačkoj historiografiji vidjeti još u djelima – Johann Christian von Engel: *Geschichte des Freystaates Ragusa*, Wien 1807; Natko Nodilo: *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka* (Rad Jugoslavenske akademije, 65, Zagreb 1883); Ferdo Šišić: *Priručnik izvora hrvatske povijesti*, str. 42–44, Zagreb 1914; F. Šišić: *O hrvatskoj kraljici Margareti* (časopis Dubrovnik, Dubrovnik 1929. i zasebno); F. Šišić: *Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća* (Jugoslavenski istoriski časopis I, sveska 1 i 2, Beograd 1935). O Anonimu i N. Ranjini vidjeti i – Milorad Medini: *Starine dubrovačke*, str. 7–27, Dubrovnik 1935.

[3] O povijesti Dubrovnika postoji ogromna literatura i mnogi su izvori publicirani. Objelodanjene su dosta opsežne bibliografije povijesti Dubrovnika, i to: *Bibliografija* u radnji Bernarda Stulli *Dubrovnik. Historija* u Enciklopediji Jugoslavije III, Zagreb 1957; u posmrtnom izdanju F. Šišića *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, izdanom s popratnim nadopunama Jaroslava Šidaka, str. 477–478, Zagreb 1962; moja *Bibliografija radova u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945* (tiskana u raznim brojevima časopisa Dubrovnik, od dvobroja 2–3 iz 1956. do broja 2 iz 1970); bibliografija i prikaz izvora uz poglavlja o Dubrovniku što ih je Jorjo Tadić obradio u *Historiji naroda Jugoslavije;* bibliografija uz povijest Dubrovnika u drugom izdanju *Pomorske enciklopedije*, II, Zagreb 1975. Prikaz glavnih objelodanjenih izvora iz Dubrovačkog arhiva iznio sam u članku: *Dosadašnji rezultati i daljnje potrebe izdavanja arhivskih izvora Historijskog arhiva u Dubrovniku i ostalih dubrovačkih povijesnih vrela* (Arhivski vjesnik, XII, Zagreb 1970). U ovoj sam se *Povijesti* poslužio djelima navedenim u tim bibliografijama i prikazima, no i drugima. U bilješkama navodim djela koja su mi izravno poslužila pri obradi, a izvore citiram gdje to smatram najpotrebnijim.
Rad na proučavanju povijesti Dubrovnika i dalje intenzivno traje, pa i nakon predaje ovog rukopisa izdavaču, izlaze razne rasprave i prilozi koje više nisam u mogućnosti ni koristiti niti spominjati.

Razdoblje do 1204.

[1] O seobama Južnih Slavena (onih pod općim slavenskim imenom, te Hrvata i Srba) i o Dalmaciji govori Porfirogenet u djelu *De administrando imperio* u glavama XXIX–XXXVI. Podataka koji nas zanimaju ima i u ostalim njegovim djelima. Za nas važne odlomke iz Porfirogenetovih djela objavio je F. Rački u *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia,* Zagreb 1877. Porfirogenetovo djelo *De administrando imperio* na hrvatski je preveo Nikola Tomašić u *Vjesniku Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva,* XX. svezak, 1 i 2, Zagreb 1918. Srpski prijevod odlomaka koji govore o Južnim Slavenima objelodanio je Božidar Ferjančić u ediciji *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije,* tom II, Beograd 1959. Oba prijevoda imaju opširan komentar. Odlomke iz djela bizantinskih pisaca koja raspravljaju o Južnim Slavenima nalazimo prevedene i popraćene napomenama u spomenutoj ediciji *Vizantiski izvori*... tomovi I–IV, Beograd 1955–1971. Citiram po F. Račkomu, jer je on objelodanio pisce na grčkom jeziku.

[2] O tome Porfirogenet piše u djelu *O upravljanju carstvom,* u djelu o caru Baziliju te u *Nastavljač Teofana* (F. Rački: *Documenta,* str. 344, 347). Usto i – Stjepan Antoljak: *Unsere »Sklavinien«* (Actes du XLIe Congrès International des Études Byzantines, tome II, Beograd 1960).

[3] Porfirogenet u djelima *De administrando imperio, De thematibus* i u *Historia et vita de rebus gestis Basilii* (F. Rački: *Documenta,* str. 344, 347).

[4] F. Rački: *Documenta,* str. 348.

[5] F. Rački: *Documenta,* str. 371–372.

[6] F. Rački: *Documenta,* str. 404.

[7] Izdani više puta. Posljednje u djelu Nada Klaić: *Historia salonitana maior,* Beograd 1964. Iz njihova kompleksa nazire se vrhovna vlast Hrvatske u to doba i nad Zahumljem. Vidjeti i Tomu Arcidijakona u izdanju F. Račkoga, odnosno Jugoslavenske akademije, str. 40–41.

[8] O svemu tome Porfirogenet u djelu *De administrando imperio,* u glavama XXIX–XXXVI.

[9] F. Rački: *Documenta,* str. 416.

[10] F. Rački: *Documenta,* str. 401–402.

[11] O kasnoantiknim ostacima na Gracu i Spilanu piše Ivan Marović u tekstu *Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika* (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku. IV–V, Dubrovnik 1956).

[12] Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije,* I, str. 45, Zagreb 1967.

[13] O tom naletu Dukljanin piše u glavi XXXV. Vidjeti F. Šišić: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* str. 468, Zagreb 1925.

[14] Glavni su izvori za ovu ekspediciju djela duždeva suvremenika Ivana Dijakona i pisca iz XIV. st. Andrije Dandola, koji izričito kaže da je podatke crpio iz starih grčkih i mletačkih kodeksa. Vidjeti – F. Rački: *Documenta,* str. 425–429. Prema F. Šišiću, Heinrichu Kretschmayru *(Geschichte von Venedig,* Gotha 1905) i drugima opredijelio sam se za 1000. godinu. Neki raniji i noviji povjesničari opredjeljuju se za 998, odnosno 998–999. godinu.

[15] F. Šišić: *Povijest Hrvata,* str. 483–484.

[16] Vidjeti ispravu i raspravu o njoj, sve objavljeno u djelu – F. Šišić: *Letopis Popa Dukljanina,* str. 186–188, 204–206. Zagreb 1928. Vidjeti i Stipišić–Šamšalović: *Diplomatički zbornik, I,* str. 62–65.

[17] F. Rački: *Documenta,* str. 437.

[18] Izvor o tome nalazimo u djelu bizantinskog pisca XI. st. Kekaumenosa. Vidjeti o njegovu pisanju u – F. Šišić: *Letopis Popa Dukljanina,* str. 461–463. F. Šišić smještava taj događaj u 1043–1050, a Stjepan Sakač u raspravi *Ljutovid, strateg Srbije i Zahumlja i njegova lokrumska povelja* (g. 1054), na str. 88. u razdoblju 1016–1018. Ja se opredjeljujem za 1034. ili nešto kasnije, jer se Grgur već 1036. spominje kao protospatar i strateg »universae Dalmatiae«, odnosno »in finibus Dalmatiarum«, što znači da se tada cijela Dalmacija smatra jednim tematom, dok je Katalon Klazomenit strateg posebnog temata Dubrovnika. Vidjeti i – Jadran Ferluga: *Vizantinska uprava u Dalmaciji,* str. 100–101, 118–119, Beograd 1957, te u ediciji *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije,* III, str. 211; tu se događaj stavlja u vrijeme oko 1042.

[19] Stipišić-Šamšalović: *Diplomatički zbornik, I,* str. 69–70.

[20] Isti zbornik, str. 79–82.

[21] Isti zbornik, str. 85–87.

[22] Isti zbornik, str. 94–96.

[23] Isti zbornik, str. 102. Vidjeti – Vinko Foretić: *Dalmacija prema Hrvatskoj do 1107. godine* (Pomorski zbornik 7, str. 776–777, Zadar 1969).

[24] Stipišić-Šamšalović: *Diplomatički zbornik,* I, str. 112–114.

[25] O tome Miho Barada: *Dinastično pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća* (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1932), drukčije Kruno Krstić: *Amiko, II* (Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1955) i donekle drukčije od svoga ranijeg mišljenja F. Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda,* str. 136–142, Zagreb 1962.

[26] F. Rački: *Documenta,* str. 459. Vidjeti i F. Šišić: *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara,* str. 585 i *Povijest hrvatskog naroda,* str. 141, Zagreb 1962. O ovim događajima drukčije – Stjepan Gunjača: *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I,* str. 441–449, Zagreb 1973; *II,* str. 1–12, 465–470, 776–777, Zagreb 1975.

[27] F. Rački: *Documenta,* str. 458. Vidjeti i S. Antoljak: *Miscellanea mediaevalia adriatico-croatica* (Adriatica maritima I, str. 280, Zadar 1974).

[28] J. Ferluga: *Vizantinska uprava u Dalmaciji,* str. 127–129.

[29] O tome govore Dukljanin u XLI. glavi i stari dubrovački kroničari Anonim i N. Ranjina, ali oba pod netočnim datumom.

[30] V. Foretić: *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420,* str. 38–39, Zagreb 1940; Grga Novak: *Hvar,* str. 46–47, Beograd 1924.

[31] Jovan Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1,* str. 5–6, Beograd 1934.

[32] F. Šišić: *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića,* str. 94, Zagreb 1934.

[33] Na istom mjestu.

[34] V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina* (Rad Jugoslavenske akademije, 283, str. 74–75. Zagreb 1951).

Nekoliko pouzdanih mletačkih pisaca govori nam o dominaciji Mletaka nad Dubrovnikom u XII. st., o oslobađanju od Mletaka i ponovnom podvrgavanju 1171. Najstariji je i vremenski bliz izvor poznata mletačka *Historia ducum* iz razdoblja oko 1230. U ovoj se povijesti kaže: »Cum exercitus iste Venetorum a Venetia egressus fuisset, et de Jadera et aliis locis Dalmatiae decem galeae obviam ei exissent, stetissentque omnes in servitio Veneciae cum ipso exercitu: *Ragusei, qui et ceteri, domino duci juramento fidelitatis tenebantur, ei obviam exire noluerunt;* imo, quasi insultantes exercitui, de civitate omnes armati exierunt«. (Kurziv V. F.) I dalje opisuje borbu i zauzimanje Dubrovnika 1171. onako, kako smo gore ukratko prenijeli. Cijeli odlomak o tome vidi u *Monumenta Germaniae historica. Scriptores, tomus XIV,* str. 79. Hannoverae 1883. Naravno, bilo bi krivo pomisliti kako su se Dubrovčani tek tada, 1171, nadomak mletačke flote odmetnuli od Mletaka, već se to moralo dogoditi ranije. A. Dandolo (XIV. st.) slično opisuje događaj iz 1171, a bitni dio tog opisa glasi: *»Ragusinos, pollicitae fidelitatis immemores, sibi rebelles invenit.* Erexerunt similiter Imperialis vexilla in turribus et muris suis, *contemnentes non solum Ducem, quem sibi ab antiquis temporibus in dominum elegerant honorare,* sed ut sibi aemulo armata manu resistere praesumpserunt«. (Kurziv V. F.) U nastavku on događaj opisuje slično kao i *Historia ducum.* Vidjeti taj opis u – Muratori: *Scriptores rerum italicarum, XII,* str. 292–293, Milano 1728. Lorenzo de Monacis, pisac s početka XV. st., piše na dva mjesta o tom događaju. Prvi put među ostalim kaže: »Accedens (naime dužd, op. V. F.) autem Ragusium, oppugnat civitatem bellicis instrumentis; tandem Veneti oppugnando ascenderunt quasdam turres, et depositis signis imperialibus, *reposuerunt* insignia sancti Marci«. (Kurziv V. F.) Nastavljajući, pisac ukratko opisuje osvojenje Dubrovnika, a drugi put kaže: »... subjicit inde Ragusinos, *ausos im muris erigere vexilla Imperatoris,* subvertitque quamdam turrim cum muris maritimis, Imperatoris detentam praesidio...« (Kurziv V. F.) Vidjeti ovog pisca u – Šime Ljubić: *Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358* (Rad Jugoslavenske akademije, 5, str. 80, Zagreb 1868). Iz radova ovih triju pisaca proizlazi da je Dubrovnik sve do nedavna bio pod Mlecima i da se tek doskora odmetnuo, ali ni jedan ne kaže kad se to dogodilo. Pitamo se, kad je to moglo biti? Pretpostavljamo, svakako prije 1169, kad Dubrovnik sklapa ugovor s Pizom, do čega nije moglo doći prije mletačke dominacije.

Na to ćemo se još osvrnuti, a ovdje nas prije svega zanima kad je Dubrovnik došao pod vlast Mletaka. Izričito nam o tome govore oba najstarija dubrovačka ljetopisca, Anonim i N. Ranjina, koji spominju

preuranjeno 1122, naime godinu kad se dužd Michieli uputio prema Istoku. Više ćemo se pouzdati u tekst N. Ranjine koji kaže da se to zbilo pri povratku dužda Domenika Michielija iz Palestine, kad je osvojio Split i Trogir. To se sigurno zbilo 1125. Uzevši u obzir sve što smo u tekstu obrazlagali, vijest dubrovačkih ljetopisaca mogla bi biti pouzdana. Mletački pisci ne spominju izričito Dubrovnik, ali *Historia ducum,* navodeći Split i Trogir, kaže: »... et quasdam alias civitates violenter invaserunt et cives eorum ad ducis et successorum eius fidelitatem reduxerunt« *(Monumenta Germaniae historica. Scriptores, XIV,* str. 74). Opći smisao također ne isključuje Dubrovnik. Martin da Canale govori: »Il (naime dužd, op. V. F.) avoit a cel temps guerre a l'empire de Constatinople: si prist x viles, et maint chastiaus de cel empire, e les abati a terre; et puis s'en vint en Dalmace. Il avoit guerre au Roi d'Ongrie: *si prist Dalmace tote,* et prist maint gens et chevaliers a plant, et les conduites in Venise«. (Kurziv V. F.) (Archivio storico italiano, VIII, str. 309, Firenze 1845).

Važno je osvrnuti se pobliže na vrijeme kad se Dubrovnik odmetnuo od Mlečana i došao opet pod bizantinsku vlast. Anonim i N. Ranjina navode 1142, ali tu godinu ne možemo prihvatiti iz više razloga. Oni govore o tadašnjem dvadesetogodišnjem mletačkom gospodstvu nad Dubrovnikom. Kad bismo prihvatili taj podatak, onda bi, s obzirom da je mletačka vlast počela ne 1122. već 1125, odgovarala godina 1145. No i to je prerani datum, jer mletački pisci, opisujući navalu Mlečana na Dubrovnik 1171, govore kako su se Dubrovčani *nedavno* odmetnuli. U N. Ranjine nalazimo čak i protuslovlja. On govori o oslobođenju Dubrovčana od Mletaka kao nečemu što se zgodilo 1142, pa kaže kako su od tog doba pa do ponovne mletačke prevlasti vladali Dubrovnikom domaći knezovi. Navodi to ovim riječima: »Quale ordine durò anni 40, infinchè dettero libertà loro ai Venetiani, che fu li anni 1260 della nostra salute per stare meglio«. Tu N. Ranjina, kao i neki drugi dubrovački pisci, krivo navodi 1260. mjesto 1205. kao godinu početka ponovne mletačke vlasti u vezi sa svrgnućem Damjana Jude. No ako 1142. nadodamo 40, dobivamo tek 1182. godinu. Oduzmemo li pak godini 1260. tih 40, izlazi 1220. Ni prva ni druga godina nam ne odgovara.

U ovom izvješćivanju N. Ranjine ipak možemo pronaći elemente istine, koje on na temelju i dobrih izvora zacijelo posjeduje, ali ih zamagljuje drugim krivim podacima. Prihvatimo li, kao što je doista i bilo, godinu 1205. za početak ponovne mletačke vlasti, odbivši onih 40 godina stižemo do 1165, a ta potpuno odgovara vremenskim okolnostima.

Da je Bizant oduzeo Dubrovnik Mlecima 1142. ili 1145. ne možemo ni zamisliti i stoga, što su u to doba odnosi između Bizanta i Mletaka bili vrlo dobri; tà bili su saveznici protiv normanskog kralja Južne Italije. Anonim i N. Ranjina govore da su Mlečani slali u Dubrovnik svoje knezove, no znamo da je 1143–1153. vladao domaći knez Petar. Stoga možemo prihvatiti da se ono njihovo pisanje o dvadesetogodišnjem trajanju mletačke vlasti odnosi na doba kad su Mlečani slali svoje ljude kao knezove, a da su poslije dopuštali da knez bude domaći čovjek.

[35] O događajima iz 1184–1186. vidi V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom...* str. 53–72.

[36] *Chronica Ragusina Junii Restii,* str. 65–66, Zagreb 1893. Isti je sadržaj Ivan Gundulić objelodanio i u izdanju starog dubrovačkog statuta *(Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, IX,* str. LXII, Zagreb 1904).

[37] Konstantin Jireček u spomenutom izdanju Statuta, a uz ostale u novije vrijeme Miroslav Marković: *Vizantinske povelje Dubrovačkog arhiva* (Zbornik radova Srpske akademije, 21, str. 206–208, Beograd 1952).

[38] Gregor Čremošnik: *Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoljeća* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, str. 38, Sarajevo 1931).

[39] Tadija Smičiklas: *Diplomatički zbornik Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,* VI, str. 464, Zagreb 1908; G. Čremošnik: *Spisi dubrovačke kancelarije I,* str. 31, Zagreb 1951.

[40] O najstarijem razvitku grada Milorad Medini: *Starine dubrovačke,* Dubrovnik 1935, i Lukša Beritić u djelima: *Utvrđenja grada Dubrovnika,* Zagreb 1955; *Urbanistički razvitak Dubrovnika,* Zagreb 1958; *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika Dubrovnika, I* (Izdanja Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu, 10, Split 1956).

[41] Objelodanio je Josip Lučić: *Povijest Dubrovnika od VII. stoljeća do godine 1205,* str. 82, Zagreb 1973.

[42] F. Rački: *Documenta,* str. 462.

[43] Ljubićev prikaz djela *L'Italia descritta nel libro del rè Ruggero compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli,* Romae 1883. (Rad Jugoslavenske akademije, 85, osobito str. 237–238, Zagreb 1887).

[44] Ante Strgačić: *Papa Aleksandar III. u Zadru* (Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru, 1, Zadar 1954, s tekstovima izvora).

[45] U trima ispravama bosanskog bana Mateja Ninoslava, izdanim Dubrovčanima sredinom XIII. st., stanovnik Dubrovnika se naziva Vlahom, što u to doba znači Roman. Franc Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 25, 29, 33, Viennae 1858.

[46] Isprave iz 1022. i 1023. vidi u Stipišić-Šamšalović: *Diplomatički zbornik, I,* str. 61–65.

[47] F. Rački: *Documenta,* str. 437; J. Ferluga: *Vizantiska uprava u Dalmaciji,* str. 100.

[48] Dukljanin u XXXVII. glavi.

[49] *Cecaumeni strategicon*... edidit B. Wassliewski – V. Jernstedt, str. 27, 28, Petropoli 1896.

[50] Stipišić-Šamšalović: *Diplomatički zbornik, I,* str. 79–82.

[51] Isti zbornik, str. 134.

[52] Brojni su izvori za povijest crkve sv. Marije u Rožatu. Radi se o ispravama što su se nekoć čuvale u arhivu lokrumskog samostana. Nakon ukidanja samostana 1798, lokrumski arhiv se rasuo na razne strane, pa za mnoge isprave ne znamo jesu li propale ili su se negdje zametnule. Sretna je okolnost što je ove, o kojima je riječ, Ivan Marija Mattei-Matijašević u XVIII. st. prepisao iz originala u svoj poznati *Zibaldone,* te ih odatle i poznajemo. Original isprave od 9. travnja 1198. sačuvan je još i danas u Montecassinu. Dobro dolazi i zbirka regesta koju je 1631. sastavio svećenik Vicenzo di Napoli: *Spoglio delle scritture di Lacroma;* sačuvana nam je u prijepisu dubrovačkog notara i kancelara Alojzija Bičića iz 1634. Isprave i regesta objelodanio je T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, II,* str. 29. (s pogrešnom godinom 1118. umjesto ispravne 1190. u odnosnoj ispravi), 212, 285–286, 294–295, Zagreb 1904. Važna je i montecassinska kronika koju nalazimo u – Farlati-Coleti, *VI,* str. 62–63 i Viktor Novak: *Scriptura beneventana*... str. 8–9, Zagreb 1920. Za neke dokumente doznajemo i u djelu – Ivan Ostojić: *Benediktinci u Hrvatskoj, II,* (odjeljak Sv. Marija u Rožatu str. 432–435), Split 1964. Vidi i V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom,* str. 73, 77–78.

[53] I. Ostojić: *Benediktinci u Hrvatskoj, I,* str. 346; II, str. 458–461.

[54] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, II,* str. 20–21; Anonim i N. Ranjina u Nodilovu izdanju str. 20, 198.

[55] V. Novak: *Supetarski kartular,* s dodatkom Petra Skoka, str. 168, 217, 285, Zagreb 1952, i u faksimilu fol. 8, odnosno u originalu fol. 4–4 v.

[56] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-1,* str. 17–18.

[57] Isti zbornik, str. 5–6.

[58] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, II,* str. 223–224.

[59] Anonim i N. Ranjina su neke događaje prebacili 100 do 200 godina unatrag. Govore o pokušaju navale Mlečana na Dubrovnik 971, te da se Dubrovnik tada spasio čudom sv. Vlaha. U to doba su Mleci i Bizant u dobrim odnosima, pa je teško zamisliti da bi Mlečani baš tada spremali napad na Dubrovnik. Međutim 1171–1172. traje rat između Mletaka i Bizanta, pa se u to doba može zamisliti pokušaj mletačke navale. Premda je glava sv. Vlaha stigla u Dubrovnik 1026, ipak je njeno ulaganje u umjetničku uložnicu obavljeno dosta kasnije, prema Ljubi Karamanu tek u drugoj polovini XII. st, a 1190. je i prvi put proglašena sloboda sv. Vlaha. Možemo dakle prihvatiti kao vrlo vjerojatno da su Anonim i N. Ranjina događaje iz 1172. prebacili dvjesta godina unatrag.

[60] Jakov Lukarević: *Copioso ristretto degli annali di Ragusa,* str. 22; M. Marković: *Vizantinske povelje Dubrovačkog arhiva* (Zbornik radova Srpske akademije, XXI, str. 206, 208, 209, Beograd 1952); ovaj autor međutim misli da je možda u tim prilikama car izdao dvije isprave.

[61] Mavro Orbin: *Il Regno degli Slavi,* str. 192, 347–349.

[62] O toj ispravi i Devesiju vidjeti u – V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom,* str. 74. Isprava se čuvala u arhivu lokrumskog samostana, odakle ju je prepisao Mattei-Matijašević u svoj *Zibaldone.*

[63] Dukljanin, XLVII. glava; F. Šišić: *Letopis Popa Dukljanina,* str. 200, 237–238; V. Foretić: navedeno djelo, str. 75.

[64] M. Orbin: nav. djelo, str. 247–248; I. Gundulić u rukopisu u Male braće u Dubrovniku, str. 99; Dž. Rastić u Nodilovu izdanju, str. 60, 62; J. Lukarević: nav. djelo, str. 24; V. Foretić: nav. djelo, str. 58, 64–66; V. Foretić: *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420,* str. 40–41; G. Novak: *Hvar,* str. 46–47.

[65] N. Ranjina, str. 216; J. Lukarević, str. 26; M. Orbin, str. 246–247; I. Gundulić u rukopisu, str. 94–95; Dž. Rastić, str. 58.

[66] J. Radonić: naved. zbornik, str. 7.

[67] I. Gundulić u rukopisu, str. 96; Dž. Rastić, str. 60.

[68] V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom,* str. 52–54, 58–72.

[69] O djedini vidjeti – V. Foretić: nav. djelo.

[70] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, II,* str. 29 (s pogrešnim datumom 1118. umjesto 1190); V. Foretić: nav. djelo, str. 77–78.

[71] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 258–259; F. Šišić: *Letopis Popa Dukljanina,* str. 200,231.

[72] J. Radonić: nav. zbornik, str. 7–10.

[73] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 231–232.

[74] Najbolje kritičko izdanje latinskog i slavenskog teksta na temelju povelje u Lenjingradu, s opsežnom raspravom i faksimilom – G. A. Iljinskij: *Gramota bana Kulina,* Petrograd 1906.

[75] J. Radonić: nav. zbornik, str. 10–11.

[76] Isti zbornik, str. 11.

[77] Lazar Mirković: *Relikvijari moštiju sv. Vlaha;* i V. Novak: *Nota paleographica de signaturis reliquiarii Sancti Blasii Ragusini* (Spomenik Srpske akademije, LXXXI, Beograd 1935). Kritika o tome: Lj. Karaman u Jugoslovenskom istoriskom časopisu, III, sveska 1–4. Beograd 1937.

[78] J. Radonić: nav. zbornik, str. 12.

[79] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 245–247.

[80] Posljednji su o tome pisali Veselin Kostić: *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine,* str. 360–369, Beograd 1972. i J. Lučić: *O najranijim vezama Dubrovnika s Engleskom i Španjolskom* (Historijski zbornik XXVII–XXVIII, Zagreb 1974–1975). V Kostić citira engleske pisce XII–XIII. st., neke u latinskim citatima a neke u srpskom prijevodu, ali zabacuje dubrovačku tradiciju. Koristili smo se citatima povijesnih izvora-pisaca po V. Kostiću.

[81] O toj katedrali vidjeti – Cvito Fisković: *Prvi poznati dubrovački graditelji,* str. 23–29, Dubrovnik 1955.

[82] V. Foretić: nav. djelo, str. 77–79.

[83] Poznate činjenice iz isprava vidjeti – T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 333–338.

[84] I. Gundulić u rukopisu, str. 110; Dž. Rastić, str. 66.

[85] J. Radonić: nav. zbornik, str. 12–13.

[86] Isti zbornik, str. 13–14.

[87] Isti zbornik, str. 14–15.

[88] Isti zbornik, str. 15–16.

[89] Isti zbornik, str. 16–17.

[90] Isprave o kojima će ovdje biti riječ, objelodanjene u – Stipišić-Šamšalović: *Diplomatički zbornik, I;* T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, II;* F. Šišić: *Letopis Popa Dukljanina* i J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-1.* O svim smo tim ispravama već raspravili i citirali ih u dosadašnjim razlaganjima.

[91] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 119–120.

[92] Isti zbornik, str. 271–273.

[93] Dvije sustavno pisane povijesti za ovo razdoblje – Božo Cvjetković: *Povijest Dubrovačke Republike. Prva knjiga. Od najstarijih vremena do 1205,* Dubrovnik 1917; J. Lučić: *Povijest Dubrovnika od VII stoljeća do godine 1205,* Zagreb 1973. O povijesti Astareje i tri otoka od najstarijih vremena do XIV. st. pisao je J. Lučić u više rasprava, a sintezu o Astareji dao je u djelu: *Prošlost dubrovačke Astareje,* Dubrovnik 1970. S lingvističkog gledišta vidi Žarko Muljačić: *Astarea* (Onomastica jugoslavica, sv. 3–4, Zagreb 1973–1974).

Razdoblje 1204–1358.

[1] Anonim i N. Ranjina se uglavnom slažu s Ivanom Ravenjaninom, ali događaj, brkajući kronologiju, stavljaju u 1260. Dž. Rastić ispravno događaj stavlja u 1204–1205.

[2] Odlomke iz navedenih mletačkih izvora vidjeti u – Š. Ljubić: *Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358* (Rad Jugoslavenske akademije, 5, str. 79, Zagreb 1868). O Damjanu Judi pišu među ostalim Josip Modestin: *Damjan Juda, knez dubrovački* (Vienac, broj 6, Zagreb 1891.); Špiro Kalik: *Damjan Juda (Zuda) tiranin dubrovački* (kalendar Dubrovnik, Dubrovnik 1903. i časopis Srđ I, Dubrovnik 1903); M. Medini: *Damjan Juda* (časopis Dubrovnik, broj 4–5, Dubrovnik 1929); V. Foretić: *Damjan Juda* (Hrvatska enciklopedija, IV, Zagreb 1942); Ante Marinović: *Juda Damjan* (Enciklopedija Jugoslavije, IV, Zagreb 1955). Osim Š. Ljubića za ovo razdoblje i – J. Modestin: *Kritička potraživanja i pokušaj pragmatizovanja u području povijesti dubrovačke 1205–1331. god,* Zagreb 1891.

[3] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 208–209, Zagreb 1905.

[4] S odnosom prema Mlecima u ovom razdoblju pozabavili su se osim Š. Ljubića i J. Modestina među ostalim i – Milan Rešetar: *»Drugovi« mletačkih knezova u Dubrovniku* (Narodna starina, sv. 31, Zagreb 1933); G. Čremošnik: *Odnos Dubrovnika prema Mlecima do g. 1358* (Narodna starina, sv 32, Zagreb 1933); J. Lučić: *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII st.* (Pomorski zbornik, 8, Zadar 1970).

[5] Dž. Rastić u Nodilovu izdanju, str. 74–75; Š. Ljubić: *Listine o odnošajih južnog Slavenstva i mletačke republike, III,* str. 390, Zagreb 1872.

[6] Š. Ljubić: *Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358,* Rad Jug. akademije 5, str. 87–88, 107, Zagreb 1868; K. Jireček: *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters,* str. 9, 51, Wien 1899.

[7] Š. Ljubić: *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike, I,* str. 36, 40, 46, Zagreb 1868.

[8] T Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 133–134, 135–136.

[9] Š. Ljubić: Listine I, str. 33–34.

[10] Š. Ljubić: Listine I, str. 37.

[11] Š. Ljubić: Listine I, str. 37–38.

[12] Š. Ljubić: Listine I, str. 40.

[13] Š. Ljubić: Listine I, str. 41.

[14] Josip Gelčić: *Il conte Giovanni Dandolo e il dominio veneziano in Dalmazia ne' secoli di mezzo,* str. 75–76, Trieste 1906.

[15] T Smičiklas: nav. zbornik, str. 345–346.

[16] Za ono što piše A. Dandolo upotrijebio sam citat Š. Ljubića iz djela: *Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358,* str. 92.

[17] J Radonić: *Dubrovačka akta i povelje I–1,* str. 21–25.

[18] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 361.

[19] F. Miklošič: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii,* str. 19. Viennae, 1858.

[20] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 403

[21] Isti zbornik, str. 134.

[22] Isti zbornik, str. 403–404.

[23] Isprava u Dubrovačkom arhivu u seriji *Isprave i akti 13. stoljeća,* br. 57, sa stanovitim pogreškama tiskana u Smičiklasovu zborniku, III, str. 413.

[24] F. Miklošić: nav. zbornik, str. 22–23; J Radonić: nav. zbornik, str. 26; u uvodu akademijina (JAZU) izdanja Statuta dubrovačkog *Liber statutorum civitatis Ragusii...*, priredili Valtazar Bogišić i Konstantin Jireček u *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium,* knjiga 9, str. LXIV, LXVI, Zagreb 1904.

[25] Isprava u Dubrovačkom arhivu u seriji *Isprave i akti 13. stoljeća,* br. 69. I jedna isprava iz 1241. spominje da je Ivan Dandolo onda bio knez Dubrovnika (»tunc comes Ragusinus«) – T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 132, Zagreb 1906.

[26] Isprava izdana Riminiju u – J. Radonić: nav. zbornik, str 27; isprava izdana Raveni u – Petar Matković: *Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije* (Rad Jugoslavenske akademije, 15, str. 12, Zagreb 1871) i T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 440–441.

[27] J. Radonić: nav. zbornik, str. 28–32.

[28] U uvodu akademijina (JAZU) izdanja *Statuta dubrovačkog,* str. LXVII–LXVIII.

[29] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV* str. 27, Zagreb 1906.

[30] Isti zbornik, str. 32–34.

[31] U uvodu akademijina (JAZU) izdanja *Statuta dubrovačkog,* str. LXIX.

[32] Vidjeti J. Lučić: *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz Dubrovačkog arhiva, I. dio* (Arhivski vjesnik, X, str. 126–127, Zagreb 1967) i T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 61–62. O Ivanu Dandolu vidjeti bilješku 14.

[33] T Smičiklas: nav. zbornik, str. 200–201.

[34] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 310. Tu je pogrešna godina 1229. umjesto 1244.

[35] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 173.

[36] Isti zbornik, str. 361–362, 449–450.

[37] Isti zbornik, str. 151–160, 161–162, 168–169.

[38] Š. Ljubić: *Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358,* str. 96–97.

[39] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 82–85.

[40] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, V,* str. 399–400, Zagreb 1907.

[41] *Statut dubrovački,* I. knjiga, III. poglavlje.

[42] Moramo objasniti kako smo došli do ovog zaključka. Vidjeli smo odredbu I. knjige III. poglavlja *Statuta.* Zapisnici Vijeća počinju s godinom 1301, ali su za mnoge godine manjkavo sačuvani. U svakom slučaju, prema odredbi odgovarajućeg poglavlja, u zapisniku iz 1301. govori se o izboru članova Velikog vijeća koji vrše knez i Malo vijeće. To isto spominje se i 1302. i 1303, dok se 1304. ništa ne govori o njihovu izboru, premda o izboru drugih službenika da. No prema III. poglavlju I. knjige *Statuta* mogao je knez s Malim vijećem ostaviti u službi članove Velikog vijeća iz prošle godine, što se možda i ovaj put dogodilo. Iz razdoblja 1305–1311. ili uopće nisu sačuvani zapisnici Vijeća ili ne oni za dane oko 29. rujna, kad su se izbori vršili. U 1312. opet se spominje izbor članova Velikog vijeća. Godine 1313. izbora nema, pa ostaju članovi Velikog vijeća iz prethodne godine. Za 1314–1317. nisu sačuvani zapisnici izbora. Za 1318. zapisnik izbora je sačuvan, ali se u njemu ne spominje izbor Velikog vijeća, dakle ostalo je Veliko vijeće iz 1317. Posljednja godina kad se bilježi izbor Velikog vijeća, jest 1319. Od te godine pa nadalje zapisnici izbora nisu sačuvani za 1320, 1321, 1324, 1327, 1333–1335, 1337–1342, 1344–1346. i 1353–1355, a sačuvani su za 1322, 1323, 1325, 1326, 1328–1332, 1336, 1343, 1347–1352, 1356 i 1357. Od 1322. više se u zapisnicima vijeća ne govori o izboru članova Velikog vijeća, pa je prema tome ispravan zaključak da je 1320–1321. odlučeno da svaki plemić postaje eo ipso član Velikog vijeća. Zapisnike Vijeća od 1301. do 1379. objelodanila je Jugoslavenska akademija u ediciji *Monumenta ragusina, I–V.* Raspolažemo odlukom Velikog vijeća od 27. prosinca 1334, prema kojoj plemići ulaze u Veliko vijeće s dvadesetom godinom, no ona je formulirana tako da iz nje proizlazi kako svaki punoljetni plemić ulazi u Veliko vijeće (*Monumenta ragusina, II,* str. 353 Zagreb 1882. i zakonska knjiga *Liber omnium reformationum,* pagina X caput III, str. 57, u redakciji Aleksandra Solovjeva edicije *Dubrovački zakoni i uredbe,* Beograd 1936). U odluci Velikog vijeća od 30. svibnja 1348. kaže se: »Primljeno je i potvrđeno sa 64 ista vijećnika, kao što je dosad bilo zabilježeno u Statutu, da onaj koji ima 20 godina može i mora doći u Veliko vijeće, a ne s manje godina, neka sada i unaprijed zbog pomanjkanja ljudi umrlih u Dubrovniku zbog postojeće smrtonosne kuge, onaj s osamnaest godina može i obavezan je doći u Veliko vijeće«. Po ovome se vidi da je i prije 1348. postojala obveza za punoljetnu vlastelu da stupa u Veliko vijeće (*Monumenta ragusina, II,* str. 25).

[43] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 406, Zagreb 1872.

[44] Š. Ljubić: *Ob odnošajih dubrovačke s mletačkom republikom tja do g. 1358,* str. 98–99.

[45] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str 183.

[46] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 87.

[47] *Statut dubrovački,* knj. I pogl. II; knj. VIII pogl. I, III.

[48] *Statut dubrovački,* knj. II. pogl. XVI. Naziv *ban* spominje se u ugovoru s bugarskim carem Mihajlom Asjenom 1253. (izvornoj ispravi).

[49] *Statut dubrovački,* knj. I. pogl. V; knj. X pogl. XII, XIV; knj. II pogl. XVIII; knj. III pogl. XLVI.

[50] *Statut dubrovački,* knj. II pogl. XXXIII.

[51] *Statut dubrovački,* knj. I pogl. V, VIII, XI, XVI.

[52] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, V,* str. 17–18.

[53] *Diversa Cancellariae,* knj. 2 a fol. 74 v – 75 v.: G. Čremošnik: *Odnos Dubrovnika prema Mlecima do g. 1358* (Narodna starina, sv. 32, str. 10); G. Čremošnik: *Dubrovačka kancelarija do god. 1300* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXXIX, str. 236, Sarajevo 1927); Irmgard Manken: *Dubrovački patricijat u XIV veku,* str. 133, Beograd 1960.

[54] *Monumenta ragusina, I,* str. 34, Zagreb 1879.

[55] *Monumenta ragusina, V,* str. 129–130, Zagreb 1897.

[56] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 162, 363–364.

[57] *Monumenta ragusina, V,* str. 181–182.

[58] *Monumenta ragusina, V.* str. 200–202; M. Medini: *Dubrovnik Gučetića,* str. 29–31, Beograd 1953.

[59] *Monumenta ragusina, V,* str. 208.

[60] *Monumenta ragusina, V,* str. 252, 265.

[61] *Monumenta ragusina, V,* str. 173, 278–280, M. Medini: *Dubrovnik Gučetića,* str. 31.

[62] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 164.

[63] *Monumenta ragusina, V,* str. 282.

[64] *Monumenta ragusina, V,* str. 285–286.

[65] *Monumenta ragusina, V,* str. 286.

[66] *Monumenta ragusina, V,* str. 287, 290.

[67] *Monumenta ragusina, V,* str. 290. Vidjeti i Mirjana Popović: *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angiovino 1266–1422* (Archivio Storico per le Provincie Napoletane, Nuova serie, vol. XXXVIII str. 181, Napoli 1959.

[68] *Monumenta ragusina, V,* str. 290, 291.

[69] *Monumenta ragusina, V,* str. 192, 197, 298.

[70] *Monumenta ragusina, V,* str. 302.

[71] Š. Ljubić: *Listine, II,* str. 75, Zagreb 1870.

[72] Š. Ljubić: *Listine, II,* str. 80–82.

[73] Š. Ljubić: *Listine, II,* str. 86, 87.

[74] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 143–144.

[75] *Monumenta ragusina, V,* str. 168–169.

[76] *Monumenta ragusina, I,* str. 115.

[77] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 163.

[78] *Monumenta ragusina, V,* str. 272.

[79] *Monumenta ragusina, V,* str. 323.

[80] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 26, 34, 70, 93, 143; Bariša Krekić: *Dubrovnik i Levant 1280–1460,* str. 12, Beograd 1956.

[81] *Diversa Cancellariae,* knj. 9, fol. 185, g. 1330; knj. 15. fol. 40, g. 1347; B. Krekić: *Kurirski saobraćaj Dubrovnika sa Carigradom i Solunom* (Zbornik radova Srpske akademije, XX, str. 115, Beograd 1952).

[82] *Monumenta ragusina, V,* str. 76.

[83] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 263.

[84] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 289.

[85] B. Krekić: *O najranijim dodirima Dubrovnika s Egiptom i Sirijom* (Zadarska revija, X, br. 3, str. 205, Zadar 1961), pozivajući se na Cessi: *Deliberazioni del Maggior Consiglio in Venezia, III,* str. 277, Bologna 1934.

[86] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 142, 145; *III,* str. 426; Vikentije Makušev-Milan Šuflaj: *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji* (Starine Jugoslavenske akademije, 30, str. 339–340, Zagreb 1902).

[87] *Monumenta ragusina, I,* str. 4.

[88] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 414–415.
[89] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 131, 133.
[90] *Monumenta ragusina, I,* str. 113.
[91] *Monumenta ragusina, I,* str. 118.
[92] *Reformationes.* knj. 10, fol. 85 v; *Monumenta ragusina, II,* str. 343; B. Krekić: *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge* (Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au moyen âge, V, str. 37, 191, Limoges 1961.); B. Krekić: *Dubrovnik i Levant 1280–1460,* str. 16, 94, Beograd 1956.
[93] O svemu ovome vidi M. Popović: *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angiovino 1266–1442,* str. 8–17; na str. 8 i 11 ima i citata iz izvora.
[94] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1,* str. 181–185; V. Makušev: *Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda,* knjiga druga, str. 278–280, Beograd 1882.
[95] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 113–114, T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, VII,* str. 175, Zagreb 1909.
[96] *Monumenta ragusina, I,* str. 183–184.
[97] *Monumenta ragusina, I,* str. 229–230, 230–231, 232.
[98] *Monumenta ragusina, I,* str. 147–248.
[99] Š. Ljubić: *Listine, II,* str. 342.
[100] *Monumenta ragusina, I,* str. 224–226.
[101] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 180–181.
[102] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 181–182.
[103] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 193.
[104] š. Ljubić: *Listine, III,* str. 195.
[105] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 195–198.
[106] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 201, 203.
[107] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 204.
[108] *Monumenta ragusina, II,* str. 119–120.
[109] Vidjeti među ostalim: *Monumenta ragusina,* II str. 125.
[110] Isprava u skupini dokumenata Dubrovačkog arhiva nepopisanih u Katalogu Ćurlice.
[111] *Monumenta ragusina, II,* str. 128.
[112] *Monumenta ragusina, II,* str. 130.
[113] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 269–270.
[114] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 272–273.
[115] *Monumenta ragusina, II,* str. 168.
[116] *Monumenta ragusina, II,* str. 190, 191.
[117] *Monumenta ragusina, II,* str. 198.
[118] Dane Gruber: *Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju (1348–1358),* Rad Jugoslavenske akademije, 152. str. 142–143, Zagreb 1903; *Monumenta ragusina, II,* str. 202.
[119] Akademijino (JAZU) izdanje *Statuta dubrovačkog,* str. 227–228.
[120] D. Gruber: nav. djelo, str. 53; D. Gruber: *Dalmacija za Ludovika I. (1358–1382),* I. dio (1358–1367), Rad Jugoslavenske akademije, 166, str. 169, Zagreb 1906.
[121] Ljubomir Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 6, Beograd 1929.
[122] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 7.
[123] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 7–10.
[124] *Monumenta ragusina, V,* str. 72.
[125] *Monumenta ragusina, V,* str. 193, 193–194.
[126] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 43–45; Desanka Kovačević: *Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni* (Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, VI, str. 230–233, Sarajevo 1954); D. Kovačević: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni,* str. 15–17, Sarajevo 1961.
[127] Tako jasno zabilježenu granicu vidjeti u ugovoru s bugarskim carem Mihajlom Asjenom – F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 35–40.
[128] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 134.
[129] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 3.

[130] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 4–5.

[131] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 11–12.

[132] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 427–431, 433–434: Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 12–14. U raspravi V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina,* na str. 88 potkrala se kod spomena ove isprave tiskarska pogreška: *1214.* umjesto ispravnog *1234.*

[133] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 16.

[134] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 15.

[135] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 111.

[136] Isti zbornik, str. 179–180.

[137] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 16–17.

[138] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 194–195, i 211–212.

[139] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 5–6.

[140] Osim izvora spomenutih u mojoj raspravi *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina,* vidjeti i T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 506–507.

[141] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 16–18.

[142] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 508.

[143] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 2–3.

[144] Isti zbornik, str. 35–40.

[145] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 24–28.

[146] Isti zbornik, str. 18–21.

[147] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 572.

[148] Osim isprava, kasniji su narativni izvori o ovome ratu: Anonim, str. 34 (pod pogrešnim datumom 1263); N. Ranjina, str. 221 i 222 (pod pogrešnim datumom 1266. i 1269); Dž. Rastić: str. 96–97.

[149] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 28–29.

[150] O tom ratu Martino da Canale u *Archivio storico italiano, VIII,* str. 702–704, Firenze 1845; A. Dandolo u Muratori: *Scriptores rerum italicarum, XII,* col. 391 Milano 1728; Dž. Rastić, str. 98.

[151] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 32–33.

[152] O ovim »privilegijama« vidjeti u F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 16–17. Pisac ih pripisuje Stefanu Prvovjenčanom, a za njim i drugi, među njima i Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 3–4. Da su to Dragutinove »privilegije«, dokazali su – Aleksandar Solovjev: *Prebegar u Brskovu* (Jugoslovenski istoriski časopis, III, sveska 1–4, str. 270–275, Beograd 1937) i G. Čremošnik: *Studije iz srpske paleografije i diplomatike* (Glasnik Skopskog Naučnog društva, XXI, poglavlje 2, Skopje 1940).

[153] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 122.

[154] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 29–30, 36.

[155] Isti zbornik, str. 36–37.

[156] O tome i uopće o ratu i vođenju pregovora vidjeti među ostalim: *Monumenta ragusina, V,* str. 3, 5, 6, 10, 11, 12, 13–14, 16, 21, 22, 26, 26–27, 28–29, 30, 31, 32, 33–34, 35, 36, 37, 41, 42.

[157] *Monumenta ragusina, V,* str. 108, 109, 110, 111, 112, 116–117, 118–119, 128, 135, 136, 140, 151, 157, 159–160.

[158] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 295–296.

[159] *Monumenta ragusina, I,* str. 80, 82.

[160] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 41.

[161] *Monumenta ragusina, V,* str. 237, 238, 239, 240, 243, 244, 254; *Diversa Notariae, 5,* fol. 268–268 v.; B. Krekić: *O ratu Dubrovnika i Srbije 1327–1328* (Zbornik radova Vizantološkog instituta u Beogradu, XI, Beograd 1968).

[162] Mihajlo Dinić: *Comes Constantinus* (Zbornik radova Vizantološkog instituta, VII, str. 3–4, Beograd 1961.

[163] *Monumenta ragusina, V,* str. 111, 112, 121, 141–142, 144, 145, 146 (posebno o Mladenovu dolasku u Dubrovnik), 147.

[164] O Branivojevićima među ostalim vidjeti u: *Monumenta ragusina, V,* str. 197, 198–199, 202–203, 204, 204–205, 206–207, 207, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 225, 226–227; Veljan

Trpković: *Branivojevići* (Istoriski glasnik, dvobroj 3–4, Beograd 1960.) i B. Krekić: *Uz jednu studiju o Branivojevićima* (Istoriski glasnik, 4, Beograd 1964).

[165] *Monumenta ragusina, V,* str. 211, 213–215, 230.

[166] Poznata Linanova pergamena iz 1381. u Dubrovačkom arhivu izričito kaže: »Tandem dominium et Comunitas Ragusii a XLVIII annis citra convenerunt cum Rege Rassiae et bano Bossinae *occupantibus dictum locum* (potcrtao V. F.), dederunt sibi in predictis quatuor millia florenorum...« Pergamenu je tek djelomično objelodanio Ante Liepopili: *Ston u srednjim vijekovima,* (navedeni odlomak na str. 31), Dubrovnik 1915.

[167] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 48–52; Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 398–399. Vidjeti i: *Monumenta ragusina, V,* str. 344, 360.

[168] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, X,* str. 77–81, Zagreb 1912.

[169] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 53–54.

[170] *Monumenta ragusina, V,* str. 374–375, 378. O tome vidjeti i Jireček-Radonić: *Istorija Srba, I,* str. 214, Beograd 1952; Vladimir Ćorović: *Historija Bosne,* str. 257–258, Beograd 1940. O Grguru kao krupnoj ličnosti ali bez spominjanja ove njegove djelatnosti, vidjeti – Vjekoslav Klaić: *Rodoslovlje knezova Krbavskih od plemena Gusić* (Rad Jugoslavenske akademije, 134, str. 195–198, Zagreb 1898).

[171] *Monumenta ragusina, I,* str. 158 i 176.

[172] O tim dodirima 1346: *Monumenta ragusina, I,* str. 226, 228, 229, 233, 234.

[173] *Monumenta ragusina, II,* str. 38–39, 40, 58–59; Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 115–117, 160–161.

[174] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 59–64.

[175] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 199.

[176] *Monumenta ragusina, II,* str. 111–112. O tim događajima 1350. vidjeti – Jireček-Radonić: *Istorija Srba I,* str. 226; V. Ćorović: *Historija Bosne,* str. 270–272; J. Tadić: *Promet putnika u starom Dubrovniku.* str. 44–45, Dubrovnik 1939.

[177] *Monumenta ragusina, II,* str. 112.

[178] *Monumenta ragusina, II,* str. 158.

[179] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 96–97; *Monumenta ragusina, II,* str. 183, 184, 185, 186, 194.

[180] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 275–276; T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, XI,* str. 305, Zagreb 1913.

[181] Š. Ljubić: *Listine, III,* str. 312; T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 333.

[182] V. Ćorović: *Historija Bosne,* str. 7–8; Marko Perojević: *Stjepan Tvrtko* (u Napretkovoj *Povijesti... Bosne i Hercegovine,* str. 293–294, Sarajevo 1942).

[183] Razdoblje do 1358. a i kasnije obradio sam opširnije u radnji *Kroz prošlost poluotoka Pelješca* (u zborniku *Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470–1970,* Omiš 1970) s naznakom povijesnih izvora i literature.

[184] Ugovor je sačuvan u Dubrovačkom arhivu, ali ne u originalu već ovjerovljenom prijepisu iz 1383. Tiskan u – T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, XI,* str. 232–234, sa stanovitim pogreškama.

[185] Na žalost, najstariji je primjerak mljetskog statuta iz XV. st. i danas u knjižnici Vrhovnog sudišta u Beču. Po tom primjerku publicirao ga je Gustav Wenzel u: Archiv Fuer Oesterreichischen Geschichts – Quellen 1849. U Dubrovačkom arhivu postoji samo jedan primjerak iz XVIII. st.

[186] Vidjeti: *Monumenta ragusina, II,* str. 159, 169, 170–171, 171–172, 172, 174, 175, 183, 207; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 63–64; F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 155–157, 157–158, 158–159.

[187] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 178.

[188] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, V,* str. 77–78.

[189] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 179.

[190] Isti zbornik, str. 437–438.

[191] Isti zbornik, str. 340.

[192] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 178, 208, 209 (krivo datirano 1221–1222. umjesto 1205–1206), 403, 431–432; *VI,* str. 52, 53, 189, 196, 579–580, *V,* str. 56–57, 353; J. Radonić: nav. zbornik, str. 57–58.

[193] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 579.

[194] J. Radonić: nav. zbornik, str. 52–56.

[195] Vidjeti među ostalim – T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 361, 406, *IV,* str. 189–190; J. Lučić: *O pomorskim vezama Dubrovnika sa Zadrom i ostalim gradovima Dalmacije u XIII stoljeću* (Pomorski zbornik, 4, Zagreb 1966) i J. Lučić: *Prilog povijesti veza između Šibenika i Dubrovnika u srednjem vijeku* (Historijski zbornik XXI–XXII, Zagreb 1969).

[196] *Monumenta ragusina, V,* str. 169

[197] Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 160, 163.

[198] *Monumenta ragusina, I,* str. 21–22.

[199] *Monumenta ragusina, I,* str. 38.

[200] Vidjeti i: *Monumenta ragusina, V,* str. 190.

[201] Milena Gecić: *Dubrovačka trgovina solju u XIV veku* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Beogradu, III, str. 105, 108, Beograd 1955).

[202] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, V,* str. 66–67.

[203] Dž. Rastić, str. 74–75.

[204] T. Smičiklas: nav. zbornik, str. 77–78.

[205] Dž. Rastić, str. 98.

[206] J. Radonić: nav. zbornik, str. 61–66.

[207] *Monumenta ragusina, V,* str. 42, 46, 51, 61, 65, 72, 89.

[208] *Monumenta ragusina, V,* str. 317.

[209] Vidjeti među ostalim, premda donekle drukčije nego u nas, J. Lučić: *Pomorsko-trgovački odnosi Dubrovnika i Kotora u XIII stoljeću* (Pomorski zbornik, 6, Zadar 1968).

[210] O Drijevima se za ovo razdoblje na više mjesta govori u *Monumenta ragusina, I, II, V.* Vidjeti – M. Dinić: *Trg Drijeva i okolina u srednjem vijeku* (Godišnjica Nikole Čupića, 47, Beograd 1938); i već citirani M. Dinić: *Comes Constantinus.*

[211] J. Radonić: nav. zbornik, str. 35–37.

[212] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 345–346, *IV,* str. 77–78, *V,* str. 207, 233–235.

[213] J. Radonić: nav. zbornik, str. 35–37. U mojoj radnji *Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika u srednjem vijeku* (Zbornik Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952), na str. 122, potkrala se omaška, pa je tiskano da se omiški brod treba približiti »pramcem«, a treba da bude »krmom«. Vidjeti o tome – Gavro Škrivanić: *Prilog proučavanju brodova omiških gusara* (Vesnik Vojnog muzeja Jugoslovenske narodne armije, 3, str. 52–53, Beograd 1956).

[214] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, V,* str. 207, 233–235.

[215] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 31–32.

[216] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 149–151.

[217] Među ostalim vidjeti na više mjesta u mojoj radnji: *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420,* Zagreb 1940.

[218] *Monumenta ragusina, V,* str. 13.

[219] *Monumenta ragusina, V,* str. 47, 49–50, 82, 87; *Reformationes,* 2 fol. 44 v.

[220] *Monumenta ragusina, V,* str. 52, 73, 74; K. Jireček: *Spomenici srpski,* str. 23, Beograd 1892; Jireček-Radonić: *Istorija Srba I,* str. 196; M. Dinić: *Comes Constantinus* str. 5, 7–8.

[221] L. Thallòczy: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter,* str. 326, Budapest 1913.

[222] *Monumenta ragusina, II,* str. 41.

[223] *Monumenta ragusina, V,* str. 111.

[224] *Monumenta ragusina, V,* str. 118, 120, 121, 122.

[225] Dž. Rastić u Nodilovu izdanju, str. 108.

[226] O Šubićima općenito vidjeti – V. Klaić: *Bribirski knezovi od plemena Šubića do god. 1347,* Zagreb 1897; M. Perojević: *Šubići gospodari Bosne* (u Napretkovoj *Povijesti... Bosne i Hercegovine);* o Pavlu i ostalim Šubićima – S. Antoljak: *Ban Pavao Bribirski »Croatorum dominus«* (Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru, sv. 19, Zadar 1972); o Mladenu II. Šubiću – L. Thallòczy: *Prilog k životopisu Mladena Šubića, bana bosanskoga* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini V-1, Sarajevo 1893) i F. Šišić: *Pad Mladena Šubića bana hrvatskoga i bosanskoga* (isti Glasnik, XIV, Sarajevo 1902).

[227] Izvori među ostalim na više mjesta u L. Thallòczy – K. Jireček – M. Šuflaj: *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I* (ann. 344–1343), Vindobonae 1913; *Monumenta ragusina I, II, V;* G. Čremošnik: *Kancelariski i notarski spisi g. 1278–1301,* Beograd 1932; G. Čremošnik: *Spisi dubrovačke kancelarije, Zapisi notara Tomazina de Savere 1278–1282,* Zagreb 1951. Literatura među ostalim – J. Lučić: *Pomorsko-trgovačke veze s gradovima Zetskog i Dračkog primorja u XIII stoljeću* (Pomorski zbornik, 7, Zadar 1969); Jireček-Radonić: *Istorija Srba,* na više mjesta.

[228] O ovome sporu se mnogo pisalo. Među ostalim – D. Gruber: *O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII. stoljeća* (Vjesnik zemaljskog arhiva XIV–XV, Zagreb 1912–1913); novije o tome u – F. Šišić: *Letopis Popa Dukljanina,* gdje je navedena i ranija literatura. Izvori među ostalim u *Acta Albaniae,* na više mjesta.

[229] C. Fisković: *Prvi poznati dubrovački graditelji,* str. 101–137, Dubrovnik 1955.

[230] Vidi već spomenutu radnju – M. Gecić: *Dubrovačka trgovina solju u XIV veku.*

[231] J. Lučić: *O pomorskim vezama Dubrovnika sa Zadrom i ostalim gradovima Dalmacije u XIII stoljeću,* str. 372–373. Za odnose s dalmatinskim gradovima vidjeti i u edicijama G. Čremošnika, spomenutim u bilješci 227. Podataka se nađe i u arhivima dalmatinskih gradova, čije su notarske spise dijelom objelodanili za Trogir Miho Barada i za Kotor Antun Mayer. U dubrovačkim arhivskim serijama *Diversa Notariae* i *Diversa Cancellariae* našao sam također dosta neobjelodanjenih podataka.

[232] M. Barada: *Trogirski spomenici, I-2,* str. 28–29, Zagreb 1950.

[233] J. Radonić: nav. zbornik, str. 37–39, 39–42, 42–47, 71–83, 103–106; Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 100.

[234] Dž. Rastić, str. 79–80; T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 395–396.

[235] J. Lučić: *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća Dubrovačkog arhiva, I. dio* – Arhivski vjesnik, X, str. 125, Zagreb 1967; Dž. Rastić, str. 79.

[236] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 388.

[237] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 308–309, *IV,* str. 300–303, 320–321, *V,* str. 10–12, *VI,* str. 69–70; J. Radonić: nav. zbornik, str. 69–70; Dž. Rastić, str. 78; *Reformationes,* 6 fol. 70 (netočno objelodanjeno u *Monumenta ragusina, V,* str. 162).

[238] Isprava iz 1231. bila je netočno izdavana, a najtočnije ju je izdao J. Lučić u radnji: *Oko nekih ugovora između Dubrovnika i talijanskih gradova u XIII stoljeću* (Historijski zbornik, XXIII–XXIV, Zagreb 1970–1971). Ispravu iz 1235. objelodanio J. Radonić: nav. zbornik, str. 27–28 (ali s netočnim popratnim podatkom).

[239] Ugovorna isprava grada Dubrovnika od 1. kolovoza 1235. u Dubrovačkom je arhivu. Vidjeti i nedatiranu ispravu Tadeja, kneza Urbina i Montefeltra i potestata Ravene i Cervie, objelodanjenu u – J. Radonić: nav. zbornik, str. 33. Vidjeti i Dž. Rastić, str. 78–79.

[240] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, III,* str. 339; krivo čita Fermo umjesto Ferrara. Ispravno je čitao J. Gelčić: *Il conte Giovanni Dandolo . . .,* str. 75–76. Vidjeti i Alberto Polverari: *Un antico patto mercantile tra Ragusa e Ferrara* (Quaderni storici, 13, str. 246–250, Ancona 1970) i J. Lučić: *Oko nekih ugovora između Dubrovnika i talijanskih gradova u XIII stoljeću,* str. 378.

[241] J. Radonić: nav. zbornik, str. 18–20.

[242] To se vidi iz povlastice kasnije izdane Dubrovčanima: 6. prosinca 1385 – J. Radonić: nav. zbornik, str. 182.

[243] Među ostalim, M. Popović: *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angiovino 1266–1442* (Archivio Storico per le provincie Napoletane, Nuova serie XXXVII, 1957; XXXVIII, 1958. Napoli 1958–1959); M. Gecić: *Dubrovačka trgovina solju;* J. Lučić: *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Italije u XIII stoljeću* (Pomorski zbornik, 5, Zagreb 1967).

[244] *Liber omnium reformationum,* pagina XV, cap. I; pagina XVI, cap. I.

[245] Za odnos Dubrovnika prema Istoku važne su grčko-bizantinske isprave izdane Dubrovniku. Ima i ranijih izdanja, ali je najnovije – M. Marković: *Vizantinske povelje Dubrovačkog arhiva,* Beograd 1952. Jedan novootkriveni dokument na grčkom iz 1237. izdao je i objasnio, uz savršenije izdanje i komentar i ranije poznatih isprava iz 1237. i 1251, Franjo Barišić u radnji: *Pismo Mihaila II. Anđela dubrovačkom knezu iz 1237* (Zbornik radova Vizantološkog instituta u Beogradu, IX, Beograd 1966).

[246] Tu su ispravu već ranije objelodanili G. Čremošnik i A. Solovjev, a u najnovije doba J. Lučić:

Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu u XIII stoljeću (Rad Jugoslavenske akademije, 359, str. 158, Zagreb 1971.

[247] J. Lukarević, str. 33, 40; B. Krekić: *Y eut-il des relations directes entre Dubrovnik (Raguse) et l'empire de Nicee?* (Byzantinische Forschungen, Internationale Zeitschrift für Byzantinistik, Band IV, Amsterdam 1972).

[248] *Monumenta ragusina, V,* str. 43, 51.

[249] Dž. Rastić, str. 111.

[250] B. Krekić: *Dva dokumenta o Krfu u XIII veku* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, III, Novi Sad 1958).

[251] Među ostalim – T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik, IV,* str. 188, 334–336, 396–397, *V,* str. 122–123, *VI,* str. 493–494; J. Lučić: *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz Dubrovačkog arhiva, I. dio* (Arhivski vjesnik, X, str. 119, 128–130, Zagreb 1967); Bogumil Hrabak: *Trgovina arbanaškom i krfskom solju u XIII, XIV i XV stoljeću* (Godišnjak Balkanološkog instituta Balcanica, III, Beograd 1972).

[252] O trgovini i opskrbi žitom u Dubrovniku, u ovo i kasnije doba, mnogo se pisalo. Vidjeti među ostalim – Dušanka Dinić-Knežević: *Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, X, Novi Sad 1967); B. Hrabak u raznim raspravama, među ostalim: *Exportation des cereales de l'Albanie aux XIVe et XVe siècles* (Studia albanica, Nr. 2, Priština 1968); *Izvoz žitarica iz grčkih oblasti u XIII, XIV i XV stoleću* (Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971; *Izvoz žitarica iz Osmanlijskog carstva u XIV, XV i XVI stoleću, Udio Dubrovčana u prometu »turskim žitom«,* Priština 1971.

[253] Za Zadar vidjeti *Diversa Notariae,* 5 fol. 126, 6 fol. 111 v; *Diversa Cancellariae,* 8 fol 122 v, 128–128 v, 144.

[254] B. Krekić: *O najranijim dodirima Dubrovnika s Egiptom i Sirijom* (Zadarska revija, X br. 3, Zadar 1961).

[255] Vidjeti među ostalim – J. Manken: *Dubrovački patricijat,* str. 192.

[256] *Monumenta ragusina, V,* str. 358.

[257] *Monumenta ragusina, I,* str. 272–274, *II,* str. 3.

[258] Dž. Rastić, str. 147.

[259] Poglavlje XIV. sedme knjige *Statuta dubrovačkog;* Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 114, *III,* str. 329; *Monumenta ragusina, II,* str. 3; *Diversa Cancellariae,* 12 fol. 237, 15 fol. 19; *Diversa Notariae,* 6 fol. 44 v, 59 v, 159 v.

[260] *Monumenta ragusina, V,* str. 349.

[261] Za 1235. vidjeti ispravu u uvodu akademijina (JAZU) izdanja *Statuta dubrovačkog,* str. LXIV, LXVI. Za 1268. vidjeti J. Lučić: *Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz Dubrovačkog arhiva, II dio* (Arhivski vjesnik, XIII, str. 382, 389. Zagreb 1970). Za ostale vidjeti odnosna poglavlja u dodacima *Statutu dubrovačkom.*

[262] V. Foretić: *Dubrovački arhiv u srednjem vijeku* (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VI–VII, Dubrovnik 1960).

[263] *Monumenta ragusina, I,* str. 141.

[264] O ropstvu u starom Dubrovniku dosta se pisalo. Vidjeti među ostalim – A. Solovjev: *Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1946); Vuk Vinaver: *Ropstvo u starom Dubrovniku* (1250–1650), Istoriski pregled, 1, Zagreb 1954; V. Vinaver: *Crno roblje u starom Dubrovniku* (1400–1600), Istoriski časopis, V, Beograd 1954–1955. Zbirka izvora – M. Dinić: *Građa o trgovini robljem* (Iz Dubrovačkog arhiva, III, Beograd 1967).

[265] Tako to shvaćam i prema cijelom kontekstu XXIX. poglavlja *Statuta dubrovačkog,* sa čime se slaže i tumačenje te riječi u Du Cangeovu rječniku. Drukčije misli J. Lučić.

[266] Vidjeti među ostalim *Monumenta ragusina, II,* str. 29, 62, 118, 154–155.

[267] *Homines qui morantur in villis vel casalibus monisteri Lacrimonensis* i *homines qui morantur in villis archiepiscopi. Villa* znači selo, *casale* može značiti kuću ali i selo. Ovdje nesumnjivo znači selo, a »in villis et casalibus« je tautologija, česta u srednjovjekovnim dokumentima.

[268] Na agrarne prilike osvrnut ćemo se još u idućim razdobljima. Od literature zasad možemo općenito spomenuti brojne rasprave J. Lučića s odgovarajućim citatima, sve to sintetizirano u njegovoj

radnji: *Prošlost Dubrovačke Astareje...;* Dragan Roller: *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća,* Zagreb 1955; Antonio Degl'Ivellio: *Saggio d'uno studio critico sulla colonia e contadinaggio nel territorio di Ragusa,* Ragusa 1873.

[269] O svemu ovome vidjeti – Š. Ljubić: *Listine, I,* str. 151; *Monumenta ragusina, II,* str. 119–120, *V,* str. 22.

Razdoblje 1358–1526.

[1] Š. Ljubić: *Listine III,* str. 368–369, 377. O značenju ove godine i o posljedicama za kasnije vrijeme vidjeti – V. Foretić: *Godina 1358. u povijesti Dubrovnika* (Starine Jugoslavenske akademije, 50, Zagreb 1960).

[2] *Monumenta ragusina, II,* str. 208–218.

[3] Ovu uputu objelodanio je Antonije Vučetić u zbirci *Spomenici dubrovački* (časopis Srđ, str. 458–464, Dubrovnik 1906).

[4] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1,* str. 86–90.

[5] Isti zbornik, str. 90–91.

[6] Isti zbornik, str. 99–100.

[7] *Monumenta ragusina, III,* str. 229–230.

[8] M. Rešetar: *Zastava i grb Dubrovačke republike* (u djelu: Dubrovačka numizmatika, I, Sremski Karlovci 1924).

[9] J. Radonić: nav. zbornik, str. 84–85 ali netočno pod 1358.

[10] G. Novak: *Vunena industrija u Dubrovniku do sredine XVI stoljeća* (Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931); Ivan Božić: *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV–XV veku* (Istoriski glasnik, 1. Beograd 1948); D. Roller: *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću,* str. 5–91, Zagreb 1951; D. Dinić-Knežević: *Petar Pantela, trgovac i suknar u Dubrovniku* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XIII, 1. Novi Sad 1970).

[11] O svemu ovome vidi mnoštvo dokumenata u zbornicima – Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusinae cum Regno Hungariae,* Budapest 1887; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje; Monumenta ragusina, II, III, IV;* M. Dinić: *Odluke veća Dubrovačke republike, I. knjiga,* 1380–1383, Beograd 1951; *II. knjiga* 1384–1389, Beograd 1964. Srpska akademija je u redakciji M. Dinića nastavila izdavanje zapisnika dubrovačkih vijeća.

[11b] Kako se vidi iz obrade, ova organizacija vlasti važi u mnogočemu i za slijedeća vremenska razdoblja. Osim već spomenutih djela vidjeti:

O bratovštinama i kaznačinama – K. Vojnović: *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj, I–II,* Zagreb 1899; Radoslav Grujić: *Kaznačine u Konavlima XVI veka* (Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931); Ante Marinović: *Lopudska universitas* (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, I, Dubrovnik 1952); A. Marinović: *Lokalne samouprave u Dubrovačkoj republici* (časopis Dubrovnik, XIII, br. 1, Dubrovnik 1970) i druge radove raznih autora.

O vojnoj organizaciji – Karlo Kovač: *Crtice o statistici i o vojničkim ustanovama u Republici dubrovačkoj* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXVIII, dvobroj 3–4, Sarajevo 1916); Lukša Beritić: *Vojna organizacija u starom Dubrovniku* (Dubrovački vjesnik, VII, br. 284, Dubrovnik 1956); L. Beritić: *Utvrđenja grada Dubrovnika,* Zagreb 1955; L. Beritić: *Stonske utvrde,* Dubrovnik 1958; L. Beritić: *Dubrovačka artilerija,* Beograd 1960.

O zastavi, osim spomenutog Rešetara, vidjeti – Josip Luetić: *O državnoj zastavi Dubrovačke republike* (Pomorski zbornik, 5, Zagreb 1967); J. Luetić: *Još o državnoj zastavi Dubrovačke republike* (časopis Dubrovnik, XI, br. 1, Dubrovnik 1968).

O konzulima vidjeti – Ilija Mitić: *Dubrovački konzuli i konzularna služba od najranijih vremena do potresa 1667. g.,* Dubrovnik 1972, te u drugim autorovim specijalnim radovima. Također vidjeti posebnu podseriju Arhiva Dubrovačke Republike u seriji *Pomorstvo* pod nazivom *Assembleae et consulatus maris,* te prikaz o tome – Zdravko Šundrica: *Dubrovački pomorski konzulat...* (Pomorstvo, br. 9, Rijeka 1954).

[12] Glavni su izvor za ovo potpoglavlje zapisnici dubrovačkih vijeća (objelodanjeni u *Monumenta ragusina, II, III),* dopisi i upute iz serije *Litterae et commissiones* (objelodanjene u – J. Tadić: *Pisma i uputstva Dubrovačke republike, I, 1358–1380,* Beograd 1935), razne isprave, od kojih su dvije najvažnije u – F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 168–171, 174–175. Obrada u djelima – K. Jireček: *Srbský cář Uroš, král Vlkašin a Dubrovčané* (Časopis Království Českého, IX, Praha 1886); Vasilije S. Marković: *Odnosi Dubrovčana sa Srbijom od 1358. do 1362. god.* (Letopis Matice srpske, 244, Novi

Sad 1907); Miloš L. Zečević: *Ratovanje Vojinovića sa Dubrovnikom*, Beograd 1908; D. Gruber: *Dalmacija za Ludovika I* (Rad Jugoslavenske akademije 166, 168, 170, Zagreb 1906–1907).

[13] Od objelodanjenih izvora vidjeti one u *Monumenta ragusina, IV*, te u J. Tadića: *Pisma i uputstva Dubrovačke republike;* isprave objelodanjene u – F. Miklošič: *Monumenta serbica*, str. 179–181, 183–184 i Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I*, str. 104–105, 109, 114–115. O ovome vremenu vidjeti u raspravi – K. Jireček: *Srbský cář Uroš, král Vlkašin a Dubrovčané*. Posebna je studija M. Dinić: *O Nikoli Altomanoviću*, Beograd 1932. Vidjeti najnovije – Rade Mahaljčić: *Kraj srpskog carstva*, Beograd 1975.

[14] Objelodanjeni izvori u *Monumenta ragusina, IV* i J. Tadić: *Pisma i uputstva*...; isprave u – F. Miklošič: *Monumenta serbica*, str. 176, 186–190. Vidjeti među ostalim – V Ćorović: *Kralj Tvrtko I. Kotromanić*, Beograd 1925; M. Perojević: *Ban Stjepan Tvrtko – Kralj Stjepan Tvrtko I* (u Napretkovoj *Povijesti... Bosne i Hercegovine*); M. Dinić u spomenutoj već studiji: *O Nikoli Altomanoviću*, osobito u dodatku pod naslovom *Kako je i kada Tvrtko I. zavladao Trebinjem, Konavlima i Dračevicom;* M. Dinić: *O krunisanju Tvrtka I. za kralja* (Glas Srpske akademije, CXLVII, Beograd 1932); D. Kovačević: *Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni;* D. Kovačević: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*.

[15] Izvori su, uz ostalo, zapisnici dubrovačkih vijeća objelodanjeni za ovo vrijeme u *Monumenta ragusina, IV* i u M. Dinić: *Odluke veća Dubrovačke republike, I*, na više mjesta; dopisi i upute objelodanjeni u – J. Tadić: *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*, na više mjesta. Osim toga su za ove godine važni zbornici izvora Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusinae cum regno Hungariae*, na više mjesta; Š. Ljubić: *Listine... IV*, Zagreb 1874, na više mjesta. Od starih dubrovačkih pisaca vidjeti Anonima, N. Ranjinu i Dž. Rastića na odgovarajućim mjestima. Literatura o predmetu – V. Klaić: *Povijest Hrvata, II-1*, str. 176–185, Zagreb 1900.; P. Matković: *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji Republike Dubrovačke* (Rad Jugoslavenske akademije, 7, str. 201–208, Zagreb 1869); i najnovije – B. Krekić: *Dubrovnik i rat oko Tenedosa* (1378–1381), Zbornik radova Srpske akademije, LIX, Beograd 1958.

[16] Za ovo poglavlje vidjeti slijedeće objelodanjene izvore – M. Dinić: *Odluke veća Dubrovačke republike, I–II*, na više mjesta; Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium*..., na više mjesta; F. Miklošič: *Monumenta serbica*, str. 200–202; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 124–125; J. Radonić: nav. zbornik, str. 118–119, 170–171.

[17] Za cijelo ovo vrijeme do 1389. važan je objelodanjeni izvor M. Dinić: *Odluke veća*..., na više mjesta. Za cijelo ovo doba važan je pak izvor – Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium*..., na više mjesta.

[18] F. Miklošič: *Monumenta serbica*, str. 209–212; G. Čremošnik: *Ugovor između kralja Tvrtka I. i Dubrovnika od 9. aprila 1387* (Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu, 1946).

[19] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 126–127.

[20] Isti zbornik, str. 172–175.

[21] Isti zbornik, str. 231–140.

[22] Isti zbornik, str. 420–429.

[23] Isti zbornik, str. 129–133.

[24] Isti zbornik, str. 245.

[25] Isti zbornik, str. 259–261.

[26] Isti zbornik, str. 490–495.

[27] Isti zbornik, str. 495–497.

[28] Isti zbornik, str. 159–163, 265–267.

[29] Ovo vrijeme je u povijesnoj literaturi prilično obrađeno. O pojedinim moćnim feudalcima vidjeti – F. Šišić: *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, Zagreb 1902; J. Radonić: *O knezu Pavlu Radenoviću*, Novi Sad 1901; J. Radonić: *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić Kosača* (Archiv für slavische Philologie, XIX. Band, Berlin 1896). O stjecanju Primorja također se dosta pisalo, u najnovije vrijeme – J. Lučić: *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje Dubrovačkog Primorja 1399–1405* (Arhivski vjesnik XI–XII, Zagreb 1968–1969). Autor je pri tome objelodanio i dokumente. O nastojanju oko stjecanja Korčule, Hvara i Brača – V. Foretić: *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420.* str. 105–106, 130–131, 147–160.

[30] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium*..., str. 196.

[31] Š. Ljubić: *Listine... VI,* str. 109, Zagreb 1878.
[32] Š. Ljubić: *Listine VI,* str. 133–134.
[33] Š. Ljubić: *Listine VI,* str. 138.
[34] Š. Ljubić: *Listine VI, str. 237–238.*
[35] *Š. Ljubić: Listine VI,* str. 245.
[36] Š. Ljubić: *Listine... VII,* str. 3, 8, Zagreb 1882.
[37] J. Radonić: nav. zbornik, str. 217–220.
[38] Opširnije sam ovo obradio u radnji: *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420,* str. 174–214.
[39] Sima Ćirković: *Istorija srednjovekovne bosanske države,* str. 211, Beograd 1964.
[40] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 437.
[41] Isti zbornik, str. 437–439.
[42] Isti zbornik, str. 439–441.
[43] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 198–199.
[44] Hazim Šabanović: *Bosanski pašaluk,* str. 26, Sarajevo 1959.
[45] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 501–502.
[46] Isti zbornik, str. 502–503.
[47] Isti zbornik, str. 446.
[48] O tim vezama Dubrovnika s Balšićima više u – F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 202–204; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 109–114.
[49] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 205–207; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 120–123.
[50] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 207–209; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 136–139.
[51] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 215–216; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 140–147.
[52] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 180–181.
[53] *Reformationes,* 27, fol. 7–8.
[54] *Reformationes,* 27, fol. 61–61 v, 85–88 v, 132.
[55] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, II,* str. 213, Beograd 1934.
[56] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 218–219.
[57] Isti zbornik, str. 182, 183–184.
[58] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, II,* str. 218.
[59] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 186–188.
[60] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, II,* str. 219.
[61] Isti zbornik, str. 222–223.
[62] Isti zbornik, str. 219–220.
[63] Isti zbornik, str. 220–221.
[64] K. Jireček u kritici Novakovićeve knjige *Srbi i Turci XIV i XV veka* (Archiv für slavische Philologie, XVII, str. 263, Berlin 1895).
[65] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 196–197.
[66] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, II,* str. 225.
[67] Nikola Jorga: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, II,* str. 96–98, Paris 1899.
[68] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 151–154, 200–204.
[69] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 248, 741.
[70] O zavisnosti Hranića i Pavlovića o Ishak-begu vidjeti u – F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 301, a o Turcima u Bosni 1415. i plaćanju danka nekih vazala u – Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 249–250.
[71] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 226–227.
[72] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, II,* str. 11–21.
[73] O prvim dodirima s Turcima vidjeti u – I. Božić: *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku,* Beograd 1952, a o fiskalnoj politici Stefana Lazarevića i Đurđa Brankovića u Novom Brdu i Srebrenici – M. Dinić: *Za istoriju rudarstva u srednjevekovnoj Srbiji, I–II,* Beograd 1955. i 1962, u poglavljima o Novom Brdu i Srebrenici.
[74] Povelje o stjecanju Konavala – F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 284–296, 300–315, 321–325, 336–352; Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 293–301, 309–313, 503–504, 557–563, 567–616. Povijesna literatura – J. Radonić: *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-*

Kosača; Aleksa Ivić: *Radoslav Pavlović* (Letopis Matice srpske, 245, poglavlje III, Novi Sad 1907); R. Grujić: *Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka* (Spomenik Srpske akademije, LXVI, str. 16–36, Beograd 1926).

[75] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 554–557.

[76] V. Ćorović: *Historija Bosne,* str. 421.

[77] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 304–305; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 503–504.

[78] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 316–318; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 316–318.

[79] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 207–208; M. Perojević: u Napretkovoj *Povijesti... Bosne i Hercegovine,* str. 466.

[80] Napretkova *Povijest... Bosne i Hercegovine,* str. 470–472; S. Ćirković: *Istorija srednjovekovne bosanske države,* str. 254–255, 258–259.

[81] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 319.

[82] V. Ćorović: *Sandalj Hranić u Dubrovniku* (Bratstvo sv. Save, XVII, Beograd 1923).

[83] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 249.

[84] Povelje u – Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 617–632, *II,* str. 227–231. Povijesna literatura – A. Ivić: *Radoslav Pavlović;* Ćiro Truhelka: *Konavoski rat* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1917); V. Ćorović: *Despot Đurađ prema Konavoskom ratu* (Glas Srpske akademije, CX, 1923).

[85] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, I,* str. 33–46.

[86] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 424–425, 428–430, 433–436.

[87] Za ove činjenice saznajemo iz dopisa dubrovačke vlade svojim poslanicima na Porti od 22. ožujka 1441. *(Litterae et commissiones,* 3 fol. 16) i iz upute date 2. kolovoza 1441. poslaniku Petru Primu, upućenom rumelijskom paši *(Litterae et commissiones,* 3 fol. 18 v). Dio ove upute objelodanio je M. Dinić: *Građa za istoriju Beograda u srednjem veku, II,* str. 47, Beograd 1958.

[88] M. Dinić; ista *Građa,* str. 74–76.

[89] M. Dinić: *Za istoriju rudarstva u srednjevekovnoj Srbiji, II,* str. 46–47.

[90] *Litterae et commissiones,* 12 fol. 213–218. Kratak sadržaj u – N. Jorga: *Notes et extraits* II, str. 371–374.

[91] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 223.

[92] *Acta Consilii Rogatorum,* 7 fol. 222.

[93] N. Jorga: *Notes et extraits. II.* str. 378.

[94] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 16–17.

[95] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 18–19.

[96] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 642.

[97] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 20 v.

[98] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 23, 25 v.

[99] Za ovu okolnost doznajemo iz upute date 2. kolovoza 1441. poslaniku Petru Primu, upućenom rumelijskom paši *(Litterae et commissiones,* 13 fol. 19).

[100] Ipak o svemu tome vidjeti i *Acta Consilii Rogatorum,* 43 fol. 11–12 v.

[101] S. Ćirković: *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba,* str. 52, Beograd 1964.

[102] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 379.

[103] M. Dinić: *Za istoriju rudarstva u srednjevekovnoj Srbiji, II,* str. 60.

[104] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 378.

[105] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 38 v–40 v.

[106] J. Tadić: *Promet putnika u starom Dubrovniku,* str. 87, Dubrovnik 1939.

[107] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 41–42, 45.

[108] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 46–50.

[109] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 55–59.

[110] Obje isprave u – Ć. Truhelka: *Tursko-slovjenski spomenici Dubrovačke arhive,* str. 8–11, Sarajevo 1911.

[111] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 391; Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 443.

[112] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 386.

[113] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 436–439.

[114] O politici Dubrovnika u to doba vidjeti u – B. Krekić: *Učešće Dubrovnika u ratovima protiv Turaka 1443. i 1444. g.* (Zbornik radova Srpske akademije, XXXVI, Beograd 1953).

[115] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 390.

[116] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 395; Jireček-Radonić: *Istorija Srba, I,* str. 367–368.

[117] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 396.

[118] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 443; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje I – 1,* str. 443.

[119] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 449, 453; J. Radonić: nav. zbornik, str. 467–471.

[120] Jireček-Radonić: *Istorija Srba I,* str. 367, Beograd 1952.

[121] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 458, 459; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje,* str. 482; N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 403.

[122] Jireček-Radonić: *Istorija Srba I,* str. 369, Beograd 1952.

[123] N. Jorga: *Notes et extraits II,* str. 403.

[124] N. Jorga: *Notes et extraits II,* str. 409, 412.

[125] Vidjeti o tome u uputi datoj 27. lipnja 1445 fra Antunu iz Napulja, poslaniku kod pape *(Litterae et commissiones,* 13 fol. 175 v).

[126] *Litterae et commissiones,* 13 fol. 168–168 v.

[127] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma II,* str. 11–21, 30–32.

[128] Vidjeti za jedno i drugo *Litterae et commissiones,* 13 fol. 203–203 v.

[129] Povelja nije sačuvana, ali o njoj postoji jasan spomen u uputi dubrovačkim poslanicima odaslanim Porti 1458, što je objelodani Lujo Vojnović: *Dubrovnik i Osmansko carstvo,* str. 253, Beograd 1898. Vidjeti i Dž. Rastić, str. 294. U novijoj povijesnoj literaturi – Jireček-Cvjetković: *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka,* str. 49, Dubrovnik 1915; Friedrich Kraelitz: *Osmanische Urkunden in turkischer Sprache aus der Hälfte des 15. Jahrhunderts,* Wien 1921; Franz Babinger: *Raguse (Encyclopédie de l'Islam III,* Leiden 1936).

[130] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 35–45.

[131] V. Ćorović: *Historija Bosne,* str. 450, 455; S. Ćirković: *Istorija srednjovekovne bosanske države,* str. 272.

[132] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 100–108.

[133] H. Šabanović: *Bosanski pašaluk,* str. 27–31, 35.

[134] D. Kovačević: *Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa* (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XI, Sarajevo 1960).

[135] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 115–117.

[136] S. Ćirković: *Herceg Stefan Vukčić-Kosača...*, str. 106.

[137] V. Ćorović: nav. djelo, str. 489–490; S. Ćirković: nav. djelo, str. 83–87, 91.

[138] Ovaj rat i prilike u vezi s njime znatno su obrađeni u novoj povijesnoj literaturi. Vidjeti među ostalim – V. Ćorović: nav. djelo (osobito str. 490, 496, 497, 498, 499, 503, 510); I. Božić: nav. djelo (osobito str. 120, 121); S. Ćirković: *Istorija srednjovekovne bosanske države* (osobito str. 292–297); S. Ćirković: *Herceg Stefan Vukčić-Kosača...*, (osobito str. 121–145, 148–149, 172–173, 176, 178, 224, 288, 305, 379).

[139] O svim ovim uzrocima neprijateljstva vidjeti osim već citiranog u prethodnom poglavlju – Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 474–479, 481, 488–503, 510; N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 445.

[140] Š. Ljubić: *Listine, IX,* str. 123, 304. Vidjeti – Ignacij Voje: *Sukno iz Hercegnovega* (Zgodovinski časopis, XIX–XX, Ljubljana 1965–1966).

[141] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-2,* str. 515–522.

[142] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 444–447.

[143] *Acta Consilii Rogatorum,* 12 fol. 133 v.

[144] U izdanju Nodila, str. 319.

[145] U izdanju Nodila, str. 256.

[146] *Acta Consilii Rogatorum,* 12 fol. 137–137 v.

[147] I. Božić: nav. djelo, str. 121, gdje je i citat sultanove zakletve.

[148] *Acta Consilii Rogatorum,* 12 fol. 210–210 v.

[149] *Debita pro communi,* 1 fol. 195–196 v. Vidjeti pisanje Anonima i N. Ranjine u Nodilovu izdanju, str. 62, 256.

Radnička biblioteka

[150] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 447–450; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 118–121.

[151] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 451–456; Lj. Stojanović: nav. zbornik str. 133–138.

[152] J. Radonić: nav. zbornik, str. 544–548, 551–552.

[153] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 65, 167.

[154] Š. Ljubić: *Listine, IX,* str. 411–412, 413.

[155] Š. Ljubić: *Listine, IX,* str. 415–416.

[156] Š. Ljubić: *Listine, IX,* str. 421–422, 423–428, 434, 440, 449–450, 456; M. Dinić: *Trg Drijeva i okolina u srednjem veku,* str. 136–138.

[157] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 457–463; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 66–72.

[158] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 465–469; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 72–75.

[159] *Acta Consilii Rogatorum,* 14 fol. 49.

[160] *Acta Consilii Rogatorum,* 14 fol. 51 v, 52 v.

[161] O tom provižjunu vidjeti – M. Dinić: *Dubrovački tributi* (Glas Srpske akademije, 168, str. 49–50, Beograd 1935).

[162] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 469–472.

[163] Ovo vrijeme također obrađuju I. Božić (nav. djelo) te V. Ćorović i S. Ćirković u svojim općim povjesnicama Bosne. Vidjeti i M. Dinić: *Trg Drijeva i okolina u srednjem veku;* Radovan Jerković: *Dvije stare tvrđave na ušću Neretve* (kalendar Napredak, Sarajevo 1941).

[164] M. Dinić: *Građa za istoriju Beograda u srednjem veku, II,* str. 67–68.

[165] J. Radonić: nav. zbornik, str. 603–605.

[166] Uputu poslanicima vidjeti u – J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 14–21, Beograd 1935.

[167] O tijeku pregovora osim spomenutog nešto je objelodanio J. Radonić (nav. zbornik, str. 21–25).

[168] Ć. Truhelka: *Tursko-slovjenski spomenici Dubrovačke arhive,* str. 16–19.

[169] Gliša Elezović: *Turski spomenici, I-1,* str. 24–25, Beograd 1940.

[170] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 121.

[171] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 485–491; Lj. Stojanović: nav. zbornik, 162–167.

[172] Š. Ljubić: *Listine, X,* str. 166, Zagreb 1891.

[173] Š. Ljubić: *Listine, X,* str. 179.

[174] O padu Bosne i događajima s time u vezi objelodanili su dubrovačke dokumente i pisali o tome – F. Rački: *Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke općine naprama Bosni i Turskoj godine razsapa bosanske kraljevine* (Starine, 6, Zagreb 1874) i Ć. Truhelka: *Dubrovačke vijesti o godini 1463* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXII, Sarajevo 1910). Najnovije o tome, s osvrtom na ranija pisanja – D. Kovačević: *Pad Bosanske srednjovjekovne države po dubrovačkim izvorima* (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XIV, Sarajevo 1963).

[175] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 485; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 76.

[176] Š. Ljubić: *Listine, X,* str. 237; Anonim i N. Ranjina u Nodilovu izdanju, str. 64, 261.

[177] Š. Ljubić: *Listine, X,* str. 253–254, 254–255, 257, 259, 269, 293.

[178] Objelodanili L. Vojnović: *Dubrovnik i Osmansko carstvo,* str. 234–241 i Vicko Lisičar: *Program dubrovačkog senata za doček pape Pija II (1464)* (Croatia sacra, br. 58, Zagreb 1933).

[179] M. Dinić: *Zemlje hercega svetoga Save* (Glas Srpske akademije, 182, str. 244–248, Beograd 1940).

[180] H. Šabanović: *Bosanski pašaluk,* str. 46.

[181] Među ostalim – J. Radonić: nav. zbornik, str. 685.

[182] Isti zbornik, str. 700, 712–713.

[183] Zbirku izvora, znatnim dijelom iz Dubrovačkog arhiva, s uvodom izdao J. Radonić: *Đurađ Kastriot Skenderbeg i Arbanija u XV veku* (Spomenik Srpske akademije, XCV, Beograd 1942); vidjeti među ostalim – B. Hrabak: *Dubrovčani i Đerđ Kastriot Skenderbeg* (Jubilarni broj Perparimija, Priština 1967).

[184] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 245, 246; G. Elezović: nav zbornik, str. 151.

[185] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 247–248, 249.
[186] M. Dinić: *Trg Drijeva...*, str. 118.
[187] Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 249–250.
[188] Isti zbornik, str. 279–280.
[189] M. Dinić: *Trg Drijeva...*, str. 112–113, 140–141.
[190] L. Vojnović: *Dubrovnik i Osmansko carstvo,* str. 64.
[191] Ć. Truhelka: nav. zbornik, str. 48–49, 50–51, 52–53, 57, (iste dokumente objelodanio kasnije Lj. Stojanović); G. Elezović: nav. zbornik, str. 178–179, 182–183.
[192] G. Elezović: nav. zbornik, str. 184–185.
[193] Ć. Truhelka: nav. zbornik, str. 57–58 (također Lj. Stojanović).
[194] Ć. Truhelka: nav. zbornik, str. 59 (također Lj. Stojanović).
[195] G. Elezović: nav. zbornik, str. 184–185.
[196] Ć. Truhelka: nav. zbornik, str. 59–60.
[197] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 526–528; Lj. Stojanović: nav. zbornik, str. 284–287.
[198] Ć. Truhelka: nav. zbornik, str. 66–67 (također Lj. Stojanović).
[199] Ć. Truhelka u članku *Rasulo Hercegovine* u navedenom zborniku, str. 174.
[200] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium...*, str. 810–816.
[201] Objelodanio A. Vučetić u Srđu, V, str. 608, Dubrovnik 1906.
[202] Ovu ispravu kralja Vladislava objelodanio je Joseph Hammer u djelu *Geschichte des Osmanischen Reiches, Zweyter Band,* str. 618–620, Pest 1828. Odlomak o Dubrovniku na str. 617.
[203] Dokumente za ovo vrijeme ne citiramo pojedinačno, jer ih je veliko mnoštvo u edicijama – Ć. Truhelka: *Tursko-slovjenski spomenici Dubrovačke arhive;* Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma,* II i G. Elezović: *Turski spomenici,* gdje ih je lako naći. Povijesnu obradu nalazimo u djelima – I. Božić: *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku;* I. Božić: *Hercegovački sandžak-beg* (Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, I, 1948); Toma Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI veku,* Beograd 1973.
[204] Izvori o dubrovačko-mletačkim odnosima tijekom ovog vremena objelodanjeni su u raznim zbornicima. One iz Mletačkog arhiva objelodanili su: Š. Ljubić u *Listinama, IV, VI, VII* i Makušev-Šuflaj u *Ispravama za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji* (Starine, 31). Iz Dubrovačkog arhiva za doba 1359–1380. vidjeti – J. Tadić: *Pisma i uputstva Dubrovačke republike,* zapisnike dubrovačkih vijeća do 1389. u *Monumenta ragusina* i M. Dinić: *Odluke veća Dubrovačke republike.* Usto dosta za cijelo razdoblje 1358–1526. u Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium* i J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje.* Poneki dokument i u *Diplomatičkom zborniku, XII, XIII, XV* (Jugoslavenske akademije). U povijesnoj literaturi ovo je razdoblje sustavno obradio Š. Ljubić *(O odnošajih među Dubrovčani i Mletčani za ugarsko-hrvatskog vladanja u Dubrovniku,* Rad Jugoslavenske akademije, 17, Zagreb 1871). Dubrovačko-mletačkih odnosa dotiču se i drugi povjesničari, kao npr.: Momčilo Spremić: *Aragonci i Dubrovnik,* Beograd 1971. i T. Popović: *Dubrovnik i Turska u XVI veku.*
[205] J. Tadić: *Pisma i uputstva Dubrovačke republike,* str. 17; Š. Ljubić: *Listine, IV,* str. 93.
[206] *Monumenta ragusina, III,* str. 69.
[207] T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik...*, str. 548, Zagreb, 1914.
[208] Š. Ljubić: *Listine, VII,* str. 256–258.
[209] Frano Radić: *Prilog za povijest slavenskog juga g. 1448* (Starine, 27, str. 232, 235, Zagreb 1895).
[210] Makušev-Šuflaj: *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji,* str. 39–40.
[211] M. Spremić: *Dubrovnik i Aragonci,* str. 179–180.
[212] Makušev-Šuflaj: nav. zbornik, str. 43.
[213] Š. Ljubić: *Listine, X* – autor je na str. 178–179 ispravno datirao ovaj dopis s 8. kolovoza 1461, a Makušev-Šuflaj (nav. zbornik) neispravno, možda i tiskarskom pogreškom, 1441.
[214] Š. Ljubić: *Listine, X,* str. 226–227; Ignac Voje: *Sukno iz Hercegnovoga* (Zgodovinski časopis, XIX–XX. Ljubljana 1965–1966).
[215] O mletačko-dubrovačkoj napetosti tijekom XV. st. – M. Spremić: *Dubrovnik i Aragonci,* str. 174–181. O ometanju dubrovačke trgovine vidi i B. Hrabak: *Gusarstvo i presretanje pri plovidbi u Jadranskom i Jonskom moru u drugoj polovici XV veka* (Vesnik Vojnog muzeja Jugoslavenske narodne armije, broj 4, Beograd 1957).

[216] Makušev-Šuflaj: nav. zbornik, str. 48–49, 52–58.

[217] Vidjeti V. Makušev: *Monumenta historica Slavorum Meridionalium vicinorumque populorum, I,* Varšava 1874; tu su objelodanjeni odlomci Giustinianovih dopisa iz zbornika njegovih pisama u sveučilišnoj knjižnici u Bolonji, str. 315, 319–320.

[218] Potanje o ovome vidjeti – T. Popović: *Dubrovnik i Turska u XVI veku,* u raznim odlomcima na str. 15–62.

[219] Makušev-Šuflaj: nav. zbornik, str. 64.

[220] Š. Ljubić: *O odnošajih među Dubrovčani i Mletčani...,* str. 61–66.

[221] Među ostalim vidjeti o tome – D. Kovačević: *Dans la Serbie e la Bosnie médiévales: les mines d'or et d'or et d'argent* (Annales Economies Sociétés Civilisations, N^0 2, Paris 1960); B. Krekić: *Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, II, Novi Sad 1957); M. Spremić: *Aragonci i Dubrovnik,* str. 180–181, 282.

[222] O odnosima Jakina i Dubrovnika u ovom razdoblju vidjeti u – J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1,* str. VIII–XII, 103–106, 335–337, 361–377, 420–443; *I–2,* str. 835–842; *II–1,* str. 112–114; V. Makušev: *Monumenta, I,* str. 29–30, 111–118, 119, 126–127, 127, 127–130, 131–132, 133–135. Veze Dubrovnika sa srednjom Italijom jadranske obale obradio je davno već P. Matković: *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke. II. Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije* (Rad Jugoslavenske akademije, 15, Zagreb 1871).

[223] V. Makušev: *Monumenta, I,* str. 29–30; Mario Natalucci: *Ancona attraverso i secoli, I,* str. 511, Città di Castello 1960.

[224] I. Mitić: *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika,* str. 35, Dubrovnik 1973.

[225] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–2,* str. 497–498.

[226] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1,* str. 108–109.

[227] Jireček-Cvjetković: *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka,* str. 27, 71, Dubrovnik 1915.

[228] O odnosima Firence i Dubrovnika u ovom razdoblju – J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1,* str. XII–XIII, 109; *II–1,* str. 1, 3–6, 29–30, 31–33, 34, 35–37, 413–414; V. Makušev: *Monumenta..., I,* str. 345, 349, 350, 409, 424–425, 431, 433–438, 456, 457, 461–464, 473, 477, 479–480, 488.

[229] *Litterae et commissiones,* 16 fol. 237.

[230] O Soderiniju: *Acta Consilii Rogatorum,* 13 fol. 156–156 v, 156 v, 222, 223 v; *Litterae et commissiones* 18 fol. 28–31, 37 v – 39, 40–42; J. Gelčić: *Piero Soderini profugo a Ragusa. Memorie e documenti,* Ragusa 1894. s publikacijom raznih dokumenata; L. Vojnović: *Nikola Machiavelli nesugjeni sekretar dubrovački* (Glasnik Dubrovačkog učenog društva Sveti Vlaho, Dubrovnik 1929).

[231] Iacopo Nardi: *Istorie della città di Firenze...* u izdanju Torino 1852–1853. Volume primo str. 525, volume secondo str. 27–28.

[232] J. Lukarević u djelu *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* (Venetia 1605) na str. 126 govori o Soderiniju, te među ostalim u vezi s tim o dubrovačkim upravljačima i njemu kaže: »Imperoché i Padri lo salvarono, e mandarono Nicolò de Antivari in Roma, à dire al Papa, com'il Soderino era ito à Constantinopoli«. O ovoj okolnosti nismo našli arhivskih podataka, ali može se kao vjerojatno prihvatiti da je dubrovačka vlada naknadno, ciljajući na odlazak Soderinijev u Novi, kazala kako je otišao u Tursku, pa se u prenesenu smislu kasnije reklo »u Carigrad«.

[233] F. Rački: *Iz djela E. I. Crievića Dubrovčanina* (Starine, IV, str. 166–167, Zagreb 1872).

[234] *Litterae et commissiones,* 18 fol. 46–46 v, 97 v-98; 19 fol. 179–180.

[235] Za ovo poglavlje najvažniji su brojni dokumenti objelodanjeni u – J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–1* i *I–2.* Za vrijeme do 1389. vidjeti *Monumenta ragusina* i M. Dinić: *Odluke veća...* Važna je edicija dokumenata Thallóczy-Gelčić: *Diplomatarium...* U povijesnoj obradi vidjeti među ostalim – M. Spremić: *Aragonci i Dubrovnik;* J. Tadić: *Španija i Dubrovnik u XVI v.,* Beograd 1932.

[236] Vidjeti posebnu studiju – L. Vojnović: *Les Angevins a Raguse* (1384–1385), Paris 1913.

[237] O djelovanju Đorđića pišu također Anonim i N. Ranjina, str. 48–49, 240 te Dž. Rastić, str. 175. Uz ovo i nekoliko članaka J. Luetića (tako u časopisu Pomorstvo, br. 3, Rijeka 1955).

[238] V. Makušev: *Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda II,* str. 273–275.

[239] *Lamenta de Foris,* 17 fol. 37 v.

[240] Za veze s Engleskom do 1526. i poslije – J. Tadić: *Dubrovačko-engleska trgovina u XVI. stoleću* (Jadranska straža, VII, br. 6, Split 1929); J. Tadić: *Organizacija dubrovačkog pomorstva* (Istoriski časopis, I, sv. 1–2, str. 41, 51, Beograd 1948); Rudolf Filipović: *Shakespeareova Ilirija* (Filologija, 1, str. 135–136, Zagreb 1957); Monica Partrigde: *Odnosi Dubrovnika s Londonom u vrijeme Marina Držića 1508–1564* (Zbornik radova o Marinu Držiću, Zagreb 1969); V. Kostić: *Iz života Dubrovčana u Londonu u prvoj polovini XVI veka* (Anali Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, sveska 10, Beograd 1970); V. Kostić: *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine,* Beograd 1972; V. Kostić: *Dubrovnik i Engleska 1300–1650,* Beograd 1975 (u prilogu s izvorima iz Dubrovačkog i engleskih arhiva); T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XV. veku,* str. 113, 115, 431. – R. Filipović, M. Partrigde i V. Kostić imaju također dokumenata iz engleskih arhiva. Poznati francuski povjesničar Ferdinand Braudel u svom djelu o Mediteranu i mediteranskom svijetu u doba španjolskog kralja Filipa II, dosta se osvrće i na Dubrovnik, s podacima iz Dubrovačkog arhiva i ostalih izvora. Imao sam priliku upoznati se s engleskim autoriziranim prijevodom *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* objavljenim 1972. i izrađenim na temelju francuskog izdanja iz 1966. O plovidbenim vezama Dubrovnika s Engleskom XVI. st., već od 1515, vidjeti str. 616, 617, 621. Vidjeti i S. Antoljak: *Albanac Pavle iz Lješa »Rex Albanensium« (1396),* Vjetar-Godišnjak Arhiva Kosova, II–III, za 1966–67, Priština 1970).

[241] P. Matković: *Spomenici za dubrovačku povijest* (Starine, I, str. 78, Zagreb 1869); A. Theiner: *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia... I,* str. 178, Romae 1863.

[242] I. Manken: *Dubrovački patricijat u XV veku,* str. 154, 220.

[243] J. Lukarević, str. 63.

[244] J. Radonić: nav. zbornik, str. 197–198, 340–342.

[245] J. Gelčić: *Delle istituzioni marittime e sanitarie della Repubblica di Ragusa,* str. 19, Trieste 1882; K. Vojnović: *Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke* (Rad Jugoslavenske akademije, 108, str. 135, Zagreb 1892).

[246] Jireček-Cvjetković: *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka,* str. 312.

[247] J. Radonić: Dubrovačka akta i povelje, II–1, str. 508–509.

[248] Navedene bizantske isprave objelodanio M. Marković u već spomenutoj ediciji: *Vizantinske poveljе Dubrovačkog arhiva.* Za veze s Levantom – B. Krekić: *Dubrovnik i Levant (1280–1460);* B. Krekić: *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge.* Specijalno je djelo ruski pisana rasprava M. A. Andreeva: *Torgovij dogovor Vizantiji i Dubrovnika 1451 g. i istorija jego podgotovki* (Byzantinoslavica. VI, Praha 1936).

[249] *Acta Consilii Rogatorum,* 14 fol. 136; *Litterae et commissiones,* 14 fol. 232 v.

[250] *Acta Consilii Minoris,* 31 fol. 86 v. Kako je De Peretis i poslije slično pokušavao, o ovome nalazimo spomena i u kasnijim dopisima vlade. Dopis od 1. studenog 1520. objelodanio je J. Radonić u *Dubrovačka akta i povelje, II–1,* (o ovoj aferi na str. 203). O ovome, na temelju dubrovačkih i objelodanjenih mletačkih izvora, govori prikaz – T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI veku,* str. 101.

[251] Spomenuta tri arapska dokumenta objelodanio je G. Elezović u ediciji *Turski spomenici,* i to u svesku *1,* 1940, u srpskom prijevodu s komentarom, str. 871–897, a 1952. u svesku *2.* u francuskim regestima i faksimilima, str. 168–186. Mnogo je bolje i ispravnije izdanje, s originalima, prijevodima i faksimilima, ono Besima Korkuta u ediciji *Arapski dokumenti u Državnom arhivu u Dubrovniku,* sveska 3, Sarajevo 1969, kojega se i ja držim. Vidjeti među ostalim i dokumentaciju u Dubrovačkom arhivu – *Acta Consilii Rogatorum,* 33 fol. 127, 128 v, 138, 141 v, 144, 144 v, 145, 145 v, 149 v, 151, 153 v, 155, 163 v, 169 v, 170, 172, 229 v, 247 v, 280–281, 282, 286 v, 293 v; *Litterae et commissiones,* 18 fol. 60–60 v; 19 fol. 79 v–86.

Dubrovčani se jednom prilikom spominju i u zborniku arapskih priča *Tisuću i jedna noć.* O tome, u vezi s pitanjem spominju li se i Zadrani, pišu Fehim Bajraktarević u *Dubrovčani i Zadrani u »Hiljadu i jednoj noći«* (Istoriski časopis, V, Beograd 1954–1955) i B. Korkut u *Da li se i Zadrani spominju u »Hiljadu i jednoj noći«* (Prilozi za orijentalnu filologiju, VIII–IX, Sarajevo 1958–1959).

[252] G. Elezović: *Turski spomenici,* str. 923–933, 936–979. Sultanov dopis na turskom objelodanio Ć. Truhelka u *Tursko-slovjenski spomenici Dubrovačke arhive,* str. 151–152. Suvremeni latinski prijevod u *Litterae et commissiones,* 19 fol. 92–92 v.

[253] *Litterae et commissiones,* 19 fol. 162–162 v.

[254] Prijevodi Selimovih isprava Dubrovčanima u – G. Elezović: *Turski spomenici, I,* str. 1071–1073, 1078–1080, 1093–1104.

[255] T. Popović: nav. djelo, str. 96–98.

[256] Sve je ovo opisano u *Litterae et commissiones,* 19 fol. 184 v–185 v.

[257] Objelodanili su je B. Korkut u *Arapski dokumenti..., I–2,* str. 142–155, Sarajevo 1961, i Fehim Bajraktarević: *Dubrovačka arabica,* str. 143–158, Beograd 1962.

[258] Sultanove naredbe u talijanskom prijevodu u *Litterae et commissiones,* 19 fol. 185–185 v. Vidjeti i J. Radonić: nav. zbornik, str. 202–205.

[259] O svemu ovome T. Popović: nav. djelo, str. 124–129.

[260] J. Radonić: nav. zbornik, str. 214–215.

[261] T. Popović: nav. djelo, str. 106, 138, 139, 143.

[262] Vidjeti: *Stari dubrovački starinski statut iz g. 1277.* što ga je Mihajlo Peterković sa dodacima objelodanio u zborniku *Dubrovački zakoni i uredbe,* Beograd 1936, zatim *Novi carinski statut iz g. 1413,* s dodacima, neobjelodanjen, sada u Knjižnici Male braće u Dubrovniku, te CCXVI. poglavlje dubrovačke *Zelene knjige* i LXXVI. kartu iz *Žute knjige.*

[263] Š. Ljubić: *Listine, IX,* str. 420, Zagreb 1890.

[264] Š. Ljubić: *Listine, IX,* str. 449. Zagreb 1890.

[265] Š. Ljubić: *Listine, VIII,* str. 143, Zagreb 1886.

[266] Š. Ljubić: *Listine, X,* str. 178–179, Zagreb 1891.

[267] Makušev-Šuflaj: *Isprave...,* str. 58–59.

[268] Našao sam je prepisanu u arhivu mletačkih glavnih providura u Zadru (u sklopu Historijskog arhiva), u svežnju pod naslovom *Atti del Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania Francesco Molin dall'anno 1623 all'anno 1625,* fol. 172.

[269] U ediciji J. J. Hanel: *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae,* str. 226, 229, Zagreb 1877.

[270] Š. Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae, I,* str. 138–139, Zagreb 1876.

[271] Vidjeti – M. Gecić: *Dubrovačka trgovina solju u XIV v.*

[272] Među ostalim – D. Dinić-Knežević: *Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, X, Novi Sad 1967; D. Dinić-Knežević: *Promet žitarica između Dubrovnika i zaleđa u srednjem veku* (Godišnjak... XII/ 1, 1969); B. Hrabak: *Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine u primorje od kraja XIII do početka XVII veka* (Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, XIV, Sarajevo 1953); Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 828, 833; *Acta Consilii Minoris,* 28 fol. 111 v.

[273] Vidjeti među ostalim – D. Dinić-Knežević: *Trgovina drvetom u Dubrovniku u XIV veku* (Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XIX/1, 1971); *Diversa Notariae,* 19 fol. 11, g. 1434; 24 fol. 69 v, g. 1440; 25 fol. 37, g. 1441; *Procurae,* 10 a fol. 31 v, g. 1502; Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 668.

[274] O kamenarstvu i graditeljstvu osobito ima podataka u zapisnicima dubrovačkih vijeća i arhivskim serijama *Diversa Notariae, Diversa Cancellariae* i *Debita,* koje je osobito iskoristio u raznim svojim radovima C. Fisković, a i ostali povjesničari. Među ostalim posebno – C. Fisković: *Prvi dubrovački graditelji,* Dubrovnik 1955. i *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku,* Zagreb 1947. O crijepovima i opekama vidjeti među ostalim – Ž. Muljačić: *Kupari nekad i danas* (Naše more, V, br. 1, Dubrovnik 1958).

[275] Vidjeti o tome – V. Foretić: *Iz povijesti korčulanske brodogradnje* (časopis Brodogradnja, III, br. 1, 2, Zagreb 1952). Tekst se inače nastavlja i kroz brojeve 3–6.

[276] O dubrovačko-dalmatinskoj slikarskoj školi postoji opsežna literatura, a ima i objelodanjenih arhivskih izvora. Među ostalim – K. Kovač: *Nicolaus Ragusinus und seine Zeit,* Wien 1917; više djela Lj. Karamana; J. Tadić: *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII–XVI v., I–II,* Beograd 1952; Vojislav J. Đurić: *Dubrovačka slikarska škola,* Beograd 1953; Kruno Prijatelj: *Slikar Blaž Jurjev,* Zagreb 1965.

[277] C. Fisković: *Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. stoljeća* (Starohrvatska prosvjeta, III. serija, svezak 1, str. 204, 229–230, Zagreb 1949.

[278] L. Beritić: *Ivan Krstitelj de Tollis* (Izdanja Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, 8, 1954); C. Fisković: *Ivan Rabljanin* (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VII–VIII, 1957–1959).

[279] A. Liepopilli: *Slavensko bogoslužje u Dubrovniku* (Rad Jugoslavenske akademije, 220, Zagreb 1919); M. Dinić: *Slavenska služba na teritoriji Dubrovačke republike u srednjem veku* (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, str. 50–65, Beograd 1934; M. Dinić: *Chiuriliza slovenskih popova dubrovačke građe* (Prilozi..., knj. 26, sveska 3–4, 1960).

[280] *Vatikanski Hrvatski molitvenik* i *Dubrovački psaltir,* dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka, za štampu priredio i uvodom popratio Dr. Franjo Fancev. Dodatak: *Najstariji štampani hrvatski molitvenik,* za štampu priredio Dr. Ciro Giannelli, Zagreb '1934; M. Rešetar: *Primorski lekcionari XV. veka* (Rad Jugoslavenske akademije, 134 i 136, Zagreb 1898).

[281] O tome 364. poglavlje u dubrovačkoj *Zelenoj knjizi.*

[282] Vidi seriju XXX-1, knjigu 9a, u Dubrovačkom arhivu.

[283] J. Tadić: *Pisma i uputstva...,* str. 126–127.

[284] *Monumenta ragusina, IV,* str. 30.

[285] *Monumenta ragusina, IV,* str. 82.

[286] J. Tadić: *Pisma i uputstva...,* str. 325–326.

[287] *Monumenta ragusina, III,* str. 27–28.

[288] *Monumenta ragusina, II,* str. 230; *III* str. 98; J. Tadić: *Pisma i uputstva...* str. 55, 57, 62.

[289] Tadija Smičiklas-Marko Kostrenčić-Emilije Laszowski: *Diplomatički zbornik, XIII,* str. 526, Zagreb 1915.

[290] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 713–714.

[291] Isti zbornik, str. 259.

[292] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-1,* str. 214–215.

[293] Isti zbornik, str. 223.

[294] V. Klaić: *Rodoslovje knezova Nelipića od plemena Svačić* (Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Nova serija III, str. 14, Zagreb 1938); F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 279–280.

[295] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 259–260, 261–262, 741.

[296] V. Foretić: *Dubrovnik i Korčula* (Šišićev zbornik, str. 179, Zagreb 1929).

[297] V. Foretić: *Vjekovne veze Dubrovnika i Korčule* (časopis Dubrovnik, VIII br. 4, str. 32–35, Dubrovnik 1965).

[297b] Marino Sanudo: *Rapporti della Republica Veneta coi Slavi Meridionali* (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, VI, str. 348, Zagreb 1863); dubrovačko izdanje *Tuberona* iz 1794. *Tomus secundus,* str. 79–81.

[298] G. Novak: *Povijest Splita, I,* str. 175, Split 1957.

[299] *Acta Consilii Rogatorum,* 4 fol. 110, 110 v, 111 v; *Litterae et commissiones,* 10 fol. 71–73 v, 74 v.

[300] *Diversa Notariae,* 16 fol. 99–99 v.

[301] M. Dinić: *Odluke veća..., I,* str. 90, 108, 116, 117, 187.

[302] *Acta Consilii Rogatorum,* III fol. 148; Mile Magdić: *Regesta važnijih i znamenitijih isprava senjskih arhiva* (Vjesnik Zemaljskog arhiva, I-3, str. 144, Zagreb 1899); Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 662.

[303] J. Tadić: *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku... II,* str. 125.

[304] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 839, 842.

[305] Isti zbornik, str. 794, 806, 819.

[306] J. Radonić: nav. zbornik, str. 103.

[307] *Acta Consilii Rogatorum,* 26 fol. 259.

[308] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 844.

[309] O ovom primanju danka isti zbornik str. 828, 844–845 i J. Radonić: nav. zbornik, str. 86, 104–106, 117, 219–223.

[310] O tom davanju barkâ – Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 828; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I–2,* str. 784, 824–825; *II–1,* str. 48, 52.

[311] V. Klaić: *Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu* (Vjesnik Zemaljskog arhiva u Zagrebu, III, dvobroj 3–4, Zagreb 1901).

[312] *Rapporti della Republica Veneta coi Slavi Meridionali,* Brani tratti dei diari manoscritti di Marino Sanudo (Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga VI, str. 237, Zagreb 1863). O Petančiću u

raspravi – Petar Kolendić: *Feliks Petančić pre definitivnog odlaska u Ugarsku* (Glas Srpske akademije, CCXXXVI, Beograd 1959).

[313] M. Dinić: *Odluke veća, I,* str. 214, 215, 224, 230.

[314] Silvio Gigante: *Monumenti di storia fiumana, I,* str. 89–90, 110, 114, 139–140, 183–184, 190, 204–205, 251–252, Rijeka 1912; Mirko Zjačić: *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna di Renno de Mutina (1436–1461),* Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, *svezak IV,* str. 197–198, 200, 311–312, 328; *svezak V,* str. 90, 92–93, 93, 98, 98–99, 102, 103, 145, 150, 164, 171, 203, 214–215; Rijeka 1959.

[315] Makušev-Šuflaj: *Isprave...,* str. 43.

[316] J. Tadić: *Pisma i uputstva,* str. 375.

[317] *Monumenta ragusina, II,* str. 281–284, *III,* str. 7. *IV,* str. 1; M. Dinić: *Iz Dubrovačkog arhiva, I,* str. 15, Beograd 1957.

[318] O ovome vidjeti: *Monumenta ragusina, IV,* str. 237, 241; M. Dinić: *Odluke veća, I,* str. 101, 104, 126, 178, 190, 213; J. Tadić: *Pisma i uputstva,* str. XXVIII–XXIX, XXXII, XXXV.

[319] G. Lucio: *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù,* str. 404–405, 411–412, Venezia 1673.

[320] *Diversa Notariae,* 23 fol. 23 v.

[321] *Monumenta ragusina, IV,* str. 216.

[322] Nikola Ćorić: *Grad Kotor do god. 1420 s osobitim obzirom na bosansku prevlast (1385–1420),* Stara Gradiška (bez oznake godine izdanja).

[323] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 145–150.

[324] Isti zbornik, str. 155.

[325] O svemu ovome u – *Litterae et commissiones,* 4 fol. 77 v-80.

[326] Š. Ljubić: *Listine, V,* str. 48–49.

[327] Među ostalim – Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* 217, 231, 730–731. O naseljavanju Dalmatinaca, među njima i Kotorana, u Dubrovniku – I. Manken: *Dubrovački patricijat u XIV veku,* str. 79–81.

[328] *Monumenta ragusina, III,* str. 91–92, 130–131.

[329] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 364–365.

[330] Isti zbornik, str. 399–402.

[331] Isti zbornik, str. 747–748.

[332] Daniel Farlati: *Illyricum sacrum, IV,* str. 164, Venetia 1769; V. Klaić: *Krčki knezovi Frankapani,* str. 255, Zagreb 1901.

[333] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 665, 668–669, 819.

[334] Isprava u Dubrovačkom arhivu a zaključci Vijeća umoljenih u *Acta Consilii Rogatorum* 22 fol. 40 v–41, 64 v, 98. Te su zaključke djelomično objelodanili Thallòczy-Gelčić *(Diplomatarium,* str. 801–802). Ispravu i navedene zaključke publicirao A. Vučetić: *Spomenici dubrovački,* Srđ, V, br. 11, str. 558–559; br. 12, str. 608, Dubrovnik 1906. U Dubrovačkom arhivu zasad se čuvaju *Spomenici dubrovački* što ih je A. Vučetić objelodanio kao posebna pozicija.

[335] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 51.

[336] Isti zbornik, str. 59–61.

[337] Lj. Stojanović: *Stare srpske povelje i pisma, II,* str. 4–5.

[338] Sve tri izvorne isprave Zagrebačkog kaptola u zbirci *Miscellanea 15. stoljeća* u Dubrovačkom arhivu.

[339] O Šubićima Peranskim – Radoslav Lopašić: *Oko Kupe i Korane,* str. 210–221, Zagreb 1895.

[340] N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 59.

[341] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-1,* str. 195–196.

[342] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 305–307. O Mitrovici, Iloku i ugarskim gradovima u vezi s Dubrovčanima pogledati u – K. Jireček: *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters,* str. 82, Prag 1879; posebni ekskurs o Mitrovici u raspravi K. Jireček: *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer* (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-Hist. Classe. Band XXXVI. XI. Wien 1897); K. Jireček: *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters,* str. 30, 78–79, Wien 1899; S. Ćirković: *Civitas Sancti Demetrii* (zbornik *Sremska Mitrovica,* Beograd 1969). Vidjeti na više

mjesta u: *Monumenta ragusina, I–V* i M. Dinić: *Odluke dubrovačkih veća, I–II,* pomoću indeksa. O vezama s Nikolom Iločkim vidjeti na više mjesta u *Diplomatarium.* O Mitrovici vidjeti i u J. Tadić: *Pisma i uputstva,* str. 59, 128, 193, 200, 213, 214, 221, 279, 280, 306, 341, 406. O Temišvaru u N. Jorga: *Notes et extraits, II,* str. 141. O vezama dubrovačkih trgovaca iz Zvornika s Ilokom u – D. Kovačević-Kojić: *Zvornik (Zvonik) u srednjem vijeku* (Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XVI, str. 27–28, Sarajevo 1965). Postoje i opći podaci o trgovanju Dubrovčana u Ugarskoj u XIV. i XV. st. Vidjeti I. Manken: *Dubrovački patricijat u XV veku,* str. 151, 153.

[343] O odnosima 1365–1373. vidjeti u – J. Tadić: *Pisma i uputstva,* str. 171–173, 214, 221, 270–271.

[344] O tributu u – J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-1,* str. 106–107; *Monumenta ragusina, IV,* str. 159–160, 204, 255; M. Dinić: *Odluke veća, I,* str. 49, 51, 102, 207, 208, 224,245, 282, 283, *II,* str. 154, 155, 218, 322, 398, 399. Ima o tim Gundulićima u odlukama vijeća još podataka, a vidi i I. Manken: *Dubrovački patricijat,* str. 270–272.

[345] Među ostalim, vidjeti u – Šime Jurić: *Prilozi biografiji Ivana Gazulića* (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VIII–IX, Dubrovnik 1960–61) i J. Tadić: *Johannes Gazulus dubrovački humanista XV veka* (Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, VIII-2, Beograd 1964).

[346] O Petančiću postoji brojna literatura. U nas su u nekoliko radova o njemu pisali D. Kniewald i P. Kolendić. Vidjeti – Miroslav Kurelac: *Petančić Feliks* (Enciklopedija Jugoslavije, 6, Zagreb 1965), s popisom njegovih djela i naznakom literature.

[347] Dokumenti o tome u 20. knjizi serije Dubrovačkog arhiva nazvane Reformationes, dosta zbrkano uvezani. Njihov redoslijed bi trebao ići ovako: listovi 45–46 sprijeda, listovi 1–47 odstraga, listovi 47–59 sprijeda. U tiskanom izdanju *Monumenta ragusina, III,* netočno je u naslovu i pri vrhu svih strana 302–345 označena 1363. godina. Prvi dokument, tj. zapisnik o istraživanju stanja stvari odnosno ispitivanju svjedoka, tiskan je na str. 302–318 i 331, ali nema datuma i nije mu sačuvan početak; prema vjerodostojnim indicijima datirali smo ga s godinom 1362. Drugi je dokument – zapravo presude o utvrđenju granice između dubrovačkog teritorija i onoga dobivenog od Uroša IV, odnosno između zemljišta privatnika na dubrovačkom teritoriju i novostečenog zemljišta proglašenog općinskim jest iz 1362. i siječnja 1363. (tiskan na str. 318–331 u *Monumenta ragusina, III).* Treći je dokument, odluka o razdiobi zemljišta (tiskan na str. 331–346 u *Monumenta ragusina, III),* iz 1366, ali je krivo tiskana 1367, s jednim dodatkom iz 1369. Nešto kasnije, na razmeđi XIV. i XV. st. sastavljena je o tome posebna knjiga nazvana *Libro negro del'Astarea,* u koju su uneseni: drugi dokument o utvrđenju granice i treći o razdiobi zemljišta. Ova su dva dokumenta, uz sitnije razlike, zapisana i u poznatoj knjizi Dubrovačkog arhiva, latinski nazvanoj *Liber rubeus* a hrvatski *Matica,* na listovima 1–19. O svemu tome vidjeti među ostalim u – V. Foretić: *Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina,* str. 110–111, 117; D. Roller: *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća,* str. 35–53; Ante Marinović: *»Libro negro del'Astarea« un registre cadastral-foncier de Dubrovnik (fin XIVe – deb. XVe S.),* Melanges offerts pars ses confrères étrangers á Charles Braibant, Paris 1962; J. Lučić: *Dubrovačka Astareja (granice i područje do 1366),* Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960; J. Lučić: *Historijska topografija Dubrovačke Astareje (do god. 1366),* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VIII–IX, Dubrovnik 1960–1961; J. Lučić: *Prošlost Dubrovačke Astareje – Župe, Šumeta, Rijeke, Zatona, Gruža i okolice grada do 1366,* Dubrovnik 1970.

[348] Marvo Orbini: *Il Regno degli Slavi,* str. 362; Dž. Rastić, str. 185. Vidjeti – M. Dinić: *Humsko-trebinjska vlastela,* str. 89, Beograd 1967. i S. Ćirković: *Komentari i izvori k prijevodu »Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena«,* str. 348–349, Beograd 1968.

[349] *Acta Consilii Rogatorum,* 29 fol. 208 v i 103. karta *Žute knjige.*

[350] Karta 103 *Žute knjige.*

[351] Tako, među ostalim, 1490; vidjeti 103. kartu *Žute knjige.*

[352] *Reformationes,* 31 fol. 195. O Liscu vidjeti među ostalim u – D. Roller: nav. djelo, str. 225, 226, 235, 244.

[353] Tu uredbu je publicirao Antonio Degl'Ivellio: *Saggio d'uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa,* str. 54–55.

[354] Sve ove činjenice proizlaze iz pomnog razmatranja knjige zvane *Matica,* na koju ćemo se niže osvrnuti, a u kojoj je ubilježena razdioba zemljišta u Konavlima.

[355] Dž. Rastić, str. 221–222.

[356] *Matica (Liber rubeus),* fol. 292, 306 v-307 v.

[357] Razdioba zemljišta u novostečenim zemljama zabilježena je u posebnim knjigama te u jednoj velikoj knjizi za sve, zvanoj *Liber rubeus* ili *Matica,* u Dubrovačkom arhivu. Stara posebna knjiga o razdiobi Konavala ne postoji ili nije nađena, ali se razdioba tretira u *Matici.* Razdioba Konavljanima, koji su dobili polovice ili četvrtine, zabilježena je na fol. 319–332 v. O svemu tome, osobito o nezadovoljnicima i mjerama protiv njih 1423, vidjeti osim u zapisnicima vijeća u *Litterae et commissiones,* 8 fol. 55–55 v, 149 v; 9 fol. 1–4 v, 16–17, 21, i u pisaca – Anonim, str. 54 i Dž. Rastić, str. 224–225, 227. U novijoj obradi – A. Degl'Ivellio: *Saggio...,* str. 36–39; R. Grujić: *Konavli pod raznim gospodarima,* str. 30–32, 51–52; D. Roller: nav. djelo, str. 238–239.

[358] Ovu uredbu objelodanio A. Degl'Ivellio: *Saggio...,* str. 39–53.

[359] F. Miklošič: *Monumenta serbica,* str. 286–287, 430–431.

[360] *Žuta knjiga* karta LVIII.

[361] Osim raznih ranijih rasprava koje općenito govore o agrarnim prilikama Dubrovnika, vidjeti za ovo vrijeme posebno – D. Roller: *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća;* J. Lučić: *Dokumenti o počecima kmetstva u Dubrovniku* (Arhivski vjesnik IV–V, Zagreb 1962); J. Lučić: *Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV stoljeća),* Zgodovinski časopis, XXII, dvoboj 1–2, Ljubljana 1968. U Arhivskom vjesniku, XIV, Zagreb 1971, napisala je N. Klaić radnju *Problem kmetstva na području Astareje. Prilog problematici dalmatinskog agrara,* u kojoj pobija J. Lučića. J. Lučić joj je u Arhivskom vjesniku, XV, 1972. odgovorio radnjom *O počecima kmetstva u Dubrovačkoj Astareji (s osvrtom na zadarsko područje),* u kojoj ustraje na svojim postavkama pobijajući Klaićevu. Najnovije – Miloš Blagojević: *Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji,* str. 223–333, i još ponegdje, Beograd 1973.

[362] A. Marinović: *Lopudska universitas,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, III, Dubrovnik 1954).

[363] O raznim plemićima u zemljama koje je Dubrovnik dobio u XIV. i XV. st., vidjeti u raspravi – M. Dinić: *Humsko-trebinjska vlastela,* osobito na stranama 42, 45, 49, 60–61, 66, 80, 86–98, 101.

[364] *Monumenta ragusina, II,* str. 235, *III,* str. 83–84; J. Tadić: *Pisma i uputstva Dubrovačke republike,* str. 25–26.

[365] J. Tadić: nav. zbornik, str. 45.

[366] *Monumenta ragusina, III,* str. 81.

[367] J. Tadić: nav. zbornik, str. 45.

[368] *Diversa Cancellariae,* 29 fol. 181 v.

[369] Thallòczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 217–220.

[370] Isti zbornik, str. 350.

[371] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-2,* str. 525.

[372] Isti zbornik, str. 500, 501, 517, 521, 559, 569, 570, 580.

[373] Isti zbornik, str. 518.

[374] Isti zbornik, str. 515–520.

[375] Isti zbornik, str. 580.

[376] Isti zbornik, str. 519, 553, 555, 568–569, 570, 573, 593.

[377] Isti zbornik, str. 546.

[378] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-1,* str. 409–410; *I-2,* str. 595, 597, 600, 601–602.

[379] J. Radović: *Dubrovačka akta i povelje, I-2,* str. 564.

[380] Isti zbornik, str. 583.

[381] Isti zbornik, str. 595–596.

[382] Isti zbornik, str. 596–602.

[383] Isti zbornik, str. 668–669.

[384] Isti zbornik, str. 670–671, 700, 712–713, 734.

[385] Isti zbornik, str. 680–684.

[386] Isti zbornik, str. 740–741.

387 Isti zbornik, str. 669–670.
388 Isti zbornik, str. 672–674.
389 Isti zbornik, str. 675–676.
390 J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-2,* str. 671–674; *II-1,* str. 25.
391 J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, I-2,* str. 741–742.
392 Isti zbornik, str. 667–668.
393 Isti zbornik, str. 768–769.
394 Isti zbornik, str. 774–777, 779–787.
395 Isti zbornik, str. 780.
396 Isti zbornik, str. 781.
397 Isti zbornik, str. 782–783.
398 Isti zbornik, str. 783–787.
399 Isti zbornik, str. 787–791.
400 *Acta Consilii Rogatorum,* 27 fol. 70; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 51.
401 Thallóczy-Gelčić: *Diplomatarium,* str. 652.
402 J. Radonić: nav. zbornik, str. 48–52.
403 Isti zbornik, str. 58–61.
404 Isti zbornik, str. 63.
405 Isti zbornik, str. 84–85.
406 Isti zbornik, str. 86.
407 Isti zbornik, str. 104–105.
408 Isti zbornik, str. 105–108.
409 Isti zbornik, str. 114–115.
410 Isti zbornik, str. 114–117.
411 Isti zbornik, str. 118.
412 Isti zbornik, str. 120–124, 126–127.
413 Isti zbornik, str. 219–222.
414 Isti zbornik, str. 222–223.
415 M. Dinić: *Dubrovački tributi* (Glas Srpske akademije, 168, Beograd 1935); K. Jireček: *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskome manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)* (Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908); A. Vučetić: *Pisma kaluđera srpskih manastira na Svetoj Gori knezu i vlasteli Dubrovačkoj (g. 1520–1792)* (Starine Jugoslavenske akademije, 17, Zagreb 1885); Dušan Berić: *Sveta Gora i Dubrovnik* (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Knjiga dvadeset i treća. Sveska 1–2, Beograd 1967).

RADNIČKA BIBLIOTEKA ZAGREB BOŽIDAR ADŽIJA

KAZALO I. KNJIGE

Uvod 5

Razdoblje do 1204.

Dubrovnik do 1000. 17
Redoslijed vrhovnih vlasti 1000–1204. 26
Razvoj grada i stanovništvo 32
Događaji 1000–1204. 37
Unutrašnje uređenje 52

Razdoblje 1204–1358.

Knez Damjan Juda, dolazak pod mletačku vlast 57
Dubrovnik i Mleci od 1205. do 1358. 59
Odnosi Dubrovnika sa susjednim slavenskim državama Srbijom i Bosnom 81
Stonski rat i otok Mljet pod vlašću Dubrovnika 95
Odnosi Dubrovnika s dalmatinskim gradovima i ostalim našim primorskim krajevima 100
Odnosi Dubrovnika s talijanskim gradovima 114
Dubrovnik i zemlje Istoka 117
Unutrašnje prilike 121

Razdoblje 1358–1526.

Dubrovnik 1358. i organizacija vlasti 131
Odnosi sa srpskom državom između 1358. i 1363; knez Voislav Voinović i Dubrovčani 152
Dubrovnik i Srbi od 1363. do 1379; Dubrovčani i župan Nikola Altomanović; Dubrovnik prema kralju Vukašinu i Balšićima 154
Odnosi s Bosnom 1358–1378. 157
Dubrovnik u doba rata protiv Mlečana, 1378–1381; borba s gradom Kotorom u to doba 160
Dubrovnik 1382–1385; pokušaj stvaranja saveza dalmatinskih gradova; borba za monopol soli 163
Dubrovnik u doba ustanka hrvatskih nezadovoljnika 1383–1408; odnosi s Bosnom u to doba . 166
Borba Dubrovnika 1409. s Ladislavom Napuljskim i prilike u doba prvoga Žigmundova rata s Mlecima 1411–1413. 173
Privremena dubrovačka uprava nad Korčulom, Hvarom i Bračem, 1413–1417. 176
Odnosi Dubrovnika i Bosne u razdoblju 1408–1418. 178
Srbi i Dubrovnik u razdoblju između 1379. i 1430. i doticaji s Turcima 181
Stjecanje Konavala 1419. i 1427. 190
Opći odnosi Dubrovnika s Bosnom 1418–1430. 193
Konavoski rat 1430–1433; odnosi Dubrovnika s Turcima za to vrijeme 196
Odnosi Dubrovnika s Turcima, Bosnom i Srbijom nakon konavoskog rata do 1451. 201
Rat s hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom, 1451–1454. 217
Dubrovnik, zemlje balkanskog zaleđa i Turska od završetka rata s hercegom Stjepanom 1454. do pada Hercegovine 1482. 227
Odnosi Dubrovnika i Turaka od pada Hercegovine 1482. do turskog osvojenja Egipta 1517. . 237
Dubrovnik i Mleci 242
Odnosi Dubrovnika sa srednjom i sjevernom Italijom 249
Odnosi s Južnom Italijom, Španjolskom i Francuskom te prodor na Atlantski ocean 255
Odnosi Dubrovnika s bizantskim i saracenskim istokom 264
Odnos prema Turskoj između 1517. i 1526. 270
Odnosi s dalmatinskim gradovima i ostalim našim primorskim krajevima 273
Hrvatski ban Damjan 1473. dopušta Dubrovčanima slobodnu trgovinu u Hrvatskoj; ostali dodiri s njime 294
Veze Dubrovnika s kontinentalnim dijelovima Hrvatske i s Ugarskom 296
Agrarne prilike 303
Retrospektivni pogled na državopravni položaj Dubrovnika 315
Bilješke 329

Vinko Foretić
POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.
(I)

*

Izdavač *Nakladni zavod Matice hrvatske*
Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2

Za izdavača *Pero Budak*

Lektor *Slavko Mihalić*

Korektor *Zdenka Ilić*

Tisak »*Delo*«, Ljubljana 1980.